ABİDELERİ VE KİTABELERİYLE ÜSKÜDAR TARİHİ

Cilt-II

İBRAHİM HAKKI KONYALI

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ABİDELERİ VE KİTABELERİYLE ÜSKÜDAR TARİHİ - II

İbrahim Hakkı Konyalı

Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları

Üsküdar Belediyesi Adına Yayın Sahibi
Hilmi Türkmen
Belediye Başkanı

Kültür Sanat Danışmanı
Gülsüm Hasbal İsmailoğlu

Genel Koordinatör
Zekeriya Şanlıer
Başkan Yardımcısı

Kültür İşleri Müdürü
Mesut Meyveci

Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü
Hüseyin Hilmi Erdem

Hazırlayanlar
Metin Dizgi: İ. Akın Kurtoğlu - Fatih Dalgalı
Kitabeler Dizgi: Talat Sevil
Notlar ve Dizin: Fatih Dalgalı

KitapTasarım
Abdurrahman Doğan
Alper Aslangören

Kapak Görsel
Üsküdar Meydan Çeşmesi, William Henry Barlett, 1835.

Baskı ve Cilt / Printing and Binding
Hat Baskı Sanatları Sanayi ve Ticaret LTD ŞTİ
Litros Yolu 2. Mat. Sit. A Blok No: ZA5 Topkapı / İstanbul
Tel: 0 (212) 613 75 96 Faks: 0 (212) 501 22 70

Matbaa Sertifika No: 49114

Yayınevi Sertifika No: 42240

ISBN: 978-605-9719-59-9
978-605-9719-57-5 (Tk)

Birinci Baskı
Mayıs 2021

© 2021 Bu kitapta yayınlanan yazı ve resimlerin bütün hakları saklıdır.Tamamı yahut bir bölümü yazılı izin alınmadan, fotokopi dahil optik, elektronik veya mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

SON SÖZ 11

ÇEŞMELER

Abbas Ağa Çeşmesi - Ağalarbaşı Çeşmesi 15
Abbas Ağa Çeşmesi - Dârüssaâde Ağası Çeşmesi 15
Abdülaziz Çeşmesi 16
Abdülgani Ağa Çeşmesi 16
Acı Çeşme (Toptaşı'nda) 17
Acı Çeşme (Kartal Baba'da) 17
Âdile Sultan Çeşmesi 18
Ağa Çeşmesi 18
Ahmed Efendi Çeşmesi 19
Ahmediye Çeşmesi 19
Alemdar Köyünde Sular 20
Ali Ağa Çeşmesi (Selimiye'de) 21
Ali Ağa Çeşmesi (Doğancılar'da) 22
Arslan Ağa Çeşmesi (Küçük Yokuş'ta) 22
Arslan Ağa Çeşmesi (Sultantepe'de) 23
Arslan Ağa'nın Eşi Ayşe Hatun Çeşmesi 23
Atik Vâlide Çeşmesi 23
Ayazma Çeşmesi 23
Ayşe Sultan Çeşmesi 24
Ayşe Sultan Kimdir? 25
Aziz Hüdâî Çeşmesi 25
Başkadın Çeşmesi 26
Başşahinci Çeşmesi 27
Benlizâde Çeşmesi 28
Beylerbeyi Çeşmesi 28
Beylik Çeşme 29
Bulgurlu Çeşmesi 30
Bulgurlu Çeşmesi - Vâlide Çeşmesi 30
Demirci Çeşmesi 32
Burhaniye Çeşmesi - Abdullah Ağa Çeşmesi - Mîr Âlem Çeşmesi 32
Cevher Ağa Çeşmesi 33
Çavuşbaşı Çeşmesi - Seyyid Ahmed Paşa Çeşmesi 33
Çavuş Hasan Çeşmesi 34
Damat İbrahim Paşa Çeşmesi 34
Devatdâr Mehmed Paşa Çeşmesi 35
Mehmed Paşa Kimdir? 36
Divitçiler Çeşmesi - Hadice Sultan Çeşmesi 36
Fatma Sultan Çeşmesi 37
Fatma Sultan Kimdir? 38
Şakir Kimdir? 38
Fethi Ahmed Paşa Çeşmesi 38
Feyzullah Efendi Çeşmesi 39
Hacı Beşir Ağa Çeşmesi 39
Hacı Beşir Ağa Kimdir? 40
Hacı Halil Ağa Çeşmesi (Durbalı'da) 40
Hacı Halil Ağa Çeşmesi (Selami Ali Efendi Cad.) 41
Hadice Hanım Çeşmesi (İnkılap Mah.) 42
Hadice Hanım Çeşmesi (Çengelköy'de) 42
Hadice Sultan Çeşmesi (Bülbülderesi'nde) 42
Hadice Sultan Çeşmesi (Karlık Bayırı'nda) 43
Hâfız İsa Ağa Çeşmesi 44
Hâfız İsa Ağa Kimdir? 45
Vâsıf Kimdir? 45
Hakkı Bey Çeşmesi 46
Hamam Çeşmesi 46
Hamam Sokağı Çeşmesi - Selimiye Çeşmesi 47
Hasan Paşa Çeşmesi (Kuleli'de) 47
Hasan Paşa Sebili - Hasan Paşa Çeşmesi 48
Hasib Paşa Çeşmesi 49
İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi 50
İbrahim Paşa Çeşmesi 50
İsa Ağa Çeşmesi 51
İsmail Çeşmesi 52
İsmet Bey Çeşmesi 52
Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi 53
Kababay Çeşmesi 54
Kavas Ahmed Ağa Çeşmesi 54
Kavasbaşı Çeşmesi 54
Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi 54
Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi 55
Kısıklı Çeşmesi 56
Kuru Çeşme 56

Kuzguncuk İskele Çeşmesi 58
Küçüksu Çeşmesi - Vâlide Sultan Çeşmesi 59
Mahbub Ağa Çeşmesi 62
Mehmed Ağa Çeşmesi 62
Mehmed Ağa - Kemeraltı Çeşmesi 62
Mehmed Paşa Çeşmesi 63
Meleksima Çeşmesi ve Suyu 64
Meryem Hatun Çeşmesi 64
Mihrimah Çeşmesi 65
Mihrimah Sultan Çeşmesi 65
Mihrişah Sultan Çeşmesi 66
Mîhr-i Âlem Çeşmesi 66
Mirzazâde Şeyhülislâm Mehmed Efendi Çeşmesi 67
Miskinler Çeşmesi 67
Miskinler Kuyusu ve Muslukları 68
Mustafa Efendi Çeşmesi 68
Mütevelli Suyu Çeşmesi 68
Nur Çeşmesi 68
Ömer Bey Çeşmesi 68
Şeyh Mehmed Receb Çeşmesi 69
Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi 70
Pîrîzâde Osman Efendi Çeşmesi 70
Rodosîzâde Ayşe Hatun Çeşmesi 71
Rüstem Paşa Çeşmesi 71
Saadeddin Efendi Çeşmesi 71
Saray Ağası Yakub Ağa Çeşmesi 72
Saraylı Hanım Çeşmesi 74
Sarı Gazi Köyü Çeşmesi 74
Selami Ali Efendi Çeşmesi 75
Selim Paşa Yokuşu Çeşmesi 76
Setüstü Çeşmesi 76
Sinan Paşa Çeşmesi 76
Sivaslıoğlu Çeşmesi 76
Solak Sinan Çeşmesi 77
Sultan Abdülhamid Çeşmesi 77
Sultan Ahmed Çeşmesi (Kavak İskelesi'nde) 77
Sultan Ahmed Çeşmesi (İskele Meydanı'nda) 77
Sultan Çeşmesi - Silâhdar Çeşmesi 81
Sultan IV. Mehmed Çeşmesi 82
Sultan IV. Mehmed Çeşmesi - Havuzbaşı Çeşmesi 82
Sultan Mahmud Çeşmesi (İstavroz Meydanı'nda) 83
Sultan Mahmud Çeşmesi (Beylerbeyi Sarayı'nda) 84
Sultan Mahmud Çeşmesi (Çengelköy'de) 84
Sultan II. Mahmud Çeşmesi (Dudullu'da) 84
Sultan II. Mahmud Çeşmesi (Şemsipaşa'da) 85
Sultan II. Mahmud Çeşmesi - Havuzbaşı Çeşmesi 85
Sultan II. Mahmud'un Tünel Çeşmesi 88
Sultan Mustafa Çeşmesi 88
Sultan III. Selim Çeşmesi 89
Süleyman Paşa Çeşmesi 89
Şahinci Hüsameddin Ağa Çeşmesi 89
Şehzâde Ahmed Çeşmesi 90
Şehzâde Nûman Çeşmesi 91
Şehzâde Seyfeddin Çeşmesi 91
Şehzâde Seyfeddin'in Anasının Çeşmesi 92
Rahmî Kimdir? 92
Sultan II. Mahmud Çeşmesi - Şerefâbâd 93
Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi Çeşmesi ve Sebili 93
Şifa Suyu Çeşmesi 93
Tâhir Efendi Camii Çeşmesi 94
Tâhir Efendi Çeşmesi 94
Tıfli Gül Çeşmesi 95
Tophânelioğlu Çeşmesi 95
Tophânelizâdeler Çeşmesi 95
Üçüncü Kadın Çeşmesi 96
Ümmügülsüm Çeşmesi (Rum Mehmed Paşa'da) 96
Ümmügülsüm Çeşmesi (Çavuşderesi'nde) 97
İbrahim Paşa Kimdir? 97
Vâlide Çeşmesi 97
Vâlide Sultan Çeşmesi 98
Mihrişah Sultan Kimdir? 99
Vâlide Sultan Çeşmesi (Selami Ali Efendi Cad.) 100
Vâlide Sultan Çeşmesi (Yeni Vâlide Cami civarı) 100
Vaniköy Çeşmeleri 101
Vaniköy Çeşmesi 101
Yeni Su - Küçük Çamlıca Çeşmesi 101
Zareta Çeşmesi 102

SEBİLLER

Ahmediye Sebili 105
Çinili Vâlide Sebili 105
Halil Paşa Sebili 106
Hatice Hanım Sebili 106
Miskinler Tekkesi - Hacı Hüseyin Paşa Sebili 106
Saadeddin Efendi Sebili 106
Tunusbağı Sebili 108
Yeni Vâlide Sebili 108
Ziya Bey Sebili, Karaca Ahmed Sebili 109

KUYU, KUYU BİLEZİKLERİ, SU TERAZİLERİ ve SU MAKSİMİ, SU DEPOSU

Hacı Fevzi Kuyusu 113
Pervin Kalfa Su Kuyusu 113
Siyavuş Ağa Kuyusu 113

Talimhâne Kuyusu 113
Büyük Çamlıca Kuyusu Bileziği 114
Sarı Gazi Köyü Kuyu Bileziği 114
İbrahim Paşa Su Deposu 115
Su Terazisi 115
Şerefâbâd Maksimi 115

SARAYLAR - KÖŞKLER - KASIRLAR - SAHİLSARAYLAR VE BAZI KONAKLAR

Saraylar - Köşkler - Kasırlar 119
Abdülhak Molla Köşkü 122
Âdile Sultan Kasrı 123
Âdile Sultan Kimdir? 125
Âdile Sultan Sarayı 126
Ak Mehmed Paşa Sarayı 127
Arslan Ağa Sarayı 127
Av Köşkü 127
Ayşe Sultan Sarayı 128
Beyhan Sultan Sarayı 129
Beylerbeyi Sarayı (Eski) 129
İlk Telgraf Tecrübesi Eski Beylerbeyi Sarayı'nda Yapıldı 132
Beylerbeyi Sarayı (Yeni) 133
Sultan II. Abdülhamid'in Öldüğü Oda 140
Abdülhamid'in Naaşı Önünde... 141
Misafir Kabul Salonu 145
Sultan II. Abdülhamid'in Okuma Odası ve Kütüphânesi 146
Havuzlu Salon, Mavi Salon 146
Beylerbeyi Sarayı'nın Bazı Büyük ve İtibarlı Misafirleri 147
Sarayın Banyo Dairesi Pek Meşhurdur 147
Sarayda Ne Kadar Eşya Vardır? 147
Beylerbeyi Sarayı Havagazı Gazhânesi 147
Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk'ü 147
Beylerbeyi Sarayı Deniz Köşkleri 148
Serdab Köşkü 149
Ahır Köşkü 153
Beylerbeyi Sarayı'nın Geyiklik'i 153
Beylerbeyi Adını Kimden Aldı? 154
Beylerbeyi Has Bahçesi Köşkü 154
Briyas Sarayı 154
Camlı Köşk 155
Cemile Sultan Sarayı 155
Cemile Sultan Sahilsarayı 155
Cinci Hoca Sarayı 156
Civan Kapıcıbaşı Sarayı 156
Çamlıca Millet Parkı Yanındaki Saraylar ve Köşkler 157
Gıyaseddin Akgül'ün Koleksiyonu 158
Damatris Sarayı 159
Emine Sultan Sarayı 159
Esma Sultan Kasrı 159
Fâzıl Ahmed Paşa Köşkü 160
Gülşen Kasrı 160
Hanzâde Sultan Sarayı 160
Hatice Sultan Kasrı 161
Haydar Paşa Bahçesi 161
Haydarpaşa Kasrı 162
Hâzım Bumin Köşkü 162
Hâzım Paşa Köşkü 163
İcadiye Kasrı 163
İngiliz Ali Bey Köşkü - Ahmed Rıza Bey Köşkü 164
İstavroz Kasrı 164
İstavroz Sarayı Ne Vakit Yapıldı? 167
Kavak Sarayı 168
Kavak Sarayı Hakkında Arşiv Vesikaları 173
Kavak Bahçesi 173
Kaya Sultan Yalısı 173
Koca Mehmed Paşa Sarayı 173
Koru İçi Kasrı 174
Küçük Köşk 174
Küçüksu Kasrı 175
Mahmud Ağa Köşkü 179
Mahmud Şevket Paşa Konağı 179
Mecit Efendi Kasrı 180
Naciye Sultan Köşkü 187
Nasûhî Bey Köşkü 187
Nazif Paşazâde Sarayı 187
Nevâbad Sarayı 187
Nuri Bey Köşkü 187
Nuri Paşa Köşkü 188
Öküz Mehmed Paşa Köşkü 188
Ömer Hilmi Efendi Köşkü 189
Piyale Paşa Sarayı 189
Rıza Paşa Yaverler Köşkü 190
Rıza Paşa Köşkü 190
Rüstem Paşa Sarayı - Ayşe Sultan Sarayı 191
Sadrazam İsmail Paşa Sarayı 191
Sami Paşa Köşkü 192
Siyavuş Paşa Sarayı 193
Sultan Aziz Kasrı 193
Sultan IV. Mehmed Sarayı 193
Sultan III. Mustafa Sarayı 194

Süleyman Paşa Sarayı 194
Sürûrâbâd Kasrı 194
Şehzâde Seyfeddin Köşkü 195
Şemsi Paşa Sarayı 195
Şerefâbâd Kasrı 198
Şerefâbâd Kasrı Hakkında Arşiv Vesikaları 203
Şemsi Paşa - Şerefâbâd Kasrı'nın Kapı Kitabesi 204
Şevkâbâd Köşkü 205
Talimhâne Kasrı 205
Teneffüs Sarayı 206
Üsküdar Sarayı - Ayazma Sarayı 206
Hünernâme'de Üsküdar Sarayı - Ayazma Sarayı 210
Vahidüddin Köşkü 211
Vânî Efendi Sahil Sarayı 211
Vâlide Köşkü 211
Vâlide Sultan Sarayı 212
Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü 212

KIZ KULESİ

Kız Kulesi 217

MEDRESELER ve DÂRÜLKURRÂLAR

Ahmediye Medresesi 223
Gülfem Hatun Medresesi 223
Kelîme Hatun Medresesi 224
Mihrimah Medresesi 224
Minkarîzâde Yahya Efendi Medresesi 225
Rum Mehmed Paşa Medresesi 225
Şemsi Paşa Medresesi 225
Vânî Efendi Medresesi 227
Vakıflar İdaresi'nin İdare-i Hususiyeye Devrettiği Medreseler 227
Evliya Çelebi'de Üsküdar Medreseleri 227
Dârülkurrâlar 227
Ayşe Sultan Dârülkurrâsı 227
Esmâhan Sultan Dârülkurrâsı 228
Şemsi Paşa Dârülkurrâsı 228

TARİHÎ MEKTEPLER ve DERSHÂNELER

Abdülbâkî Efendi Mektebi 231
Ahmediye Dershânesi 231
Ahmediye Mektebi 231
Altunizâde İbtidâî ve Rüşdiye 232
Askeri Rüşdiye Okulu 232
Ayazma Mektebi 233
Aziz Hüdâî Mektebi 233
I. Abdülhamid Mektebi 233
Sultan II. Mahmud Mektebi 234
Süleyman Ağa Mektebi 234
Çakırcıbaşı Mektebi 235
Seyyid Ahmed Paşa Mektebi 235
Ali Ağa Mektebi 236
Ebe Hafiza Hanım Mektebi 237
Gülfem Hatun Mektebi 237
Hacı İsmail Ağa Mektebi 237
Hacı Ömer Efendi Mektebi 237
Haydarpaşa Lisesi 238
Hayreddin Çavuş Mektebi - Taş Mektep 241
Kapı Ağası - Yakub Ağa Mektebi 241
Kandilli Mektebi 243
Mihrimah Mektebi 243
Kuleli Askeri Lisesi 243
Okul Müdür ve Komutanları 251
Kuleli Vak'ası 253
Rıza Paşa Mektebi 254
Rüstem Paşa Mektebi 255
Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi Mektebi 255
Tâhir Efendi Mektebi 255
Tavâşî Hasan Ağa Mektebi 256
Türk Ahmed Paşa Mektebi 256
Ahmed Paşa Kimdir? 256
Vakıflar İdaresi'nin Hususi İdareye Devrettiği Eski Mektepler 256

KIŞLALAR

Haydarpaşa Kışlası 259
Selimiyye Kışlası 259
Sultan III. Ahmed Zamanında Talimli ve Nizamlı Asker 264
Sultan III. Selim Zamanında Nizamlı Asker 265
Sultan Selim'in Selimiye Kışlası 267
Sultan III. Selim Hal' Edildiği, Daha Sonra Öldürüldüğü Zaman Selimiye Kışlası 269
Selimiye Kışlası'nda Sekbân-ı Cedîd Askeri 270
Üsküdar Selimiye Kışlası Yakılıyor 271
Muallem Eşkinci Askeri 272
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Selimiye Kışlası 273
Sultan Abdülmecid Zamanında Selimiye Kışlası 274
Kırım Savaşı'nda Selimiye Kışlası 274
Sultan II. Mahmud Yeni Askerliği Öğreniyor 278
Selimiye İskelesi 278

Şehriyyehâne 278
Selimiye'de Sultan II. Abdülhamid'in Kışlası 280

HASTAHÂNELER

Haydarpaşa Askeri Hastahânesi 283
Sultan II. Mahmud'un Hastahânesi 285
Numune Hastahânesi 287

HANLAR

Üsküdar Hanları 291
Sultan III. Mustafa Hanı 291

KERVANSARAYLAR ve MENZİLHÂNELER

Kervansaraylar - Hanlar 295
Atik Vâlide Sultan Kervansarayı 295
Mihrimah Hanı - Mihrimah Kervansarayı 296
Orta Vâlide Kervansarayı 296
Menzilhâneler - Posta Nakil Yerleri 297

KARAKOLLAR

Çengelköy Karakolhânesi 301
Erzak-Hububat Ambarları ve Karakolhâne 301
III. Selim Ambarı 302
İkinci Ambar 302
Üçüncü Yapı Karakolhâne 302
Lebib Efendi 303
Kartal Baba Karakolhânesi 303
Küçüksu Karakolhânesi 304
Nakşî Tekkesi Karakolhânesi 304
Çinili Karakolhânesi 304
Şemsi Paşa Karakolhânesi 305

KÜTÜPHÂNELER

Aziz Hüdâi Kütüphânesi 309
Mirzazâde Şeyhülislâm Mehmed Efendi Kütüphânesi 309
Pertev Paşa Kütüphânesi 309
Selim Ağa Kütüphânesi 309
Hacı Selim Ağa Kimdir? 311
Şemsi Paşa Halk Kütüphânesi 312

AYAZMALAR

Ayazmalar 315
Harem Ayazması 315
Alemdar Köyü Ayazmaları 315
Aya Fantelimon Ayazması 315
Ayia Efimiaa Ayazması 316
Ayios İonis Ayazması 316
Ayios Kostantinos Ayazması 316
Ayos Dimitrios Ayazması 316
Ayos İoanis Ayazması 316
Ayos Pandeyimo Ayazması 316
Çaprazlı Ayazması - Bahçelievler Ayazması 317
Yağlıkçı Ayazması 317
Ayia Marina Ayazması 317
Ayia Paraskevi Ayazması 317
Ayios Andanios Ayazması 317
Ayios Haralambos Ayazması 317
Mikâil Ayazması 317

HAVRALAR

Büyük Sinagog 321
Küçük Sinagog 322

KİLİSELER

Aya Tiryadi Kilisesi - Rum Katolik Kilisesi 325
Ayios Pandeyimo Kilisesi 325
Ayi Pandeimon Kilisesi 326
İlya Profiti Kilisesi - Rum Ortodoks Kilisesi 326
Metmorfosi Kilisesi - Rum Ortodoks Kilisesi 326
Surp Arekelos Ermeni Kilisesi 327
Surb Garabed Ermeni Kilisesi 327
Surp Haç Ermeni Kilisesi 327
Surp Krior Lusavoric Kilisesi 328

PAZARLAR VE BEDESTANLAR

Bat (Bit) Pazarı 331
Doğancılar Pazarı 331
Üsküdar Bedesteni 331

HAMAMLAR

Üsküdar Hamamları 335
Üsküdar İlçesindeki Hamamlar 336
Ağa Hamamı - Cuma Hamamı 337
Altunizâde Hamamı 337
Ayazma Hamamı 337
Beylerbeyi Hamam 338
Bulgurlu Hamamı - Aziz Hüdâî Hamamı 338
Çinili Hamam 339
Dağ Hamamı 339
Doğancılar Hamamı 339
Hacı Ahmed Paşa Kimdir? 340
Eski Hamam 341
Hacı Paşa Hamamı 341

Kuleli Hamamı 341
Küçük Hamam 341
Küçük Hamam - Kulluk Hamamı 341
Rum Mehmed Paşa Hamamı 343
Saray Hamamı 343
Selami Ali Efendi Hamamı 343
Yeşil Direkli Hamam - Vâlide Sultan Hamamı 343

ÜSKÜDAR'IN TARİHÎ BAĞ, BAHÇE ve GEZİ YERLERİ

Üsküdar'da Padişahlara Mahsus Bağ, Bahçe ve Gezi Yerleri 351
Çamlıca 352
Çamlıca ve Namık Kemal 354
Yahyâ Kemâl Beyatlı'nın Üsküdar Hakkındaki Şiirleri 355

İSKELELER

Beylerbeyi İskelesi 361
Çengelköy İskelesi 361
Harem İskelesi 362
Kandilli İskelesi 362
Kandilli Adını Nereden Aldı? 363
Kavak İskeleleri 363
Kuzguncuk İskelesi 363
Salacak İskelesi 364
Üsküdar İskelesi 365
Vaniköy İskelesi 365

ÜSKÜDAR YANGINLARI

Üsküdar Yangınları 369
Yangının Çıktığı Sene 369
Yangının Çıktığı Sene (Liste) 370

KABRİSTANLAR

Karacaahmed Mezarlığı Müzesi 373
Karacaahmed Mezarlığı'ndaki Kitabeli Taşların Bazılarını Toplayan Bir Kitap 378
Merâkıd-ı Mu'tebere-i Üsküdar'da Kimlerin Mezar Taşı Kitabeleri Vardır? 385
Seksen Bir Yıl Önce Üsküdar Mezarlıklarında Gömülü Olan Kitabeli Meşhurlar 387
Küçük Asya'da Karacaahmed 389
Üsküdar Mezarlığı 390
Lamartin'de (Lamartine) Üsküdar ve Karacaahmed Mezarlığı 393
Kandilli Mezarlığı 394
Kandilli Mezarlığı - Recâizâde'nin ve Oğulları Nijad'ın ve Emced'in Mezarları - 394
Küçük Mezarlık 396
İngiliz Mezarlığı 396
Bağlarbaşı'ndaki Ermeni, Rum ve Yahudi Mezarlıkları 401
İcadiye Yahudi Maşatlığı 403

ÇEŞİTLİ YERLER ve ABİDELER

Fatih Mahkemesi 407
Paşakapısı 408
Öküz Limanı - Paşa Limanı 409
Üsküdar'da İlk Matbaa 410
Haydarpaşa Garı 411
Üsküdar Mezbahası - Selhhânesi 411
Beylerbeyi Muvakkithânesi 412
Yeni Ahır - Tazılar Ahırı 412
Mihrimah Güneş Saati 414
Has Fırın - Beyaz Ekmek Fırını 415
Kandilli Feneri 415
Un Değirmeni 415
Nişan Taşı 415
Üsküdar Yalıları 416
Sadullah Paşa Yalısı'nın Tarihçesi 417
Kandilli'de Kont Ostrorog Yalısı 423
Çengelköy'de Abdullah Paşa Yalısı 423
Çengelköyü'nde Havuzbaşı'nda Selim Paşa Yalısı 424
Beylerbeyi'nde Habip Paşa Yalısı 424
Kuzguncuk'ta Fethi Ahmed Paşa Yalısı 424
Salacak'ta Çürüksulu Yalısı 424
- Ek Bölüm - 425
Kuleli Baba Türbesi 425
Minkarîzâde Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Türbesi 425
Mahmud Bey Türbesi 425
Tâhir Baba Tekkesi 425

DİZİN 427

SON SÖZ

Koca Asya'nın Avrupa ile el sıkıştığı bir yere kurulan Üsküdar'ın tarihi bir ummandır. Bu iki cilt, bu ummanın bir damlası bile olamaz. Tarih, burada üst üste yığılmış, iç içe girmiş gibidir. Adlandırabildiğimiz, adlandıramadığımız medeniyetleri yaşayan Üsküdar'ın tarihinin tam kadrolu ilim heyetleri tarafından incelenmesi lazımdır.

Bakir konular büyük ciltlere gebedir.

Ben elli seneden beri bütün İstanbul abideleri gibi Üsküdar'ınkileri de inceledim. Arşivim, henüz ilim güneşi görmemiş Üsküdar vesikaları ile doludur.

1312 doğumluyum. Rumî hesapla 81, Hicrî hesapla 85 yaşındayım.

Üç yıl kadar evvel çok muhterem bir heyet, evime kadar gelerek benden Üsküdar'ın abideleri ve kitabeleriyle bir tarihini yazmamı istedi. Tehlikeli bir trafik kazası, enfarktüs geçirmiş bulunuyordum. Göz nurlarıma da katarakt kara bir perde çekiyordu.

Bu kitabımı, Üsküdar abidelerinin kütüphânemdeki tavsifli, geniş notlarımdan, vakfiyelerden, İstanbul'daki arşivler, müzeler ve kütüphânelerimizden, Ankara'daki Kadim Kayıtlar Arşivi'nden topladığım vesikalardan ve kitabelerden çiçek başı toplar gibi derlediklerimle müsait olmayan şartlar içinde ve biraz da acele ile hazırladım.

Hazırlanma için verilen süre azdı. Müsveddelerimi eski yazı ile hazırladım. İki, üç kişi tarafından yeni harflere çevrilerek daktilo edildi. İmlâlarında istediğim birlik sağlanamadı.

Manzum parçalar yeni harflere çevrilirken vezni bozan düzensizlikler olmuştur.

Kitabelerin hepsi yeni harflere çevrilse idi, kitabın ciltleri artacaktı. Çoğunun yalnız anlamlarını almakla yetindik.

Bir kitabeyi derinleştirmek ve sindire sindire anlamak için yazıldığı yazıyı bilmek lazımdır. Bilenler bundan istedikleri hazzı alacaklardır.

Kitabımda noksanlar, kusurlar ve bazı tekerrürler de vardır. Hazırlanma zamanının azlığı, hastalıklarım ve bunların başında yaşlılığım, kitabımın istediğim çapta hazırlanmasına engel oldu.

Burada, bir Arap şairin *"Şu gençlik denilen şey elime geçse de ihtiyarlığın bana ne yaptığını ona anlatsam"* şeklinde dilimize çevirdiğim iki mısraını hatırlatırım.

Bütün dikkatime, titizliğime rağmen kitabımın bilhassa İslâmi yazı parçalarında tertip hataları olmuştur. Bu, birinci ciltte daha çoktur. Son tashihlerinin tarafımdan yapılamaması, gözlerimin zaafı buna sebep olmuştur.

Hatalar, iştiha ile yenmek istenen pilavın içindeki taşlar gibi okuma zevkini bozuyor. Düzeltme cetvelleri yapıldı. Okumadan evvel bu cetvellere göre tashih edilmesini dileriz.

Kitabın baskı işi gecikmiştir. Bu arada kitabımızda harap veya arsa olarak gösterilen Yemen Fatihi Sinan Paşa'nın, Kartal Baba'nın, Murad Reis'in camileri yenilenmiş, ibadete açılmıştır. Yeni Vâlide, Selimiye camilerinin hünkâr mahfilleri tamir edilmiş, daha birçok abideler de onarılmış, yeni mescidler yapılmıştır.

Üsküdar abidelerinin hepsinin ayrı mükemmel dosyaları, fotoğrafları, vakfiyeleri, arşiv vesikaları vardır. Bunlar Üsküdar'da Selimiye Camii'nin bitişiğindeki hünkâr mahfilinde kurulan vakıf kütüphâne ve arşivimde hıfzedilmektedir. İstenilenler görülebilir.

Sözlerimi; Arapların dilimize *"Özür, kerem ve şeref sahibi insanlar yanında makbuldür."*

العذر عند كرام الناس مقبول şeklindeki pırlantalarıyla bitiriyorum. Tevfik Allah'tandır.

Üsküdar, 31 Mart 1977

İbrahim Hakkı Konyalı

I

ÇEŞMELER

I

ABBAS AĞA ÇEŞMESİ - AĞALARBAŞI ÇEŞMESİ

Çeşme, Üsküdar'da Hayreddin Mahallesi'ndedir[1]. Adi taştan yapılmıştır, çeşmeyi lale kabartmaları süsler. Üstünde şu kitabeyi okudum:

دیدی دار السعاده حضرت عباس سرآغایان - چوق شکر احسانکه لطف ایلدك جود ونوال
حسبة لله ایچون هب بوسعبم روز وشب - جمله حالم ساکه معلوم سن بیلورسك لایزال
جرم وعصیانمه بقما اول حبیبك حرمتی - یاالهی رحمتك اظهار ایدوب کوستر جمال
ال آچوب درکاهکه کلدم سکا درمنتم - ایله خیراتمی مقبول یاکریم ذوالجلال
رحمت اولسون جاننه کیم اوقورسه فاتحه - روحمی شاد ایلین هیچ اولمیه بردم ملال
سویلدم بوتاریخی دل تشنه لر بولسون حیات - نوش جان اولسون ایچوب بوچشمه دن آب زلال
١٠٨٤ ش

Kitabenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca H 1084 - M 1671 yılını gösterir ki bu altına da yazılmıştır. Çeşme, bu yılın Şaban ayında tamamlanmıştır.

Çeşmeyi, dârüssaâde ağalarının başı Abbas Ağa yaptırmıştır. Ben, 1940 yılında bu çeşmeyi incelerken emekli kaymakam Necmeddin Bey bana şunları söylemişti:

"İranlılar, Seyyid Ahmed Deresi'ne alayla giderlerken, birisi bu çeşmenin yalağının kenarına çıkarak mersiye okurdu."

Çeşmeyi yaptıran Abbas Ağa H 1078 - M 1667 yılında ağa olmuş, H 1082 - M 1671'de azledilmiş ve Mısır'a sürülmüştür. Mısır'da ölmüş ve İmam-ı Şafiî civarına gömülmüştür. Abbas Ağa, Beşiktaş'ta padişah mahfelli bir cami, sıbyan mektebi ve çeşme, İstanbul'da 12 yerde, Üsküdar'da da 2 yerde çeşme yaptırmıştır. İstanbul'da Laleli'de çifte hamamı, nöbethâne yakınında bir tek hamamı ve civarında mektebi ve sebili, Beşiktaş Camii'nin altında büyük bir sarnıcı vardır[2].

Sultan IV. Mehmed zamanının ağalarındandır. Onun tarafından da Mısır'a sürülmüştür. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Abbas Ağa'nın H 1082 - M 1671'de azl ve Mısır'a sürgün edildiğini söylerken hata ettiği anlaşılıyor. Çünkü incelediğimiz çeşmesini H 1084 - M 1673 yılında yaptırmıştı.

ABBAS AĞA ÇEŞMESİ - DÂRÜSSAÂDE AĞASI ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Hünkar Sokağı'nın başında, Arakiyeci Camii'nin karşısındadır[3]. Küfeki taşı ile yapılmıştır. Kitabesinin alt köşelerinde lale ve sümbül kabartmaları vardır. Üstünde ta'lîk ile üç satır halinde şu kitabe okunur:

حالیا دار السعاده آغاسی - نامی عباس سخی تفع جهان
ایلدی بوچشمه نك بنیادنی - حسبة لله ایچون ره روان
هرکورن دیر بارك الله کورمدك - بویله زیبا چشمهٔ کوثر نشان
هاتف غیبی دیدی تاریخنی - جچمهٔ آبی حیات اولسون روان
١٠٨٠

1 Çeşme, Necmeddin Okyay Sokağı ile Dr. Fahrettin Atabey Caddesi'nin birleşiminde, Üsküdar Kaymakamlığı'nın karşısındadır. (MD)
2 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 113.
3 Hünnap Sokağı ile Aşçıbaşı Mektebi Sokağı'nın birleşiminde, Arakiyeci Hacı Cafer Çelebi Camii'nin karşısındadır. (MD)

Kitabenin son tarih mısrası ebced hesabına vurulunca 1099 çıkar. Hâlbuki altında 1080 yazılıdır. Kitabede imlâ yanlışları vardır. Bunu, hattatın veyahut hakkâkin yaptığını tahmin ediyoruz.

Çeşmeyi, Dârüssaâde Ağası Abbas Ağa H 1080 - M 1669 yılında yaptırmıştır. Ben çeşmeyi 1941 yılında inceledim. Acı olan suyu akıyordu.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi (s. 127'de) kitabedeki كورمدك kelimesini كوردك, نشان kelimesini فشان gibi yanlış okumuştur.

Abbas Ağa, Vâlide Sultan'ın baş ağası idi. H 1078 - M 1667 yılında dârüssaâde ağası oldu. H 1082 - M 1671 yılında emekliye ayrılarak Mısır'a gitti, orada öldü. İstanbul'da Molla Gürani'de, Beşiktaş'ta camileri, Laleli'de ve Timurkapu'da hamamları vardır[4].

Perişan kitabesi, bugünkü dil ile şöyle yazılır: "Şimdi dârüssaâde ağası olan Abbas adlı; faidesi cihana dokunan cömert kişi Allah rızasiçun yolculara bu çeşmeyi yaptı. Her gören, Maşaallah böyle güzel, kevserden nişan veren çeşme görmedik der. Gaibden Hatif tarihini şöyle dedi:

"Âb-ı hayat çeşmesi akdı"

ABDÜLAZİZ ÇEŞMESİ

Üsküdar'da Şemsi Paşa Sokağı'nın sonunda ve Hasbahçe Sokağı'nın başında mezar taşı şeklinde bir taş bulmuştum, üstünde şu kitabeyi okumuştum:

Cezire-i Girit'de Hanya Kal'ası'nda Sultan İbrahim'e hatib olan merhum ve mağfurun leh Abdülaziz Efendi'nin hayratıdır[5]. Rûhiçün el-Fâtiha sene 1179.

Bu kitabeye göre: Girit'te Hanya Kal'ası'nda Sultan İbrahim'e hatib olan rahmetli Abdülaziz Efendi, bu hayır eserini H 1179 - M 1765 yılında, Sultan III. Mustafa zamanında yaptırmıştır.

Girit'in Hanya Kal'ası, Sultan İbrahim zamanında H 1055 - M 1645 yılında 57 günlük bir muhasaradan sonra zapt edilmişti.

Kandiye, H 1054 - M 1644'ten H 1080 - M 1669 yılına kadar süren bir muhasaradan sonra zapt edilmiştir.

Hanya'nın fethi ile bu çeşmenin yapılış tarihi arasında 124 yıllık bir fark vardır. Öyle anlaşılıyor ki bu, Abdülaziz Efendi adına daha sonra yakınları veyahut sevenleri tarafından yaptırılmıştır.

Ben bu incelemeyi 1941 yılında yapmıştım, şimdi taş yok olmuştur.

ABDÜLGANİ AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme, Üsküdar'da Zeynep Kâmil Hastahânesi yakınındaydı. Yol açılırken bunun kaybolduğunu görmüştüm.

4 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 292.

5 Çeşmenin yeri hakkında sokak bilgisi dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. (MD)

Üsküdar'da Davud Paşa Camii'ni incelerken, avlusunun soluna getirilerek adi bir taş yığıntısı üzerine konduğunu gördüm.

Çeşme, birçok musluklu ve kapaklı zarif bir tekne halindedir. Üstündeki kitabeyi okurken dördüncü mısraın ezildiğini gördüm.

Ben kopyamı yaparken toplananlar:

Son zamanlarda kitabelere musallat olan eski eser düşmanları vardır. Biz bu kitabeyi çekiçle ezerlerken kurtardık dediler. Hakikaten bir mısra, ezilmiş ve yok olmuştur. Şimdi kitabeyi okuyalım:

والده سلطان شه عبد الحميد خانه مدام - عمر نوح احسان ايده نجل شهنشهه كوركار
كيم سرآغاى اثر جويى آنك عبد الغنى - صدق واحلاص ايله اجراى عطايايه بحار
جوش ايدوب طوفان رحم وشفقتى جولر كيى - ايلدى بوچشمهٔ رعنايى بنا اول كامكار
نائل اجر ومثوبات ايليوب ذات خدا - هرايچون دفع عطش ايدوب قاله بويادكار
حرف منقوطيله فائق سويلدم تاريخ تام - جمله دهره كوثر جنت بوماء چشمه سار
١٢٦١

Şair Fâik'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1261 rakamları çıkar. Altına da bu rakamlar yazıldığına göre çeşmeyi H 1261 - M 1845 yılında Sultan Abdülmecid'in anası Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın başağası Abdülgani Ağa'nın yaptırdığı anlaşılıyor.

ACI ÇEŞME[6]

Çeşme, Üsküdar'da Toptaşı Caddesi'nde Sokullu Mehmed Paşa Mektebi'nin alt tarafındadır. Acı suyu kış, yaz devamlı akar.

Üstünde ta'lîk ile yazılmış altı satır halinde perişan ifadeli şu kitabeyi okudum:

قائممكام عسكر طوبى امين بكك - خير جليله ذاتنى قيلمش خدا دليل
تجديد ايدوب بوچشمه يى بذل نقود ايله - روح حسينى ايلدى سيراب سلسبيل
مهرى بورسمه ايلدم اشراب تاريخن - مانند كوثر ..... بى عديل

Kitabede kaimmakam, kaimkam gibi ve daha başka kelimeler de yanlış yazılmıştır.

Mihri adlı bir nâzımın hazırladığı bu kitabeyi, hakkâkin taşa yanlış kazdığını tahmin ediyoruz. Çeşmeyi, Topçu Kaymakamı Emin Bey'in H 1271 - M 1854 yılında yenilediği, daha evvel de burada bir çeşme bulunduğu anlaşılıyor. Bunun kimliğini bilemiyoruz.

Çeşme çukurdadır. Kalın lülesinden su harıl harıl akar. Sağında hayvan sulayacak geniş yalakları da vardır.

ACI ÇEŞME[7]

Kartal Baba Sokağı ile Çinili Hamam Sokağı'nın kesiştiği köşe başındadır[8]. Som mermerden yapılmıştır. Sultan III. Ahmed devrine aittir. Kitabesi yoktur. Sadrazam İbrahim Paşa'nın vakfettiği çeşmelerdendir. Suyu akıyor.

6 Toptaşı'nda.

7 Kartal Baba'da.

8 71 numaralı binanın köşesindedir. (MD)

ÂDİLE SULTAN ÇEŞMESİ[9]

Köyün içinde camiye giderken solda, ak mermerden yükselen bu abide çeşmeyi Sultan II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan yaptırmıştır[10]. Devri çeşme mimarisinin güzel bir örneğidir. Üstünde iki zarif vazocuğun ortasında celî bir sülüs ile *"Her şeyi sudan diri kıldık"* anlamına âyet-i kerîme yazılıdır. Altında beş satır halinde ta'lîk ile şu kitabe okunur:

١ — علیه شان عصمت منقبت عادله سلطان کیم
ایستدی جاری اوله هرسویه صوکبی احسان بی پایانی
٢ — شهیدان کربلا عشقنده دل جوچشمه یاپدردی
نظیرین کورمه مشدر بویله یرده دیدهٔ دوران
٣ — دخی زیر زمیندن یریوزینه ایلدی جاری
بوآب خوشکراری نوش ایده انسان ایله حیوان
٤ — مدام برآب ایچون آپدست آلان بر فاتحه اوقوسك
روان حضرت محمود خانی ایلسون شادان
٥ — قلندر چیقدیلر اوچلر دیدیلر یاز بو تاریخی
روان بر چشمه یاپدی حق یولنده عادله سلطان
١٣٠٣

Bu kitabeye göre Âdile Sultan, babası Sultan II. Mahmud'un ruhunu şad etmek için bu güzel çeşmeyi yaptırmıştır. Kitabede ta'miye vardır. Son mısrası ebced hesabına vurulunca 1307 rakamları çıkar. Ta'miyeye göre bundan üç çıkarılınca 1304 kalır ki çeşme, H 1304 - M 1886 yılında yapılmıştır.

Çeşmenin ayna taşında bir servi kabartması vardır. İki lülelidir. Köyün içinde üç sene kadar evvel yapılmış Kayış Dağı Suyu'ndan iki çeşme daha vardır.

Âdile Sultan'ın Üsküdar'da Vâlide Bağı şeklinde anılan ve içinde Sultan Abdülaziz'in av köşkü bulunan sarayı ile daha başka hayır ve sosyal yardım müesseseleri de vardır. Âdile Sultan içli ve iyi bir şair idi. Bu çeşmenin suyu köyün yakınındaki Göztepe'den gelmektedir. Bu Göztepe, Üsküdar Göztepesi'dir.

AĞA ÇEŞMESİ

Çeşme, Üsküdar'da Kefçe Dede Mahallesi'nde Ağa Camii'nin altındadır[11]. Üstünde dokuz satır halinde şu kitabe okunur:

Çeşme ta'mîr oldu geldi bu kavme izzet
Hazretin yüzü suyuçün diledi âb-ı sıhhat
Bin yirmi altı oldu târîhi bu çeşmenin
Müzmininden kim içerse ola cânıma rahmet
Kethüdâsı şehriyârı mahrem-i zât
"Gülnûş" oldu bu hayrâta dûş
Teşne-dil târîh-i ta'mîrin didi
Âb-ı sâfı leb-i çeşmeden nûş
Rebîülevvel sene 1118

9 Yukarı Dudullu'da.
10 Alemdağ Caddesi üzerinde, Kevser Sokak yol ayrımından sonra sağda, çukurdadır. (MD)
11 Malatyalı İsmail Ağa Camii'nin girişinde, duvardadır. (MD)

Bu kitabenin üstünde de güzel bir sülüs ile üç satır halinde şunlar okunur:

"Çeşmeyi ve bu cem'iyet hâne-i rızâullâh içün ve sevâbını Hazret-i Resûl'ün rûh-ı şerîfleri içün cemi-i ehl-i îmân ervahî-çün Hazret-i Kur'an tilâvetine binâ itdiren merhûm Sultan Ahmed Han'ın iç kilerinin kethüdâsı olan Malatyalı Derviş İsmail Mehmed rahmetullâhi aleyhim ecmaîn."

Üstteki birinci kitabeye göre bu çeşmeyi Sultan I. Ahmed'in iç kilerinin kethüdası olan Malatyalı Derviş İsmail Mehmed Ağa yaptırmıştır.

Alttaki kitabeye göre bu hayır sahibi, çeşmeyi H 1026 - M 1617 yılında yaptırmıştır.

Çeşme harap olmuştu. Saray kethüdalarından, kâhyalarından Gülnûş Hatun 1118 yılı Rebîülevvel'inde tamir ettirmiştir.

Yukarıda yazdığımız kitabenin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1118 - M 1706 yılı çıkar ki, Sultan III. Ahmed'in zamanında sarayının kethüdalarından Gülnûş Hatun tamir ettirmiştir.

Malatyalı İsmail Ağa Çeşmesi

Hadîkatü'l-cevâmi' C. 2, s. 214'de Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa'nın burada camisi, yakınında çift hamamı ve bir âli çeşmesi bulunduğunu yazar.

AHMED EFENDİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Nakkaştepe'de karakolhânenin karşısında idi. Üstünde şu kitabe okunuyordu:

نامداش فحر عالم زائر بیت حرم - عین اخلاصیله اولدی خیر وجودك مظهری
فی سبیل الله بوچشمه یی بتیاد ایدوب - سوبسو سیراب ومسرور ایبتدی تشنه دللری
عینیا عطشانه بربر سویلدم تاریخ تام - ال ایچ اجرا ایلدی احمد افندی کوثری
١٢٣٩

Şair Aynî'nin söylediği bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1239 rakamları çıkar. H 1239 - M 1823 yılında Ahmed isminde bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır[12].

AHMEDİYE ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Ahmediye Külliyesi arasındadır[13]. Ahmediye Medresesi'nin kıbleye açılan kapısının -girerken- sağında ve bitişiğindedir. Devri çeşme mimarisinin şaheserlerindendir. Musluk aynasında gül kabartmaları, üstünde tavus kuyruğu şeklinde bir mihrapçık görülür. Musluk aynasına sonradan sülüs ile şu beş satırlık tamir kitabesi kazılmıştır:

12 Mi'rât-ı İstanbul, s. 190.

13 Gündoğumu Caddesi'nde, sebilin solundaki çeşmedir. Ahmediye Külliyesi 2019 yılında restorasyona alınmıştır. (MD)

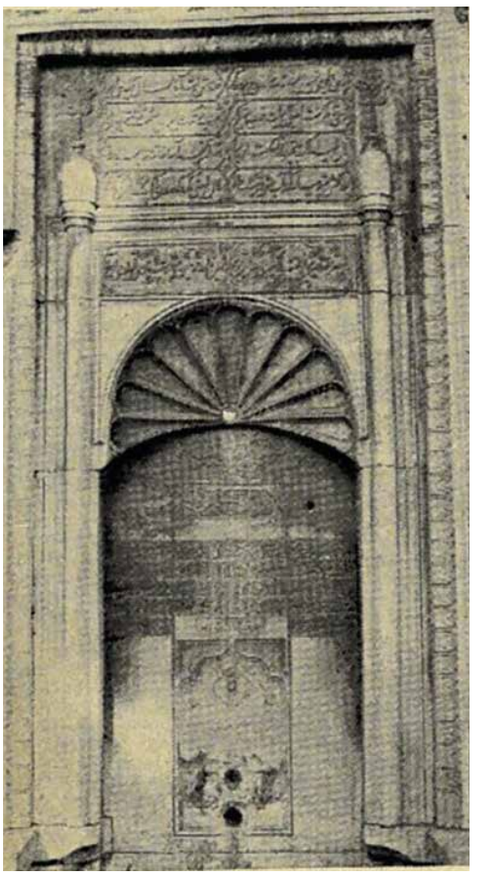

Ahmediye Çeşmesi

Cennetmekân Gazi Sultan Mahmud Han-ı sânî aleyhi rahmeti'l-bârî hazretlerinin harem-i ismet-penâhîlerinden üçüncü ikbâl devletlû Tiryal Hanım Hazretlerinin işbu mâ'ü'l-hayâtın menbaından bed' ile mecrâsının mücedded hükmünde ta'mîr ve ihyâsına himmet ve bu bâbda nâil-i muvaffakiyet olmuşdur. 27 / sene 1280.

Bu kitabeye göre: 27 Receb H 1280 - M 1863 tarihinde Sultan II. Mahmud'un üçüncü ikbali Tiryal Hanım, tâ kaynağından itibaren su yollarını ve çeşmeyi yenilercesine tamir ettirmiştir.

Çeşmenin kenar sövelerinde, zarif çiçek kabartmaları, tavus kuyruğunun iki tarafında kabartma süsler, üstünde zambak şeklinde alem tasviri vardır. Üstünde beş satır halinde ta'lîk yazı ile şu kitabe okunur:

زهی دلجوی زیبا چشمه سار روح پروركیم - عطاش امته ماء الحیاتی ایلدی اجرا
زهی خاطر كشاعین الحیات خبوب منظور كیم - باقوب رشك ایلر آكا چشمهٔ مهر جاهان آرا
هلال عیدا كر زنجیراه كهكشان برله - زلال طبعنی كرد كدردن پاك ایده مولا
نومصرعله دیدی هاتف اكابربی بدل تاریخ - امین زاده بوعین چشمه ساری ایلدی اجرا
١١٢٤

Kitabe bugünkü dilimize nesir halinde şöyle çevrilebilir:

Ruh besliyen, gönül açan bu çeşme, susayanlara hayat suyu akıtıyor. Hatırları açan bu dirilik pınarına bakan ve cihanı nur şelâlelerine boğan güneş, bu çeşmeye bakıp yaş döker. Bayram hilâli saman yolu ile beraber kepçe gibi tâkına asılsa yeridir. Bu gönül avlayan çeşmenin suyu aktıkça Allah onu yaptıranı elem, keder tozlarından pak eylesin. Hatif onun için şu mısrai tarih olarak söyledi:

امین زاده بوعین چشمه ساری ایلدی اجرا

Eminzâde bu ayrı çeşme-sâri eyledi icrâ
Eminzâde bu çeşme pınarını akıttı

Manzumede: Saman yolunun, bayram hilâlinin kepçe gibi çeşmenin tâkına asıldığını söylerken Ahmediye'nin yerinde vaktiyle Kefce - Kepçe Dede'nin mescidinin bulunduğuna çok güzel bir şekilde dokunulmuştur. Bu çeşmeyi Ahmediye manzumesini yaptıran Tersane Emini Eminzâde Ahmed Ağa, Sultan III. Ahmed zamanında H 1124 - M 1712 yılında yaptırmıştır.

Hâl tercemesini, camisini yazarken verdik.

ALEMDAR KÖYÜNDE SULAR

Alemdar köyü sınırları içinde başlıca şu sular vardır:

1- Defneli Suyu

Bu su, Alemdar Tepesi'nin altından çıkar. Cumhurbaşkanı 1936 yılında Taş Dili'ne geldiği zaman, buraya bir kilometre olan Defneli Suyu'nu görmüştü. Suyu çok beğenmişti.

Köylüler suyun adını değiştirmişler Gazi Suyu demişlerdir. Bu su şimdi motopompla 15. Kuzey Hava Üssü'ne alınmıştır. Çok iyi bir sudur.

2- Elmalı Suyu:

Bu su köyün kuzeyinden Riva (İrva) Deresi'ne akar.

ALİ AĞA ÇEŞMESİ[14]

Bu çeşme Selimiye Kışlası'nın yol aşırı doğusunda bir çukur bostanın içinde ve yol kenarında, kavakların altındaydı. Oradan çıkan bir su, onun kaynağıydı. Bu bostan doldurulduğu için kaynağı aşağıda kalmıştı. Çeşme de toprak altında kalıyordu; sökülerek kışlanın doğusundan giden yolun, Harem Vapur İskelesi'nden gelen yolla kesiştiği sol köşeye nakledilmiştir.

Çeşme, küfeki taşı ile yapılmıştır. Önünde hayvanların sulanması için som mermerden üç derin yalağı vardır, kemerlidir. Ayna taşının üstünde Sultan Abdülmecid'in çiçekli bir tuğrası altında ta'lîk ile şu üç satırlık kitabe okunur:

ملك سيرت شهنشاه كزبن عبد المجيد خان - حيات لطقى ايله قيلدى سيراب كائنات
حرم سراى پاكندن بوعينى قيلدى تعمير - عبارت شمع نورك ماء زمزمدن صفات
نظيفا تاريخن كوردكده شط چكدى آياغن - يد پاكيله بولدى شمع نور ماء حيات
١٢٦٢

Nazif isminde bir nâzımın hazırladığı bu kitabeye göre Sultan Abdülmecid'in haremlerinden Şem-i-nûr adlı bir hanım, bu çeşmeyi tamir ettirmiştir. Kitabe, tamir esnasında, câhil bir hakkâk tarafından düzeltilmek istenirken bozulmuştur. Bu cahil kılavuz, yazıdaki Abdülmecid'i Abdülhamid yapmış; altındaki 1256 olması lazım gelen rakamları da 1262 şeklinde yeniden kazdırmıştır. Onun yazdığına göre H 1262 yılında I. Abdülhamid ölmüştü. Ölen padişahın adı bir hayır eserinin üstüne kazılmazdı. Bu tamire, bu düzeltmeye, kaş yaparken göz çıkarma derler.

Çeşme, H 1256 - M 1840 yılında Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığının ikinci yılında tamir edilmiştir. Çeşmenin üstündeki üç satır halindeki sülüs kitabe şöyledir:

بارك الله اوغلى آغا مصاحب حزينه دار - بومقامى ايتدى خيرات اهل عطشان ذوقنه
سلسبيلك عينيدر كوياكه ياپديرمش همان - چشمهٔ آب زلالى تشنه دللرشوقنه
كربلا جنكين اكوب هاتف ديدى آنجون تاريخ - دائما صوين ايچون ايچسون امامين عشقنه
سنه ١٠٦٤

Cahil bir yazı kılavuzu tarafından altına 1262 kazdırılmıştır. Sultan I. Abdülhamid bu tarihten 59 yıl evvel ölmüştü. Hâlbuki üstünde bu padişahın tuğrası da vardır. Ölen padişahın tuğrası kazılmazdı.

Biz bu kitabeyi, tamir esnasında yapıldığını sandığımız yanlışları ile yazdık. Son tarih mısrası ebced hesabına vurulunca 1064 rakamları çıkar. Mescidi H 1064 - M 1653 yılında

14 Selimiye'de.

padişah hazinedarı ve musahibi Ali Ağa yaptırmıştır. Bu Ali Ağa, Üsküplü bir hadimdir. H 1061 - M 1650 yılında anahtar oğlanı iken saray ağası, sonra kilercibaşı, hazinedarbaşı ve daha sonra padişah musahibi olmuş ve İbşir Paşa'nın yanına gönderilmişti.

1066 Cumâdelûlâ'sında bâbüssaâde ağası oldu, iki sene sonra emekliye ayrıldı ve öldü[15].

ALİ AĞA ÇEŞMESİ[16]

Bu çeşme Üsküdar'da, Doğancılar'da Çakırcıbaşı Camii'nin sağındaydı. Musluğunun ortasında Mühr-i Süleyman vardı. Çeşmenin, ortada tuğra bulunan kitabesi şu idi:

حضرت ذیشان علی آغاکه حق
ذاتن ایتمش بزم لطفك زیوری
حسبة لله ایدوب زمزم سبیل
کعبه وش معمور قیلدی بویری
سیر ایدرکن اولدی طبع حافظك
ایکی تاریخی صوکبی ازبری
رمز ایله دیرلولهٔ عطشاننه ما
کل ایچك عین علیدن کوثری
١١١٤

Şair Hâfız'ın yazdığı bu tarih manzumesinin son beyti ebced hesabına vurulunca çeşmenin H 1114 - M 1702 yılında Ali Ağa tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Arkasında su hazinesi bulunan çeşmenin 1940 yılında suyu akıyordu. Yol genişletilirken çeşme yıkılmış ve kaldırılmıştır. Kitabeyi hazırlayan Hâfız, Altuncu unvanıyla meşhur büyük bir şairdir. Tezkire-i Sâlim'de bunun Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde şiir söylemeye kudretli, hoş sohbet, ateş gibi dilli, çok terbiyeli, ebced hesabıyla tarih düşürmekte çok mahir bir şair olduğu söyleniyor[17].

Ali Ağa'nın bu çeşmesi için söylediği tarih manzumesi örnek olarak veriliyor.

Sicill-i Osmânî sahibi de bunun Galatalı olduğunu, H 1157 - M 1744 yılında öldüğünü, şair ve tarih düşürmekte mahir olduğunu söylüyor[18].

Çeşmeyi yaptıran Ali, Niğdeli'dir. Kapıcıbaşılık, çavuşbaşılık Sivas beyliği, sipahiler ağalığı, cebecibaşılık ve H 1143 - M 1730 yılında sadaret kethüdalığı yapmış, aynı yıl içinde Bursa'da ölmüştür[19].

ARSLAN AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Küçük Yokuş başında Kumru Mescidi'nin bitişiğindeydi. Kadro harici bırakılan cami yıkılırken çeşme de yok olmuştur.

15 Sicill-i Osmânî, C.3, s. 512.
16 Doğancılar'da.
17 Tezkire-i Sâlim, s. 216.
18 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 98.
19 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 633.

ARSLAN AĞA ÇEŞMESİ

Bu Çeşme Üsküdar'da Sultantepe'de Elmascı Sokağı karşısında Servilik Caddesi'ndedir[20]. Çeşme küfeki taşından yapılmıştır.

12 Haziran 1941 günü inceledim, suyu akıyordu. Çeşmenin arkasında geniş bir su hazinesi vardır. Çeşme iki sokak arasının başındadır. Üstünde ta'lîk ile şu kitabe okunur:

"Sâhibü'l-hayrât Arslan Ağa rûhîçün Fâtiha"

Sene 1056.

Bu Arslan Ağa, Vâlide kethüdası idi. Küçük Yokuş başında da H 1060 - M 1650 yılında, karısı Ayşe ve kızı Ümmühan adlarına bir çeşme yaptırmıştır.

Bu çeşmeyi H 1056 - M 1646-47 yılında yaptırmıştır. Bu Arslan Ağa'nın, Sultan IV. Mehmed'in anası ve İstanbul'da Yeni Camii'ni yaptıran Hadice Turhan Sultan'ın kethüdası olduğu anlaşılıyor.

ARSLAN AĞA'NIN EŞİ AYŞE HATUN ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Şeyh Yokuşu başında, küçük yokuştadır[21]. 1940 yılında camiyi incelerken suyu akıyordu, yeni tamir edilmişti. Ayna taşının üstünde ta'lîk ile üç satır halinde şu kitabeyi okudum:

1 - Sâhibü'l-hayrât Vâlide Kethüdâsı Arslan Ağa

2 - Merhûmun halîlesi sâhibetü'l-hayrât Ayşe ve kerîmesi

3 - Ümmühan Hatunların rûhlarîçün el-Fâtiha

Sene 1060

Kitabeye göre bu çeşmeyi, Sultan IV. Mehmed zamanında Vâlide Sultan Kethüdası (Kâhyası) Arslan Ağa, H 1060 - M 1650 yılında ölen karısı Ayşe ve kızı Ümmühan'ın ruhlarını şad etmek için yaptırmıştır. Bu Arslan Ağa'nın Üsküdar'da Sultantepe'de Elmascı Sokağı'nın karşısında kendi adına H 1056 - M 1646 yılında yaptırdığı bir çeşmesi daha vardır.

ATİK VÂLİDE ÇEŞMESİ

Bu çeşme Atik Vâlide Camii'nin doğuya açılan kapısının solundadır. Mimar Sinan H 991 - M 1583 yılında Nurbânû adına cami ile beraber yapmıştır. Kemerlidir. Şimdi çöplük haline gelmiştir. İnsan burnunu tıkayarak geçiyor.

AYAZMA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Ayazma Camii'nin avlusunun sol köşesindedir. Som mermerden yapılmıştır. İstanbul'da görülmemiş bir tiptir. Musluk yeri, müstatil bir mermer halinde öne doğru uzamıştır.

20 Servilik Caddesi ile Balçık Sokağı'nın birleşimindedir. Haznesinin arkasında beş katlı, ahşap kaplama bir yapı vardır. (MD)

21 Şeyh Camii Sokağı'nda, Muhasebeci Abdi Efendi Camii giriş kapısının sağ tarafındadır. (MD)

Çeşmenin önünde, iki yanlarında yalaklar vardır. Öndeki yalağın arkasındakiler hayvanlar içindir.

Üstünde dört satır halinde şu kitabeyi okudum:

منبع جود وهم سلطان ممدوخ الشیم - عین الطان وکرم شاهنشه ظل خدا
شاه دوران مصطفی خان ابن احمد خان - کیم آب جودین دهره احرا ایلدی سرتپا
ایتدی ارجمله بود لجو چشمه سار حرمی - همتیله جامع پاکی جوارننده بنا
ماء زرین ایله ذهنی ثبت تاریخه سزا - چشمهٔ آب روان ویمف سلطان مصطفی

Şair Zihnî'nin hazırladığı bu kitabenin son tarih mısrası ebced hesabına vurulunca H 1174 - M 1760 yılı çıkar.

Sultan III. Ahmed'in oğlu Sultan III. Mustafa, bu çeşmeyi bu tarihte yaptırmıştır.

Şair Zihnî, Padişahı Allah'ın gölgesi, lütf ü kerem kaynağı, güzel hasletleri kendisinde toplamış, cömertlik suyunu dehre akıtan gibi vasıflarla övüyor. Pak Camii'nin yanında bu çeşmeyi yaptığını söylüyor. Tarihinin altın suyu ile tespitini istiyor.

Manzumeyi hazırlayan Zihnî Efendi, tahsilini tamamladıktan sonra, Bahir Mustafa ve Ragıb paşalara kitapçı, sonra hâcegândan olmuş bir şairdir[22].

Bu muhteşem çeşmeyi 1941'de, Belediye esaslı bir surette tamir ettirmiştir.

AYŞE SULTAN ÇEŞMESİ

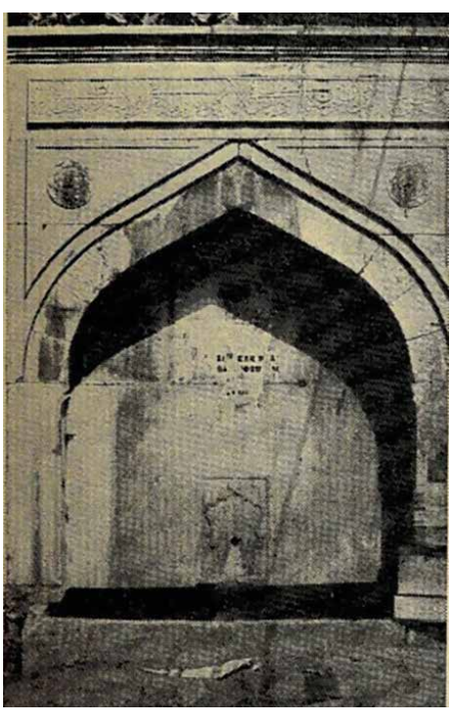

İmrahor'da Ayşe Sultan Çeşmesi

Üsküdar'da İmrahor Camii'nin yanındaki tarihî çınarın tam karşısındadır[23]. Çeşmenin ayna taşı yekpare som mermerdir. Kemeri kırmızı ve ak mermerle örülmüştür. Ayna taşının üstünde *"ALLAH"* celâl lâfzı yazılıdır. Yalağı da yekpare mermerden oyulmuştur. Arkasındaki su deposu da böyle mermerden oyma olarak yapılmıştır.

Üstünde güzel bir sülüs ile bir satır halinde şu kitabe okunur:

"Cenâb-ı Hazret-i Ayşe Sultan çün ihyâ eyledi bu azb-i Fırat'ı didim târîhin anun kıldı icrâ zülâl-i çeşme-i ayni'l-hayâtı

Sene 1007"

Suyu âb-ı hayata, tatlı Fırat suyuna benzeyen bu çeşmeyi Ayşe Sultan H 1007 - M 1695 yılında yaptırmıştır.

Tarih cümlelerini ebced hesabına vurursak 1256 gibi çok kabarık rakamlar çıkıyor, ama altına doğru tarihini yazmıştır. Noktalı harfleri toplarsak 903 gibi rakamlar çıkıyor. Çeşmenin arkasında Ayşe Sultan'ın iki katlı bir dârülkurrâsı vardı, yıkılmıştır. Ondan sonra kabristan gelirdi. Taşları altlarında yatan kişileri bakımından çok değerli olan bu kabristan, son 40 yıl içinde mahvedilmiştir. Bir oduncu buraya odun koymak için taşları kırmıştır. Üst üste yığılan, çoğu paramparça olan bu taşlar mezar taşı müzesine kaldırılmalıdır.

22 Sicill-i Osmâni, C. 2, s. 344.

23 Doğancılar Caddesi'nden Öğdül Sokağı'na dönerken sağdadır. (MD)

Ayşe Sultan kimdir?

Bu Ayşe Sultan, Mihrimah Sultan'ın kızıdır. Sadrazam Ahmed Paşa ile evlendirilmişti. H 1003 - M 1598 yılında oğlu ile beraber Hac farizasını yapmıştı. Öldükten sonra Hüdâî Türbesi'ne gömülmüştür. Oğulları vardır.[24].

Burada karşı karşıya iki çeşmenin bulunması şöyle izah edilir: Bu çeşmeden halk sularını alırlardı. Karşısındaki Başkadın Çeşmesi'nden de yalnız sakalar istifade ederlerdi.

AZİZ HÜDÂÎ ÇEŞMESİ

Bu çeşme, Aziz Hüdâî Camii avlusunun alt kapısının solunda, imam meşrutasının altındaki iki çeşmeden ikincisidir. Muntazam kesme taşla yapılmıştır. Kemerlidir. Kemerin üstündeki mermerde üç satır halinde şu Arapça kitabe okunur:

قد جرى هذا الماء المعين بعناية الله الملك المعبن فى سنة ثلث وثلثين والف من هجرة سيد الاولين والاخرين صلواة الله عليه وعلى سائر الانبياء المرسلين والحمد لله رب العالمين

Kitabeden öğrendiğimize göre bu çeşme, H 1033 - M 1623 yılında yaptırılmıştır. Sultan Abdülmecid, Hüdâî Külliyesi'ni yenilerken bu çeşmeyi de yenilemiş ve ayna taşının üstüne şu kitabe kazılmıştır:

ومن الماء كل شيء حى ([25])

ايلمش عبد الجيد خان ازل رب مجيد - فيض انوار هدايى ذاتنه بخش كرم
بزد دركاه هداييده بوزيبا چشمه يى - ياپدى اولكندن اعلا قيلدى اجراء همم
خانقاه ايله برابر ياپديروب بوچشمه يى - ايكى خيرى قيلدى ايفا اول خداوند نعم
اوليا ارواحى شاد اولدقجه بو خير ايله - سلطنتله كامران اولسون اوشاه محترم
همت اوتاد واقطاب ايله زيور صفحه يه - تام وجوهر ايكى تاريخى چقوب يازسون قلم
قطب عالم لطفيدر بوچشمه دن ايچ صاف صو - چار جوى فيض اوله شاه جهانه چاريم
١٢٧٢ ١٢٧٢

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Ve mine'l-mâi külle şey'in hayy
Eylemiş Abdülmecîd Han-ı ezel Rabb-i Mecîd
Feyz-i envâr-ı Hüdâî zâtınâ bahş-i kerem
Nezd-i dergâh-ı Hüdâî'de bu zîbâ çeşmeyi
Yapdı evvelkinden a'lâ kıldı icrâ-i himem
Hankâh ile beraber yapdırub bu çeşmeyi
İki hayrı kıldı îfâ ol Hüdâvend-i ni'am
Evliyâ ervâhı şâd oldukça bu hayr ile
Saltanatla kâmrân olsun o şâh-ı muhterem
Himmet ü evtâd ü aktâb ile Zîver safhaya
Tâm ü cevher iki târîhi çıkub yazsun kalem
Kutb-ı âlem lütfidir bu çeşmeden iç sâf su
1272

24 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 49.
25 Bu satır sülüs ile alttakiler de ta'lîk ile yazılmıştır.

Çâr cûy-ı feyz ola şâh-ı cihâna çâr yem
1272

قطب عالم لطفیدر بوچشمه دن ایچ صاف صو ۱۲۷۲
چار جوی فیض اوله شاه جهانه چاریم ۱۲۷۲

Zîver Paşa'nın hazırladığı bu kitabeden öğrendiğimize göre Sultan Abdülmecid burada bulunan Aziz Hüdâî'nin H 1033 - M 1623 yılında yaptırdığı çeşmeyi yıktırmış, yerine bu çeşmeyi evvelkinden daha iyi yaptırmıştır. Zîver Paşa, tarih düşürmede büyük bir maharet ve hüner göstermiştir. Son beytin ikinci mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca tam 1272 rakamları, birinci mısraının bütün harfleri vurulunca 4 fazlasıyla 1276 rakamları çıkar. Ta'miye'ye göre son mısradaki Farsça dört anlamına چار = çâr kelimesi dikkate alınarak, bunlar rakamdan çıkarılırsa, 1272 rakamları kalır ki, Sultan Abdülmecid H 1272 - M 1855 yılında çeşmeyi yeniden yaptırmıştır.

Sağdaki küçük çeşmenin üstünde sülüs ile iki satır halinde şu kitabeyi okudum:

Deryâ-yı cûd ü rahmet ol dem ki cûşa geldi
Halk-ı cihânı kıl bu çeşmesârı icrâ
Ta'mîr olundukda dinildi ana târîh
Âb-ı hayâta mânend oldu bu çeşme hâlâ

Bu manzumenin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1019 - M 1610 tarihi çıkar ki, burada bulunan çeşme bu tarihte tamir edilmiştir. Kimin tarafından tamir edildiği bilinmiyor.

BAŞKADIN ÇEŞMESİ

Bu çeşme İmrahor Camii'nin solunda Rüstem Paşa Mektebi'nin karşısındadır[26]. Arkasında, içi yenmiş büyük tarihî bir çınar vardır.

Çeşme tamamen mermerden yapılmıştır. Ayna taşında, sövelerinde devrinin taş işçiliğinin ve süslemesinin bize kadar varlıklarından hiçbir şey kaybetmeden gelen yadigârları vardır. Arkasındaki su hazinesi de sağlam olarak gelmiştir. Ayna taşının üstünde lale kabartmaları görülür. Üstünde büyük Türk şairi Nedim'in şu tarihî manzumesi okunur:

حضرت سلطان احمد خان کردون پایه کیم - عالمی الطاف واحسانیله احیا ایلدی
فاتح ایران شه دوران که جودور أفتی - اسکداری آب شیرین ایله اغنا ایلدی
صویی باشندن ایدوب اجرا اوخان کریم - اهل دولت اوصودن چوق چشمه بنیاد ایلدی
باش قادین حضرتلری داخی بوزیبا چشمه یی - کندی مالیله یاپوب بر خیر والا ایلدی
بومحله آب صافي یه قتی محتاج ایدی - حقه شکر اولسون بوما عطشانی اروا ایلدی
نوروش جاری اولوب بوآب صاف ودلپذیر - تشنکانك دللرین اشواقه مأوی ایلدی
حق تعالی اول شهك اقبالنی افزون ایده - طیم درلطفن جهان حلقنه مأوی ایلدی
چشمه نك بانیسینك داحی قیله عمرن فزون - کیم خلوص قلب ایله بوخیری انشاء ایلدی
سویلدی تاریخ اتمامن انك کلك ندیم - باش قدین بوچشمهٔ والایی اجرا ایلدی
۱۱٤۱

Şair Nedim'in hazırladığı bu kitabeye göre, Sultan III. Ahmed'in başkadını bu çeşmeyi H 1141 - M 1728-29 yılında yaptırmıştır. Kitabenin son tarih mısraı ebced hesabına

26 Doğancılar Caddesi'nde, İmrahor Camii'nin yan tarafındadır. Karşısında Ayşe Sultan Çeşmesi vardır. (MD)

vurulunca 1142 çıkıyor. Hakkâkin taşa, çeşmenin inşasına başladığı tarihi kazdığını tahmin ediyoruz[27].

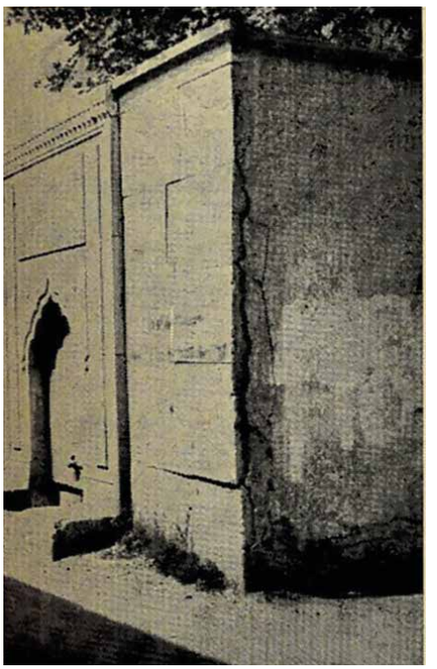

İmrahor'da Nevşehirli İbrahim Paşa'nın başkadınının çeşmesi böyle haraptı

Mir'ât-ı İstanbul sahibi Râif Bey, bu kitabeyi birçok yanlışlarla kopya etmiş, altındaki tarihi de 1224 okuduğu için şu korkunç hatalara saplanmıştır, diyor ki; *"Bu çeşme, Sultan Ahmed Han hazretleri tarafından ihya edilmiş ve 1224 yılında Başkadın hazretleri tarafından tamir ve tecdid olunarak üzerine ebyatı âtiye nakş olunmuştur."*

Hayır, böyle değildir. Çeşmeyi doğrudan doğruya H 1141 yılında Başkadın yaptırmıştır. 1224 tarihinde tamir falan edilmiş değildir. Yaptığı diğer hataları burada saymaya lüzum görmüyorum, isteyenler karşılaştırabilirler.

Burada, kitabelerle meşgul olanlara şunu önemle belirtmek isterim.

Eski kitaplarda ve kitabelerde *"4"* rakamı *"3"* rakamının başına eski yazının *"Ayın"* harfinin başı getirilmiş gibi yazılıdır.

Râif Bey, İhtifalci Ziya, Sicill-i Osmânî sahibi Süreyya Bey, bu işle meşgul olanların hemen hepsi bu rakamları *"3"* gibi okumuşlar, hem aldanmışlar, hem de aldatılmışlardır.

Çeşmenin arkasında yekpare taşa oyulmuş bir su hazinesi vardı. Bu tarihî yadigâr, karşıya ters şekilde itilmiştir.

Kitabeyi bugünkü dilimize şöyle çevririz:

"Felek ayaklı Sultan Ahmed Han Hazretleri lütûflarîle, ihsanları ile âlemi ihya etdi. İran Fatihi, bu Dünya padişahının sehâsı ve re'feti Üsküdar'ı, tatlı su ile zenginleştirdi.

Bu keremli Han, suyu tâ başından akıttı. Devlet erkânı bu sudan birçok çeşmeler yaptı. Başkadın Hazretleri de kendi parası ile bu güzel çeşmeyi yaparak yüce bir hayır işledi. Bu mahalle, saf suya son derece muhtaç idi. Allah'a şükür olsun bu su, susuzları suladı. Nur gibi akan bu gönül avlayıcı ve temiz su, susuzların gönüllerini şevklere yuva yaptı. Allah; o padişahın ikbâlini artırsın. Onun lütuf kapısını cihan halkına sığınak yapsın. Çeşmeyi yaptıranın ömrünü uzun kılsın. O bu hayrı kalb hulûsu ile yaptı."

Nedim'in kalemi bunun tamamlanmasının tarihini şöyle söyledi:

"Başkadın bu yüce çeşmeyi akıttı."

Başkadın Çeşmesi'nden yalnız sakalar, arkasındaki Ayşe Sultan Çeşmesi'nden de halk su alırlardı.

BAŞŞAHİNCİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme şimdi yok olan Alaca Minare Mescidi'nin karşısındaki Nakşî tekkesinin bitişiğinde idi. Üstünde şu kitabe okunurdu:

27 Mir'ât-ı İstanbul, s. 102.

منبع احسان حسام الدین آغا - یعنی سرشاهنجی عالی سمات
خیره ساعی لطف جاری پر کرم - ایلدی بوچشمه یی اجرا اوذات
جویبار فیضی اسقا ایلیوب - خانفاه نقشبندی دوجهات
فکر ایدرکن تاریخنی رشدیا - طولدی طبعمه همان بووآردات
کلدی اون ایکی امام تاریخ دیدی - اولدی جاری چشمهٔ عین الحیات

Şair Rüşdî'nin hazırladığı bu manzumenin son mısrası ebced hesabına vurulursa 1194 rakamları çıkar. Daha evvelki mısradaki ta'miyeye göre 12 rakamı da eklenirse çeşmenin H 1206 - M 1791 yılında Başşahinci Hüsameddin Ağa tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Çeşme ve kitabeli taşı yok olmuştur[28].

Büyük Çamlıca Benlizâde Çeşmesi

BENLİZÂDE ÇEŞMESİ

Bu çeşme, Büyük Çamlıca'da su başında, Sultan Mahmud'un çeşmesinin solunda, bir set üzerindedir. Suyu yoktur. Yekpare büyük bir taşa ta'lîk ile şu kitabe yazılmıştır:

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât sâbıkan Mekke-i Mükerreme Kadısı Benlizâde Ahmed Raşid Efendi."

Harrerehû Zâde-i Benlizâde Mustafa Şemseddin 1215.

Bu çeşme, H 1215 - M 1797 yılında eski Mekke Kadısı Ahmed Raşid Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yazısını Benlizâde Mustafa Şemseddin yazmıştır.

BEYLERBEYİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Beylerbeyi'nde, caminin karşısındadır[29]. Çeşmenin deniz ve cadde tarafına bir yüzü ve yalağı vardır. Deniz tarafındaki cephede üstte Sultan II. Mahmud'un Adlî'li bir tuğrası vardır. Altta şu kitabe okunur:

ایدوب فرمانن اجرا آب شیمشیریله ن خان محمود
حریم بیتنی تطهیر قیلدی حي معبودك
کتوری زمزمی امر ایلینجه فاتح کعبه
بویولده سعي مشکور اولدی الحق ابر پرجودك

İdüb fermânın icrâ âb-ı şimşîrile Han Mahmud
Harîm-i beytini tathîr kıldı Hayy-ı Ma'bûdun
Getirdi zemzemi emr eyleyince Fâtih-i Ka'be
Bu yolda sa'y-i meşkûr oldu el-hakk ebr-i pür-cûdun

Sağ yanında şunlar vardır:

روان والد ایچون ایلدی بوچشمه یی ایجاد
او شاهنشاهك اولدی اکثری بو خیر موجودك

28 Mir'ât-ı İstanbul, s. 95.
29 Beylerbeyi İskele Caddesi'nde, çay bahçesinin içindedir. (MD)

Revân-i Vâlid için eyledi bu çeşmeyi îcâd
O Şehinşâh'ın oldu ekseri bu hayr-ı mevcûdun

Cadde tarafında şunlar okunur:

او بحر لطفیله اسکندر لب تشنجه طارتلسون - ترازوی خردده یوقسه فرقی قلزم ورودك
الهی والد شاه جهانی صحن جنتده - نشیمنکاه اوله سوی کناری حوض مورودك
بحق مروه یوقدر سوزم عزت بوتاریخه - صفای بال اوله ایچ زمزمندن خان محمودك
١٢٢٦

Şair İzzet'in hazırladığı bu kitabe bize bu çeşmenin Sultan II. Mahmud'un Beylerbeyi'ndeki camisinin önüne, H 1226 - M 1811 yılında yapıldığını öğretiyor. Son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca ben 1237 çıkarıyorum. Eğer son mısraın birinci kelimesinin sonunda *"S"* harfi hemze şekline sokulursa, tarih iki fazlası ile 1228 çıkar.

Padişah bu çeşmeyi, babası Sultan I. Abdülhamid'in ruhu için yaptırmıştır.

BEYLİK ÇEŞME

Bu çeşme Selimiye Kışlası'nın batı doğusunun altında, Harem İskele Caddesi'nin üstündedir[30]. Bu büyük ve muhteşem çeşmenin cephesi iri kesme taşlarla üç tarafı bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla ile yapılmıştır. Çeşmenin havuzu, ortasındadır. Dört tarafından bağlantısı demir ile kuvvetlendirilmiştir.

Çeşmenin dört tarafını hayvan sulama havuzları sarar. Bu çeşmede Selimiye Kışlası'ndaki süvari askerlerin atları sulanırdı. Çeşmenin her yüzünde ikişer büyük musluk vardır. Harem İskele Caddesi yüzünde şualı bir tuğranın iki tarafında dört satır halinde şunları okudum:

چشمهٔ ماء الحیات سلطنت شاه جهان - حضرت عبد المجید خان آبروی کائنات
سایهٔ عدلنده اول ینبوع فیض وشوکتك - مستفیض اولمقده هردم مؤمین ومؤمنات
عسکر شاهانه سیله هم بوسمتن خلقنك - ایتدی احیاسین مراد اول شاه کروبی صفات
یاپدیروب بوچشمه یی قشله جوارنده اوشه - ایلدی بو جایی الحق روضهٔ جنت سمات
جویبار لطفنی اول رتبه اجرا قلدیکم - لولدی بوعین عنایت باعث رشك فرات
عسکر شاهانه سی ایله اهالی حلقنه - شهبه سز بوچشمه در بر کونه فیض التفات
حق ایده جاری یدی اقلیمه حکمن اول شهن - بودعادن زمزمه صالدقجه دهره شش جهات
بولدی صوین جوهر تاریخ زیور خامه دن - ایتدی جاری پادشه بوسوده نوعین الحیات
١٢٥٧

Şair Zîver'in hazırladığı bu kitabeye göre bu büyük ve dört yüzlü çeşmeyi Sultan Abdülmecid kışla civarında hem askerin ve süvari atlarının ve hem de halkın faydalanması için M 1841 - H 1257 yılında yaptırmıştır. Son mısraın noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1257 rakamları çıkar ki bu altına da yazılmıştır. Çeşme çok haraptı. 1962 yılında kışla komutanı Albay Ferit Erdoğan tamir ettirmiştir.

Bu Albay, Selimiye Hamamı'nı da tamir ettirmiştir. Ferit Erdoğan o vakit Askeri Ortaokul'un komutanı idi. Amasyalıdır. Babasının adı Abdüllatif'tir. Tümgeneral olarak emekliye ayrılmıştır.

30 Selimiye İskele Caddesi'ndedir. Harem'den yukarı doğru çıkarken sağ tarafta, askeri alanın içindedir. Tel örgülerden dolayı çeşmenin kitabe kısmı görülmektedir. Çeşme restorasyon geçirmiştir. (MD)

BULGURLU ÇEŞMESİ

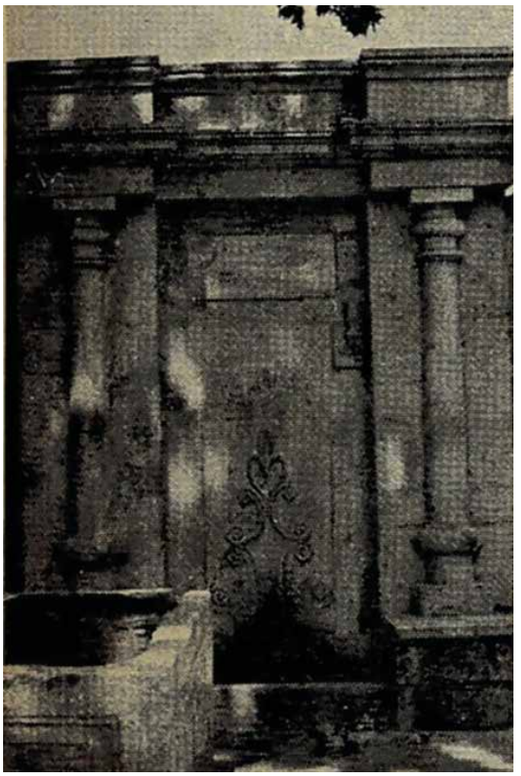

Bulgurlu Çeşmesi

Bu çeşme, Bulgurlu Camii'nin sağında, asfalt üzerindedir[31]. Muntazam kesme taşla yapılmıştır. Devri çeşme mimarisinin güzel bir yadigârıdır. Üstünde güzel bir ta'lîk ile şu kitabe okunur:

Kalellâhü teâlâ

Ve sekâhüm Rabbühüm şerâben tahûrâ

Sene 1292.

Kitabede yaptıranın adı yoktur, fakat H 1292 - M 1875 yılında yapıldığını gösteren tarih vardır. Çeşmenin arkasında kesme taşla yapılmış büyük bir deposu bulunuyor. Deponun karşısındaki bayırdan çıkmakta olan suyu akıyor. Çeşmenin suyu fazla geldiği zaman hazinesini taşırdığı için yanına som mermerden yeni bir çeşme daha ilave edilmiştir. Çeşmenin önünde vaktiyle hayvanların sulanması için kullanılan som mermerden bir Bizans mezar sandukası vardır. Sağındaki salib ve yüzünde daire içindeki yazı kazılmıştır Atılmış bir halde bulunan bu sandukanın bir müzeye kaldırılması lazımdır. Ben 12 Temmuz 1975 Cumartesi günü Cengiz Yularkıran, Rüştü Üstün ve Yeni Asya gazetesi foto muhabiri Selahaddin Tercan ile bu çeşmeyi incelerken son yıllarda yenilenen Bulgurlu Camii'nin önüne atılmış üç parça mermer gördüm. Elbirliğiyle ve zorla çevirdik. Bu Bulgurlu Mektebi'nin kitabesi idi. Mektep yıkılırken bu kitabe paramparça edilmiş ve buraya atılmıştır.

Elimde olmadan bağırdım:

-Kimdir bu ülkenin tarihî eserini koruyanlar! Kimdir bu adları var, kendileri yok olan gölgeler?

Bu mektebi H 1169 - M 1755 yılında Sultan III. Osman'ın hazinedarı Süleyman Ağa yaptırmıştır. Mektep şimdi yok olmuştur.

BULGURLU ÇEŞMESİ - VÂLİDE ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Bulgurlu'da hâfız-ı kütüb (kütüphâne memuru) Mehmed Tevfîk Bey'in evinin altında, köşededir. Üstünde altı satır halinde güzel bir ta'lîk ile şu tarih kitabesi okunur:

١ — ملجاء شاهان سلطان احمد عاليجناب
كيم اودر سرمايۀ فحر سلاطين جهان
٢ — ايتدى شاهنشه دريا نوال وخير خواه
آبيارئ عنايتله عطاشى كامران
٣ — قاعدات البيت اقبالى دخى كندى كبى
كوشش بسيار ايله ايتمكده خير بيكيران
٤ — ياپديروب چشمۀ بالا ترين دلكشى

31 Bulgurlu Caddesi üzerinde, 61 numaralı evin yanındadır. (MD)

ایتدی اجرا فی سبیل الله اوبانوی زمان
٥ — اول صفیه حصلتی اینسون همیشه بر قرار
سایه سنده خسرو دهرك خدای مستعان
٦ — دوشدی یکپاره آکارحمی بوتاریخ لطیف
چشمه سار ام سلطان بایزید اولدی روان
١١٤١

Kitabeyi, Sultan III. Ahmed devrinin seçkin şairlerinden Rahmî hazırlamıştır. Şair, tarih düşürmekte büyük bir hüner göstermiştir. Son mısra ebced hesabına vurulunca 1142 rakamları bulunur. Bir evvelki mısradaki *"düşdü yekpare"* terkibindeki *"yekpare"*, *"bir"* demektir. Bir rakamı, bu tarihten düşünce 1141 rakamları çıkar. Bu, altına da yazılmıştır.

Bu çeşmeyi, Sultan III. Ahmed'in oğlu Bayezid'in anası yaptırmıştır. Bunun için çeşmeye Vâlide Çeşmesi diyorlar.

Şehzâde Bayezid, Sultan Ahmed'in beş oğlundan birisidir. Kitabede Bayezid'in anasının adı yazılmamış, yalnız Safiyye hasleti zikredilmiştir.

Şehzâde Bayezid, 1130 yılı Zilkade'sinin dokuzunda (M 1713) doğmuş ve 1184 yılı Ramazan'ının başlarında veliaht iken ölmüştür. 53 yıl 10 ay yaşamıştır, Yeni Camii türbesine gömülmüştür (M 1770).

Sultan III. Ahmed'in oğlu Şehzâde Süleyman'ın anası için de Üsküdar'da Selami Ali Efendi Caddesi'nde aynı tarihte bir çeşme daha yapılmıştı. Bu Padişah ve damadı Nevşehirli İbrahim Paşa, Üsküdar'ı bir su şehri haline getirmişlerdir.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi, kitabının 119. sahifesinde, bu kitabeyi birçok hatalarla kopya etmiş ve tarihini 1131 göstermiştir.

Eskiden 4 rakamları ayın harfiyle birleştirilmiş 2 rakamı gibi yazıldığı için bunu birçok tarihçiler 3 gibi okuma hatasına düşmüşlerdir.

Kitabeyi hazırlayan Rahmî mahlaslı zatın adı Mustafa'dır. Kırım'ın Bahçe Sarayı'nda doğmuştur. Amcası Hasan Efendi'den ilk tahsilini yaptıktan sonra tahsilini ilerletmek için İstanbul'a gelmiş, çok iyi yetişmiş, Sultan III. Ahmed'in damadı ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya bir kaside sunmuştur. Paşa, kasidesini çok beğendiği için kendi hizmetine almıştır. Sonra İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın devatdârı olmuştur[32]. O devrin kuvvetli şairlerindendir.

Süreyya Bey, Mustafa Rahmî'nin, Mehmed Paşa'nın divan kâtipliğini yaptığını yazdıktan sonra tersane kâtipliğine getirildiğini, Kisriyeli Ahmed Paşa İran'a elçi olarak gönderildiğinde vakanüvis olarak gittiğini, dönünce tekrar tersanede Kurşunlu Mahzen kâtipliğine tayin edildiğini söyler.

1164 yılı Ramazan'ında (M 1750) taundan ölmüştür. Edirnekapı Mezarlığı'na gömülmüştür[33]. Divanı vardır.

32 Tezkire-i Sâlim, s. 286.

33 Sicill-i Osmânî, C. 2, s.376.

DEMİRCİ ÇEŞMESİ

Bulgurlu, Kısıklı'dan yaya yürüyüşü ile beş dakikadır. Çeşme çukurdadır. Dokuz taş basamaklı merdivenle inilir[34].

Çeşmenin mihrap şeklindeki ayna taşında yuvarlak bir madalyon içinde *"Hazâ min fadl-i Rabbî, Sene 1205"* yazılıdır. Çeşmenin üstü, ahşap örtülüdür. Kitabenin altında bir maşrapalık görülür. Burada başka bir kitabe daha vardır. Bu, okunamayacak derecede kazınmıştır. Bu kazıtmanın, devrinde bir kıskançlık eseri olarak yapıldığını tahmin ediyorum.

Çeşmenin önünde bulutlarla öpüşen iki büyük çınar vardır. Çeşmenin önündeki kuyunun bilezik taşını zincirler, hayret edilecek bir şekilde aşındırmıştır.

Çeşmenin suyu, biraz üstündeki meyilli yerden geliyordu (30 Mart 1941 Pazar).

Çeşme H 1205 - M 1790 yılında yapılmıştır. Yaptıranın adı, kazınan kitabede olduğu anlaşılıyor.

BURHANİYE ÇEŞMESİ - ABDULLAH AĞA ÇEŞMESİ - MÎR ÂLEM ÇEŞMESİ

Bu çeşme Altunizâde asfaltından Beylerbeyi'ne inerken Burhaniye Mahallesi'nde, yolun sağında ve bir set üzerindedir[35]. İki sıra tuğla ve muntazam kesme taşla yapılmıştır. Arkasında su deposu vardır. Suyu akıyor. Üstüne *"İçilmez"* yazılmıştır.

Çeşmenin üstünde iki kitabe bulunuyor. Altındaki dört satırlık ta'lîk kitabe şudur:

Yapdı bu çeşmeyi mîr-i alem-i Hân Mahmud
Hayra sarf olmada evkâtı o bâlâ himenim
Oğlu Rif'at didi bir mısra-ı dilcû târîh
Mustafa aşkına iç âbın mîr-i alemin
1242

مصطفى عشقنه ايچ آبن مير علمك

Bu kitabeye göre çeşmeyi Sultan II. Mahmud'un mîr-i âlemi H 1242 - M 1826-27 yılında yaptırmıştır. Kitabede mîr-i âlemin adı yoktur. Ama son mısradaki Hazreti Peygamber'in Mustafa adından kendisinin adının da Mustafa olduğu anlaşılıyor. Tarih kitabesini oğlu Rif'at yazmıştır. Son mısrası ebced hesabına vurulunca 1242 rakamları çıkıyor. Bu altına da yazılmıştır. Üstündeki altı satırlık sülüs kitabe de şudur:

Zîr ü bâlâ aldı kâm Sultan Mahmud-ı Adlî'den
Kesmesün Mevlâ mübârek şevketin her dîdeden
Siyyemâ dârü's-sa'd Abdullah Ağa bendesi
Mâ icrâ eylemişdir iç buyur çeşmeden

34 Etiler Sokak'tadır. Etiler Sokak'ın Bulgurlu Caddesi'ne yakın kısmında sağ taraftadır. Çeşme yol seviyesinin altında kalmıştır. Bakıma alınması gerekmektedir. Merdivenlerini otlar kaplamıştır. Çeşmenin önünde büyük bir incir ağacı bulunmaktadır. Çeşmenin oluğundan çok zayıf bir su akmaktadır. 23 Haziran 2020. Son ziyaretimizde çeşme ve etrafı temizlenmiş ancak çeşmeden su akmamaktadır. 31 Aralık 2020. (MD)

35 Tunuslu Mahmutpaşa Caddesi ile Burhaniye Abdullah Ağa Caddesi'nin birleşiminde bulunmaktadır. Çeşme set üstündedir. Dokuz basamakla çıkılan settin üzerinde bulunan çeşmenin yanında, bir de kıble taşı vardır. Çeşmenin yanında elektrik trafosu bulunur. 3 Haziran 2020. (MD)

Bir mücevher kilkle yazdı Nazif târîhin
Ayn-ı cârî kıldı dârü's-sa'd ağası lüleden

عین جاری قیلدی دار السعد آغاسی لوله دن

Sene 1253

Şair Nazif'in hazırladığı bu tarih kitabesine göre çeşmeyi H 1253 - M 1837 yılında Sultan II. Mahmud'un dârüssaâde ağası yaptırmıştır. Son tarih mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1253 rakamları çıkıyor. Bu tarih, altına da rakamlarla ayrıca yazılmıştır.

Bizim anladığımıza göre bunlar ayrı ayrı iki çeşme idi. Tamir esnasında çeşmeler ve kitabeler birleştirilmiştir. Çeşmenin solunda H 1278 - M 1862 yılında dikilmiş bir namazgâh (sütre taşı) vardır.

CEVHER AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Ümraniye'de, Ümraniye Cevher Ağa Camii'nin yol aşırı karşısındadır. Çamlıca Tepesi'nden hususi bir künk ile getirilen su, bir yuvarlak sütundan akmaktadır. Üstüne de bir Bizansî sütun başlığı oturtulmuştur. Burada bir kitabe vardı. Çeşme mermer kaplanarak yeniden tamir edilirken kitabesi soluna alınmıştır. Üstünde Sultan Reşad'ın tuğrası vardır. Kitabe şudur:

بانئ اول
خاقان اسبق جنتمکان سلطان عبد المجید خان سرمصاحبی مرحوم جوهر آغا ایله ۱۳۱۵ سنه هجریه
بانی ثانی
سلطان محمد وحید الدین خان سادس حضرتلرینك جاریه لرندن مرحومه ومغفورة لها جنان یار خانمك روحلری ایچون الفاتحه
۲۱ ربیع الاول ۱۳۳۹/ ۱۳ تشرین ثانی ۱۳۳٦

Bu kitabeye göre çeşmeyi Sultan II. Abdülhamid'in başmusahibi Cevher Ağa H 1315 - M 1897 yılında yaptırmıştı. Harap bir hale gelmişti. 21 Rebîülevvel 1339 ve 13 Teşrinisani 1336 (M 1920) yılında Sultan VI. Mehmed Vahidüddin'in cariyelerinden Cihan-ı yâr Hanım yenilercesine tamir ettirmiştir. Cevher Ağa, II. Meşrutiyet inkılâbından sonra idam edilmiştir.

ÇAVUŞBAŞI ÇEŞMESİ - SEYYİD AHMED PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Fenâî Ali Efendi Dergâhı'nın karşısında, aynı adı taşıyan mektebin altındadır[36]. Çeşme, devrinin çeşme mimarîsinin en muvaffak ve mükemmel bir yadigârıdır. Ayna taşı som mermerdendir. Maşrapalıklarının üstünde iki servi kabartması, ortalarında hendesî süsler vardır. Çeşmenin kemeri de süslüdür. Üstünde iki satır halindeki şu sülüs kitabeyi okuduk:

"Sâhibü'l-hayrât sabıkan Devlet-i Aliyye'de Çavuşbaşı olup bin yüz yirmi sekiz tarihinde Varadin Muharebesi'nde şehîden vefât eden Anadolu Valisi merhûm el-Hâcc Ahmed Paşa Sene 1136"

Bu çeşme H 1136 - M 1723 yılında, evvelce Çavuşbaşı iken H 1128 - M 1715 yılında Varadin Savaşı'nda şehid olan Hacı Ahmed Paşa adına yapılmıştır.

36 Boybey Sokağı üzerinde bulunan sıbyan mektebinin altındadır. Sıbyan mektebi, İrfan İslami İlimler Akademisi tarafından kullanılmaktadır. 21 Haziran 2020. (MD)

Sicill-i Osmânî sahibi, bu Ahmed Paşa'yı, Türk Ahmed Paşa şeklinde alır ve şunları söyler:

"Terakki ederek Aydın, sonra Adana beylerbeyisi oldu. H 1127 yılında harbe me'mur olub sonra vezâretle Anadolu valisi olmuştu.

1128 Ramazan'ında şehid oldu. Üsküdar'da mektebi vardır. İhtişamlı mükemmel bir zat idi.

Mahdumu Numan Bey olub onun mahdumu hâcegândan Affan Bey'dir[37]."

Çeşme, mektebin duvarına bitişiktir. Su hazinesi mektebin altındadır[38].

ÇAVUŞ HASAN ÇEŞMESİ

Üsküdar'da Eski Vâlide Bîmarhânesi'nin kapısının solundaki bu çeşmeyi Çavuş Hasan isminde bir hayır sahibi yaptırmıştır[39]. Üstünde dört satır halinde bir tarih manzumesi vardır. Üstüne kat kat kireç sürüldüğü ve yer yer kabarmalar ve çatlamalar olduğu için kitabe açıklığını yitirmiştir. Bu sülüs kitabeyi şöyle kopya etmeye çalıştım:

وسقا الله شرابا طهورا - والیدهٔ سلطان مراد خان اولا
درة التاج اعنی کم خیر النسا - جامع وخان وعمارت یاپدروب
بو آدایی ایلیوب عا . . . - چون چاووش حسن کلوب
یاپدیروب بوچشمه یی اقتدی عا. . . - باعث خیر ایچون اتسونلر دعا
هاتف قدسی دیدی تاریخنی - عین آب . . . . . .
. . . . . یازدی سنه سبع والف تاریخنی . . . . . .
١٠٠٧

Kitabeye göre Çavuş Hasan bu çeşmeyi H 1007 - M 1598 yılında yaptırmıştır.

Kitabede imlâ hataları vardır. Çavuş Hasan hakkında geniş bilgi bulamadık.

DAMAT İBRAHİM PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Uncular Caddesi'nde köşe başındadır[40]. Geniş ve çok güzel ahşap saçaklıdır.

Çeşme tamamen mermerden yapılmıştır. Üstünde ta'lîk ile sekiz satır halinde şu kitabe okunur:

وزیر اعظم وداماد ابراهیم پاشا کیم - کف جودی آنك بخشنده تردرکان ودریادن
وکیل سلطنت عزتکس ناموس دولتدر - آنی دور ایتمیه حق سایهٔ سلطان والادن
اوصدراکرامك خیراته مجبول اولدیغندندر - کولدی هرامرده توفیقه مصدر صوب مولادن
مراد ایتدیکه اهل اسکداری ایلیه اروا - دعایه مظهر اوله حشره دك اعلا وادنادن
خدا سلطان دورانی خطالردن امین ایتسون - جهان آسوده در دورنده مکر وکید اعدادن

37 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 239.

38 Kitabımızın "Çavuşbaşı - Seyyid Ahmed Paşa Mektebi" başlıklarına bakılsın.

39 Atik Vâlide Külliyesi'nin Eski Toptaşı Caddesi tarafından girişinde, sağda bulunmaktadır. (MD)

40 Doğancılar Caddesi ile Darende Sokağı'nın birleşiminde bulunmaktadır. (MD)

وزیر اعظمیده صدر دولتده اولوب برجا - دعا الدرسون اوشاه جهانه پیر وبرنادن
بو زیبا چشمه یی بر موقعنده ایلدی بنیاد - که سیر اولمز نظاره طرح مرغوین تماشادن
آقنجه لوله سندن آب اسعد دیدی تاریخن - ایچك صو چشمهٔ داماد ابراهم پاشادن
١١٤١

Şair Es'ad'ın hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulursa H 1141 yılı çıkması lazımdır. Bu, altına da yazılmıştır. Çeşme H 1141 - M 1728 yılında, damat ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa adına yapılmıştır. Çeşme, damat paşanın Üsküdar'da yaptırdığı 40 çeşmeden birisidir.

Biz, son mısraı ebced hesabına vurunca 1135 rakamlarını buluyoruz. Hâlbuki altında 1141 rakamları yazılıdır. Eğer ta'miye kabul eder, bir evvelki mısra'daki آب kelimesini آبی yaparak on üç rakamını eklersek, o vakit de 1145 çıkar. Bunda bir zühul olduğunu sanıyoruz.

Şair Es'ad, bu manzumesinde padişahı ve damadını övücü cümleler kullanmıştır. Allah'ın, devrân padişahını hatalardan emin kılmasını istiyor. Onun devrinde cihan, aldanmadan, düşmanların oyunundan emindir. Sadrazamı da, devlet sadrında ayakta kalsın ve padişaha, genç ve yaşlı herkesten ona dua aldırsın.

Manzumeyi hazırlayan Es'ad Efendi, Yanyalı bir müderristir.

H 1139 - M 1726 yılında Galata mollası, darüttabaanın (matbaanın) icadında kitap musahhihi olmuştu. H 1142 - M 1729 yılında yani, bu kitabeyi hazırladıktan bir sene sonra ölmüştür.

Süreyya Bey, hal tercümesini yazarken şunları söyler:

"Âlim, hakim, şairdir. Divanı, Şahidiye tercümesi vardır. Oğlu şuara ve mülâzimi ilmiyyeden Bedri Efendi H 1146 - M 1733 yılında ölmüştür[41]."

DEVATDÂR MEHMED PAŞA ÇEŞMESİ

Bu Çeşme Kandilli'de Şeytan Akıntısı - Akıntı Burnu'nda Avukat Ahmed Arif, edîb ve muharrir Muammer Âsaf beylerin yalılarının sağ tarafındaki yokuşun altındaydı. Suyu bir sarnıçtan geliyordu.

Ayna taşının üstünde iki satır halinde sülüs ile şu kitabeyi okudum:

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Sadr-ı esbak merhûm Devatdâr
Mehmed Paşa ibn-i merhûm Aşçı Mehmed Paşa
Ğaferallâhü zünûbehüm veb'vatideyhümâ

Sene 1179

Bu çeşme, H 1179 - M 1765 yılında Aşçı Mehmed Paşazâde Sadrazam Devatdâr Mehmed Paşa adına yapılmıştır. Önündeki yalı da Mehmed Paşa'nın idi.

41 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 332.

Mehmed Paşa kimdir?

Aşcızâde Mehmed Paşa'nın oğludur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın devatdârı (divitçisi) idi. Sonra İbrahim Paşa'nın damadı Mehmed Paşa'ya damat olmuştur. H 1158 - M 1745 yılında şehir emini, sıra ile tersane emini, sadâret kethüdası H 1163 - M 1749 yılında vezaretle sadrazam oldu. H 1165 - M 1751'de azl ve Resmu'ya sürgün edildi. Sonra Mısır valiliğine getirildi. H 1166 - M 1752 yılı Receb ayında ölmüştür.

Vekarlı, bilgin, tedbirli, yakışıklı, gür sakallı idi. Karacaahmed Mezarlığı'na gömülmüştür. Kayınpederi, kabrine sebil ve çeşme yaptırmıştır. Hayır eserleri vardır[42].

Hadîka sahibi bu çeşmeyi anlatırken der ki:

"Denize bakan çeşmeyi Devatdâr Mehmed Paşa yaptırmıştır. Lakin çeşmenin suyu, Sultan IV. Murad'ın vâlidesi Kösem Sultan'ın başağasının kazdırdığı kuyulardan dolap ile çekilirdi. Dolabın sütunları üzerine tarihi yazılmıştır[43]."

DİVİTÇİLER ÇEŞMESİ - HADİCE SULTAN ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Divitçiler Sokağı'nda Divitçiler Camii'nin önünde idi. Kemerli çeşme ak taşla yapılmıştır. Arkasında kubbeli bir su deposu vardır. Üstünde şu altı satırlık kitabeyi okudum:

سمی حضرت کبری حدیجه نام سلطانی - هزاران خیر واحسانه موفق ایلدی مولی
همیشه خیره ساعی کتخدا آغاسی ذیشان - بوزیبا چشمه یی مالیله اولدخی ایدوب اجرا
اقتدی آب صافی کنك کلك همت وسعی - بوستدن مرکب بردوات آسا ایکن بوجا
زلال عینه المز ندکلو اولسه دلتشنه - کلوب بوچشمهٔ پاکیزده ن نوش ایاینلرما
نیجه بویله ثوابه ایده حق توفیق صحتله - زبان لوله سی صحا ایله تاکیم اولور کویا
دواتیلر نجینا یازدیلر جووهرله تاریخن - محمد کتحدا حقا بومائی ایلدی احیا
١١٣٢

Şair Necib'in hazırladığı bu kitabenin tarih mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca çeşmenin H 1132 - M 1719 yılında, Hadice Sultan'ın kethüdası Mehmed Ağa'nın nezareti altında yapıldığı anlaşılır.

Hadice Sultan, Sultan IV. Mehmed'in kızıdır. Evvela Musabib Paşa, sonra Sadrazam Hasan Paşa ile evlenmişti. 1156 yılı Rebîülevvel'inin on beşinci günü öldü, Yeni Camii türbesine gömüldü. İstanbul suru dışında mescidi vardır.

H 1151 - M 1738 yılında Abdülvedûd Mescidi'ni tamir ettirmiştir. Bu mescidin yanında mekteb, sebil ve çeşme de yaptırmıştı[44].

Üsküdar'da bu çeşmesinden başka çeşme de yaptırmıştır[45]. Oğullarından Hasan Bey H 1095 - M 1683, Vâsıf Bey H 1102 - M 1690, Ali Bey H 1105 - M 1693, Abdullah Bey H 1111- M 1699 yıllarında ölmüşlerdir. Bunlar da Yeni Camii türbesinin haziresine gömülmüşlerdir.

42 Sicill-i Osmâni, C. 4, s. 240.
43 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 167.
44 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 31.
45 Kitabımızda "Hadice Sultan Çeşmesi" başlığına bakılsın.

Kitabeyi hazırlayan Necib Efendi *"Su yolcu"* şöhretini taşır, Eyüblüdür. Kadılık, haremeyn müfettişliği kâtipliğini yapmıştır. Şair ve hattat idi, Devhatü'l-Hattâtîn adlı bir hattatlar kitabı yazmıştır[46].

FATMA SULTAN ÇEŞMESİ

Sultan III. Ahmed'in kızı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın karısı olan Fatma Sultan da Üsküdar'da bir çeşme yaptırmıştı.

Ben 1941 yılında Üsküdar'daki Sultan III. Ahmed'in anası Emetullah'ın Yeni Vâlide adı ile meşhur olan camisini incelerken, buraya atılmış iki çeşmenin kitabeli taşlarını bulmuştum. Bunlardan birisi, Sultan III. Ahmed'in Dârüssaâde Ağası Koca Ağa Hacı Beşir Ağa'nındı. İkincisi de budur. Üstünde devrinin çok güzel bir ta'lîki ile yedi satır halinde şu kitabeyi okudum:

١ — حضرت سلطان احمد خان ثالث كيم آنك
آب عدليدر ايدن باغ جهانى تابناك
٢ — حقدن آيريلمز اويكتا ظل رب العالمين
سايهٔ صاحب سايه دن قلمز قبول انفكاك
٣ — قرة العينى جناب فاطمه سلطان كه اودر
اول خديوه اولين سطر كتاب نسل پاك
٤ — اول سمى حضرت زهراى صديقه حصال
سرولدن سعادتله اولنجه فيضناك
٥ — بومعلى چشمه سار پاكى احيا ايلدى
اولمشبكن تشنبه لبلر قلتمأدن هلاك
٦ — بادى خيرات اولان سلطان زهرا حلقتى
ايتمسون عمرنده مولى پر ملال وغصه ناك
٧ — شاكرا كورد كده اتمامن ديدم تاريخنى
فاطمه سلطان ياپدى چشمه پرنورپاك
١١٤١

Fatma Sultan'ın çeşmesinin kitabesini de Hacı Beşir Ağa'nınki gibi Şair Şakir hazırlamıştır. Manzumenin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1141 rakamlan çıkar ki çeşme H 1141 - M 1728-29 yılında Sultan III. Ahmed'in kızı, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın karısı Fatma Sultan tarafından yapılmıştır.

Yüksek üsluplu, akıcı ifadeli manzumede Fatma Sultan'ın babası ve kendisi şöyle vasıflandırılmıştır:

"Sultan III. Ahmed Han Hazretlerinin adalet suyu, cihan bağını kudretlendirmiştir. O Âlemlerin Rabbi'nin tek gölgesi, Hakk'dan hiç ayrılmaz, o gölge sahibinin gölgesinden onun göz nuru cenab-ı Fatma Sultan hiç ayrılmaz. O evvelki hükümdarların pak nesli kitabının ilk satırıdır."

Fatma Sultan Hazreti Mehmed'in kızı, Zehra'nın adaşıdır. Babasının sırrından saadetle feyizlenince bu pak ve yüce çeşmeyi yaptı. Allah ömründe bu Zehra hasletli hayır sahibini gamlı ve kederli etmesin.

46 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 542.

Fatma Sultan kimdir?

Sultan III. Ahmed'in kızıdır. 1116 Cumâdelevvel'inin 27'sinde doğmuştur (M 1704). Evvela Silâhdar Ali Paşa'ya, sonra Nevşehirli İbrahim Paşa'ya nikâhlanmıştır.

1145 yılı Receb'inin on yedisinde ölmüş (M 1732), nenesi Hadice Sultan'ın yaptırdığı Yeni Camii haziresine gömülmüştür.

Fatma Sultan, İstanbul'da yıkılan Terzibaşı Camii'ni yeniden yaptırmıştır. Babası da bu caminin bitişiğine bir saray yaptırmıştı. Babası, kızının bu camisi için ebced hesaplı şu mısraı söylemişti:

Fatma Sultan Allah câmiin itsin kabûl

1140

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın
Ne a'lâ câmi ihyâ itdi el-hakk Fatma Sultan

1140

Fatma Sultan'ın İstanbul vilayetinin karşısında bir zaviyesi de vardı. Yıktırılarak yerine Defterdarlık binası yaptırılmıştır. Müslihüddin Mektebi'ni de yenilemişti.

Şakir kimdir?

Fatma Sultan'ın ve Hacı Beşir Ağa'nın çeşmeleri için manzum tarih kitabeleri yazan Şakir Hüseyin Bey, Gümrükçü Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey'in oğludur.

H 1146 yılında vakanüvis, 9 yıl sonra Halep mollası olmuş ve H 1156 - M 1743 yılında ölmüş, faziletli ve divan sahibi kâmil bir insan idi[47].

FETHİ AHMED PAŞA ÇEŞMESİ

Ahmed Fethi Paşa, babası Rodosîzâde Hâfız Ahmed Ağa'nın Karaca Ahmed Türbesi'nin karşısındaki camisini fevkânî olarak yenilerken bu çeşmeyi de yeniden yaptırmıştır. Çeşme, Karaca Ahmed Tekkesi'nin karşısındadır. Üstünde şu kitabe okunur:

یر جامعدن حذایه نقل ایله بوچشمه سار - طرز نواوزره بنا اولدی نفیس وبهیمال
آچیلوب لولهٔ زرین کلدی برتاریخ شوکت - حمد لله تشنکانه آقدی مانند زلال
۱۲۷۲

Bu kitabeyi de, Fethi Ahmed Paşa'nın camisi için tarih manzumesini hazırlayan Şair Şevket yazmıştır. Son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca H 1272 - M 1855 tarihi çıkar ki bu, altına da yazılmıştır.

Kitabeden anlaşıldığına göre çeşme eskiden ahşap caminin altında imiş, buraya nakledilmiştir. Altın gibi parlayan lülesi vardı. Bu kitabeyi, Şevket Süleyman Paşa hazırlamıştır. Divan kaleminden yetişmiştir. H 1255 - M 1839 yılında hariciye kâtipliğinden vazifeye çıkarak birçok mühim memuriyetlerde bulunmuş, sadaret müsteşarlığı, Tanzimat azalığı yapmış, vezir (paşa) olmuş, H 1276 - M 1859 yılında ölmüştür.

47 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 124.

Süreyya Bey, hâl tercemesini verirken *"Münşî, tedbirli, bekâr ve zevk ehlî idi."* der[48].

Bu çeşme şimdi yok olmuştur.

FEYZULLAH EFENDİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Kandilli'de Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sahilsarayının yanındaydı. Çeşme yıkılmıştı. Sahilsarayın duvarıyla birleştirilmişti. Üstünde şu üç beyit okunurdu:

Defterî-yi şıkk-ı evvel fahr-i erbâb-ı kerem
Ya'ni Feyzullah Efendi menba-ı cûd ü atâ
İzzet ü ikbâl-i ömr-i devleti olsun mezîd
Haşre dek bâkî ide hayrâtını Rabb-ı Hudâ
Müjde-i feyz oldu itmi'nânında târîhi Vâhid
Varsa atşâna salâ bu ayn-ı zemzem akdı mâ
1179

Varsa atşâna salâ bu ayn-ı zemzem akdı mâ
1179

Şair Vâhid'in hazırladığı kitabeye göre bu çeşmeyi birinci şık defterdarı Feyzullah Efendi H 1179 - M 1765 yılında yaptırmıştır. Kitabeli taşı 1975 yılında bulamadım. Feyzullah Efendi Mîrî Dellalbaşısı Mustafa Ağa'nın oğludur.

Birinci şık defterdarlığı, reîsülküttâb, Mısır darphânesi eminliği, nişancılık defter eminliği yapmış, H 1208 - M 1793'de Karadeniz Boğazı'nın istihkâmlarının tamir işlerinde çalışmış, iki sene sonra Hac yolunda hummadan ölmüştür.

Defter usulüne ve inşaya ait kitapları vardır[49].

HACI BEŞİR AĞA ÇEŞMESİ

1941 yılı Haziran'ında Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii manzumesini incelerken caminin avlusuna atılmış iki kitabeli taş buldum. Bunların nereden sökülüp getirildiklerini bilen yoktu. İkisi de çeşme kitabesiydi. Birisinin üstünde çok güzel bir ta'lîk ile altı satırlık şu kitabeyi okudum:

١ - جناب حضرت سلطان احمد خان غازیکم
اودرظل الهی آب روی سلطنت حقا
٢ - محب خیر الحاج بشیر آغای ذیشانك
ایدوب دار السعاده خدمتیله قدری اعلا
٣ - دعای خیری استجلاب ایچون شاه جهانبانه
نیجه آثار عظمایه موفق ایلدی مولا
٤ - یابوب بوچشمهٔ پر نور پاکی فی سبیل الله
زلال رأفتیله تشنکانی ایلدی اروا
٥ - الهی خیرنی حسن قبول ایلیوب شایان
آکابادی غفران اوله بو خیرات بهیمات

48 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 174.
49 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 38.

٦ - .... ([50]) شاكرديدى عطشانه تاريخن
بودلجو چشمه سار صافدن كل زمزم ايچ صحا
١١٤١

Şair Şakir'in hazırladığı bu kitabenin son mısrası ebced hesabına vurulunca 1141 rakamları çıkar. Çeşme H 1141 - M 1728 yılında yapılmıştır. Çeşmeyi Sultan III. Ahmed'in Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa yaptırmıştır.

Kitabede padişah, saltanatın yüzü suyu, Allah'ın gölgesi, Sultan Ahmed Han Gazi şeklinde vasıflandırılıyor.

Sultan III. Ahmed, Üsküdar'a akıttığı sudan kendisi, şehzâdeleri, saray kadınları, kızları, damadı devlet büyükleri, çeşmeler ve sebiller yaptırmak suretiyle Üsküdar'ı bir iyi su şehri haline getirmiştir.

Hacı Beşir Ağa kimdir?

Hacı Beşir Ağa, Yapraksız Ali Ağa'nın çırağı idi. Yükselerek padişah musahibi, H 1119 - M 1707'de hazine hazinedarı oldu. H 1125 - M 1713 yılında Kıbrıs'a, sonra Mısır'a sürgün edildi. Daha sonra şeyhülharem yapılarak İstanbul'a getirildi. Dârülsaâde ağalığı verildi. H 1159 - M 1746 yılı Cumâdelûlâ'sının 13'ünde öldü. Eyüb Sultan Camii'nin iç avlu kapısının solundaki türbesine gömüldü. İyi, güvenilebilir, danışılabilir, bilgi sahiplerini korur, iyi yazı yazar, iyi konuşur, ilmî sohbetlere karışırdı. Hayır, irfan ve sosyal yardım müesseseleri yaptırmış bir ağadır.

Eyüb'de medrese, Bâbıâli civarında Şengül Hamamı'nın altında cami, medrese, tekke, sebil, kütüphâne, Emir İmam Mahallesi ile Sarıyer'de çeşmeler yaptırmıştı. Kaynaklar şimdi yok olan bu çeşmeyi vermiyorlar. Ben o vakit bu kitabenin müzeye kaldırılmasını gazetemde yazmıştım.

Bu Beşir Ağa'ya, kendinden sonraki Beşir Ağa'dan ayrılması için *"Koca Beşir Ağa"* derlerdi[51]. Eyüb Türbesi'nin arkasına gömülmüş bir başka Beşir Ağa daha vardır[52]. Bu da dârüssaâde ağası olmuş ve yanlış verilen bir ilaçla zehirlenerek H 1182 - M 1768 yılında ölmüştür.

Koca Ağa Hacı Beşir Ağa'dan başka Fatih devrinin bir Hacı Beşir Ağa'sı ile Osmanlı sarayında muhtelif hizmetlerde bulunan dokuz Beşir Ağa daha vardır. H 1165 - M 1751 yılında idam edilen ve Üsküdar'da Nasûhî Kabristanı'nda gömülü bulunan dârüssaâde ağası, büyük bir hattat idi[53]. Ayasofya Camii'nin karşısındaki çeşmenin üstündeki yazı onundur.

HACI HALİL AĞA ÇEŞMESİ[54]

Bu çeşme Üsküdar'da Durbalı Mahallesi'ndedir[55]. Çeşme, küfeki taşından yapılmıştır. Çeşmeye 1940 yılında Terkos suyu verilmişti. Terkos suyunun borusu yerleştirilirken çeşmenin kemeri kırılmıştır.

50 Kırılmıştır.
51 Hadîkatü'l-cevâmi', C. I, s. 243.
52 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 19-20.
53 Tuhfe-i Hattâtîn, s. 142.
54 Durbalı'da.
55 Köprülü Fazıl Paşa Sokağı ile Çinili Mescit Sokağı birleşiminde bulunmaktadır. (MD)

Üstündeki üç satır halindeki kitabesini buraya alıyorum:

بوچشمهٔ حالا مطبح عامره امینی الحاج خلیل افندی احیا ایلیوب فی سبیل الله بر ماصوره صو وقف ایدوب دعا نیاز ایدر فی غرهٔ ب سنه ١١٤١

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

"Bu çeşmeyi, hâlen Matbah-ı Âmire Emîni el-Hâcc Halil Efendi ihyâ eyleyüb fî sebîlillâh bir masura su vakf idüb duâ niyâz eder. Fî gurre-i B. sene 1141."

Kitabeye göre çeşmeyi Topkapı Sarayı'nın Matbah Emini Hacı Halil Efendi H 1141 - M 1728 yılında, Sultan III. Ahmed'in hükümdarlığı zamanında yaptırmıştır.

Çeşme için de bir masuralık su satın almış ve vakfetmiştir.

Çeşmenin arkasında su deposu vardır.

HACI HALİL AĞA ÇEŞMESİ[56]

Çeşme Üsküdar'da Selami Ali Efendi Caddesi'ndedir[57]. Çeşmenin musluk aynası mermerdendir. Kemerinin üstünde, birisi yapılış tarihini, birisi de tamir tarihini gösteren iki manzum kitabe vardır. Altı mısralık birinci kitabe şudur:

حبذا حاجی خلیل اهل خیر - ایتدی بو عینی خلوصیله بنا
شاد اوله روح حسینله حسن - نوش ایدنجه تشنه کانان صفا
(فوزیا) درلوله سی تاریخن - اجریسك اب حیوان اشته ما
سنه ١١١٩

Şair Fevzi'nin hazırladığı bu kitabenin tarih mısraı, ebced hesabına vurulursa H 1119 - M 1707 yılı çıkar. Bu, altına da rakamla yazılmıştır. Çeşmeyi bu tarihte, Hacı Halil isminde bir hayırsever yaptırmıştır. Mir'ât-ı İstanbul sahibi, bu kitabeyi birçok hatalarla kopya etmiştir. Tarih rakamını da 1106 olarak göstermiştir. Son mısraı da *"Ab-ı hayvan işte bu mecrâyı mâ"* şeklinde yazmıştır. Öyle anlaşılıyor ki müellif, kitabeyi çeşmeden değil bir başka yerden kopya etmiştir.

Beş satır halindeki tamir kitabesi de, karışık bir halde yazılmıştır. Onu da alıyoruz:

١ — بانیسی اولدی مقدم چشمه نك حاجی خلیل
نیجه دم نوش ایلدی عطشان بوآب زمزمی
٢ — بر وقت اولدی خراب اول قلمدی صودن اثر
خیر ایله یاد اولمش ایکن اولمدی چوقدان بری
٣ — جاشنکیر اوسته یی یاد ایتمك ایچون اهل زمین
مهد علیاسی عدالت ایلدی تعمیرینی
٤ — کل بیورایج اوقو بر فاتحه اوچ احلاصیله
قیله سن فردوس علیاده مناسب مسکنی
٥ — سویلدی تعمیرینه تاریخنی غایت لطیف
قیلدی جاری نازنین اوسته بوعین زمزمی
١٢٦٠

56 Selami Ali Efendi Caddesi'nde.

57 Selamiali Caddesi ile Toygar Hamza Sokağı'nın birleşiminde, Selamiali Caddesi üzerindedir. Çeşmenin üst tarafında Toygar Hamza Çelebi Camii vardır. (MD)

Kitabeye göre çeşmenin suyu akmaz olmuş idi. Padişahın anasının çaşnigir ustası Nâzenin, bu çeşmeyi tamir ettirmiştir. Son mısra ebced hesabına vurulunca altındaki rakam çıkmıyor. Çeşmenin yanında bol sulu bir savak ve depo vardır. Daima akan bu suyun menbaı bilinmiyor, her vakit böyle su fışkırırmış. Yanındaki Toygar Camii, kadro harici bırakıldığı için harap idi.

HADİCE HANIM ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da İnkılâp Mahallesi'ndedir. Güzel yapılmış olan bu çeşmenin üstüne şöyle bir kitabe konmuştur:

"Sâhibetü'l-hayrât Hadice Hanım tarafından ta'mîr edilmiştir. 1342"

Çeşmenin ne vakit ve kimin tarafından yapıldığını tespit edemedik.

HADİCE HANIM ÇEŞMESİ[58]

Bu çeşme Çengelköy'de Yenimahalle'dedir[59]. Üstünde şu altı mısra okunur:

Bu çeşmeyi ihlâs ile bünyâd iden
Hanım ilâ yevmi'l-kıyâme yâd ola
Nûş eyledikçe teşneler bu kevseri
Cennette kadr ü rütbesi müzdâd ola
İçdim suyum Aynî didim târîh-i tâm
Bu âbdan rûh-ı Hadice şâd ola[60].

Şair Aynî'nin hazırladığı bu kitabeye göre Hadice Hanım isminde bir hayırsever kadın bu çeşmeyi H 1241 - M 1825 yılında yaptırmıştır.

HADİCE SULTAN ÇEŞMESİ[61]

Bülbülderesi'nde Ebe Hâfıza Hanım'ın mektebinin arkasındaki çeşmenin üzerinde şu kitabe okunurdu:

آسمان مرتبه سلطان احمد - هفت اقلیمده اولدی خاقان
اسکداری ایدوب احیا لطفی - سب شیرین ایله قیلدی ریان
قرق چشمه کبی بوشهری هله - ایلدی چشمه لری آبادان
اولشهك دختروالا اکبری - قیلدی بوعین دلارایی روان
ایلیه حضرت باری مزداد - اولشهك شوکت وشانن هرآن
بی بدل دیدی وتاریخی ندیم - چشمهٔ پاك خدیجه سلطان
١١٤١

Şair Nedim'in hazırladığı bu tarih manzumesine göre Sultan III. Ahmed, 40 çeşme yaptırmak suretiyle Üsküdar'ı su şehri haline getirdiği ve ihya ettiği anlaşılıyor.

58 Çengelköy'de.
59 Ulvi Sokağı üzerinde, Çengelköy Çeşme Sokağı'nın karşı sağında bulunmaktadır. (MD)
60 Mir'ât-ı İstanbul, s. 202.
61 Bülbülderesi'nde.

Sultan III. Ahmed bu çeşmeyi kızı Hadice Sultan için yaptırmıştır. Manzumenin son mısrası ebced hesabına vurulunca çeşmenin H 114 - M 1728 yılında yapıldığı anlaşılıyor. Mehmed Râif Bey, başları *"ayın"* harfi şeklinde yazılan 4 rakamlarını okumasını bilemediği için çeşmenin 1131 yılında yapıldığını söyleyerek 10 yıllık bir hata yapmıştır[62].

HADİCE SULTAN ÇEŞMESİ[63]

Çeşme Üsküdar'da Harem - Karlık Bayırı'ndan Doğancılar'a giderken yolun sağındadır[64]. Çeşme, iki sıra tuğla ve muntazam kesme taşla yapılmıştır. Arkasında su deposu vardır. Çeşme ve aynası som ak mermerden yapılmıştır. Üstündeki mermerde, devirlerinin çok güzel ta'lîki ile iki kitabe vardır, birisi şöyledir:

١ - صاحبة الخيرات والحسنات مرحومه ومغفرة لها
٢ - جنت مكان فردوس آشيان خديجه سلطان
٣ - بنت السلطان محمد خان عليهما الرحمة والغفران
سنه ١١٧٨

Bunları bir de yeni harflerle okuyalım:

1- Sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûme ve mağfûrun lehâ
2- Cennet-mekân Firdevs-âşiyân Hadice Sultan
3- Bint es-Sultan Muhammed Han aleyhimü'r-rahmeti vel-ğufrân
Sene 1178

Bu kitabe, bugünkü dilimize şöyle çevrilir:

"Hayrat ve hasenat sahibesi Sultan Muhammed Han kızı merhume ve mağfûre Hadice Sultan sene 1178"

Kitabeye göre çeşme Sultan IV. Mehmed'in kızı rahmetli Hadice Sultan adına H 1178 - M 1764 yılında kardeşi Sultan II. Mustafa zamanında yapılmıştır.

Muvaffak oldu ta'mîr-i çeşmeye İffet Nihâl
Hazinedar Usta-i Devlet-i pür-kerem Şevk Nihâl
Ketebehû Muhammed Tâhir 1258

Bu kitabeye göre çeşme, H 1258 - M 1842 yılında Sultan Abdülmecid zamanında Şevk Nihâl hazinedar ustası İffet Nihâl tamir ettirmiştir.

Çeşmenin kitabesini Hattat Mehmed Tâhir yazmıştır. Çeşmenin suyu, Çamlıca suyudur. Şimdi akmıyor.

Sultan IV. Mustafa'nın kızı Hadice Sultan, evvela Musahib Mustafa Paşa'ya, sonra da Sadrazam Hasan Paşa'ya nikâhlanmıştı.[65]

1156 yılı Rebîülevvel'inin on beşinci günü ölmüştür (M 1743). Yeni Camii türbesine gömülmüştür.

62 Mir'at-ı İstanbul, s. 86.

63 Harem'de.

64 Çeşme, Salacak Mahallesi Bestekar Selahattin Pınar Sokağı'nda, 83 numaralı binanın önündedir. Çeşme restorasyon geçirmiş, bakımlı durumdarır. (MD)

65 Kitapta IV. Mustafa yazmaktadır. IV. Mehmed olmalıdır. (MD)

İstanbul suru dışında bir mescidi vardır. H 1151 - M 1738 yılında tamir ettirdiği Abdülvedûd Mescidi yakınında mekteb, sebil ve çeşme yaptırmıştır.

Dört oğlu vardı. Bunlar da Yeni Camii türbesinin bahçesine gömülmüşlerdir.

HÂFIZ İSA AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Karacaahmed'den Miskinler Tekkesi'ne giden asfaltın solunda ve kabristanın bitişiğindedir[66]. Geniş cephesi tamamen som mermerden yapılmıştır. Arkasında da geniş su deposu vardır. Devrinin çeşme mimarisi bakımından eşsiz bir eserdir. Son durumu yürekler acısıdır.

Bu çeşme, üstündeki yazısı Türk'ün büyük ve namlı hattatı Mustafa Râkım'ın hattı; büyük Şair Vâsıf'ın nazmı, mimarisi, süsleri bakımından eşsizdir ve çok yüksek bir kıymet taşır. Pırlanta ile tartılacak kadar yüksektir. Eski eser hırsızları, taş oymacılığının çok muvaffak bir eseri olan ayna taşını sökerek alıp gitmişlerdir. Bununla hiç ilgilenen olmamıştır. Üstündeki Sultan Mahmud tuğrası da yok olmuştur. Çeşmenin yüzü tam asfalta karşı idi. Yeni yol açılırken geride ve mezarların arasında kalmıştır.

Eskiden hacıların, payitahttan çıkan ordunun yolu üzerinde bulunan, kesîf yolcuların su ihtiyaçlarını sağlayan bu muhteşem abide; şimdi yüzüstü bakımsız, yok olmağa terk edilmiştir.

İstanbul'da Hattat Mustafa Râkım'ın yazılarından hiçbirisi bu kadar güzel olarak bize kadar gelmemiştir.

Önüne bir bekçi dikilecek kadar kıymetli olan bu çeşme kurtarılmalıdır.

Üstündeki Mustafa Râkım'ın 9 satırlık ta'lîk kitabesini buraya alıyorum.

١ — منبع جوی عنایت مقسم آب کرم
حضرت سلطان محمود اسکندری وقار
آبروی شان دولت دربحر سلطنت
قلزم ذحار همت داور کوهر نثار
٢ — کلك لطفی تشنه کانه لولهٔ عین عطاء
جود طبعی کشور احسانه بحر بی کنار
عالمی سیراب فیض جویبار فیض ایدوب
کلشن ملکه صو ویردی اول شه عالیتبار
٣ — سوبسو معمور ایدوب دنیایی اولشاه جهان
یاپدی عالمده نیجه آثار خیر بیشمار
دائما بویله جهانده وضع آثار ایلیوب
اولدیغجون نائل خیرات اوشاه کامکار
٤ — مسلك شاهانه سینه ایلیوب عالم سلوك
خیره میل ایتدی جهانك مشربی بی اختیار
باق وکیل کنز شاهی حافظ عیسی نام آغا
قیلدی بو خیرات دلجویی بنایه ابتدا
٥ — جلب ایدوب وقف سلیمیه دن آب دلکش
ایلدی بوچشمه یی ابن سبیله یادکار
هیچ سوز اولماز طرحه بوچشمه سارهمتك
نقشی زیبا رسمی دلجو آب صافی خوشکوار
٦ — شربت قند ایله همطعم اولیغن کوش ایلیوب
تشنه درحال بوشیرین حویه شاه قندهار
وارسه بودعوایی انکار ایلین کلسون بری
اشته خماص شربتی اشته بوشیرین جویبار
٧ — برمیدر بو ماء شیرین ایله هیچ آب حیات
بونده هم صفوت نمایان هم لطافت اشکار
حق بوکیم بو خیر وآثار ایله شاه عالمه
ایلدی جلب دعا عطشاندن لیل ونهار
٨ — طول عمر ایله معمر ایدوب اول شاهنشهی
مظهر توفیق ایده ذاتن جناب کردکار
سایهٔ شاهیده حق اول صاحب الخیراتیده
ایلیه دلخواهی اوزره فیضیاب وبهره دار
٩ — اوقو واصف صو کبی تاریخ جوهر مایه سن
کل صواریچ قیل حقه حمد اشته معلا چشمه صار
١٢٢٦
کتبه العبد الداعی مصطفی راقم
غفر ذنوبه

66 Çeşme, Dr. Eyüp Aksoy Caddesi üzerinde, Kadıköy yönüne giderken sol tarafta, yol kenarındadır. Çeşmenin yan tarafında İBB Anadolu Yakası Mezarlıklar Müdürlüğü bulunmaktadır. (MD)

Tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1226 rakamları çıkar ki bu altında da yazılmıştır.

Sultan II. Mahmud'un Hazine Vekili Hâfız İsa Ağa'nın bu çeşmeyi, Sultan III. Selim'in, Selimiye Suyu'ndan bir kol alarak H 1226 - M 1811 yılında yaptırdığı anlaşılıyor.

Hâfız İsa Ağa kimdir?

Bu çeşmeyi yaptıran Hâfız İsa Ağa, Topkapı Sarayı ağalarındandır. Sultan II. Mahmud'un tahta oturduğu gün, Anber Mehmed Ağa ile iyi ve sadıkça hizmetleri görüldüğü için padişaha musahib ve sonra hazine vekili, daha sonra hazinedar oldu.

1230 Şevval'inin dokuzunda dârüssaâde ağası oldu (M 1814). 1239 yılı Muharrem'inde (M 1823) Silâhdar Ali Ağa ile araları açıldığı için azlolundu. H 1242 - M 1826 yılından sonra şeyhülharem oldu.

H 1252 - M 1836 yılında ayrıldı ve sonra öldü[67]. Hâfız İsa Ağa, çeşmesini hazine vekili iken yaptırmıştır.

Vâsıf kimdir?

Yüksek üsluplu, akıcı ifadeli kitabeyi hazırlayan Şair Vâsıf Osman, Bostancıbaşı Arnavut Halil Paşa'nın akrabasındandır. Topkapı Sarayı Enderûn Mektebi'ne girmiş, 1230 yılı Rebîülâhir'inde peşgir ağası, sonra anahtar ağası, 1232 Rebîülâhir'inde kiler kethüdası olmuştu. H 1234 - M 1818 yılında emekliye ayrılmış, kendisine sonra hocalık rütbesi verilmiştir[68].

Süreyya Bey H 1240 - M 1824 yılında öldüğünü, Miskinler Mezarlığı'na gömüldüğünü söylüyor. Biz Miskinler Zaviyesi Caddesi ile Şehidlik Mescidi'nin yakınında mezar taşını bulduk, kitabesi şöyledir:

"Şûrâ-yı benâmdan Enderûnî Mîr Vâsıf Efendi rahmetullâhi aleyh Sene 1240"

Enderûnî Vâsıf şeklinde meşhur idi. Bu Vâsıf'ı Halepli vakanüvis -maaşlı tarihçi- ile karıştırmamalıdır. Bu aynı zamanda diplomattı. H 1222 yılında ölmüştür. Eyüb'e gömülmüştür.

Çeşmenin manzum kitabesini nesir ile bugünkü dilimize şöyle çevirebiliriz:

"İskender vakarlı Sultan Mahmud yardım çeşmesi, kerem suyunun dağıldığı yer, devlet şanının yüz suyu, saltanat denizinin incisi, uçsuz bucaksız himmet denizi, cevherler saçan büyük padişah. Onun lütuf kalemi susuzlar için bir ihsan lülesidir. Onun yaradılışındaki cömertliği, ihsan ülkesinin kenarsız bir denizidir. Âlemi, feyz çayından bol bol suladı. Mülk gülistanına su verdi. Yüce soylu padişah dünyayı yer yer ma'mur etti. Âlemde sayısız ve pek çok hayır eserleri yaptı. Daima böyle cihanda nice hayır eserleri kurduğu, o kam almış padişah böyle yaptığı için hayrata nail olmuştur. Âlem onun şahâne mesleğine uymuş ve hayra yönelmiştir. Cihanın meşrebi hayra dönmüştür. Bak onun Hazine Vekili Hâfız İsa Ağa bu gönül okşayan hayratı yapmaya başladı. Selimiye vakfından gönül açan suyu

67 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 612.

68 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 600.

getirterek bu çeşmeyi yolculara yadigâr etti. Bu himmet çeşmesinin güzel yapılışına hiç söz olmaz. Çünkü nakış parlak, resmi gönül çekici saf suyu çok güzel içilicidir. Suyunun şeker şerbetiyle tatça bir olduğunu duyunca Kandehar Şahı bu tatlı suyu içemediği için susuzdur. Bu davayı inkâr eden varsa beriye gelsin! İşte Humas şerbeti, işte bu tatlı su! Bu tatlı su ile âb-ı hayat hiçbir olur mu? Bunda arılık, saflık hem letafet apaçık görülüyor. Hakikat şudur ki; bu hayırlı eser susuzlardan âlemin şahına dua getirdi. Allah o şehinşahı uzun ömürle ömürlendirsin. Tevfîkine kavuştursun. Padişahın sayesinde hayır sahibini Hak Teâlâ feyizlendirsin, behrelendirsin.

Ey Vâsıf! Sen de cevher mayalı tarihî suyunu oku:

Gel su iç! Hakk'a şükret! İşte yüce çeşme!

Bunu duacı kulu Mustafa Râkım yazdı. Allah günahlarını affetsin!"

HAKKI BEY ÇEŞMESİ

Bu çeşme Selimiye Kışlası'nın karşısında, Selimiye Camii avlusunun kıble köşe duvarına iki yüzlü olarak konulmuştur. Bir yüzü doğuya, bir yüzü güneyedir.

Ayna taşları yekpare mermerdir. Üstlerinde şu kitabeler okunur:

"Çanakkale'de şehid olan Mülâzım-ı evvel Hakkı Bey'in hayrâtıdır. 16 Eylül 1331"

Yüzlerin üstlerine ay yıldız yapılmış, Birinci Cihan Harbi'nde şehid düşen Hakkı Bey adına 16 Eylül 1331 mali yılı tarihinde (M 1915-16) yaptırılmıştır.

HAMAM ÇEŞMESİ[69]

Çeşme Çengelköy'de kendi adı ile anılan sokağın başındadır[70]. Arkasında su hazinesi ve savağı vardır. Çeşme, som mermerden yapılmıştır. Ayna taşı kabartmalarla süslenmiştir. Üstünde Sultan Abdülaziz'in tuğrası vardı. Harf inkılâbından sonra kapatılmıştır. Kitabesinin iki tarafında tabii hilâllerle sekizer şualı ay yıldız vardır. Ta'lîk ile yazılan altı satırlık kitabesi şudur:

یوسف پاشا مکر ایتمش بوموقعدن کذر - قالسون دیه بر نواثر صرف ایلمش نقدروان
مکوحه سی مرحومه یی یاد ایله اول معصومه یی - بوچشمهٔ معلومه یی ایتمش بنا اول نکته دان
برنیجه مدتدنبری غیره کچوب مجر الری - وارلقدن اولمشدی بری مانند بیت شاعران
عیاد زاده پرسخا قیلدی باشدن بنا - مجرای دیکردن اکااسکی صوین ایتدی روان
بونده صفا ایله (کلنلر) ایچدکجه صو لیل ونهار - ایتسون دعایی بیشمار اصحاب خیر آن بان
اینجو کبی نظم ایلدم تاریخ دلجوسن فطین - محمود پاشا خیریدر بوچشمهٔ آب روان
١٢٧٩

Şair Fatin'in hazırladığı su gibi akan bu tarih manzumesinden öğrendiğimize göre nükteci bir zat olan Yusuf Ziya Paşa, rahmetli eşinin ruhu için buraya bir çeşme yaptırmıştı. Zamanla suyun mecraları, künkleri başkalarının eline geçmiş, çeşme susuz kalmıştır. Şair Fatin bunu anlatırken:

69 Çengelköy'de.

70 Çengelköy Hamam Çeşmesi Sokağı ile Çengeloğlu Sokağı'nın birleşimindedir. Çeşme, Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi'dir. (MD)

"Şairlerin evleri gibi varlıktan mahrum kalmıştı." diyor. Sonra Ayyadzâde Mahmud Paşa, çeşmeye başka bir mecradan su getirterek H 1279 - M 1862 yılında ihya etmiştir. Çeşmenin suyu, tomruğun altından Hasib Paşa Çiftliği'nden çıkmaktadır. Tomruk ayarında nefis suyu vardır.

Çeşmenin arkasında bir hamam vardı, yıkılmıştır, yalnız iki halveti kalmıştır. Şimdi bu hamam, Kunduracı Yorgi'nin mülküdür.

Bu çeşmeyi, Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa yaptırtmıştır, Gürcü'dür. H 1213 - M 1798'de sadrazam olmuştur. Trabzon, Çıldır, Konya, Halep valiliklerinde bulunmuştur. H 1223 - M 1808'de ikinci defa sadrazam olmuştur. Maden eminliği de yapmıştır. Evi Beylerbeyi'nde idi.

Bir ara H 1220 - M 1805 yılında hizmetinden istifa ederek Beylerbeyi'ndeki evinde inzivaya çekilmişti. Çeşmeyi o vakit ölen eşi adına yaptırmıştı[71].

Çeşmeyi yenileyen Mahmud Paşa'nın H 1295 - M 1878 yılında ölerek Aziz Hüdâî Tekkesi'ne gömülen Mahmud Paşa olduğunu sanıyoruz. Sicil sahibi, bu paşa hakkında:

"Kudema-yı Askeriyeden olub, Mirlivalıkdan emekli ve Surre-i Hümâyûn Emini idi[72]." diyor.

HAMAM SOKAĞI ÇEŞMESİ - SELİMİYE ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Cami Sokağı'nın başındadır[73]. Her tarafı som mermerden yapılmıştır. Ayna taşını, tavus kuyruğu şeklinde bir kabartma süsler, arkasında su deposu vardır.

Karşısında Sultan III. Selim'in hamamı vardır. Üstünde kitabesi yoktur. Sultan III. Selim kışla, cami, mekteb, imarethâne ve hamam yaptırırken bu çeşmeyi de yaptırmıştır.

HASAN PAŞA ÇEŞMESİ[74]

Bu çeşme Kuleli'de Hasanpaşa Setti Aşağı Sokak'tadır. Sette çok büyük, beş tarihî çınar vardır. Çeşmenin ayna taşı yekpare mermerdir. Üstünde zarif çiçek ve köşk kabartmaları vardır. Köşklerin üstlerinde hilâller görülür. Çeşme, namazgâhın kıble tarafında ve altındadır. Çeşmenin saçağı mermerdendir. Üstünde ta'lîk ile şu iki satırlık kitabe okunur:

Ol Kapudan-ı kerem inşâ Hasan Paşa ki Hakk
Böyle bir hayrâtı mevkûf eylemişdir lutfuna
Bu mahremde buna Fâzıl ne târîh-i Hasen
Çeşmeden mâ-i zülâli iç Hüseyn'in aşkına
1209

Kitabenin son mısrası ebced hesabına vurulunca 1209 rakamları çıkar, bu altına da yazılmıştır. Çeşme, H 1209 - M 1794 yılında Derya Kaptanı Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Bu çeşmeyi Gazi Palabıyık şöhretini taşıyan Gelibolulu Hasan Paşa yaptırmıştır. Hacı

71 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 339.
72 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 670.
73 Selimiye Cami Caddesi ile Selimiye Hamamı Sokağı birleşiminde bulunmaktadır. Çeşme akmaktadır. (MD)
74 Kuleli'de.

Mehmed isminde birisinin kölesi idi.

Birçok hizmetlerden sonra iki defa derya kaptanı olmuştur.

Akdeniz adalarında, Midilli'de çeşmeler, cami, hamam, paşa köşkü, büyük havuz, Limni, İstanköy, Sakız Adalarında çeşmeleri ve başka hayır eserleri vardır.

1204 Rebîülevvel'inin dördünde sadrazam oldu.

Şumnu'da bir Bektaşî zaviyesi yaptırmıştı. H 1204 - M 1789 yılında burada öldü. Kendi tekkesine gömülmüştür. Burada bir de kışla yaptırmıştı[75].

Kuleli'de çeşmesinin yanında, taşında kitabesi bulunmayan bir mezarda Kuleli Baba adlı, kimliği bilinmeyen bir yatır vardır.

HASAN PAŞA SEBİLİ - HASAN PAŞA ÇEŞMESİ[76]

Sebil Üsküdar'da Doğancılar'da Nasûhî Tekkesi önünde[77], Doğancılar Parkı'nın karşısındadır. Halk, bu çeşmeye sebil diyor. Üstünde dört satır halinde şu kitabe okunur:

آصف اعظم حسن پاشا جناب ذوالکرم
یاپدی بوعینی اولوب توفیق حق آکه رفیق
دیدی تاریخن ضمیری دل دو کوب آب روان
همچو زمزم آقتدی بیت حقه بوآب رحیق

Kitabenin tarih mısraı ebced hesabına vurulunca H 1117 - M 1705-6 tarihi çıkar. Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Âsaf-ı a'zam Hasan Paşa cenâb-ı zü'l-berem
Yapdı bu aynı olub tevfîk-ı Hakk ana refîk
Dîdi târîhin Zamîrî dil döküb âb-ı revân
Hemçü zemzem akıtdı Beyt-i Hakk'a bu âb-ı rahîk

Kitabeye göre çeşme H 1117 - M 1705-6 yılında Sadrazam Hasan Paşa tarafından, Nasûhî Tekkesi'nin önüne yaptırılmıştır. Arkasında deposu vardır. Dört - beş sene evvel çeşmeyi Nasûhî ailesi esaslı bir surette tamir ettirmek istedi. Anıtları Koruma Yüksek Kurumu buna müsaade etmemişti.

Çeşmeyi, Moralı Damat Sadrazam Hasan Paşa yaptırmıştır. Padişahın çok makbulü ve yakini idi. H 1095 - M 1683 yılında padişahın silahçısı oldu. Sonra sırası ile Mısır valisi, Bursa ve İzmit mutasarrıfı oldu.

H 1102 - M 1690 yılında Sultan IV. Mehmed'in kızı Hadice Sultan ile evlenerek Osmanlı hânedanına damat oldu. Evlendikten sonra Boğaz muhâfızlığına getirildi. Sonra Sakız muhâfızı oldu, daha sonra Kefe Sancağı verildi. Buradan beşinci vezirliğe yükseldi. H 1107 -M 1695'te Halep, bir sene sonra Konya valisi oldu. H 1110 - M 1698'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına getirilmiş iken azledildi. H 1115 - M 1703'te tekrar aynı hizmet verildi. Aynı yıl içinde sadrazam oldu. 1116 yılı Cumâdelûlâ'nın 8'inde azledildi (M 1704). Karısı ile beraber İzmir'e sürüldü. H 1120 - M 1708 yılında Trablusşam, sonra

75 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 159.

76 Doğancılar'da.

77 Tekkenin giriş kapısının sağında bulunmaktadır. (MD)

Rakka valisi oldu. 1125 yılı Zilhicce'sinde (M 1713) de ölmüştür. Oğlu Abbas Bey, kendisinden bir sene evvel ölmüştü[78].

Çeşmenin kitabesini hazırlayan Şair Zamîrî'nin adı Mustafa'dır. Meşhur bir Üsküdarlı idi. Divan-ı Hümâyûn kâtipliği, bazı vezirlerin kâtipliğini yaptı. Şiirleri çok beğenilirdi.

Sâlim Tezkiresi, hâl tercümesini yazdıktan sonra *"Kadri yüce bir merd idi."* diyor[79].

Sicill-i Osmânî sahibi *"Zamîrî Mustafa Efendi, Üsküdarlıdır, Divan-ı Hümâyûn kâtipliğinden sonra tezkireci oldu. H 1105 - M 1693 yılında öldü, şairdir."* diyor[80].

Karacaahmed Mezarlığı'na gömülmüştür.

HASİB PAŞA ÇEŞMESİ

Çeşme, Selimiye Kışlası'ndan duvar dibi asfaltına çıkan yolun solundadır. Üstünde sülüs ile şunlar okunur:

"Kalellâhü Teâlâ ve sekâhüm Rabbühüm şerâben tahûrâ. Sadakallahü'l-azîm."

Altında da ta'lîk ile şu tarih manzumesi vardır:

حسبة لله ايدوب نجل حسيب پاشا بوكون
برطرفدن جلب ايدوب خير دعا ابقای نام
برطرفدن ايلدی روح حسيبی شادمان
كلدی برتعمير ايچون تاريخ (خيرات الحسيب)
١٣٢٣
ايلسون حق اول ذكی بكی جهانده كامران
١٥ ربيع الاخر

Kitabeye göre burada eskiden suyu devamlı akan bir çeşme vardı. Hasib Paşa'nın oğlu Zeki Bey, bu çeşmeyi babasının adını ebedileştirmek için 1323 yılı 15 Rebîülâhir'inde yeniden yaptırmıştır.

Kitabedeki *"Hayrâtü'l-Hasib"* terkibi ebced hesabına vurulunca 1322 rakamları çıkar. *"Geldi bir"* tâ'miyesine göre; buna *"bir"* rakamı eklenirse 1323 rakamı bulunur. Bu, altına da yazılmıştır.

Çeşmenin önünde üç mermer yalak vardır.

Hasib Paşa, H 1266 - M 1849'da Tıbbiye Mektebi'ne girmiş, tamamladıktan sonra az süre içinde binbaşı, miralay (albay) sonra mirlivalıkla ordu başhekimi olmuştur.

Plevne Savaşı'na katılmış, döndükten sonra Hâssa Ordusu baştabipliğinde bulunmuş H 1303 - M 1885 yılında ferikliğe yükselerek Sıhhiye Dairesi İkinci Başkanlığı'na getirilmiş ve 1311 yılı Cumâdelûlâ'sının 28. günü ölmüştür (M 1893). Erenköy'de Sahrayı Kebir Mezarlığı'na gömülmüştür[81].

78 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 146.
79 Tezkire-i Sâlim, s. 34.
80 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 237.
81 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 181.

İBNÜ'L EMİN AHMED AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Gündoğumu Mahallesi'nde Rifâî Tekkesi'nin biraz ilerisinde ve sağdadır[82]. Çeşme muntazam kesme taşla yapılmış ve kemerlidir. Geniş bir su yalağı ve sağında hayvanların sulanması için başka bir yalak daha vardır. Ayna taşı mermerdendir. Üstündeki sülüs kitabeyi kopya ediyorum:

منبع جود وعطا ابن الامين احمد آغا كيم - ايتدى بونوچشمهٔ بنياد همچوعين نور
اولدى غايتده محلينه مصادف براثر - كم اهالى يه صو سزلق ويرمشيدى چوق فتور
انتقاع ايتدكجه آب خوشكوارندن بونك - ياد ايدرلر خير ايله جمله اناثله ذكور
نوش ايدوب آب صفا بخشنى كلدى طبعمه - نابيا سال بنيادين ايدم زيب سطور
لوله سى كوردم ندا برله ديدى تاريخنى - آل حسين ايله حسن عشقنه ايچ ماء طهور
١١٣٤

Şair Nâbî'nin hazırladığı bu tarih manzumesinin tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1134 rakamları çıkar. Bu rakamlar altına da yazılmıştır. Bu çeşmeyi Ahmediye Külliyesi'ni yaptıran Eminzâde Ahmed H 1134 - M 1721 yılında yaptırmıştır. Çeşmenin sağında, yüksekçe mihraplı bir namazgâh vardır.

Mehmed Râif Bey, eski harflerden *"Ayın* = ء" ile yazılan dört rakamını *"3"* gibi okuduğu için kitabeyi yanlış yazmıştır[83].

Bu çeşmeden ve camiden yukarı doğru aynı caddeden ilerlerken sağdaki mezarlıkta, yazısı ve süsleri bakımından mezar taşı sanatının şaheser bir yadigârı olan bir mezar taşını gördüm. Kitabesini aldım:

"Ayasofya-i Kebîr Câmi-i şerifinin harem ve musluklarını binâ ve ta'mîr eden mütevellî merhûm Mustafa ruhîçün el-Fâtiha 1042."

İBRAHİM PAŞA ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Kefçe Dede Mahallesi'nde İskender Baba Tekkesi'nin önündedir[84].

Çeşme, som ak mermerden yapılmıştır. Üstünde oya gibi zarif istalaktit dolaşır. Arkasında su deposu vardır.

Çeşmenin kitabesi şöyledir:

حديو بحرو بر سلطان احمد خان غازينك - غريق لجهٔ خيراتيدر دنيا ومافيها
اوشاهنشاهك آثار كمال بحتيدر كيم حق - آكا بربويله صدر خير خواهى ايلدى اعطا
مكارم پيشه ابراهيم پاشاى كرمور كيم - صوايچمك كبيدر يانده ماملك حقا
عجبمى جوى شير لطفى جارى اولسه دنياده - دردلجوسى حلقه مقسم ارزاقدر كويا
بوشهرك داخى آبه احتياجن ايليوب ادراك - زلال مرحمتله ايلدى سكاننى اروا
خدا سعينده مشكور ايليوب اول صدر ذيشانى - صفاى مشربن كرد كدردن حفظ ايده مولى
عطاش دهره اشراب ايلدم تاريخن اى رحمى - بوعينى آصف ابراهيم پاشا ايلدى اجرا
١١٤١

82 Gündoğumu Caddesi'nde, Tavaşi Hasan Ağa Camii'nin girişinde soldadır. Çeşmenin sağında yeni harflerle yazılmış mermer kitabesi vardır. (MD)

83 Mir'at-ı İstanbul, s. 113.

84 Gündoğumu Caddesi'nde Pırnal Sokağı'nın karşısındadır. (MD)

Şair Rahmî'nin hazırladığı bu kitabeye göre, çeşmeyi H 1141 - M 1728 yılında Sultan III. Ahmed'in damadı ve sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa yaptırmıştır. Kitabenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1141 rakamı çıkar ki, bu da altına yazılmıştır.

İbrahim Paşa'nın Doğancılar'da yaptırdığı Şerefâbâd Su Maksimi de aynı yılda yapılmıştır.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi, kitabeyi hatalarla kopya etmiş ve yapılış tarihini de 1131 olarak göstermiştir[85].

Kitabeyi hazırlayan Rahmî Mustafa Efendi, Bâbıâli'den yetişmiştir.

Damat İbrahim Paşa'nın oğlu Mebmed Paşa divan kâtipliği, sonra tersane kâtipliği yapmıştır.

Kisriyeli Ahmed Paşa, İran'a elçi olarak gittiği zaman vakanüvis unvanı ile beraber gitmiştir. Dönünce yine tersanede Kurşunlu Mahzen'e kâtip oldu. Taundan çok korkardı. H 1164 - M 1750 yılında korktuğu başına geldi. Taundan öldü. Edirnekapı Mezarlığı'na gömülmüştür.

Sicill-i Osmânî sahibi hâl tercemesini verirken *"Salih, iffetli ve şairdir. Tarih, fende mahir olub divan şiiri vardır[86]."* der.

İSA AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da İhsaniye İskele Sokağı'nda, yukarıdan inen Cami Sokağı'nın sağ başında, som ak mermerden yapılmıştır[87]. Üstünde: ومن الماء كل شى حى yazılıdır.

Altında da güzel motiflerle süslü yekpare bir taşta şu kitabeyi okudum:

حضرت سلطان محمود عدلی دادین کمتری - یعنی عیسی آغاکه اول ذات پاك اسخیا
حالیا دار السعاده آغاسی عالیجناب - حازن رب کریم معدن جود وعطا
نفع ایچون بو چشمهٔ یاپدی عمومه بیغرض - حال وشانی مرحمتدر جمله ناسه دئما
کمال صرف همت ایلیوب تکمیل خیر ایتدی - اوله شایان درکاه قبول حضرت مولا
عضنفر آغا ایچون ایدوب بوچشمهٔ یی انشا - ویره لطف عمیمندن اکا اجر لاحصی
بحمد لله وجود مصدر آثار خیر اولدی - کیمه توفیق اولور بویله اثر نوچشمهٔ زیبا
الهی دولت واقبال وعمرین بر دوام ایله - یازلسون دفترخیری مدام اولقجه بودنیا
دال ضمیله هاتف سویلدی تاریخ - چشمهٔ عین الحیاتدن ایچ صویی ایله دعا
فی سنه ۱۲۳۸

Çeşme Boğaz'a, Marmara'ya, Beyoğlu'na, Haliç'e ve İstanbul'a hâkim bir yerde kurulmuştur. Arkasındaki su hazinesi yıkılmış, çeşme de kısmen toprağa gömülmüştür.

Bu manzumede, tarih düşürmede bir hüner vardır. Son mısra ebced hesabına vurulunca 1134 rakamları çıkar. Bir evvelki mısrada eski harflerden *"dal"* harfinin ebced hesabıyla tutarı olan *"4"* rakamı eklenince çeşmenin H 1138 yılında yapıldığı anlaşılıyor. Bu

85 Mir'at-ı İstanbul, s. 112.

86 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 276.

87 İhsaniye İskele Sokağı ile İhsaniye Cami Sokağı birleşimindedir. Çeşmenin üst tarafında Sultan III. Osman'ın yaptırdığı Küçük İhsaniye Camii bulunmaktadır. (MD)

çeşme Sultan II. Mahmud'un Dârüssaâde Ağası İsa Ağa tarafından Gazanfer Ağa için yaptırılmıştır. Gazanfer Ağa'nın saray ağası iken H 1099 - M 1687 yılında azledilerek idam edilen, Fatih'te Bozdoğan Kemeri'nin önünde medresesi, sebili ve çeşmesi bulunan Gazanfer Ağa olduğunu tahmin ediyoruz. Ölümünden 139 yıl sonra yaptırılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, İsa Ağa onun vakıflarının mütevellisi veyahut nazırı idi. Gelirinin fazlasından bu çeşmeyi yaptırmıştır. İsa Ağa'nın Karacaahmed'de Miskinler Tekkesi'nin yanında kendi çeşmesi vardır.

İSMAİL ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii'nin kıble tarafında, Şemsi Paşa Caddesi'nde Parlak Sokak ile Eşrefsaat Sokağı'nın köşesinde taş yapılı ve kemerlidir[88]. Arkasında su hazinesi vardır. Üstünde sülüs ile dört satır halindeki kitabenin tarih beyti şudur:

دیدی تاریخنی ضمیری .... چشمه در
زمزم عین مصفی قلدی اسمعیل شاد

Şair Zamîrî'nin hazırladığı kitabenin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1114 rakamları çıkar. Çeşme İsmail adına H 1114 - M 1704 yılında yapılmıştır.

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Didi târîhini Zamîrî... çeşmedir
Zemzem-i ayn-i musaffâ kıldı İsmail şâd

İSMET BEY ÇEŞMESİ

Paşa Limanı ile Kuzguncuk arasında, Fethi Paşa Yalısı'nın karşısında ve korusunun önündeki bu çeşme, İsmet Bey adına oğlu tarafından yaptırılmıştır[89]. Üstünde ta'lîk ile altı satır halinde şu kitabe okunur:

ماشاء الله
دعاء خیرین ابنای سبیلك ایتمکه اشراب - بونو چشمه غریق بحر رحمت بك ایچون آقدی
اوله سیراب کوثر والدم حکمت دیدم تاریخ - کل ایچ آب لطیفی روح عصمت بك ایچون آقدی
سنه ۱۲۲۷

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

1- Maşaallah

2- Duâ-i hayrın ebnâ-yı sebîlin itmeğe işrâb

3- Bu nev-çeşme garîk-ı bahr-i rahmet bey içün akdı

4- Ola seyrâb-ı Kevser vâlidim Hikmet didim târîh

5- Gel iç âb-ı latîfi rûh-ı İsmet Bey için akdı

6- Sene 1227

88 Eşrefsaat Sokağı, Parlak Sokak ve Şemsi Paşa Caddesi birleşimindedir. (MD)

89 Paşalimanı Caddesi üzerinde, Üsküdar'dan Kuzguncuk'a giderken sağdadır. Çeşmenin yanında İETT'nin Paşalimanı durağı vardır. Çeşmenin kitabesi üstünde değildir. (MD)

Kitabeye göre bu çeşmeyi Hikmet Bey, babası rahmetli İsmet Bey'in ruhu için H 1227 - M 1812 yılında yaptırmıştır.

Çeşmenin ayna taşı yekpare mermerdendir. Suyu yoktu.

KAPTAN MUSTAFA PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Kaptan Mustafa Paşa Camii'nin yol aşırı sağında köşe başındadır[90]. Nevşehirli İbrahim Paşa çeşme mimarisinin çok muvaffak bir yadigârıdır. Çeşme ve arkasındaki depo som ak mermerden yapılmıştır. Civan kaşı gibi kemerlidir. Üstündeki III. Ahmed devrinin mimari süsleri gözleri ve gönülleri büyüler. Sol köşesinde zarif kadehli bir selsebili var. Çarşıya bakan yüzüne sanatkârının eli, içinin varlığını aksettirmiştir. Fevkalâde güzel bir levha işlemiştir.

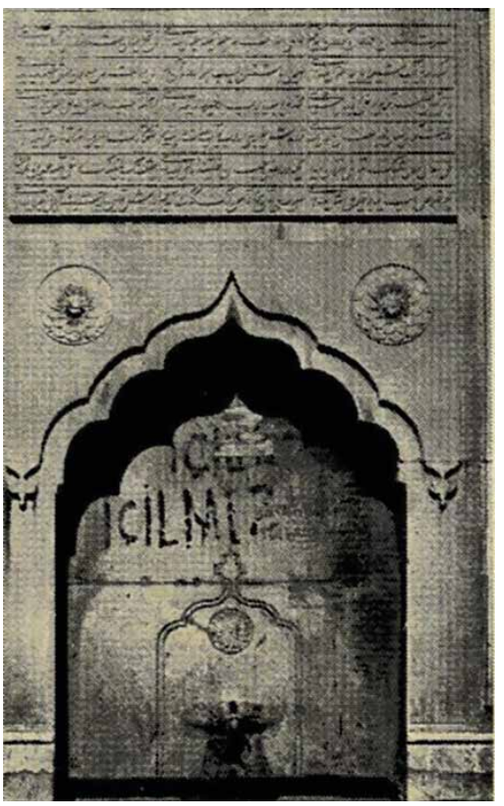

Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi

Çeşmenin üstünde altı satır halinde ta'lîk ile Nedim'in şu yirmi dört mısralık kitabesi okunur:

شهنشاه همایون پایه سلطان احمد غازی - که شاملدر جهانه لطفی ازنو بهار آسا
معظم شهریار معدلت پرورکه فخرایلر - فریدون باب اجلالنده اولمله جبین فرسا
بوخاقان جهانك صحر خاص مکر متکاری - وزیر اعظم ابراهم پاشا فلاطون را
شرف آبادی قیلقده شاهنشاه ایچون بنیاد - آکا بر جو یباری منبعندن ایلدی اجرا
فروان اولمغیله آب لطف شهریاریدن - رجال دولت ایتدی اسکداری سوبسو اروا
بووالا چشمه ساری دخی اول آب مصفادن - کمال زیب ایله بنیاد قیلدی مصطفی پاشا
قپودان مکرم صدرافخم کیم سماحتده - کف جودنده آلور فیضی خوش لجهٔ دریا
وزیر بی معادل صدر کامل کیم فضائلده - دکل همسر آکا ابن العمید وبو علی سینا
ملك حصلت معلا منزلت دستور پرهمت - که ذات پاکیدر کان جهانکه کوهریکتا
شهنشه دولتنده اول وزیر آسمان مسند - یاپوب بوچشمهٔ پاکی که کوزل خیر ایلدی حقا
همیشه شهریار عالم وصدر جهانبانی - ربم اول دستور ذیشانی مؤبد ایلسون مولا
ندیما بویله تحریر ایلدی تاریخ - بودلجو چشمه یی یاپدی قپودان مصطفی پاشا
١١٤٢

Şair Nedim'in şelâle gibi coşan ve akan bir üslûpla hazırladığı bu kitabenin son tarih mısrası ebced hesabına vurulunca 1142 rakamları çıkar. İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa, çeşmeyi H 1142 - M 1720 yılında yaptırmıştır. Çeşme, 30 sene evvel esaslı bir surette tamir edilmiştir.

Nedim bu manzumesinde özet olarak şunları söylüyor: *"Sultan Ahmed büyük ve adil bir hükümdardır ki, Feridun onun iclâl kapısına alın koymakla öğünmüştür. Cihan hakanının keremli, Eflâtûn tedbirli damadı padişah için Şerefâbâd Sarayı'nı yaptırdığı zaman buraya tâ kaynağından bol su akıttı. Onun lütfettiği bu sudan devlet adamları Üsküdar'ı yer yer suladılar. Bu yüce çeşmeyi de o pak, saf sudan Mustafa Paşa yaptırmıştır."*

Nedim bu şiirinde çeşmeyi yaptıran Kaymak Mustafa Paşa'nın cömertliğini övüyor. Deniz dalgaları, kudretini bunun cömertlik dolu avucundan alıyor.

90 Kaptanpaşa Sokağı, Kaptanpaşa Camii Sokağı ve Abdiefendi Sokağı'nın birleşimindedir. Çeşmenin haznesine bitişik şekilde 5 katlı, 4 numaralı Derya Apartmanı vardır. (MD)

Kayınpederi İbrahim Paşa'nın faziletleriyle İbnü'l-Adim ve İbn-i Sînâ'nın ad başı yürüdüğünü söylerken de cihan madeninin tek ve eşsiz cevheri olduğunu da ilâve ediyor.

KABABAY ÇEŞMESİ

Bu çeşme Karacaahmed Mezarlığı'nın içinde Şair Nâbî Bey'in mezarının yanındadır. Kayserili Kara Bay ailesi adına 1964'te yapılmıştır. Üstüne şunlar yazılmıştır:

"İç yolcu iç kana kana
Nuri Kara Bay rûhuna Fâtiha"

KAVAS AHMED AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Çengelköy İskelesi Meydanı'ndadır. Dört yüzlü çok güzel bir tarih yadigârıdır, üstünde altı satırlık mensur kitabesi şudur:

"Devletlü Mehmed Hüsrev Paşa Hazretlerinin Kavasbaşısı Ahmed Ağa nam sâhibü'l-hayrın Çengel karyesinde Çakal Dağı nam mahalde mütesarrıf oldukları mülk bağı derûnunda hafr eylediği yedi aded Bi'r-im'dan (su kuyusundan) hasıl olan mâ-i leziz hasbeten lillah taleben limerdatillah karye-i mezbûrede inşasına muvaffak oldukları iki aded çeşme ve bir musluk ve bir savağa cereyan ettirmiş ve mütevellisi yedinde bulunan vakfiye-i ma'mülünbiha mantukunca vaz' olan yüz bir kuruşun vikayesi ile nemasından muhtac-ı tamir ve termin olacakları su yolları mesarıfına sarf ve mürûru ezmine ile mâ-i lezîzi mezbûrun menbaından fazlası vardır. Denilerek bir damlası mahall-i âhara naklü sirkat olunmamak ve eğer ictisar eden olursa dü cihanda makhûr ve dûçâr-ı zill ü hasar olsun âmîn."

Bu çeşmeyi ve başka bir çeşme ile bir musluğu Mehmed Hüsrev Paşa'nın Kavasbaşısı Ahmed Ağa, Çakal Dağı'ndaki bağına kazdırdığı yedi kuyudan akıttığı su için yaptırmış ve 100.000 kuruş da vakfetmiştir.

Bu para ve neması ile kuyuların ve musluğun mütemâdi tamiri yapılacaktır.

KAVASBAŞI ÇEŞMESİ

Bu çeşme Çengelköyü'nde Hacı Ömer Efendi Camii'nin yanında idi. Çeşme yıkılmıştır. Ben çeşmenin üstündeki kitabeyi 20 Nisan 1975 Pazar günü Çengelköyü'nde Kerime Hatun Camii'nin avlusuna atılmış buldum. Üstünde şu kitabeyi okudum:

"Sadr-ı esbak Mehmed Hüsrev Paşa hazretlerinin ser-i kavasanı sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Ahmed Ağa. 1270"

Bu çeşmeyi Sadrazam Mehmed Hüsrev Paşa'nın kavasbaşı H 1270 - M 1853 yılında yaptırmıştır. Bu kitabenin bir müzeye kaldırılması lazımdır.

KAYMAK MUSTAFA PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşmeyi Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın arzusu ve işareti üzerine damadı Kaymak Mustafa Paşa, Kuleli Camii'nin yakınına yaptırmıştı.

Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, çeşme için şu güzel tarih manzumesini yazmıştır:

شهنشاه زمان سلطان احمد خان غازینك - خطالردن امین ایتسون وجود پاکنی مولا
نظام الملك آصف رتبه ابراهیم پاشا کیم - آنك سیراب ابر لطفیدر هپ کلشن دنیا
اوصدر بر مکی طینت ایدوب داماد ممتازی - قپودان مصطفی پاشایی برکون کندویه همپا
کزرکن سوبسو فلك هما پیکرله دریاده - سعادتله بونزهنکاه خوبی ایلدی مأوی
بر آز آرام ایدوب اثنای صحبتده تعجبله - بیوردی چونکه اوصدر جهان آرا نیچون آیا
صوین بولمش ایکن هریر زمان پادشاهیده - بوسیرانکاهده بر آب صافی بچون اولنمش اجرا
هماندم مصطفی پاشا بوخیره ایلیوب نیت - اونطق روح بخشی ایلدی صد شوقیله احیا
بودلجو چشمه یی اذن شریفیله ایدوب بنیاد - نیجه لب تشنه یی آب حیاته اید یجك اروا
دعا کوی کمینه بنده عاصم دیدی تاریخك - بو والا چشمه یی یاپدی قپودان مصطفی پاشا
١١٣٧

Son mısrası ebced hesabına vurulunca H 1137 - M 1724 tarihi çıkan bu çeşme, Sultan III. Ahmed zamanında yapıldığı halde matbu Hadîka'da manzumenin birinci mısraında şöyle deniliyor:

"Şehinşâh-ı zaman Sultan-ı Mahmud Han Gazi'nin" mısraındaki buradaki Mahmud'un Ahmed olması lazımdır. Çünkü Sultan I. Mahmud 1143 - M 1730 yılında padişah olmuştur. Bunun tashih edilmesi lazımdır.

Manzumeden öğrendiğimize göre bir gün Sadrazam İbrahim Paşa, Boğaz'da damadı Kaptan Mustafa ile beraber Hüma'ya (Anka'ya) benzeyen teknesiyle gezerken bu güzel gezi yerine çıkmıştı. Konuşurken damadına dedi ki:

-Padişahın zamanında her yer suyunu bulmuşken bu güzel yere niçin bir güzel su getirilmemiştir. Mustafa Paşa hemen emir saydığı bu hayırlı işe başladı ve çeşmeyi yaptı[91].

KETHÜDA MEHMED PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Aziz Mahmud Hüdâî mabedinin kapısının sağındadır. Üstünde ta'lîk ile şu yedi satırlık kitabeyi okudum:

وکیل سلطنت داماد ابراهیم پاشایی - خدا دورایتمسون ظل ظلیل خان احمددن
کف جودی بوشهر اسکداری ایلیوب سیراب - اهالیسنی قیلدی بهره یاب نحسان بیحددن
وموقعده محمد کتخدا پاشلی خیراندیش - بنای چشمه یی مأمور اولنجه صدرامجددن
جوار خانقاه حضرت محمود افندیده - بود لجو چشمه اولدی یادکار اول میرار شددن
هپ آثار صداقتدرکه اولدی عاقبت محمود - یاپوب بوچشمه یی فیض آلدی نور عز سرمددن
خدا شاهنشه ذیشان وصدر صاحب الخیرك - ریاض دولتن لآسوده قیلسون دیدهٔ بددن
لقا جوی قدیمی شاکرداعی دیدی تاریخ - کل ایچ عین حیاتی چشمهٔ پاك محمددن
١١٣٦

Şair Şakir'in hazırladığı kitabeye göre çeşmeyi H 1136 - M 1723 yılında Sultan III. Ahmed'in padişahlığı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında İbrahim Paşa'nın emriyle Kethüda Mehmed Paşa yaptırmıştır.

Ben son mısrası ebced hesabına vurdum, beş fazlası ile 1141 buldum.

Kethüda Mehmed Paşa, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kadim emektarlarından idi. Onu evvela hazinedar, sonra da kendisine damat yaptı. 1131 yılı Cumâdelûlâ'sının

91 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 170.

6'sında sadaret kethüdası oldu. H 1137 Ramazan'ında Rumeli payesi verilmişti. H 1143 - M 1730 yılında Kara Ağızlıların isyanında kayınpederi parçalanırken o da öldürülmüştür. Süleymaniye'deki evinin bahçesine gömülmüştür. Sonra damadı Defterdar Mehmed Paşa, mezarının üstüne bir türbe yaptırmıştır. Türbenin yol tarafında bir ziyaret penceresi vardır.

Ortaköy Mescidi'ni camiye çevirmişti. Fethiye'de bir mescid yaptı. Öldürüldüğünde kayınpederinden fazla 22.390 kese parası çıkmıştı. İbrahim Paşa'nınki ancak 2.004 kese idi[92].

Neşehirli İbrahim Paşa, Üsküdar'ı bir su şehri haline getirmişti. Kendisi, bütün yakınları burada çeşmeler, sebiller yapmıştı. Onun suyundan Üsküdar'a 40 çeşme yapılmıştı.

KISIKLI ÇEŞMESİ

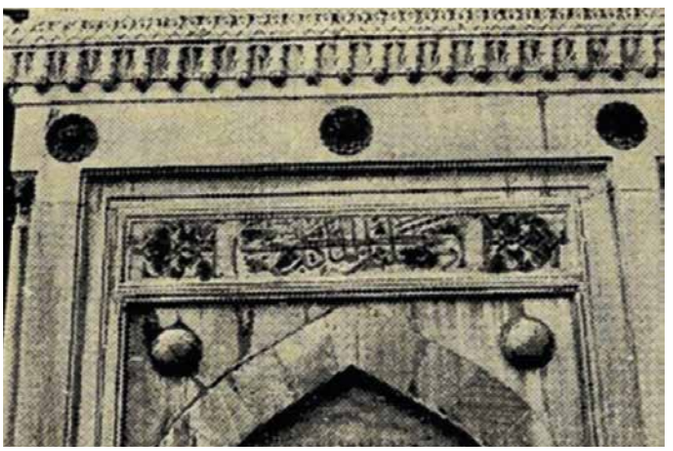

Kısıklı Çeşmesi'nin kitabesi

Bu güzel çeşme Kısıklı Meydanı'nda Kısıklı Camii'nin[93] altındadır[94]. Hendesî kabartmalarla süslü, üstünde istalaktit dolaşan bu çeşmenin kemeri beyaz vernikli taşlarla örülmüştür. Hendesî kabartmaların süslediği bir çerçeve içinde Hattat Ömer Vasfi'nin güzel sülüsü ile şu kitabe okunur.

"Ve cealnâ minel-mâi külle şey'in hayy 1333 Ketebehü Ömer Vasfi."

Çeşme H 1333 - 1914 yılında yenilenmiştir. Çeşmeyi ilk defa, Kısıklı Camii'ni yaptıran Sultan III. Murad'ın bostancıbaşısı yaptırmıştır.

Hadîka'da bu çeşme hakkında şöyle denir.

"Suyu gayet lezzetli olduğundan çok yerlere götürürler[95]."

Bu kitap buraya, Küçük ve Büyük Çamlıca'nın arasında bulunduğu için Kısıklı denildiğini söylüyor.

KURU ÇEŞME

Çeşme Üsküdar'da Tunusbağı Caddesi'nde, Karacaahmed'in Kuşbağı Mezarlığı'nın yol aşırı batı güneyi karşısında, köşe başındadır[96]. Küfeki taşından yapılmıştır, kemerlidir. Üstünde güzel bir ta'lîk ile üç satır halinde şu kitabe okunur:

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât kudemâ-yı me'mûrîn-i Devlet-i Aliyye'den Onuncu Dâire-i Belediye Esnâf Müfettişi es-Seyyid el-Hâcc Faik Bey'in def'a-i sâniye olarak ihyâ eylediği çeşmedir. Fî gurre-i Ramazan Sene 1305."

Bu kitabe bize çeşmeyi, H 1305 - M 1887 yılında Onuncu Daire-i Belediye Müfettişi Hacı Faik Bey'in ikinci defa ihya ettiğini gösteriyor.

92 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 224.
93 Abdullah Ağa Camii. (MD)
94 Alemdağ Caddesi'nde, cami duvarındadır. (MD)
95 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 258.
96 Tunusbağı Caddesi ile Ethem Paşa Sokağı'nın birleşimindedir. Çeşmenin kitabesi üzerindeki tarih 1325'tir. (MD)

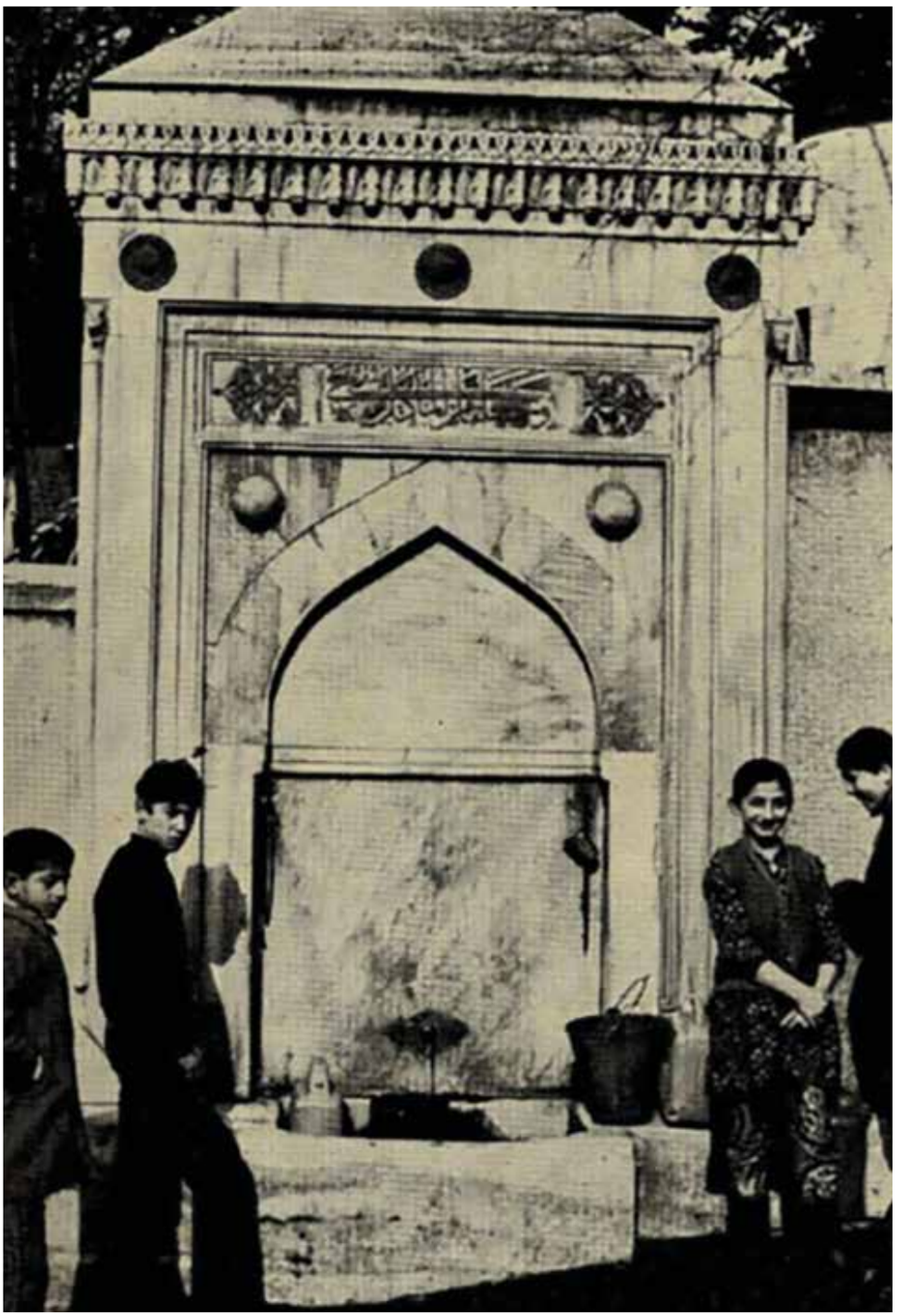

Kısıklı Çeşmesi

Çeşmenin arkasında su hazinesi vardır. Bu hazinenin sokak içine bakan duvarına üstünde üç satırlık kitabe bulunan bir taş yerleştirilmiştir. Güzel bir sülüs ile yazılan kitabe şudur:

حبذا آب زلال دلكش
كابلدى تشنه دلانى اروا
حق ويره صاحبة الخيراته
اجرنى جنت عدن ومأوى
كوريجك ديدم آنك تاريخن
چشمهٔ آب حيات رعنا
١٠٩٢

Kitabenin bu tarih mısraını ebced hesabına vurunca çeşmenin H 1092 - M 1681 yılında yapıldığı çıkar. Bu, altına da rakamla yazılmıştır. Çeşmeyi yaptıran kadın hayır sahibi, gönül alçaklığı, tevazu göstererek adını vermemiştir.

Çeşme, Sultan IV. Mehmed zamanında yapılmıştır. Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Habbezâ az-ı zülâl-i dilkeş
Ki eyledi teşnedilâni irvâ
Hak vire sâhibetü'l-hayrâta
Ecrini Cennet-i Adn ü Me'va
Göricek didim anın târîhin
Çeşme-i âb-ı hayât-ı ra'nâ
1092

KUZGUNCUK İSKELE ÇEŞMESİ

Bu çeşme Kuzguncuk İskelesi'ndedir[97]. Üstündeki bir madalyon içinde dört satır halinde şunlar okunur:

هو الشافى
آب تاب ايچ نوش اوله صبح ومسا
صاحب الخيراته قيل خيردعا
١٢٤٧

Kitabeye göre çeşme H 1247 - M 1831 yılında yapılmıştır. Çeşmenin kitabesi, harf devriminden sonra kazınmıştır. İzlerinden okumaya muvaffak oldum. Kıymetli bir mimari yadigâr olan çeşmenin mermer söveleri ve nakışlarla süslü parçaları sökülerek yok edilmiştir. Çeşmenin önünde yuvarlak ve çok güzel bir yalak vardı. Çeşmenin yanında bir de kurbu kol yalağı vardı. O da yıkılmıştır.

Çeşmeyi yaptıran hayır sahibini bulamadım.

Ben çeşmeyi 2 Eylül 1941'de inceledim. Hadîkatü'l-cevâmi' sahibi, İstavroz Camii'ni yazdıktan sonra şunları söyler:

97 Kuzkuncuk Çarşı Caddesi üzerinde bulunan "Kuzguncuk Şehit Samet Uslu" otobüs durağının arka tarafında, 111 numaralı evin yan duvarına bitişiktir. Kitabesinin büyük bir kısmı dökülmüştür. (MD)

"Kuzguncuk adlı köyde, ehl-i İslâm iskân etmediğinden burada mescid ve cami yoktur. Bu köyde yalnız Yahudiler oturur[98].

Yahudilerin Bağlarbaşı'na doğru meyilli arazide geniş kabristanları vardır.

Evliya Çelebi, Kuzguncuk hakkında şunları söyler:

"Kuzguncuk kasabasında Fatih asrında Kuzgun Baba adlı birisi oturduğu için Kuzguncuk adı verilmiştir. İstanbul medlulünün bir subaşılığıdır. Buradan Nakkaş Paşa Bağçesi'ne geçib Öküz Limanı'ndan sonra Kaya Sultan Sarayı ve bağı geçilerek Üsküdar'a gidilir, cadde vardır[99]."

KÜÇÜKSU ÇEŞMESİ - VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ

Türklerin İstanbul'daki en eski yapıları Boğaziçi'nde Anadolukavağı'nın üstündeki Yoros Kalesi'dir. Yıldırım Bayezid H 793 - M 1390 yılında bu Bizans kalesini aldıktan sonra bazı ilavelerle esaslı bir surette tahkim etmişti. Bugün metruk ve harap bir halde bulunan Yoros Kalesi'ndeki Türk inşası kısımlar, hüviyetlerini ve hususiyetlerini kaybettikleri için bunlar hakkında:

- İşte İstanbul'daki en eski Türk yapıları! diyemeyiz.

Yıldırım Bayezid aynı yıl içinde Bizanslıların Arestas dedikleri Göksu Deresi'nin etrafını ve ağzını da fethetmiş, bazı eski tarihlerin İskender Boğazı, Bahr-i İskender Boğazı şeklinde adlandırdıkları İstanbul Boğazı'nın bu en dar yerinde bir kale yaptırmıştır. Tarihlerin Akçahisar, Güzelhisar, Güzelcehisar, Yenicehisar, Yenice-i Göksu Hisarı, Anadolu Hisarı diye adlandırdıkları bu kale, Fatih tarafından da bazı tâdil ve ilavelerle tahkim edilmişti. Bu kale daha sonra birçok tamirler görmüş ve yol açma bahânesiyle bazı duvarları yıktırılmış olmasına rağmen Türk çehresini kaybetmemiştir. Türklerin Boğazlarda ilk nöbetçi müstahkem mevkii olan bu hisar olmasaydı, İstanbul Türkler tarafından fethedilemezdi.

Yıldırım'ın bu kalesi, torunu II. Mehmed tarafından karşısına yapılan Rumeli Hisarı ile el ele verip Boğaz'ı tılsımlı bir kilitle bağladıktan sonradır ki, İstanbul fethedilmiştir.

Anadoluhisarı tabiatın bütün güzelliklerini seri halinde kucağında toplayan bir yerdir.

Boğaz onun önünde hem yer yer gölleşir, hem de dünyanın en temiz ve en büyük bir nehri halinde akar. Arkasında tatlı meyilli ve ormanlı tepeler vardır.

Göksu ve Küçüksu hilkatin gözler ve gönüller büyüleyen yeşil kadife ile örttüğü saha üzerine gümüş sırmalar işlerler.

Anadoluhisarı'nın, Göksu'yun, Küçüksu Kasrı'nın, Göksu Çayırlığı'nın Osmanlı tarihindeki yerleri pek mühimdir ve pek parlaktır. Göksu'yun sandal, saz ve söz âlemleri, salıncak sefaları, bin bir eğlenceleri, ok ve tüfek atış yerleri, nişan taşları, sarayları kasırları pek meşhurdur.

Küçüksu Çeşmesi, Boğaz'ın bu şirin köşesinin çehresine bambaşka bir asalet vermektedir. Saçaklarına varıncaya kadar tamamen som mermerden yapılan bu çeşme,

98 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 182.

99 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 469.

İstanbul'daki Türk abidelerinin en bahtlısı ve en güzel talihlisidir. Denebilir ki İstanbul'da hiçbir abidenin yerliler veya yabancılar tarafından bununki kadar resmi yapılmış ve fotoğrafı çekilmiş değildir. Asırlar boyunca yüzlerce ressam, çınarların ve akasyaların şiirliğini bir kat daha attırdığı çeşmenin karşısında duydukları bediî heyecanı tablolarıyla yaşatmışlardır. Bir rehber Anadolu Hisarı'nı yazarken der ki:

"On dokuzuncu asrın sonuna kadar, bir buçuk asırdan fazla bir müddet içinde Göksu, kibar Türklerin en çok ziyaret ettikleri bir mesire idi. Cuma ve Pazar günleri şehzâdeler, sultanlar, elçiler, zenginler yaldızlı birkaç çifte kayıklarla buraya akarlar, muhteşem sandallar derenin içinde ve önünde âdeta birbirine girerler ve kapışırlardı. Öyle ki günün herhangi bir saatinde Göksu'yun bir sahilinden öbür sahiline sandalların üstünden -köprü gibi - atlayarak geçmek mümkün olurdu. Padişahlar buraya gelirler, nişan atarlar, salıncak seyrederler, pehlivan güreştirirler, saz ve söz âlemleri yaparlardı. Piyer Loti'nin bir yazısında Göksu en iyi tavsiflerinden birini bulmuştur. Kayıklar derenin yukarısına kadar çıkardı. Buradaki yaşlı ağaçların altında kahvehâneler vardı. Bugün yaldızlı kayıklar, sefirler, zenginler ve güzel seyirciler artık yoktur."

I. Abdülhamid buraya yaptığı bir binişte zengin ve kibar Müslüman kadınlarının şemsiye kullandıklarını gördüğü için sadrazama yazdığı bir mektupla bu Frenk icadının Müslüman kadınları tarafından kullanılmamasını istemişti.

Çeşmenin süslerinde Şark tezyini usulüne sadık kalmakla beraber Garp süsleme usulünden muvaffakiyetle faydalanmasını bilen mimarı, ortaya cidden çok muvaffak bir eser çıkarmıştır.

Çeşme dört yüzlüdür. Dikdörtgen bir plan üzerine yapılmıştır. Cadde ve deniz yüzleri 3.96, diğer yüzleri 3.20 metredir. Geniş yüzlerinde Sultan Selim'in tuğraları vardır. Diğer yüzlerinde *"Maşaallahü kân"* yazılıdır.

Türk'ün sanatkâr eli mermeri bir tahta ve dantel gibi muvaffakiyetle işlemiş, yüzlerine ve saçaklarına bahar dallarının en çekicilerini ve içinin aydınlık varlığını aksettirmiştir.

Çeşmeye pırlanta değerinde bir kıymet veren onun yekpare mermerlerle yapılmış, yukarıya doğru hafif meyille kalkan saçağıdır. Çeşme bu saçağı ile dört minimini kubbenin eteklediği dantelle bir ana kubbeye doğru uçmaya hazırlanıyor gibi.

Çeşmenin dört yüzünde aynı taşlan kabartma süslü birer musluk vardır. Yol tarafındaki yüzünün ayna taşının iri kabartmalarının içlerine vaktiyle renkli taşlar gömülmüştü. Bunlar sonradan hoyratça sökülmüştür. Bu ana yüzün önünde hayvanların sulanması için büyük bir yalak vardır. Diğer yüzlerinin havuzları küçüktür. Bunlar yüksektedir, daha ziyade testiliğe ve maşrapalığa benzer. Bunlardan deniz ve saray taraflarındakilerin içinde balıkçılar kışın ateş yakarak parçalamışlardır. Çeşmenin gövdesi su mahzeni halindedir.

Çeşmenin bugünkü durumu yürekler acısıdır. Turizme ehemmiyet verildiği şu günlerde Boğaz'ın bu pırlantasının adam akıllı tamir edilmesi lazımdır.

Çeşmeyi III. Sultan Selim, vâlidesi sultanın ruhunu tazîz için H 1221 - M 1806 yılında yaptırmıştır. Çeşmenin önü ve yanları namazgâhtı. Oldukça zengin bir vakfı da vardı. Başbakanlık Arşivi'nde bulduğumuz bir vesikadan öğrendiğimize göre, yakınlarında memba bulunmadığı için padişah şimdi Yenimahalle denilen tepenin Kandilli tarafındaki

meyline iki derin kuyu kazdırmış, bu kuyuların diplerinden birbirine geçen birer tünel yaptırmış, bu suretle elde edilen akarsu Küçüksu tarafından terazilerle bu çeşmeye ve Küçüksu Kasrı'na getirilmiştir. Ben bu suyu şimdi serserileşmiş bir halde buldum. Terazilerden üçü de hâlâ ayaktadır. Gönül bunların tamir ettirilerek eski hale getirilmesini ister. Çeşmenin dört yüzünün saçak altlarında nefis bir ta'lîk ile ve saray cephesinden başlayarak 32 mısralık bir tarih kitabesi dolaşır. Şimdiye kadar doğru olarak hiçbir kimse tarafından okunamayan ve neşredilmeyen kitabeyi aynen veriyoruz:

Cadde tarafındaki yüzünde:

Şehinşâh-ı cihân Sultan Selim Han-ı hümâyûn-fer
Şuâ-i pertev-i iclâline peyk-i zafer yâver
Fezâ-yı sînesi gülzâr-ı maznûn-i meânîdir
Cihâna gelmemişdir böyle bir şâh-ı Sühan-perver
Nigâhı mâye-i iksîr-i canbahş-ı saâdetdir
Künûz-i cevher-i eltâfının hasret-keşi Kayser
Yed-i teshîre al şimdengerû heft ekâlîmi
Olunca râyet-i ikbâline çün Hudâ rehber

Deniz tarafındaki yüzünde:

Tulûu; mihr-i salıdan gün gibi ol mâh-i garrânın
Sipihre tâli'-i mes'ûdunu remz itdi Şeyh-i Ekber
Bu âlemde hubâb-ı âb-ı lutfı olsa ger evzân
Ne mümkündür derâhîm ola ana bahr ile hem ber
Bu cây-i dilküşâda yâdigâr olmak içün her bâr
Derûn-i enverinde hayli müddet olub muzmer
Yapıldı fî sebilillâh bu âsâr-ı cemîl el-Hakk
Ola hoşnûd ü râzî hizmetinden rûh-i Peygamber

Hisar tarafındaki yüzünde:

Mesûbât-ı cezîlin Vâlide Sultan-i zîşâna
Hedâyâ itdi rûh-ı pâkine şâh-ı bülend ahter
Temâşâ eyleyen züvvâr duâ-i sâhibü'l-hayrâ
Hemân elfâz-ı ma'nâsın su gibi eylesün ezber
Ferâmûş itdi dilden çeşme-i hurşîd ile mâhı
Bu dilcû çeşmeyi seyr eyleyüb çarh-ı sitem-perver
Şehîdân-ı uttâş-ı Kerbela'ya eyleyüb tebşîr
Didi Rıdvân-ı Cennet işte mâ nûş eyle gel kevser

Cadde tarafındaki yüzünde:

Nükât-i lafz-i şîrîni çekerken satr-ı imlâya
Kesildi su duyunca lezzet-i vasfında kand-i dehr
Çıkub kestirme yoldan rağbet etmezken terâzûya
Ne tam kırat ile bulmuş suyun nev ma'den-i gevher
Suyunca varmak ister mâcerâmız bundadır şimdi

Olub sahn-ı çemende serv-kad nâzende bir dilber
Bu dilcû çeşmeye şâyeste hâtif böyle bir târîh
Küçüksu virdi zîr-i kıt'a-i elmâsa zîb ü fer

كوچوك صو ويردى زير قطعهٔ الماسه زيب وفر

yazılıdır.

Tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1221 rakamları çıkar ki, bu altına da rakamlarla ayrıca yazılmıştır[100].

MAHBUB AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme, Üsküdar'da Nakkaştepe İlkokulu'nun önünde ve Emine Sultan Sarayı'nın[101] karşısındadır. Som mermerden yapılan çeşmenin üç yüzü vardır. Büyük yüzünün havuzu kırılmıştır. Üstünde rik'a ile şu kitabe okunur:

"Şehzâde devletlû necâbetlû Abdülmecid Efendi hazretlerinin başağası merhum Mahbub Ağa hayratıdır. Arabî 1321."

Çeşme M 1903 - H 1321 yılında son Halife Abdülmecid'in şehzâdeliği zamanındaki başağası Mahbub Ağa adına yapılmıştır. Pek zarif bir çeşmedir.

MEHMED AĞA ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Debbağlar Camii Sokağı'nın köşesinde ve Balcı Baba Yokuşu'nun eteğindedir[102]. Çeşme küfeki taşı ile basit bir şekilde yapılmıştır.

Üstünde iki satırlık şu sülüs kitabe okunur:

"Sâhibü'l-hayrât Dârüssaâde Ağası merhûm ve mağfûr Mehmed Ağa'nın âsâr-ı celîlesidir. Sene 995."

Suyu acıdır. 1941 yılında akıyordu.

Bu çeşmeyi, İstanbul'da Çarşamba'da muhteşem bir cami yaptıran Dârüssaâde Ağası Hacı Mehmed Ağa, ölümünden 4 sene evvel yaptırmıştır. Mehmed Ağa H 999 - M 1590 yılında ölmüştür.

Çarşamba'da camisinin yanındaki türbesine gömülüdür.

Daha başka hayır eserleri de vardır[103].

MEHMED AĞA - KEMERALTI ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Vâlide-i Atik Mahallesi'ndedir[104]. At Pazarı Kemeraltı Çeşmesi diye meşhurdur. Sıra halinde üç çeşmeden oluşan bu tarih yadigârının üstünde ve tam ortasında uzun bir satır halinde şu dört mısra yazılıdır:

100 Tarih Hazinesi adlı mecmuamın 15 Ocak 1951 tarihli 5. sayısının 211-214 sahifelerindeki yazılarıma bakılsın.

101 Babanakkaş Sokağı ile Azizbey Sokağı'nın arasındadır. (MD)

102 Balcılar Yokuşu Sokağı ile Tabaklar Camii Sokağı'nın birleşimindedir. Çeşmenin karşısında bulunan Devran Sokağı girişinde, marketin önünde Hüseyin Baba Türbesi vardır. (MD)

103 Hadîkatü'l-cevâmi', C. I, s. 197.

104 Yakın zamana kadar bir oto yıkamanın içinde kalan çeşme, Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilerek çevre düzenlemesi yapılmıştır. Çeşme etrafında oluşturulan park halkın hizmetine sunulmuştur. (MD)

محمد آغا اول کان مروت - کمینه بندهٔ سلطان کشور
بناء چشمه سنه دیندی تاریخ - سبیل اولدی جهانده ماء کوثر

Kitabenin tarih mısraı ebced hesabına vurulunca H 998 - M 1589-90 yılı çıkar. Çeşmeyi, Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa, ölümünden bir yıl önce yaptırmıştır. Yanında Ağa Mescidi adlı bir de mescidi vardır.

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Mehmed Ağa ol kân-ı mürüvvet
Kemîne bende-i Sultan-ı kişver
Binâ-i çeşmesine dindi târîh
Sebîl oldu cihânda mâ-i Kevser
Sâhib-i hayrı içün Fâtiha

Mir'ât-ı İstanbul sahibi birçok kitabeler gibi bunu da hatalarla kopya etmiştir. *"Kemine bende-i"* terkibini *"bir gece bize"* gibi okumuştur[105].

Bu çeşmeyi ve yanındaki mescidi, İstanbul'da Çarşamba'da kendi adı ile Mehmed Ağa Camii şeklinde anılan camiyi yaptıran Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa yaptırmıştır.

Mehmed Ağa'nın, Topkapı Sarayı Yeni Eserler Kütüphânesi'nde 382 numarada 999 yılı Rebiülâhir'inin onuncu günü yazılmış Türkçe bir de vakfiyesi vardır. Bu hususta İstanbul Abideleri adlı kitabımın 63-65 sahifelerinde geniş bilgi vardır.

Sicill-i Osmânî sahibinin, Mehmed Ağa'yı H 998 yılında ölmüş gibi göstermesi yanlıştır.

MEHMED PAŞA ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde cadde üzerindedir[106]. Mermerden yapılmış ve bize kadar temiz gelmiştir. Kitabesinin üstüne kalın bir kireç badanası yapılmıştı. Büyük bir zahmetle silerek okudum, aşağıya yazıyorum:

منبع جود کرم قلزم زخارهمم - مالك حسن شیم زیور سلك وزرا
صدر جم کوکبه همنام خلیل الرحمن - که اودر مانده بخشای کروه فقرا
مقسم آب کبی نشرکرمدر کاری - نوله دوندره صوین بولسه جهان سرتاپا
نعجب اوغلی دخی مائل خیرات اولسه - چونکه اولاددهدر سروجود آبا
والد ماجدینه پیرو اولوب الحاصل - یاپدی بوچشمهٔ دلجویی مصاحب پاشا
ایسترز حقدن اودستور جمیل الشیمی - ایلسون صحت جاویده موفق مولا
دیدی یومصرع بالا ایله رحمی تاریخ - زمزمی ناسه سبیل ایتدی محمد پاشا
١١٤١

Bahçesaraylı Şair Mustafa Rahmî'nin hazırladığı bu kitabeye göre; bu çeşmeyi Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa H 1141 - M 1728 yılında yaptırmıştır.

Biz, son tarih mısraını ebced hesabına vurunca 1143 rakamlarını buluyoruz, fakat

105 Mir'ât-ı İstanbul, s.125.
106 Eski Toptaşı Caddesi üzerinde, Hacı Bedel Mustafa Efendi Camii arkasındadır. (MD)

altında 1141 tarihi yazılıdır. Zaten babası İbrahim Paşa kardeşleri, kardeşlerinin anaları, Üsküdar'daki çeşmeleri hep H 1141 - M 1728 tarihinde yaptırdıklarına göre, bunda bir zühul olması düşünülemez.

Eğer bir evvelki mısradaki *"Bâlâ"* kelimesindeki iki karşılığı olan *"B"* harfini 1143'ten çıkarsak 1141 rakamlan kalır[107].

Kitabeyi hazırlayan Şair Mustafa Rahmî'yi, Bulgurlu Vâlide Çeşmesi'ni yazarken genişçe yazdık, oraya bakılsın.

İbrahim Paşa'nın oğlu Damat Mehmed Paşa H 1183 - M 1769 yılında ölmüş, babasının Şehzâdebaşı'nda yaptırdığı Dârülhadis Mescidi'nin haziresinde, babasının yanına gömülmüştür[108].

Genç Mehmed Paşa şöhretini taşır. Babasının zamanında vezir olmuştu. Amasya mutasarrıfı, Selanik ve Bursa valiliklerinde bulunmuştu. H 1147 - M 1734 yılında tehlikeli bir hastalığa yakalandı, kurtulmak için büyük paralar harcadı, Beşiktaş'taki yalısında öldü.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi 1183 yılında, Süreyya Bey ise 1182 yılı Muharrem'inin yirminci günü öldüğünü söylerler.

MELEKSİMA ÇEŞMESİ VE SUYU

Bulgurlu'da, tarihî çınarın karşı taraflarında bir bayırdan çıkan, Meleksima adlı bir su vardır[109]. Bu su eskiden buradaki Aziz Mahmud Hüdâî Hamamı'na akardı. Şeftali Suyu diye de meşhurdu. Şimdi bir kısmı naylon boru ile hamama akıtılıyor. Bir kısmı da çıktığı yerdeki evin bahçesini suluyormuş. Su ikiye ayrılıyormuş: Bir çuvaldızı hamama, bir çuvaldızı da çıktığı yerdeki eve aitmiş. Bulgurlulular bu suyun bir çeşme ile halkın faydalanmasına akıtılmasını istiyorlar. Bir de çeşme yapmışlar. Bulgurlu çok su sıkıntısı çekiyor.

MERYEM HATUN ÇEŞMESİ

Bu çeşme Büyük Çamlıca'da, su başında, Sultan IV. Mehmed'in namazgâhının ve çeşmesinin sağındadır. Çeşme, mimarisinin en mükemmel bir yadigârıdır. Ayna taşı ve iki tarafındaki mihrapçıklar, kitabenin sağındaki ve solundaki tuğralar ve çiçekler çeşmeye başka bir çekicilik veriyor. Havuzu da mükemmel bir eserdir. Üstünde ta'lîk ile beş satır halinde Şair Münib'in hazırladığı şu kitabe okunur:

Bahr-i gevher-pâş-ı ihsân-ı Hazret-i Sultan Selim
Kıldı icrâ dehre her suda çeşm-i adl ü dâdını
Çukadar ağa-yı vâlâsı Süleyman Ağa kim
Su gibi sarfetdi hayra nakd-i bî-a'dâdını
Mader-i Meryem-nihâdı nâmına bu çeşmeyi
Kıldı âbâd eyledi ihyâ cihânda adını
Feyzyâb-ı ecr idüb Mevlâ dü âlemde anı
Saky-ede havz-ı peygamberden eb ü ecdadını

107 Mir'ât-ı İstanbul sahibi, bu kitabeyi bütün kitabeleri gibi yanlış kopya etmiştir. Bunları sayıp dökmeyeceğiz. Mir'ât-ı İstanbul, s. 124.

108 Hadîkatü'l-cevâmi', C. I, s. 49.

109 Melek Sima Sokağı ile Kaymakam Sokağı'nın birleşimindedir. (MD)

Mısra'-ı dilcû Münîbâ düşdü târîh-i selis
Nûş ola al âb-ı rûh-efzâ-yı Meryem Kadın'ı
El-abdü'd-dâî Muhammed Tâhir

Sene 1282

Son mısraı ebced hesabına vurulunca 1282 rakamları çıkar. Çeşmeyi Çukadar Ağası Süleyman Ağa, anası Meryem Hatun adına H 1282 - M 1865 yılında yaptırmıştır. Çeşme başka yerdeydi, Vakıflar İdaresi buraya nakletmiştir.

Bu çeşmenin ve Benlizâde Çeşmesi'nin suları kaybolmuştur. Çamlıca Muhtarı Abdi Denizolgun, kaynaklarını araştırarak akıtmak istiyor.

MİHRİMAH ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Mihrimah Camii'nin yol aşırı kıble tarafında Selman Ağa Caddesi'nde Mihrimah Mektebi'nin altındadır.

Mimar Sinan'ın Mihrimah Külliyesi ile beraber yaptığı bu çeşmenin üstündeki kitabe çalınmıştır. Buraya sonradan 1247 tarihli Sultan II. Mahmud'un mermer bir madalyona kazılmış bir tuğrası asılmıştır.

Bu çeşmenin H 1247 - M 1831 yılında, bu padişah tarafından tamir edildiğini gösteriyor.

Çeşmenin hazinesi arkasında ve mektebin altındadır. Bu çeşme, H 954 - M 1550 yılında yaptırılmıştır.

MİHRİMAH SULTAN ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar Meydanı'nın doğusuna, göğsünü Marmara'ya ve Boğaz'a açmış bir şahin gibi kurulan Mihrimah Camii avlusunun, şadırvan sahanlığının duvarına yapıştırılmıştır.

Çeşmenin kemeri ak ve pembe mermerle örülmüştür. Muhteşem kitabesini yaprak, gül ve lale kabartmaları süsler. Üstünde devrinin en mükemmel sülüsü ile üç satır halinde şu kitabe okunur:

١ — حبذا منبع آب حیوان - تشنه دللر ایچه هردم ماسن
٢ — مهرماه سلطان اوبلقیس مشرب - یاپمشدی صوینك مجراسن

Bu manzumeyi bugünkü dilimize nesir halinde şöyle çevririz:

"Bu âb-ı hayat menbaı ne güzeldir, gönülleri susayanlar her zaman suyunu içsinler. Belkıs meşrebli Mihrimah Sultan bunun su yolunu yapmıştı. Allah bu tarihte ona bu âb-ı hayat çeşmesini akıtmağı nasib etdi."

Kitabenin altında Sultan IV. Mehmed'in hükümdarlığı yıllarında yapıldığını gösteren H 1092 - M 1681 tarihi vardır.

Mihrimah Sultan evvelce çeşmesinin su yolunu yapmıştı. Onun vakfının gelirinden bu tarihte çeşmenin yapıldığını gösteriyor.

MİHRİŞAH SULTAN ÇEŞMESİ

Şemsi Paşa'ya giderken sahilde bir çeşme vardı. Üstünde şu kitabe okunuyordu:

"Sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenât Mihrişah Sultan Veled Sultan Mustafa Han"

Bu çeşmeyi Sultan Mustafa'nın kızı Mihrişah Sultan yaptırmıştı. Çeşme şimdi yok olmuştur.

Mihrişah Sultan H 1176 - M 1762'de doğmuş, H 1182 - M 1768 yılında ölmüştür. Laleli Türbesi'ne gömülmüştür[110].

MÎHR-İ ÂLEM ÇEŞMESİ

Çeşme Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa Mahallesi'nde Tekke Meydanı'ndadır[111]. Çeşmenin ayna taşı mermerdendir. Arkasında su mahzeni vardır. Önünde çok yaşlı bir çınar ağacı görülür. Üstünde güzel bir ta'lîk ile şu kitabe okunur:

یاپدی بوچشمه یی میر علم خان محمود - خیره صرف اولمده اوقافی اوبالا همتك
اوغلو رفعت دیدی بر مصرع دلجو تاریخ - مصطفی عشقنه ایچ آبنی میر علمك
١٢٤٢

Bir de yeni harflerle yazalım:

Yapdı bu çeşmeyi Mîr-i Âlem-i Han Mahmud
Hayra sarf olmada Evkâfı ol bâlâ himmetin
Oğlu Rif'at dedi bir mısrâ-ı dilcû târîh
Mustafa aşkına iç âbını Mir-i âlemin
1242

Kitabeye göre bu çeşme, Sultan Mahmud Han'ın mîr-i âlemi Mustafa adına H 1242 - M 1826 yılında yaptırılmıştır. Oğlu Rif'at da tarih kitabesini hazırlamıştır.

Mîr-i Âlem Mustafa Ağa, *"Topuzlu"* şöhretiyle anılırdı. İskeçeli Timur Ağazâde Mehmed Ağa'nın oğludur. Eski bir ailedendir. Kapıcıbaşı idi. H 1241 - M 1825 yılında mîr-i âlem oldu. H 1242 - M 1826 yılında 93 yaşında ölmüştür. 93 evladı olmuştur. Öldüğü zaman 40 kadarı mevcud idi. Eyüb'de Mihrişah Vâlide Sultan Kabristanı'na gömülmüştür. Bunlar Mîr-î Âlemzâdeler, Topuzluoğulları diye zamanımıza kadar gelmişlerdir. Bunlardan birisi Albay Ahmed Bey idi. H 1250 - M 1834 yılında ölmüştür. Birisi de Mehmed Emin Bey idi. Kapıcıbaşı olmuştu. Üçüncüsü Salih Bey de kapıcıbaşı, sonra Selanik Valisi İbrahim Paşa'ya kethüda olmuştur. Diğerleri de mühim memuriyetlerde bulunan Hüsnü, ulema-ı Rif'at ve Vâkıf Beylerdir[112].

Çeşmenin önündeki çınarın solundaki kuyunun bileziğinde iki satırlık ta'lîk yazı ile şu kitabeyi okudum:

"İşbu câmi-i şerifin bânîsi merhûm imâm-ı sânî-i hazret-i şehriyârî es-Seyyid el-Hâcc Hâfız Mehmed Emin Efendi'nin hayrâtıdır."

Burada cami bulunmadığına göre bu bileziğin bir başka yerden getirildiği anlaşılıyor.

110 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 72.

111 Çeşme taşınmıştır. Bakınız Burhaniye Çeşmesi - Abdullah Ağa Çeşmesi - Mîr Âlem Çeşmesi. (MD)

112 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 469.

MİRZAZÂDE ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED EFENDİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Sultantepe'de Kirişçi Sokağı'nın başındaki Mirzazâde Cami-i'nin yanındadır. Üstündeki kitabesi kazınmıştır.

Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi yaptırmıştı. Tarihinin H 1143 - M 1730 olacağını tahmin ediyoruz.

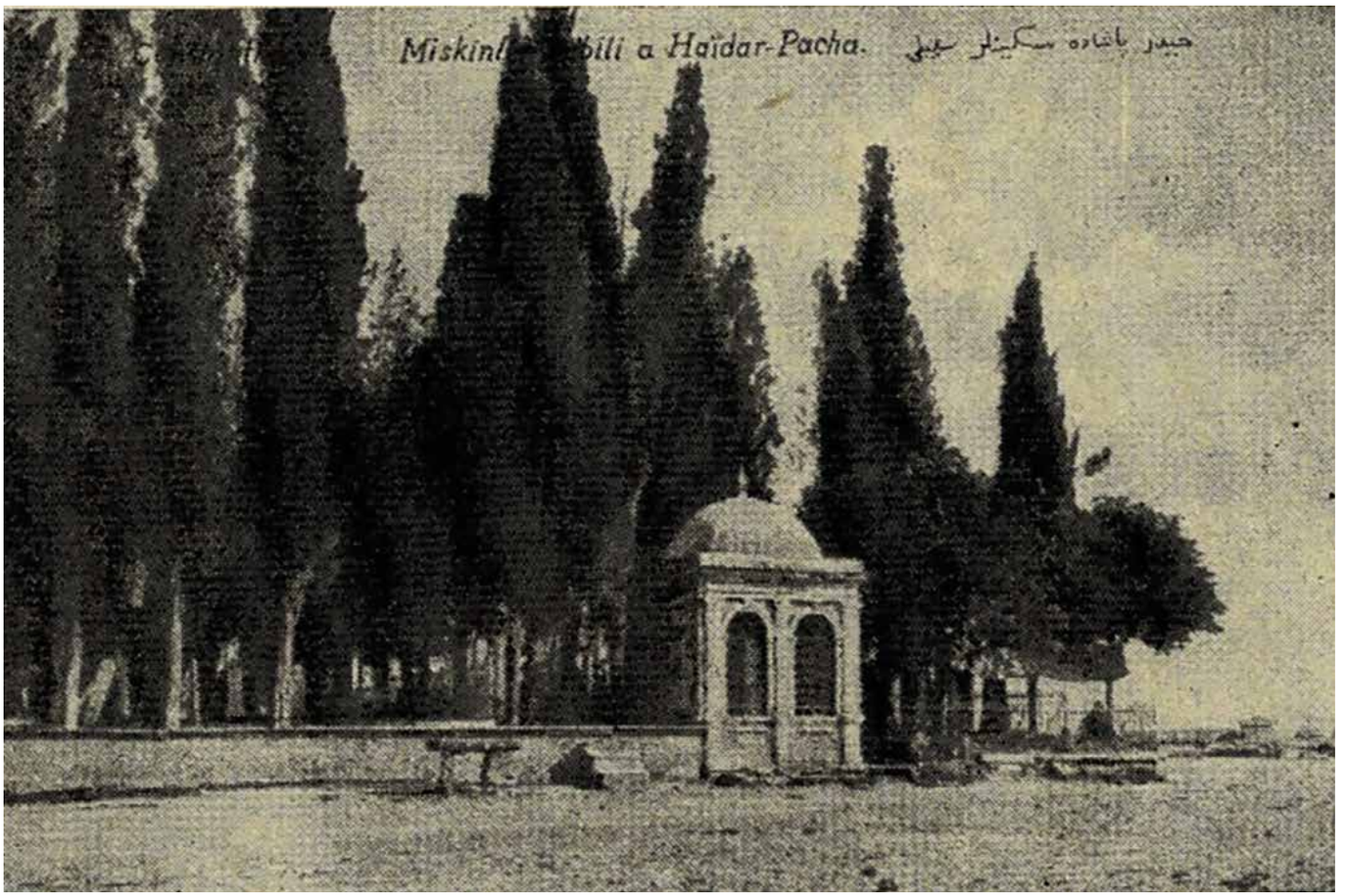

Miskinler Sebili (şimdi yok olmuştur)

MİSKİNLER ÇEŞMESİ

Sultan II. Mahmud, Üsküdar'da, Karacaahmed Mezarlığı'nın içinde, Miskinler'de bir çeşme yaptırmıştır. Şimdi yok olan bu çeşmenin üstünde şu kitabe okunurdu:

Menbâ-ı cûdiyy-i inâyet, maksim-i âb-ı kerem
Hazret-i Sultan Mahmud Han-ı İskender-vakar
Oku Vâsıf su gibi târîh-i cevher mâyesin
Gel su iç kıl Hakk'a hamd işte muallâ çeşmesâr

Sene 1226[113]

Şair Vâsıf'ın hazırladığı bu tarih manzumesine göre çeşme H 1226 - M 1811 yılında yapılmıştır.

113 Tarih-i Ata, C. 3, s. 166.

MİSKİNLER KUYUSU ve MUSLUKLARI

Bu kuyu ve yanındaki musluklar Miskinler Tekkesi yanında idi. Kuyu tulumbalı idi. Bu tulumbayı Murg-ı Kevser Hanım yaptırmıştı. Üstünde şu kitabe okunurdu:

Murg-ı Kevser Hanım'ın rûhu içün el-Fâtiha[114].

Bu hayırsever hanımın kabri de yanında idi. Çevre yolu açılırken hem kuyu ve musluklar, hem de yaptıranın kabri yok olmuştur.

MUSTAFA EFENDİ ÇEŞMESİ

Çeşme Vâlide-i Atik Mahallesi'nde Çavuşderesi'ndedir. Ayna taşını bir servi kabartması süsler. Arkasında deposu vardır. Üstünde şu kitabe okunur:

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Kalyonlar Kâtibi Dereli merhûm Mustafa Efendi. Rızâen lillâh el-Fâtiha. 1193"

Çeşme, H 1193 - M 1779 yılında kalyonlar kâtibi rahmetli Mustafa adına yapılmıştır.

1940 yılında çeşmeyi incelerken suyu akıyordu.

MÜTEVELLİ SUYU ÇEŞMESİ

Bu çeşme Alemdar köyünde Kilise Camii'nin önündedir. Çeşmenin ayna taşının üstünde nakışlar vardır. Suyu, Mütevelli Suyu'dur. Üstünde şu kitabe var idi:

"Sayın Kaymakam (Üsküdar kaymakamı) Lütfi Aksoy'un delaletiyle köyümüzü şereflendiren millî şefimiz reis-i cumhur köylümüze ihda buyurdukları mütevelli suyudur. 1938"

Bu levha sonradan kaybolmuştur. Çeşme 1963 yılında restore edilmiştir.

NUR ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Çiçekçi'de son zamanlarda yıktırılmaya başlanan eski Çiçekçi Kahvesi'nin ve Tunusbağı Nur Mezarlığı'nın bitişiğindedir. Sultan III. Selim tarafından muntazam kesme taşla ve Horasanlı harçla yaptırılmıştır. Solunda geniş bir deposu daha vardır. Bu depo, karşısında apartmanlar yaptıran Halil Toktaş tarafından yıktırılmıştır. Çeşmenin önünde bir de kuyu vardı. Bu kuyudan çekilen su ile depo doldurulur ve *"Abkeş"* denilen su çekiciler tarafından Tunusbağı ve karşısında Kuşbağı denilen 8 numaralı parseldeki kabristan servileri sulanırdı. Kuyunun çok güzel mermer bileziği buraya atılmış vaziyettedir. Bu kuyu Nûr-ı Osmânîye Camii'nin ve sitesinin kurucusu olan Sultan Osman tarafından yaptırılmış, kabristan yeri de onun tarafından vakfedilmişti. Burada H 1181 - M 1767 yılında III. Selim'in silahşörlerinden Ahmed Bey'in, Ayşe Veliyye Hatun Namazgâh Vakfı için kitabeli taşı da vardır. Buradaki mezarlığın ortasında asfalta açılan kapıya da *"Nur Kapısı"* denilirdi. Bu çeşmenin kurtarılması lazımdır.

ÖMER BEY ÇEŞMESİ

Bu çeşme Küçük Çamlıca parkesiyle Altunizâde Camii'ne inerken sağdadır. Tomruk Yolu üzerindedir. Buraya Yağlıkçı Ayazması derler.

114 Mir'ât-ı İstanbul, s. 91.

Çeşmenin kemeri yıkılmıştır. Ayna taşının üstünde güzel bir ta'lîk ile altı satır halinde şu kitabeyi okudum:

ایده حق حازن شاه جهانی دائم عالمده - نسیم باغ لطفندن معطر هردماغ اولسون
خلیل افندی اولمشدی بوخیره بانی اول - اکا شمدی عمربك اولدی ثانی یوزی آغ اولسون
دکل بوچشمه یوالمری بوتزهتکاهیده یاپدی - هم کارنده حقك آکا توفیقی سراغ اولدی
خدا کوندن کونه شمشیر اقبالن ایده کسکین - همیشه جوهر نصر من الله آکا زاغ اولسون
دیدم تجدید ینه غالب ایکی تاریخ جوهر بار - قرأت ایدن ابناء سبیل غمدن ایراغ اولسون
بو یاغلیفجی آیازمه سی نصل رعنا جدید اولدی - فرحزا بویله بر موقع عمر بك یاپدی صاغ اولمسون
١٢٧٥

Şair Galib'in hazırladığı bu kitabeye göre, evvelce buraya Halil Efendi isminde bir hayır sahibi çeşme yaptırmıştı. Buraya Yağlıkçı Ayazması derlerdi. Çeşme harap olmuştu.

Padişahın hazinedarı Ömer Bey bu çeşmeyi yenilediği gibi buraya ferahlatıcı bir gezi yeri ve yollar da yaptırmıştır.

Tarih manzumesinin son iki mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca, Ömer Bey'in çeşmeyi H 1275 - M 1858 yılında yenilediği anlaşılıyor.

Biz 1940 yılında çeşmeyi incelerken, suyu boşuna dereye akıp gidiyordu.

ŞEYH MEHMED RECEB ÇEŞMESİ

Bu çeşme Sultantepe'de Özbekler Tekkesi'nin içindeydi. Üstünde iki kitabe vardı. Sağındaki altı satırlık kitabe şudur:

"Lillâhi'l-hamd sebeb oldu rahmet ile anılmağa bu çeşme merhûm ve mağfûrun leh eş-Şeyh Mehmed Receb Efendi ve sulb-i kebîrleri eş-Şeyh Mehmed Sadık Efendi Hazretlerinin rûh-ı şerifleri için Fâtiha

23 Servet sene 1260"

Bu kitabeye göre bu çeşmeyi H 1260 - M 1717 yılında Şeyh Mehmed Receb Efendi ile büyük oğlu Şeyh Mehmed Sadık Efendiler yaptırmışlardır. Soldaki beş satırlık ta'lîk kitabe de şudur:

بحر لطف وعصمت (قدی) ؟ - یعنی باش قادین افندی کم اودرمهر اقتدار
ذاتنی خیرات ایچون کوندرمش الله عالمه - لطفدر هرکاری جوداندیشه سی لیل ونهار
منبع احساسیله حرم کلستان مکرمت - فیض الطافی ایله باغ همم هردم بهار
جوی لطفی قیلدی احبا خانفا. اوزبکی - عمر واقبالك فزون ایتسون جناب کردکار
یوللرین تعمیر وتجدید ایلیوب بوچشمه نك - حسبة لله اجرا ایتدی آب خوشکوار
جا ١٢٨٩

Bu kitabeye göre Başkadın Efendi H 1289 - M 1873 yılında çeşmenin yollarını tamir ettirmiş ve kısmen yenilemiştir.

Çeşme, Sultan Abdülaziz zamanında tamir edilmiştir.

Büyük ve tarihî bir yadigâr olan bu tekke ve mescidi kadro harici bırakılmıştır.

HÜSEYİN AVNİ PAŞA ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar İskele Meydanı'ndan Kuzguncuk'a giden asfaltın sağında, Paşa Limanı'ndan sonradır. Yol aşırı önü açıktır[115].

Boğaz'ın başına, Paşa Limanı'na ihtişamla oturmuş bir kartala benzer. Devrinin çeşme mimarisinin ve taşçılık sanatının şaheser bir yadigârıdır. Asıl çeşme, bir kartal başı gibi ileriye uzanmıştır. İki tarafında birer çeşmeden oluşan birer kanat vardır. Çeşme baştan-başa som ak mermerden yapılmıştır. Çeşmenin muhaddebi olan ayna taşında beş satır halinde şu kitabe okunur:

چوق زمان قالمشدی اشبو چشمهٔ پرآب وتاب - تشنه لب مانده عطشان فضاء کربلا
جامع سیف وقلم مستجمع عدل وکرم - صدر اعظم نامداش سبط فحرالانبیا
منبع ماء الحیاة همتن جوش ایتدیروب - ایلدی مجرسنی لبریز آب جانفزا
انتظا مفرمای معماری ولطفیله دخی - آب وتاب سابقی ایتدی دوبالا اعتلا
تشنکان ایچدکجه صو مؤمنلر آلدقجه وضوء - ایلسونلر ازدیاد عمر واجلالن دعا
ناودان خامه دن مانندآب خوشکوار - آقتدی محتار ایکی تاریخ سلامت انتما
عونی پاشا ایلدی احیا شواعلا چشمه یی - کل حسین عشقنه ایج بوچشمدن آب صفا
۱۲۹۱ ۱۲۹۱

Şair Muhtar'ın hazırladığı bu tarih manzumesinden öğrendiğimize göre bu çeşmenin yerinde bir çeşme vardı. Suyu kesilen ve harap olan bu çeşmeyi kalem ve kılıç sahibi Sadrazam ve Serasker Hüseyin Paşa H 1291 - M 1874-75 yılında yeniden yaptırmıştır.

Çeşmenin üstü tekkedir. Çeşmenin ve tekkenin karşısında Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın tarihî yalısı vardır. Eskiden bir köprü ile yalıdan karşısındaki ormana çıkılırdı.

Ben bu çeşmeyi incelerken 1941 yılında burayı Reji (Tekel İdaresi) almıştı. Yanına da Mithat Tütün Deposu yaptırılmıştır.

Hüseyin Avni Paşa'nın köşkünden sonra Fethi Paşa'nın yalısı ve orman gelir. Cadde üzerinde bir de çeşmesi vardır. Yalının havuz fıskiyesi üç yunus balığından oluşmuştur.

PÎRÎZÂDE OSMAN EFENDİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Şemsi Paşa Caddesi'nde, Tekel binasının bitişiğindedir[116]. Çeşmenin ayna taşı çok güzel süslenmiştir. İki tarafında iki mini mini sütuncuklar vardır. Üstünde şu kitabeyi okudum:

پیری زاده حضرت عثمان حق بوکیم - صاحب علم وحیادر صاحب ذیل عطا
تشنه دللر آب جودندن اولور سیراب فیض - ایتمده ماء الحیاة خیرنی اجرا دائما
یاپدی بورعنا معلا چشمه یی الله ایچون - اجرینی مبرور وموفور ایلسون باری خدا
اب لطفن ایتدی ابنای سبیله سلسبیل - روح پاك والدی شاد ایلیوب صبح ومسا
دریکتا کبی بو بیتی امینا بنده سی - کلك جوهردار برله یازدی تاریخ بنا
آب جودی ایلدی اجرا دلجو پشمه دن - پیری زاده منبع جود وسخا عین عطا
۱۱۸۱

Şair Emin'in hazırladığı bu kitabeye göre çeşmeyi H 1181 - M 1767 yılında Pîrîzâde Osman Efendi, babasının ruhunu tazîz etmek için yaptırmıştır.

Son iki mısraın noktalı harflerini ebced hesabına vurursak 1181 rakamları çıkıyor.

115 Çeşme, Paşalimanı Caddesi'ndedir. Çeşmenin arka tarafında Silâhdar Abdurrahman Ağa Camii vardır. (MD)

116 Çeşme, 1955 yılında yıktırılmıştır. Pîrîzâde Osman Efendi, Aksaray'da Murad Paşa Camii haziresinde medfundur. (MD)

RODOSÎZÂDE AYŞE HATUN ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Duvardibi'nden Bağlarbaşı'na giden yolun solunda su terazisinin biraz ilerisinde, Karaca Ahmed Dergâhı'nın sekizinci parselinin duvarına bitişik olarak yapılmıştır[117]. Bu, bir çeşme değil, yekpare mermerden yapılmış şaheser bir sanat abidesidir.

Devrinin yazı, nakış, tuğra, tezhip ve başka sanatlarını kendisinde toplamıştır. Üstünde *"Maşaallah"* yazılıdır. *"Ve minel-mâi külle şey'in hayy"* âyetinden bir tuğra yapılmıştır.

Altında ta'lîk ile şu kitabe okunur:

"Berây-ı şâdâniyy-i rûh-ı sâhibetü'l-hayrât merhûme Ayşe Hatun ibnet Hasan er-Rodosî rûhîçün el-Fâtiha Sene 1209."

Kitabeye göre bu çeşme, Rodosî (Rodoslu) Hasan Efendi'nin kızı Ayşe Hatun'un ruhunu tazîz için H 1794 yılında yaptırılmıştır.

Arkasında Rodosî ailesinin mezarları vardır. Bu abide çeşmeyi Mehmed Kâşif Efendi yapmıştır.

RÜSTEM PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Taşçılar Camii'nin yanındaydı. Sadrazam Rüstem Paşa karısı, Mihrimah Sultan Camii tamamlanmadan önce H 952 - M 1545-46 yılında yaptırmıştır. Şu kitabe okunurdu.

صاحب الخير آصف روشن نهاد
حضرت رستم علم حاتم سخا
فی سبیل الله بونی ایتدی بنا
سلسبیل ایده خدا اکه جزا
تشنه دللر دیدیلر تاریخنی
چشمهٔ ماء حیات جانفزا (٥٤)
٩٥٢

Bu kitabeye göre cömertlikte Hatem-i Tâî'ye, kahramanlıkta tarihi Rüstem'e benzeyen ve onun adaşı olan Rüstem Paşa, bu hayat suyu çeşmesini gönülden susayanlar için H 952 - M 1546 yılında yaptırmıştı[118].

Şimdi çeşme yol olmuştur. Karşısında da Himmet Dede'nin türbesi vardı. O da yok olmuştur.

SAADEDDİN EFENDİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Karaca Ahmed Türbe ve zaviyesinin batısında Tunusbağı'na giden asfaltın sağında ve At Mezarlığı'nın kenarındadır[119].

Çeşme, som ak mermerden yapılmıştır. İki tarafında maşrapalıklar vardır. Yekpare

Karacaahmed'de Duvardibi'nde yekpare taştan muhteşem çeşme (Ayşe Hatun Çeşmesi)

117 Dr. Eyüp Aksoy Caddesi'nden Tıbbiye Caddesi'ne giderken Duvardibi Su Terazisi'ne varmadan sağda, mezarlık duvarındadır. (MD)

118 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 226.

119 Tunusbağı Caddesi ile Gündoğumu Caddesi'nin birleşiminde, Karaca Ahmed Türbesi'nin arka tarafındadır. (MD)

mermer kemerin üstünde hendesi kabartmalar ve güller vardır. Kitabenin kazıldığı taşın altında ve köşelerde süsler ve tabak içinde armutları tasvir eden nakışlar görülür.

Çeşmenin üstünde beş satır halinde şu kitabe okunur:

صاحب الخيرات سعد الدين افنديكم اودر - نجل فيض الله افندى نحبهٔ انسال وآل
خاندا انزاد اصالت كم علوهمتى - جستجودن تشنكانى ايلدى آسوده حال
حسبة الله يودلجو چشمه نك بنيادنه - صو يرينه صدق واخلاص ايله قلدى بذل مال
موقعنده قلدى يرعالى اثر كيم شبه سز - تا بمحشر خير ايله مذكور اولوب بى قيل وقال
قرة العينى زبيده خانمك شاداب ايدوب - روح پاكن روضهٔ جنتده حى لايزال
عمر جد وولد ذيشاننى ممدود ايدوب - ويرميه دنيا وعقباده خدا رنج وملال
شاكرا عطشان اوقورلر صوكبى تاريخنى - كوثر ايله ايچ زبيده روحنه آب زلال
سنه ١١٥٤

Şair Şakir'in hazırladığı bu tarih kitabesinin son mısraını ebced hesabına vurulunca H 1154 - M 1741 yılı çıkar. Bu tarih, rakamla altına da yazılmıştır.

Bu çeşmeyi Kadı Asker Feyzullah Efendi'nin oğlu Saadeddin Efendi ölen kızı Zübeyde'nin ruhunu aziz kılmak için Sultan I. Mahmud'un hükümdarlığı zamanında yaptırmıştır.

Saadeddin Efendi, müderrislik yapmış, Mısır mollalığında, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, H 1173 - M 1759 yılında ölmüştür[120].

Karacaahmed'de yaptırdığı çeşme ve sebilin arkasındaki acık türbeye gömülmüştür. Son zamanlarda torunları açık türbesini tamir ettirmişlerdir. Yanında H 1283 - M 1866 yılında ölen Abdükhamid Efendizâde, Şeyhülislâm Saadeddin Mehmed Efendi'nin kabri vardır[121].

Burada Mevlevî Halifelerinden Mehmed Alâeddin Reşad Bey de gömülüdür. Mezar taşından öğrendiğimize göre H 1247 - M 1831 yılında doğmuş ve 29 Zilhicce 1294 tarihinde ölmüştür. Reşad Bey, Saadeddin Mehmed Efendi'nin oğludur. Saadeddin Efendi'nin sebili için kitabımızın sebiller bölümüne bakılsın.

SARAY AĞASI YAKUB AĞA ÇEŞMESİ

Bu muhteşem çeşme Üsküdar'da taş bir binanın altındadır. Sağında Hasan Bey Sokağı vardır. Önünden Toptaşı Gündoğumu Caddesi geçer.

Çeşme, küfeki taşından yapılmıştır. Ayna taşı mermerdendir. Musluğunun iki tarafında karanfil kabartmaları görülür. Ortasında *"Sene 1089"* yazılıdır.

Bu tarih rakamlarının sağında ve solunda şu birer mısra okunur:

Lisân-ı hâlel bu âb-ı cârî
Ne hoş tesbih eder Perverdigâri

Bugünkü dille: *"Bu akan su hâl dili ile Allah'ı ne güzel anıyor, tesbih ediyor."* der.

Çeşmenin üstünde dört satır halinde şu sülüs kitabe okunur:

120 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 19
121 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 20.

سرای آغاسی اول یعقوب آغاکم سعی ایدوب حقا - رضای حقیچون بوآب صافی ایلدی اجرا
زهی خوش چشمهٔ آب حیات دلکش وجاری - که عین سلسبیل ونهر جنت کی روح افزا
درونی تشنکانه رمزله سویلرکه نوش ایلك - زبان اولمش بوکا آبی دهان لوله ده کویا
نوله روح شهید کربلایی یاد ایدوب هردم - جهانه کندویی بذل اتسه آنك عشقنه بوما
قبول اتسون خدا خیرینی سعین ایلسون مشکور - همیشه ایلسون نامنی ذکر خیر ایله احیا
نصیب اولسون اکا نوش شراب کوثر جنت - جزاء خیرینی ویرسون جناب حضرت مولا
بوآب صافدن نوش ایلیوب رشدی دیدی تاریخ - زهی آب زلال وعین چشمهٔ الحیات آسا
سنه ۱۰۸۹

Çeşmenin üstünde, üstü kurşunlu güzel bir saçak vardır.

Rüşdî'nin söylediği bu manzum tarih kitabesine göre çeşme H 1089 - M 1678 yılında yapılmıştır.

Biz tarih mısraını ebced hesabına vurduk, 21 fazlası ile 1100 bulduk. Bunda bir yanlışlık vardır.

Ben çeşmeyi 1941 yılında incelerken komşulardan Halim Bey'in tedarik ettiği kürek ve muğlu ile toprağa gömülen, çeşmeyi yaptıranın mezar taşını çıkardık, üstünde şu kitabeyi okudum:

"Lâilâhe illallâh
Muhammedü'r-Resûlullâh
Merhûm ve mağfûrun leh
Kapı Ağası Yakub Ağa
rûhîçün Fâtiha
Sene 1091"

Taş, dört köşe uzun, üstünde ağa kavuğu vardı. Bu kitabeye göre çeşmeyi yaptıran Yakub Ağa H 1091 - M 1680 yılında ölmüştür. Çeşmenin arkasındaki mezarlıktaki taşta *"Merhum Yakub Çelebi rûhuna Fâtiha 1124"* kitabesini buldum. Bu kitabenin sonradan yanlış yazıldığı anlaşılıyor:

Süreyya Bey, bu Yakub Ağa için şunları söyler:

"Harem Saray-ı Hümâyûn'dan feyizlenerek 1090 yılı Cumâdelûlâ'sında eski saray ağası oldu. Sonra bâbüssaâde ağası olub sonra ölmüştür[122]."

Yakub, evvelâ eski saray ağası idi. Bu çeşmeyi saray ağası iken yaptırmıştır. Sonra dârüssaâde ağası olmuştur. Sicil sahibi ölümünü haber vermiyor.

Mezar taşı bize hakikati öğretmiştir.

Eski Saray, Harbiye Nezareti'nin şimdiki üniversite merkez binasının yerinde idi.

Eski saray ağası bir Yakub Ağa daha vardır. Bunun İstanbul'da camisi, mektebi ve çeşmesi vardır. Bu H 974 - M 1566 yılında ölmüştür. İkisini karıştırmamak lazımdır.

122 Sicil-i Osmâni, C. 4, s. 648 ve Hadîkatü'l-cevâmi', C. I, s. 38 ve 223.

Manzum kitabeyi bugünkü dilimize nesir halinde çevirelim:

"Saray Ağası Yakub hakkı ile çalışarak Allah rızası için bu saf suyu akıttı. O adar güzel gönül çeken hayat suyudur ki selsebilin aynıdır. Gönül açan Cennet ırmağıdır.

İçi bir işaretle şöyle söyler:

İçin!!!!

Bu lülesinin ağzı, güya bir dil olmuş bunu söylüyor.

Ne ola bu çeşme Kerbela şehidini yâd ederek kendisinin onun aşkına bezletse."

Allah Yakub Ağa'nın hayrını kabul ve sa'yini meşkûr eylesin. Daima adı hayır ile anılsın, ona Cennet Kevseri şarabından içmek nasip olsun.

Rüşdî, bu saf sudan içerek şu tarihi söyledi.

"Bu Âb-ı hayat çeşmesi gibi ne güzel bir pınardır."

SARAYLI HANIM ÇEŞMESİ

Bu çeşme Kavak İskelesi'ndeydi. Suyunun membaı, eski tıbbiyenin şimdiki Haydar Paşa Lisesi'nin yerindeydi.

Sultan Abdülhamid, bu hastahâneyi yaptırırken membaı bina altında kalmıştır. Suyunun nereye alındığını bilmiyoruz. Belki de son günlerde tamir ettirilen çeşmeye alınmıştır. Bu çeşme, Selimiye Kışlası'nın doğu tarafındaki derenin solunda, Harem'den gelen asfalt ile Selimiye'nin solundan gelen yolun kesiştiği yerdedir.

SARI GAZİ KÖYÜ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Sarı Gazi köyünde, Sarı Kadızâde Şeyh Mustafa Efendi'nin türbesinin hemen önünde, yıkılan ve yalnız arsası kalan Nurbânû Vâlide Sultan tarafından yaptırılmış caminin yol aşırı karşısındadır. Kemerli çeşme, muntazam kesme taşla yapılmıştır. Mermer ayna taşına güzel bir ta'lîk ile yazılan kitabesi yer yer bozulmuş, üstü çimento ile sıvanmıştır. Biz sökebildiğimiz kadarı ile kitabeyi buraya naklediyoruz:

Atik Vâlide Sultan çeşmesidir münur-ı ezmîne kılmışdı kim ifnâ

Cenâb-ı Vâlide Mihrişah eyledi tamir ile suyun icrâ

Muvaffak eyledi ihyâsına kim iki cihanda aziz ide Hazret-i Mevlâ.

Bu kitabeden öğrendiğimize göre Nurbânû Vâlide Sultan'ın çeşmesi harap olmuştur. Sultan III. Selim'in anası Mihrişah Sultan, Sarı Kadızâde Şeyh Mustafa'nın türbesi gibi çeşmeyi de tamir ettirmiştir.

SELAMİ ALİ EFENDİ ÇEŞMESİ

Çeşmenin yüzü gül ve lale kabartmaları ile süslüdür. Bir muhteşem gibi görünüşü vardır[123]. Çeşmenin kitabesi şudur:

آب روی اولیا غوث زمان - زبدۂ حلال رمز مشکلات
قطب دوران صاحب علم لدن - شیخ سلامی حضرتی اول پاك ذات
اولدی حقا یبدروب بوچشمۂ - فیض بخش تشنکان کائنات
دیدی تاریخن (شعوری) شوقله - أقدی حالا چشمه عین الحیوات
سنه ١٠٨٨

Surûrî adlı bir nazımın hazırladığı bu kitabeye göre çeşmeyi, Şeyh Selami Hazretleri yaptırmıştır. Tarih kitabesinin son mısraı ebced hesabına vurulursa 1089 çıkar. Hâlbuki altında 1088 tarihi vardır. الحیوات kelimesi elif siz olarak الحیوت şeklinde yazılırsa tarih rakamı 1088 olur ve düzelir.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi manzumeyi karıştırmış, şairin adını (تشنکانه) (تشنکال) (شوری)

yapmış ve başka hatalar da işlemiş (عین الحیات) (عین الحیوات) şeklinde yazmıştır.

Çeşmenin karşısında Fatima Hatun Mescidi vardır.

Çeşmenin üstünde iki kitabe daha vardır. Birisinden çeşmeyi H 1198 - M 1783 yılında Rûy-i Dil Hatun'un tamir ettirdiği anlaşılıyor. İkinci kitabe buraya nasılsa konulmuş, bir mescidin tamir kitabesidir. Buraya alıyorum:

بو دلجو مسجد رعنا خراب اولمشدی سر تاپا - ینه وقفنده نما قالمش کمشله احیا
موفق اولدی حاجی مصطفی آغا ایدوب همت - یاپلدی حمد لله اولدی هم اولکندن اعلا
علی آغا دخی استقامتدر بناسندن - کوروك سعی ایلدی بومسجد کاهی یاپدی بی همتا
جماعت هروقتنده جمع اولوب کلدکجه لایقدر - ایده تعمیر ایدن ذاته دعای بی ریا اهدا
بوبیتك مصرع ثانی سندن بردانه سی اولدی - سزادر مصرع اولایه ضم اوله اولور زیبا
(لبیب) آسادعا کویان اوقورلر ازدل اخلاص - اولور پیدا بووجهله ایکی تاریخ فیض افزا
زعیم همتی پاك ایده حاجی مصطفی مرحوم - بو عالی مسجدی معمور ایلدی حقا
١١٧٦ ١١٧٦

Kitabenin üstüne konduğu gönül açan mescid harap olmuştu. Birikmiş parasından faidelenen Hacı Mustafa Ağa, mescidi evvelkinden daha iyi bir şekilde yaptırmıştır. Ali Ağa da kendisine yardım etmiştir. Mescid, H 1176 - M 1762 yılında tamir edilmiştir.

Kitabeyi Lebib isminde bir nâzım hazırlamıştır.

Şair Lebib bu tarihi hazırlarken son iki tarih mısralarında büyük bir hüner göstermiştir.

Her iki mısraın harfleri ayrı ayrı ebced hesabına vurularak toplanacak ve ikiye taksim edilecektir. Çıkan rakamlar 1176 tarihi gösterecektir. Şöyle ki; birinci mısra ebced hesabına vurulunca 1365, ikinci mısra vurulunca 987 rakamları çıkar, toplamı 1365 + 987 = 2352 eder, 2352 rakamları ikiye taksim edilince 1176 rakamları bulunur. Bunlar mısraların üstlerine ayrı ayrı yazılmıştır.

123 Selamiali Efendi Caddesi'nde, restore edilen Fatma Hatun Camii karşısında, 115 numaralı evin yanındadır. Çeşmeden sonra sağa, Katibim Aziz Bey Sokağı ayrılır. (MD)

Bu kitabe, çeşmenin karşısındaki Fatima Hatun Camii'ne aittir. Cami yanmıştı. Sırma Bıyık şöhretli Hacı Mustafa yeniden yaptırmış, üstüne incelediğimiz kitabeyi koymuştu. Sonra cami bir daha yıkılmış ve kitabesi bu çeşmenin üzerine konarak Ömrü uzatılmıştır.

Tezkire-i Sâlim'den öğrendiğimize göre, kitabeyi Şair Ahmed Lebib hazırlamıştır.

SELİM PAŞA YOKUŞU ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Selim Paşa Yokuşu'nda Hacı Bekir diğer adı ile Çarşamba Camii'nin[124] karşısındadır. Ayna taşı üzerinde *"Ve min-el-mâi küllü şey'in hayy"* yazılıdır.

Yaptıranı, yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe yoktur.

Karşısındaki Tekke Camii'ni yaptıran Kurbağa Nasuh tarafından yaptırılmış olacağı sanılıyor.

SETÜSTÜ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Çengelköy'de Setüstü ve yeni adıyla Hüseyin Paşa Mahallesi'ndedir. Bu çeşmeyi, yanı başındaki büyücek sofayı Derya Kaptanı Hüseyin Paşa yaptırmıştır. Çeşmenin üstünde şu kitabe okunur:

Ol kapudan-ı kerem inşâ Hüseyin Paşa ki Hak
Böyle bir hayratı mevkuf eylemiştir nutkuna
Bu Muharremde buna Fâzıl yaz tarihi Hüseyn
Çeşmeden mâ-i zülâli iç Hüseyn'in aşkına[125]

چشمه دن ماء زلالی ایچ حسینك عشقنه
١٠٢٩

Şair Fâzıl'ın hazırladığı manzumenin son mısrai ebced hesabına vurulunca çeşmenin H 1209 - M 1619 yılında yapıldığı anlaşılıyor.

SİNAN PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Yemen Fatihi, beş defa sadrazamlık yapan Koca Sinan Paşa'nın camisinin sağında idi[126]. Kitabesi yerinden sökülerek yok edilmiştir.

Çeşme, cami ile beraber son zamanlarda tamir edilmiştir.

SİVASLIOĞLU ÇEŞMESİ

Bu çeşme Libade köyünde asfalt üzerinde biraz çukurca bir yerdedir. Üstünde yeni harflerle şu kitabe okunur: *"Sivaslı yetim oğlu Ahmed Efendi tarafından ihya edilmiştir. 1 Eylül 1930."*

Ayna taşı eski devirlerden, eski çeşmelerden kalmış kıymetli bir parçadır. Suyunun çok iyi bir Çamlıca Suyu olduğunu söylüyorlar. Çeşmenin ilk defa kimin tarafından yapıldığını gösteren bir bilgi bulamadık.

124 Belirtilen cami, Kurban Nasuh Camii'dir. (MD)

125 Mîr'ât-ı İstanbul, s. 203.

126 Cami, Halk Dershanesi Sokağı ile Topraklı Çıkmazı birleşimindedir. (MD)

SOLAK SİNAN ÇEŞMESİ

Ben bu çeşmeyi 1940 yılında incelemiştim. Solak Sinan Mahallesi'nde ve mescidin yanındadır[127]. Bol sulu bir çeşmedir.

Üstünde şu kitabeyi okudum:

"Bu çeşmeyi, halen Matbah-ı Âmire Emîni el-Hâcc Halil Efendi, hâlâ İstanbul Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın merhum pederi Hâfız Efendi rûhîçün ihya eyleyüb müceddeden icra ettirdiği sudan bir masura su tayin edib duada müşterek olmak niyaz eder.

Fî gurre-i B sene 1141"

Kitabeye göre bu çeşmeyi, Sultan III. Ahmed zamanında Matbah-ı Âmire Emini Hacı Halil Efendi, İstanbul Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın rahmetli babası Hâfız Efendi'nin ruhu için yeniden akıttığı sudan bir masura su tayin ettirerek 1141 yılı Receb'inin başında hayır duaya katılmak için yeniden yaptırmıştır (M 1728).

Asıl çeşmeyi, Solak Sinan'ın yaptırdığını kabul ediyoruz[128].

SULTAN ABDÜLHAMİD ÇEŞMESİ

Bu çeşme Çengelköy'de Bekârdere Sokağı ile Güzeltepe ve Kirazlıtepe kavşağı meydanına, Sultan II. Abdülhamid tarafından H 1325 - M 1907 yılında yaptırılmıştır[129]. Arkasında geniş su hazinesi vardır. Suyu karşıdaki Güzel Tepe'den çıkıyor. Çeşmenin narin ve çok zarif iki mermer sütunun üstüne civan kaşı gibi gerilen bir kemeri vardır. Ak ve kırmızı mermerle örülmüştür. Üstünde ومن الماء كل شيئ حى yazılıdır. Çeşme 1952'de tamir edilmiştir.

SULTAN AHMED ÇEŞMESİ[130]

Bu çeşme Kavak İskelesi'nden eski Baytar Mektebi'ne giderken Harap Mehmed denilen yerin yakınında, Tazıcılar Ocağı ile Zağarcılar Ocağı arasında idi. Sultan I. Ahmed yaptırmıştı. Şimdi yok olmuştur[131].

SULTAN AHMED ÇEŞMESİ[132]

Bu çeşme Üsküdar İskele Meydanı'ndadır[133]. Çeşme gelin kadar güzel Hanım Sultan, Mihrimah Sultan Camii'nin eteğine iliştirilmiş bir pırlantadır. İmparatorluk çöküntü devrine girmişti. Müslümanların anayasası Kur'an-ı Kerim ve peygamberin hadisleri faydalı ilimleri öğrenmeyi farz kılıyorlardı. Naslar Müslümanlara düşmanın silâhından üstün silah yapmayı emrediyordu. Düşman tayyare yapmışsa, Müslüman devletin, tepkilisini yapması lazımdı.

127 İsmail Dümbüllü Sokağı ile Selamiali Efendi Caddesi'nin birleşiminde bulunur. (MD)

128 Kitabımızda "Solak Sinan Camii" başlığına bakılsın.

129 Bekardere Caddesi ile Güzeltepe Caddesi'nin birleşiminde bulunan ve 2012 yılında yapılan Yıldırım Bayezid Camii'nin avlu giriş kapısının sağ tarafındadır. (MD)

130 Kavak İskelesi'nde.

131 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 96.

132 Üsküdar İskele Meydanı'nda.

133 Çeşmenin bulunduğu alanda meydan düzenlemesi yapılmıştır. (MD)

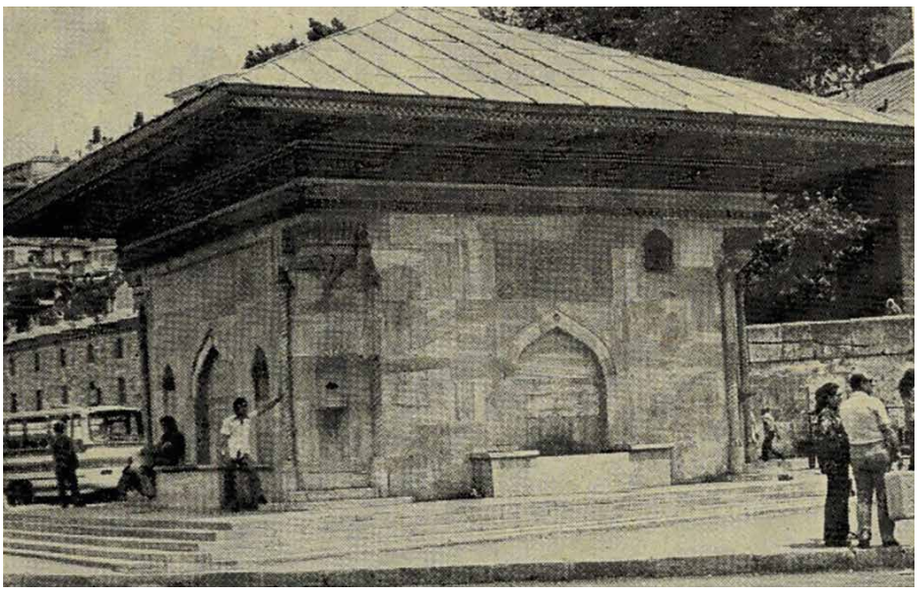

III. Ahmed Çeşmesi

Klasik kaynakların faydalı ilim şeklinde adlandırdıkları ilim, teknik bilgidir. Bizde ihmal edilen bu bilgi Garp'ta ilerlemiş, dev adımları gelişmişti. Garp bu yönden İslâm âlemini geçmişti. Sultan III. Ahmed'le sadrazamı ve damadı Nevşehirli (Muşkaralı) İbrahim Paşa, Batı'nın bu tekkniğini almaya karar vermişlerdi. Burada İslâm'ın istediği çapta madde medeniyetini de getireceklerdi. İslâm'ı anlamayan cahiller ve onların arkasındaki tahrikçiler ayaklandılar. Büyük sadrazamı öldürdüler. Cesedini atın kuyruğuna bağlayarak sürüklediler. Parçalanan cesedini köpeklere yedirdiler. İslâm'ın arzuladığı inkılâbı yapmak isteyen padişahı da alaşağı ettiler. Eğer o hamle devam etseydi bugün Türkiye, İngiltere, Amerika ve diğer devletlerden manen ve maddeten çok daha büyük bir devlet olacaktı.

Sultan Ahmed mimarimizi, çiniciliğimizi, askerliğimizi her alanda gelişmeyi sağlamak için çini fabrikası açtırmış, mimarlar, mühendisler yetiştirmek istemiş ve Garb'ın teknik bilgisinden faydalanma yolunu tutmuştur. Bu hamlenin İstanbul'da sayılamayacak kadar örnekleri bize kadar gelmiştir. Sultan Ahmed Çeşmesi'nin solundaki Yeni Vâlide Sultan Külliyesi bunun örneklerinden birisidir. Bunun devrinde öyle şairler yetişmiştir ki, bunları terazinin bir gözüne, imparatorluğun başka devirlerinde yetişenleri öbür gözüne koysak, bunun devrindeki şairler ağır basarlar.

Bu çeşme o yenilenme, eski ihtişamlı devre dönme hamlesinin şaheser bir örneğidir. Bu çeşme devrin mimarisini, tezhibini, nakışını, yazısını, şiirini toplu bir ifade ile bütün güzel sanatlarını kendisinde toplamaktadır. Nevşehirli İbrahim Paşa, Kayış Dağı'ndan getirttiği su ile kırk çeşme, sebil, şadırvan ve selsebil yaptırmıştı. Devrin zenginleri, damadı, şehzâdeleri, kızları, saray kadınları ve bütün yakınları Üsküdar'da birer çeşme yaptırmıştı. Üsküdar bir su şehri haline getirilmişti.

Bu çeşme, denizin dudağına leb-i deryaya kurulmuştu. Asya adlı büyük bir kıtada yaşayanlar buradan Avrupa'ya geçiyordu. Avrupalılar buradan Asya'ya atlıyorlardı. Deve, at, katır katarları ve bütün kervanlar buraya gelirler, buradan Beşiktaş İskelesi'nin arkasındaki Deve Meydanı'na geçerlerdi. Avrupalılar da oradan bu çeşmenin önündeki meydana geliyorlardı. Yolcuların atları, develeri ve daha başka canlı nakil vasıtaları Üsküdar'ın kervansaraylarına ve imaretine veya başka kervansaraylara konuk olarak iniyorlardı. Burada yiyorlar, içiyorlar, hepsinin hayvanlarına saman, arpa, develerine hamur veriliyordu. Akşamları mumları, yazın hasırları da sağlanırdı. Hayvanlarının eğerleri, semerleri tamir edilir, nalları çakılırdı. Bunlar hep bedava yapılırdı. Bunlar, sosyal yardım müesseseleri ve vakıflar tarafından yapılırdı.

Bu çeşme denizin kenarında idi. Şehircilik mütehassısı Mösyö Prost'a Belediye tarafından bu çeşmenin yerinin değiştirilmesi teklif edilmişti. Bilirkişi olarak ben seçilmiştim. Bunun yapılamayacağını söylemiştim. Bu teklifim iyi karşılanmıştı. Sonra meydan açılırken çeşme ve hazinesi sökülerek bugünkü yerine getirildi. Çeşme çok bakımsızdı. Mermer yalakları, selsebillerin sulukları kırılmıştı. Suyu kesilmişti. Geri çekme işi yapılırken bunlar tamir edilmiştir. Ama hazinesine eski sağlamlığı verilememişti.

Som mermerden yapılan çeşme dört yüzlüdür. Ana yüzü şimdiki gibi denize doğru idi. Bu yüzde Sultan III. Ahmed ile sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın müştereken hazırladıkları ve Sultan Ahmed'in eliyle yazdığı şu iki mısra okunur:

دیدی خان احمد ایله بیله ابراهیم تاریخن
صووارد‌ی عالمی دست محمد ایله جواد الله
کتبه احمد خان

"Didi Han Ahmed ile bile İbrahim tarihin
Suvardı âlemi dest-i Muhammed ile cevâdullâh
Ketebehû Ahmed Han"

Bunlar bugünkü dilimize şöyle çevrilir:

"Han Ahmed ile beraber İbrahim, çeşmenin tarihini söylediler. Âlemi Muhammed'in eliyle Allah'ın sahası suvardı. Bunu Ahmed Han yazdı."

Padişahla sadrazamının beraberce hazırladıkları bu beytin tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1141 rakamları çıkar ki, çeşme H 1141 - M 1728-29 yılında yapılmıştır.

Bu yüzün ve camiye doğru olan yüzün köşelerinde zarif yalaklı birer selsebil görünür. Selsebillerin üstlerinde tavus kuyruğu şeklinde kabartma süsler ve maşrapalıklar vardır. Yüzleri balıksırtı gibi olan bu selsebillerden gümüş dalgalar halinde su, havuzcuklara akar ve buralardaki gizli yollardan kaybolarak ana yalaklara süzülürdü.

Çeşmenin saçağının altını istalaktitler süsler. Köşelerde gömme halinde işlenmiş burma sütuncuklar görülür. Bunlar çeşmeye ayrı bir çekicilik verirler. Muslukların yanlarını içlerinde güller bulunan kabartma vazolar, hendesi şekiller süsler. Çeşmelerin ikişer taraflarına güzel mihrapçıklar açılmıştır. Burma sütunların başlarında vaktiyle altın yaldızlı hilaller varmış.

Bu muhteşem çeşme devrinin bütün şairlerini dile getirmiş ve coşturmuştur. Meydana bakan yüzünde Şair Nedim'in şu on sekiz satırlık tarih manzumesi okunur:

سمی فخر موجودات سلطان احمد غازی - شه صاحب مأثر ظل پاك حضرت وهاب
امین یثرب وبطحامعین ملت بیضا - اباعن جدشه دانا خدیو طاهر الانساب
او خاقان کرمکارك بوارض جنت آساده - اولوب غفران ایله ام صفیه حصلتی درخواب
آنك روح شریفن خیریله یاد ایلمك قصدین - دورن پاکنه الهام ایدنجه خالق الاسباب
وزیر اعظم داماد ابراهیم پاشانك - کل کامن خطاب مستطابیله ایدوب شاداب
شرف آبادی بنیاد ایلدکدن صوکره امریله - بوعین زمزمك چون قیلدی اجراسن آکا اشراب
تراب قبرینه مرحومه نك اکرام ایچون یاپدی - ره حقده دیار اسکداره چشمهٔ پر آب
اوخاقان جهانی دائما حق ایلیوب تأیید - نه کاره عزم ایدرسه حکم تقدیر ایتسون استصواب
بو مصرعله ند بما سویلدی تاریخ اتمامن - بوشهری ماء ایله سلطان احمد ایلدی سیراب ([134])
١١٤١

134 Bu tarih manzumesi, matbu Nedim Divanı'nın 10'uncu sahifesinde vardır.

Nedim'in akan bir üslupla hazırladığı bu manzumenin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1141 - M 1728-29 rakamları çıkar. Nedim'in bu şiirini bugünkü dilimize nesir halinde çevirelim:

"Birçok eserler sahibi, Vehhab olan Allah'ın temiz gölgesi Yesrib ve Batha'nın emini, temiz milletin yardımcısı, babadan dededen bilgiç temiz soylu hidiv bu keremli hakanın bu Cennet gibi yerde safiye hasletti atası gufran uykusuna daldı (öldü). Onun şerefli ruhunu hayır ile anmak için, sebeplerin yaratıcısı Allah, onun temiz kalbine ilham edince veziriazamı ve damadı İbrahim'i güzel hitabıyla sevindirerek Şerefâbâd'ı (sarayını) yaptıktan sonra yine emriyle bu zemzem pınarını merhumenin kabri toprağına ikram için Hak yolunda Üsküdar'a bu bol sulu çeşmeyi yaptı. O cihan hakanını Allah daima te'yid etsin. Ne işe azm ile başlarsa takdirin hükmü onu beğensin. Nedim bu mısra ile çeşmenin tarihini söyledi: Sultan Ahmed bu şehri suyuyla suladı."

Çeşmenin Yeni Vâlide Camii tarafındaki yüzünde de Şair Rahmî'nin şu tarih manzumesi yazılıdır:

آب روی سلطنت خان احمد غازی که آنك - دائما اجرای شرع احمدیدر همدمی
مظهر تأیید ایدوب حق اکا آسان ایلدی - غیره مشکلتر اولان هر امر صعب ومعظمی
بوکرامت قطب آن اولیغن اثبات ایدر - بولدی ابراهیم پاشاکبی صدر افخمی
راحتیله کسب شوق واحتیاط ایتمك ایچون - اختراع ایتدی شرف آباد شاه عالمی
نامن آلمش بر کهردر صویی بولسون دیه - صویرینه بذل وایثار ایتدی بی حددروسیمی
چشمه بنیاد ایتمکی ایما واشراب ایلیوب - قیلدی مأمور آصف دریا نوال اکرمی
اویله دلجوچشمه ساربی بدل یاپدیردیکم - اولدی هر بر لوله سی آب حیاتك مقسمی
سعینی حسن قبول ایلیوب مولی قرین - حفظ ایده دائم خطالردن اوشاه افخمی
شاکرا رحمی ایچوب این دیدی تاریخنی - حکم سلطان احمد اجراء ایتدی الحق زمزمی
١١٤١

Şair Rahmî'nin hazırladığı bu manzumenin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1141 - M 1728-29 yılı çıkar.

Bu manzumeyi bugünkü nesir dilimize özet olarak şöyle çevirebiliriz:

"Saltanatın yüzsuyu Han Ahmed Gazi, daima Şeriatı icra etmeyi Allah ona kolay bir iş yaptı. Bu, onun zamanın kutbu olduğunu işaret eder. Rahatla iş görmek için İbrahim Paşa gibi fehâmetli bir sadrazamı buldu. Padişahın Şerefâbâd Kasrı'nı yaptı. Bu bir cevher gibi kasır adına layık olmak için su gibi altın ve gümüşle harçlayarak padişahın emriyle bu çeşmeyi yaptı. Padişah öyle eşsiz bir çeşme yaptı ki; her lülesi sanki âb-ı hayatın bir maksimi oldu. Allah onun sa'yini kabulüne yakın kıldı. Allah o padişahı daima hatalardan saklasın. Rahmî şükrederek suyunu içip şu tarihi söyledi: Sultan Ahmed'in emri zemzem suyunu akıttı 1141."

Öbür yüzündeki manzum tarih kitabesi Şair Şakir hazırlamıştır. Onu da buraya alıyorum:

شهنشاه همایون پایه سلطان احمد غازی - کرامتدر اولان صادر اوخاقان مؤیددن
اویکتا ظل حق کیم بر نفس حقدن عدول ایتمز - ایدر کسب صفا اجرای احکام محمددن
وجود انوریکم مطلع سعادندر - اولور معنای شوکت ظاهر اول شهبیت مفرددن
وجوده کلممشدر عشر معشار فتوحاتی - که عاجزدر فهم آثار عالیشانی عددن
شرف آبادی بنیاد ایلد کده عز ودولتله - اکا بر صو بولندی کیم نشاندر عمر سرمدن
وزیر اعظم ابراهیم پاشایه ایدوب فرمان - آولنجه یمنله مأمور اوشاهنشاه اسعددن

بوشهره چشمه بنیاد ایلیوب جمله اهالیسی - حیات تازه بولدی رأفت خاقان امجددن
همیشه شاد دست جودین مقسم ارزاق ایدوب مولی - وجود کاملن اسوده قیلسون دیدهٔ بددن
تمام اولدقده عطشانه دیدی تاریخنی شاکر - کل ایچ ماء حیاتی چشمهٔ سلطان احمددن
١١٤١

Manzumenin son tarih mısraını ebced hesabına vurursak Padişahın, Nedim'in ve Rahmî'ninki gibi H 1141 - M 1728-29 yılı çıkar. Bu tarihler altlarına da rakamlarla yazılmıştır.

Bu manzume nesir ile şöyle yazılabilir:

"Hümâyûn pâyeli Sultan Ahmed gaziden, o Allah tarafından te'yid edilen hakandan sadır olan şeyler hep keramettir. O Allah'ın eşsiz gölgesi; haktan, adaletten bir nefes geri kalmaz. Hazret-i Muhammed'in hükümlerini yerine getirmekten safa duyar. Onun nurlu vücudu saadet güneşinin doğduğu yerdir. Onun her şeyinde şevket mânâsı pek açık görülür. Kalem onun yüce ve şanlı işlerini saymaktan aciz kalır. İzzetle, devletle Şerefâbâd'ı yaptırınca ona hayat suyundan nişan verir bir su buldu. Sadrazam İbrahim Paşa onun emriyle şereflenince bu şehre çeşme yaptı. Bütün halk bu çeşmeden taze hayat buldular. Allah her vakit padişahın cömert elini rızıkların taksim edildiği yer yapsın.

Çeşme tamam olunca Şakir susuzlara tarihini şöyle dedi: Sultan Ahmed çeşmesinden hayat suyunu gelin için!"

Nedim'in, Rahmî'nin ve Şakir'in tarih manzumelerinden öğrendiğimize göre Sultan III. Ahmed, Üsküdar'da Şerefâbâd Sarayı'nı yaptırınca hem buraya, hem de şehre anası Gülsüm Emetullah Sultan'ın ruhunu tazîz için bir su getirtmiştir. Sarayı ve bu çeşmeyi onun emriyle sadrazamı ve damadı İbrahim Paşa yaptırmıştır.

SULTAN ÇEŞMESİ - SİLÂHDAR ÇEŞMESİ

Salacak İskele Caddesi'nde, üç yol ağzındadır[135]. Çeşme, şimdiye kadar gördüğümüz çeşmelerden bambaşkadır. Geniş yüzlüdür. Ayna taşının üstünde ta'lîk ile *"Ve minel-mâi külle şey'in hayy"* yazılıdır.

1941'de suyu akıyordu. Kemerinin üstünde ta'lîk ile iki satır halinde şu kitabe okunur:

اول سلحدارشه خورشیدفر - یعنی کم صاحب کمال ونیك خو
١٠٩٤
قودی شهر اسکداره بر اثر - ایلدی بویله ثوابه جستجو
١٠٩٤
عین ساقی رمز ایدوب کویاکه دیر - آب صافی نوش ایدراسك کل برو
١٠٩٤
تشنکان کربلانك یادینه - مالروح حسنین عشقنه صو
١٠٩٤
دیر ضمیری حالیله تاریخ ایچون - چشمه ما مصطفادن آقدی صو
١٠٩٤

135 Salacak İskele Caddesi'nin İmrahor Çeşme Sokağı'na dönen yolda, kavşak ortasındadır. (MD)

Şair Zamîrî'nin hazırladığı bu tarih manzumesinin her beytinin ikinci mısraları ebced hesabına vurulunca hep 1094 rakamları çıkar. Bu rakamlar altlarına da yazılmıştır.

Çeşmeyi, Padişahın silâhdarı Mustafa Ağa H 1094 - M 1682 yılında yaptırmıştır. Çeşmenin suyu acıdır.

Çeşme, Sultan IV. Mustafa zamanında yapılmıştır.

SULTAN IV. MEHMED ÇEŞMESİ[136]

Büyük Çamlıca'nın İstanbul'a bakan tatlı meylinin üstünde güzel bir çeşme vardır[137]. Üstünde Şair Nâlî'nin şu kitabesi okunur:

حضرت سلطان محمد جم شکوه - ناصر شرعی نبی ظل خدا
غنجه وش طبع شریفن بر سحر - آچدی دونتله بوجای دلکشا
اولدی جاری امر عالی یاپدیلر - بر مفرح چشمه کیم شاهه سزا
کوثر آسا آبی رشك سلسبیل - حوض فردوس ارم عین شفا
شهر یاره نوش جام اولسون مدام - حفظ ایده ذاتن جناب کبریا
اوله جاری تاقیامت آب وش - امر و فرمانی جهانه دئما
نالی دن صوردم دیدی تاریخدر - چشمهٔ عین الحیات جانفزا
١٠٧١

Kitabeye göre bu çeşmeyi H 1071 - M 1660 yılında Sultan IV. Mehmed yaptırmıştır.

Bu su, Üsküdar'ın en iyi suyudur. Önünde su arabaları bekler ve kuyruğa girerek Üsküdar'a ve Kadıköy'e su taşırlar.

Şeyhülislâm Âşir Mustafa Efendi'nin oğlu Hafid Efendi Su Risâlesi'nde *"Suların padişahı Çamlıca Suyu'dur."* diye Çamlıca sularını methetmiştir.

Yanında bir namazgâhı vardır.

Hadîka da bu çeşme hakkında şunlar söyleniyor:

"Kısıklı köyü yakınında Büyük Çamlıca-Eski Çamlıca diye meşhur olan mesîregâhda Sultan IV. Mehmed bir su cereyan ettirmiştir ki misli bulunmayan bir sudur, lâkin çok değildir." Bu bilgi Mehmed Râif'ten alınmıştır. Kitabesi çeşmenin üstündekine uymuyor, biz aşağıya doğrusunu yazıyoruz.

SULTAN IV. MEHMED ÇEŞMESİ - HAVUZBAŞI ÇEŞMESİ

Bu çeşme Kısıklı'da Havuzbaşı settindedir. Denizden yüksekliği 207 metredir. Sultan IV. Mehmed yaptırmıştır. Sultan Mahmud bu çeşmeyi ve yolunu tamir ettirerek yenilemiş, üstüne Yesârîzâde'nin ta'lîki ile H 1251 - M 1825-26 tarihli ve tuğralı bir kitabe koydurmuştur. IV. Mehmed'in kitabesini çeşmenin soluna, deposunun kapısının üstüne koydurmuştur. Kitabeyi okuyalım:

136 Büyük Çamlıca'da.

137 Üçpınarlar Caddesi'nden Kapıağzı Sokağı'na dönüşte bulunan Subaşı Camii'nin önündedir. (MD)

حضرت سلطان غازی جم شکوه - خان محمد فاتح وکشورکشا
پادشاه قلعه کیر وصف شکن - خسرو رستم نکر شیروغا
غنجهٔ طبعن کورتجه کل کبی - آچدی دولتله بوجای دلکشا
اولدی جاری امر عالی قلدیلر - بر مفرح حوض وبرچشمهٔ زیبا
حوض کوثر چشمهٔ آب حیات - غیرت جوی ارم عین شفا
شهریاره نوش جان اولسون مدام - حفظ ایده ذاتن جناب کبریا
اوله جاری تاقیامت آب وش - سوبسو امری بحق انبیا
دایما ظل همای دولتی - ایلسون دهری سراسر پرضیا
نالی دن تاریخنی صوردم دیدی - چشمهٔ عین الحیات جانفزا
١٠٧١

Şair Nâlî'nin son mısraı ebced hesabına vurulursa altına yazılan rakamlar çıkar ki, Sultan IV. Mehmed bu çeşmeyi H 1071 - M 1660 yılında yaptırmıştır.

Şair bu şiirinde Sultan IV. Mehmed'i, *"Fatih, ülkeler açan, kaleler alan, saflar kıran, savaş arslanı, Rüstem gibi kuvvetli vasıflarıyla övmüştür. Padişahın tabiat goncasını görünce gönül açan bir gül gibi açılmıştır. Burada bir ferah verici havuz, bir çeşme yaptırmıştır. Bu şifalı su Cennet ırmağından akar gibidir. İçtikçe bu su padişaha can olsun. Allah onu her şeyden muhafaza etsin. Tâ kıyamete kadar emri peygamberler hakkı için su gibi yer yer aksın. Onun devlet ankasının bölgesi cihanı yer yer aydınlatsın. Halî'den tarihini sordum. Dedi: Canlara can katan hayat pınarı çeşmesi."*

Havuz yıkılmıştır. Sofanın ağaçları kurumuştur. Ferahlatıcı bu yer insana hüzün veriyor. Ağlatıyor.

SULTAN MAHMUD ÇEŞMESİ[138]

Bu çeşme Beylerbeyi'nde İstavroz Meydanı'nda idi. Çeşme, küfeki taşından yapılmıştı. Üstünde iki satır halinde şu kitabeyi okudum:

پادشاه بحر فیض آب جود ملهمی
قیلدی اروا سوبسو لب تشنکان عالمی
دالدر تاریخم احیاء همایون مشربه
خان محمود ایلدی اجرا یوماء زمزمی
سنه ١١٦٧

Bu kitabenin birinci mısraı ile son mısraının ilk kelimesi kazınmıştır. Biz izlerinden okumaya çalıştık.

Bizim okuyuşumuza göre son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca iki noksanı ile 1165 çıkıyor. Çeşmeyi, Sultan I. Mahmud H 1167 - M 1753 yılında yaptırmıştır. Ben çeşmeyi 1 Nisan 1941'de incelemiştim. Çeşmenin suyu yoktu.

Çeşmenin önünde, duvarında salib bulunan bir kilise harabesi vardı.

Son yıllarda yol genişletilirken hem bu çeşme, hem de tarihî kilise yıkılmıştır.

Kitabeli taşının ne olduğunu tespit edemedim. Bana bu incelemede Beylerbeyi Yalılar Cadde 30 numarada oturan Süreyya Fahri Bey kılavuzluk etmişti.

138 Beylerbeyi'nde.

SULTAN MAHMUD ÇEŞMESİ[139]

Bu çeşme Beylerbeyi Sarayı'nın dış bahçesinin altındadır. Som mermerden yapılmıştır. Üstünde üç satır halinde ta'lîk ile şu kitabe okunur:

آب روی سلطنت خاقان محمود الشیم - یا پدی بونو چشمهٔ زمزم نهاد اطهری
بسملیله نوش ایدن ماء شفا بخشاسنی - عمری اولدقجه اولور انواع علتدن بری
حلمیا تاریخنی جوهر له تحریر ایلدم - خان محمود ایلدی اجرا بوعین کوثری
١٢٤٥

الفقیر یساری زاده مصطفی عزت غفرلهما

Bu kitabeyi büyük hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet yazmıştır. Manzume, Şair Hilmi'nindir. Kitabeye göre çeşmeyi Sultan II. Mahmud H 1245 - M 1829-30 yılında yaptırmıştır. Son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca bu tarih çıkar. Kitabede Sultan Mahmud saltanatın yüzsuyu, iyi ahlâklı, çeşmede şifa bahşeden, bir defa içen ömrü boyunca illetlerden uzak kalır şeklinde tavsif edilmiştir.

SULTAN MAHMUD ÇEŞMESİ[140]

Bu çeşme Çengelköy'de Hacı Ömer Camii'nin karşısında köşe başındadır[141]. Devri çeşme mimarisinin güzel bir yadigârıdır. Som yekpare mermerden dal ve çiçek kabartmaları ile süslenmiştir. Üstünde Mustafa İzzet'in çektiği Sultan II. Mahmud'un Adlî'li bir tuğrası vardır. Bu çeşme, Hacı Ömer Efendi Camii'ne minber koyan Sultan II. Mahmud'un anası Saliha Sultan adına yapılmıştır.

SULTAN II. MAHMUD ÇEŞMESİ[142]

Yukarı Dudullu'da Âdile Sultan Çeşmesi'nin yanına, duvara dayanmış mermerden bir çeşme kitabesi bulduk. Üstünde üç kitabe vardı. Üzerinde ta'lîk ile şu altı mısra okunuyordu:

غازی محمود خان اشبو چشمهٔ دیرینه یی - کوردی آقمازامر ایدوب تجدیدینی مراد ایلدی
کسیلوب صکره ده دودورلی خلق تشنه دل ایکن - کنج در اوسته ینه آنلاری دلشاد ایلدی
سویلدی فوزی قولی جوهرکبی تاریخنی - شوق نهاد اوسته نو چشمهٔ سن آباد ایلدی
سنه ١٢٥٧

Şair Fevzi'nin hazırladığı bu kitabeye göre Sultan II. Mahmud, Dudullu Çeşmesi'nin akmadığını, halkın sıkıntı çektiğini görmüş, yenilenmesini emretmiştir. Sarayın kadın ustalarından Genc-i Dürr-i Şevk usta, halkın susuzluğunu gidermek için bu çeşmeyi şenlendirmiştir. Kitabenin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1275 rakamları çıkar ki, altına yazılmıştır. H 1275 - M 1858 yılında ihya edilmiştir.

Bu kitabenin altında şöyle bir kitabe daha vardır:

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Enderûn-ı Hümâyûn'dan çıkma Hâfız Abdülkerim Ağa. 1214"

139 Beylerbeyi Sarayı yanında.

140 Çengelköy'de.

141 Kaptan-ı Derya Seyit Ali Paşa Sokağı ile Albay Hüsamettin Ertürk Sokağı birleşiminde, caminin karşısındadır. (MD)

142 Dudullu'da.

Bu kitabeye göre Enderûn'dan çıkma Hâfız Abdülkerim Ağa çeşmeyi H 1214 - M 1799 yılında yaptırmıştı. Daha doğrusu ihya etmişti. Çünkü altında şu üçüncü kitabe okunuyor:

دوشدی یك كره ده تاریخ رخام براق

Bu satırların sonundaki *"berrak mermer"* anlamına gelen iki kelime ebced hesabına vurulunca çeşmenin 1144 tarihinde yapıldığı anlaşılıyor. Böylece çeşmenin üç hayır sahibi tarafından muhtelif zamanlarda yapıldığı ve onardığı anlaşılıyor. H 1144 yılı M 1731 yılına rastlar.

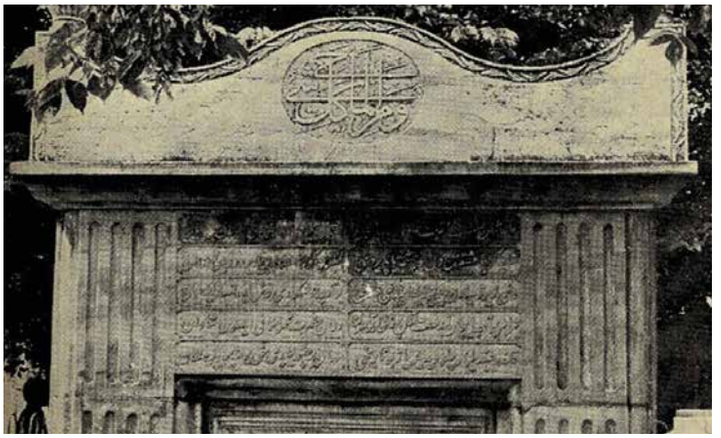

Dudullu Köyü Çeşmesi'nin kitabesi

Bu kitabede köyün adı Dudurlu şeklinde geçiyor. Sonra Dudullu olmuştur.

SULTAN II. MAHMUD ÇEŞMESİ[143]

Bu çeşme Şemsipaşa'da karakolhânenin ve Adliye Camii'nin yanında idi. Üstünde şu kitabe okunurdu:

شاه اسکندری سلوك ومابه الفحر ملوك - قطب بی ظن وشکوك آکاه خاقان جلیل
یعنی خان غازئ محموده کمال فیض ایله - جمله کارنده اولوب توفیق یزدانی دلیل
نیجه آثاره موفق ایلدی ذاتن خدا - ایشته ازجمله بری بو چشمه ساربی عدبل
رسمی دلجو طرح رعناسی کوزل آبی لذیذ - اوله مز عالملرده بونو خیره مانند ومثیل
سنده تحریر ایله بر تاریخ اعلا واصفا - قیلدی آب زمزمی محمود خان ناسه سلسبیل
١٢٢٩

Şair Vâsıf'ın hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısrası ebced hesabına vurulursa 1128 rakamları çıkar. Bundan evvelki mısradaki tâ'miye ile *"bir"* rakamı eklenirse çeşmenin H 1229 - M 1813 yılında yapıldığı anlaşılır. Çeşme ve kitabesi yok olmuştur.

SULTAN II. MAHMUD ÇEŞMESİ - HAVUZBAŞI ÇEŞMESİ

Bu çeşme Büyük Çamlıca'nın eteğinde, Havuzbaşı denilen settin kuzeyinde Yusuf İzzeddin Efendi Kasrı'nın[144] önündedir. Çeşme, Boğaz'a ve İstanbul'a hâkim, Çamlıca'nın çok güzel bir yamacına kurulmuştur. Üstünde ve Yusuf İzzeddin Efendi'nin ahşap kasrının yerinde Sultan IV. Mehmed'in sarayı, çeşmesi, çeşmesinin sağında sofası ve üstünde de namazgâhı vardı. Sultan Mahmud bu çeşmeyi yenilemiştir. Som mermerden yapılan muhteşem abidenin üstünde Sultan Mahmud'un Adlî'li tuğrası ve altında da on satır halinde Şair Rasih'in Yesârîzâde Mustafa İzzet'in ta'lîk yazılı şu kitabesi okunur:

قلزم رشد وفطانت داور دریا نوال - منبع جوی عنایت حضرت محمود خان
آب روی تاجداران سلاطین عظام - نور چشم وروح عالم ظل رب مستعان
غیرت شاهانه سیله قیلدی تنظیم امور - دولته ویردی نظامیله حیات جاودان
هر خرابه زاری جود شفقتی معمور ایدر - هردل مخرونی ایلر التفاتی کامران

143 Şemsipaşa'da.

144 Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü, 2020 yılı itibariyle restorasyona alınmıştır. (MD)

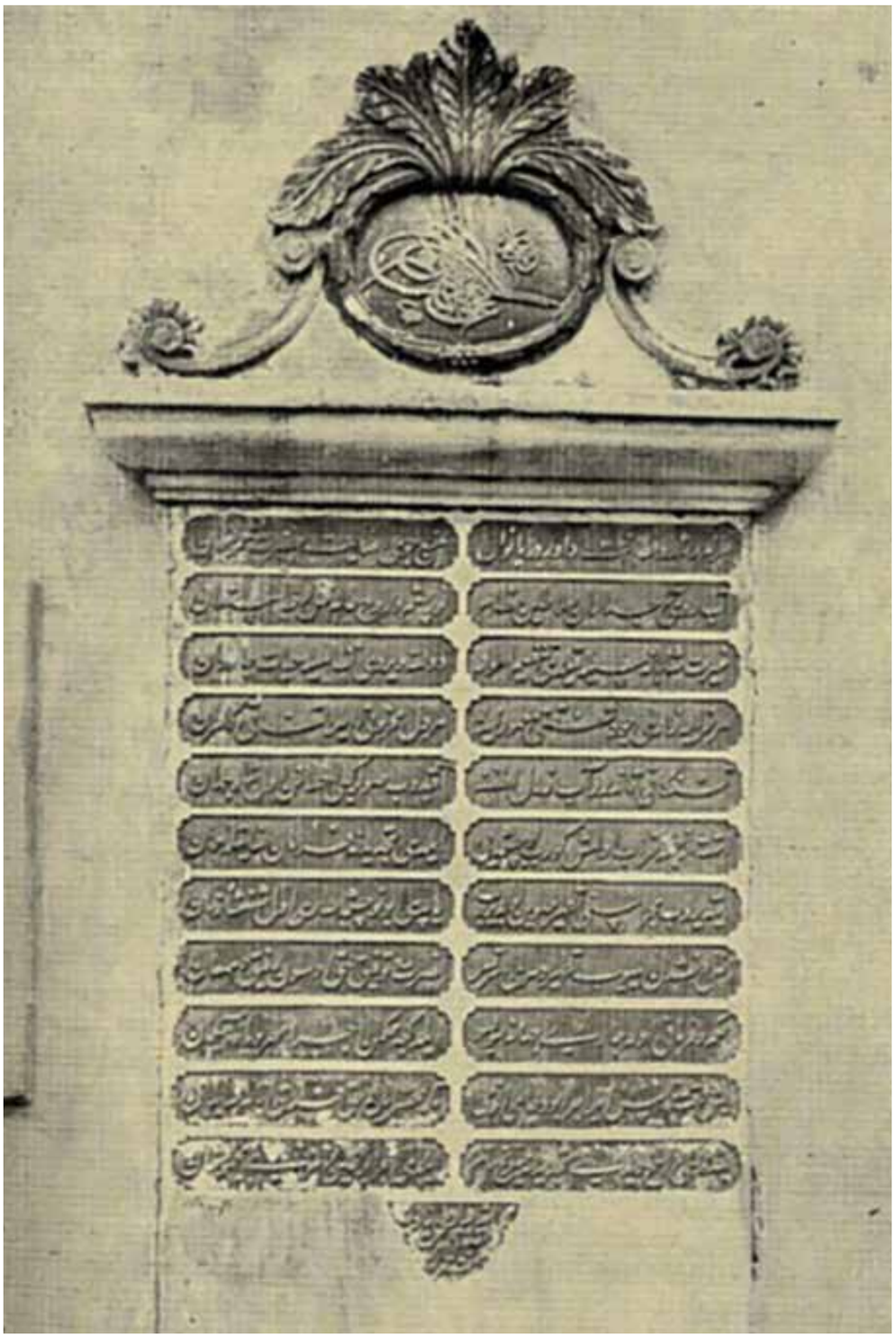

Büyük Çamlıca'da Sultan II. Mahmud Çeşmesi kitabesi

تشنکانی قاندررآب زلال لطفنه - آقیدوب صولر کبی اول شاه جهان
اشته ازجمله حراب اولمش کورب بوچشمه یی - ایلدی تجدیدنه فرمان عنایتله همان
ایتدیروب مجراسنی تطهیر صوین بولدوروب - یاپدی بونوچشمه ساری اول شهنشاه زمان
غل وغشدن ایلیوب تطهیر دهری سرتسر - نصرت وتوفیق اولسون آکا رفیق
حکم وفرمانی اوله جاری جهانه سوبسو - ایلدکجه حکمن اجرا مهروماه آسمان
بش وقت ناس ایلر اجرا بودعای الزمی - تابمحشر ایده حق فرق امام سایبان
بنده سی راسخ دیدی تجدیدینه تام تاریخ - ایلدی اجرا بوعین زمزمی محمود خان
۱۲۵۱

الفقیر یساری زاده مصطفی عزت غفرلها

Şair Rasih'in bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca bu çeşmenin H 1251 - M 1835-36 yılında yapıldığı çıkar. Sultan II. Mahmud bu tarihte harap olan bu çeşmeyi yenilemiş ve dedesi Sultan IV. Mehmed'in kitabesini de çeşmenin hazine kapısı üstüne koymuştur. Bu kitabede padişah şöyle vasıflandırılıyor:

"Rüşt denizinin fetâneti, deniz kadar nimetli padişah, inayet çayının membaı, taçlı büyük sultanların yüzsuyu, ruhu, gözün nuru, kendisinden yardım istenilen Allah'ın gölgesi. Bu padişah şahâne gayreti ile işleri tanzim ediyor, çok cömert olan şevkiyle her harabeyi mamur ediyor, her hüzünlüyü sevindiriyor, susuzları kandıran bu güzel suyu akıtmak için paraları su gibi akıtıyordu. Bu çeşmeyi harap olmuş görünce yenilenmesini emretmişti. Mecrasını (kanalını) temizleterek bu yepyeni çeşmeyi yaptı. Bu zaman şehinşâhı, dünyayı gış ve gil'den temizledi. Hakk'ın yardımı ona yoldaş olsun. Onun hükmü ve fermanı yer yer dünyaya aksın. Göklerin ayı ve güneşi hükmünü yürüttükçe o da yaşasın. Beş vakit halk ona bu çok lüzumlu duayı yapar: Mahşer gününe kadar Allah onu bu halka gölgelik yapsın. Rasih bendesi bu zemzem pınarı için şu tarihi söyledi: Mahmud Han bu zemzem suyunu akıttı. 1251"

Burada daha evvel belki tarihi Bizanslılara kadar çıkan bir ayazma ve çeşme vardı. Sultan IV. Mehmed bu çeşmeyi yapmıştı. Mecrası dolmuş, harap olmuştu. Sultan II. Mahmud yeniletmiştir.

Kitabenin sağında ve solunda deposuna açılan birer pencere vardır.

Sultan IV. Mehmed burada bir çeşme, bir ferahlatıcı havuz ve sofa yaptırmıştır. Havuz yok olmuştur. Cennet kadar güzel bu yerin sofasının, setinin şurası burası çirkin binalarla, duvarlarla bozulmuştur. İlgililerin dikkat gözlerini çekeriz. Buraya şimdi Havuzbaşı Gazinosu diyorlar. Ihlamur ağaçları, çınarlar hoyratça kırılmıştır.

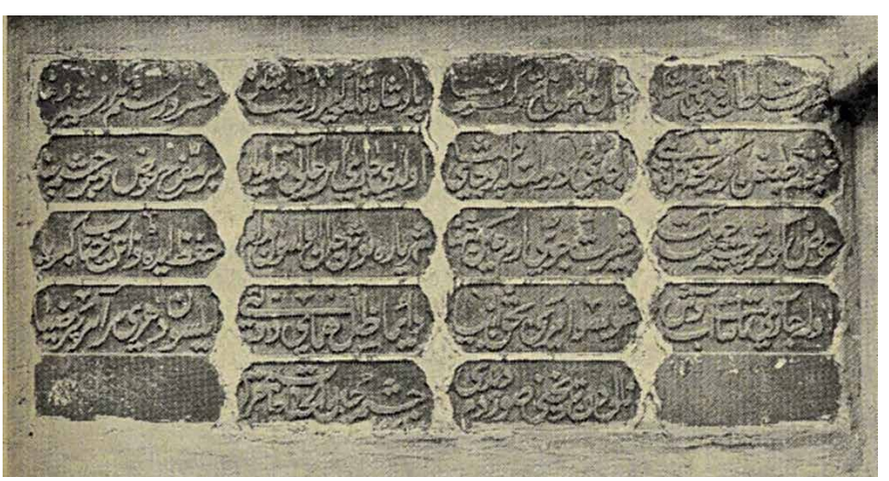

Büyük Çamlıca'da su başında Sultan IV. Mehmed Çeşmesi kitabesi

Bazı yeni kitaplar burada eskiden Fatih'in çeşmesi bulunduğunu söylerken hata ediyorlar. İstanbul suları hakkında bir kitap yazan Âşir Efendizâde Hafid Efendi bu su hakkında şunları söylüyor:

"Suların padişahı meşhur enam ve nüzhet-gahî has ve âm olan Büyük Çamlıca'da 1071 tarihinde Sultan Mehmed Han-ı rabi merhumun akıttıkları mâ-i leziz emsalsizdir. Aziz ve idrar ve hazımda akranına fâiktir. Lâkin kemal-i letafetinden on dakika mahalle götürülünce değiştiği pek meşhurdur."

Bundan dolayı oraya gidenler suyu yerinde içerler.

SULTAN II. MAHMUD'UN TÜNEL ÇEŞMESİ

Bu çeşme Beylerbeyi Sarayı Tüneli'nin içinde, Üsküdar tarafından girilirken sağda ve orta taraflarındadır. Som ak mermerden yapılmıştır. Üstünde Şair Hikmet'in hazırladığı ve Yesârîzâde Mustafa İzzet'in ta'lîk ile yazdığı üç satırlık şu kitabe okunur:

Pâdişâh-ı pür-himem Sultan Mahmûdü'l-hısâl
Yapdı zîbâ çeşme-i dilcû-ter-i lezzet-resân
Menba-ı Firdevs-i a'lâdır misâi-i selsebîl
Cüz-i iksîr-i hayât olmuş mizâcında nihân
Gevher-i târîhi mervîdir Hızır'dan Hilmiyâ[145]
Cedvel-i âb-ı hayâtı kıldı Mahmûd Han revân
Yesârîzâde Mustafa izzet ğufire lehümâ

جدول آب حیاتی قیلدی محمود خان روان
١٢٤٥

Son mısraın noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1245 rakamları çıkar. Çeşme H 1245 - M 1826 yılında Sultan II. Mahmud tarafından, yanan Beylerbeyi Sarayı'nın altına yaptırılmıştır. Yanındaki su kapısından sarayın dördüncü settine kadar çıkıldığını saray müdürü Ahmed Argun söyledi.[146]

Tünelden çıkınca yol aşırı sağda, Beylerbeyi Sarayı'nın karşısında, aynı padişahın, aynı tarihte yapılmış bir çeşmesi daha vardır. Onun kitabesini de Hilmi hazırlamış ve Yesârîzâde Mustafa İzzet yazmıştır.

Bu çeşmelerin, havuzların ve sarayın Dağ Suyu denilen suyu Tomruk tarafından çıkardı. Şimdi kaybolmuştur.

SULTAN MUSTAFA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Aziz Mahmud Efendi Sokağı'ndadır[147]. Kesme taşla yapılmıştır, kemerlidir. Üstünde dört satır halinde ta'lîk ile şu kitabe okunur:

منبع جودوسخا شهزاده سلطان مصطفی - کیم اودر نجل نجیب خسرو کشورستان
حسبة لله بودلجو چشمه یی بنیاد ایدوب - ایتدی اجرا عالمه آب زلالی رایکان
ازبر ایتسون صوکبی اورادین شهزاده نك - بومصفا چشمه دن نوش ایلین دلتشنکان
بر کوزل مصرع دیدم رحمی آکا تاریخ ایچون - ایچ بو آب نابی سلطان مصطفی ایتدی روان
١١٤٠

145 Mir'ât-ı İstanbul sahibi, sahife 190'da "Hilmiyâ" kelimesini "İlmiyâ" okumuştur.

146 Saray müdürünün adı Ahmed Ergun›dur. Kitapta yanlış yazılmıştır. (MD)

147 Şehzade Mustafa Çeşmesi, Aziz Mahmut Efendi Sokağı'nda, 30 numaralı ahşap, iki katlı evin yanındadır. (MD)

Şair Rahmî'nin hazırladığı bu kitabeye göre, bu çeşmeyi Sultan III. Ahmed'in oğlu Şehzâde Mustafa yaptırmıştır. Son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1140 rakamları çıkar. Altına 1141 rakamları kazılmıştır. Çeşme H 1140 - M 1727 yılında yapılmıştır. Şehzâde Mustafa'nın anası için de Üsküdar'da başka bir çeşme daha yapılmıştır. Yanında büyük bir su terazisi vardı, şimdi yıkılmıştır.

SULTAN III. SELİM ÇEŞMESİ

Bu çeşme Karacaahmed'de, Çiçekçi'de Harem İskele Sokağı'nın başında ve köşededir[148]. Sultan III. Selim Çeşmesi, çeşme mimarisinin şaheser bir yadigârıdır. Arkasında su deposu vardır. Çeşme, som mermerden yapılmıştır.

Üstünde, Sultan Selim'in muhteşem bir tuğrası vardı. Ben çeşmeyi 1940 yılında ilk defa incelerken yerindeydi. Sonra eski eser hırsızları tarafından yok edilmiştir.

Çeşmenin köşelerinde on bir şualı yıldızlar ve tabii hilâller vardır. Üstünde nefis bir ta'lîk ile beş satır halinde şu kitabe okunur:

١ — شهریار جم خدم سلطان اسکندر حشم
تاجدار یم همم خاقان غازی شه سلیم
٢ — یاپدی همتله بودلجو چشمه سار حرمی
عالمی جودیله سیراب ایتدی اول شاه کریم
٣ — ایلیوب شوییده آب شهرتی بوچشمه نك
لوح عالمدن ایدر آب حیات اسمن عدیم
٤ — یازدی احیا بویله بربیت دلارا ایچره تام
ایکی تاریخ نشاط افزایی طبع مستقیم
٥ — پادشاهه قیل دعا بوچشمه دن آب ایچ روان
جویبار همت اجرا ایلدی سلطان سلیم
١٢١٧

Şair, çeşmenin yapılış tarihini ebced hesabı ile son iki mısrada ayrı ayrı göstermiştir. Her ikisi de ebcete vurulunca çeşmenin H 1217 - M 1855 yılında Sultan III. Selim zamanında yapıldığını gösteriyor.

Son zamanlarda kendisine reklam yapmak isteyen bir boyacı, bu çeşmenin ve Üsküdar'daki başka abidelerin kitabelerinin üstlerine yeşil yağlı boya sürme cinayetini işlemiştir.

SÜLEYMAN PAŞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Doğancılar yokuşundan aşağıya inerken, Süleyman Paşa Camii'nin önünde ve köşede idi. Cadde genişletilirken çeşme yıkılmış ve yok olmuştur.

Çeşmeyi Sadrazam Süleyman Paşa, cami ile beraber yaptırmıştı[149].

ŞAHİNCİ HÜSAMEDDİN AĞA ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Alaca Minare Tekkesi'nin altındaydı[150].

148 Tıbbiye Caddesi ile Harem İskelesi Caddesi'nin birleşiminde bulunmaktadır. (MD)

149 Kitabımızda "Süleyman Paşa Camii" başlığına bakılsın.

150 Konyalı'nın tarifine göre Köprülü Fazılpaşa Sokağı üzerinde, Şeyh Sadık Tekkesi duvarına bitişik haldedir. bk. 1. cilt tekkeler bölümü. (MD)

Devrinin mimarisine uygun olarak yapılmış ve süslenmiştir. Üstünde beş satır halinde şu sülüs kitabeyi okumuştum:

منبع احسان حسام الدین آغا - یعنی سرشاهینجیٔ عالی جناب
خیره ساعی لطفی جاری پرکرم - ایلدی بوچشمهٔ اجرا اوذات
جویبار فیض استاد ایلیوب - خانقاه تقشبند دوجهان
فکرایدرکن تاریخنی رشدیا - طولدی طبعمه بوواردات
کلدی اون ایکی امام تاریخ دیدی - اولدی جاری چشمهٔ عین الحیات

Kitabenin son mısrası ebced hesabına vurulunca H 1194 çıkar. Bir evvelki mısradaki ta'miyeye göre, bu 12 rakamı eklenirse çeşmeyi H 1206 - M 1791 yılında, Başşahinci Hüsameddin Ağa'nın yaptırdığı anlaşılır.

ŞEHZÂDE AHMED ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii'nin avlusunun kıble kapısının önündedir[151]. Üç cepheli ve mermer saçaklı muhteşem bir tarih yadigârıdır.

Ben 30 Mart 1941'de bu çeşmeyi incelerken suyu akmıyordu. Yalnız ortadaki mühaddeb yüzünün kemeri renkli, diğerleri ak mermerle işlenmiştir Yüzlerin köşelerine oymalar yapılarak renkli taşlar oturtulmuştu. Orta cephenin iki kenarında gömme mini mini sütuncuklar vardı. Bunlar aşırılmıştır. Birinci cephenin üstündeki Sultan I. Abdülhamid'in tuğrası altında, dört satır halinde ta'lîk ile şu kitabeyi okudum:

شاهنشه عالم پناه سلطان حمید داد خواه - شهزاده سندن بری آه دنیادن ایتدی ارتحال
الله اونجل امجدك نویین مینومسندك - شهزاده سلطان احمدك قبرین ایده جنت مثال

İkinci ve orta cephenin yukarısında kabartma bir kurdelenin ortasında nesih ile *"Ve Sekâhüm Rabbühüm şerâben tabura"* altta altı satır halinde şu kitabe okunur:

روحی ایچون کورهمتی کیم مادرپر شفقتی - ایکنجی قادین حضرتی اوچ چشمه یاپدی بمیثال
کیم برینك اولمز نظیری سر چشمهٔ مهر منیر - بوطرز طرح دلپندیر کورمش دکل چشم خیال
حق سینه پرور قادینی شاه شرف عنوانی - شهزاده سلطاننی صحتده قیلسون بر کمال

Üçüncü yüzünde tuğra altında da dört satır halinde şu kitabe vardır:

اولسون اوشاه ملك اولدقجه تحتنده مکین - شهزاده کانیله همین محفوظ حی لایزال
عطشانه اشرلب ایلدك تاریخ اتمامن صبیح - مرحوم سلطان احمدك بونوچشمه سندن ماء زلال
سنه ١١٩٤

Şair Sabih'in bu tarih manzumesinden öğrendiğimize göre, Sultan I. Abdülhamid'in ikinci kadını Sineperver, ölen oğlu Şehzâde Ahmed için bu muhteşem çeşmeyi H 1194 - M 1780 yılında yaptırmıştır.

Çeşme mimarisi, yazıları, tuğraları, nakışları itibariyle bir şaheserdir. Çeşmenin arkasında imaret ve önünde de bilezikli bir kuyu vardır.

Çeşmenin kitabesini hazırlayan Sabih Ahmed Efendi, Kumkapılı Mustafa Efendi'nin oğludur.

151 Balaban Caddesi'nde, Sineperver Vâlide Sultan Çeşmesi. (MD)

Arapça, Farsça ve Türkçede şiir yazabilecek kudrette bir şairdi. Divanı vardır.

Bu kitabeyi hazırladıktan beş yıl sonra ölmüştür[152].

Şehzâde, Sultan I. Abdülhamid'in oğludur. H 1190 - M 1776 yılında doğmuş, 1192 Şevval'inin birinci günü ölmüştür.

İstanbul'da Sultan Abdülhamid için türbe ve medrese yapılmak üzere satın alınan yere gömülmüştür. Sonra buraya babası için türbe yapılmıştır[153].

ŞEHZÂDE NÛMAN ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Beygirciler Sokağı'nda Hayreddin Çavuş Mescidi'nin önündeydi[154]. Çeşmenin üstünde dört satır halinde şu kitabe okunuyordu:

لطف حق شوكتلوسلطان احمدك افزون ايده - آب روى دولتن اجلال بخت محكمن
هر برين صدكونه آثاره موفق ايلدى - خيرى تشويق ايليوب شهزادكان اكرمن
ياپدروب بوعين سرشار ومصفا مشربى - ايدبجك شهزاده روان آب حلاوت مقدمن
تشنكان عالمه رحمى ديدى تاريخنى - چشمهٔ شهزاده نعمانك آل ايچ كل زمزمن
سنه ١١٤١

Sultan III. Ahmed devrinin büyük şairlerinden Rahmî'nin hazırladığı bu tarih manzumesine göre çeşmeyi, babası Sultan Ahmed'in teşviki ile Şehzâde Nûman H 1141 - M 1728 yılında yaptırmıştır.

Tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca bu tarih çıkar, altına da rakamla yazılmıştır.

Bu çeşme, Sultan Ahmed'in Üsküdar'a getirttiği sudan akıtılmış kırk çeşmeden birisidir.

Şehzâde Nûman, Sultan III. Ahmed'in oğludur.

H 1135 - M 1722 yılında doğmuş, H 1178 - M 1764 yılında ölmüş, Yeni Camii türbesine gömülmüştür[155].

ŞEHZÂDE SEYFEDDİN ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Bulgurlu Mescid Mahallesi'ndedir[156]. Çeşme, harap ve metruk bir haldedir.

Üstünde şu kitabeyi okudum:

حديو بحروبر سلطان احمد خان غازى كيم - صوين بولدى زمان دولتنده رياض حسن ودين
سرور وشوقله شهرآيين ايدوب ايام عدلنده - صوديباسيله كويا اسكدارى ايلدى تزين
زلال چشمهٔ شهزاده سيف الدين ايله حقا - حيات تازه بولدى شمدى بومعمورهٔ ديرين
هم اوشهزاده نك هم پادشاه عالمك مولى - صفاى مشرين حفظ ايلسون اكداردن امين
عطاش ناسه اشراب ايلدم تاريخن اى رحمى - نه اعلى چشمه آباد ايلدى شهزاده سيف الدين
١١٤١

152 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 223.

153 Sicill-i Osmânî, C. 1, s. 17.

154 Necmeddin Okyay Sokağı'nda, Pırnal Sokağı'nın karşısında bulunmaktadır. Beygirciler Sokağı denilen yer ise günümüzde merdivendir. bk. 1. cilt Hayreddin Çavuş Mescidi. (MD)

155 Sicill-i Osmânî, C. 1, s. 85.

156 Çavuşdere Caddesi ile Evliya Hoca Sokağı'nın birleşiminde, köşede bulunmaktadır. Çeşme yakın zamanda restore edilmiştir. (MD)

Şair Mustafa Rahmî'nin akıcı bir üslup ile hazırladığı bu kitabenin tarih mısraını ebced hesabına vurunca 1144 rakamları çıkıyor. Hâlbuki altında 1141 tarihi açıkça okunuyor. Üç yıllık bir zühûl olduğu anlaşılıyor.

Padişahın, şehzâdelerin, padişah kadınlarının, Damat İbrahim Paşa'nın Üsküdar'daki çeşmelerinin hepsinin tarihleri 1141'dir. Bunda şairin üç yıllık bir hata ettiği anlaşılıyor.

Çeşmenin arkasında güzel ve çok sağlam bir deposu vardır.

Sicill-i Osmânî gibi birçok kaynaklar, Sultan III. Ahmed'in Seyfeddin isminde bir şehzâdesi bulunduğunu yazmazlar. Bu kitabe bize bu adı da veriyor.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi, sahife 120'de bu kitabeyi de birçok hatalarla kopya etmiş. Mutadı olduğu üzere tarihini de 1131 göstermiştir.

ŞEHZÂDE SEYFEDDİN'İN ANASININ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Üsküdar'da Kaptan Kaymak Mustafa Paşa Camii'nin kıbleye açılan avlu kapısının çıkarken sağındadır[157]. 35 yıl önce bu muhteşem çeşmenin suyu vardı. Şimdi kitabesi kırılmış, ikiye ayrılmış, yarısına kadar da toprağa gömülmüştür. Camiyi tamir eden hayır sahiplerinden çeşmeyi kurtarmalarını rica ettim. Söz verdiler. Üstünde ta'lîk ile şu kitabeyi okudum:

حديو بحر وبر سلطان خان غازيكم - اودر شاهنشه كيخسروان معدلت آيين

ياپوب هر كوشه ده برمصفا چشمهٔ دلجو - بوشهرى ايتدى سيراب اول شه پرحشمت وتمكين

اوشاهك قاعدات البيت اقبالى داحى حقا - جهانى ايتديلر خيرات بى تعداد ايله تزيين

بوچشمه سارى داخى ام سيف الدين شهزاده - بنا ايدوب عطاشك سوزو تابن ايلدى تسكين

خداهم آنى هم شهزاده سن هم خسرودهرى - جهان دوردقجه محفوظ ايلسون آفاندن آمين

ديدم برمصرع دلجو ايله رحمى آكا تاريخ - آل ايچ صوقيلدى اجرا مادر سيف الدين

سنه ١١٤١

Bu tarih manzumesini Sultan III. Ahmed'in kadınlarından Şehzâde Seyfeddin'in anasının yaptırdığı çeşme için Şair Rahmî söylemiştir. Son mısraı ebced hesabına vurulunca 1141 rakamları çıkar. Çeşme H 1141 - M 1825-26 yılında yapılmıştır.

Kitabede Şehzâde Seyfeddin'in anasının adı anılmıyor. Bu Türk geleneğine uyularak yapılmıştır. Birçok yerde söylediğimiz gibi kadınların adları vakfiyelerden ve hüccetlerden başka yerlerde anılmaz. Mesela Üsküdar'daki Mihrimah Camii'nin kitabesinde Kanunî'nin kızının adı anılmamış, *"Hanım Sultan"* denilmiştir.

Şehzâde Seyfeddin H 1145 - M 1732 yılında çeşme yapıldıktan dört sene sonra ölmüş, Yeni Camii türbesine gömülmüştür[158].

Rahmî kimdir?

Rahmî Mustafa Efendi, Bâbıâli'den yetişmiştir. Damat İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'ya divan, sonra tersane kâtibi olmuştur. Kisriyeli Ahmed Paşa İran'a elçi giderken kendisine vakanüvis tayin edilmişti. Dönünce eski memuriyeti verildi. H 1164 - M

157 Kaptan Paşa Camii'nin Aziz Mahmut Efendi Sokağı tarafındaki kapısının sağındadır. Çeşme restorasyon görmüştür. (MD)

158 Sicill-i Osmânî, C. 1, s. 45.

1750 yılında taundan ölmüştür. Çok iyi, iffetli, faziletli bir şairdi. Böyle tarihler düşmekte çok maharetliydi. Divanı vardır[159].

SULTAN II. MAHMUD ÇEŞMESİ - ŞEREFÂBÂD

Bu çeşme Üsküdar'da, Şemsipaşa manzumesi civarında, karakolhâne yanındaki Adliye Camii'nin yakınındaydı. Sultan II. Mahmud H 1218 - M 1803 yılında yaptırmıştı. Çeşme yıkılmış, kitabesi de yok olmuştur. Vaktiyle aldığımız kitabesi şudur:

شاه اسکندر سلوك ومابه الفخر ملوك - قطب بی ظن وشکوك آکاه خاقان جلیل
یعنی خان غازئ محموده کمال فیض ایله - جمله کارنده اولوب توفیق یزدانی دلیل
نیجه آثاره موفق ایلدی ذاتن خدا - ایشته ازجمله بری بوچشمه ساربی عدیل
رسمی دلجو طرح رعناسی کوزل آبی لذیذ - اوله مز عالمده بونوخیره مانند ومثیل
سنده تحریر ایله برتاریخ اعلا واصفا - قیلدی اب زمزمی محمود خان ناسه سلسبیل
١٢١٨

Mir'ât-ı İstanbul sahibi, sahife 57'de bu kitabenin tarihini 1229 yazarken hata etmiştir. Yazıldığı şekliyle 1218 çıkıyor. Kopyasında hata olacak.

ŞEYHÜLİSLÂM ARİF HİKMET EFENDİ ÇEŞMESİ ve SEBİLİ

Bu çeşme Üsküdar'da Kartal Baba Mescidi'nin karşısında, köşe başında som mermerden yapılmış güzel bir eserdir[160]. Üstündeki tuğrası harf inkılâbında kazıtılmıştır. M 1858 - H 1275 yılında ölen Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey adına yapılmıştır[161]. Arkasında Arif Hikmet Bey'in gömülü bulunduğu bir hazire vardır. Arif Hikmet Bey'in kabrinden sonra bir de sebil görülür. Bu da som mermerden yapılmıştır. Hiçbirisinin üzerinde yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe yoktur.

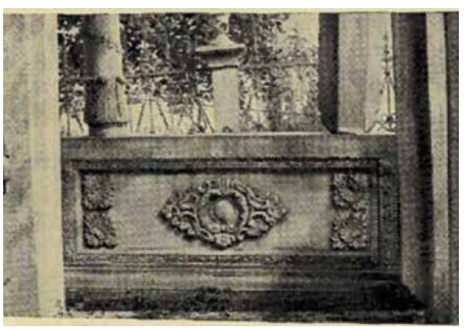

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in mezar sandukası

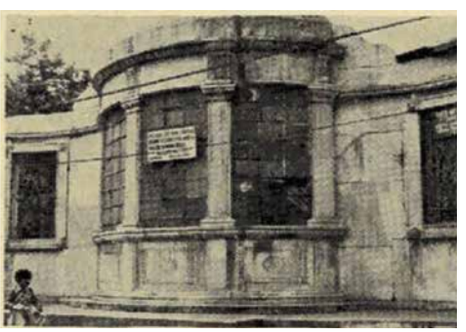

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in sebili

Çeşme sokağının içinde büyük bir tarihi su deposu vardır. Bunun iyi muhafaza edilmesi lazımdır.

ŞİFA SUYU ÇEŞMESİ

Çeşme Vaniköy'de, Mısırözü Yağı Fabrikası'nın karşısında, keskin kayalı bir tepenin eteğinde ve yol kenarındadır. Suyu hemen arkasındaki yamaçtan çıkar. Kemerli bir çeşmeydi. 1952 yılında som mermerle tamir edilmiştir. Üstünde bir sülüs ile şu kitabe okunur:

159 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 377.

160 Nuh Kuyusu Caddesi'nden Kartal Baba Sokağı'na dönerken soldadır. Arkasında hazire vardır. Hazirede, Abdülfettâh el-Akrî hazretlerinin de kabri bulunmaktadır. (MD)

161 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 275.

Sâhibü'l-hayrât sâbıkan Anadolu Kazaskeri
Hayâtî-zâde merhûm Mehmed Said Efendi rûhu içün bi-hürmeti'l-Fâtiha.
Sene 1196 Fi Gurre-i B

Kitabeye göre çeşme H 1196 - M 1781 yılında Anadolu kazaskerlerinden Hayâtîzâde Mehmed Said Efendi'nin ruhu için yapılmıştır. Üstündeki yeni harfli manzum kitabe de şudur:

Su olsun olmasa bile dere çay
Her damlayı ayrı rahmet izi say
Senin uzanışın gibi bu suya
Bir Fâtiha bekler Esma Töreray
1952

Bu kitabeye göre çeşmeyi 1952 yılında Esma Töreray isminde bir hayırsever hanım tamir ettirmiştir. Suyu, kum hastalıklarına çok faydalıdır. Fakat yeter derecede değildir. Ben 25 Mayıs 1975 Pazar günü, çeşmeyi son defa inceledim. Saat 15.00 sularında suyu tükenmişti.

Şifa arayanların, yazın burada safa yapanların, otomobillerle gelenlerin ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Arkasında deposu vardır.

Çeşmeyi yaptıran Hayâtîzâde Mehmed Said Efendi, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin oğludur. H 1146 - M 1733 yılında doğmuş, tahsilini tamamladıktan sonra müderris, sonra sıra ile Üsküdar, Mekke, Milas, İstanbul kadısı ve H 1194 - M 1780 yılında Anadolu kazaskeri oldu. H 1195 - M 1780 yılı Zilkade'sinin sekizinde ölmüştür[162].

Çeşmesi ölümünden bir sene sonra yapılmıştır.

TÂHİR EFENDİ CAMİİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Harem İskelesi, Tâhir Efendi Camii'nin altındadır[163]. Yol düzenlenirken çeşme yarısına kadar ve yalağı tamamen toprak altında kalmıştı.

Çeşme mimarisinin güzel bir örneğiydi. Üstünde camiyi yaptıran Evkâf Nazın ve Sultan II. Mahmud'un tuğrakeşi Tâhir Efendi'nin eliyle çektiği tuğra, *"Ve minel-mâi külle şey'in hayy 1242"* kitabesi vardı.

Harf inkılâbını yanlış anlayanlar tarafından tuğra, hoyratça kazınmış ve yok edilmiştir.

Çeşme, H 1242 - M 1826-27 yılında Tâhir Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Üstündeki cami tamir edilirken, çeşme de esaslı bir şekilde düzenlenmiştir.

TÂHİR EFENDİ ÇEŞMESİ

Bu çeşme Harem'de Nişancı (tevkî'î) Tâhir Efendi'nin camisinin üstünde, Harem Oteli'nin karşısındaki Mektep Sokağı'nın içinde, aşağı inerken soldadır[164]. Çeşme, üç sıra

162 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 33.

163 Çeşme, caminin yola cephe olan kısmındadır. (MD)

164 Selimiye Mektebi Sokağı üzerindedir. Yukarıya doğru çıkarken sağ taraftadır. Çeşmenin olduğu yer demir parmaklıkla kapalıdır. Üç basamakla aşağıya doğru inilir. (MD)

tuğla ve bir sıra kesme taşla yapılmıştır. Kemerlidir. Devri çeşme mimarisinin güzel örneklerinden birisidir. H 1242 - M 1846 yılında camiyi yaptıran Tâhir Efendi yaptırmıştır. Üstünde güzel bir sülüs ile *"Ve sekâhüm Rabbühüm şarâben tahûrâ"* yazılıdır. Tâhir Efendi'nin burada, Harem Oteli'nin yerinde mektebi de vardı. Komşuları çeşmeyi yıkarak, garaj yapma yarışına girişmişlerdir.

TIFLİ GÜL ÇEŞMESİ

Bu çeşme İhsaniye'nin üst sokağında idi[165]. Üstünde şu kitabe yazılıydı: "Sultan Selim Han efendimizin cariyelerinden sâhibü'l-hayrât merhûme Tıfli Gül Hanım'ın rûh-ı şerîfi için ve Allah rızâsı için Fâtiha.

1223"

Bu kitabenin altına da şu iki mısra kazılmıştır:

پادشاهه قیل دعا بوچشمه دن آب ایچ روان

جویبار همت اجرا ایلدی سلطان سلیم

۱۲۱۷

Çeşme 77 yıl evvel mevcut idi. Şimdi yok olmuştur. Tarih rakamlarından anlaşıldığına göre çeşmeyi Sultan III. Selim cariyesi için H 1217 - M 1802 yılında yaptırmıştı. Sonra üstüne cariyenin ölüm tarihi yazılmıştır.

TOPHÂNELİOĞLU ÇEŞMESİ

Bu çeşme Kısıklı'da Sarıkaya'da Mihrişah Vâlide Sultan Sarayı'nın yakınındaydı. Hadîka sahibi bu sarayı yazarken şunları söyler:

"Buraya yakın Tophânelioğlu Çeşmesi denilen bir lezzetli su vardır ki, yazın müstakil kahvecisi olup kahve işlerler, derbend gibi bir yerdir[166]."

TOPHÂNELİZÂDELER ÇEŞMESİ

Çeşme Üsküdar'da Dolapbaşı Tophânelioğlu Caddesi'ndedir.

Çeşme, adi küfeki taşı ile yapılmıştır. Üstünde iki satır halinde şu kitabe vardır:

"Tophânelizâdelerin
Ruhları için el-Fâtiha Sene 1140"

Çeşme, H 1140 - M 1727 yılında Tophânelizâdelerin ruhlarını şad etmek için yaptırılmıştır.

Bu çeşme şimdi Boğaz Köprüsü çevreyolu yapılırken Millet Parkı'na kaldırılmıştır.

165 Çeşme, Üsküdar Balıkçılar Çarşısı'nın girişinin karşısında, park içindedir. (MD)

166 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 261.

ÜÇÜNCÜ KADIN ÇEŞMESİ

Bülbülderesi'nde Çıkmaz Bostan Sokağı'nda bir çeşme vardı. Bu çeşme 77 seneden beri muattal duruyordu. Üstünde şu kitabe okunuyordu:

جناب حضرت سلطان احمد كيم اودر
كزين آل عثمان افتحار دودۀ اجداد
شرف آباده ايتدى اجرا عين مصفادن
بوشهرى قيلدى سيراب اول خديومكرمت معتاد
حناب بانو عصمت سراى خاصنه ديدى
بوموقعده معلى چشمه سارپاك ايده ايجاد
ولى نعمتك بةيله خيره امر وتبشيرى
اوچنجى قادين اول جوارى شن ايلدى شاد
الهى آب روى سلطنت خاقان ذيشانك
اوله شهزاده كانيله حيات دولتى مزداد
تمام اولدقده مأمورا ديدى تاريخنى شاكر
اوچنجى قادين اتدى چشمۀ ماء زلال ايجاد
١١٤١

Şair Şakir'in hazırladığı bu kitabeden öğrendiğimize göre Sultan III. Mustafa, Şerefâbâd'da akıntılı sudan yapılan 40 çeşme arasında üçüncü karısı için bu çeşmeyi yaptırmıştır. Kitabenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1141 rakamları çıkar. Çeşme H 1141 - M 1728 yılında yapılmıştır. Mehmed Râif Bey, son mısraındaki اتدى kelimesini ايتدى yazarak yanıldığı gibi, altındaki 1141 rakamını da 1131 şeklinde kopya ederek katmerli bir hata işlemiştir.

Kitabede üçüncü kadının adı yoktur.

ÜMMÜGÜLSÜM ÇEŞMESİ[167]

Bu çeşme Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii'nin yanındaydı[168]. Yıkılmış ve kitabesi de yok olmuştur. Üstünde Sultan Ahmed devrinin değerli şairlerinden Şakir'in hazırladığı şu tarih manzumesi yazılı idi:

حضرت سلطان احمد خان اسكندر ظفر - پادشاه بحر وبر داراحشم اقليم سخا
عدل وانضاف ومروت سود لطف ومرحمت - ذاتنه خصيصه در باعون وتأييد خدا
اسكدارى آب روح افزا ايله احيا ايدوب - ايلدى سكاننى مستغرق بحرعطا
يومحلى دختر سعداختر ذيشاننه - قلدى تعيين اول مه رخشندۀ اوج علا
نامداش ام كلثوم نور چشم ظل حق - حضرت سلطان والاشان عصمت انتما
بومعلا چشمه سارى ياپديروب اخلاصله - قيلدى عطشاندن دوام عمرينه جلب دعا
شاكر ديدم ستايش برله تاريخنك آنك - آقدى ايچ بوچشمه دن مأحيات جان فزا
١١٤١

Son mısra ebced hesabına vurulunca çeşmenin H 1141 - M 1728 yılında Sultan III. Ahmed tarafından kızı Ümmügülsüm adına yapıldığı anlaşılıyor. Ümmügülsüm 1119 yılı Zilkade'sinin 24'ünde ikiz olarak doğmuştur. Kardeşinin adı Zeynep'tir. 1136 yılı Rebîülâhir'inin dokuzunda Nevşehirli Ali Paşa'ya nikâhlanmıştı. H 1145 yılında ölmüş ve Yeni Camii türbesi yanına gömülmüştür[169].

167 Rum Mehmed Paşa'da.

168 Çeşme-i Cedit Sokağı ile Eşrefsaat Sokağı birleşiminde bulunmaktadır. (MD)

169 Sicill-i Osmâni, C. I, s. 21.

ÜMMÜGÜLSÜM ÇEŞMESİ[170]

Bu çeşme Çavuşderesi Mahallesi'nde, üç yol ağzındaydı[171]. Üç çeşme halinde akardı. Acı Çeşme derlerdi. Çeşmenin üzerinde Sultan II. Mahmud'un tuğrası بسم الله شافی daha alt tarafında عینا یشرب بها عباد الله یفجرونها تفجیرا âyeti yazılıydı. Daha altında da şu kitabe okunurdu:

صدر اسبق ابراهیم پاشا والده سی اهل خیر - ام کلثوم خانمك مقصدی رضا ایدی همان
سایهٔ شهنشاهده بنیاد ایلدی بوچشمه یی - خیر ایله یاد ایتسونلر صو ایچوب لب تشنکان
(ده) دوشوب دقتله بنده سویلدم تاریخنی - قیلدی ناسه ام کلثوم آب حیوانی روان
١٢٤٢

Bu çeşmeyi Sultan II. Mahmud'un sadrazamlarından İbrahim Paşa'nın anası Ümmügülsüm yaptırmıştır. Kitabenin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1252 rakamları çıkar[172] Çeşme H 1242 - M 1826-27 yılında yaptırılmıştır. Mehmed Râif Bey, kitabenin tarihini yanlış yazmıştır[173]. Ümmügülsüm Üsküdar'da ölmüş, Karacaahmed Mezarlığı, Miskinler Tekkesi yanına gömülmüştür.

İbrahim Paşa kimdir?

Ayasofya türbedarlarından ve kadılardan Hâfız Musa Efendi'nin oğludur. H 1216 - M 1801 yılında doğmuştur. Divan-ı Hümâyûn kâtipliği, başmukatacı olmuş, sefaret başkâtibi olarak Rusya'ya gitmiş, İran sefiri hariciye nazırı, ticaret nazırı olmuş, Londra ve Paris sefirliği, sadaret müsteşarlığı yapmış, H 1264 - M 1847 yılında sadrazam olmuş, sadaretten azl olduktan sonra Bursa ve Trabzon valiliklerinde bulunmuş, 1270 yılı Zilhicce'sinin altısında ölmüştür[174]. Üsküdar'da Karacaahmed Mezarlığı, Miskinler Tekkesi yanına gömülmüştür. Mezar taşında şu kitabeyi okudum:

"Vasıl-ı rahmet-i Hakk sadr-ı esbak İbrahim Sarim Paşa ekremehullâhü teâlâ fi'l-Firdevsi'l-a'lâ. Sene 1270"

Eski sadrazamlardan H 1240 - M 1824 yılında ölen İbrahim Hilmi Paşa da burada gömülüdür.

VÂLİDE ÇEŞMESİ

Çeşme Vâlide-i Atik Mahallesi'nde Çavuşderesi'nde olup üç yüzlüdür. İki yüzünün mermer yalakları kırdırılmıştır. Yalnız ortadaki kalmıştır. Çeşme yalakları, hayvan hastalıklarının yayılmaması için baytarlıklarca kırdırılmaktadır. Çok kıymetli tarih yadigârlarının yalakları böyle hoyratça kırdırılmamalı, içleri çimento ile doldurulmak suretiyle kullanılmaz hale getirilmelidir.

Çeşmenin ayna taşı som mermerdendir. Dallarla süslenmiş geniş bir madalyonun ortasında bir su maşrapalığı vardır. Üstüne *"Maşaallah Bismillâhişşâfi"*, *"Allah'ın istediği olur, Şifa verici Allah'ın adı ile"* anlamınadır. Madalyonun üstünde Hattat Memizâde'nin güzel bir sülüsü ile *"Aynen yeşrebü bihâ ibadullâhi yüfeccirûneha tefcîra"* âyeti yazılmıştır. Ortasındaki

170 Çavuşderesi'nde.
171 Çavuşdere Caddesi üzerinde Tekke Arkası Sokağı merdivenlerinin başındadır. (MD)
172 Tâ'miyeye göre "10" rakam düşer.
173 Mir'ât-ı İstanbul, s. 88.
174 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 198.

padişah tuğrası kazılmak suretiyle bu muhteşem tablonun çekici güzelliği giderilmiştir. Dallarla süslenmiş bir çelengin tam ortasında üç satır halinde şu kitabeyi okudum:

صدر اسبق ابراهيم پاشا والده سى اهل خير
(ام كلثوم) خانمك مقصدى رضا ايدى همان
سايهٔ شهنشاهده بنياد ايلدى بوچشمه يى
خير ايله ياد ايتسونلر صو ايچوب لب تشنكان
(ده) دوشوب دقتله بنده سويلدم تاريخنى
قيلدى ناسه ام كلثوم آب حيوانى روان
١٢٤٢

Kitabenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1252 rakamları çıkar. Şair bundan evvelki mısrada Farsça *"on"* anlamına ده kelimesinin bu tarihten düşürülmesini söylüyor, *"on"* rakamı bu toplamdan düşünce çeşme H 1242 - M 1826 yılında eski Sadrazam İbrahim Paşa'nın anası Ümmügülsüm tarafından yaptırılmıştır. Bu hanım, Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'nın anasıdır. İbrahim Paşa, Üsküdar'da Eski Vâlide Camii yakınında Çiçekçi Mehmed Ağa'nın oğludur. H 1160 - M 1747'de doğmuştur.

Bostancı, tornacı, Kudüs ağası ve sırası ile kol kethüdası, H 1220 - M 1805'te yeniçeri ağası ve H 1221 - M 1866 yılında sadrazam oldu.

Serdar-ı ekrem (Başkumandan) olarak ordunun başına geçmişti.

Yeniçerilerin isyanı üzerine kaçmıştı. Sonra sırasıyla Selanik, Bosna, Kandiye, İçel valiliklerine getirildi. Bir ara vezirliği alınarak İstanköy'e sürülmüştü. H 1235 - M 1819 yılında vezirliği geri verilerek oraya muhâfız edildi. H 1236 - M 1820'de Adana valiliği hizmetine ek olarak verilmişti.

1240 yılı Zilkade'sinin başında İstanköy'de ölmüştür. Süreyya Bey, Sicill-i Osmânî'sinde şunları ilâve eder:

"Üsküdar'da adına taş dikildi. Fetânetli, fukaraperver, hoş sohbet, okuryazar idi. Saltanat için iyi düşünür, ocaklıyı sevmezdi. Seyrek sakallı, ince yapılı olduğu için kendisine "keçi boynuzu" denilirdi[175]." Anası Ümmügülsüm Hanım, oğlunun ölümünden yedi yıl önce, bu çok güzel çeşmeyi yaptırmıştı. İbrahim Paşa adına Üsküdar'a dikilen taşı bulamadım[176].

VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ[177]

Bu çeşme Üsküdar'da Karacaahmed civarında Nuh Kuyusu Caddesi'ndedir[178]. Çeşmenin yüzü Zeynep Kâmil Hastahânesi'ne dönüktür. Tamamen som mermerden yapılmıştır. Çeşmenin üstünde mermer saçak görülür. İki tarafında birer mihrapçık ve hamalların yüklerini koyarak dinlenmesi ve su taşıyanların testilerini, güğümlerini buraya koyarak rahatça sırtlarına almaları için yüksekçe bir yer vardır.

Üstünde güzel bir ta'lîk ile şu kitabeyi okudum:

175 Sicill-i Osmânî, C. 1, s. 154.

176 Bu çeşme kitabımızda "Ümmügülsüm" adıyla da verilmiştir.

177 Nuh Kuyusu'nda.

178 Çeşme, 1998 yılında Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Nuhkuyusu Caddesi ile İnadiye Camii Sokağı arasındadır. Çeşmenin arkasında, üzerinde Mihrişah Vâlide Sultan Çeşmesi yazan metal bir levha vardır. (MD)

جناب والده سلطان خیر آثار ذیشان کیم
بوجای بهجت افزایی قیلوب جنت کبی شاداب
ثوابن فاطمه سلطانه اهدا ایلدی تاکیم
اوحور عینه همدم دختر پاکیزه سی زیرا
روان ایتدی آکا شییر وشکروش اشته آب صاف
صوین آب حیات آسا ایچنی اول چشمهٔ فیضك
اوجنتده صفاسنده بودولتده اوله باقی
ایکی تاریخ دیدم وهبیا بر بیت دلجوده
روادر فاطمه سلطان روحنه اوآب صاف
١٢٠٦

- زلال جودی قیلدی تشنکانی تمنئ ریان
- صانورسون سلسبیلك عینی ایتدی سوبسوجویان
- کبار آب کوثرده اوله اطرافه فیض افشان
- هنوز معصوم ایکن ایتمشدی عزم روضهٔ رضوان
- که جوش شفقتیله روح پاکن ایلدی شادان
- اولور بویله دعای خیری اجرا ایلیوب شکران
- خدا سلطان سلیمه ایلیه هم عمر خضر احسان
- صفا ایله آقار صوکبی ازبر ایتمکه شایان
- بوعینی ایتدی جاری یحر جود والده سلطان
١٢٠٦

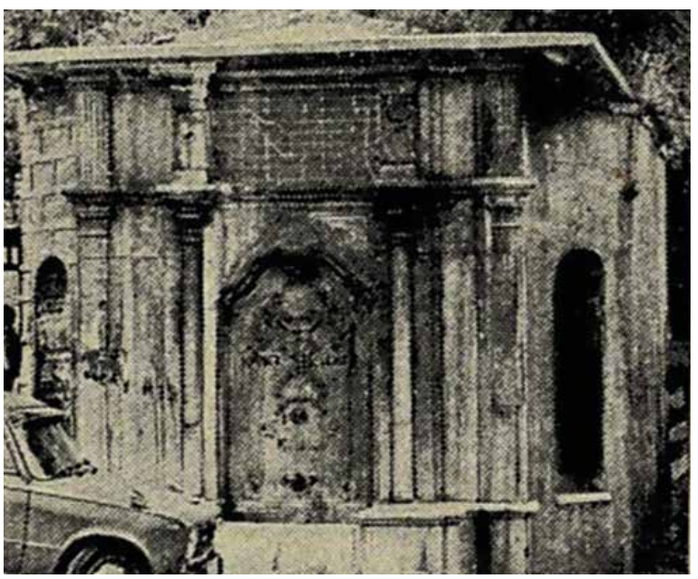

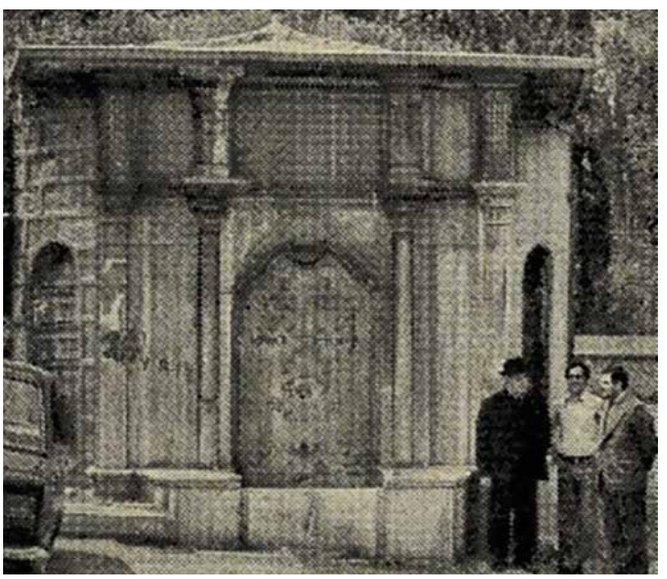

Karacaahmed'de Valide Sultan Çeşmesi

Şair Vehbi'nin hazırladığı, Vâlide Sultan'ın çeşmesinin suyu gibi akan bu parlak tarih manzumesinden öğrendiğimize göre, bu muhteşem çeşmeyi Sultan III. Selim'in anası Mihrişah Sultan H 1206 - M 1791 yılından daha evvel ölen kızı Fatma Sultan'ın ruhunu tazîz için yaptırtmıştır.

Şair Vehbi, çeşme için ebced[179] hesaplı iki mısra yazmıştır. Her ikisi de ebced hesabına vurulunca aynı rakamlar çıkar, bunları da altlarına rakamla kazmışlardır.

Mihrişah Sultan kimdir?

Mihrişah Sultan, Sultan III. Mustafa'nın kadını ve Sultan III. Selim'in anasıdır. 1220 yılı Receb'inin ikisinde ölmüştür. Eyüb'de Bostan İskelesi'ndeki muhteşem türbesine gömülmüştür. Türbesinin yanında sebili, medresesi, imarethânesi vardır. Kumbarahâne Camii de kendi adına yaptırılmıştır[180].

Mihrişah Sultan'ın kızı Fatıma Sultan, 1186 yılı Safer'inin yirmi üçünde ölmüş, babasının Laleli'deki türbesine gömülmüştür.

Çeşmenin karşısındaki mezarlıkta has odalı arık oğlanı Hüseyin Ağa'nın yakınında,

179 Ebced hesabıyla yazılan tarihlerde bulunacak rakamlara ek yapmak veyahut noksanlaştırmağa tâ'miye derler. Lügat kitapları bu kelimeyi şöyle açıklarlar. "Sözün mânâsını, remizli, imalı ve kapalı bir hâle koymağa derler."

180 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 83.

Selim Dede, Sultan'ın nenesi, Sultan'ın taşları serpuşlu kabirleri vardır. Bu iki dedenin taşları ve serpuşları çok enteresandır.

Nenesi Dede'ye Sütlü Baba da diyorlar. Sütsüz lohusalar toprağını alarak içerlermiş.

Çeşmenin karşısındaki bir taşta şu kitabe vardır:

"Bu hayrâtın bânîsi Üsküdar Muhzırbaşısızâde Yorgancı Âsım Efendi. 1270"

VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ[181]

Çeşme Üsküdar'da Selami Ali Efendi Caddesi'nde, Tenbel Hacı Mehmed Efendi Mahallesi'ndedir[182]. Çeşme, 25 yıl önce kısmen yere gömülmüştü. Küfeki taşından yapılmıştır. Üstünde güzel bir ta'lîk ile Şair Mustafa Rahmî'nin altı satır halinde şu tarihî kitabesi okunur:

فخر سلاطین جهان آب رخ عثمانیان - شاهنشه کشورستان خان احمد والاجناب
اول حسرو روشن کهر دنیابه وپردی زیب وفر - ایتدی جهانی سرتسر خیرات ایله پر آب وتاب
اولادو انسابیله هب سعی مبرات ایلیوب - اولمقده جاری صوکبی دورنده هر کار صواب
سلطان سلیمانك دخی ام مکارم پروری - آباد ایدوب بوچشمه یی قیلدی عطاش کامیان
یارب بودلجو چشمه سار اولدقجه بویله خوشکوار - دولتله اولسون برقرار اول بانوی عفت مأب
بو مصرع بالاایله رحمیا ([183]) دیدی تاریخ - سلطان سلیمان والده سی ایتدی اجرا آب ناب
١١٤٨

Kitabenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca H 1141 - M 1728 yılı çıkar ki bu tarih altına da yazılmıştır.

Bu çeşmeyi, Sultan III. Ahmed'in oğlu Şehzâde Süleyman'ın anası yaptırmıştır. Şehzâde Süleyman, III. Mustafa'nın ana baba bir kardeşidir. H 1122 - M 1710 yılında doğmuş, H 1145 - M 1732 yılında ölmüş, Yeni Camii türbesine gömülmüştür[184].

Türkler, kadına hürmet ettikleri için kitabelerde onların adlarını anmazlardı. Bunun birçok örnekleri vardır. Üsküdar'daki Mihrimah Camii'nin kitabesinde de Mihrimah'ın adı yoktur. Yalnız Hanım Sultan denilmiştir. Bu çeşme de Üsküdar'daki Şerefâbâd Kasrı, maksimi Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa Çeşmesi gibi.

H 1141 - M 1728 yılında yapılmıştır. Bu yılda, Üsküdar bol ve temiz suya kavuşmuştu.

Kitabeyi yazan Şair Mustafa Rahmî'nin hal tercümesini İbrahim Paşa Çeşmesi'ni yazarken verdik. Çeşme harap ve metruk idi. Suyu da akmıyordu.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi 137'nci sahifesinde bu kitabeyi pek çok yanlışla kopya etmiştir. Karşılaştırılabilir.

VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ[185]

Bu çeşme Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii'nin İmam Nasır Sokağı'na açılan avlu kapısının bitişiğindedir. Tamamen mermerden yapılan bu çeşmenin üstünde Şair Tâib'in ta'lîk ile yazılmış şu dört satırlık manzumesini okudum:

181 Selami Ali Efendi Caddesi'nde.

182 Selamiali Efendi Caddesi'nde, Küçük Sarmaşık Sokağı'na dönüşte bulunmaktadır. (MD)

183 Kitabede şairin adı kısmen kazınmıştır.

184 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 44.

185 Yeni Vâlide Camii civarında.

چشمه سار دین ودولت آب روی سلطنت - مادر ذیشان سلطان احمد جم آستان
فی سبیل الله بنیاد ایلیوب بوچشمه یی - اولدی عطشانه زلال لطفله راحمت رسان
جویبار کوثرك کویا آیاغیدر بوآب -اسکداری ایلدی پر فیض مانند جنان
تشنکان اولدقجه بر ساز سبوی آرزو - صاحب خیرك دعاسیله اولور رطب اللسان
حضرت فرح دم کورنجه تائبا تاریخنی - دیدی (دلجو چشمهٔ آب حیات اولدی روان)
۱۱۲۲

Bu çeşmeyi Sultan III. Ahmed'in anası Gülnûş Emetullah Sultan H 1122 - M 1807 yılında yaptırmıştır.

Son tarih mısraındaki cümleler ebced hesabına vurulunca 1122 rakamları çıkar bu tarih, altına rakamlarla da yazılmıştır.

Gülnûş Emetullah Sultan, Sultan II. Mustafa'nın ve III. Ahmed'in anasıdır. 1127 yılı Zilkade'sinin dokuzuncu günü Edirne'de ölmüştü. Nâşı, İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da kendi adını taşıyan caminin yanında açık türbesine gömülmüştür. Yaşı yetmiş beşe yaklaşmıştı[186].

Manzumeyi hazırlayan Şair Tâib Mustafa Efendi Alaşehirli'dir. Rize müsellimi iken H 1122 - M 1807 yılında, yani Vâlide Sultan'ın çeşmesinin kitabesini hazırladığı yılda ölmüştür[187].

VANİKÖY ÇEŞMELERİ

77 yıl evvel Vaniköy'de bulunan çeşmelerin hepsinin muattal olduğunu yazan Mehmed Râif Bey şunları söyler:

Birisinin üzerine şunlar kazılmıştır:

"Ceddim merhûm Vânî Efendi vakfının gailesinden bina ve inşâsına muvaffak olduğum çeşme-i latîfdir. Mütevelliyesi Şerife Gazale Hanım. 1224"

Bu çeşme civarında, jandarma karakolhânesinin yanındaki bir çeşmenin üzerinde de şu kitabe okunur:

"Sâhibü'l-hayrât sâbıkan Anadolu Kadıaskeri Hayâtîzâde merhûm Mehmed Said Efendi. 1169[188]."

VANİKÖY ÇEŞMESİ

Bu çeşme Vaniköy'de Vaniköy Camii'nin ve medresesinin yanındaydı. 1941'de ben bu külliyeyi incelerken çeşme yıkılmış ve ayna taşı cami duvarına dayanmıştı. Vânî Mehmed Efendi yaptırmıştı.

YENİ SU - KÜÇÜK ÇAMLICA ÇEŞMESİ

Bu devamlı akan çeşme, Küçük Çamlıca'da Sultan IV. Mehmed'in sarayının altında idi. O yaptırmıştı. Saray yok olmuştur. Bu şaheser çeşmenin üstünde şu kitabe okunur:

186 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 64.
187 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 45.
188 Mir'ât-ı İstanbul, s. 29.

Hazret-i Sultan Mehmed Han-i İskender-serîr
Kim odur hurşîd-i evc-i saltanat zıll-i Hudâ
Ol şehinşâhın bahâr-ı adli bâğ-ı âleme
Virdi revnak hâtırı olsun küşâde dâima
Oldu hâlâ Çamlıca makbûl-i tâb-ı hurremi
Buldu feyz-i iltifâtın bu fezâ-yı hoş-hevâ
Lutfine lâyık görüb bu bî-muâdil menzili
Eyledi ihyâ olundu sofa vü çeşme binâ
Yer yüzünde gülşen-i cennet gibi ziynet bulub
Oldu şâhâne mesîre dilküşâ cây-i safâ
Bu mekân-ı çeşmenin Cevrî didi târîhini
Cennet-âbâd-ı müferrih ayn-ı âb-ı cânfezâ
1064

Kitabeyi Şair Cevrî hazırlamıştır. Çeşme H 1064 - M 1653 yılında yapılmıştır. Sultan II. Mahmud da tamir ettirmiştir. Tamir mısraları şudur:

Bendesi râsih didi tecdîdine târîh-i tâm
Eyledi icrâ bu ayn-ı zemzemi Mahmud Han
1252

Çeşme H 1251 - M 1835 yılında tamir edilmiştir. Üsküdar ve Kadıköyü'nde Çamlıca Suyu diye satılır.

ZARETA ÇEŞMESİ

Şarl Teksiye, Üsküdar civarında aramaya değer, tabii ve eski tarihin bir garibesinden bahseder. Burada içinde küçük timsahların beslendiği, birkaç eski müellif tarafından bildirilen Zareta Çeşmesi bulunduğunu söyler. Küçük Asya sahibi bunu anlatmaya şöyle devam eder:

"Bizanslı Etyen bunu şöyle kaydeder:

Kalkedovan Denizi'nin yukarısında küçük timsahlar besleyen bir çeşme vardır.

Strabon der ki: Bitini'de Kalsedovan şehri, Krizopolis kasabası ve Kalsedonyen Mabedi vardır. Bu mevkilerin üzerinde denizden uzak olmayan ve küçük timsahlar besleyen Azaretya Çeşmesi bulunur. Başka müelliflerden ezcümle Sitas, Antikonos ve Farist de bu hayvanlardan bahsederler.

Bunlardan birincisi bu hayvanlara Bizans kertenkelesi ismini verir. Bunlar hiç şüphesiz Salamandır dedikleri hayvanın bir nev'i olup, kertenkele değildirler. Çünkü kertenkele suda yaşamaz[189]."

Kadıköy'de ve Üsküdar'da böyle timsah yavrusu besleyen bir yer bilmiyoruz. Kurbağa yavruları küçükken timsah yavrularına benzerler. Bu müellifler acaba kurbağa yavrularını timsaha mı benzettiler?

189 Küçük Asya, C. I, s. 140.

SEBİLLER

AHMEDİYE SEBİLİ

Bu sebil Üsküdar'da Ahmediye Mahallesi'nde Tersane Emini Eminzâde Ahmed Ağa'nın cami, medrese, dershâne, kütüphâne ve çeşmelerden oluşan manzumesi arasındadır. Manzumenin, kıbleye açılan kapısının giderken solundadır. Üç tunç şebekeli, geniş saçaklı sebilin pencere üstlerinde; çeşmesindeki gibi tavus kuyruğu şeklinde süslenmiş yekpare mermerler vardır. Her cephede tavus kuyruklarının üstlerinde ikişer satır halinde şu tarih manzumesi okunur:

امین زاده جناب حاج احمد کیم بوعالمده - آکا اولدی میسر خاکبوس کعبهٔ علیا
زهی زیبا سبیل ماء سلسبیل مصفاتر - کاولورنوش ایلدکجه عین زمزم وش صفا بخشا
ایدوب تشمیر یازدی فتوت فی سبیل الله - پر ایتدی همت خیریله چشم کبجه یی حقا
ترازوده نوله طوتلسه ذرو کوهرله - لظافتده آکا لوله سی لالا اوله مزهمتا
عطاش ناسه برآب مصفایی سبیل ایتدی - ینابیع هممن بومحله ایلیوب اجرا
اصفاء لذتی برکزشنده ... کورسه - ایدردی عمری اولدقجه آب شیرندن استغنا

Pencerelerin hepsinin üstünde birer satır halindeki şu ikişer mısra yazılıdır:

١ — عججی تشنه لبلر اولسه شیرین کام دعوی
ضیافت ایلدی عطشانه شهد وشیرایله کویا
٢ — ایدوب خیراتنی مبرور ایده حق سعینی مشکور
معین اوله همیشه آکه لطف حضرت مولا
٣ — کلن داتشنه یه هرکوزه سی سالم دیدی تاریخ
زلال پاکی نوش ایت بوسبیل ایدا صحا ([1])

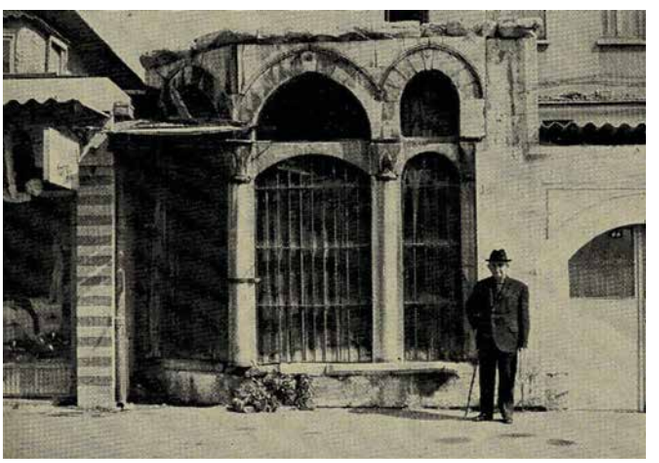

Ahmediye Sebili

Şair Salim'in hazırladığı bu tarih manzumesine göre sebili, H 1124 - M 1712 yılında Eminzâde Hacı Ahmed Ağa yaptırmıştır. Ahmed Ağa, Sultan III. Ahmed devrinin tersane emîni idi.

Şair bu muhteşem çeşmenin terazide altınla ve mücevheratla beraber tartılabileceğini söylerken hakikatin tâ kendisini ifade etmiştir. Çeşme, Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa kalkınma devrinin şaheser yadigârlarından birisidir. Yalnız sebilin saçakları harap olmuştur. Bize kadar olduğu gibi gelen mimari şaheserlerdendir. İyi muhafaza edilmesi lazımdır.

Sebilin üstünde medresenin kütüphânesi, çeşmenin üstünde de medresenin revakı vardır.

ÇİNİLİ VÂLİDE SEBİLİ

Bu sebil Üsküdar'da Kösem Vâlide Sultan'ın Çinili Camii'nin avlusuna bitişik olarak cami ile beraber H 1050 - M 1640-41 yılında yapılmıştır. Kubbesi kurşun örtülüdür. Mermer parmaklıklıdır, hâssa mimarlarından Kasım Ağa'nın mimarlığı zamanında yapılmıştır[2]. Kitabesi yoktur[3].

1 Mir'ât-ı İstanbul sahibi bu kitabeyi birçok yanlışlarla kopya etmiş, tarihini de yanlış olarak 1133 göstermiştir.

HALİL PAŞA SEBİLİ

Bu sebil Üsküdar'da Açık Türbe Sokağı'nda Sadrazam Halil Paşa'nın türbesinin altındadır. Kapısı kıbleye açılır. İki şebekeli penceresi vardır[4]. İzzet Kumbaracılar bu sebil hakkında şunları söylemiştir:

"Dört defa kapudan-ı derya, iki defa sadrazam olan Enderûn'dan yetişme Halil Paşa H 1026 - M 1617 yılında yaptırmıştı. Türk klasik mimarisindedir. Mimarbaşı Mehmed Ağa zamanında yapılmıştır[5]."

Üstünde kitabesi yoktur. Halil Paşa Türbesi'yle beraber yapılmıştır.

HATİCE HANIM SEBİLİ

Bu sebil Üsküdar'da Duvardibi'nde idi. Üzerinde şu kitabe okunurdu *"İmam-ı Hasan ve İmam-ı Hüseyin Efendilerimiz hazerâtı ve merhûme Hatice Hatun ve kâffe-i ehl-i îmân ervâhı içün ve Allahü tealâ rızası içün sebil[6]."* Sebil haraptı. Şimdi yol açma bahânesiyle yok olmuştur.

MİSKİNLER TEKKESİ - HACI HÜSEYİN PAŞA SEBİLİ

Bu sebil Üsküdar'da Miskinler Tekkesi'nin karşısındaydı. Çevre yolu açılırken yıkılmış ve yok olmuştur. H 1293 - M 1866 yılında Hacı Hüseyin Hayri Paşa tarafından yaptırılmıştı. Kubbeli, kemerli, üç pencereli, devri sebil mimarisinin çok muvaffak bir eseri idi.

Hüseyin Hayri Paşa, H 1270 - M 1853 yılında ölen Şumnulu Hacı Hasan Ağa'nın oğludur. Askerlikte livalığa kadar yükselmiş, emekli olmuştu. 1298 Safer'inin 11'inde ölmüştür (M 1880).

Üsküdar'da Karacaahmed'de Duvardibi'nde gömülüdür. Bu sebili ölümünden beş yıl önce yaptırmıştı[7].

SAADEDDİN EFENDİ SEBİLİ

Bu sebil Karaca Ahmed Türbesi'nin batısında, Tunusbağı'na giderken yolun sağındadır. Yanında da çeşmesi vardır[8].

Beş sütunun üstünden kurşunlu bir kubbenin örttüğü sebil, devri mimarisinin beğenilecek eserlerindendir.

Sebilin kitabesini buraya alıyorum:

جناب قاضیعسکر ابن قاضیعسکر ذیشان - حجسته منقبت ذات مکار مکار بیهمتا
مفیض صاف طینت یعنی فیض الله افندیکم - آنکلر فخر ایدر جاه وصدارت مسند والا
همیشه مستفیض اولمغله هرکس جوی لطفندن - بواثره قیلدی نجل پاکی داخی اقتفا حالا
آنك مخدوم عالیقدری سعد الدین افندیدر - ره حقده بوآب زمزم آسایی ایدن اجرا
اباعن جد مخادیم کرامك پاك وممتازی - موالی عظامك سر فرازی کامل ودانا
سبیل وچشمه یاپدی قیلدی اخراجکم عینانی - ایکی وجهیله ابنای سبیلی ایلدی اروا

4 Açık Türbe Sokağı ile Aziz Mahmut Efendi Sokağı'nın birleşimindedir. (MD)
5 İstanbul Sebilleri, s. 19.
6 Mir'ât-ı İstanbul, s. 92.
7 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 23.
8 Kitabımızın "Çeşmeler" bölümünde, "Saadeddin Efendi Çeşmesi" başlığına bakılsın.

عجایب موقعنده بوسبیلی ایلیوب بنیاد
زمینی مرتفع بنیادی دلجو موقعی دلکش
سبیل نودکل مجرای آب زندکانیدر
درسن بوکه عین حیات روح پرورله
نمودار اولدی مجرای قسمی سلسبیلادن
بر ایچم صوین اما حقی واردر صاحب الخیرك
جناب حق اومخدوم معلاقدر ذیشانی
همیشه منبع عین مبرات ایلیوب ذاتن
کلوب بربر اوقورلر شاکرا تاریخ اتمامن

- کف پرجودی اولدی مقسم آب روانبخشا
- سبیل بی بدل طرح مفروح رسم نوپیدا
- که هربر قطرهسی احیا ایدر عطشانی خضر آسا
- کروه تشنکان اسکداری ایلدی اسقا
- بوتنسیم احسان وخیره عقباده اولور مجرا
- دعاسی عمر واقبالیله اولسون نوش ایدك کویا
- چمنزار حیات سرمدیده ایلسون ابقا
- نیجه آثار عظمایه موفق ایلیه مولا
- سبیلی یاپدی سعد الدین افندی ایچ شفادرما

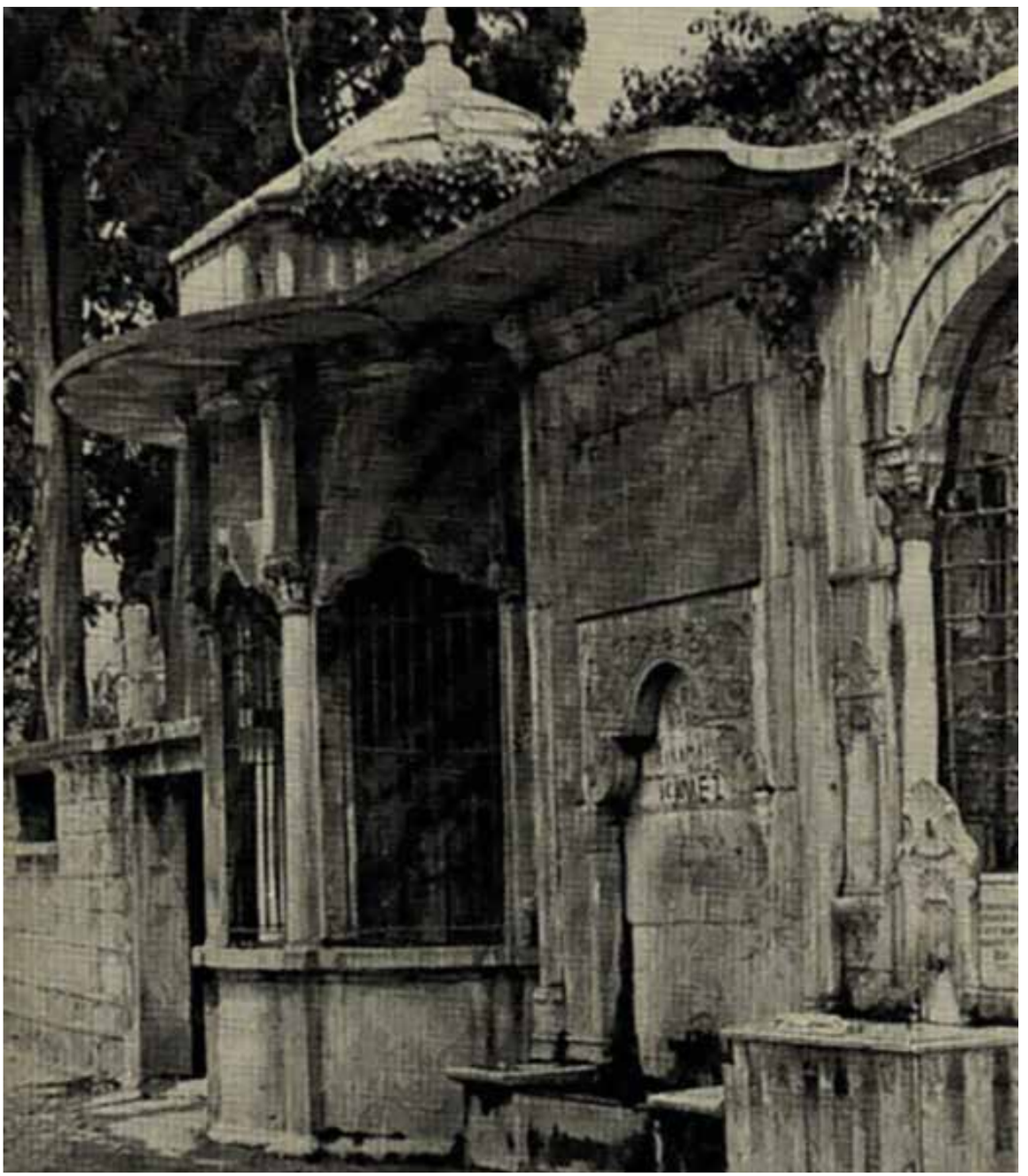

Kadıasker Sebili

Şair Şakir'in su gibi akan parlak bir ifade ile hazırladığı bu tarih manzumesinin son tarih mısraı, ebced hesabına vurulunca 1153 rakamları çıkar. Bir evvelki mısraına göre, buna *"bir"* rakamı eklenirse H 1154 eder ki, sebil bu tarihte, M 1741 yılında yapılmıştır. Yanındaki çeşme de aynı tarihte yapılmıştır.

Kitabeyi hazırlayan Şair Şakir, Gümrükçü Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey'in oğludur. Müderris, H 1146 - M 1733 yılında vakanüvis, H 1155 - M 1742 yılında Halep mollası olmuş ve H 1156 - M 1743 yılında ölmüştür. Süreyya Bey *"Fadıl, şair, divan sahibi, kâmil bir zat idi[9]."* diyor.

Subhi, Sami, Şakir Tarihi adlı H 1143'ten H 1156 tarihine kadar olan olayları içine alan tarihi hazırlayanlardandı.

TUNUSBAĞI SEBİLİ

Bu sebil İnadiye'den Tunusbağı'na giden yokuşun sağ tarafındadır. Sebilin kubbesi ve yanları yıkılmış, yalnız halka su dağıtılan demir parmaklıklı geniş penceresi kalmıştı. Bu sebili Has Odalı Ahmed Ağa H 1053 - M 1643 yılında yaptırmıştı[10]. Bugün tamamen yıkılmıştır.

YENİ VÂLİDE SEBİLİ

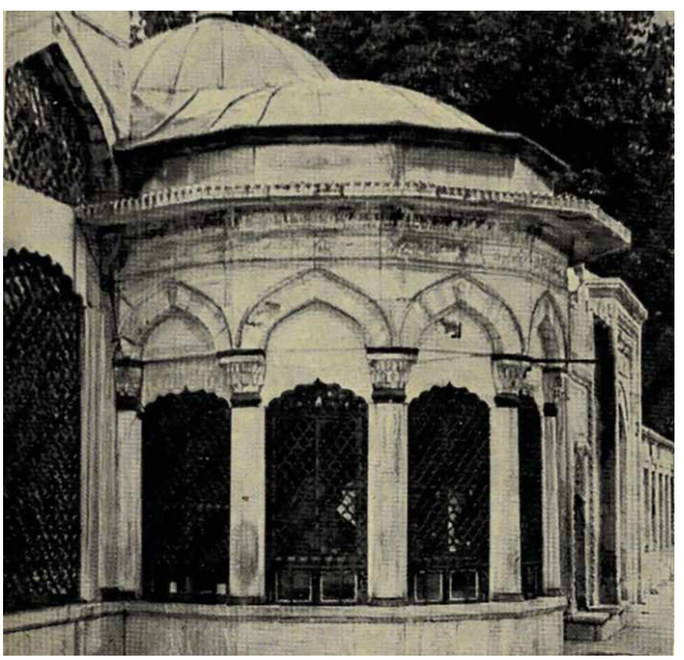

Emetullah Sebili

Bu sebil Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii'nin hünkâr mahfelinin önündedir. Solunda Vâlide Sultan'ın türbesi vardır. Altı sütunlu ve beş pencereli sebil, devri mimarisinin şaheser bergüzarıdır. Sütunlarda şebeke yapıları vardır. Tunç şebekeleri çok zariftir. Yalnız bazılarının altlarındaki maşrapalıklar kırılmıştır. Bunu da satış yeri olarak kiralanan sebillerdekiler paketleri kolayca dışarıya çıkarmak için yapmışlardır. İstanbul'da birçok sebillerin şebekeleri böyle mahvedilmiştir. Bunun günahı Vakıflar İdaresi'nindir.

Sebilin pencerelerinin üstünde şair ve tarihçi Naîmâ'nın ta'lik ile şu on satırlık kitabesini okuyoruz:

والده سلطان اوصديقه شمايل كيم خدا - نيجه خيرات عظيمه آنى مظهر ايلدى
خير ايله نام شريفى دهره اولدى منتشر - مسك وعنبر كبى آفاقى معطر ايلدى
خير ايله جارى ايله ويردى خلقنه تاره حيات - اسكدارى پرتو لطفى منور ايلدى
بورلال خوشكواره ياپديروب برسلسبيل - مؤمنينه صانكه بذل مهر سكر ليلدى
ديدى نعيما آبنى نوش ايليوب تاريخنى - والده سلطان سبيل ماء كوثر ايلدى
١١٢١

Kitabenin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1121 rakamları çıkar. Sebil, caminin yapımı tamamlanmadan bir sene evvel H 1121 - M 1709-10 yılında yapılmıştır[11].

11 İstanbul Abideleri adlı kitabımın 124. sahifesinde geniş bilgi vardır.

Sebilden sonra avlu kapısı gelir. Kapısının sağında da Vâlide Sultan'ın aynı yılda yapılmış çeşmesi vardır[12].

ZİYA BEY SEBİLİ
KARACA AHMED SEBİLİ

Bu sebil, Karaca Ahmed Türbesi'nin bitişiğinde, ön tarafındadır. Türbe ile beraber yapılmıştır. Sebilin sokağa iki penceresi açılır. Soldakinin parmaklığında 9 maşrapalık vardır. Pencerelerin üstünde nefis bir ta'lîk ile iki satır halinde şu kitabe okunur:

Emîn-i matbah-ı âlî bu hayrı eyleyüb icrâ
Zebân-ı teşnegân-ı menba-ı zikr-i Cemîl itdi
Sezâdır âb-ı cevherle yazılsa Âsımâ târîh
Bu mâ-i zemzemi gel iç Ziyâ Bey selsebîl itdi.
1283

بو ماء زمزمی کل ایچ ضیابك سلسبیل ایتدی
١٢٨٣

Şair Âsım'ın hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1283 rakamları çıkar. Sebil, Matbah Emini Ziya Bey tarafından H 1283 - M 1866-67 yılında Karaca Ahmed Türbesi ile beraber yapılmıştır. Son tamir sırasında kitabelerin üstüne boya sürülürken tarih rakamı 1284 şeklinde yanlış boyanmıştır. Bunun düzeltilmesi lazımdır. Sebilin içi iki bölümdü. Şimdi birleştirilerek bir oda haline getirilmiştir. Zaviyeye açılan kapısının önünde bir kuyu vardır. Sebilin suyunun nereden geldiği hakkında bir belirti kalmamıştır. Suyu kuyudan mı çekilirdi, yoksa vakıf sulardan mı alınırdı? Borusunu ve musluk yerini bulamadık. Türbedarı da bilemiyor.

Türbeler ve tekkeler kapatıldıktan sonra sebil binası bir ara gasilhâne (ölü yıkama yeri), polis karakolu yapılmıştı. Sebili yapan, adı *"Ziya"* şeklinde kısaltılmış Ziyâeddin Mehmed Efendi'dir. Aslen Çerkez'dir. Saraydan yetişmiştir. Fevâid (= İdâre-i Mahsûsa), madenler ve bir ara matbah-ı âmire müdürü olmuş, sonra Antalya, Urfa ve en son Lazkiye mutasarrıflıklarında bulunmuştur. H 1311 - M 1893-94 yılında ölmüştür[13]. Çok zengindi. Sebili, türbeyi ve zaviyeyi daha evvel ölen karısı Fehmiyye'nin ruhu için yaptırmıştır.

12 Kitabımızda "Çeşmeler" bölümüne bakılsın.
13 Sicill-i Osmâni, C. 3, s. 239.

I

KUYU, KUYU BİLEZİKLERİ, SU TERAZİLERİ ve SU MAKSİMİ, SU DEPOSU

HACI FEVZİ KUYUSU

Üsküdar'da Karacaahmed'de Mehmed Çavuş Sokağı'nın yanında, çok zarif bilezikli bir kuyu vardır. Önündeki musluklu su teknesinin üstünde bir satır halinde şunlar yazılıdır:

"Sâhibü'l-hayrât el-Hâcc Feyzi
1033"

Bu kuyuyu ve musluğu H 1033 - M 1622 yılında Hacı Fevzi Efendi yaptırmıştır.

PERVİN KALFA SU KUYUSU

Bu kuyu, Üsküdar'da Balaban Caddesi'nde Şehzâde Ahmed Çeşmesi'nin önünde idi. Çok güzel hazırlanmış bileziğinde şunlar okunuyordu:

"Sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât sâlihât-ı nisvândan Pervin Kalfa'nın âsâr-ı vakfıdır."

Bu kuyuyu Pervin Kalfa, H 1228 - M 1813 yılında yaptırmıştır. Ben bu incelemeyi 30 Mart 1941'de yapmıştım.

SİYAVUŞ AĞA KUYUSU

Kandilli, su yüzünden pek fakir idi. Halkı su ihtiyaçlarını kuyulardan sağlardı. Buradaki Devatdâr Ağa Çeşmesi'nin suyu da dolapla bir kuyudan alınarak deposuna doldurulur, böylece akması sağlanırdı. Yalnız Kandilli Mektebi civarında beş kuyu vardı. Birisini de Sultan IV. Murad'ın silâhdar ağalarından Siyavuş Ağa kazdırmış ve yaptırmıştı. Şair Cevrî bu kuyu için şu tarih manzumesini yazmıştı:

خان مراد اول پادشاه صاف مشربکم آنك
طبع پاکن ایلمش فیض خدا عین صفا
اول شنهشاهده سلحداری سیاوش آغانك
آشکار اولمقده در آثار لطفی دائما
جمله دن هم بر مفروح جاهی بنیاد ایلیوب
حق بوکم ایتدی محلنده عجب جود وعطا
عین کوثردن کلور کویا پوجاهه برطمر
شویله اولمش آبی دلجوی ولطیف وجانفزا
چونکه اول صاحب کرمدن ظاهر اولدی بواثر
حشره دك معمور وآباد اولمسن ایلر رجا
کندودن صکره سلحدار اولان آغالر دخی
لطف ایدوب ایتسونلر اجراسنده آکه اقتدا
آب پاکك وصف ایدوب جوری دیدی تاریخنی
جاه زمزم منبع آب خیرات ودلکشا
١٠٤٨

Siyavuş Ağa, kuyusunu H 1041 - M 1638 yılında yaptırmıştı. Suyu çok güzeldi. Öldükten sonra tarihleri boyunca silâhdar ağalar bu kuyuya bakacaklardı. Kuyu yok olmuştur.

TALİMHÂNE KUYUSU

Bu kuyu Kuleli'de, Talimhâne Mahallesi'nde Adalet Özcan'ın evinin önündedir. Bilezik taşında şunlar yazılıdır:

"Üsküdarlı Topal Ahmed Ağa eser-i hayrıdır. 1323"

Suyu tatlıdır. Burada H 1267 - M 1850 tarihinde Paşalıoğlu Süleyman Ağa'nın bir namazgâhı vardır. Kuyu H 1323 - M 1905 yılında yapılmıştır.

BÜYÜK ÇAMLICA KUYUSU BİLEZİĞİ

Bu bilezik Büyük Çamlıca Tepesi'nin doğu tarafında, İvaz Fakîh'in açık türbesinin yanındaki iyi sulu bir kuyunun ağzındadır.

Büyük Çamlıca Kuyusu bileziği

Kuyu, o kadar çok kullanılmıştır ki, kovayı sarkıtan zincir ve urganla bu som mermer bilezikte derin izler açılmıştır. Bilezikte ta'lîk ile iki satır halinde şunları okudum:

1- Uttâş-ı âlem içini kıldı hafrile inşâ
Ziya Efendi bu mahalde pür-safâ
2- Şeyh Efendi kalemden su gibi bir ter
Zihî bu bi'r-i Latîf oldu hayrü'l-ehibbâ
Sene 1277

زهی بوبئر لطیف اولدی خیر الاحیا
١٢٧٧

Kitabeye göre bu kuyu, H 1277 - M 1860 - 61 yılında Ziya Efendi tarafından kazdırılmıştır. Şeyh Efendi de bunun ebced hesaplı bir tarihini yazmıştır. Son mısraı ebced hesabına vurulunca 1277 rakamları çıkıyor. Bu altına da yazılmıştır. Bu kuyunun yanında bir tekke vardır. Elli beş sene evvel ben bu Bektaşî tekkesinin şeyhi ile görüşmüştüm. Şimdi tekkeden eser kalmamıştır.

SARI GAZİ KÖYÜ KUYU BİLEZİĞİ

Sarıgazi köyünde Ebr-i Keman Hatun'un kuyu bileziği

Bu bilezik Sarı Gazi köyünde, Hasan'ın evinin bahçesindedir. Bol ve tatlı sulu bir kuyuya konan çok güzel bu som mermer bilezikte, sülüs ile şu kitabeyi okudum:

"Şevketlû Sultan Abdülaziz Efendimiz Hazretlerinin üçüncü Hazinedarı Saadetlû Ebr-i Keman Kalfa Hazretlerinin hayratıdır. Fi sene 1289. 27 Safer."

Bu kuyuyu H 1289 - M 1872 - 73 yılında Sultan Abdülaziz'in üçüncü Hazinedarı Ebr-i Keman Kalfa kazdırmış ve vakfetmiştir. Suyu bol ve tatlıdır. Vakıf kuyu şimdi hususi evin avlusunda kalmıştır.

İBRAHİM PAŞA SU DEPOSU

Kasım Mahallesi'nde eski adı Bağlarbaşı, yeni adı Kartal Baba olan sokakta, Ata Apartmanı'nın yanında muntazam taşla yapılmış bir su deposu vardır. Bu, Sultan III. Ahmed'in sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Kayış Pınarı'ndan getirdiği suyun bir dağıtma yeridir. Üsküdar'daki birçok camilerin suyu buradan taksim edilirdi. Künklerin bugünkü toprak seviyesinden 21 metre aşağıdan geçtiğini söylüyorlar. Depo H 1141 - M 1728 yılında yapılmıştır.

SU TERAZİSİ

Minare gibi yükselen bu su terazisi Üsküdar'da Duvardibi'nde Karacaahmed'de, Kuşbağı Mezarlığı'nın köşesindedir. İki tuğla ve bir kesme taşla yapılmıştır. Üstünde zarif bir kubbeciği vardır.

İçinden minarelerin merdivenlerine benzeyen merdivenle, üstüne kadar çıkılır.

Selimiye Külliyesi'nin suları buradan taksim edilir.

Devrinin eşsiz ve çok muvaffak bir mimari yadigârıdır. Biraz ileride Kapıağası'nda bir su terazisi daha vardır. O harap olmak üzeredir. Bu son senelerde esaslı bir surette tamir edilmiştir.

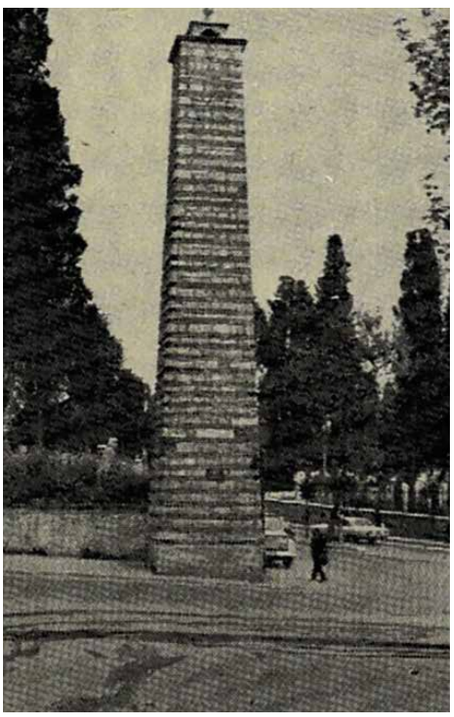

Üsküdar Duvardibi'ndeki su terazisi

ŞEREFÂBÂD MAKSİMİ

Devri mimarisinin şaheser ve eşsiz su taksim yeri (maksim), İstanbul kaymakamlık binasından (Doğancılar'dan) İmrahor'a giden yolun solundadır. Kubbeli maksim, bir sıra kalın mermer ve iki sıra tuğla ile yapılmıştır. Adı Şerefâbâd maksimidir. Maksimin her yüzünün üstlerinde çok güzel bir ta'lik ile şu kitabe okunur:

١ — شه دار حشم شوکتلو احمد خان غازی
که دست لطف همچون ابرنیسان فیض جان بخشادر
٢ — جهان بان مظفر شهریار معدات پرور
که دائم همتی مصروف ترفیه برایادر
٣ — قیله اول شهریارك دولت واقبالنی تأیید
وزیر اعظمی داماد ابراهیم پاشادر ([1])
٤ — کمال جود واحساننه اول صدر کرمکارك
دلیل روشن مقبول بوآب مصفادر
٥ — شرف آباد ایچون اصلی اما کیم بونعمتدن
بوشهر اسکداری دخی کلی حصه پیدادر
٦ — هله حقا شنهشاه جهان وصدر ذیشانه
بوحاری خیر پاك وبی بدل توفیق مولادن
٧ — خدایا ایکیسنك ده عمر واقبالك قیله افزون
که دست رأفت واحسانلری الطافه مجرادر
٨ — ندیما آب جاریسن کورنجه سویلدی تاریخ
بومقسم وایه مند جود ابراهیم پاشادر
١١٤١

Son beytin tarih mısrası ebced hesabına vurulunca 1144 rakamı çıkıyor. Hâlbuki altında

Üstünde Nedim'in manzumesi bulunan İbrahim Paşa Su Maksimi

1141 rakamları yazılıdır. Şair Nedim'in üç yıllık bir hata işlediği anlaşılıyor. Kitabede bir tâ'miye de yoktur. H 1144 - M 1731 - 32 yılında Nedim ölmüştü. Ölüye tarih yazdırılamayacağına göre hata yapıldığı muhakkaktır. Bu tarih mısraı, matbu Nedim Divanı'nın 106. sahifesinde de böyledir.

Bu *"su taksim yeri - maksim"*, Şerefâbâd Kasrı'na su getirilmek için yapılmış ise de, Üsküdar'da başkaca sebil ve çeşmelere de su verilmiştir. Maksimin İhsaniye tarafına açılan mermer söveli kapısı yanında bir de sebil vardır. Yol açma bahânesiyle maksim yıktırılıyordu. Benim, gazetelerdeki neşriyatım üzerine bırakılmıştır. Sağındaki ve solundaki evler avlu duvarlarını bu vakıf müessesesine dayarlarken suç işlemişlerdir. Bunların kaldırılarak pırlanta değerindeki bu maksimin meydana çıkarılması lazımdır.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 3332 numarada kayıtlı İbrahim Paşa'nın 18 metre, 300 santimlik haritasında maksimin resmi vardır.

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Şeh-i Dârâ-haşem şevketlü Ahmed Han Gazi
Kî dest-i lütfi hem çün ebr-i nisan-ı feyz-i can bahşâdır
Cihan-bân-ı muzaffer şehriyâr-ı ma'delet perver
Kî daim himmet-i masrûf-i terfîh-i berâyâdır
Kıla ol şehriyârın devlet-i ikbâlini te'yîd
Vezîr-i a'zamı Damat İbrahim Paşa'dır
Kemâl-i cûd ü ihsânına ol sadr-ı keremkârın
Delîl-i rûşen-i makbûl bu âb-ı musaffâdır
Şerefâbâd içündür aslı ammâ kim hu nimetten
Bu şehr-i Üsküdar'a dahi küllî hisse peydâdır
Hele hakkâ şehinşâh-ı cihân ü sadr-ı zîşâna
Bu cârî hayr-i pâk ü bî-bedel tevfîk-ı Mevlâdır
Hudâ ikisinin de ömr-i ikbâlin kıla efzûn
Ki dest-i re'fet ü ihsânları eltâfa mecrâdır
Nedîmâ âb-ı cârîsin görünce söyledi târîh
Bu maksim vâye-mend-i[2] cûd-i İbrahim Paşa'dır.
1141

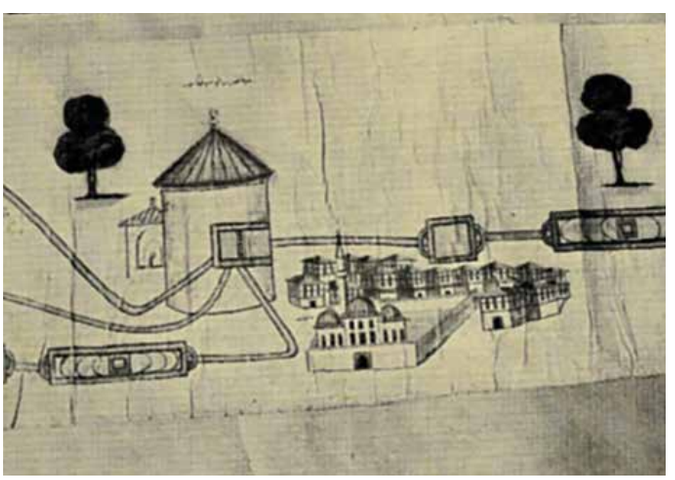

Üsküdar su yolu haritasında Şerefâbâd

2 Mir'at-ı İstanbul sahibi, sahife 101'de bu kelimeyi "mukîm" okumuş, tarihini 1121 göstermek suretiyle katmerli bir hata işlemiştir. Son mısraın başında "bu" kelimesini de "bir" yapmıştır.

I

SARAYLAR - KÖŞKLER - KASIRLAR SAHİLSARAYLAR ve BAZI KONAKLAR

I

SARAYLAR - KÖŞKLER - KASIRLAR

Saray ve Sara aynı anlamda Farsça iki kelimedir. Burhân-ı Kâtı', saray kelimesinin dört anlama geldiğini, birinci mânâsının *"ev"* olduğunu, kendi zamanında büyük evlere saray denildiğini söyler.

Naci Lügati, her iki yazılışıyla da *"Büyük konağın, konağı anlamınadır."* diyor. Ahmed Vefik Paşa da *"saray"* kelimesinin Türk kaidesine göre sonundaki *"Y"* harfinin atılarak *"sara"* şeklinde kullanılabileceğini ve *"büyük ev"* anlamına geldiğini yazar.

Eski Selçuk kaynaklarında bu kelime daha çok *"sara"* şeklinde kullanılıyordu. Eskiden Konya'ya şimdi Niğde'ye bağlı olan Aksaray daha çok Aksera şeklinde yazılıyordu. Bu kelime daha sonraki Osmanlı kaynaklarında ve bugün saray şeklinde konuşulur ve yazılır olmuştur. Büyük konaklardan büyük olan yapılara denir. Bu çeşit binaları, hükümdar, vezir, bey, ağa, kadın ve erkek kim yaparsa yapsın *"saray"* denilir. Yolcuların indikleri ve kondukları büyük hanlara da kervansaray denilir.

Köşk de Farsça bir kelimedir. Araplar bunu *"cosak"* şeklinde dillerine almıştır. Vefik Paşa bunu *"cusak, kasr, kâşane, bâlâhâne"* şeklinde almıştır.

Bahâ Lügati'nde şöyle anlatılmıştır:

"Ağaçlık içinde yazlık ikametgâh, yüksekçe bina, geminin kıç tarafı, güvertesindeki kamara."

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde bu kelime genişçe anlatılmıştır. *"Kırlarda, ağaçlık yerlerde yapılan yazlık binalar. Bunlar bağlar, bahçeler içinde yapıldıkları gibi sarayların, konakların avlularında da yapılır. Topkapı Sarayı'nın içindeki Bağdad Köşkü, Revan Köşkü, Sünnet Köşkü, Kara Mustafa Paşa Köşkü, İftariye Köşkü gibi."*

Kale burçlarının, kervansarayların ve büyük kubbelerin üstlerine yapılan cihannümalara da köşk denir. Sokaklarda üstlerine ilan yapıştırılan kulemsi şeylere ve yangın kulelerine de köşk ve bu kulelerde hizmet edenlere köşklü denilirdi.

Arapça bir kelime olan *"kasr"* dediğimiz de *"köşk"* anlamında kullanılır. Kasr kelimesini şimdi *"kasır"* şeklinde söylüyor ve yazıyor olduk.

Bunlar aynı mânâya ve birbirinin yerine kullanılan klasik ifade ile *"Müradif"* iki kelime gibi olmuşlardır. Ayşe Sultan Kasrı - Ayşe Sultan Köşkü, Vahidüddin Köşkü - Vahidüddin Kasrı, Sinan Paşa Kasrı - Sinan Paşa Köşkü, Sepetçiler Köşkü - Sepetçiler Kasrı gibi.

İstanbul'daki her çeşit büyük Osmanlı askeri, sağlık ve devlet müesseselerinin içlerinde ve yanlarında, padişahlar geldiklerinde oturmalarına ayrılan yerlere de *"Köşk"* ve *"Kasır"* denilirdi. Çadırcılar Kasrı, Mehterhâne Kasrı, Tersane Kasrı, Haydarpaşa Hastahânesi Kasrı, Kuleli Kasrı, Harbiye Kasrı, Davud Paşa Kasrı gibi.

Dilimize Farsçadan giren bir de *"kâşane"* kelimesi vardır. Burhân-ı Kâtı' Tercemesi'nde bu kelime şöyle anlatılmıştır:

"Muhtasar oda, kış mevsimine mahsus oda ve kuş yuvası[1]."

1 Burhân-ı Kâtı', C. 2. s. 321.

Bu kelime dilimizde daha ziyade *"saray, köşk"* ifade ederken kullanılır olmuştur. Saraylar, kâşaneler şeklinde kullanılır. Abidelerin şurasına burasına yapılan kuş yuvalarına da kuş köşkü, kuş kâşanesi deriz.

Âşık Paşazâde Tarihi'nde[2], sarayların içlerinde padişahlara mahsus köşkler bulunduğunu Gedik Ahmed Paşa'nın Silifke'yi ve Mervan Kalesi'nin H 871 - M 1466 yılında nasıl olduğunu anlatırken şu altı mısraı yazar:

Ne işler oldu gör fâni cihanda	- Dahî çok işleri vardır nihanda
Sakın kim mağrur olma bu fenaya	- Dahî çok işleri vardır zemanda
Bu akîl arifler uymadılar	- Uyanlar cümle kalmıştır yabanda
Saray köşkü şeririnde yatanlar	- Kim assı sandığın ola ziyanda.

Yeni harflerle basılan nüshada dördüncü beytin birinci mısraı şöyle yazılmıştır:

Saray ü köşk ü şerirde yatanlar.

Saray, köşk ve tahtta yatanlar demektir. Eski baskıya göre saray köşkünün tahtında yatanlar anlamına gelir.

Tarih-i Gılmânî sahibi Mehmed Halife, IV. Sultan Mehmed devri olaylarını yazarken *"İstanbul şehri, fethinden beri 1070 tarihine kadar ne kadar ma'mur olmuş, gurur duyulacak hâle gelmişken yangın ile nasıl harab olduğunu bildirir"* başlıklı bölümünde şunları söyler:

"Şimdi Osmanlı hânedanının karargâhı Müslümanların öğünme medarı olan İslâmbol, âlimleri, kibarı bol tâ fetihden beri 1070 tarihine varınca öyle ma'mur olmuştu ki; bütün cihanı görenler bir tek kişi yeryüzünde buna benzer bir şehir görmemiştir. Osmanlı Devleti'nde ne kadar ma'mur olduğunu mümkün olduğu kadar ve kısaca beyân edelim:

Bu şehirde mâruf ve meşhur olan, sultanlar ve hanımlar ve vezirler sarayları yüz yirmiyi aşkındır. Bunların her birisi Şeddadin yapısının örneğidir. Şeddad kavminden sonra bu gûnâ acîb ve garîb binalar kimseye nasib olmuş değildir. Söylediğimiz sarayların en aşağısı At Meydanı'nda Sultan Süleyman vezirlerinden İbrahim Paşa Sarayı'dır. Sarayların en iyisi Süleymaniye Camii'nin altında Sultan Süleyman vezirlerinden Siyavuş Paşa Sarayı'dır. O öyle bir saray ki Ayasofya ondan bir nişane ve örnek olabilir. Zamanımızda vezir olan Arnavut Murat Paşa tasarrufuna geçtiğinde saray eski olmakla tamirine başlandığında sarayda 1200 pencere sayılmıştır. 300 den fazla odası, on beş hamamı, üç ekmekçi dükkânı içinde mevcûd idi. Divan ehlinin, bezirgânların sarayları hesaba gelmez. Bu şehrin büyüklüğüne ve halkın çokluğuna ve devlete göre sayılanların dışında mahzenler, dükkânlar, kervansaraylar, hamamlar, hankâhlar, tekkeler, medreseler, hanlar, imaretler, mescidler ve cemiler vardır ki sayılmaları ve sınıflandırılmaları zordur[3].

Eskiden saraylar taş ve kârgirden yapılır, muhteşem eserlerdi. Koca Ağa Mimar Sinan İstanbul'da 33 saray yapmıştı. Nakkaş Sâî'ye nisbet edilen Mimar Sinan'ın yapı listelerini içine alan manzum ve mensur Tezkiretü'l-bünyân, Tuhfetü'l-mi'mâriyye ve

2 Âşık Paşazâde Tarihi, (eski harflerle), s. 176 ve yeni harflerle baskı, sahife 221'de mısralarda değişiklik vardır. Biz eski harfleri tercih ettik. 221'de mısralarda değişiklik vardır.

3 Tarih-i Gılmanî, s. 66.

Tezkiretü'l-ebniye gibi kitaplarda bu sarayların listesi vardır[4]. Bunların şu beşi Üsküdar'dadır: Yenilenen Padişah Sarayı, Mehmed Paşa, Rüstem Paşa ve iki adet Siyavuş Paşa Sarayı.

Mimar Koca Sinan, İstanbul'un başka 17 yerinde bazılarını yenilemek, bazılarını da yeniden yapmak suretiyle saraylar yapmıştır.

Yenilediği saraylar şunlardır:

1) Yanan Eski Saray,
2) Topkapı Sarayı,
3) At Meydanı Sarayı,
4) Yeni Kapı Sarayı,
5) Kandilli Sarayı,
6) Fenerbahçe Sarayı,
7) İskender Çelebi Bahçesi Sarayı,
8) Halkalı Sarayı,
9) Galata Sarayı,

Sinan'ın yaptığı saraylar şunlardır:

1) Rüstem Paşa Sarayı (Kasırga'da),
2) Ahmed Paşa Sarayı,
3) Mehmed Paşa Sarayı (Ayasofya'da),
4) Siyavuş Paşa Sarayı,
5) Ali Paşa Sarayı (İstanbul'da),
6) Ferhad Paşa Sarayı,
7) Pertev Paşa Sarayı (Şehzâde'de),
8) Sofu Mehmed Paşa Sarayı,
9) Mahmud Ağa Sarayı,
10) Mehmed Paşa Sarayı (Halkalı'da),
11) Şah-ı Hûban Kadın Sarayı,
12) Pertev Paşa Sarayı (Vefa Meydanı'nda),
13) Ahmed Paşa Sarayı,
14) Ali Paşa Sarayı,
15) Rüstem Çelebi Çiftliği'nde Mehmed Paşa Sarayı,
16) İskender Çelebi Çiftliği'nde Rüstem Paşa Sarayı,
17) Sinan Paşa Sarayı.

Pertev Paşa Sarayı'nın bu listede iki defa yazıldığı anlaşılıyor. Birisi Vefa Meydanı'nda birisi de Şehzâde'den taşra şeklinde gösterilmiştir.

Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde bu günkü Üsküdar ilçesinin sınırları içinde bulunan sarayları ve köşkleri şöyle gösterir:

1) Koca Mehmed Paşa Sarayı. Bu saray Süleyman Han'ın vezirinindir. Mimar Sinan yapmıştır.
2) Doğancılar Sarayı.

4 Tezkiretü'l-bünyân, s. 41-43.

3) Hacı Paşa Sarayı.
4) Piyale Paşa Sarayı. Bu sarayı da Mimar Sinan yapmıştır[5].
5) Kaya Sultan Sarayı. Öküz Limanı'nda sahildedir.
6) Kuleli Bahçe'de Kanunî Kasrı.
7) Cinci Hoca Sarayı.
8) Kandilli Kasırları[6].
9) Civan Kapıcıbaşı - Rüstem Paşa Sarayı. Karacaahmed'de.
10) Ayşe Sultan Sarayı.
11) Atik Vâlide Sultan Sarayı.
12) Hanzâde Sultan Sarayı.
13) Ak Mehmed Paşa Sarayı.
14) Lâtif Paşa Sarayı.
15) Arslan Ağa Sarayı[7].

Evliya Çelebi, birinci cildinin 323-324. sahifelerinde İstanbul'da bulunan vüzera, ulema, ayan, kibar kişilerin ve başkalarının saraylarının meşhurlarını ve tarihlerini ayrıca sıralamıştır.

Bunların sayısı 42'dir. Ayrıca Sultan Süleyman, Sultan II. Selim zamanlarındaki Mimar Sinan yapısı sarayları da yazmıştır.

Raşid Tarihi'nde H 1121 - M 1709 yılı olayları arasında Yeni Saray'da (Topkapı Sarayı) Sultan III. Ahmed adına yapılan bir kasrı *"Bina-yı Kasr -ı âlî ve Kâşâne-i şahâne der-sarây-ı cedid"* başlığı altında şu bilgiyi veriyor:

"Seray-ı hümâyûnun bütün yapılan kârgir, kurşun örtülü olup İstanbul evleri binasında olan, anda olmadığından tab'-ı hümâyun şehr binası tarzında köşkler ve odalar murad idüp bundan evvel Sarayburnu'nda başlanan Kasr-ı Âlî, büyût-ı refîa (büyük evler) binası tamam olmağın bu ayın yirmi dokuzuncu günü o lâtîf yeri şereflendirdi[8]."

Sultan III. Ahmed, kârgir ve kurşun örtülü Topkapı Sarayı binalarından usanmış, İstanbul konakları gibi köşkler ve odalar yaptırılmasını istemiş. Topkapı Sarayı bahçesinde bu şekilde büyük bir kasır yaptırmıştır.

Yeni tarzda ahşap saray ve kasır inşası bundan sonra çoğalmıştır. Adaşı ve büyük dedesi Sultan I. Ahmed zamanında bazı ahşap saraylar ve kasırlar yapılıyordu.

Üsküdar ilçesinin içindeki sarayları, köşkleri, kasırları, sahilsarayları alfabetik bir tarzda veriyoruz.

ABDÜLHAK MOLLA KÖŞKÜ

Sultan II. Mahmud'un kadınlarından Tiryal Hatun'un Yusuf İzzeddin Efendi'ye geçen, Büyük Çamlıca Sarayı'nın hemen başında Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın köşkü vardı. Semih Mümtaz Bey, bu köşkün hususiyetini anlatırken: *"Fevkalâde nezaretliydi, Boğaz'ın, Marmara'ya, bahusus Haliç'e o kadar hâkim ve nazır bir yerindeydi ki, emsali bir yerde yoktu. Abdülhak Molla, Hazine-i Hâssa arazisine bitişik olan köşkünün ve ormancığının pek sık tecavüze uğraması üzerine gördüğü bir rüyaya dayanarak burada bir türbe yaptırdığını söylermiş[9]."* diyor.

9 Tarihimizde Hayâl Olmuş Hakikatler, s. 73.

Abdülhak Molla, Şair Abdülhak Hâmid'in dedesidir. Saray baştabibi Behçet Efendi'nin kardeşidir. H 1201 - M 1786 yılında doğmuştur. Müderris, saray doktoru, kadı, kadı asker, Mekteb-i Tıbbiyye'de üç defa seretibbâ, reîsülulemâ olmuş, H 1270 - M 1853 yılında ölmüştür. Üsküdar'da, Karacaahmed'de, Kuşbağı Mezarlığı'nda gömülmüştür. Şairdir, tıbba dair bazı kitapları vardır[10].

Sultan II. Mahmud'u Çamlıca'da, Sarıkaya'daki kız kardeşinin köşkünde tedavi etmiştir. Bu tedaviyi gösteren bir küçük kitabı da vardır.

ÂDİLE SULTAN KASRI

Bu kasır Üsküdar'da Koşuyolu ile Altunizâde arasındaki 354 bin metrekarelik bir bahçenin ortasına kurulmuştur. Kasrın kapısına asılan bir levhada *"Âdile Sultan Kasrı 1853"* yazılıdır.

Kasır, Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığı zamanında H 1270 - M 1853 yılında küçük kız kardeşi Âdile Sultan adına yapılmıştır. Mimarının Balyan Kalfa olması ihtimali vardır. Beylerbeyi Sarayı bundan 12 yıl sonra yapılmıştır. Kasır, bodrumuyla beraber üç kattır. Ağırlıkları ve tavanı taşıyacak kısımlar taşla, öbür kısımları geniş ebatlı hususi tuğla ile yapılmıştır. Korkulukları mermer şebekeli, iki taraflı mermer basamaklarla çıkılan iki kapısı vardır. Medhaller geniştir. Birinci katta çok büyük bir salon vardır. Buradan soldaki salona açılan bir kapı ve burada da karşılıklı iki büyük medhalde karşılıklı iki küçük oda ve abdesthâne vardır. Sarayın fil ayakları renkli taşlarla kaplanmıştı. Bunların çoğu kırılmış ve dökülmüştür. Tavanlarını, kapılarını eskiden renkli nakışlar süslerdi. Bunların üstüne badana ve boyalar çekilerek bozulmuştur.

Salonun sağında çift iki taraflı ahşap, 60 basamaklı bir merdivenle ikinci kata çıkılır. Burada da dört büyük, iki küçük oda vardır. Büyük salonu ahşap bir kubbe örter. Kubbenin ve bazı odaların tavanlarının orijinal süsleri bize kadar gelmiştir. Ben 16 Nisan 1975 Çarşamba günü kasrı sivil savunma uzmanı Yusuf Sağnak Bey ile gezerken sarayın tavan süsleri asıllarına göre yer yer gözeme şeklinde ve bazıları yeniden boyanıyordu.

Kasır, Osmanlı İmparatorluğu sona erdikten sonra yeni devletin kuruluş sancıları arasında bütün saraylar ve kasırlarımız gibi ihmal edilmiş, döşemeleri, avizeleri, taşınabilir her şeyi yağmalanmış ve yok edilmiştir. Hamamının mermer kurnalarından bazıları şimdi hastahânenin bahçesinde çeşme olarak kullanılıyor. Kasrın dışı geçen sene tamir edilmiş ve yer yer çimento ile sıvanmıştı. Bu sene bunların birçok badana kısmı kopmuş ve yıkılmıştır. Kasrın dışı badana edilirken sarı orijinal bir panosu bırakılmıştır.

Kasır, Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı tadiller yapılarak Dârüleytam denilen yetimler yurdu olarak kullanılmıştı. Kasır, kırk dönümü kapsayan çok güzel havalı, güzel manzaralı ve iyi sulu bir yere kurulmuştur. Sonra Maarif Vekili Mustafa Necati Bey burada 60 yataklı bir çocuk prevantoryumu kurdurmuştu. 27 Mayıs 1927'de açılış töreni yapılmıştır. Bir sene sonra yüz yataklı yeni bir pavyon ilave edilmiştir. Kasrın üstüne bir kat daha çıkılarak burası 200 yataklı olarak sağlık hizmetine sokulur ve senelerce devam eder.

10 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 301.

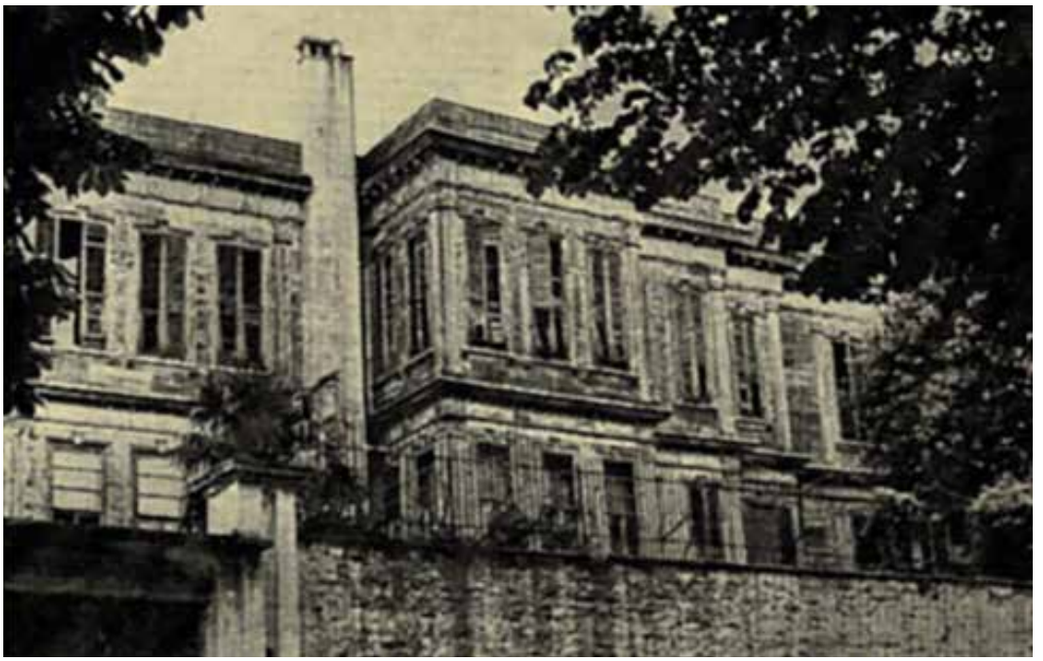

Vâlidebağı'nda Âdile Sultan Köşkü

Bir kata daha tahammüllü olup olmadığı incelenmeden, mütehassıslar tarafından araştırılmadan gelişi güzel yapılan bu kat, kasrı çökertme istidadı gösterdiğinden hemen yıktırılmıştır. Bu yapmalar yıkmalar arasında muhteşem kasır orijinalliğinden ve sağlamlığından çok şeyler kaybetmiş ve yüzüstü bırakılmıştır. Veremli çocuğunu burada tedavi ettirirken kaybeden hayırsever iş adamlarından rahmetli İhsan Mermer, kasrın önüne dört katlı ve 50 yataklı bir çocuk pavyonu yaptırmıştır. Buranın yeni yaptırılan sanatoryumu 1939 yılında Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan tarafından hizmete açılmıştır.

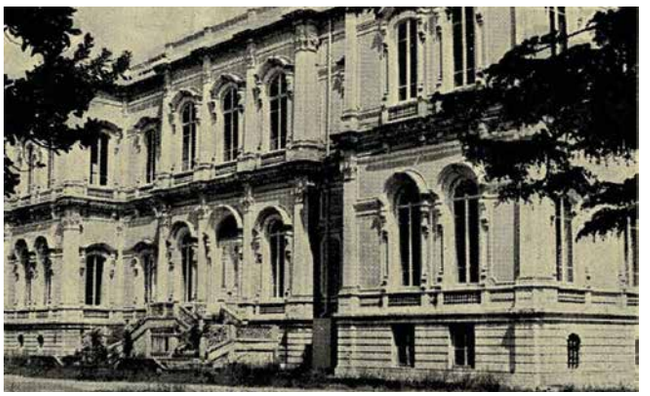

Âdile Sultan Kasrı

1971'de buraya 200 yataklı ve tam teşekkülü bir hastahâne yapılmasına başlanmış ve tamamlanmıştır. Bu sağlık sitesinin yatak sayısı 650'ye yükselmiştir. Hastahâne bütün eğitim toplumuna sağlık dağıtan ve cidden övünülmeye layık bir sağlık yurdu haline gelmiştir.

İlk zamanlarda zaruri ve acil ihtiyaçlar dolayısıyla ve henüz turizm müessesesi hesaba katılmaz ve burası hastahâne haline getirilirken büyük hata edilmiştir. Bu hatanın zincirleme bir şekilde devam ettirildiği ve ettirilmek istendiği görülüyor. Bu civarda hava, su, manzara bakımından kasrın bahçesinden farklı olmayan birçok yerler vardır. Burası bir park ve müze haline getirilmeli, kasrın ihtişamlı görünüşünü bozan beton binalar kaldırılmalıdır.

Âdile Sultan Hamamı'ndan alınmış muhteşem bir kurna

Âdile Sultan'ın H 1282 - M 1865 yılında İşkodralızâde Ali Rıza Bey ile evlendirilen kızı Hayriye Sultan vereme yakalanmıştı. Hastalanmadan 12 yıl kadar evvel yaptırılan anasının kasrında bir müddet tedavi edilmişti. Kasır onun tedavisi için değil, daha evvel yaptırılmıştı. Hayriye Sultan, 1286 yılı Rebîülâhir'inin 16. günü ölmüş, babası Mehmed Ali Paşa'nın Eyüb'deki türbesine gömülmüştür[11]. Öldüğü zaman, anası Âdile Sultan sağdı...

Âdile Sultan kimdir?

Âdile Sultan, II. Mahmud ile Zernigâr[12] Kadın'ın kızıdır. 22 Şevval 1241'de (30 Mayıs 1826) doğmuş, 1 Şevval 1316'da (21 Şubat 1899) 75 yaşında ölmüş, Eyüb'de Bostan İskelesi'nde kocası Mehmed Ali Paşa'nın kabri yanına gömülmüştür. Sireti suretine, fiziki güzelliği iç güzelliğine uygun, İslâm'ın istediği bir şekilde Osmanlı hânedanına yakışır bir çapta yetişmiştir. H 1261 - M 1845 yılında, bir hafta süren muhteşem bir düğünle Donanma Müşiri Mehmed Ali Paşa ile evlendirilmiştir. Mehmed Ali Paşa, Sındıkçı Güzeli şöhretli çok güzel bir erkekti.

Âdile Sultan'ın Hayriye adlı bir kızı olmuştu. Bazı kaynakların haber verdiklerine göre

11 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 33.

12 Zernigâr Kadın, H 1248 - M 1832 yılında ölmüştür. Fatih'te Vâlide Sultan Türbesi'ne gömülmüştür. Sicill-i Osmânî, C. I, s. 36.

babası onu çok severmiş. O kadar çok severmiş ki anası kıskanırmış. H 1282 - M 1863 yılında İşkodralı Ali Rıza Bey ile evlendirilmiştir. Rivayete göre Âdile Sultan kıskandığı bu çok güzel kızını çok da hırpalarmış. Hayriye anasının horlamasına, hırpalamasına, ezâ ve cefâsına dayanamadığı için verem olmuştu. Dört yıllık yeni gelin iken H 1286 - M 1865 yılında ölmüş, babasının Eyüb'deki türbesine gömülmüştür[13].

Âdile Sultan, Vâlidebağı'ndaki yazlık kasrını H 1270 - M 1853 yılında yaptırmıştı. Bazı kaynakların Âdile Sultan'ın bu kasrını kızının tedavisi için yaptırdığı hakkında verdikleri haberler yanlıştır. Biz bazı kaynakların verdiği Âdile Sultan'ın kızını çok kıskandığı hakkındaki haberlerine de inanmıyoruz.

Âdile Sultan, İslâm'ın emrettiği ve arzuladığı şekilde kapalı idi. Vâlidebağı'ndaki köşkü yazlıktı. Yalısı da Fındıklı'daydı. Âdile Sultan çok okur ve yazardı. Nakşibendî tarikatındandı. Balâ Dergâhı şeyhi Ali Efendi'nin müridelerinden idi. O tekkeye gittiği zaman coşkun âyinler yapılırdı.

Üniversite kütüphânesi müdürü merhum Nureddin Bey'in babası Sabri Kalkandelen, Âdile Sultan hakkında şunları söylerdi:

"Fındıklı'daki sahilsarayı hâfızların, fakirlerin, kıymetli din adamlarının bir toplantı yeri halindeydi."

Âdile Sultan, Sultan II. Abdülhamid'in halası idi. Abdülhamid, bu yaşlı sultana çok saygı gösterirdi. Ölümünden birkaç ay evvel Yıldız'a padişahı ziyarete gittiğinde Sultan Abdülhamid onu, hükümdarlara mahsus merasim ve bando ile karşılamıştı.

Âdile Sultan bir divan teşkil edecek kadar şiirler yazmıştır. Bunların arasında münacat ile naat, medhiye ve mersiyeler çoğunluğu teşkil eder. Güzel gazelleri de vardır.

ÂDİLE SULTAN SARAYI[14]

Bu saray Kandilli'de sert ve kayalık bir tepenin üstüne kurulmuştur. Boğaz'ı, görünüş çerçevesi içine alır. Havası çok güzeldir. Üç avlu kapısı vardır. Biri Ermeni Kilisesi'nin bulunduğu Sıra Sokağı'na açılır. Yeri meyilli olduğu için, sarayın bir kısmı üç, bir kısmı iki katlıdır. Sarayın kuzeye açılan kapısına iki taraflı 24 basamaklı mermer bir merdivenle çıkılır. Kapının üstünü dört mermer sütunun tuttuğu bir şahnişin örter. Buralara köşk derler. Her iki katta da çok büyük birer salon vardır. Duvarlarında, tavanlarında devrinin ahşap ve nakış işlemeciliğinin güzel yadigârları bize kadar gelmiştir. Bilhassa ikinci katın büyük salonunun tavanındaki süsler çok muvaffak sanat eserleridir. Bu katın iki taraflı revaklarının arkalarında odalar vardır. Poyraz tarafında büyük bir sarnıç görülür. Mektep haline getirildikten sonra ahşap olan merdivenler betona çevrilmiştir. Buna rağmen saray, arzulanan şekilde kurtarılmış değildir. Tavanların yağlı boya taşıyan muşambaları yer yer kopmuş, çatlamış ve sarkmıştır. Saray avlusunun solundaki ahşap kısımların tavanları çökmüş, duvarları yıkılmıştır. İçlerine saraya ait bazı eski döşemeler de atılmıştır. Bir elektrik kontağı veyahut bir sigara, başı yaz kış rüzgârı eksik olmayan sarayı derhal yok edebilir. Sarayın ikinci katı yatakhâne olarak kullanılıyor. İlgili idarenin dikkatini çekiyoruz.

13 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 33.

14 Kandilli'de.

Sarayın Sıra Sokağı tarafından Osmanlı prenseslerinden ikisinin köşkleri, İngilizlerin ve Fransızların oturdukları bir kuş kafesi gibi zarif ahşap köşkler vardır. Saraydan çıkacak bir yangın bunları ve Kandilli'yi az zaman içinde kül haline getirebilir.

Sarayın sol bitişiğinde gece ve gündüz odunla yemek pişiren bir mutfak vardır. Bu, yangın tehlikesini artırıyor.

Sarayın hiçbir yerinde yapıldığı tarihi, yapanı veya yaptıranı gösteren bir kitabe yoktur. Sarayı Sultan Abdülaziz, Sarkis Balyan Kalfa'ya kız kardeşi için yaptırmıştır.

Balkan Harbi sırasında Kuleli Okulu talebelerinden bir kısmı bu saraya yerleştirilmiştir[15].

AK MEHMED PAŞA SARAYI

Evliya Çelebi'nin saydığı Üsküdar sarayları arasında bir de Ak Mehmed Paşa Sarayı vardı[16]. Yerini göstermiyor. Biz de böyle bir saray tespit edemedik. Çelebi'miz, Üsküdar'da bir de Koca Mehmed Sarayı bulunduğunu söyler. Koca Mehmed Paşa ile Sokullu'yu kastettiği muhakkaktır. Onun sarayı Kız Kulesi'nin önünde, döküntüler üzerindeydi.

ARSLAN AĞA SARAYI

Evliya Çelebi, IV. Murad zamanında Üsküdar'da, bir Arslan Ağa Sarayı bulunduğunu yazar, fakat yerini vermez[17].

Bu Arslan Ağa, Büyük Vâlide Sultan evkâfının kethüdası idi. Başka saraylar gibi ahşap olduğu için yıkılıp yerine başka adlarla saraylar veyahut evler yapıldığı muhakkaktır. Atik Üsküdar - Üsküdar Sarayı ile Şemsi Ahmed Paşa ve Şerefâbâd sarayları örnek olarak verilebilir. Sarayların ahşap oluşu ömürlerinin kısalmasına sebep olmuştur. Denebilir ki, Üsküdar'da saraylar, kasırlar zamanla ad itibariyle üst üste, iç içe binmiş ve girmiş gibidir. Biz Arslan Ağa Sarayı'nın yerini tespit edemedik.

Arslan Ağa, Seydişehirli Kurt Ağa'nın oğludur. Çok zengindir. Birçok hayır eserleri vardır. Vâlide Kethüdası Behram Ağa'nın kâhyası iken H 1056 - M 1646 yılında efendisinin ölümü üzerine Kösem Vâlide Sultan'a kethüda olmuştu. H 1060 - M 1650 yılında ölmüş, Üsküdar'da, Şeyh Camii'nin haziresine gömülmüştür[18]. Şeyh Camii'ni de onarmıştır. Evliya Çelebi, Üsküdar kervansaraylarından Kösem Vâlide Sultan Kervansarayı'nı yazarken:

"Mihmansaray-ı Kösem Vâlide-âyân ve kibarın oturması için tahsis edilmiş mamur bir saray-ı âlîdir. Halen içinde Kethüda Arslan Ağa sakin idi[19]." der.

AV KÖŞKÜ

Bu av köşkü, Üsküdar'da Vâlidebağı'ndaki Âdile Sultan Köşkü'nün bahçesinin içinde Altunizâde Camii tarafındadır. Köşk, Sultan Abdülaziz için yapılmıştır. Tek kapılı köşkün dört tarafını ahşap sütunların üstünde yükselen saçağın örttüğü revak sarar. Üstüne asılan levhada *"Abdülaziz Köşkü 1856"* yazılıdır. Köşk, H 1273 - M 1856 yılında yapılmıştır.

15 Kitabımızda "Kandilli Lisesi" bölümüne de bakılsın.

16 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

17 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

18 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 319.

19 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476.

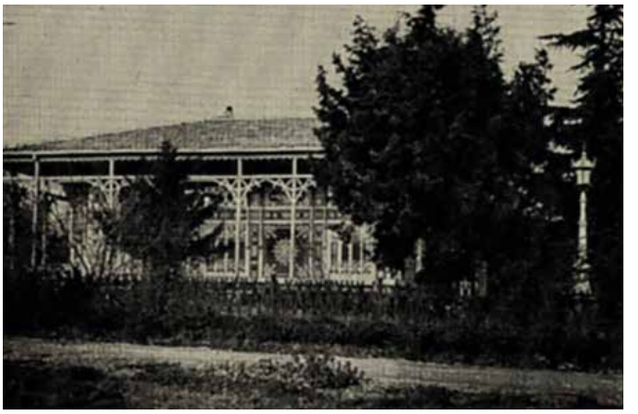

Sultan Abdülaziz'in av köşkü

Kapısının iki tarafında devrinin süsleriyle süslenmiş iki tunç fener vardır. On pencereden bol ışık alır. Üst pencereleri renkli camlıdır. Kapıdan girince sağda abdesthâne, solda içinden köşk şirvanına çıkan merdiven bulunan bir oda vardır. Köşkün zeminine renkli çiniler döşenmiştir. Duvarları da İtalyan çinileri ile kaplanmıştır. Kapıdan salona girince sağ köşede minicik şömineye benzeyen bir kahve pişirme ocağı, solda da mermer yalaklı bir çeşme vardır. Çeşmenin üstüne su deposu gibi yerleştirilen üstüvane şeklinde yaradılışın çeşitli renklerle süslediği bir taş vardır. Pırlanta kadar kıymetli bu taş, salonun içine başka bir güzellik katıyor. Önü parmaklıklı şirvan, yatak yapmak için kullanılıyordu. İlgililer burada saz çalındığını söylüyorlarsa da doğru değildir. Kasırdan arkaya açılan kapısının önünde fıskiyeli som mermerden yapılmış bir havuz vardır. Salonun üstünü, nakışlarla süslenmiş bir tavan örter. Devrinin her çeşit güzelliği kasırda el ele vermiş gibidir. Sanatkârlar, iç varlıklarını bu kasra aksettirmişlerdir. Sultan Abdülaziz ava geldiği zaman bu şiir kadar güzel kasırda hazırlanır ve dinlenirdi. Mimarının, Beylerbeyi Sarayı'nın mimarı Balyan Kalfa olduğu kabul edilebilir. Gönül burasının Âdile Sultan Kasrı ile beraber bir şehir parkı halinde turistlere açılmasını arzular.

Kasrın, İsmail Paşa Caddesi'ne açılan avlu kapısının girerken sağında mimarisine uygun kale burçlarıyla süslenmiş çok güzel bir su deposu vardır. Bu kasrın ve Âdile Sultan Kasrı'nın suyu Çamlıca'dan kuyuya benzeyen bir pınardan gelir. Çevre yolu açılırken Üsküdar'daki başka kasırlar gibi bunun da su yolu bozulmuştur. Kasır ağaçlar, çiçekler içine gömülmüş gibidir. Kasır iki defa tamir edilmiştir. Vâlidebağı Hastahânesi, Âdile Sultan Kasrı için bir müze olarak kullanılması düşünülmektedir. Kasrın solunda muhteşem bir mermer çeşme vardır.

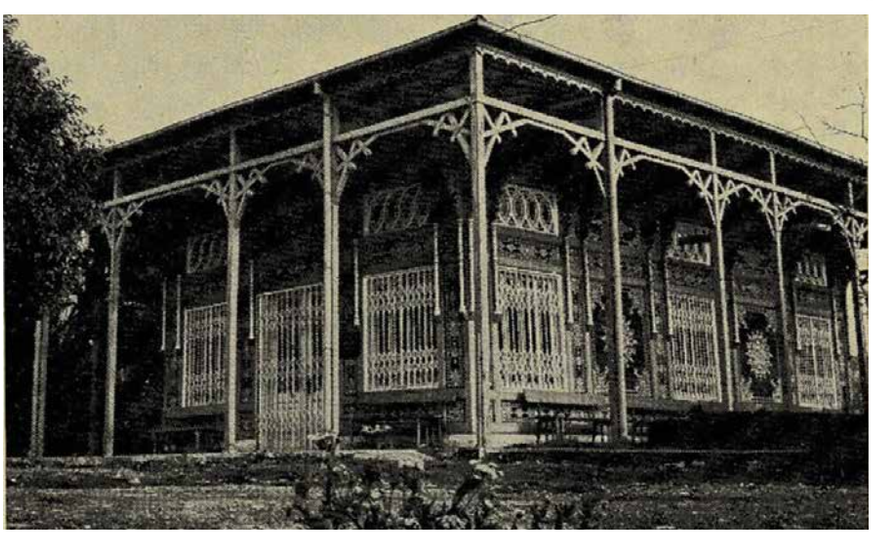

Vâlidebağı'nda Sultan Aziz'in av köşkü

AYŞE SULTAN SARAYI

Evliya Çelebi, Üsküdar'daki büyük ve meşhur sarayları sayarken başta Salacak'ta Ayşe Sultan Sarayı'nı gösteriyor[20].

20 Bu sarayı, Rüstem Paşa Sarayı'nı yazarken genişçe inceledik. Oraya bakılsın.

Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan'ın kabri Aziz Mahmud Hüdâî Türbesi'nin bitişiğindeki kapalı türbede idi. Sonra türbenin çatısı yıkılmış ve kaldırılmıştır. Şimdi açıkta kalmıştır. Hiçbir kitabesi yoktur.

BEYHAN SULTAN SARAYI

Sultan İbrahim'in kızı Beyhan Sultan'ın Akıntı Burnu'nda bir yalısı vardı. Başbakanlık Arşivi'nde Muallim Cevdet, saray kısmı tasnifinde 4334 numarada kayıtlı, 21 Receb 1240 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre bu sahilsaray, Sultan II. Mahmud zamanında tamir edilmiştir. Yerini tespit edemedik. Beyhan Sultan, H 1055 - M 1645 yılında doğmuş, iki yaşında Hezarpâre Ahmed Paşa'ya nişanlanmıştır. H 1112 - M 1700 yılında ölmüştür. Kanunî'nin türbesine gömülmüştür[21].

BEYLERBEYİ SARAYI[22]

İstavroz Sarayı, Sultan I. Abdülhamid zamanından beri terk edilmişti. Sultan II. Mahmud tarafından sarayın arsası isteklilere satılmıştı. Padişah bu arsaları alanları yakacak ve erzak resimlerinden (belgelerinden) muaf tutmuştu. Tarihçi Ata, bunu şöyle anlatır:

"Sultan Abdülhamid Han ahd-i âlîsinde terk ve tatil olunan Beylerbeyi Saray-ı Hümâyûnu'nun arsası isteklilere satılmış ve bura ahalisi ahs, rüsumat-ı mahrukat ve erzakta muafiyet şerefine mazhariyetle beraber bu sarayın evvelce Hırka-i Şerif sandukasıyla süslenen dairesi yerine Sultan Abdülhamid Han Hazretleri bir minareli cami, yanında bir muvakkithâne, hamam ve tetümmatını yaptırmış olduklarından, Sultan Mahmud Han camiye bir minare ilave ve tamir ettiler[23]."

Sultan II. Mahmud, imparatorluğu çöküntüden kurtarmak, Garb'ın tekniğine göre her sahada imparatorluğa yeni bir yol vermek isteyen bir padişahtı. Devrinde pek çok yeni yapılar yapılmıştı. Ata Tarihi, 3'üncü cildinin 136'ncı sahifesinden 191'inci sahifesine kadar olan bölümü bu padişahın yaptırdığı eserler için yazılmış tarih manzumelerine ayırmıştır.

Sultan II. Mahmud, birçok saray ve kasır yaptırmıştır. Bunlardan birisi de Beylerbeyi Sarayı'dır. İstavroz Sultani Bahçesi'nden ve İstavroz Sarayı'nın arsalarından satılan yerlerden bir kısmını sahiplerinden satın alarak, Beylerbeyi'nde bir saray yaptırmaya karar vermişti.

Şair Pertev Paşa, Tarih Berây-ı Sahilsaray-ı Beylerbeyi başlığı altında şu manzumesini yazmıştır:

"Rûh-ı âlem pâdişâh-ı bahr ü ber Mahmud Han
Kevni ihyâdır dil-i pâkindeki hep mâcerâ
Fazl-ı Hakk'dır ol şeh-i âgâha bu ikbâl-i kevn
Yapdığı kâşâneye bağ-ı İrem'dendir verâ[24]
Bendesi Pertev ider târîhini vird-i zebân
Şâh-ı devrâne mübârek ola bu sâhilserâ
1245 (M 1829)"

Bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1245 - M 1829 yılı

21 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 26.
22 Eski.
23 Ata Tarihi, C. 3, s. 141.
24 Böyledir.

çıkar ki bu, rakamla altına da yazılmıştır. Bu, sarayın yapımına başlandığı tarihtir. Saray üç senede ikmal edilmiştir. Pertev Paşa, saray bitince de şu tarih manzumesini söylemiştir:

"Hazret-i Sultân Mahmud'un fürûğ-ı şevketi
Virdi dîn ü devlet ü dünyâya zînet serteser
Mâcerâ-yı hikmete mebnî olub her pîşesi
Tab'-ı pâki yapdı bu sâhilsarây-ı nev eser
Tarhı a'lâ mevkii ra'nâ hevâsı can-fezâ
Âfiyetlerle o rûh-ı âleme olsun makarr
Çâkeri Pertev yazub bu bâbda bir şâhbeyt
Dilküşâ her mısraı târîhden virdi haber
Oldu itmâmı müyesser, buldu vâlâ zîb ü fer
Yümn ile sâhilsarây-ı pâdişâh-ı bahr ü ber
Sene 1248 (M 1832)"[25]

Lütfî Tarihi, H 1248 - M 1832 yılı olayları arasında *"Beylerbeyi Sahilsarayı'nın Binası"* başlıklı bir bendinde şunları söyler:

"Boğaziçi'nin lâtif havasıyla meşhur olan mahallerinden, Anadolu sahilinde vaki İstavroz adlı gönül açan yerde, eskiden de bir sahilsaray bulunduğunu bazı tarihler yazıyor. Burada onun gibi bir saray yapılmasına karar verilmiş, burada bulunan bazı yalılarla lüzumlu ve münasip arazi sahiplerinin gönül rızalarıyla satın alınarak, gayet lâtif, gönül avlayan bir sahilsaray yapılmaya başlanmıştı. Bu saray bütün teferruatıyla bitmek üzere olduğundan Muharrem'in beşinci Pazartesi günü padişah buraya nakletti. Bu münasebetle şeyhülislâm, vezirler, sadrazam, bazı ulema, devlet adamları, has hademe ve padişahın kulları fevc fevc gelip, bu yüce sarayı temaşa ettiler. Saray için tarih yazan şairlere ihsanlar sadaka olundu. Sarayın bina emini olan sahib-i ayar Said Efendi'nin göğsü mücevher nişanla süslendi[26]."

Başbakanlık Arşivi'nde Muallim Cevdet tasnifi saray kısmında, 5189 numarada kayıtlı, 26 Cumâdelûlâ 1248 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre padişah, Beylerbeyi Sarayı'na göç ettiği vakit miri katırları İstanbul'a götürüp getirmek için beheri 40 paradan 60 mavna kiralanmış ve bunlara 60 kuruş verilmesi lazım gelirken 54 kuruş ödenmiştir.

Aynı arşivde Muallim Cevdet tasnifi saray bölümünde, 4255 numarada kayıtlı 29 Rebîülevvel 1248 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre İstavroz Sarayı'ndaki aşçı, tablacı ve başkalarının maaşları ödenmiştir.

Eski Beylerbeyi Sarayı çok büyüktü. Ahşap yapılı iki katlıydı. Sarıya boyanmıştı.

Sarayda harem, selâmlık, zülvecheyn denilen hareme ve selamlığa bakan kısım, mâbeyn, saray hizmetlilerinin oturacakları daireler, hamamlar, mutfaklar, ahırlar vardı.

Tarihçi Ata'nın saray-ı hümâyûnun bazı teferruatıyla sonradan ilave olunan ebniyesine dair verdiği bilgi arasında şu da vardı:

"Padişahlar sayfiyeye 3, nihayet 4 ay bazen tebdîlen halvet tariki ve lüzumu kadar bendegân ile teşrif buyurulduğu halde istiaba yetecek surette yapılı fakat Beşiktaş tekmil dâire-i

25 Pertev Paşa Divanı, s. 24-31, Sene 1256.

26 Lütfî Tarihi, C. 4, s. 62.

aliyyeyi istiaba kâfi büyücek ve Beylerbeyi bundan küçük inşa olunup, başkaları hemen bütün dâire-i celîle ile arama gayri kâfi küçük yapılmıştı[27]*."*

Beylerbeyi Sarayı'nda okuyup-yazma işleri normal devam ederdi, prens ve prensesler okumalarını ve yazmalarını sürdürürlerdi. Diğer kasırlarda bu yoktu.

Tarihçi Ata, Beylerbeyi Sahilsarayı'nın, caminin yukarı taraflarında bulunduğunu söylüyor.

Beylerbeyi Sarayı'nın, rıhtım üstündeki dairelerinin ayrı ayrı kapıları vardı. Bu sarayda batılı prenslere, veliahtlara ziyafetler verilmiştir. Mareşal Moltke hatıralarında bu sarayı anlatırken şunları söyler:

"Beylerbeyi Sarayı'nın yüzü, pencerelerden görünmez bir haldedir. Sarayın arka tarafındaki bir kapıdan bahçeye girdim. Havuzlardaki mercan balıklarını, tarlalardaki az görülmüş çiçekleri seyre dalmıştım. Bahçe birçok setlerle arkadaki bir tepenin zirvesine kadar uzanıyor. Yüksek, yeşil duvarlar sınırlarını belli ediyordu. Sarayın deniz yüzündeki pencereleri hep kafesli, kafesler sade harem pencerelerinde olmayıp selâmlık kısmı da bunlarla örtülmüştür. Fakat harem tarafındakiler hem daha sıktır.

Ben böyle öteyi beriyi incelemekle meşgulken harem tarafından, bir pencereden Sultan Mahmud başını çıkararak yanına çıkmamızı emretti. Dehlizden geçerken bir zenci kadının kucağında Üçüncü Efendi'yi (padişahın üçüncü oğlunu) gördük. Damat Said Paşa büyük bir saygıyla bebeğin eteğini öptü. Prens sıhhatli ve güzel yüzlü bir çocuktu. Güzel, büyük bir merdivenden çıktık. İçinde mobilya namına bizim evlerimizde bulunan şeylerden farklı ve döşeme bulunmayan birçok salonlardan geçtik. Sade yerler sûr Lübnan parkesi ile döşeliydi.

Sultan Mahmud'un dairesine girdiğimiz zaman padişahı bir koltukta oturmuş bulduk, çubuk içiyordu. Karşısında mâbeyncilerinden Mehmed Ali ve Rıza Beyler divan duruyorlardı."

Sultan II. Mahmud'un oğlu Abdülmecid, H 1249 - M 1833 yılında bu sarayda merasimle hatim indirmişti.

Beylerbeyi Sarayı'nda, H 1250 - M 1834 yılında, bir sergi kurulmuştu. Rus Çarı Petersburg, fabrikalarının yaptığı hediyeleri getiren heyete, İstavroz Sarayı civarında evler tutuldu. Bu eşya Rus Sefiri Pontif'in nezareti altında, Beylerbeyi Sarayı'nda teşhir edildi. Sergiyi padişah, vezirleri ve devlet memuru ziyaret ettiler.

Sultan Abdülmecid zamanında Rus, Alman prenslerine Beylerbeyi Sarayı'nda ziyafetler çekildi. Prens Napoleon da eski Beylerbeyi Sarayı'nda ağırlanan batılı misafirlerdendi.

Başbakanlık Arşivi'nde, 690 numarada kayıtlı, 13 Zilkade 1268 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre Beylerbeyi Sarayı H 1268 - M 1851 yılında, Sultan Abdülmecid içinde otururken bir yangın çıkmıştır. Bu bir uğursuzluk sayılmıştı. Derhal padişah, Vâlide Sultan ve harem halkı Çırağan Sarayı'na nakledilmişlerdi. Burada padişah için 7, Vâlide Sultan için de 5 koyun kurban kesilmişti.

Eski Beylerbeyi Sahilsarayı'nda geçen olaylardan birisi de Amerikalı Prof. Mr. Smith'in arkadaşlarıyla beraber Sultan Abdülmecid'in önünde Amerika'dan getirtilen telgraf makinesiyle ilk tecrübe yapılmasıdır. Padişah bu tecrübelerden çok memnun olmuştu. Sarayın bir salonundan diğer salonuna kurulan makinelerin *"Fransız gemisi geldi*

27 Ata Tarihi, C. I, s. 59.

mi? Avrupa'dan ne haber var?" mealindeki mesajını nakletmelerini padişah *"Maşaallah, Maşaallah"* diye karşılamıştı. Bu husustaki arşiv vesikasını veriyoruz.

İlk Telgraf Tecrübesi Eski Beylerbeyi Sarayı'nda Yapıldı

H 1263 - M 1846 yılına kadar Türkiye'de telgrafla muhabere makinesi yoktu. Türkler telgrafı bilmiyorlardı. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği tercümanı vasıtasıyla, Sultan Abdülmecid'e, Mors Alfabesi'yle muhabere yapan bir telgraf makinesi göndermişti. Padişah Abdülmecid, şeyhülislâm, sadrazam ve teşrifata dâhil vekiller, şimdi yok olan eski Beylerbeyi Sarayı'na çağırarak makinenin tecrübesi yapılmış ve kabul edilmiştir. Biz, padişahın bu iradesini Başbakanlık Arşivi'nde, Dâhiliye kısmında, 227 numaralı sandıkta, 7919 numarada kayıtlı bulduk.

27 Şevval 1263 (M 1846) tarihlidir.

Mâbeynden sadrazama yazılmıştır. Kâğıdın arkasında şu not vardır:

"Telgraf usulünü temaşası zımnında vükelây-ı fiham hazretlerinin mâbeyn-i hümâyûna gönderilmesine dair."

Vesikayı buraya aynen alıyorum:

"Ma'ruz-i kemineleridir ki:

Ma'lum-ı âlî-i sadâret penâhîleri buyrulduğu üzere Avrupa canibinde icra olunmakta olan telgraf usulünün rağbet-i seniyye buyrulduğu halde memâlik-i mahrûsa-i şahânede dahî icra kılınmak için numunesi manzûr-ı âlî-i hazret-i şahâne buyrulmak üzere Amerika tarafından bir takım âlâtı gönderilmiş olduğu, Amerika Sefareti canibinden tercemânı vasıtasıyla ihbar olunmuş ve ol babda erzan buyrulan müsaade-i seniy-ye-i Cenab-ı Cihanbâni iktizasınca âlât-ı mezkûre bugün mâbeyn-i hümâyûn-ı şahâne taraf-ı eşrefine celb birle san'at-ı mezkûre huzûr-ı meâ-lî nüşûr-i cenâb-ı tâeidârîde icra olunmuş ve san'at-ı mezkûre şâyân-ı temaşa ve usûl-ı muhaberede kemâl-i suhuleti mûcib mevaddan bulunmuş olmasıyla sâye-i şevketvâye-i hazret-i cihanbânîde sûret-i icrâiyyesi müşâhade buyrulmak üzere zât-ı âlî-i vekâletpenâhileri ve cenâb-ı muallâ elkab Şeyhü'l-İslâmi ile rikâb-ı hümâyun resm-i âlîsine dâhil olan şair vükelây-ı kiram hazerâtının bimennihi teâlâ yarınki Salı günü saat 4 kararlarında mâbeyn-i hümâyûn-ı feyz meşhun-ı cenâb-ı mülûkâ-ne cânib-i âlîsine azîmet buyurmaları hususunda emir ve ferman-ı meâlî unvân-ı hazret-i şahâne sânihapîrây-ı sudur buyurulmuş olduğu muhât-ı ilm-i sâmî-i âsârîleri buyuruldukda ol babda emir ve ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. 27 Ş. Sene 1267."

Başbakanlık Arşivi'nde, Muallim Cevdet tasnifi Saray bölümünde, 267 numarada kayıtlı, 16 Ramazan 1270 (M 1855) tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre, Beylerbeyi Sarayı bahçesinde ve başka sultanî bahçelerde Haziran ayında domates, patlıcan, çilek, frenk üzümü, limon, turunç, şeftali, erik ve başka meyveler yetişirdi. Bu bahçelerin serleri, limonlukları bulunuyordu. Has bahçelerde yetişen sebze ve meyvelerin fazlası İstanbul'da çiçekçi dükkânlarında (manavlarda) halka ucuzca satılırdı[28].

28 Bu hususta İbrahim Hakkı Konyalı'nın, 68 sayılı, 16 Ekim 1948 tarihli Her Hafta mecmuasında bir yazısı vardır.

BEYLERBEYİ SARAYI[29]

Beylerbeyi tabiatın en güzel bir yerine kurulmuştur. Öyle bir yer ki, İskender Denizi denilen Boğaz'a hâkim, adlandırabildiğimiz, adlandıramadığımız milletlerin şairlerini coşturmuş, dile getirmiştir. Boğaz'ın iki tarafını süsleyen Türk eserleri zümrüt taneli bir tesbihe benzetilirse Beylerbeyi Sarayı onun pırlanta imamesidir.

Yeni Beylerbeyi Sarayı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Mimarı, arşiv vesikalarında adı ve sanı *"Mâbeyn-i Hümâyûn baş mimarı"* şeklinde geçen Sarkis Bey'dir[30].

Kardeşi Simon Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun Umum Ebniye-i emiriye memuru idi.

Sarkis Bey, Ermeni Balyan ailesindendir.

Saray, 796 sayılı ve 12 Nisan, 28 Zilhicce tarihli Takvîm-i Vekâyi bu haberi *"vukuat-ı resmiyye"* arasında verdikten sonra Şair Lütfü'nün sarayın yapılışının bittiği hakkında şu tarih manzumesini yazdığı söyleniyor:

"Eyledi ihyâ bu nev sâhilsarâyı bî-misl
Hazret-i Abdülaziz Han'ın ulüvv-i himmeti
Lütfî tebrîk eyledim târîh-i cevherdâr ile
Rabb-ı izzet sa'd kılsun bu sârây-ı şevketi
1281"

1281 tarihli Takvîm-i Vekâyi gazetesine göre bu yıl saray dayanmış ve döşenmiştir. 1281 yılı Zilkade'sinin 25'inci Cuma günü Sultan Abdülaziz, Beylerbeyi Camii'nde Cuma namazını kıldıktan sonra, Beylerbeyi Sarayı'na gelmiş ve açılışı yapılmıştır. Saray, 1975 yılında 135'inci yılını dolduruyor.

Bodrumuyla beraber üç kat olan sarayın selâmlık ve harem dairesi, 23 oda 6 salondan oluşuyor.

Saray mimarisi, içinin döşemeleri, avizeleri, şamdanları, vazoları, saatleri ve içinde geçen olaylar, gelip göçen konuklar bakımından çok enteresandır. Sarayın birçok odalarının ve salonlarının tavanlarını süsleyen yağlıboyalar arasında Osmanlı bayrağını taşıyan yelkenli savaş gemileri vardır. Sarayın tavanlarında ve duvarlarında da güzel sülüs ve ta'lîk ile yazılmış manzum parçalar okunur.

Sultan Abdülaziz

Agop Balyan Kalfa
(H 1254-1292
M 1838-1875)

22 numaralı mavi salonun tavanına ta'lîk ile iki manzume yazılmıştır. Sağdaki manzume şudur:

Revâk-ı dehr ile tâk-ı sipihr durdukça
Ola hemîşe müesses nizâm-ı Osmânî
Bula mebânî-i ahkâm-ı devlet istihkâm
Cihânda sermed olub sıyt-ı nâm-ı Osmânî

29 Yeni.

30 Bağlarbaşı'ndaki Ermeni Kabristanı'nda gömülüdür. Mezar taşına memuriyet unvanı eski harflerle yazılmıştır.

Solunda da şu manzume okunur:

Adâlet bir muallâ hânedir kim şehnişînânı
Hemîşe gülşen-i ilhâm ü tevfîkâta nâzırdır

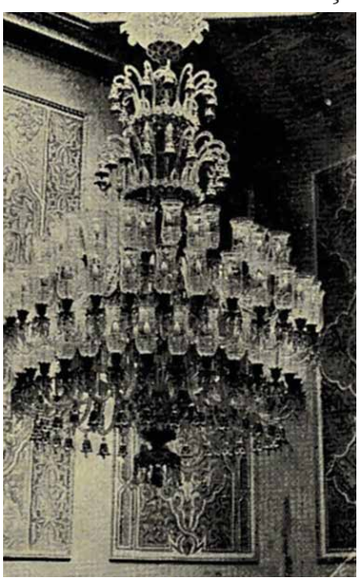

Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon'un muhteşem avizesi

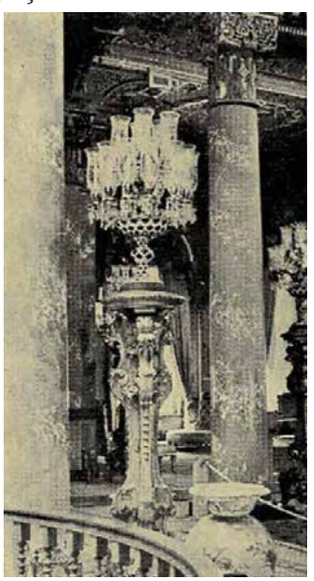

Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon'undan bir köşe

Kulûb-i dâdhâhân adl ile âbâd olur ancak
Ki tahkîm-i esâs-ı devlet ol merkezde dâirdir

Bu salonun, deniz tarafındaki divan sofasının tavanındaki üç bölümlü dairenin ortadakinden başlayarak şu manzume okunur:

Bir günde olub bin hayr-i nusrete makrûn
Dîvân-ı zafer ola bu mâbeyn-i hümâyûn
Bünyân-ı hükûmet ki adâlet temelidir
Beytü'ş-şeref-i saltanata hatt-ı celîdir
Mülkü muammer kılar ayn-ı binâ-yı mersûs
Hükm-i mansûs ile ahkâm-ı nizâm-ı mahsûs
Ahkâm-ı adâletdir iden âlemi ma'mûr
Adl olmasa âdem olamaz kevnde mesrûr
Âkil dinür ol zâta ki adl ide hemîşe
Havf-ı Hakk ola nefsine endişe vü pîşe

Divanın solundaki sofanın tavanında yine ta'lîk ile şu manzumeyi okudum:

Bu mülke yümn-i tulûiyle verdi zînet ü fer
Uluvv-i tâli-i fîrûz-i fâl-i Osmânî
Urf-i mübîn şirâ-ı tarîk-ı necâtdır
Hükm-i metîn bu yolda çırâğ-ı sebâtdır

Divanhânenin 23 numaralı odasının kara tarafında, tavanında yine ta'lîk ile şu dört mısra okunur:

Mısra'ların açar keff-i insâf her zamân
Dîvân-ı Hakk'a nâzır olur bâb-ı ma'delet
Sencîdedir tevâfuk-ı mîzân akl ile
İlhâmdan sünûh ider esbâb-ı ma'delet

Bu odanın kara tarafı tavanında şu manzumeyi okuruz:

İfrât her husûsda mahduh iken yine
İ'mâr ider memâliki seylâb-ı ma'delet
Tevfik-ı Hakk refîki olub şâh-ı âdilin
Olsun küşâde âleme ebvâb-ı ma'delet

Mâbeyn dairesindeki 18 numaralı parkeli oda, Sultan Abdülaziz'in kabul salonudur. Tavanının iki tarafına iki manzume yazılmıştır. İstanbul tarafında şunlar okunur:

Beylerbeyi Sarayı'nda geyik heykeli (1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

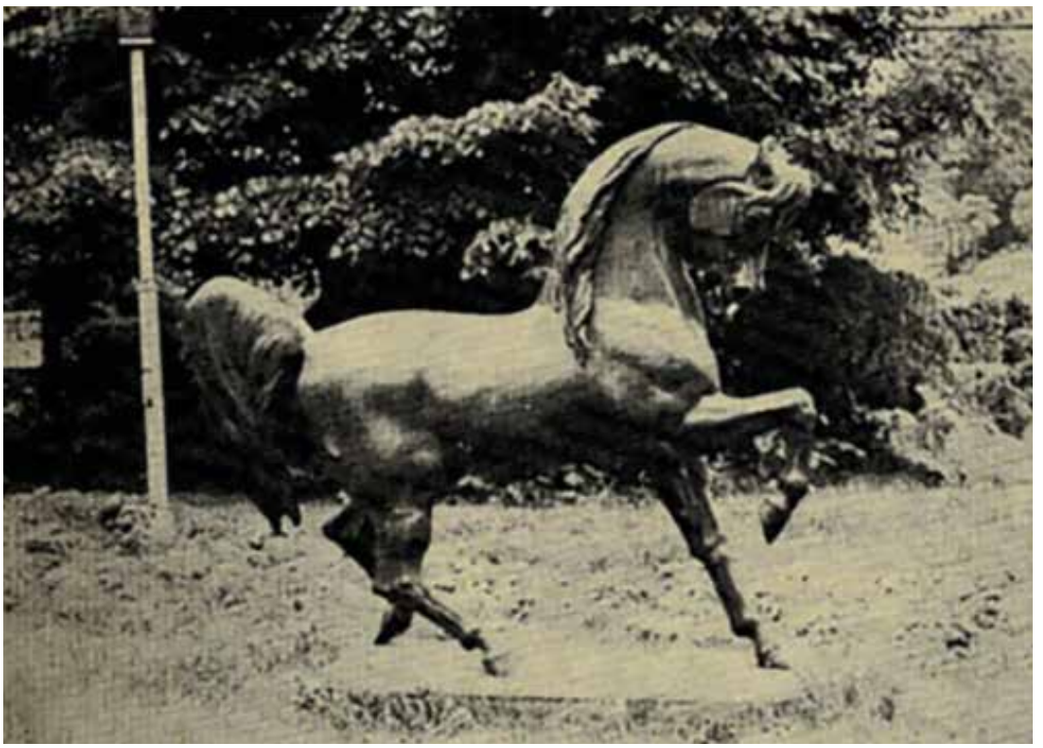

Beylerbeyi Sarayı'nda bir ayağı kalkık bronz tay (1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

Bir pâdişâh-ı muhteremin zıll-i şefkati
Sermâye-i saâdetdir milk ü milletin
Müstağnî-i ilâve-i tezhîb ise n'ola
Şehbeyt-i adl zînetidir taht-ı şevketin

İç tarafındaki manzume de şudur:

Kabil midir dehâlet ide re'y-i nâbecâ
Tevfîkdır muhâfızı dâr-ı hilâfetin
Teshîl ide umûrını dîvân-ı devletin

Mâbeyndeki 19 numaralı oda Sultan Abdülaziz'in namaz ve ibadet odasıdır. Tavanında kırmızı üzerine altınla karşılıklı iki defa *"Ve yensurekâllâhü nasran azîzâ"*, tavanın altında da 16 defa *"Elhamdülillahi vahdehû"* yazılmıştır. Divan duvarında yine altınla *"İn yensurkümullah felâ galibe leküm"*, üstünde de *"Besmele"* ve *"Mâ kâne Muhammedün ebâ ehadün..."* yazılıdır. Soldaki dairede *"Besmele"* ve *"İhlâs"* ile *"Ve men-nasru illâ min indillâh-il-azîz-il-hakîm"* yazılıdır.

İkinci katta harem dairesinin 28 numaralı Sultan II. Abdülhamid'in kütüphâne ve çalışma odası olarak kullandığı odanın tavanında da dört daire içinde güzel bir sülüs ile ve altınla Arapça bir kaside yazılmıştır.

Sarayın birçok dairelerinde meşhur bazı ressamların yağlıboya tabloları vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Zonaro, Şehzâdebaşılı Rıfat, Cemil, Cemal, Üsküdarlı Ahmed.

Sarayın kıymetli eserlerinden birisi de Türk işi çalar saattir. Bu saat 12 saatte, 12 hava çalıyor. Üstünde *"Sultana dua etmek gufran sebebidir"* anlamına *"Duâü's-sultân sebebü'l-gufrân"* yazılıdır. Üstünde padişahın *"El-Gazi"* bir tuğrası vardır.

Arkasındaki atlasta da şunlar okunur:

"İşbu saat Dersaadet'te (İstanbul'da) imal olunmuştur. Makinesi gayet kuvvetli, doğru gider. Haftada bir kurulur. Müzikası 12 saatte bir kurulur. Her saat başında bir hava çalar: Hamidiye Marşı, Bülbül Peşrevi, on kıt'a Osmanlı şarkısını hâvidir."

Alman İmparatoru Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamid'e hediye ettiği büyük vazo da sarayın kıymetli tarih yadigârları arasındadır. Kaidesine Abdülhamid'in tuğrası kazılmıştır. Büyük salonda Sultan Abdülmecid'e hediye edilmiş, üstünde Abdülmecid ibn-i Mahmud Han tuğrası bulunan bir başka saat daha vardır.

Sarayın selâmlık dairesinde 12 numaralı yemek salonunda, üzerlerinde Sultan II. Abdülhamid'in kûfî ile adı yazılmış, meşin kaplanmış ve sedef kakmalı iskemleler ve oda takımları vardır. Harem dairesinde 20 numaralı salondaki bir yazı masasının üstünü Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası süslüyor. Mâbeyn salonunda üstlerinde Abdülmecid'in H 1273 - M 1856-57 tarihli tuğralarını taşıyan çok kıymetli iki gardrob görülür. İkinci katta havuzlu salonda İngiltere'de yapılmış tarihî bir piyano vardır.

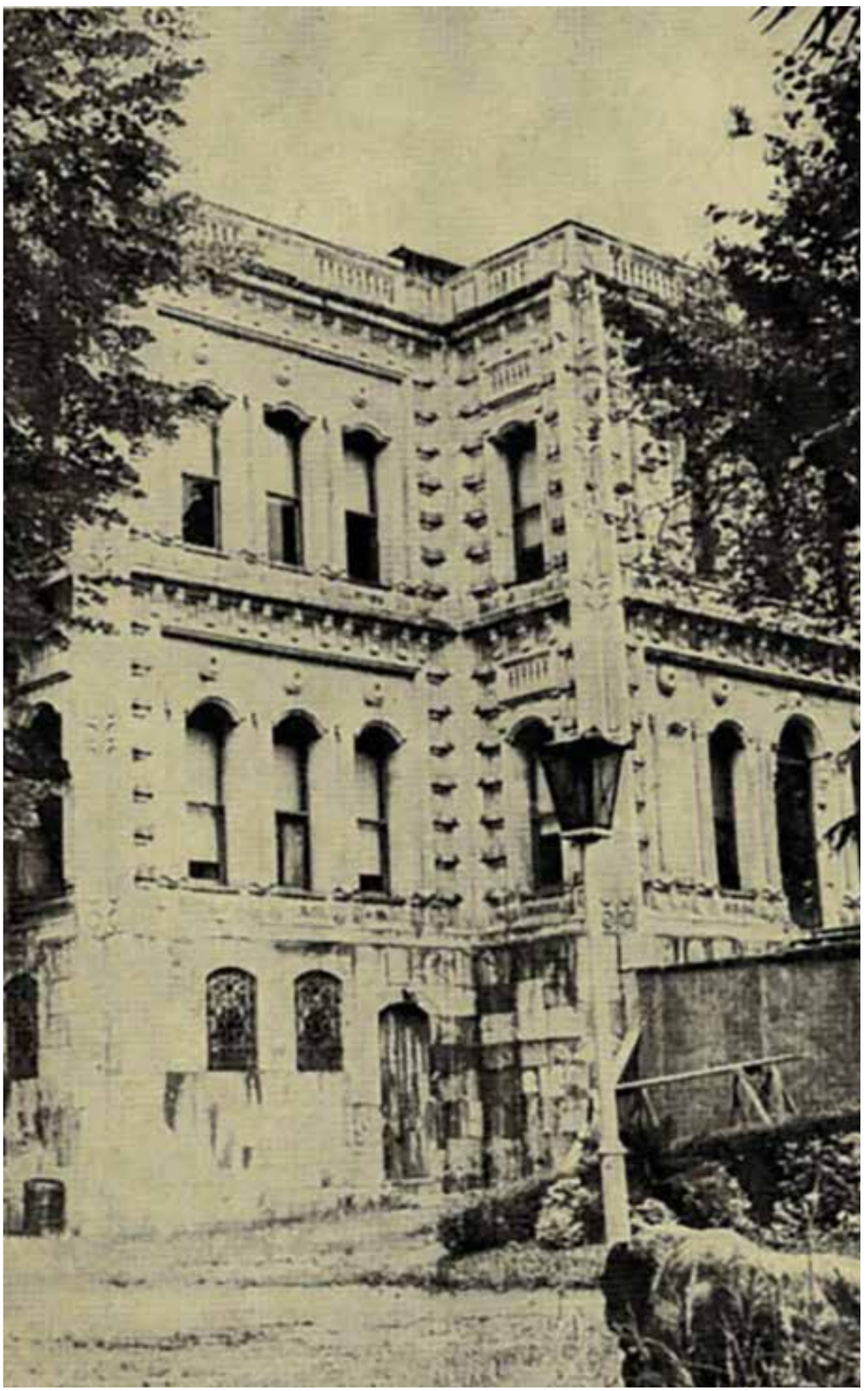

Beylerbeyi Sarayı'ndan bir görünüş

Beylerbeyi Sarayı'nın arslanlı kapısı

Beylerbeyi Sarayı'nda geyik heykeli.
(1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

Beylerbeyi Sarayı'nda mavi sütunlu salona çıkan merdiven duvarındaki süsler

Sarayın çok kıymetli sanat eserlerinden birisi de harem dairesinin ikinci kat salonundaki yekpare ceviz kütüğünden yapılmış, fildişi kakmalarla, kûfî ve ta'lîk yazılarla, istalaktitlerle süslenmiş Şam işi masadır. Masanın altında iki yerde, yapan Şamlı iki kardeşin resimleri vardır. Bir yerinde de Arapça *"Dimeşk-i Şam'da iki oymacı kardeşin işi. 1905"* anlamına gelen şu satır okunur:

"Şuğl-i nahhât ehevan fi Dimeşki'ş Şam 1905."

Altında da Arapça şunlar yazılıdır:

"Şuğl-i nahhât an 1880 fi Dimeşki'ş Şam 1906."

Şam'daki bu iki kardeşin sanathânelerinin 1880 yılından 1906 yılına kadar faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Bu muhteşem bergüzâr bir senede tamamlanmıştır. Bu salonda bu Şamlı kardeşlerin elinden çıkmış çok kıymetli dolaplar, masalar da vardı. Bunlar saraya II. Abdülhamid'in zamanında girmiştir. Bu masanın yüzlerinin yanlarında ta'lîk ve kûfî ile *"Eserlerimiz bize delâlet eder. İnsanlar arasında bu böyle akıp gelmiştir. Bizi açıkça görmek isterseniz bizden sonra eserlerimize bakınız."* anlamına Arapça şu dört mısra yazılmıştır:

İnne âsârenâ tedüllü aleynâ
Hâkeze'l-emru fi'l-berâyâ cârî
Ve izâ azze en terevnâ ıyânen
Fanzurû ba'denâ ile'l-âsâri

ان آثارنا تدل علينا
هكذا الامر فى البريا جارى
وذا عزان ترونا عيانا
فانظروا بعدنا الى الاثار

Saraydaki menkul ve gayr-ı menkul eserlerin üzerlerindeki ve tavanlarındaki kitabeler şimdiye kadar okunmamış ve hiçbir yerde neşredilmemiştir. İlk defa biz neşrediyoruz.

İbrahim Hakkı Konyalı Üsküdar Kaymakamı Mustafa Arkun ve Beylerbeyi Sarayı şefi Ahmet Bey ile sarayın önünde

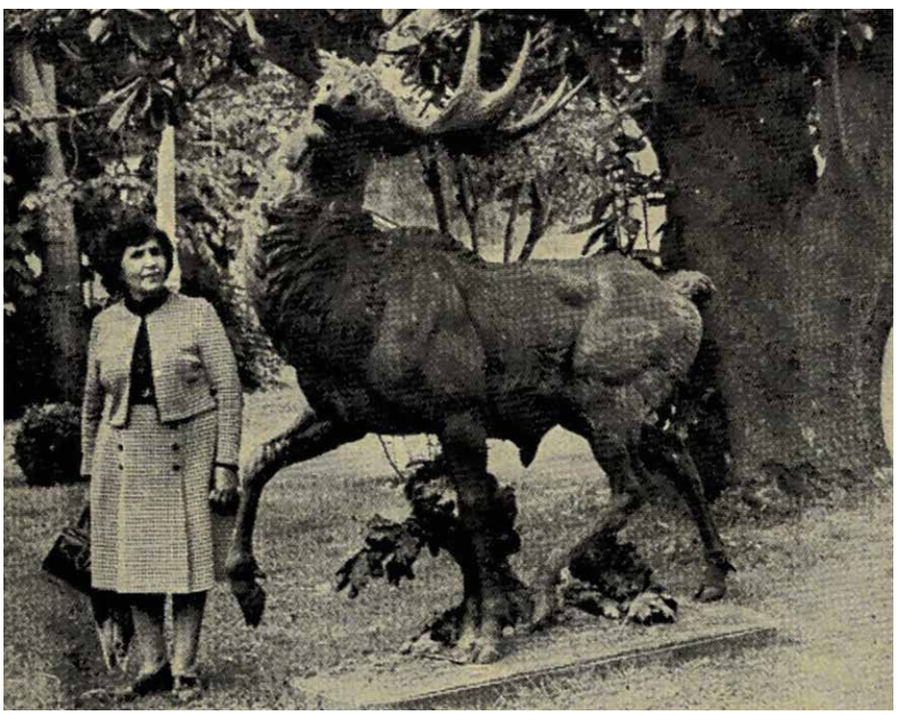

Beylerbeyi Sarayı'nın muhteşem kapısı

Sultan II. Abdülhamid'in Öldüğü Oda

Beylerbeyi Sarayı'nın en meşhur odalarından birisi de harem dairesinin alt katında tünel tarafındaki 9 numaralı küçük odadır. Osmanlı tarihinin 34 senelik bir safhası bu loş odada hüzünlü ve ibret verici bir şekilde sona ermiştir. Büyük Sultan II. Abdülhamid, 1918 yılı Şubat'ında burada ölmüş, gaileli madde âleminden mânâ âlemine, Allah'ına buradan göçmüştür. Bu odanın sola üç, tünel tarafına bir penceresi açılır. Odanın sağında rahmetli padişahın son nefesini verdiği ahşap mütevazı bir karyola vardır. Başucuna duvara bir resmi asılmıştır.

Bir ayna, ortada mermer bir masa görülür. Bir de tarihî yâdından başka hiçbir sanat değeri olmayan paravana tavanda mavi rengi galip büyük bir avize vardır. Odanın ortasında basit bir şezlong da görülür. Ben 21 Ağustos 1950 tarihinde sarayı incelerken bu odada başka bir koltuk takımı ve kütüphâne bulunuyordu. Şimdi bunlar üstündeki odaya alınmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in eşi Behice Sultan'dan, Bellice Sultan'ın kız kardeşinin kızı Suat Hanım'dan, onun emrinde çalışanlardan işittiğimize göre padişah iktidarda iken Yıldız Sarayı'nda her sabah erken kalkar, boy abdesti alır, banyonun bitişiğindeki odada

namazını kılar ve Kur'an okurdu. Padişah beş vakit namazını vaktinde kılan bir tertib sahibi idi. Hal' edildikten sonra sürüldüğü Selanik'teki Alâtinî Köşkü'nde de böyle imiş. Bu güzel alışkanlığı devam ettirmek için öldüğü odanın sağındaki merdiven altına küçük bir banyo dairesi yaptırmıştı. Burada boy abdestini alır, odasında namazını kılarmış. Padişahın odasının yanındaki odada da eşi yatardı. Karyolası ve basit döşemesi olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Osmanlı hükümdarlarının en büyüklerinden biri olan Sultan Abdülhamid'in ölümünde bütün yurt ve İstanbul matem tutmuştu. Vakanüvis Ahmed Refik Bey, *"Abdülhamid'in Naşı Önünde"* başlıklı bir yazı yazmış ve 18 Şubat 1918 tarihli Vakit gazetesinde neşretmişti. Bu Ahmed Refik Bey'in ömrü boyunca yazdığı en iyi bir yazı olarak tarihe geçmiştir. Yazı mensur bir şiir gibi akıyordu. Bu yazı Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ağıtı idi. Bu yazıyı buraya alıyoruz.

Abdülhamid'in Naaşı Önünde...

Hâkân-ı sabık irtihal etmiş... Bu havadis ilk defa gazetelerden öğrenildi. Boğaz, güneşin parlak ziyaları altında, gülüyordu. Beylerbeyi Sarayı uzaktan, mavilikler içinde görünüyordu. Otuz dört sene müddetle Osmanlı tahtını işgal eden Sultan Abdülhamid-i Sânî birkaç saat sonra, güzel İstanbul'un toprakları altına gömülecekti. Sultan Abdülhamid'in cenazesi Beylerbeyi Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na getirilecekti. Orada yıkanacak ve saat dokuzda, Sultan Mahmud Türbesi'ne gömülecekti. Topkapı Sarayı'na gittim. Orta kapı önünde, başında kabalak, elinde tüfek, tek bir nöbetçi bekliyor. Bâbüssaâde önündeki ak ağalar, kemâl-i nezâketle gelenleri karşılıyordu. Kubbealtı, harap ve metruk, ihtişamlı devirlerin hâtırâtiyle meşinin, asırların vakâyiine acı acı gülüyor gibiydi. Güneşin ziyası servilerden süzülüyor, çimenler üzerine dökülüyordu. Bir iki hademe, ellerinde tırmıklar, sabahın feyizli güneşi altında yeşeren çimenler üzerinden, sararmış yapraklan topluyorlardı...

Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphânesi'nin önünden geçtim. Siyah esvablı hademe, lale bahçesi tarafından hızla koştu: Cenaze geliyordu. Sarayburnu'na doğru ilerledim. Ufak bir kafile, parkın kumlu yokuşunu ağır ağır çıkıyordu. Rıhtıma büyük bir istimbot yanaşmış, sarı bacasından dumanlar yükseliyordu. Bu manzara pek hazindi. Marmara, sahiller, tepeler, güneş içinde idi. Uzakta, Hamidiye Camii'nin narin ve beyaz binası, Yıldız'ın ağaçlık caddesi, sarayın çıplak ağaçlar arasından görünen müselsel damları, mebhut ve sakitti. Siyah, bütün siyahlar giyinmiş kafilenin başları üzerinde, beyaz bir çarşaf, koyu bir şal, yeni bir sedye görülüyordu. Sultan Abdülhamid, tahta bir sedye üzerinde, yatağının içinde, bîruh yatmıştı. Kalın, sarı çizgili yatak çarşafı, sedyenin kenarlarına doğru sarkıyordu. Üzerine turuncu ve yeşil nakışlı, kıymettar, koyu bir şal örtülmüştü. Rüzgâr estikçe şal kalkıyor, altında zayıf bir vücudun, ufak bir başın kabartısı görülüyordu. Cenazenin önünde Beylerbeyi Sarayı'nın muhâfızı, yanlarında iki sıra asker, sedyenin etrafında Enderûn-ı Hümâyûn ağaları, saray erkânı ağır ağır yürüyorlardı. Sedye el üstünde taşınıyordu. Arkada Şehzâde Selim Efendi, Damat

Sultan
II. Abdülhamid

paşalar, mahzun ve müteessir ilerliyorlardı. Her tarafta mübhem bir sükût... Hademeden biri elinde bir fes taşıyordu. Fesin üzerine beyaz bir mendil örtülmüştü. Bu, Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin fesi idi. Bütün simalar müteessirdi. Uzakta, bir bahçıvan, elinde bir çapa, melûl nazarlarını dikmiş, bakıyordu. Etrafta, cesedi taşıyanların kumlar üzerinde ayak seslerinden başka bir şey işitilmiyordu. Deniz sakin ve dalgasızdı. Sarayın önünde, Bizans'ın ebedî yadigârı, yüksek sütunlar, güneşin ziyâlarıyla parlıyordu.

Cenaze, lale bahçesi önünden geçirildi. Hırka-i Saadet'in yeşil ve yaldızlı kapısı önüne getirildi. Kapı açılmıştı. El üzerinde içeri girdi. Şehzâdeler ve Damat paşalar Mecidiye Kasrı'nda, cenazeye refakat edenler dışarıda kaldılar. Kapı kapandı, içeriye, Hırka-i Saadet erkânından başkası giremedi.

Ne münevver, ne ulvî, ne ihtişamlı bir daireydi! Burası, Osmanlı hânedanının Hilâfet namına inşa eylediği en bedîî, en mutantan, en parlak bir mabeddi. Duvarlar mavi ve yeşil çiniler, altın yaldızlı levhalarla müzeyyendi. Sultan Selim'in halefleri, ruhlarını bu mukaddes mahalde tesliye ederler, ordularının zaferleri için burada dua ederler, Hırka-i Saadet önünde gözyaşları dökerlerdi. Duvarların rengârenk çinileri, kıymettar yazıları, göz kamaştırıyordu.

Hacet penceresi önündeki hasırlar kısmen kaldırılmıştı. Kargıda, geniş, buzlu camlar Haliç'in görünmesine mâni oluyordu. İki yeşil kerevet üzerinde, serviden, altı kollu ufak bir tabut, hasırların kalktığı taşlık üzerinde, ufak bir teneşir görülüyordu. Sultan Abdülhamid, üryan ve bîruh teneşir üzerine yatırılmıştı. Hacet penceresinin yaldızlı parmaklıkları önünde müteessirâne durdum. Tabutun ilerisinde, Enderûn erkânı, ellerini hürmetle kavuşturmuşlar, hizmete muntazır, bekliyorlardı. Karşıda, Sultan İbrahim'in sünnet odası, asırların menâkıbını saklayan kapalı kapısı, mavi çinili duvarlarıyla, tarihin bu safhasına karışmak istemiyor gibiydi. Teneşirin etrafında, ikisi yeşil, ikisi beyaz sarıklı, dört hoca, ellerinde lifler, misk sabunları, dindârâne bir ihtişamla naşı yıkıyorlardı. Sultan Abdülhamid'in beline doğru beyaz ve yeni bir kefen örtülmüştü. Göğsünden yukarısı ve dizlerinden aşağısı açıkta idi. Vücudunda uzun bir hastalığın zaafı görülmüyordu. Renginde ölüm sarılığı, korkunç bir sarılık yoktu; fildişinden, câmid bir cisim gibiydi.

Boynu ufak, saçı ve sakalı ağarmıştı. Burnu, çehresine nispeten uzunca idi. Gözleri kapanmış, çukura batmıştı. Uzun ve siyah kaşlarının vaziyetinde melal ve teessür vardı. Saçları alnına doğru biraz dökülmüştü. Sakalı bembeyaz, uçlarına doğru, sararmıştı. Yüzünde ihtiyarlık alâmeti, fazla buruşukluk yoktu. Boynu incelmiş, omuz kemikleri dışarı fırlamıştı. En zayıf yerleri göğsü idi. Göğüs ve kalça kemikleri görülüyordu. Bacakları beyaz ve ince, ayakları ufaktı. Vücudunda hiç kıl yoktu. Yalnız meme uçlarında, kollarının alt kısımlarında, parmaklarının üzerinde siyah kıllar görülüyordu. Kolları bîtâbâne iki tarafa düşmüş, ayaklarının parmakları açılmıştı. Vücudunun sağ tarafı bembeyazdı, sol tarafında ve arkasında kırmızılıklar görülüyordu. Hey'eti umûmiyesi sevimli idi. Beyaz bir vücud, yıkandıkça güzelleşen bir naaş, yeni bir teneşir üzerinde, yıkayanların ellerine tabî, uzanmış yatıyordu. Naaşın karşısında, ellerinde gümüş buhurdanlıklar, ağalar duruyordu. Herkes huzur içinde idi. Bütün simalarda tevekkül alâmetleri görülüyordu. Hırka-i Saadet dairesi, tarihî bir gün yaşıyordu. O gün, vakâyi'le dolu, uzun bir saltanat devresinin son sahifesi kapanacaktı. Bütün nazarlar, Sultan Abdülhamid'in teneşir üzerinde yatan

kapalı gözlerine dikilmişti. Naaşa sıcak sular döküldükçe beyaz bir duman yükseliyor, buhurdanlıklardan çıkan öd ve anber kokularına karışıyordu. Etrafta hâşiâne bir sükûn hüküm sürüyordu. Hizmet için girip çıkanların, hasırlar üzerinde, ayak seslerinden başka bir ses işitilmiyordu. Ayakucunda, direğin yanında, damatlardan iki zat, ellerini kavuşturmuşlar, gözleri naaşa matuf, müteessirâne ağlıyorlardı.

Dışarıda tabiatın bütün güzellikleri hissediliyordu: Haliç'in suları umulmaz bir Şubat güneşinin revnakları altında parlıyordu. Çimşirliğin ağaçları çıplak, baharın feyzine munzardı. Yıkanma el'an bitmemişti. Sultan Abdülhamid'in, teneşir üzerinde, kapanmış gözleri, ağarmış saçları, çıplak vücudu ile bîtâbâne yatışı, kalblerde melal ve intibah hisleri peyda ediyordu. Bâzan başı birdenbire kayıyor, yanlarına doğru düşen kollarıyla, masum, bîçâre bir insan vaziyetini alıyor, ak ve perişan sakalıyla boynu garîbâne bükülüyordu.

Nihayet naaşın yıkanması bitti. Sarı ipek işlemeli havlularla kurulandı... Tabut yere indirildi... Teneşir, tabutun yanına getirildi... İçine kefenler serildi; Sultan Abdülhamid'in naaşı hürmetle tabuta indirildi.

Sultan Abdülhamid, son dakikalarına kadar, kendini kaybetmemişti. Hatta vasiyet etmişti: Göğsüne ahidnâme duası konacak, yüzüne Hırka-i Saadet destimâli, siyah Kâbe örtüsü örtülecekti. Bu vasiyet harfiyyen icra edildi. Sultan Abdülhamid'in tabut içinde, beyaz kefenler arasında, kemikleri sayılan çıplak göğsünde ahidnâme duası, yüzünde siyah bir Kâbe örtüsü, ak sakalı, ebediyete doğru kapanmış gözleriyle üryan ve perişan, Hırka-i Saadet dairesinde yatışı cidden elimdi: Sultan Abdülhamid bütün günahlarını tarihe bırakmış, hâşiâne bir vaziyette Huzûr-u İlâhî'ye gidiyordu.

Kefen bağlandı, tabut kapandı. Sedef kakmalı, asırlar görmüş bir saatin ağır taninleri Hırka-i Saadet dairesinin ulviyeti içinde aksetti, tabutun teçhizine başlanmıştı. Üzerine evvelâ bir yatak çarşafı, daha üstüne sırma işlemeli al bir örtü konuldu. Ayakucuna lâciverde yakın çiçekli bir kumaş sarıldı. En üste Kâbe örtüleri, kıymettar taşlarla müzeyyen kemerler konuldu. Başına ve kollarına şallar sarıldı. Baş tarafına sarılan yeşil atlas üzerine kırmızı bir fes konuldu. Naaş yıkanırken, çıplak bir tabut, tahta bir teneşir, Hırka-i Saadet dairesinin gözler kamaştıran renkleri ve yaldızlarıyle tezad teşkil ediyordu. Şimdi Sultan Abdülhamid'in ipekler, şallar, sırmalar, kıymettar taşlarla müzeyyen tabutu, dairenin ihtişam ve ulviyetine tevafuk etmişti.

Herkes çekildi. Yalnız, müzeyyen sütunlar, mülevven duvarlar, parlak levhalar arasında, başı harem dairesine müteveccih bir tabut solda, Dâire-i Aliyye'nin penceresinden altınlar ve sırmalarla müzeyyen yeşil perdeler, ağır sırma püsküller, altın şebekeler, kıymettar ve tarihî levhalar, Kelâm-ı Kadîmler görülüyordu. Arzhâne önünden bir ayak sesi işitildi. Damat paşalardan muhterem bir zât, müteessirâne adımlarla ilerledi, Hırka-i Saadet duvarının köşesinde melûl ve mahzun durdu. Ellerini açtı, gözleri tabuta müteveccih kısa bir dua etti, samimî bir hıçkırık müzeyyen kubbelerde akisler bıraktı.

Saat dokuz... Hırka-i Saadet kapısının önünde sırmalı üniformalar, kalpaklar ve şapkalarıyla sefirler ve zabitler bekliyorlardı. Ecnebiler bu muazzam daireyi merak ve hayretle seyrediyorlardı. Ulema, arkalarında geniş kollu, göğsü sırmalı yeşil ve mor libaslar, sarıklarında sırmalar, hürmetle istikbal ediliyordu. Kalabalık gittikçe artıyordu. Veliahd-ı

Saltanat, şehzâdeler, büyük üniformalarıyla gelmişlerdi. Şubat güneşi altında, nişan, sırma, üniforma parıltısından başka bir şey görülmüyordu.

Hırka-i Saadet dairesinin kapısı birdenbire açıldı. Bütün nazarlar kapıya çevrildi, kalabalık o tarafa doğru birikti. Kapının iki tarafı doldu. Herkes, kalpler müteheyyiç, cenazeyi görmek istiyordu. Nihayet, elmaslı kemerler, sırmalı Kâbe örtüleri, al atlaslarla müzeyyen tabut, kırmızı fesi ile parmaklar üzerinde, mehîb ve muhteşem, dışarı çıktı. Erkân-ı Devlet, zabitler, Sultan Abdülhamid'in cenazesi huzurunda dikilmişti. Tabut; Hırka-i Saadet kapısı önüne yüksek bir mevkie konuldu. Hamidiye Camii'nin kürsü şeyhi, sırmalı yeşil esvabı, göğsünde nişanı ile taşın üzerine çıktı. Etrafına bakınarak sordu:

- Merhumu nasıl bilirsiniz?

Velveleli, hazin, müteessir birçok ses, serviler arasından aksetti:

- İyi biliriz.

Kısa bir Fâtiha bu merasime de nihayet verdi. Tabut kaldırıldı, Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphânesi'nin, arz odasının sağından ağır ağır geçti, Bâbüssaâde önüne geldi, cenaze namazı alelusul burada kılındı. Alay burada tertip edilecekti. Şehzâdegân, ayan, meb'ûsan, erkân-ı devlet, süferâ, ümerâ, saray ağalan, hep buraya toplanmışlardı. Arada sırada, teşrifat memurlarının sırmalı esvaplarıyle, ellerinde beyaz bir kâğıt:

- Ayan, meb'ûsan, ricali ilmîye, ümerâ... diye çağırdıkları işitiliyordu. Nihayet alay tertip edildi. Servilerin önüne hademe-i şahâne, zâbitân ve efradı dizilmişlerdi. Piyade efradı, silâhlarını omuzlarına asmışlar, kemâl-i sükûnetle yürüyorlardı. Tabutun önünde dedeler, Şâzelî Dergâhı dervişleri gidiyordu. Tabutu taşıyanlar Ender-u Hümâyûn ağaları ve saray erkânıydı.

Tabut, Bâbüssaâde'den orta kapıya kadar, serviler arasından, yavaş yavaş ilerledi. Orta kapıdan vakar ve ihtişam ile çıkarken hazin bir tehlîl, ruha huşu ve tevekkül veren tatlı bir şada, orta kapının taş duvarlarına, bir zamanlar vüzerâya mahpes teşkil eden kapı arasına, aksetti. Bu şada, Sultan Selim-i Sâlis'in hassas, necîb ruhunun tercümanı idi. Enderûn'dan akseden her nağme, Enderûn'dan yükselen her terane, hassas padişahın pak ve mübarek ruhunu yâd ettirmemek kabil miydi? Enderûn-ı Hümâyûn ağaları salât okuyorlardı. Kubbe altının harap duvarlarına akseden bu sesler, Osmanlı ruhunun hazîn feryâdlarıydı. Herkes tabutun arkasından hürmetle yürüyordu. Bu tarihî kapı, ne padişah cenazelerinin çıktığını görmüş, etrafında ne acı gözyaşlarının döküldüğüne şahid olmuştu. Önde, dedegânın fâsıladâr, hazîn nevaları işitiliyor, Şâzelî Dergâhı şeyhlerinin hüzünlü bir Arap lâhni ile okudukları Kelime-i Tevhîd, tekbirler ve naatler arasında, aheste bir nakarat gibi yükseliyordu. Orta kapı ile Bâb-ı Hümâyûn arası Alman zabitlerinin otomobilleri, mükellef konak arabalarıyla dolmuştu. İki zarif hanım, arabada, ayağa kalkmışlar, yüzlerinde ince peçeler, alayı seyrediyorlardı. Biraz ötede, Bizans'ın İrini Kilisesi ve son devrin askerî müzesi önünde, Mehterhâne takımı, cesîm kavukları, kırmızı şalvarları, sırma cepkenleri, sarılı ve kırmızılı bayraklarıyla durmuşlardı. Canlı bir tarih, hürmet ve tevkîr ile tabutu selâmlıyordu.

Cenaze, Bâb-ı Hümâyûn'dan çıktı. Sokaklar insandan görülmüyordu. Ayasofya önünden Sultan Mahmud Türbesi'ne kadar caddeye iki sıra asker dizilmişti. Ağaçlar, evler,

pencereler, damlar, kadınla, çoluk çocukla dolmuştu. Tramvaylar durmuştu. Tabut, acıklı ve müessir dualarla, tekbîrler ve tehlillerle ilerliyordu. Cenazeyi görenler, müteessir oluyorlardı. Evlerin pencereleri kadınlarla dolu idi. Bir hanım, hıçkırıklarını zapt edemiyor, mendili gözlerinde, başını duvara dayamış, ağlıyordu. Cenazeyi lâkaydâne seyredenler de vardı. Fakat hassas kalpler, bu hazin merasime, bu müellim feryâdlara, bu dînî ihtişama karşı gözlerinin yaşardığını hissediyordu. Otuz dört sene hilâfet makamını işgal eden Osmanlı padişahının son merasimi hürmetle ifâ ediliyordu.

Son şehkayı andıran Allah! Allah! nidâlarıyle tabut türbe kapısından içeri girdi. Sultan Abdülhamid hürmet ve tekrîm ile kabre indirildi. Osmanlı tarihinin otuz dört senelik safhası hazîn bir surette hitâma erdi.

Büyükada 15 Şubat 1918[31]
Ahmed Refik

Misafir Kabul Salonu

Sarayın meşhur salonlarından birisi de misafir kabul salonu idi. Birinci Cihan Harbi'nin dehşetle devam ettiği, İngiliz tayyarelerinin Bayezid Meydanı'na bombalar attığı, Çanakkale Boğazı'nın itilâf kuvvetleri tarafından sıkıştırıldığı bir zamanda padişahın Konya'ya, nezaretlerinin de Eskişehir'e nakledilmeleri kararlaştırılmıştı. Sultan Reşad, Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'in başkanlığında baş mâbeynci Tevfik, Dârüssaâde Ağası Fahreddin, Divan-ı Hümâyûn teşrifat memurlarından Ercümend Ekrem'den (Talû) oluşan bir heyeti ağabeyi eski padişah Abdülhamid'e, Beylerbeyi Sarayı'na göndermişti. Onun da Anadolu'da istediği bir yere nakledilmesi isteniyordu. Sultan Abdühamid bu heyeti misafir kabul salonunda kabul etmişti. Dâhiliye Nâzırı savaşın durumunu ve padişahın maksadını anlatmıştı. Sultan Abdülhamid bunlara şöyle demişti:

"Ben Boğazları tahkim etmiştim. Gazetelerde okuduğuma göre meşrutiyet hükümeti de bunu devam ettirdi. Düşman Boğazlardan kat'iyyen giremez. Ben Fatih'in torunuyum. Hiçbir vakit Bizans İmparatoru Kostantin'den aşağı kalamam. Dedem İstanbul'u alırken Kostantin askerinin başında savaşa savaşa ölmüştür. Biraderim nereye giderlerse gitsinler. Fakat o ve hükümet İstanbul'dan ayrılırlarsa bir daha dönemezler. Bana gelince; ben Beylerbeyi Sarayı'ndan ayağımı dışarıya atmam!"

Dâhiliye Nâzırı istampotla Dolmabahçe Sarayı'na dönerken, heyete:

-Aldık mı cevabı! demiştir.

Bundan sonra Sultan Reşad Konya'ya, hükümet de Eskişehir'e gitmekten vazgeçmiştir.

Menkûb ve mahsus padişah bu asilane davranışlarıyla bize içtiğimiz suyu, teneffüs ettiğimiz havayı böylece bahşetmişti. Eğer tasarlanan göçler yapılsaydı payitahtta ve asker arasında panik başlayacak, İstanbul işgal edilecekti.

II. Abdülhamid'e gönderilen heyeti ve aldıkları cevabı kimse bilmiyordu. Bunu, Sultan Abdülhamid'in marangozluk hocası Konya Mevlâna Müzesi'nin ilk müdürü sanatkâr

31 Gazete sahibi, Ahmed Refik Bey'e o vakte kadar hiçbir muharrire verilmeyen bir yazı ücreti ödemiştir.

Yusuf Akyurt söylemişti. Bana diyordu ki: Size bir sır vereceğim. Bu sırrı bilenlerden hayatta sadece Ercüment Ekrem Talû kalmıştır. Bu sırrın açıklanmaması için kendilerine Kur'an üzerine el bastırarak:

"Duyduğunuzu, bildiğinizi, gördüğünüzü kıyamete kadar kimseye söylemeyeceksiniz." diye yemin ettirilmiştir. Ben bunu Son Posta gazetesinde arkadaşım olan Ercüment Ekrem Talû'ya açtım. Tarih Hazinesi adlı mecmuanın 15 Kasım 1950 tarihli ve bir sayılı nüshasına *"Vak'anüvis"* imzası altında bunu yazdırttım ve neşrettim.

Sultan II. Abdülhamid'in Okuma Odası ve Kütüphânesi

Sarayın üçüncü katındaki 28 numaralı odayı Sultan II. Abdülhamid, kütüphâne ve okuma odası olarak kullanmıştır. Burada iki koltuk, altı iskemle vardır. Bunlar kırmızı ve gri yollu kumaşla kaplanmıştır. Perdeleri de aynı renkte kumaştandır. Burada bir de ayna vardır. Ortada bir ceviz masa, sağda devri oymacılık ve kakmacılık sanatının şaheser bir örneği olan açılır kapanır bir yazıhâne vardır. Çalışırken her yönden gelenin görünebilmesi için içine büyük bir maharetle ve hünerle ayna kaplanmıştır. Üstüne Sultan Abdülhamid'in *"El-Gazi"* li bir tuğrası işlenmiştir. Masanın üstüne kumaş üzerine yapılmış Osmanlı arması asılmıştır. Yanında da yazıhâneye uygun bir kitap dolabı bulunuyor. Burada serkâtib masası diye meşhur olan çok kıymetli bir masa daha vardır. Bunun üstünde eski padişahın *"El-Gazi"*li tuğrası, altında da *"El-müstenidü bi-tevfîkâti'r-Rabbâniyye melikü'd-devleti'l-Osmâniyye"* yazısı vardır. 29 numaralı odada Sultan Abdülhamid istirahat ederdi. Buraya sonradan bir karyola konmuştur. Bu odadan muhteşem salona bir ikinci kapı açılır. Buraya sonradan 1'inci Cumhurbaşkanı sarayda oturduğu zaman bir yemek asansörü yapılmıştır. Bu kattaki 30 numaralı salonda da Vâlide Sultan, misafirlerini kabul ederdi.

Havuzlu Salon, Mavi Salon

Ortasında muhteşem bir mermer fıskiye bulunan havuz, bu salona adını vermiştir. 18 sütunludur. Burada 3 avize, 16 şamdan vardır.

İtibarlı misafir geldiği zaman havuz doldurulurdu. Havuz çok rutubet yaptığı ve eserleri bozduğu için başka zamanlarda boş bırakılırdı. Sarayın en kıymetli menkul eserleri bu salondadır. Bilhassa avizeleri, şamdanları ve saatleri pek meşhurdur.

Üst katta sütunlarının renginden dolayı *"Mavi Salon"* denilen 24 numaralı salonda altı kıymetli avize ve on beş şamdan vardır. Bu salon altı sütunludur. Buradaki som gümüşten yapılmış arslanlı ve atlı iki yüzlü saat de pek kıymetli yadigârlardandır.

Mavi Salon'daki büfelerin ve dolapların üstlerinde Sultan Abdülmecid'in tuğraları görülür.

Salonlarda üstlerinde Abdülhamid'in tuğrası bulunan Yıldız Çini Fabrikası'nda yapılmış vazolar vardır.

Sultan Abdülhamid, Beylerbeyi Sarayı'nın mimarisini beğenmezdi.

Beylerbeyi Sarayı'nın Bazı Büyük ve İtibarlı Misafirleri

Yeni Beylerbeyi Sarayı'nın[32] ilk büyük misafiri İmparatoriçe Eugènie (Öjeni) dir. İran Şahı Nasrüddin Şah, Karadağ Kralı Nikola İstanbul'u ziyaret ettikleri zaman Beylerbeyi Sarayı'nda misafir edilmişlerdi. H 1294 - M 1877 yılında Ayastefanos (Yeşilköy) Muahedesi'nin imzalanmasından sonra Livadya vapuruyla İstanbul'a gelen Grandük Nikola, kısa bir süre Beylerbeyi Sarayı'nda kalmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef de burada misafir edilmişti.

Sultan Reşad, 10 Mayıs 1910 (H 1328) tarihinde Beylerbeyi Sarayı'nda biraderi ve veliahdı Vahidüddin Efendi'yle, Sadrazam Hakkı Paşa'ya, 28 Mayıs 1910'da mebuslara Beylerbeyi Sarayı'nda ziyafet vermişti. Tahtından indirildikten sonra Selanik'teki Alâtinî Köşkü'nde oturmaya memur edilen Sultan II. Abdülhamid, Balkan Harbi'nin çıkması üzerine Lorley vapuruyla İstanbul'a getirilmiş ve Beylerbeyi Sarayı'nda oturmaya mecbur edilmişti.

Beylerbeyi Sarayı'nın son misafiri 1'inci Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür. Sarayın harem dairesinde iki defa kalmıştır. Üst katta, 24 numaralı odada yatmıştır. Ceviz karyolası muhafaza edilmektedir. Bu sırada saraya yemek asansörü yapılmıştır. Saraya yeni bir de abdesthâne ilave edilmiştir.

Sarayın banyo dairesi pek meşhurdur

Almanya İmparatoru Wilhelm, Sultan Abdülhamid'i padişah iken ziyarete geldiği zaman Beylerbeyi Sarayı'nda kalmıştır. Padişah, misafiri için kaloriferli bir banyo kısmı da yaptırmıştır. İmparatoriçe Eugènie = Öjeni, saray hamamını çok sevmişti. Paris'te, kendisi de sarayında böyle bir hamam yaptırmıştır.

Sarayda ne kadar eşya vardır?

Halife Abdülmecid, 1924 yılında İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra Millî Saraylar üç ay mühürlü ve kapalı kalmıştır. Sonra teşkil edilen heyetler üç kol halinde sarayların eşyasını tespit etmişlerdir. O vakit tutulan deftere göre Beylerbeyi Sarayı'nda 5 bin kadar menkul eşya vardır. Bunların bini tarihî kıymeti olan eserlerdir.

Beylerbeyi Sarayı Havagazı Gazhânesi

Sultan Abdülaziz tarafından, Sarkis Balyan Bey'e yaptırılan Beylerbeyi Sarayı'nın havagazıyla aydınlatılması için, Nakkaş Caddesi'nde bir gazhâne kurulmuştu. 45 sene evvel bu gazhânenin ocağı, kazanı, havuzları ile depoları ayaktaydı. Sonra yok olmuş, yerini başka yapılar almıştır[33].

Dolmabahçe Sarayı da havagazıyla aydınlatılırdı. Taksim'e kadar da yollar bu gazhâneden faydalanılarak aydınlatılıyordu.

Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk'ü

Adını, taşının ve badanasının renginden alan Sarı Köşk, Beylerbeyi Sarayı'nın dördüncü ve son setinin solunda, yüksek bir yerdedir. Marmara'yı, Boğaz'ı, Çamlıca'yı görünüş çerçevesi içine alır. Önünde Serdab Köşkü ile haşmetli havuz ve biraz ilerisinde de Ahır

32 Beylerbeyi Sarayı'nı yazarken Millî Saraylar eski Umum Müdürü Zeki Akmanalp'in değerli notlarından faydalanılmıştır.

33 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 126.

Köşkü vardır. Solundan, sarayın bahçesinin tak halinde bir kapısı açılır. Üç kat olan köşk, tamire muhtaçtır. Altında bir salon ve iki oda halinde bir bodrum, üstünde birer antre ile birer salondan ve yanlarında ikişer odadan oluşan iki kat vardır. Köşk küfeki taşından yapılmıştır. Bodrum katın solundan dışarıya ayrıca bir kapısı açılır. Duvarları, tavanları çeşitli renklerle ve desenlerle yağlıboyalarla süslenmiştir. Bunların arasında Osmanlı sancağını taşıyan yelkenli savaş gemileri görülür. Köşkün süsleri, renkleri sarayın ve diğer köşklerin süslerine ve renklerine benzer. Serdab Köşkü gibi bu da birinci Beylerbeyi Sarayı'nın ayakta kalan parçası olduğu kabul ediliyor. Renkli mermer gibi sıvaları tazeliklerinden ve güzelliklerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Sarı Köşk ve Serdab Köşkü Sultan Abdülaziz'in yenilediği sarayla beraber yapılsalardı cepheleri, saray cephelerine uygun olarak tayin edilirdi. Bunların cephelerinde uygunsuzluk vardır.

Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı Beylerbeyi Sarayı'nın döküntüleri ve kalıntıları yer yer görülür. Eski tünelden Beylerbeyi'ne çıkarken soldaki birinci sokaktan sonraki H 1245 - M 1829-30 tarihinde Sultan II. Mahmud tarafından yapılan çeşmenin iki yanlarında eski sarayın parçaları pek açık görülüyor. Beylerbeyi Sarayı'nın harem dairesinden tünel tarafına açılan avlu kapısının karşısındaki, sonradan örülerek kapatılan kemerli kapının da eski Beylerbeyi Sarayı'ndan kaldığı anlaşılıyor. Eski sarayın harem halkının bu kapıdan hareme tahsis edilen Sarı Köşk'e çıkıp indiklerini, saray müdürü Ahmed Ergun da teyit etmiştir.

Beylerbeyi Sarayı Deniz Köşkleri

Boğaz'ın incisi Beylerbeyi Sarayı'nın rıhtımı üzerinde iki köşk vardı. Bunlar sarayın yer yer gölleşen, nehirleşen ve etrafı seriler halinde yaradılışın güzellikleri ile süslenen Boğaz'a çevrilmiş iki projektörü gibidir. Bunlardan birisi Marmara tarafındaki selâmlığın, ikincisi de Beykoz tarafındaki harem dairesinindir. İkisinin de mimarı Balyan ailesinden Sarkis Bey'dir. Bunların yapımı sarayla beraber H 1281 - M 1864-65 yılında tamamlanmıştır[34]. Sarkis Bey, bunları Türk mimarisi ile devrinin Batı köşk mimarisini kucaklaştırmak suretiyle yaptırmıştır. Kubbeleri derin dilimlidir. Mimar Sinan, Yavuz'un ve Rüstem Paşa'nın türbelerinin kubbelerini hafif dilimli yaptırmıştı. Köşklerin önlerini, iki sıra halinde sekizer mermer sütun üstünde yükselen birer revak örter. Sütunların altışarı önde, ikişeri içerlektir. Köşklerin yanlarında birer servis odası vardır. Umumi görünüşleriyle çok muvaffak mimari yadigârlardır. Köşklerden denize dörder büyük pencere ve üstlerinden de yuvarlak beşer pencere açılır.

Selâmlık Köşkü'nün dilimlerine kavun, karpuz ve meyveler, tavşancıl, balıkçıl gibi kuşlar renkli olarak yapılmıştır. Köşklerde ikişer ayna da vardır.

Revakların üstlerindeki dokuz tam, on dörder yarım minik kubbe, köşklere çekici bir özellik sağlamıştır. Köşkler rıhtımın üzerlerine oturtulmuştur. Kaidelerini Boğaz'ın suları okşar, dalgaları öper.

Harem Köşkü'nün tavanlarına hayvan resimleri yerine, çiçek buketleri yapılmıştır. Selâmlık Köşkü'nün feneri çok güzel bir tarih bergüzârıdır. Eskiden ikisi de havagazı ile aydınlatılırdı. Şimdi yerlerini elektriğe bırakmışlardır. Selâmlık Köşkü tamir edilmiş ve döşenmiştir. 12 Eylül 1975 Cuma günü ben köşkleri tekrar incelerken Harem Köşkü

34 Takvîm-i Vekâyi, S. 796, 28 Zilkade - 12 Nisan 1281.

tamir ediliyordu. Köşklerin kapıları Selâmlık ve Harem bahçelerine açılır. Rıhtımın yekpare taşlardan yapılmış duvarları iki köşkü birbirine bağlar. Sarayın bahçelere açılan büyük deniz kapılarının üstlerinde som mermerden kabartma çok güzel yapılmış, Osmanlı armaları vardır.

SERDAB KÖŞKÜ[35]

Bu köşk, Beylerbeyi Sarayı'nın son setti üzerindedir. Önünde büyük bir havuz vardır. Adından anlaşıldığı gibi bu köşk, yazın çok sıcak günlerinde oturulmak için yapılmıştır.

Burhân-ı Kâtı'Tercemesi'nde *"serdab"* kelimesiyle *"serdâbe"* kelimeleri mânâlandırılırken *"şiddetli sıcaklarda oturulan, çok serin olan yaz odası, yeraltı odası, bodrum"* denilmiştir[36].

Serdab kelimesinin Türkçede de kullanıldığı ilave edilmiştir.

"Aşılama" denilen soğuk suya da *"Serdâbe"* denildiği yazılıyor.

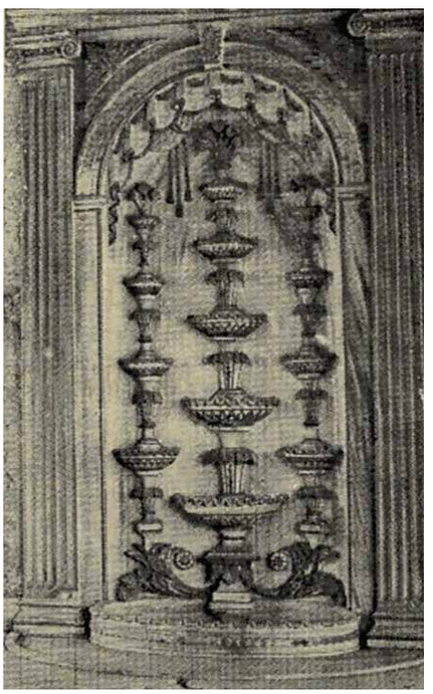

Beylerbeyi Sarayı'nda Serdap Köşkü'nde sebil

Bu köşke son zamanlarda *"Mermer Köşk"* de denilir olmuştur. Eski kaynaklarda Serdab Kasrı şeklinde geçer. Pencerelerinin basık ve altlarda olması, içinde havuz ve sebiller bulunması gibi mimari özelliğinden de köşkün yazın çok sıcak günlerde oturulmak için yaptırıldığı anlaşılıyor. Köşkün yüzü tamamen som ak mermerle kaplanmıştır. Sofasının cepheye iki penceresi vardır. Sofanın iki tarafında birer kanat bulunuyor. Buralardan cepheye ve yanlara ikişer pencere açılır. Köşk bir salon-sofa, iki odadan oluşuyor. Kapıdan, ortasında beyzî ak mermerden fıskiyeli bir havuz bulunan muhteşem sofaya girilir. Bu sofayı havuzun sağındaki ve solundaki duvarlara gömülmüş, devri mimarisinin çok beğenilen hususiyetlerini taşıyan som mermerden birer selsebil süslüyor. Som mermerlerin çerçevelediği ve kemerlediği selsebillerde suya tatlı ve çekici bir akış ve şırıltı sağlamak için yukarıda küçük, aşağıya inildikçe genişleyen zarif çanaklar vardır. Suları önlerindeki mermer yalaklar toplandıktan sonra mermer zemin döşemesine oyulan yollardan süzülerek havuza akar, salondakilere serinlik ve ferahlık verir. Sebillerin dağ suyu denilen suyu, Çamlıca eteklerinden gelir. Çok soğuktur. Duvarları hareli pembe mermer gibi parlak taşlarla kaplanmıştır. Tavanındaki altın süsler arasına dört güzel yağlıboya tablo resmedilmiştir. Bu salonun sonunda sağına ve soluna açılan kapılardan birer odaya geçilir. Odaların cepheye ve yanlarına ikişer penceresi, birer helâsı ve arkalarında birer aralıkla dar avluya açılan birer kapısı vardır. Tavanlarında yağlıboya resimler, bunların arasında Osmanlı armasının ilk şekilleri de görülür. Ben 21 Ağustos 1950'de ve daha sonraları birçok defalar Beylerbeyi Sarayı ile beraber bu kasrı incelemiştim. Çok harap, tamire muhtaç kısımları vardı. 7 Eylül 1975 Pazartesi günü tekrar incelerken köşkün tamirinin hayli ilerlediğini gördüm. Köşkün hiçbir yerinde yapıldığı tarihi, yaptıranı ve mimarını gösteren bir kitabe yoktur.

Beylerbeyi Sarayı'nda arslan heykeli. (1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

35 Beylerbeyi Sarayı'nda.

36 Burhân-ı Kâtı' Tercemesi, C. 2, s. 47.

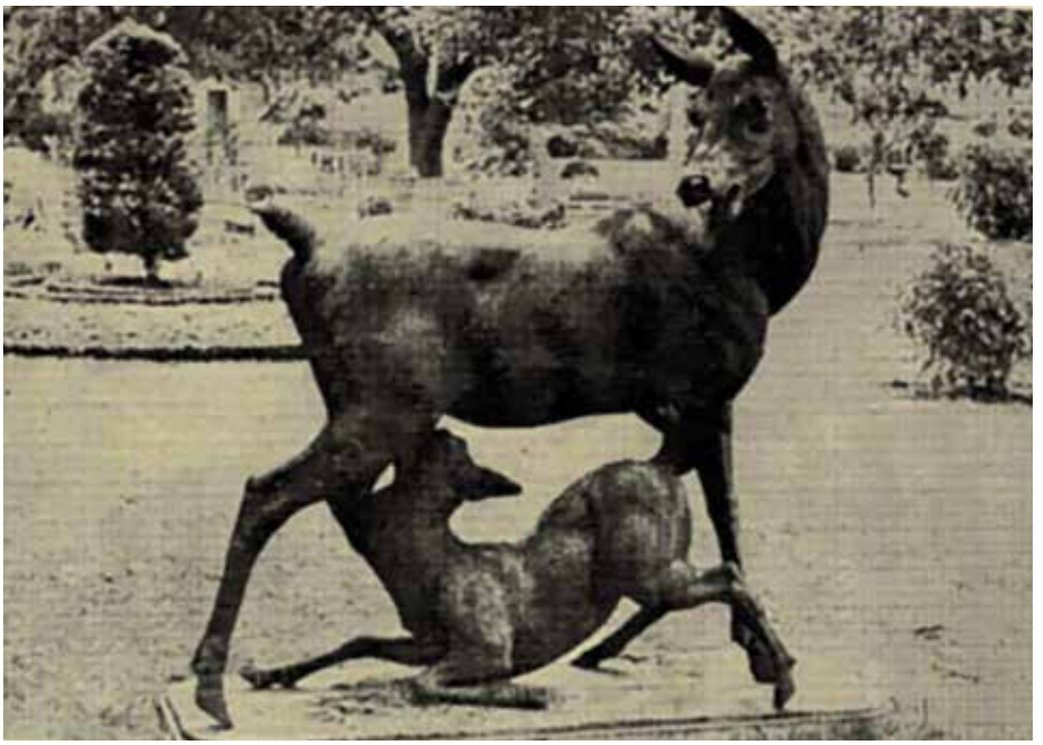

Beylerbeyi Sarayı'nda dişi geyik yavrusunu emziriyor. (1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

Beylerbeyi Sarayı'nda kaktüsler arasında kaplan heykeli. (1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

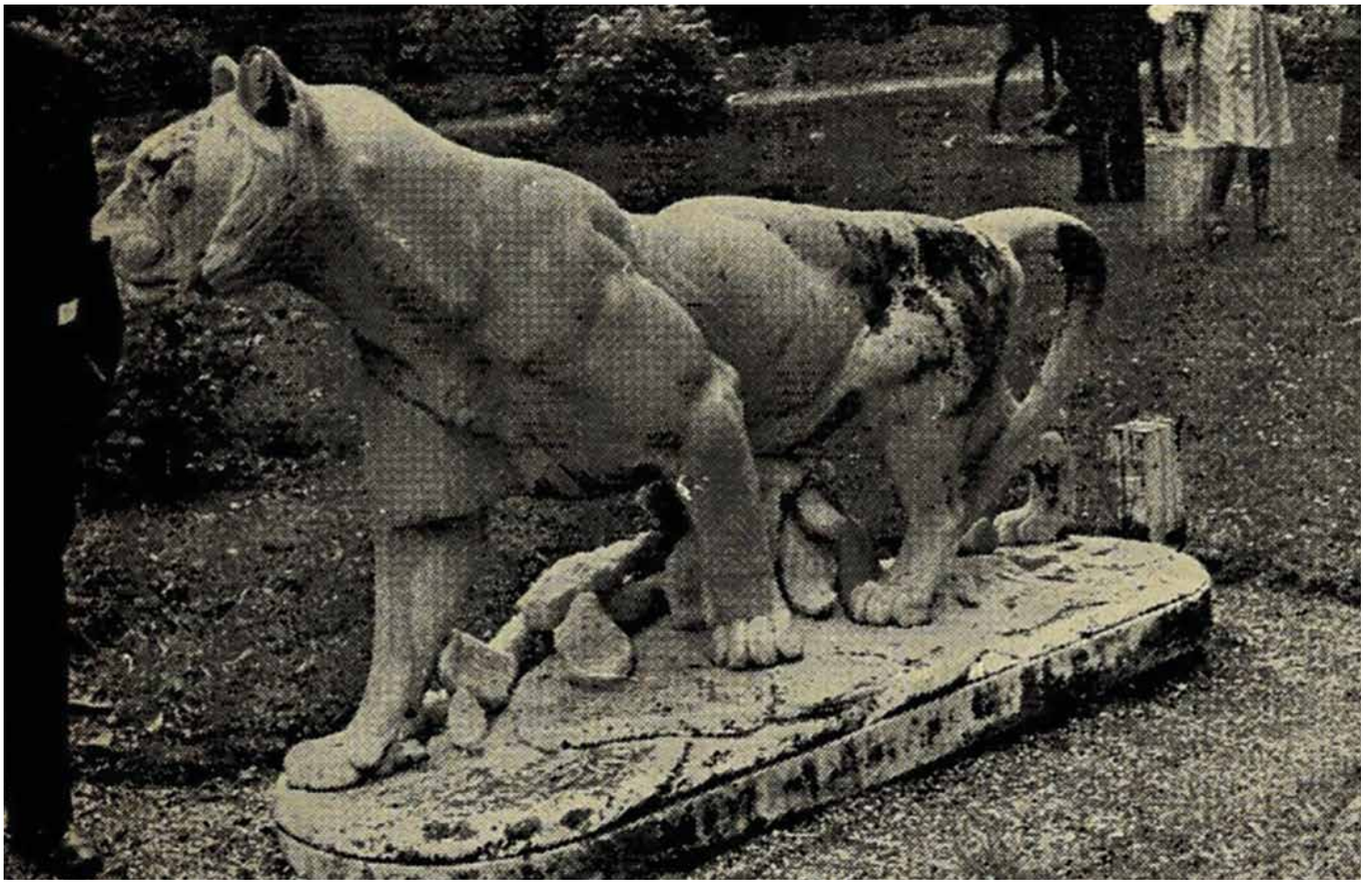

Beylerbeyi Sarayı'nda kaktüsler arasında kaplan heykeli. (1864 Paris) Thiebaut, Bouillard.

Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı yanan ilk Beylerbeyi Sarayı'ndan kalma olduğu, üstündeki teras şeklindeki örtüsünün etrafında bulunan parmaklığı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Köşkün sağında, yüksekliğinden, çok su aldığı anlaşılan büyük bir su deposu vardır. Dağ suyu bu depoda toplandıktan sonra sarayın, köşklerin, setlerdeki çeşmelerin ve havuzların suları buradan verilir.

Bu köşkün ve solundaki Sarı Köşk'ün önlerinde 80 metre uzunluğunda 30 metre eninde ve 3 metre derinliğinde yerinin görünüşüne başka bir ihtişam katan mermer bir havuz vardır. Buna eski saraylılar *"Serdab Havzı"* diyorlardı. Havuzun sağında köşklerin doğuya açılan avlu kapısının önünde suyu yaradılış kayalarından sızarmış gibi gösteren, muhite ayrıca bir ahenk ve ferahlık serpen su tesisleri vardır. Bunlar harap olmuştur[37].

Bu sette 4 tunç heykel vardır. Hepsi de 1864 yılında Paris'te yapılmıştır. Heykellerden birisi boğayı, birisi geyiği, üçüncüsü yavrusuyla bir arslanı, dördüncüsü de bir tayı temsil ediyor. Sarayın bahçesinde, setlerde, havuzların yanlarında bunlardan başka mermer ve bronz dokuz heykel daha vardır. Bunların hepsi de aynı yılda Paris'te yapılmıştır. Kaidelerine, yapan sanatkârların adları, yapıldığı tarihler kazılmıştır. Bu sanatkârların arasında şu isimler vardı:

Thiebaut, İsidor, J. Leboeuf, P. Bouillard, Heizler.

Boğaz Köprüsü Serdab Köşkü'nün sağından ve Ahır Köşkü'nün tam üstünden geçmektedir. Köprünün bazı ayakları sarayın bahçesine oturtulmuştur.

37 Köşkler ve Saraylar, C. 2, s. 429; İstanbul Sarayları, s. 25.

Beylerbeyi Sarayı Serdap Köşkü'nün tavan süslerinden

Beylerbeyi Sarayı Serdap Köşkü'nün tavan süslerinden

AHIR KÖŞKÜ[38]

Ahır Köşkü denilen saray atlarının bağlandığı bina, Serdab Köşkü'nün sağındadır. Kapısı doğuya açılır. Sarayların ahırlarına eski kaynaklarda *"İstabl-ı Âmire"* derler. Fatih'in Yeni Saray'ındaki (Topkapı Sarayı) istabl-ı âmiresi Çinili Köşk'ün solundaydı. Yıkılmış, yok olmuştur. *"İs-tabl"* Arapça ahır demektir. Padişahın ve sarayın atlarına birinci ve ikinci Mir Ahur-Ahır Beyi idaresindeki bir teşekkül bakardı. Ahır Köşkü'nün solunda samanlık ve seyislerin oturacakları bir bina vardır. Burası helâ ve banyo yerleri ilave edilerek üç oda halinde köprüyü ve sarayı korumaya memur askeri bölüğe tahsis edilmiştir.

Mimarisi, teşkilatı bakımından çok güzel olan bu binaya padişahların ahırı, ahırların padişahı denebilir. Ahır Köşk, sarayın son setine, kanatlarını açarak konmuş bir şahine benzer. Köşkün dışarıya taşan kısmında geniş camlı bir kapı ve pencereler vardır. Bunların tavanını, eğer, üzengi, kolan, gem, tuğ, kalkan, mızraktan oluşan renkli armalarla, yırtıcı hayvanların ve bir arslanın zürafaya, file, ayıya, ata ve başka hayvanlara saldırışını tasvir eden resimler süsler. Ortada bir avize vardır. Mimarisinde zarif bir köşk üslubu vardır. Buradan iki taraflı mermer basamaklı merdivenlerle ahıra inilir. Burası aynı zamanda binek taşı gibi de kullanılıyordu. Ahırın sağında ve solunda karşılıklı atların bağlanmaları için batman, demir parmaklıklarla ayrılmış yirmi bölüm vardır. Bunların bazılarına birer, bazılarına ikişer at bağlanırdı. Batmaların üstlerine hayvanların yonca ve çayırı rahatça ve kolayca yemeleri için geniş parmaklıklı otluklar konmuştur. Ahırın zemini dikine konan tuğlalarla döşenmiştir. Hayvanların sidiklerinin kolayca akması için mermer delikli şebekeler yapılmıştır. Ahırın tam ortasında atların temiz su içmeleri için mermerden güzel bir havuz vardır. Ahırda bir avize ve altı da üstlerini madeni at başlarının süslediği güzel şekilli fener vardır. Ahır yirminci asrın son yarısının en mütekâmil ahırlarına örneklik yapacak bir mükemmelliktedir.

Ahırın önündeki binek taşı, sarayın bahçesi Deniz Astsubayı Okulu'na terk edilirken parçalanmış ve yok olmuştur. Ahır Köşk, 1975 yılında esaslı bir surette tamir edilmiştir. Ahır Köşk, Beylerbeyi Sarayı ile beraber yapılmıştır.

BEYLERBEYİ SARAYI'NIN GEYİKLİK'İ[39]

Sarayın üst setindeki köşklerden sonra 120 dönümlük koru halinde bir Geyiklik'i vardır. Burası aynı zamanda bir hayvanat bahçesiydi. Sarayın müdürü Ahmed Ergun, bu Geyiklik'te geçen bir olayı bize anlattı:

"Kahraman, pehlivan ve arslan padişah Sultan Abdülaziz resmî giyinişi ile bir gün Geyiklik'e çıkmış. Arslanlardan birisi nasılsa kafesinden kurtulmuş, padişaha doğru gelmiş, padişah arslanı görünce irkilmiş. Pırıl pırıl nişanlı, iri yapılı padişahı gören arslan da durmuş. İkisi de hareketsiz kalmışlar, birbirlerine bakışırlarken arslan terbiyecisi durumu görmüş, muhakkak bir tehlikeyi önlemek için kendisini padişahla arslan arasına atmış, atmış ama kendisinde de ne renk kalmış ne de takat. Arslanı kafesine götürmüş...

Sonra Sultan Abdülaziz, arslan terbiyecisine sormuş:

38 Beylerbeyi Sarayı'nda.

39 Beylerbeyi Sarayı'nda.

-Rengin niye kül gibi oldu? Arslan terbiyecisi cevap vermiş:

-Hünkarım, iki arslan arasında kalan köpeğin hali nice olur?"

Geyiklik çok büyüktü. Burada salık geyikler gezerdi. Bu Geyiklik'in 51 dönümü Karayolları'na, 30 dönümü Deniz Astsubay Okulu'na, 7 dönümü ortaokula verilmiştir. Son yıllarda sarayın arazisinden bir kısmı da ilkokul yapılmak üzere Millî Eğitim Müdürlüğü'ne alınmıştır. Deniz Astsubay Okulu yapılırken Geyiklik'in bir kısmını indirmek suretiyle köşklerle okul arası bir uçurum haline getirilmiştir. Köşkleriyle, setleriyle, Geyiklik'iyle, bahçeleriyle, havuzlarıyla tam teşekküllü bir saray olan Beylerbeyi Sarayı, varlığından birçok parçalar koparılmak suretiyle orijinalliğinden ve asaletinden çok şeyler kaybetmiştir. Bu böyle olmamalıydı...

Beylerbeyi adını kimden aldı?

Daima Üsküdar'a bağlı olan Beylerbeyi, adını sadrazamlardan daha şöhretli Mehmed Paşa adlı bir beylerbeyinden almıştır.

Bu Mehmed Paşa, Maraş köylerinden bir Ermeni'nin oğlu idi. Çocukken Üzeyr Beyi, Beşoğlu Kaya Bey'e intisab ederek Müslüman olmuştur. Kaya Bey, bunun avcılığından faydalanmıştır. Sonra, bunu birkaç oğlanla beraber Amasya valisi olan Sultan II. Selim'e hediye etmiştir. Sultan Selim, padişah olunca onu yeniçeri ağası, H 992 - M 1584 yılında beylerbeyi yapmıştı. Üç sene sonra kendisine vezirlik verilmiş, padişah musahibi ve sonra padişahın en güvenilir adamı olmuştur.

Sikkenin (paranın) ayarını düzeltmiştir. Doğancılıkta büyük şöhreti vardı. O padişahın yanında iken vezirler dışarıda beklerlerdi. H 997 - M 1582 yılında ölmüştür[40]. Sonra Beylerbeyi adıyla anılan yerde kendisinin bir sarayı ve bahçesi olduğu için burası Beylerbeyi diye adlandırılmıştır.

BEYLERBEYİ HAS BAHÇESİ KÖŞKÜ

Başvekâlet Arşivi'nde Muallim Cevdet, Saray tasnifi evrakı arasında 4243 numarada kayıtlı bir arz tezkiresinden öğrendiğimize göre, H 1220 - M 1805 yılında Sultan III. Selim zamanında Beylerbeyi Bahçesi'nde bir köşk yapılmıştır. Bu köşk de bize kadar gelmemiştir.

BRİYAS SARAYI

Şarl Teksiye[41], eski adının Damatris olduğunu söylediği Bulgurlu Dağı'nın çevresinin bahçeler ve köşklerle kaplı bulunduğunu yazar. Bu sarayın böyle adlandırılmasını da şöyle anlatır:

"Son Bizans imparatorları Kudüs'e çekilmek için başkentten savuştukları vakit ahalinin ye's feryatlarını bu Briyas (Brias) Sarayı'ndan işitirlerdi[42]."

Bu sarayın da Küçük Çamlıca eteklerinde, Altunizâde civarlarında olduğu tahmin ediliyor.

40 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 127.

41 Charles Texier (1802-1871), (MD)

42 Küçük Asya, C. I, s. 148.

CAMLI KÖŞK

Bu köşk, Büyük Çamlıca'da, Yusuf İzzeddin Efendi Kasrı'nın solundaki set üzerindedir. Kasra, asma bir merdivenle bağlıdır. Ahşaptır, üç katlıdır. Biz Yusuf İzzeddin Efendi Kasrı'nı gezerken burada bekçi olarak bulunan bir hanım bize burasını göstermeye cesaret edememişti. Çünkü merdivenlerini çalılar, dikenler kapatmış, kapısı tuğlayla örülmüştür. Biz, ihtişamlı mazisine ağlayan bu köşklerin padişahı köşkün içine girmeye ve incelemeye imkân bulamadık. Mutfağı olduğunu sandığımız bir yere birçok defterlerin, dosyaların, kâğıtların perişan bir halde atıldığını, suların içinde kaldığını gördük. Bunların içinde 70-80 senelikleri vardır. Bunlar, bir Osmanlı hânedanı köşkünün geniş tarihini ortaya çıkarabilir. Ben, Arşiv Umum Müdürlüğü'ne verilmek üzere birkaç defter ve dosya aldım. İlgililerin bu köşkü ve önündeki Veliaht Kasrı'nı kurtarmaları lazımdır. Bu köşkün tavanları, katları yer yer çökmüştür. Birkaç sene daha geçerse yerlere serilecektir. İçinde Çamlıca'nın en güzel suyunun kaynağı bulunan, mimarisi, yeri, yapı malzemesi bakımından çok kıymetli olan bu çift kasırları ancak devlet eli kurtarabilir. Geniş bahçesiyle, havuzlarıyla, sularıyla, ormanıyla, eşsiz manzarasıyla çok güzel, turistik bir otel ve dinlenme yeri olabilir. Elimizi çabuk tutmazsak kasırlar ya yerlere serilecek veyahut yanacaktır. Bu kasırlar, Sultan II. Mahmud tarafından gözdelerinden Tiryal Hatun için yaptırılmıştır. Padişah, kasrın sağındaki dedesi Sultan IV. Mehmed'in çeşmesini yenilemiş ve üstüne de Adlî tuğrasını çektirmiştir. Çeşme, H 1251 - M 1835 yılında bu kasır yapıldığı sıralarda yenilendiğine göre kasrın ömrü 145 yıla merdiven dayamıştır. Tiryal Hatun'un Üsküdar'da ve başka yerlerde hayır ve sosyal yardım eserleri vardır. H 1302 - M 1884 yılında ölmüş, Yeni Camii'de Türbe Odası'na gömülmüştür[43].

Merhum dostum, muharrir Semih Mümtaz, bu köşk hakkında şunları yazmıştır:

"Büyük Çamlıca'da Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin köşkü adı altında binalar ve duvar içindeki ormanlar, bahçeler, parklar II. Sultan Mahmud devrinde gözdelerinden Tiryal Hatun için yaptırılmış olan tek bir köşkten sonra büyümüş ve yayılmıştır. Hazîne-i Hâssa arazisi içinde yapılan bu saraylar, II. Abdülhamid tarafından Yusuf İzzeddin Efendi'ye verilmiş ve bu yeni sahibi 40 seneye yakın müddet içinde yazları geçirerek oraları ıslah etmiş, genişletmiş ve süslemiştir. Bizim bildiğimiz ve gördüğümüz tek hususiyeti II. Sultan Hamid'in cülus ve vilâdeti günlerine tesadüf eden gecelerde, Büyük Çamlıca Dağı'nın binlerce fenerler ve tak-ı zaferlerle donatılmış olması ve sazlarla eğlendirilen halka ikramlar edilmesi, mevsimine göre içecek ve yiyecek verilmesi idi. Hele gazete muhabirlerine birer ikişer altın hediye verildiği için gazeteler ballandıra ballandıra bu donanmadan bahsederlerdi[44]."

CEMİLE SULTAN SARAYI

Bu saray Sultantepe'de Özbekler Tekkesi'nin karşısında idi. Cemile Sultan Koruluğu diye meşhurdu. Saray yıkılmış, koruluğunu Nuri Demirağ satın almıştı.

CEMİLE SULTAN SAHİLSARAYI

Cemile Sultan Sahilsarayı Ebül-Ahrar Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa tarafından yaptırılmıştır. Saray Hamamı adı ile bir de hamamı vardır. Bu hamam Kandillililerin

43 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 28.

44 Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, s. 72.

faydalanmasına terk edilmişti. Sahilsaray yanmıştır, hamam da belediye tarafından yol genişletirken yıkılmıştır.

CİNCİ HOCA SARAYI

Evliya Çelebi Üsküdar'da, saray entrikalarına karışan, meşhur Cinci Hoca'nın da bir sarayı bulunduğunu yazıyor[45]. Fakat yerini göstermiyor. Bu hocanın adı Hüseyin'dir. Zağfranbolulu (Safranbolulu) Karabaş İbrahimzâde Mehmed'in oğludur. Sülâle zincirinin Sadeddin-i Konevî'ye çıktığı söylenir. Cinleri toplayarak, hastaları iyi eder olduğu hakkındaki yaygın bir rivayet onu pek meşhur etmişti. Bu şöhret onu kadıaskerliğe kadar yükseltmişti. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın öldürülmesine sebep olanlardandır. İlmî mansıpları para ile verdirmek, başka nüfuz ticareti yapmak suretiyle büyük bir servet toplamıştı. Üsküdar'da kendisine büyük bir saray yaptırmıştı. Bir ara Venedik Cumhuriyeti'ne savaş ilan edilmesini ve Girit'in zaptını tavsiye ettiği için gözden düşmüştü. Sarayı elinden alınarak Gevher Sultan'a verilmişti. Girit'in fethi üzerine yine eski şöhretini, nüfuzunu ve itibarını kazandı. IV. Mehmed tahta geçerken, yeniçerilere bahşiş verilmek için kendisinden istenilen parayı vermemek kastıyla kaçmış ve gizlenmişti. Buldurularak hapis ve malı da müsadere edilmiştir. Kendisi başka bir yere tayin edilmişti. Yola çıktığında nikris hastalığına tutulmuştu. Tayin edildiği yere giderken Mihaliç'te kalma müsaadesi almıştı. Dilini tutmadığı için H 1058 - M 1648 yılında, Sultan IV. Mehmed zamanında idam edilmiştir[46].

Sicill-i Osmânî sahibi bunun afyonculukla, (afyonlu macun yapmakla) meşhur olması Sultan İbrahim'e tesir ettiği için H 1052 - M 1642 yılında hemen Galata Kadılığı'na tayin edildiğini yazar[47].

Cinci Hoca'nın muhteşem sarayı, Üsküdar'da, Harem İskelesi Sokağı'nda, şimdiki Karlık Apartmanı'nın bulunduğu yerlerdeydi. Bu apartmanı, zekiliğinden dolayı kendisine Şeytan Hoca, Cinci Hoca denilen ve Harem'i ihya eden, Ahmet Kolat yaptırmıştır. Benim de bu apartmanda bir dairem vardır.

Cinci Hoca'nın, sarayı yakınında bir de hamamı vardı. Evliya Çelebi bu hamamı yazarken *"âb-ı hayat sulu bir hamâm-ı lâtiftir."* diyor[48].

CİVAN KAPICIBAŞI SARAYI

Evliya Çelebi İstanbul'un meşhur saraylarını sayarken Üsküdar'da Karaca Ahmed Sultan Tekkesi yanında *"Civan kapıcıbaşı El-vezir yani Rüstem Paşa Sarayı"* şeklinde bir saray bulunduğunu ve bunun Civan Kapıcıbaşı Sarayı - Rüstem Paşa Sarayı şeklinde meşhur olduğunu haber veriyor[49].

Bu saray bize kadar gelmemiştir. Biz yerini bile tespit edemedik.

45 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.
46 Kamûsü'l-a'lâm, C. 3. s. 1840.
47 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 191.
48 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 475.
49 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 323.

Saraylar ve köşkler çok kere varislerin ve yeni sahiplerinin ellerine geçtikçe, tamir edildikçe veyahut yenilendikçe ad değiştirirlerdi. Civan Kapıcıbaşı'nın adı Mehmed Paşa'dır. Sadrazam Semiz Ahmed Paşa, Kanunî'nin kızı Hacce Ayşe Sultan'ın kocasıdır. H 988 - M 1580 yılında ölmüş, Mihrimah Sultan'ın İstanbul'da Edirnekapı'daki camisinin önündeki Mimar Sinan yapısı türbesinde gömülüdür. Osman, Mehmed ve Abdürrahman Mustafa adlı oğullan vardı. Sadrazam Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa, Abdürrahman Bey'in oğludur. Anası Cağala Sinan Paşa'nın kızıdır. Pek genç yaşında Kapıcıbaşı olduğu için *"civan kapıcıbaşı"* denmiştir. H 1040 - M 1630'da vezirlik verilmiştir. H 1053 - M 1643 yılında sadrazam oldu. Üç yıl sonra öldü. Aziz Hüdâî Türbesi yanına gömüldü[50].

Rüstem Paşa, Civan Kapıcıbaşı'nın ana tarafından dedesidir. Saray o vakit, her iki adla anılıyordu.

ÇAMLICA MİLLET PARKI YANINDAKİ SARAYLAR ve KÖŞKLER

Büyük ve Küçük Çamlıcaların eteğinde, Altunizâde ile Kısıklı arasındaki Millet Parkı'nın çok eski bir tarihi vardır. Bu park, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın buradaki sarayının karşısındaydı. Bu Mustafa Fâzıl Paşa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşazâde İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hidiv İsmail Paşa'nın küçük kardeşidir. H 1245 - M 1829-30 yılında doğmuş, 47 yaşında İstanbul'da ölmüştür. Çok zengindi. Yusuf Kâmil Paşa'nın karısı Zeynep Hanım halası idi. Bu münasebetle Sultan Abdülaziz'in iltifatını kazanmıştı. Maarif, maliye ve adliye nâzırlıkları yapmıştı. Meclis-i Hazâin başkanlığına tayin edilmişken birdenbire azlolunmuş ve İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Sultan Abdülaziz'e Fransızca açık bir mektup yazmış, Avrupa'da Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni korumuştur. Mustafa Fâzıl Paşa, İstanbul'da ilk sergiyi açtırmıştır[51]. Yaradılışta tek gözlü idi. "*Yekçeşim*" diye meşhurdu. Çok eli açık, bilgili, hayırsever bir zengindi. Güzel konuşurdu[52]. İlk sirk de bu Millet Bahçesi'nde açılmıştır.

Haftanın Pazar ve Cuma günleri Millet Parkı'nda alafranga ve alaturka konserler verilirdi. Cemil Paşa'nın şehir eminliği zamanında park duvarla çevrilmiş, tanzim edilmiş ve halka açılmıştır. Bu gün de açıktır.

Parkın karşısındaki köşklerinde doğup büyüyen Gıyaseddin Akgül, buradaki sirkten ilk defa filleri, arslanları, kaplanları gördüğünü bize anlattı.

Mustafa Fâzıl Paşa kumarı bir iptilâ hâlinde severmiş. Kumar hastasıydı. Zengin kumarbazlar sarayında toplanırlarmış. Çok defa kazandığı parayı oyunların sonunda sahiplerine geri verirmiş. Saray, geceleri renkli fenerlerle süslenirmiş.

Altunizâde ile Kısıklı arasındaki Büyük ve Küçük Çamlıca'nın etekleri tarihî ve muhteşem saraylarla ve köşklerle doluydu. Buradaki köşkü Boğaz Köprüsü ve Çevreyolu yapılırken istimlâk edilen zengin yazı ve tesbih koleksiyon sahibi Gıyaseddin Akgül, bu sarayları ve köşkleri bize anlattı. Bunların hepsini görmüş ve içlerine de girmiştir.

50 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 203 ve C. 4, s. 163.

51 Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C. I, s. 739-740.

52 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 481.

Altunizâde'den Kısıklı'ya kadar yolun sağında şu köşkler vardır:

1. Topkapı Sarayı Hazine-i Hümâyûn Nazırı Mustafa İzzet Efendi Köşkü (Gıyaseddin Akgül'ün dedesi).
2. Ayândan Viyana Sefiri Gâlib Bey'in köşkü.
3. Edirne Valisi Memduh Paşa'nın köşkü.
4. Gureba Hastahânesi Başhekimi Ahmed Paşa'nın köşkü.
5. Mısırlı Yekçeşim (tekgözlü) Mustafa Fâzıl Paşa'nın sarayı.
6. Şerif Ali Haydar Paşa'nın köşkü. (Şerif Muhiddin Targan'ın babası, Safiye Ayla'nın kayınpederi).
7. Sultan II. Mahmud'un kız kardeşi Esma Sultan'ın sarayı. (Sultan II. Mahmud burada ölmüştür.)
8. Manastır Topçu Kumandanlarından Mehmed Said Paşa'nın köşkü. (Mehmed Said Paşa 1929 yılında, 92 yaşında ölmüştür.)
9. Emlâk ve arazi sahibi meşhur zenginlerden Çamlıca Muhtarı Abdi Denizolgun Bey'in dedesi Hacı Arif Bey'in köşkü.

Yolun solundaki köşkler ve saraylar da şunlardır:

1. Deli Fuat Paşa'nın köşkü.
2. Şehzâde Abdürrahim Efendi'nin köşkü.
3. Amasya Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın köşkü.
4. Yemen Valisi Cemil Paşa'nın köşkü.
5. Tunuslu Mahmud Paşa'nın 46 odalı sarayı. (Her gün Tunus'tan 40 kilo altın geliri varmış.)
6. Şeyhü'l-etıbbâ Nafiz Paşa'nın köşkü. (Tunuslu Mahmud Paşa Sarayı'nın arkasında idi.)

Bu yolun iki tarafını süsleyen bu muhteşem saraylar ve köşklerden hiçbirisi bize kadar gelmemiştir, hepsi yıkılmış ve yok olmuştur.

Gıyaseddin Akgül'ün Koleksiyonu

Dedesinden kalan muhteşem 18 odalı köşkü ve bahçesi Çevreyolu açılırken istimlâk edilen Gıyaseddin Akgül'ün Büyük Çamlıca turistik asfalt yolunun başındaki villası, kıymetli yazılar müzesi halindedir. Burada Yâkūt el-Müsta'sımî'den son devir Osmanlı hattatlarına kadar birçok hattatların Kur'an-ı Kerim, murakkaât ve levhalarından oluşan çok kıymetli bir koleksiyonu vardır. Dikkatle ve titizlikle hazırlanan yazı koleksiyonları arasında kıymetli bir tesbih koleksiyonu da vardır. Burada Sultan II. Mahmud'un torunlarından veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'ye geçen köşkünden çıkmış kıymetli bir ayna gördük. Yusuf İzzeddin Efendi'nin köşkünü ilk defa Sultan IV. Mehmed yaptırmıştır. Muhteşem hamamındaki çiniler Yeni Camii çinilerinin ayarındadır. Bu hamam IV. Mehmed'in ilk köşkünden kalmıştır. Şimdi harap olan köşkün hamamındaki bu çinilere yüksek bir kıymet biçilmektedir. Köşk içinde 5 milyon liralık bir İzale-i Şuyu davası açılmıştır.

DAMATRİS SARAYI

Bu saray, Bizans İmparatorluğu'nun ve prenslerinin avlanmaları için yapılmıştır. Şarl Teksiye, bu saray hakkında şunları söyler:

"Bu saray İmparator Tiber ve Moris taraflarından yapılmıştır. İren'in oğlu âmâ Konstanten ormanının bulunduğu Damatris Sarayı'nı bunlar yaptırmıştır. Bânisi İmparator Konstanten olan Ötrop (Eütrope[53]) Limanı bu mevkiin civarındaydı. Bizans hükümdarları daima münasebetlerde bulundukları Doğuluların adetlerini, Yunanlılar ve İranlıların "Firdevs" dedikleri bahçelerin zevkini almış ve nakşetmişlerdir. Bunları Asya sahilinde yapmayı tercih etmişlerdir. Damatris Sarayı, İmparator ve prenslerin avlanmaları için kuş dolu geniş bir park ile çevrilmişti. Bu saraylar hep mahvoldular. Fakat bunları sulayan çeşmeler hâlâ Türklerin bahçelerine akmaktadırlar[54]."

Tarihçiler bu sarayın yerini tespit edemiyorlar. Üsküdar'da daha başka birçok Bizans sarayı vardı. Bu saraylar Haydarpaşa Garı'ndan Rum Mehmed Paşa Camii'nin bulunduğu meyilli satha serpilmiş idiler. Bu sarayın Küçük Çamlıca eteklerinde, Âdile Sultan Kasrı'nın civarında olduğunu tahmin ediyoruz. Kız Kulesi karşısındaki evlerin yerlerinde birçok Bizans başlıkları çıkmıştır. Bunlardan ikisini, Esin ailesi kendi evlerinin bahçesine süs olarak koymuşlardır. Ayazma Camii civarında da bunlardan pek çoğu görülmüştür.

EMİNE SULTAN SARAYI

Bu saray Üsküdar'da Nakkaştepe'de Mahbub Ağa Çeşmesi'nin ve mektebinin karşısındadır. Yüksek avlu duvarının sardığı sarayın kapısı doğuya açılır.

Kapı bir tak halinde idi. Osmanlı hânedanı sınır dışı edildikten sonra saray bakımsız kalmıştır.

Boğaz'a hâkim bu tepede sıra ile dört kasır vardır. Kasırların ikisi, camlı bir asma köprü ile birbirine bağlı idi. Bu kasırların hepsi yıkılmış; yalnız solda Emine Sultan Kasrı'nın ahşap ahırları ile iki katlı seyisler dairesi kalmıştır. Üç katlı ve altı odalı seyisler kısmı da son günlerde enkazcıya satılmıştır. Kasırlar varisleri tarafından Devlet Demiryolları Kooperatifi'ne on bin liraya satılmıştır.

Kasrın muhteşem havuzlarının bir kısmı ayaktadır. Kooperatif, arsalarını 15 milyon liraya satışa çıkarmıştır, 7 Nisan 1975 günü ahırlar yıktırılıyordu.

Paramızın alış kudretinin düşüşüne bakınız.

ESMA SULTAN KASRI

Sultan II. Mahmud'un kız kardeşi, Esma Sultan'ın kasrı Üsküdar'da, Çamlıca'daydı. Sultan II. Mahmud 31 sene, 10 ay, 26 gün hükümdarlık yaptıktan sonra 1255 yılı Rebîülâhir'inin 19'uncu Pazartesi günü (M 1839) 55 yaşlarında bu kasırda ölmüştür. Çok fazla ve yıpratıcı devlet işlerinden zayıf düşmüş, verem olmuştur. Hekimler, havasının güzelliği ile meşhur olan Çamlıca'da, kız kardeşinin Sarıkaya'daki köşkünde dinlenmelerini tavsiye etmişlerdi.

53 Eutropius. (MD)

54 Küçük Asya, C. I, s. 148.

Sultan Mahmud'un naşı bu kasırdan arabayla Haydarpaşa İskelesi'ne, oradan da yedi çift kayık ile Topkapı Sarayı'na getirilmiş, burada yıkanmış, kefenlenmiş, Divanyolu'nda kız kardeşi Esma Sultan'ın sarayından türbe yapılmak üzere ayrılan yere gömülmüştür[55].

İmarcı, teknik bilgiyi koruyan ve çok sevilen bir padişah olduğu için cenaze töreni çok muhteşem olmuştu. Kadın, erkek bütün İstanbul halkı gözyaşlarıyla onu ebedî istirahat yerine götürmüşlerdi. Bu kasır, Büyük Çamlıca'da, Millet Parkı'nın karşısındaki Sarıkaya denilen yerdeydi. Şimdi yıkılmış ve yok olmuştur[56].

Esma Sultan H 1119 - M 1707 yılında doğmuş, H 1264 - M 1847 yılında ölmüştür. Kardeşinin Divanyolu'ndaki türbesine gömülmüştür[57].

Ata Tarihi, Sultan II. Mahmud'un kız kardeşinin Çamlıca'daki kasrında ölüşünü ve yine hemşiresinin Divanyolu'ndaki sarayından ayrılan yerdeki türbesine gömülüşünü, tuhaf bir rastlantı olarak kaydeder.

FÂZIL AHMED PAŞA KÖŞKÜ[58]

Mısırlı Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu köşkü Kısıklı'da, Millet Bahçesi'nin karşısındaydı. Bakımsızlıktan 1942 yılında yıkılmıştır.

GÜLŞEN KASRI

Bu kasır şimdi Beylerbeyi dediğimiz yerde İstavroz Sarayı'nın yanındaydı. İstavroz Sarayı şimdiki Beylerbeyi Camii Külliyesi'nin bulunduğu yerdeydi. Bu kasırla, İstavroz Sarayı'nı bir bahçe duvarı ayırıyordu. İstavroz Sarayı ile beraber veyahut daha evvel yapıldığı anlaşılıyor.

Başbakanlık Arşivi'nde Ali Efendi tasnifi ve Sultan IV. Mehmed vesikaları arasında H 1089 - M 1678-79 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre, bu tarihte Gülşen Kasrı'nın ve havzının tamiri yaptırılmıştır. 1789 numaralı bu vesika şöyledir:

"Ta'mir-i havz ve kasr-ı kebîr ve kasr-ı Gülşen ve müceddeden dıvar-ı senk der canib-i divar-ı harem-i İstavroz ila bağçe-i çuhacı ber mu-cib-i defter-i keşf."

Bu tamirler için 377.327 kuruş tahmin edilmiştir. Bu keşif kâğıdına göre burada bir de büyük kasır vardır. Bu kasrın adı söylenmiyor[59].

HANZÂDE SULTAN SARAYI

Evliya Çelebi, Üsküdar'daki saraylar arasında Hanzâde Sultan Sarayı'nı da sayar[60]. Sokullu Uzun Mehmed Paşa'nın evladına *"İbrahim Hanzâdeler - Hanzâdeler"* derler. Çelebi'miz, sarayın yerini göstermemiştir. Bu sarayın Salacak civarında, Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayının yakınında bulunduğunu kabul ediyoruz. Saray bize kadar gelmemiştir.

55 Lütfi Tarihi, C. 6, s. 31.
56 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 19.
57 Ata Tarihi, C. 3, s. 135.
58 Üsküdar'da.
59 Kitabımızda "İstavroz Kasrı" başlığına bakılsın.
60 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

Sonra adını değiştirmiş olması da muhtemeldir. Bu saray, İbrahim Han'ın oğlu Hasan Paşa'ya geçmiştir[61]. Saray, I. Ahmed'in kızı, Hanzâde Sultan adına yapılmıştı. Hanzâde Sultan, evvela Sadrazam Bayram Paşa'yla evlenmiştir. H 1060 - M 1650 yılında ölmüş, Sultanahmet'teki babasının türbesine gömülmüştür[62].

HATİCE SULTAN KASRI

Bu kasır Üsküdar'da Karlık Bayırı'nda, İhsaniye alt sokağı yoluyla Doğancılar'a giderken yolun solunda, tatlı meyilli ve denize hâkim bir yerdeydi. Yol aşırı karşısına Hatice Sultan adına H 1178 - M 1764 yılında bir de çeşme yaptırılmıştır. Bu çeşme, H 1258 - M 1842 yılında Şevk Nihâl Kalfa tarafından tamir ettirilmiştir[63].

Bu çeşmenin biraz ilerisinde Köprülü Konağı'nın yerinde de bir saray vardı. Nûr-ı Osmânî Kütüphânesi'nde, 1838 numarada kayıtlı, Nûr-ı Osmânî Vakfiyesi'ndeki Hatice Sultan Sarayı'nın bu olacağı tahmin ediliyor.

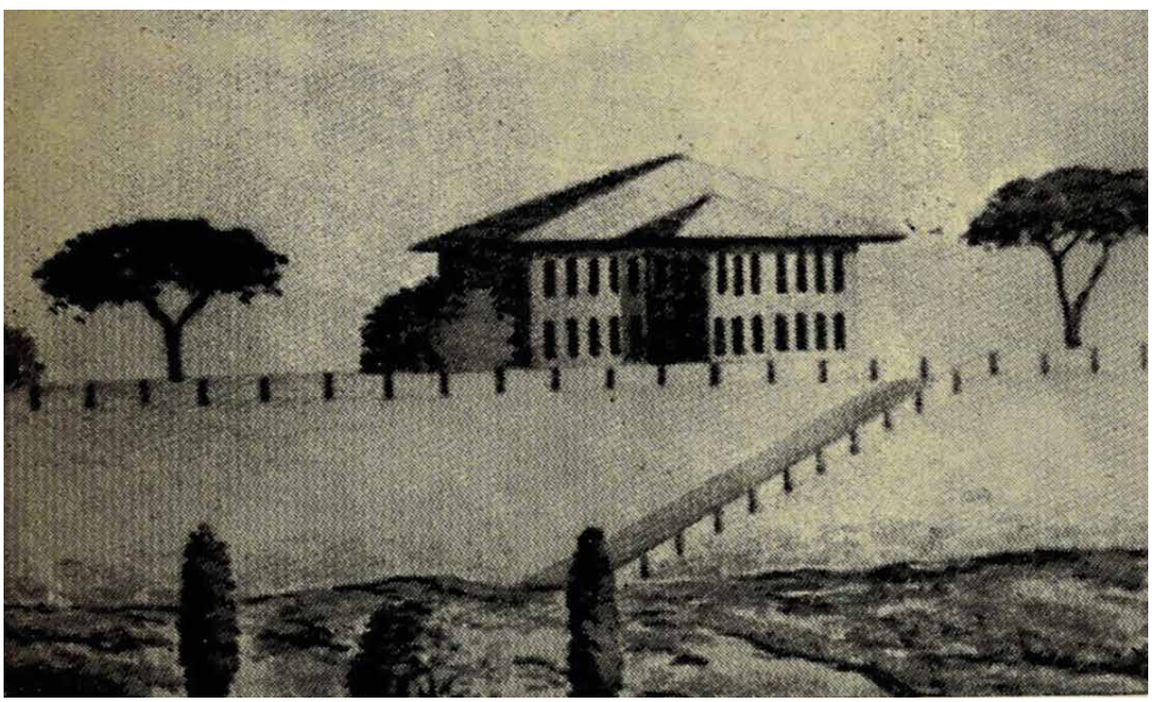

Haydarpaşa Kasrı'nın bir resmi

HAYDAR PAŞA BAHÇESİ

Evliya Çelebi, İstanbul'un dört tarafındaki padişahlara mahsus yirmi iki bağ ve bahçenin arasında bulunan Haydar Paşa Bahçesi'ni şöyle saymıştır:

"Süleyman Han yaptırmıştır. Mimar Sinan yapısıdır[64]." Bu kasır bize kadar gelmemiştir[65].

61 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 696.
62 Sicill-i Osmânî, C. 1, s. 30.
63 Kitabımızda "Hatice Sultan Çeşmesi" başlığına bakılsın.
64 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 481.
65 Kitabımızda "Haydarpaşa Askeri Hastahânesi" başlığına bakılsın.

HAYDARPAŞA KASRI

Bu kasır, Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'nin bulunduğu yerin denize hâkim, çok güzel bir yamacı üstündeydi.

Hastahâne, tophâne, mehterhâne, tersane, kışla, baruthâne gibi yerlerde padişahlar için birer kasır da yapılırdı.

Sultan Abdülmecid tarafından H 1261 - M 1845 yılında yaptırılan Haydarpaşa ve Kuleli kışlalarının, hastahânelerinin yanlarında da birer kasır vardı. Haydarpaşa ve Kuleli kışlalarının yanlarındaki bu kasırlar aynı yılda yapıldığı, tarih manzumelerini de Şair Safvet'in yazdığını bize kadar gelen kitabelerinden öğreniyoruz. İstanbul'da, Başbakanlık Arşivi'nde Muallim Cevdet tasnifi Saray kısmında 4205 numarada kayıtlı, H 1265 - M 1848 tarihli bir vesika bulduk. Bu vesikadan öğrendiğimize göre Kuleli Kışlası Hastahânesi ile Haydarpaşa Hastahânesi'nin padişaha mahsus dairelerinin, kasırlarının döşemeleri için para verilmiştir.

Kuleli Kışlası'nınki gibi Haydarpaşa Hastahânesi'nin kasrı bize kadar gelmemiştir. Haydarpaşa Kasrı'nın, Kuleli Kışlası, hastahânesi, kasrı gibi ahşap olduğu anlaşılmaktadır[66].

Haydarpaşa Kasrı'nın arkasından yapılmış bir resmi elimizdedir. Bu kasır (T) şekilli bir plan üzerine iki kat olarak yapılmıştır. Yüzü Marmara'ya dönüktür. Çatısı kurşun örtülüdür. İkinci katın; Sadullah Paşa, Şerefâbâd, Mehterhâne, Âdile Sultan kasırları ve daha birçok bu çeşit kasırlar, Takkeci İbrahim Ağa ve Mimar Sinan yapısı Ramazan Efendi camileri gibi içten kubbeli olduğu anlaşılmaktadır.

Haydarpaşa Hastahânesi Arşivi'nde ikinci bir resim daha vardır. Bu resmin, kasrın ön tarafından, deniz tarafından yapılmış olduğunu sanıyoruz.

Bu kasır, Haydarpaşa Hastahânesi gibi Kırım Savaşı'ndan sonra devletin müttefiki İngiliz askerlerinin İstanbul'dan ayrılırlarken yakıldığı anlaşılıyor[67].

HÂZIM BUMİN KÖŞKÜ[68]

Bu köşk, Küçük Çamlıca'da, Bodrumi Sokağı'nda, Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi Camii'nin mektebinin ve konağının yanındadır. Küçük Çamlıca'nın cennetleşen bir yerine, bir kuş kafesi gibi kurulmuştur. 17 dönümlük bağı ve bahçesi vardır. Havuzuyla, çiçekleriyle, gülleriyle, çamlarıyla, meyve ağaçlarıyla bulunduğu yerin güzelliğine, gönül çekiciliğine katkıda bulunan bu köşk yavrusu, Arnavut Salih'in Bağı diye meşhurdu. Sonra Hâfız Rıza isminde birisi sahip olmuş, 30 seneden beri de Dr. Prof. Hâzım Bumin'in tasarrufundadır. Küçük Çamlıca'nın bu yönünde Aziz Hüdâî Efendi'nin çilehânesi, mescidi çok yaşlı çınarlar, Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi'nin camisi, mektebi ve konağı ve başka tarihî yâdları bulunan, tarih yadigârları vardır. Turistik kıymeti çok yüksek olan bu yerlere üniversite yapılamaz mı? Dr. Bumin, 1976 yılında kitap basılırken ölmüştür.

66 Kitabımızda "Kuleli Askeri Lisesi" başlığına bakılsın.

67 Kitabımızda "Haydarpaşa Askeri Hastahânesi" başlığına bakılsın.

68 Doktor Hâzım Bumin Köşkü.

HÂZIM PAŞA KÖŞKÜ

Bu köşk, Çamlıca'da Yusuf İzzeddin Efendi'nin köşkünün yol aşırı altındaydı. Bu ahşap köşk, Yusuf İzzeddin Efendi'nin doktoru Hâzım Paşa'nındı. Vergi ağırlığından ve bakımsızlıktan yıkılmış ve yok olmuştur.

İCADİYE KASRI

Vaniköyü'nde denizden 130 metre yükseklikte *"Kenan Efendi Çiftliği"* denilen meşhur bir çiftlik vardı. Kenan Efendi burada bir köşk yaptırarak arazisiyle beraber Sultan II. Mahmud'a hediye etmişti. Köşk o sıralarda İcadiye Kasrı adıyla meşhur olmuştu. Kırım Savaşı sıralarında Türkiye'nin müttefiki olan devletlerin İstanbul'a gelen subayları burada otururlardı. Çıkardıkları kasıtlı bir yangında köşk yanmıştır. 53 sene evvel kasrın fıstık ağaçları, duvarlarının enkazı görülüyordu. Yangınlarda buradan yedi top atılırdı. R 1324 - M 1908 yılından sonra toplar kaldırılmış ve yangın nöbetçilerinin oturdukları kule genişletilerek rasathâne yapılmış ve zamanla yeni tesislerle rasathâne bugünkü hâle getirilmiştir. Buraya eskiden Vaniköyü'nün Kuleli cihetindeki yolundan çıkılırdı[69].

İcadiye Kasrı, H 1270 - M 1853 yılına kadar Osmanlı hânedanının emlâki arasında *"emlâk-ı seniye'den"* sayılırdı. Sultan II. Mahmud tarafından havasının ve suyunun iyiliğinden dolayı bu köşke *"hekim girmez"* adı verilmişti[70].

Kırım Savaşı münasebetiyle İstanbul'a gelen İngiliz, Fransız askerlerinin harp sona ererken hiç beğenilmeyen ve kasten yapıldığına inanılan bazı şeyler olmuştur. Bu devletlerin subaylarının, askeri teşkilatının oturdukları kışlaları ve binaları ayrılmalarından bir hafta evvelinden başlayarak yakılmıştır. Selimiye ve Kuleli kışlası da bu sırada yanmıştır[71].

Ben rasathâneyi 11 Nisan 1975'te tekrar inceledim. Müdürü Muammer Dizer bana şunları söyledi:

"Hekim girmezin bazı döküntüleri kalmıştır. Burada bulunan ve kuruduğu için kesilen bir ceviz ağacının gövdesinde kurşunlar görülmüştür. Öyle anlaşılıyor ki o vakit devletin müttefiki olan devletlerin subayları ve askerleri ağaçları nişangâh yapmışlar, kurşun atmışlardır."

Şairler buraya Kafdağı derlerdi. Kasır, H 1249 - M 1833 yılında yapılmıştı.

Pertev Paşa, İcadiye Kasrı için şu tarih manzumesini söylemiştir:

شهنشاه جهان سلطان محمود خاندر حالا
جهاندار وجهان آرا جهانبان وجهان آباد
بوقصر نواساس ایجاد طبع معجز آثاری
انکچون اسمن ایجاد یه کندی دلکشا بنیاد
بوکون سربلنده قاف قدرت دینسه شایاندر
بوعالی قصره نسبت لانهٔ عنقا قوری برآد
حق اتسون قلبنی مسرور دائم ملکنی معمور
بودر پر تونشان وحال وقاله نخبهٔ اوواد
سزادر طرح افکن بالای بابی اولسه بو تاریخ
یاپلدی شاه دورانه نه اعلا قصر نوایجاد ([72])

69 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 170.
70 Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C. I, s. 1208.
71 Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C. I, s. 1208.
72 Pertev Paşa Divanı, s. 35, Sene 1256.

Pertev Paşa'nın manzumesinin son mısrası ebced hesabına vurulursa H 1249 - M 1833 yılı çıkar. Paşa bu manzumesinde Sultan Mahmud'un yeniden, esasından yaptığı, icad ettiği için kasrın adına *"İcadiye"* ve çok yakışacağı için tepeye de *"Kudret Kâfi Tepesi"*, *"Kaf Dağı Tepesi"* denildiğini söyler. Bu yüce kasrın yanında Anka kuşunun yuvasının bir laf kalacağını da ilave eder.

İNGİLİZ ALİ BEY KÖŞKÜ - AHMED RIZA BEY KÖŞKÜ

Bu köşk, Kuleli'nin üstünde Talimhâne Mahallesi'nde Bahçelievler'de Boğaz'ı görünüş çerçevesi içine alan güzel havalı ve manzaralı yayvan bir tepenin üzerine kurulmuştur. Üç katlı bir binadır. Dokuz odası vardır. Biz burasını 29 Mayıs 1975 günü gördük. Eski mektep müdürlerinden emekli Hilmi Ziya Apak'ın tasarrufundadır. 15 dönümlük çok güzel bir bahçesi vardır.

Kapısının sağ duvarına gayri İslâmi devirlere ait kitabeli bir taş yerleştirilmiştir. Üstünde dört satırlık Latince bir kitabe, sağında arslanlı bir arma, üstünde de üç şekil vardır. Kitabenin üstünde ve ilk satırın başında salipler bulunduğuna göre bunun bir manastır veyahut kiliseye ait olduğu anlaşılıyor. Kuleli'nin yerinde kurulduğu söylenen manastırın kitabesi olması ihtimali vardır.

Bu köşkün sağındaki geniş bahçenin içinde, iç ve dış süsleri bakımından sivil Türk mimarisinin örnekleri güzel köşkler varmış. Hepsi yıkılmış ve yok olmuştur. Köşkün sol yamaçları kesif ormanlarla kaplı imiş. Hepsi kesilmiştir.

İngiliz Ali Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk ayânından idi. Ilgın'a sürülmüştü. Orada ölmüştür. Ben kabrini Ilgın'da Sahip Ata Kaplıcası'nın arkasındaki kabristanda gördüm. İyi İngilizce bildiği ve Kırım Savaşı esnasında İstanbul'a gelen İngilizlerle sıkı münasebette bulunduğu için İngiliz Ali Bey şöhretini taşırdı. Bu köşkte oğlu Ahmed Rıza Bey otururdu. Buraya atla gelir giderdi. Bursa Maarif Müdürü iken Paris'e giden, orada İttihat ve Terakki Fırkası başkanlığına seçilen, Meşveret adlı bir gazete yayınlayan, Sultan II. Abdülhamid'in siyasetini kötüleyen, II. Meşrutiyet adı verilen ve on senede koca Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerten, parçalatan, devrin hazırlayıcılarındandır. 1908'de Paris'ten İstanbul'a gelmiş, mebus seçilmiş, üç sene Mebusan Meclisi başkanlığı yapmış ve sonra Ayân üyeliğine, daha sonra Sultan Vahidüddin zamanında Ayân başkanlığına getirilmiştir. Güttükleri kötü ve yıkıcı bir siyasetle Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan, İttihat ve Terakki'nin yıkılışı sırasında kötü günlerde de Ahmed Rıza Bey, bu köşkte oturuyordu. Ermenilerin ve muhaliflerinin suikastından korktuğu için köşkün bütün pencerelerine demir parmaklıklar geçirtmiştir. Kendisini köşkte Arnavut muhâfızlar beklerdi. Hırsızlık veya kötü kasıt ile köşke girmek isteyenlerden birisinin de öldürüldüğünü söylediler.

Bazı rivayetlere göre Ahmed Rıza Bey, Sultan Reşad'ın şiddetli muhalefetine rağmen baskı ile Çırağan Sarayı'nı Ayân Meclisi'ne tahsis ettirmişti. Sultan Reşad, sarayın yakılmasından korkuyordu. Nihayet korktuğu başına gelmiş, muhteşem saray yanmıştır. 1930 yılında Şişli'de Etfal Hastahânesi'nde ölmüştür.

İSTAVROZ KASRI

İstavroz Kasrı, Beylerbeyi'nde, Beylerbeyi Camii'nin ve çevresindeki vakıf yerlerin üzerinde idi. Kasra adını veren semt eski kaynaklarda ve metinlerde daha çok *"İstavros"*

şeklinde yazılıyor. Daha sonraları kelimenin sonundaki *"S"* harfi, yerini *"Z"* harfine bırakmıştır. Biz de bunu tercih ettik. Semt bu adı nasıl aldı? Evliya Çelebi şöyle anlatıyor:

"Buralarda İstavriz balığı çok olduğundan ismine Rumcada istavrizden yanlış olarak "İstavroz" demişlerdir. Bir rivayette Yıldırım Bayezid, İstanbul fethine gelerek buradan İstanbul'a geçerken, burada bulunanlarla cenk edip, Müslümanların da *"Biz bunu isteriz"* demelerinden galat olarak" İstavriz" denilmiştir derlerse de bu biraz uzakça ihtimaldir[73]."

M. Bahâ Lügati'nde *"İstavroz"* kelimesini *"hac ve salib"* şeklinde manalandırılıyor. *"İstavrit"* için de şunlar söyleniyor:

"Omzunda hac resmi bulunan İstavrit Balığı."

Bizce semt bu adı, burada bulunan ve son yıllarda yol genişletilirken yıkılan bir Bizans Kilisesi'nden almıştır. Bu kilisenin yol tarafındaki duvarlarında yıkılıncaya kadar görülen büyük haçlar vardı. Kilise, Yapı ve Kredi Bankası'nın bulunduğu yerdeydi. Buradan Çamlıca eteğindeki Kısıklı'ya kadar çıkan dereye *"İstavroz Deresi"* derler. Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın buradaki camisi de *"İstavroz Camii"* adını taşır. Bu ağanın İstavroz Deresi'nin yukarı başında Kısıklı'da da bir camii vardır. Abdullah Ağa, H 1000 - M 1591 yılında ölmüştür.

Tarihçi Hammer, burasının eski adının Krisoke Ramos olduğunu söylüyor. Kilise bu adı çatısının yaldızlı tuğlalarla örtülmüş olan Meryem veyahut Aya Pantaleon Kilisesi'nden dolayı almıştır. Dini uğrunda ölenlerin, küçük azizlerin bıraktıkları şeyler burada saklanırdı. Burada Jüstinyen tarafından yaptırılmış bir de saray vardı. Bu saray harabesi Osmanlılar tarafından taş ocağı gibi kullanılmıştır. Sultan I. Ahmed zamanına kadar burası geniş koruluklu bir has bahçe halinde idi. İçinde de aynı adı taşıyan bir kasır vardı. Sultan I. Ahmed yazları burada istirahat ederdi. Tarihçi Naîmâ, H 1022 - M 1613 yılı olaylarını yazarken şunları söyler:

"Bu sıra İstavroz Bahçesi dar olduğundan ve mescidi de bulunmadığından has bahçedeki hizmetlilere yer ve bir de mescid yapılmasını emretti. Kırk günde kapıkullarının ve veziriazamın adamlarının işe başlamalarıyla mescid tamam oldu, bir zaman orada eğlendiler. Gâh deniz, gâh kara gezintileri yaparlardı. Bu gönül açıcı yeri çok severlerdi[74].

Sultan Ahmed, dedesi Yavuz Sultan gibi bir yerde uzun kalmayı ve yerleşmeyi sevmezdi. Dedesi Kanunî'nin Üsküdar'da yaptırdığı Üsküdar Sarayı'na da gelir, burada kalır ve ava çıkardı. Üsküdar Sarayı oğlu IV. Murad tarafından da çok sevilirdi.

Kendi adıyla meşhur olan yerde, hâssa mimarları başı Mehmed Ağa'ya Osmanlı devrinin pırlanta bir yadigârı olan Sultan Ahmed Külliyesi'ni yaptıran Sultan Ahmed, dindar ve milliyetçi bir padişahtı. O vakte kadar Kâbe-i Muazzama'nın örtüleri ve kuşağı Mısır'da yapılırdı. Bunların İstanbul'da yapılmasını istedi. Kâbe'nin iki demir kuşağının da tamir edilmesi lazımdı. Padişah, usta kuyumcular buldu. İstavroz Bahçesi'nde bir dokuma, işleme

73 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 181-256.

74 Naîmâ Tarihi, C. 2, s. 109.

ve kuşakları tamir etme yeri hazırlattı. Ustalar, maharetli kuyumcular geldiler, körükler getirildi, demir Kâbe kuşaklarının bir tabakası halis gümüş, bir tabakası da halis altunla kaplanacaktı. Bu iş yerinin açılışında padişah, şeyhülislâm, vezirler ve âlimler bulundular.

Padişahlar tarafından Kâbe'nin ve Hazreti Peygamberin türbesinin iç astarları ve örtüleri halis altınla işletilirdi. Her padişah değiştikçe bunlar da değiştirilirdi. Üstlerine Mekke ve Medine'nin hadimi sayılan Osmanlı padişahlarının adları da işlenirdi. Kâbe'nin astar ve örtülerinin uzunlukları ellişer arşındı. Hz. Peygamberin ravzasının kisvesi de elli bir parçadan teşekkül ederdi. Hepsi 740 arşın tutardı. Hz. Peygamberin kabrinin sanduka örtüsü de on parça idi. Bütün bunların işlenmesi için 17.692 miskal halis altın sarf ediliyordu.

Kuyumcular ve başka sanatçılar Kâbe'nin kuşaklarını, altın oluğunu ve eşiğini de hazırlamışlardı. Bunlar bittiği zaman padişah, Davut Paşa Bahçesi Kasrı'nda bulunuyordu. Ortada Kâbe büyüklüğüne, tahtadan bir maket yapıldı. Padişah bir çadır içindeki altın tahtına oturdu. Şeyhülislâm, sadrazam, bütün vezirler ve âlimler önünde hazırlanan altın oluk yerine kondu, kuşaklar takıldı, örtüler örtüldü. Sonra bunlar Mekke'ye ve Medine'ye gönderilerek yerlerine koyuldu. Sonra Kâbe'nin eski oluğuyla, Kâbe'nin ve Peygamber'in kabrinin üzerlerindeki örtülerle Kevkeb-i Dürrî (İnciden Yıldız) denilen kıymetli levha ve kitabeler İstanbul'a geldi.

Kevkeb-i Dürrî yerine Şeb-i Çırağ denilen ve Sultan Ahmed'in babası Sultan Mehmed tarafından 50.000 altına satın alınan ve yüzük gibi de kullanılan bir elmas sanat şaheseri olan bir levhanın ortasına yerleştirilmiş, etrafına 227 kıymetli elmas oturtulmak suretiyle hazırlanmıştır. Bu levha, geceleri konduğu yere pırıl pırıl ışık saçtığı için *"Şeb-i Çırağ - Gece Kandili"* denilmişti. Bu da gönderilmişti. Mekke ve Medine'den gelen yadigârlar da Hırka-i Şerif Dairesi'nde saklanmıştı[75].

Sultan Ahmed'in, Kâbe-i Muazzama'ya ve Hırka-i Şerif'e karşı olan saygısı çok büyüktü. Kâbe'yi bir tuğlası altından ve bir tuğlası gümüşten yapma niyeti bile vardı.

Şeyhülislâm:

"Allah isteseydi onu zebercedden hâlk ederdi!" seklindeki konuşmaları üzerine bundan vazgeçmişti.

Sultan Ahmed, İstavroz Kasrı'nın yanına bir de Hırka-i Şerif Dairesi yaptırmıştı. Kendisi bu kasra gittiği zaman Hırka-i Şerif'i de beraber getirterek buraya koydurturdu.

Sultan IV. Mehmed de Çengelköyü'nde, H 1087 - M 1676-77 yılında muhteşem bir yalı ile yakınında sekiz dönümlük iki bahçe, Çakal Dağı'nda da otuz dönümlük bir bağı, Hasköy'de oturan Küpelioğlu diye meşhur Salamon adlı bir Yahudi'den satın almıştır. Bu hususta Topkapı Sarayı'nda bir hüccet bulmuştum. Bu hüccet henüz numaralanmıştı. Hücceti Rumeli Kadıaskeri Mehmed hazırlamıştı. Hüccetten öğrendiğimize göre satın alınan yalıyı bir taraftan umumi yol, iki tarafından deniz, bir tarafından da Danyal adlı bir Yahudi'nin mülkü sınırlandırıyordu. İki katlı yalının dâhiliyesi ve hariciyesi, camekânlı hamamı, mutfağı, odunluğu, borularla gelen tatlı sulu çeşmesi, sekiz dönümlük iki bahçesi

75 Naîmâ Tarihi, C. 2, s. 86, 104, 109. Tarih Hazinesi mecmuasının 6. sayısındaki "Kâbe'nin Altın Kilitleri ve Anahtarları" başlıklı yazımız.

ve otuz dönümlük bağı vardı. Bu büyük ve muhteşem bir köşktür. Bunun, Sadullah Paşa Yalısı'nın yerinde veya civarında olması çok muhtemeldir[76].

Sultan I. Ahmed'in oğlu Şehzâde Murad, (sonra IV. Murad) 1021 Cumâdelûlâ'sının 28'inde, İstavroz Bahçesi'nde doğmuştur (M 1612)[77].

Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi kitabı, Beylerbeyi'ni yazarken der ki:

"Beylerbeyi köyü, Beylerbeyi ve İstavroz adıyla ikiye ayrılmıştır. Beylerbeyi Kasrı ile iskele arasındaki yer İstavroz adıyla anılır diğer kısımlara da Beylerbeyi adı verilir."

Sultan IV. Murad, kendi doğduğu İstavroz Sultanî Bahçelerine ve kasırlarına sık sık giderdi. Padişah bu sarayda, tayin edildiği Şam Beylerbeyiliği'ni beğenmeyen, hastalığını ileri süren İlyas Paşa'nın başını kestirmiş, bu sırada huzurda olan ve hakkında şikâyetler yapılan Küçük Ahmed Paşa heyecanlı ve yalvarıcı bir nutukla canını kurtarabilmişti[78].

İstavroz Bahçesi tarihinin en şevkli, zevkli ve neşeli devrini Sultan IV. Mehmed zamanında yaşamıştı. Bu padişah kiraz mevsiminde civardaki bahçeleri de kiralayarak, Harem halkıyla beraber buraya göçerdi.

Sultan IV. Mehmed, yukarıda yazdığımız gibi İstavroz'un, Çenkâr köyünde Yahudi Salamon'dan, içinde çeşmesi bulunan iki katlı muhteşem bir yalı ile Çakal Dağı'nda 30 dönümlük kiraz ve meyve bağını satın almıştır.

18. asrın sonlarına doğru eski İstavroz Sarayı rağbetten düşmüştü. Osmanlı padişahlarının sayfiyesi olmaktan çıkmıştı. Bahçeleri, bağları, parçalanarak halka satılmıştı. Sultan II. Mahmud, Üsküdar'a, Boğaz'a çok rağbet ediyordu. Şemsipaşa Sarayı'nın yerindeki Şerefâbâd Kasrı'nı, Çamlıcalarda ve Beylerbeyi'nde birçok kasırlar yaptırıyordu.

Arşiv vesikaları, Çengelköyü'nü, İstavroz'un bir köyü sayıyorlar. Sultan IV. Mehmed'in satın alma hüccetinde bu köy *"Çenkâr köyü"* şeklinde geçiyor. Köyün, böyle de adlandırıldığı anlaşılıyor. Farsça (Çenkâr) yengeç ve saratan denilen zehirli hayvan anlamına gelir. Çengâl da Farsçadır. Biz *"Çengel"* şeklinde kullanıyoruz. Burhân-ı Kâtı' Tercemesi'nde insan pençesine, kuş tırnağına, puta, tabelâ denilen ok hedefine, beli ince kimseye, bal ve yağ ezilerek hazırlanan sıcak ekmeğe çengâl denildiği söyleniyor. Buraya yengeci, yılan ve çıyanı çok olduğu için böyle denildiği anlaşılıyor. Vapur çengeli yapıldığı için buranın öyle adlandırıldığı hakkındaki yorumların yakıştırma olduğu anlaşılıyor.

İstavroz Sarayı ne vakit yapıldı?

Yukarıda yazdığımız gibi İstavroz Bahçesi'nde bir kasır vardı. Sultan II. Mahmud buraya İstavroz Sahil Sarayı yaptırmıştı.

Geniş, iyi havalı, iyi manzaralı bir sultanî bahçe olan İstavroz'un sınırları, Çengelköy'ünü de içine alıyordu. Papaz Koruluğu'na (Vaniköyü'ne) kadar uzanıyordu.

Başbakanlık Arşivi'nde, Saray kısmında, 1040 numarada kayıtlı, 12 Recep 1210 tarihli

76 Kitabımızda "Sadullah Paşa Yalısı" başlığına bakılsın.

77 Naîmâ Tarihi, C. 2, s. 95. ve Sicill-i Osmânî, C. I, s. 77.

78 Naîmâ Tarihi, C. 3, s. 141-142.

bir vesikadan öğrendiğimize göre bu tarihte, Sultan III. Selim zamanında İstavroz Kasrı oldukça mamurdu ve faaldi.

Sultan I. Abdülhamid'in vakfiyesinden, arşiv vesikalarından öğrendiğimize göre Beylerbeyi Camii, İstavroz Kasrı'nın Hırka-i Şerif Dairesi'nin yerine yapılmıştı. Sultan II. Mahmud bu geniş korulukta iki sarayın birden yapılmasını başlatmıştı. Birisi bu İstavroz Sahilsarayı, öbürü de Beylerbeyi Sarayı idi.

Pertev Paşa her iki saray için ayrı ayrı manzum tarih kitabeleri yazmıştır. İstavroz Sarayı'nın kitabesi şudur:

شهنشاه جهان سلطان محمود دریا دل - سرای دلکشا یاپدی استاوروزده شاهانه
خدانك عون وصونی پاسپاندر آستاننده - سپهرك مهروماهی یر بر اقماز باشقا دربانه
دعا بابنده مفتاح اچلدی مصرع تاریخ - اچلسین نوبنو یاب صفالر شاه دورانه
١٢٤٥

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Şehînşah-ı cihan Sultan Mahmud-ı deryâ dil
Sarây-ı dilküşâ yapdırdı İstavroz'da şâhâne
Hudâ'nın avn ü savnı pâspândır âsitânında
Sipihrin mihr ü mâhı yer bırakmaz başka derbâne
Duâ bâbında miftâh açıldı mısra-ı târîh
Açılsın nev-be-nev bâb-ı safâlar Şâh-ı Devrâne
1245[79]

Bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca Sultan II. Mahmud'un İstavroz'da H 1245 - M 1829 yılında bir sahilsaray yaptırdığı anlaşılıyor.

Pertev Paşa, yukarıya yazdığımız tarih manzumesinin başına *"Tarih berây-ı Sahilsaray-ı İstavroz"* yazmıştır.

Pertev Paşa, bu manzumesinde Sultan II. Mahmud'un, İstavroz'da gönül açan şahâne bir saray yaptırdığını söylerken, Allah'ın inayetinin bu sarayın kapısında bekçi olduğunu, zaten feleğin ayının ve güneşinin de başka bir kapıcıya yer bırakmadığını yazıyor ve padişaha böyle yeni yeni safa kapılarının açılmasını diliyor.

KAVAK SARAYI

Bu sarayı incelemeye başlarken, saraya adını veren *"Kavak"*ın ne olduğunu bilmek faydalı olur. Türkler gümrük yerlerine, gümrük iskelelerinin bulunduğu yerlere *"Kavak"* derlerdi. İstanbul'da birçok örnekleri vardır. Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Kavak İskelesi gibi.

Gümrük memurlarının başlarına Kavak Ağası denirdi. Anadolu Kavağı Camii'nin haziresinde kavak ağalarının, kavak memurlarının kitabeli mezar taşları vardır. İnceleyeceğimiz kasra burada çok kavak yetiştiği için, bu adın verildiği hakkındaki haberler

79 Pertev Paşa Divanı, İstanbul 1926, s. 24.

yanlıştır. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in, kavak ağaçlarının çokluğundan dolayı böyle adlandırıldığı hakkındaki haberi düzeltmeye muhtaçtır[80].

Ben bu sarayın bulunduğu yerlerdeki yaşlı kavak ağaçlarını saydım. Sayılarını yarım düzineye çıkaramadım. Kırk-elli kadar da son senelerde dikilmiş kavak vardı.

Şark'ta, Kavak Sarayı'nın ilk resmini, İstanbul'da, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, 3336 numarada kayıtlı bulunan, üstünde H 1122 - M 1710 tarihleri bulunan Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında Şerefâbâd Kasrı'nın ve Üsküdar'ın su yollarını, çeşmelerini, maksimlerini, su terazilerini, kakmalarını gösteren 18 metre uzunluğundaki haritada buluyoruz.

Saray, deniz kenarındadır. Üstüne şunlar yazılmıştır: *"Şevketlû efendimizin Kavak'ta vakî' saray-ı hümâyûnu."*

Sağında da tek minareli ve kubbeli bir cami vardır. Saraydan deniz yönüne üç kapı açılıyor. Saray tek katlı ve kurşun örtülüdür. Kapıların üstlerindeki kuleli kısımlar ikişer katlıdır. Küçüklerden üç pencere, ortadaki büyük kısımdan dört pencere açılıyor. Tek katlı kısmın sekiz bacası vardır. Cami ile saray arasında tek ve iki katlı beş bina görülür. Sarayın üstünde geniş bir bahçe ve bir de kameriye köşk vardır. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin H 1182 - M 1768 yılında yazdığı Hadîkatü'l-cevâmi'nin, Ali Emiri Efendi Kütüphânesi'nde, 924 numarada kayıtlı nüshasının 188/A yaprağında, Kavak Sarayı Camii hakkında şu malûmat vardır:

"Kavak Sarayı Camii'nin banisi I. Sultan Ahmed'dir. Hünkar mahfeli ve sair levazımı mevcud iken uzun müddetten beri yıkılmış ve harap kalıp sonra Gazi Şehid Sultan III. Selim, din ve devletin düşmanlarından intikam almak için Kavak Sarayı içinde bir büyük kışla yaptırdı. Tamam olduktan sonra muallem asker (talim edilmiş asker) toplamış, Pazartesi ve Perşembe günleri Üsküdar'da Kavak Sarayı'nda ve Vâlide-i Atik Dârüşşifâsı'nda olan kışlada, Tophâne'de, Beyoğlu'nda, Levent Çiftliği'nde, Anadolu tarafında, Konya'da, Kütahya'da ve Konya Sancağı'nda vâkî' Karaağaç'ta ve bunun gibi mahallerde çok asker topladı. Bu iş fitne ve fesadı davet ettiğinden 1223 yılı Ramazan'ında, Kadir Gecesi'nde (M 1808) baş kaldırarak, birçok kötülüklerden sonra Sultan IV. Mustafa'yı şehid, daha evvel de iyi işlerin kurucusu Sultan III. Selim şehid olup, yaptığı ve ihya eylediği yerler yakılıp yıkılmıştır."

Matbu Hadîka'da bu malûmat yoktur[81].

Sultan III. Selim kışlasını, Kavak Sarayı'nın bahçesinin içinde yaptırmıştır. Talimli askeri bir türlü hazmedemeyen Yeniçeriler, bu sarayı yakmışlar ve yıkmışlardır. Padişahı da öldürmüşlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, Kavak Sarayı da bu sıralarda yanmıştır. Kaynağımızda, Kavak Sarayı'nın ilk yaptıranı hakkında bilgi yoktur. Biz bu sarayın Sultan I. Ahmed tarafından yaptırıldığını kabul ediyoruz. Oğlu IV. Murad da bu sarayı ihya etmişti.

Halûk Şehsuvaroğlu, Üsküdar Sarayı ile Kavak Sarayı'nı karıştırmaktadır. Üsküdar Sarayı şimdiki Ayazma Camii'nin ve çevresinin bulunduğu yerde idi. iki sarayın bir olduğunu kabul ettikten sonra şu bilgiyi sıralıyor:

80 Yücel Mecmuası, S. 39.

81 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 242.

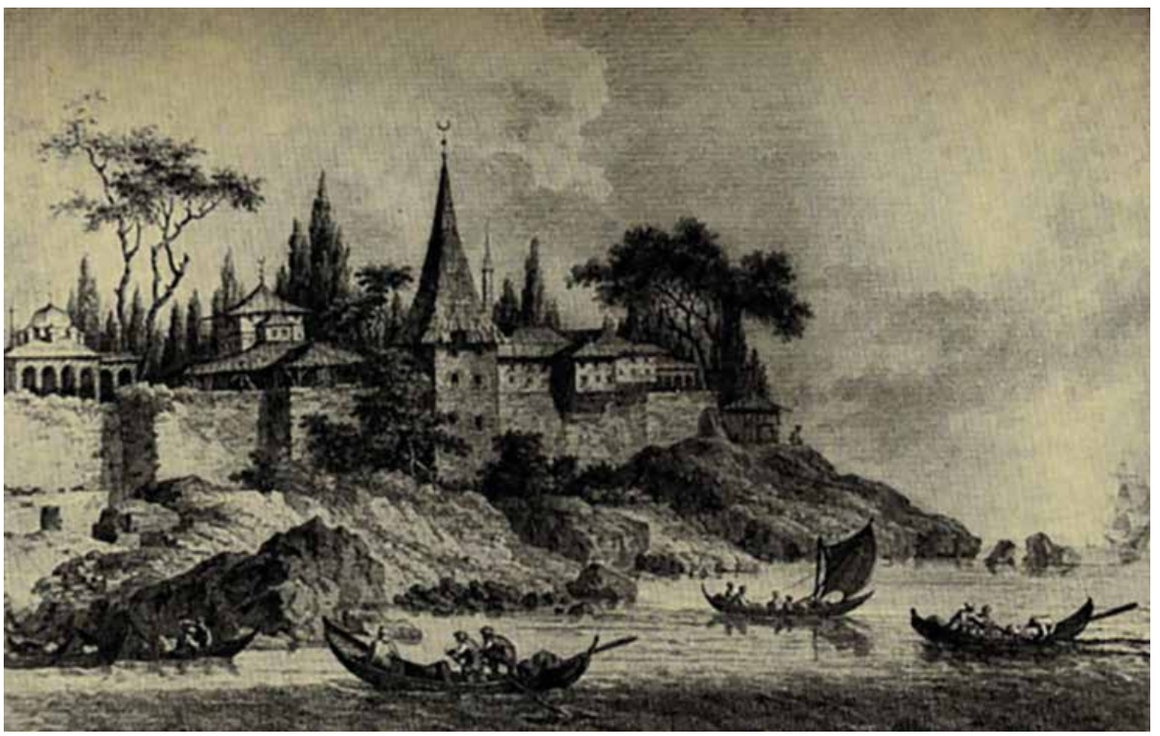

Bağdat Kavak Kasrı

"III. Selim, H 1209 - M 1794 yılında Üsküdar, diğer adıyla Kavak Sarayı enkazını Nizâm-ı Cedîd askerleri için yapılan kışlada kullanılmıştır[82]."

Başbakanlık Arşivi'nde, Saray bölümünde, 2897 numarada kayıtlı bir vesikadan öğrendiğimize göre H 1193 - M 1779 yılında yangın çıkmış, söndürülmesinde hizmetleri geçen tulumbacılara 150 kuruş verilmiştir.

Halûk Şehsuvaroğlu'nun, Kavak Sarayı'nın, Sultan III. Selim zamanında yıkılarak, enkazıyla Selimiye Kışlası'nın yapıldığı hakkındaki bilgisi düzeltmeye muhtaçtır. Çünkü Sultan II. Mahmud zamanında Kavak Sarayı'nın, Paşa Baba adlı bir bekçisi vardı. Harem İskelesi'nde doğup, büyüyen Dr. Rifat Osman Bey, Kavak Sarayı hakkında, İstanbul Belediye Mecmuası'nın 1939 yılı koleksiyonunda *"Üsküdar Sahillerinde Tarihî Bir Saray"* başlıklı yazısında şu bilgiyi vermiştir.

"Kavak'ın denizden sağ kısmını tespit eden dere, bostanın kuzeyine rastlayan yüksek yer, Kavak Kasrı'nın arsası olup, sonra Selimiye Kışlası yapılmış ve deniz tarafındaki cesîm meydan talimhâne ittihaz edilmiştir ki, kasır buradaydı. Bu sarayın yapılış tarihi malûm değildir. H 1179 - M 1765[83] tarihinde tamir edildiğine dair bir tarih levhası ile Rokoko tarzında kabartma süsleri ve mermerden yapılmış hamam kurnaları, çeşme taşları, pencere söveleri, havuz taşları aksamı, Kavak'taki askeri fırın karşısındaki eski bir binanın içinde, 30-35 yıl evvel dururdu. Kavak kısmının büyük kısmı Abdülmecid zamanında yaptırılmıştır. Sultan II. Mahmud zamanında Kavak Sarayı'nın bekçileri vardı. Paşa Baba'ya göre, sarayın kapısından girince, iki oda arasındaki taşlıktan geçilip, mermer döşemeli bir divanhâneye çıkılmaktadır. Bu divanhânenin ortasında büyük bir havuz varmış. Kapısı buraya açılan ve denize bakan, çok süslü ve mermer bir oda, köşede küçük bir hamam ve sıra ile de odalar ve sarayın arka tarafında maiyete mahsus iki bina ile bir mutfak varmış. Kavak Sarayı'nın, Haydarpaşa cihetinde, Kanunî Süleyman'ın, Mimar Sinan'ın yaptırdığı Haydarpaşa Kasrı ile bir de tazıcılar ahırı yanında ve kuvvetli ihtimale göre eskiden Kuduz Hastahânesi olan binanın yanında Kavaklı Bahçe Köşkü denilen bir kasır varmış."

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bir vesikadan öğrenildiğine göre, Selimiye Kışlası'nın yerinde bir de han varmış. Bu da gösteriyor ki, Selimiye Kışlası, Kavak Sarayı yıkılarak yapılmamıştır. Melling'in planında, işaret edildiğine göre, kışla H 1223 - M 1808 yılında yanmıştır. Denize yakın ve sahilde olan Kavak Sarayı da harabe haline gelmiştir.

Kitabımın başka yerlerinde de yazdım. Üsküdar'da saraylar ve kasırlar üst üste, iç içe girmiş ve binmiş gibidir. Ayazma Camii'nin ve civarının yerindeki kârgir ve muhteşem Üsküdar Sarayı'ndan sonra yapılan sarayların ve kasırların hemen hepsi ahşaptı. Bazı eski saraylar yıktırılarak, yerlerine, yaptıranın zevkine göre yeni saraylar yapılmıştır. Yapılırken eski adları değiştirilenler olduğu gibi yaşatılanlar da olmuştur. Şemsipaşa, Şerefâbâd bunun iyi bir örneğidir. Bizce Kavak Sarayı şimdi üstünde Haydarpaşa Lisesi, Haydarpaşa Hastahânesi, Haydarpaşa Kasrı denilen Sultan II. Mahmud Kasrı'nın önünde, denize hâkim bir yerdeydi. Tazıcılar ahırına ve Haydarpaşa Bağı'na kadar olan yerler bu kasrın bahçesi içindeydi. Haydarpaşa'daki İngiliz Mezarlığı da bu kasrın geniş bahçesi içinde yer alıyordu. Sultan II. Mahmud, Haydarpaşa Kasrı'nı, Sultan Abdülmecid, Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'ni bu kasrın bahçesi içine yaptırmışlardır.

82 İstanbul Sarayları, s. 34.

83 Sultan III. Mustafa zamanına rastlar.

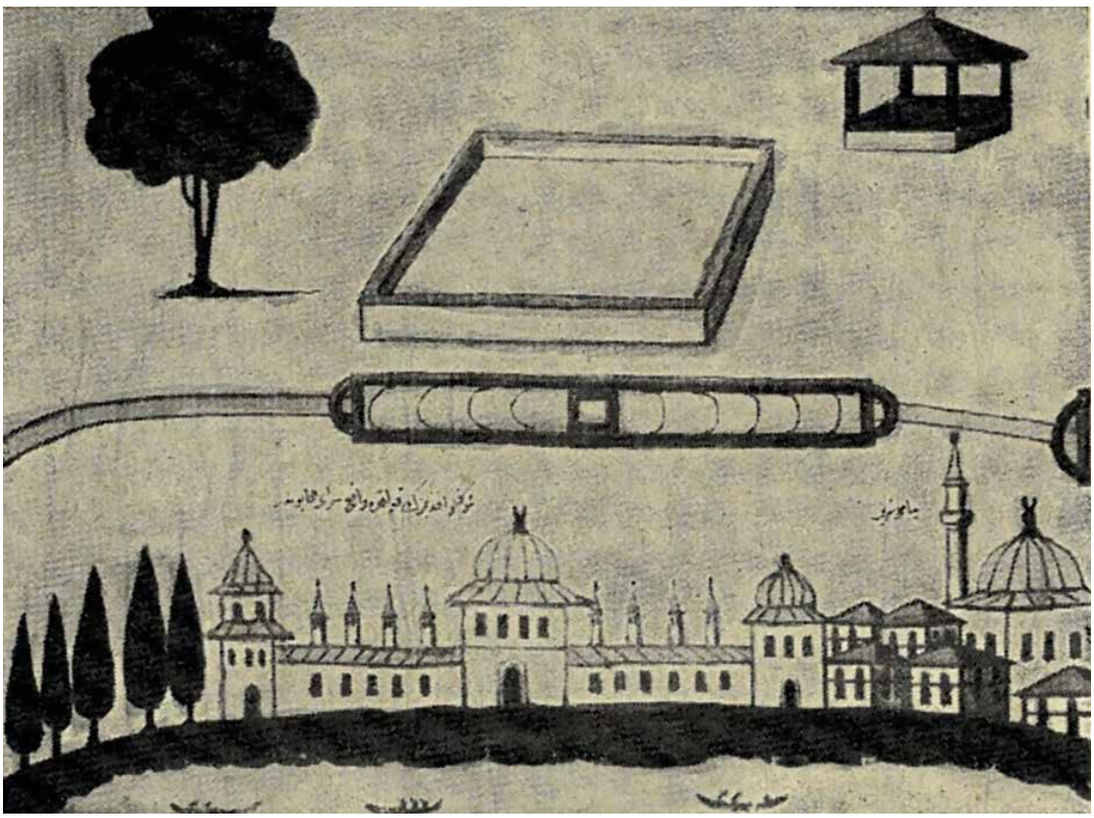

H 1122 yılında Kavak Sarayı (İbrahim Paşa Su Yolları haritası)

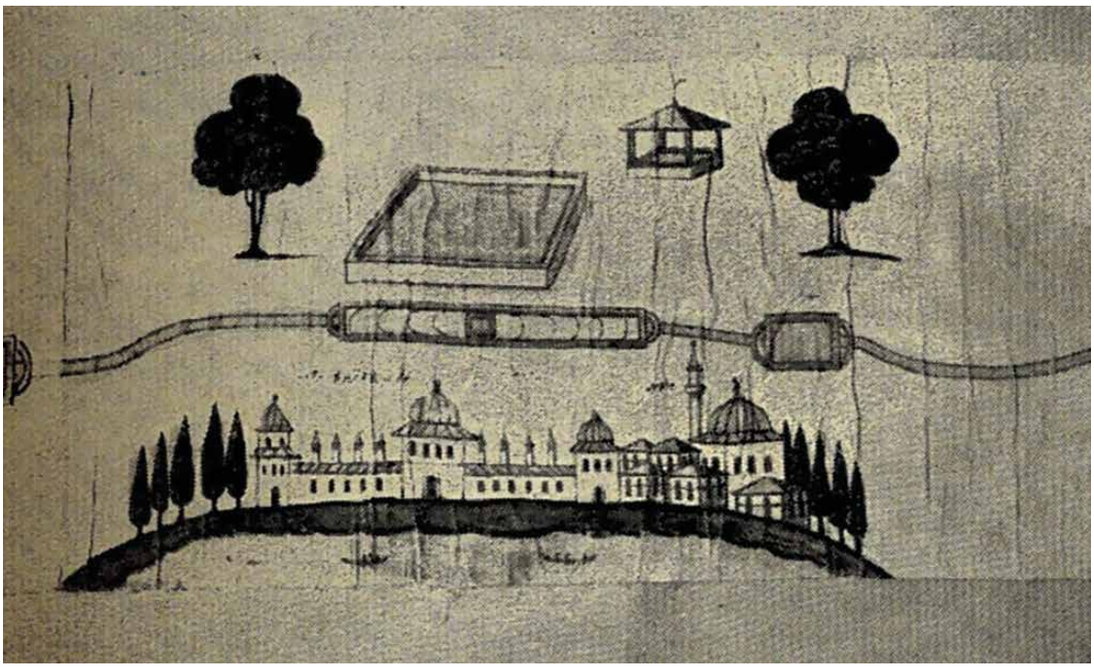

H 1122 yılında Kavak Sarayı (İbrahim Paşa Su Yolları haritası)

Bazı kaynaklarda, Kavak Sarayı'na, Bağdad Sarayı da denildiği görülüyor. Sultan IV. Murad H 1048 - M 1638 yılında Bağdad'ı aldıktan sonra babasının yaptırdığı Kavak Sarayı'nı ihmal etmiş, Topkapı Sarayı'ndaki Bağdad Köşkü bitmeden evvel bu saraya Bağdad Sarayı da denilmiştir. Üsküdar'daki Şemsipaşa Sarayı'na Acem Sarayı denildiği gibi...

Bir resimde Kavak Saray, kayalardan oluşan bir yamacın üstüne kurulmuş görülüyor. Önünde kayıklar, sandallar ve yelkenliler vardı. Sarayın birçok kısımları iki katlıdır. Ortada, üstünde hilâl şeklinde alem bulunan sivri ahşap kuleli kısım kârgirdir. Solunda, önünde kurşun örtülü revakı bulunan, şahnişınlı, yüksekçe bir bina daha varadır. Bunun üzende de hilalli bir alem vardır. Sivri kubbeli kısmın sağında ikişer katlı üç bina, sonunda da revaklı bir parça görülür. Burada bir de baca vardır. Sarayın deniz tarafı duvarla çevrilmiştir. Sarayın solunda kârgir kubbeli ve revaklı bir bina vardır. Minaresi baca gibi yapılan bu binanın Kavak Sarayı Camii olduğunu sanıyorum.

Kavak Sarayı Hakkında Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Arşivi'nde, Muallim Cevdet tasnifi 5060 numarada kayıtlı 10 Rebîülevvel 1216 (M 1801) tarihinde, Sultan III. Selim zamanında Kavak Kasrı'nın su yollarının esaslı bir surette tamir edildiğini gösteren bir belge bulduk.

KAVAK BAHÇESİ

Kavak Sarayı'nın, Kavak İskelesi'nin yanında bir de Kavak Bahçesi vardı. Bu bahçe şimdiki Askeri Hastahâne, Haydarpaşa Lisesi ve İngiliz Mezarlığı'nın yerlerine rastlardı.

Başbakanlık Arşivi'nde Ali Emiri tasnifi 1840 numarada kayıtlı H 1088 - M 1677 tarihli ve tuğralı bir hüküm bize bunu bildiriyor.

Bu tarihte Kavak Bahçesi'nin ustası olan Mehmed Iğrıb balık avladığı için her sene balık eminine 4.000 akçe verirmiş. Elinde temessükü olduğu halde daha sonraki eminler fazla resim alıyorlarmış. Bu hükümde bunun men'i emredilmektedir.

KAYA SULTAN YALISI

Sultan IV. Murad'ın kızı, Melek Ahmed Paşa'nın karısı Kaya Sultan'ın Öküz Limanı'nda bir yalısı vardı. Yalının yakınında bir Bektaşî tekkesi bulunuyordu. Yalı yok olmuştur. Yerine kısmen Sosyal Sigortalar Dispanseri yapılmıştır. Karşısında sarayın iki su hazinesi vardır. Birisi delinerek, 1975 yılında çimento deposu olarak kullanılıyordu. Suyu Çamlıca'dan geliyordu. Sultantepe'de de havuzu vardı.

KOCA MEHMED PAŞA SARAYI

Evliya Çelebi, Üsküdar sarayları arasında Koca Mehmed Paşa'nın da bir sarayı olduğunu söyler[84]. Bunun yerini göstermez. Bu Koca Mehmed Paşa ile hangi Mehmed Paşa'yı kastettiğini de yazmaz. Sokullu Mehmed Paşa'ya *"Tavil - Uzun Mehmed Paşa"* deniliyor. Ama buna *"Koca Mehmed Paşa"* deniliyor mu? Bilmem. Sokullu Mehmed Paşa, H 987 - M 1589 yılında bir dilenci tarafından öldürülmüştü.

84 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

Sâî'nin Tezkiretü'l-bünyân'da, Sinan'ın, Üsküdar'da bir Mehmed Paşa adına saray yaptığını söyler, fakat bu paşanın vasfını vermez.

Koca Mehmed Paşa Sarayı'nı yazarken *"Süleyman Han'ın veziridir. Saray Mimar Sinan binasıdır."* der. Bununla Sokullu Mehmed Paşa'yı kastettiği anlaşılıyor[85].

KORU İÇİ KASRI

Beylerbeyi'nde bir *"Koru İçi Kasrı"* vardı. İstanbul Başvekâlet Arşivi'nde İbnü'l Emin tasnifi, Saray evrakı arasında 990 numarada kayıtlı 10 Cumâdelâhire 1093 (M 1682) tamir tezkiresinden öğrendiğimize göre bu tarihte İstavroz ve Beylerbeyi bahçeleriyle Korucu Kasrı ve Fındıklı Bahçesi 2.272 akça sarf edilerek tamir edilmiştir. Bu tamir Sultan IV. Mehmed zamanında yapılmıştır. Bu kasır bize kadar gelmemiştir.

KÜÇÜK KÖŞK

Küçük Köşk, Üsküdar'da Kız Kulesi sahilindeki kayalar ve döküntüler üzerinde idi. Karşısında da Mehmed Paşa'nın kasrı vardı. Bunu bize İstanbul Başvekâlet Arşivi'nde bulduğumuz bir vesika öğretiyor. Bu bir satın alma ve sarf hüccetidir. H 23 Zilhicce 1076 - (M 1665) tarihini taşır. H 20 Recep 1076 tarihinde Ali Efendi'nin adamı Mehmed'in eline verilmiştir. Vesikayı okuyalım:

"Beha-i yasdık-ı Bursa ve çiçeklü kadife-i elvan ve kutniyy-i Şam ve boğasii surh[86] ve astarlık kirpas ve beha-i kiçe-i Edirne ve gayrim' be-rayı kasr-ı birun-i Mehmed Paşa der bağçe-i Üsküdar mea dehliz ve taht-ı şerif-i kıtatan... Mea cebehâne ve köşk-ü küçük der ab-ı derya bi marifeti.....İn kadar meblâğ an hazine-i âmire daden fermude ez an sebep an canib-i muhasebe-i evvel tezkire-i hazine nüvişte ber muceb-i defter-i müfredat ve ferman-ı şerif, yalnız 159.450 akçadır.

Tahrîren fi 23 Z. 1076 bedest-i Mehmed merdum-i Ali Efendi."

Vesika Sultan IV. Mehmed zamanına aittir.

Bu vesikadan öğrendiğimize göre Mehmed Paşa dış kasrını ve su üstündeki küçük köşkü ve cebehâneyi döşemek için Bursa'ya yaptığı çiçekli kadife, Şam kutnisi kırmızı boğası, astarlık kirpas[87] ve Edirne keçesi ile iki taht alınmıştır. Bunların hepsine 159.450 akça sarf edilmiştir. Mehmed Paşa dış kasrı denilen küçük köşk Üsküdar Bahçesi'nde idi. Evliya Çelebi, Mehmed Paşa Sarayı'nı şöyle almıştır:

"Sarây-ı Koca Mehmed Paşa: Süleyman Han'ın veziridir. Saray Mimar Sinan binasıdır[88]."

Sâî'ye nispet edilen Tezkiretü'l-bünyân'da bu saray *"Üsküdar'da Mehmed Paşa Sarayı"* şeklinde geçiyor[89]. Bu Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayı idi. Sokullu Mehmed Paşa H 987 - M 1579 yılında öldükten sonra sarayın padişahlara geçtiği anlaşılıyor.

85 Kitabımızda "Sokullu Mehmed Paşa Sarayı" başlığına bakılsın.

86 Boğası: iplikleri fitil fitil bir çeşit seyrek dokumalı astarlık.

87 Kirpas: pamuktan yapılan bir çeşit kumaş.

88 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476.

89 Tezkiretü'l-bünyân, s. 42.

Saray yanında sahilde bir de cebehâne (silâh ve askeri teçhizat deposu) vardı. Bu cebehâne kısmen kayalara oyulmuştur[90].

KÜÇÜKSU KASRI

Anadoluhisarı, bağrında Türk İstanbul'un en eski abidesini taşıyan bir yerdir. Yıldırım Bayezid tam 557 yıl önce, asıl hüviyetinden pek çok bir şey kaybetmeden bize kadar gelebilen kalesini buraya yaptırmıştı. Önce *"Yenice Kalesi"* sonra *"Güzel Hisar"* daha sonra da *"Göksu Hisarı"*, *"Yenihisar"*, *"Yenice Göksu Hisarı"* şekillerinde adlandırılan ve bugün *"Anadolu Hisarı"* adını taşıyan kale 5.5 asırdan beri İskender Boğazı'nda[91] Türk hâkimiyetinin bekçiliğini yapıyor. Bu kale yapıldıktan 58 yıl sonra Yıldırım'ın çelik iradeli kahraman torunu II. Mehmed, Güzel Hisar'ın karşısına Boğaz'ın öbür tarafına bir nöbetçi daha dikti. Boğazkesen Kalesi'ni, Rumeli Hisarı'nı yaptı.

Kaderin eli bu iki kale ile Türk hâkimiyetini bu topraklara perçinlemiştir. Bu iki kalede iki kıt'a, Avrupa ile Asya el sıkıştılar. Başka bir ifade ile Türkler bu iki hisarla Doğu ve Batı medeniyetini nikâhlamışlardır. Yıldırım'ın adaşı ve torunu II. Bayezid bütün gayretine rağmen buraya bir köprü kuramamış ise de iki kıta arasında hiçbir kuvvetin bozamayacağı manevi bir köprü kurulmuştur.

Boğaz'ın bu en dar yerinden tarihin adlandırdığı ve henüz adlandıramadığı birçok milletler gelip geçmişlerdir. Dünyanın sayılı fatih kumandanlarından Dara, Rumeli Hisarı'nın bulunduğu yerdeki kayaya oyulmuş tahta kurularak, buraya kurduğu yüzen köprüden 700 bin kişilik muzaffer ordusunun Rumeli'ye geçişini seyretmişti. Dara'nın Boğaz'a hâkimiyet neşesi ancak saman alevi kadar sürmüştü. Ordusu Avrupa'da yenilmişti. Aynı yerden on bin kadar kılıç artığı İran'a dönebilmişti. Haçlıların Avrupa ile Asya arasında mekik dokuyan orduları da çok kere buradan geçmişlerdir.

Güzel Boğaz hasreti, birçok kumandanların ve milletlerin yüreklerini kor gibi kavurup tutuşturmuştur. Boğaz, seri halindeki muhteşem tabiat tablolarıyla tam 5.5 asırdan beri bizimdir. Ebedî olarak da Türklerin kalacaktır. Bu iki kale, bu kalışın bir zamanı ve teminatıdır.

Türkler, bu eşsiz ve güzel Boğaz'a layık sahipler olduklarını asırlardan beri verdikleri imtihanlarla ispat etmişlerdir. Bizans'ın Boğaz'ını yalnız tabiat süslerdi. Kadife yamaçlar, yeşil çayırlar, tatlı inhinalar boştu. Türkler buralarını insan emeğinin güzel eserleriyle süslediler.

Tarihler eski Boğaziçi'nin güzelliklerini saymakla bitiremezler. Boğaz'ı süsleyen eserlerin başında Türk sarayları gelir. Küçüksu Kasrı da bunlardan biridir.

Türkler bu topraklardaki hâkimiyetlerinin ilk yapısını taşıyan Anadolu Hisarı'na çok önem vermişlerdir. Yıldırım'ın eşsiz yadigârını güzel yalılarla, saraylarla hâlelemek istemişlerdir. Padişahlar, şehzâdeler, devlet büyükleri, zenginler ve halk, Anadolu Hisarı'na çok rağbet ederlerdi. Padişahlar en çok binişlerini buraya yaparlardı. Tarihin efsaneler gibi kaydettiği en muhteşem saz ve söz âlemlerii Göksu ve Küçüksu derelerinin gümüş birer sırma gibi işlediği yeşil çayırlıklarda, ormanlı yamaçlarda yaşanmıştır.

Sultan I. Mahmud buraya sık sık biniş yapar, eğlenir, avlanır, nişan atar[92], salıncakları,

90 Kitabımızda "Mehmed Paşa Sarayı" başlığına bakılsın.

91 Bazı eski kaynaklar Boğaz'a "İskender Boğazı", "Bahr-i İskender Boğazı" da derler.

92 Letâif-i Enderûn, s. 9, 53, 56, 99, 153, 167, 193, 214 - 224.

maskaraların oyunlarını seyreder, pehlivanlar güreştirir, cüceleri şakalaştırır, hânende ve sazende cariyelerle âlemler tertip ederdi.

"Târih-i tüfenk-endaziyy-i Sultan Mahmud Han-ı evvel" adlı yazmada H 1143 olayları yazılırken, Sultan I. Mahmud'un Anadolu Hisarı'ndaki Kasr-ı Beçe'den Anadolu ve Rumeli Hisarı kalelerinden atılan topların mermilerinin deniz üzerindeki sektirmelerini seyretmeyi çok sevdiği ve burada tüfenkle nişan atma şevkinin bundan doğduğu bilhassa belirtilmiştir. Sadrazam Emin Mehmed Paşa, Sultan Mahmud'un Anadolu Hisarı'na olan coşkun sevgisini sezmişti[93].

Anadolu Hisarı'ndaki *"Yavru Kasır"* mânâsına gelen *"Kasr-ı Beçe"*den başka Küçüksu'da *"Kâr-i Kadim"* bir iki kasır vardı. Bu kasırların havuzları 75 yıl evveline kadar şimdiki salıncak yerinde duruyordu. Anadolu Hisarı'nın en güzel yeri, Boğaz'a ve iki kaleye hâkim olan Küçüksu sahili idi. Sadrazam buradan 80 arşın uzunluğunda ve 23 arşın eninde 1840[94] arşın karelik bir yer seçerek saray yaptırılmasını padişaha teklif etti. Padişah bu teklifi çok hoş karşıladı. Derhal sarayın yapılmasını emretti.

Aynı zamanda kuvvetli bir mühendis olan eski Şehremini Yusuf Efendi'ye iki katlı bir saray planı hazırlatıldı ve işe başlandı. Tarihçi İzzi'nin dediği gibi dünyada bir benzeri görülmemiş olan, hatta tahayyülü bile mümkün olmayan kasır, 15 Recep 1165'te (M 1751) muhteşem bir alayla padişaha açıldı.

Civardaki dağlarda su yoktu. Şimdi Yenimahalle'nin kurulduğu tepenin, Kandilli yamaçlarında büyük kuyular açıldı. Bu kuyuların altlarından birbirine lâğımlar yapıldı, önleri de açılarak suları terazilerle bu kasra akıtıldı. Sarayın bahçesine fıskiyeler, fevvâreler, büyük havuzlar ve sebiller yapıldı. Saray tamamlandığı zaman devrinin kudretli şairleri dile geldiler. Elli kadar tarih manzumesi hazırlanarak padişaha sunuldu, caizeler alındı. Tarih manzumelerinin en iyisini Anadolu Hisarı Dizdarı Rasih Mehmed Efendi yazmıştı[95].

Sehinşâh-ı muazzam pâdişâh-ı emced ü ekrem
Der-i cûdunda âlem mazhar-ı lutf-i atâ oldu

mısralarıyla başlayan bu 30 mısralık tarih manzumesinin şu son iki mısrai ebced hesabına vurulunca sarayın inşa tarihi çıkıyordu:

Çün ihyâsı olub Sultan Mahmud Han-ı Cem-câhın 1165
Küçüksu bir büyük nüzhetgeh-i kân-i safâ oldu[96]
1165

Bu sarayın III. Selim zamanında, H 1207 - M 1792 tarihinde esaslı bir surette tamir edildiğini Başbakanlık Arşivi'nde Muallim Cevdet tasnifi 4176 numarada kayıtlı üç takrirden öğreniyoruz. Sarayın tamir keşfini ve nezaretini Ser Mîmarân-ı Hâssa Mehmed Arif yapmıştır.

Bu üç vesika eski saray hakkında çok geniş malûmat vermektedir. Asıl sarayın iki

93 İstanbul, Fatih, Ali Emiri Kütüphânesi, Tarih kısmı, Numara 920.

94 İzzi Tarihi, s. 272'de ve bundan naklen Hadîkatü'l-cevâmi've Rehber-i Seyyahin gibi bütün eserler bu rakamı yanlış olarak 840 gibi göstermişlerdir.

95 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 163.

96 Lelâif-i Enderûn daima Göksu Kasrı diyor. Ata Tarihi'nde bir yerde (C. 3, s. 142) "Küçük Göksu Mesiresi" şeklinde geçer.

tarafında denize hâkim birer kasırcık vardı. Tavanları, sütun başlıkları ve bazı salonları da altınla sıvanmıştı. Sarayın deniz üzerindeki salonunun tavanı, tamir edilemeyecek kadar harap olduğundan yıkılarak yeniden yapılmıştır.

Zemini la'lî boyalı olan tavanı birçok oymalar ve kakmalar süslüyordu. Burada ve sarayın diğer salonlarındaki tezhip işleri pek muhteşemdi. Sarayın tamiri ilerledikten sonra bozulan altın tezyinatın da tamirine lüzum görülmüş, diğer bir keşif ile bunlar da tamamlanmıştır.

III. Selim, sarayı tamir ettirdikten 14 sene sonra da önündeki muhteşem çeşmeyi anasının ruhunu tazîz için yaptırmıştır.

Sarayın salonlarından birisinde salıncaklar vardı. I. Mahmud bu salıncaklara taklitçi ve mizahçı kimseleri bindirir, onlara kolan vurdurur, seyircilerle beraber kendisi de kahkahalarla gülerdi.

Sarayı, Sultan II. Mahmud da tamir ettirmişti. H 1273 - M 1856 yılında saray, Abdülmecid tarafından bu günkü şeklinde yenilenmiştir. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid taraflarından da onarımlar yapılmıştır.

Sarayın merdiven başı duvarlarının sıvaları patlamış, ikinci kattaki odaların ve bilhassa şimal tarafındaki büyük salonun döşemesi bel vermiş, tavanlarındaki tezhipli alçı parçaları yer yer patlamış ve dökülmüştü. 1950 senesi yazın Millî Saraylar mimarı Mazhar Altan'ın nezareti altında bazı kısımları tamir edilmişti. Yine de tamire muhtaç birçok yerleri vardı.

Miralay Arif Bey tarafından çekilerek büyütülüp, Sultan II. Abdülhamid'e takdim olunan ve Millî Saraylar Müdürlüğü tarafından 1950 yılında buraya gönderilen bir resimden öğrendiğimize göre, daha sonra yapılan tamirlerde sarayın dış kısmında bazı tadiller yapılmıştır. Sarayın balkonunda da şimdi avlu parmaklıkları arasında bulunan üstleri çiçeklikli sütuncuklar vardı. Bunlar kaldırılmıştı. Bu bize sarayın Meşrutiyet devrinde de ehemmiyetli bir tamir gördüğünü göstermektedir. Saray kârgirdir, yalnız deniz taraflarındaki duvarların ikinci katın batı duvarlarının bir kısmının iç tarafları tahta kaplamadır. Bu da denize doğru her hangi bir kaymayı önlemek için ağırlığı hafifletmek maksadıyla yapılmıştı.

Mimarı hakkında henüz bir vesika elimize geçmiş değildir. Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı tarafından yapılmış olması çok muhtemeldir.

Saray, mimari tarzı, renkli taşları, döşemesi itibariyle devrinin muvaffak olmuş bir eseridir. Üç katlıdır. Zemin katında mutfağı, kileri, uşak ve hademe odaları vardır. Birinci ve ikinci katları birer sofa ve dörder odadan müteşekkildir. Deniz ve kara tarafına birer kapısı vardır. Zemin katın doğuya ve batıya birer kapısı vardır. Avlusundan dört tarafa birer kapı açılır.

Sarayın aynaları, avizeleri, masaları ve döşemeleri çok güzeldir.

Ayna çerçevelerinin üstlerinde, salon ve oda tezyinatında Abdülmecid'in tuğraları görülürdü. Bunların mühim bir kısmı Cumhuriyet inkılâbından sonra alçılarla kapatılmıştır.

Her odanın şöminesinin somakileri ve işleme tarzları ayrıdır. Oda takımları ve

somakilerin renklerine uydurulmuştur. Her odanın zeminine tahtadan başka başka desenli mozaikler döşenmiştir. İkinci Dünya Harbi dolayısıyla mobilyası başka tarafa nakledilmişti. Bu yersiz, lüzumsuz ve hatta mânâsız nakilden sonra kıymetli masaların ve bazı değerli eserlerin kırıldığı, kaplamalarının ve süslerinin bozulduğu, patladığı görülmüştür. 1950 yılında mozaik döşemeleri kurtlar burgulamıştı, güneş kıymetli oda takımlarının yüzlerinin renklerini çalmaya ve eritmeye başlamıştı. Kasır, konup göçmek için yaptırıldığından yatak odaları yoktur. Abdesthânelerinden birisi alafranga abdesthâne haline getirilmiş, asıl hüviyetleri değiştirilmiştir. Gönül eski hallerine getirilmesini ister.

Atatürk, sarayı çok severdi. Buraya uğradığında üst katın çayır tarafındaki odasında otururdu. Karşısındaki Bostancılar Camii'nin minaresi Atatürk'ün emriyle yıktırılmıştır.

Saray bir aralık Atatürk'ün hemşiresi Makbule Hanım'a tahsis edilmiş, göç denkleri de gelmiş ve açılmıştı. Bir gün sonra Atatürk'ün emriyle tekrar bağlanmış ve götürülmüştür. 1950 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar gezmiş ve yazın İstanbul'a geldikçe bu kasırda oturmayı istemişti. Derhal noksanları tamamlanmış, ufak tefek tamirleri de yapılmıştı. Celal Bayar, sarayı çok beğenmiş ve sevmişti. III. Selim'in yaptırdığı muhteşem çeşmenin önündeki gazinoda halk arasında oturmuş, kahve içmiş, mısır yemişti. Ben de oradaydım.

Sarayda maiyet erkânına ve misafirlere yeter derecede oda bulunmaması, bahçesinin küçük ve parmaklıklı olması dolayısıyla halkın Celal Bayar'a karşı olan derin saygısını her an izhar etmeye kolayca imkân bulması ve bu suretle de rahatsızlık vermesi ve daha bazı inzibatî mahzurlar dolayısıyla, Cumhurbaşkanının arzusu is'af edilememişti. Saraya Göksu Kasrı, Küçük Göksu Kasrı da denilirdi.

Ben bu incelemeyi 1951 yılında yapmış, Tarih Hazinesi adlı mecmuamın 10 sayılı ve 10 Mayıs 1951 tarihli nüshasında neşretmiştim.

Kasrın bahçesinin küçük olması, bilhassa Küçüksu çayırlığına tatil günleri gelen halkın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı görmek ve alkışlamak için bahçe parmaklıklarının önünde toplanmalarından ve inzibatî sebeplerden dolayı Cumhurbaşkanının yazları burada oturması sakıncalı görülmüştü. Sonra buradaki iskele kaldırılmış, yol vasıtalara kapatılmış ve kasır 1960 yılına kadar her yaz Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın oturmasına ve yazlamasına bırakılmıştır.

Sarayda 8 oda, 1 salon vardır. Alt katı hizmetlilere, ikinci kat Cumhurbaşkanı Başyaverine, üçüncü kat da Celal Bayar'a tahsis edilmiştir. Bu katın, çıkınca İstanbul tarafındaki odası Celal Bayar'ın çalışmasına, karşısındaki salon misafir kabulüne, salonun sağındaki oda da yatmasına tahsis edilmiştir. İlk Cumhurbaşkanı Atatürk de burada kalmıştı. Buraya Atatürk için Türk porselenleriyle bir banyo dairesi yapılmıştır. Yalnız banyo dairesini ısıtmak için buraya kalorifer yapılmıştır.

Celal Bayar kasrı çok severdi.

Afgan Kralı Eyüb Han da sarayın 8 numaralı odasında yatmıştır. Kasrın şömineleri İtalya'dan getirilmiş renkli ve çok kıymetli taşlarla yaptırılmıştır. Son zamanlarda kasrı gezen İtalyan maden mütehassısları şimdi İtalya'da bu taş madenlerinin kalmadığını söylemişlerdir.

Sarayda çok kıymetli avizeler, şamdanlar, Çin vazoları, çalar saatler, ressam E. Pella Sudda'nın 1890 tarihli bir yağlıboya tablosu, Çar Petro'nun padişaha hediye ettiği iki şamdanla muhteşem bir saat, İran Şahı Rıza Şah Pehlevi'nin Atatürk'e hediye ettiği çok kıymetli bir İran halısı vardır.

Kasrın kapı üstleri, balkon pencereleri gibi dışarıdan görülmemesi lazım gelen yerlerin renkli camları içeriden dışarıyı gösterir, fakat dışarıdan içeriyi göstermez. Sultan Abdülaziz'in kuş tüyü yatak ve yorganları da buradadır. Gül ağacından yapılmış gardrob ile kalın Macar derisiyle kaplı masa da pek meşhurdur.

Saray çok haraptı. Adapazarı'nı yere seren deprem, sarayın bilhassa deniz tarafında büyük hasarlara yol açmıştır. 1968'de kasrın esaslı bir surette tamirine başlanmış, birinci ve ikinci Nihat Erim hükümetleri zamanında tamir durdurulmuştur. Beş seneden beri tamir devam ediyor.

Ben kasrı 14 Eylül 1975 Pazar günü başbekçisi Necdet Çalışan'la gezerken, sarayın harap cephe taşlarının değiştirilmesine devam ediliyordu. Sarayın döşemeleri toplanmıştı. Tahsisat yetersizliği yüzünden tamirin uzun yıllar devam edeceği anlaşılıyor.

27 Ağustos 1975 günü Büyük Millet Meclisi Başkanı, Büyük Millet Meclisi'ne bağlı Millî Sarayları gezmiş, 1976 yılı bütçesine tamirlerin yapılmasına yeter ödenek konulacağını söylemiştir.

MAHMUD AĞA KÖŞKÜ

Bu köşk, Haydarpaşa İskelesi'nin bulunduğu yerde idi. Köşkün bulunduğu yer Sultan bahçelerinden idi. Sultan I. Mahmud devrinin esircilerinden Topal Mahmud yaptırmıştı. Altında da bir çeşme vardı. Hadîka sahibi Haydarpaşa Camii'ni yazarken der ki: *"Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında esircilerden Topal Mahmud Ağa nam kimesne dahi iskele yakınında bir muhtesarca köşk ve altında bir çeşme yapmıştır. Bu adamın başka hayratı da vardır. Bu yer aslında Sultanî bağçelerden olup vezirlerden Haydar Paşa'nın dahi tasarrufuna geçmekle şimdi bu paşanın adıyla meşhurdur[97]."*

Cami gibi bu köşk ve çeşme de Haydarpaşa Garı yapılırken yok olmuştur.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA KONAĞI

Üç katlı bu ahşap konak Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii yakınında, Parlak Sokak'la Eşrefsaat Sokağı'nın birleştiği yerde, tarihî çeşmenin karşısındadır. Haremliği ve selamlığı ile bu büyük konak haraptır. Solunda taş yapı ahırı ve bahçesi vardır.

Mahmud Şevket Paşa'nın Konağı

97 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 240.

MECİT EFENDİ KASRI

Bu kasır Üsküdar'da Bağlarbaşı'ndan Beylerbeyi'ne giden asfaltın sağında Yahudi Maşatlığı'nın karşısında Kuşbakışı Sokağı'nın başındadır. Kasır son Halife Abdülmecid'in şehzâdeliği zamanında kendi adına yapılmıştır.

Boğaz'ı, Çamlıca'yı, Rumeli sahillerini, Marmara'yı görüş çerçevesi içine alan kasır, 160 dönümlük Nakkaş Tepe'ye ve Beylerbeyi'ne doğru hafif meyilli bir arazi üzerine kurulmuştur. Etrafını yüksek bir ihata duvarı çevirir. Bahçesi bir koruluk halindedir. Kasır, koruluğun Kuşbakışı Sokağı tarafına yapılmıştır. Yukarı kapısı bir tak halinde kemeri ak ve renkli taşlarla zıvanalı bir halde örülmüştür. 18 kapı numarası taşır. Kapısının üstündeki çiniye çok yüksek bir kûfî ile *"Allah'dan başka galip yoktur"* anlamına ولاغالب الاالله, yazılmıştır. Bu kitabe şimdiye kadar okunamamış ve neşredilememişti. İlk defa biz okuduk, neşrediyoruz. Bu cümle daha çok Endülüs Emevîleri'nin saraylarında, cami ve mescidlerinde ve madeni paralarında kullanılmıştır. Sultan II. Abdülhamid eski İslâm mimarisini ve bilhassa Endülüs'teki Kurtuba ve Gırnata'daki sarayların ve İslâmi mabedlerin planlarını, süslerini ve kitabelerini inceleyerek yaptırdığı Yıldız Sarayı'nda ve camisinde uygulamıştır. Yıldız Camii'nin planı Endülüs mabedlerinden karma bir şekilde kopya edilmiş gibidir. Yıldız Sarayı'nın büyük salonunun tavanlarında bu ولاغالب الا الله cümlesi kûfî yazıyla tekrarlanmıştır. Buraya misafir edilen Irak Kralı Faysal ve yanındakiler bunları okuyamamışlardı. Millî Saraylar Müdürü Zeki Akmanalp beni çağırdı. Ben bunları okumuştum. Abdülmecid Efendi de kasrının taç kapısının üstüne tevazu ifade eden bu cümleyi yazdırmıştır. Süsleri bakımından bu kapı İstanbul'daki kasır kapılarının en mükemmel ve en muhteşemidir. Bu kapı kasrın selâmlık kapısıdır. Şimdi kasrın üç avlu kapısı vardır. Birisi yeni açılmıştır. Bundan sonraki kapı kasrın harem dairesinin kapısıdır. Sarayın ahşap olan harem dairesi yok olmuş yalnız selâmlığa açılan kapısı ayakta kalmıştır. Harem dairesi de selâmlığı kadar devri mimarisinin şaheser bir örneği idi. İhmal ve kadirbilmezlik yüzünden yok olmuştur. Yol aşırı karşısındaki Ömer Hilmi Efendi Kasrı'nın harem dairesi de böyle yok olmuştur. Taç kapısının içi ve kapı kanatları da çok güzeldir.

Mecid Efendi Kasrı'nın salonundaki çinili çeşme

Kasrın selâmlığı mimari hususiyetlerini muhafaza ederek bize kadar gelmiştir, ahşaptır. Altı bodrumdur. Üstünde iki kat vardır. Kasrın dört kapısından üçü birer eyvan halindedir. Harem dairesine açılan kapının medhali yoktur.

Ana kapının çini döşeli medhaline giriyoruz. Kapının üstünde kûfi ile şunu okudum:

ان الله يأمر بالعدل والاحسان

Abdülmecid Efendi Kasrı'nın kapısı

Mecid Efendi Kasrı'nın iç kapısındaki kitabe (La galibe illallah)

Büyük salona girerken görülen renk, sanat ihtişamı insanı büyüler. Burası çeşitli çinilerle kaplıdır. Bir ara buraya asker oturtulduğu için ayakkabı kabaraları, çinileri mahvetmiştir. Ortasında tarihin El-Hamra, EI-Beyzâ saraylarındaki gibi fıskiyeli bir havuz vardı. Bu havuz yeni sahibi tarafından buradan sökülerek Said Halim Paşa Koruluğu'na götürülmüştür. Yeri adi tuğla ile kaplanmıştır. Sanat tablosuna atılmış bir çamur görünüşü var. Baharın bütün çiçeklerinin renklerinin her çeşit güzel sanatın, kucaklaştığı ahenkleştiği bu tarih bergüzârının eski haline getirilmesi lazımdır.

Burada sağda ve solda dört oda vardır. Karşıdan, ikinci şömineli salona geçilir. Burada devri Kütahya çinilerinin gönül ve göz büyüleyen ihtişamı görülür. Solda içi ve dışı çinilerle kaplanmış şömine vardır. İçinin de çini ile kaplanmış olmasından burasının şömine olamayacağını söyleyenler olmuştur. Bu kasır yapılırken çini soba vardı. Buraya renklerine uyan çini soba konurdu. Borusunun gireceği yer görülüyor. Arkasındaki odanın sobasının deliği de şöminenin bacasına açılmıştır. Şömine çinilerinde lale, karanfil, sümbül çiçekleri vardır. Mavi renk hâkimdir. Üstündeki çini levhada şu kitabe okunur:

اللهم اجرنا من النار
وادخلنا الجنة مع الابرار

Bu âyetin Türkçesi şudur: *"Allah'ım bizi ateşten (Cehennem) azat et, iyilerle beraber Cennet'e koy."* Yerine çok uygun düşen bu ayet de burasının şömine olduğunu gösteriyor.

Sol köşede bir çeşme vardır. Burada taşçılık, çinicilik ve yazı sanatlarının kucaklaştığını görüyoruz.

Burada Osmanlı arması, Sultan Reşad'ın tuğrası vardır. Altına da *"Padişahım çok yaşa"* yazılmıştır. Daha üstünde *"Her şeyi sudan diri kıldık"* anlamına:

وجعلنا من الماء كل شيئ حى

âyeti okunur. Bir köşesinde de şu kitabe vardır:

"Muhammed Emin min telâmîz-i Muhammed Hilmi Kütahya 1321"

Bu kitabe çinilerin M 1903 - H 1321 yılında Muhammed Hilmi'nin şakirdlerinden Muhammed Emin tarafından yapıldığını gösteriyor. Çeşmenin mermer yalağı ve kaidesinde yüksek bir taş işçiliği görülür.

Zemin tamamen renkli çinilerle döşenmiştir. Çini göbeğin kenarında şunlar okunur:

"AMİLE MUHAMMED EMİN MİN TELÂMİZ-İ
MUHAMMED HİLMİ KÜTAHYA"

Burada çinilerin Kütahya'da, aynı sanatkâr tarafından yapıldığını gösteriyor. Buradan selâmlığın diğer tarafına ikinci kapısı açılır.

Odaların duvarlarında, kapılarında, tavanlarında, altınla çekici başka renklerin kaynaşması, insanı tâ kalbinden avlar. Salonun sağında yukarı kata çıkan kısma girilir. Buranın sağ duvarına büyük bir yağlı boya tablo işlenmiştir. Solunda da çok güzel bir çeşme bulunur. Çeşmenin sıcak ve soğuk su muslukları vardır. Tablonun altında şu imza ve tarih görülür.

H. AVNİ LİFİJ. SENE 1340
1337

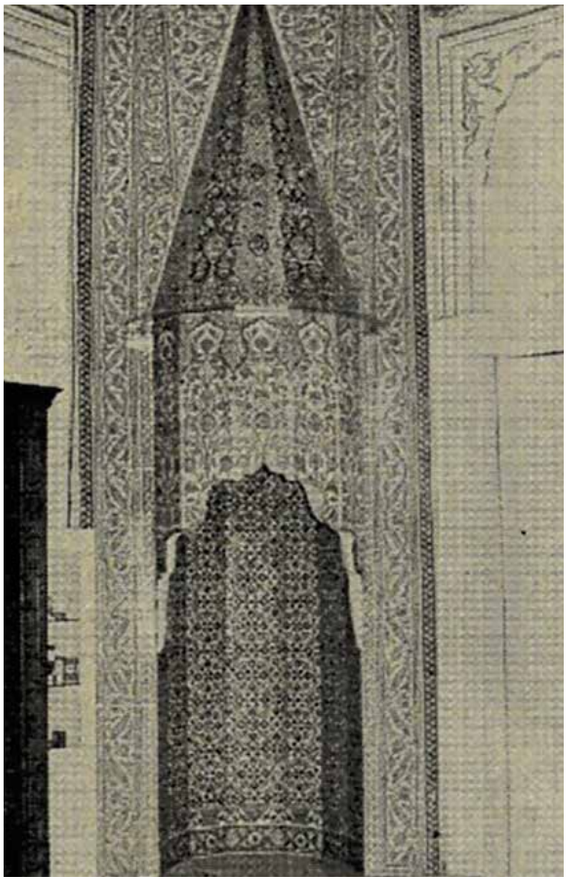

Mecid Efendi Kasrı'nın çinili şöminesi

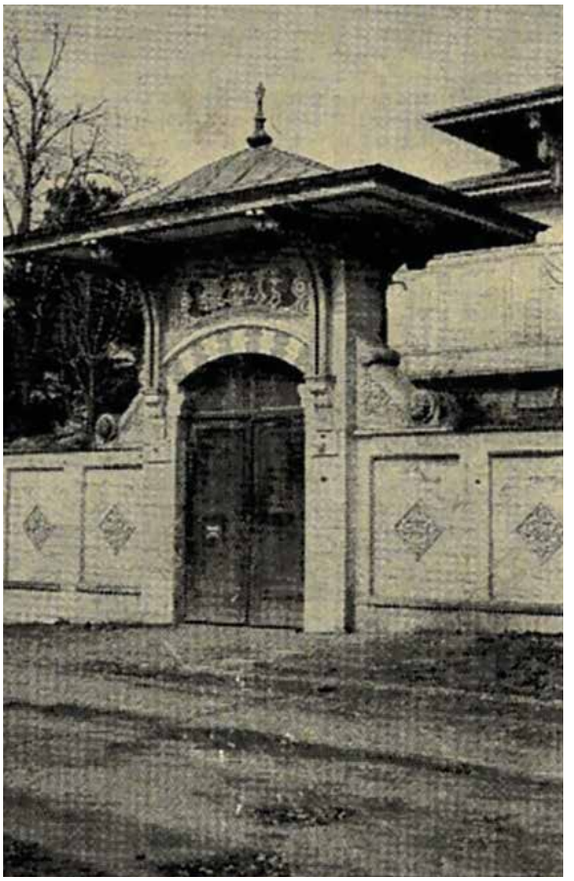

Abdülmecid Efendi Kasrı'nın umumi kapısı

Bunlar bize levhanın ressam H. Avni Lifij tarafından R 1337 - H 1340 yılında yapıldığını gösteriyor.

Buradan kasrın harem dairesi tarafına üçüncü kapısı açılır. Bu tablo da kasrın diğer tarafına açılan kapısından Yuşa Tepesi'ne kadar Boğaz'ı ve karşısında bir cami ile iki gurup halinde sekiz kişi tasvir edilmiştir. Bunun şimdiye kadar Abdülmecid Efendi'nin eseri olduğu sanılıyordu.

Buradan 34 basamaklı merdivenle ikinci kata çıkılır. Duvarlarda tabloların asılı bulunduğunu gösteren çiviler ve askılar bulunur. Kasırda hiçbir tablo ve avize kalmamıştır.

İkinci katın ihtişamı göz ve gönül kamaştırır. Burada bir kabul salonu, dört oda vardır. Salon ve odada güzel sanatların her çeşidinin el ele verdiği haşmetli manzara yarattığı görülür. Salondaki birinci odanın duvarları tamamen çini kaplıdır. Çinilerde lale, sümbül, yıldız, karanfil, erik çiçekleri, gül, haşhaş çiçekleri hakiki renklerle canlandırılmıştır. Dürrüşehvar bu odada doğmuştur. Ziyaret ederken bu odada ağlamıştır.

Salonun sağına ve soluna açılan balkon kapıları vardır. Salonun duvarlarına ta'lîk ile Türk şiirinden seçilmiş bir beyit yazılmıştır. Bunların bazıları ihmalden açıklıklarını kaybettiği için Hattat Hâmid tarafından üstlerinden gidilmek suretiyle ömürleri uzatılmıştır. Deniz tarafına açılan kapının üstünde Kanunî'nin şu mısraları okunur:

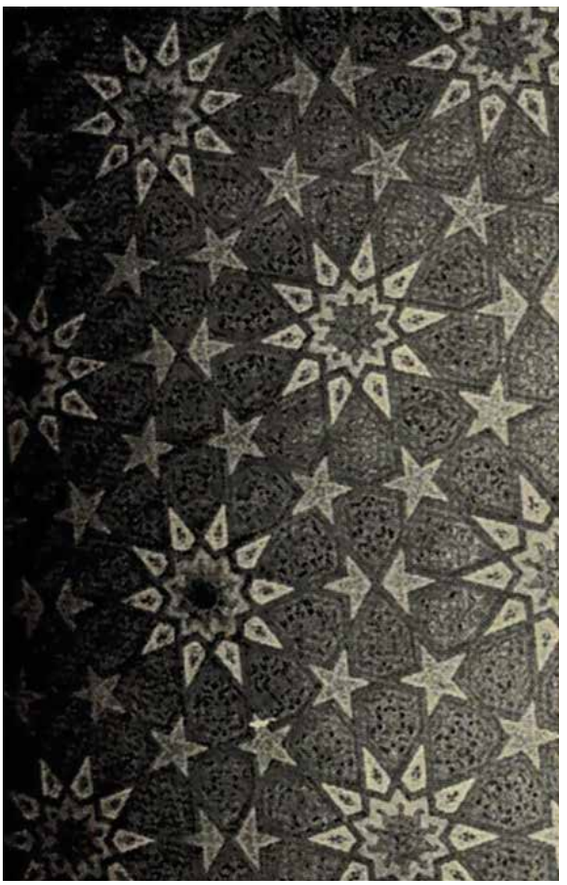

Mecid Efendi Kasrı'nın tavan süslemeleri

Mecid Efendi Kasrı'nın çinili odadaki duvar çinileri

Halk içinde muteber bir nesne yok Devlet gibi,
Olmaya Devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Hâmid

yemek salonunun kapısı üstünde şunları okudum:

Mecid Efendi Kasrı'nın önü

Son Halife Abdülmecid Efendi

Hudâ Devlethâne-i erbâb-ı ikbâli
Gehi bir lâne-i güncüşk-i bî-ârâm için saklar

Bu beyti Şehzâde Abdülmecid (sonra Halife) kendi hüzünlü akıbeti için seçmiş gibidir. Beytin bugünkü dille anlamı şudur: *"Allah ikbal sahiplerinin devlethânelerini (saraylarını) bazen huzursuz bir serçe kuşuna yuva olmak için saklar."*

Taçlarından, tahtlarından olan Osmanlı hânedanının son Halifesi Abdülmecid'in devlethânesi tedirgin bir serçe kuşuna yuva olmuş gibidir.

Giriş kapısının üstünde şu beyit okunur:

Câme-i sıhhat Hudâ'dan halka bir ni'met gibi
Bir libâs-ı fâhir olmaz cisme ol kisbet gibi

Şair, sıhhati (sağlığı) Allah tarafından halka verilmiş bir nimete benzetiyor. Cisme bu övünülecek libâs gibi bir kisbet olamayacağını söylüyor.

Harem tarafındaki son oda şehzâdeler için yatak odası olarak ayrılmıştır. Buranın duvarlarında ve tavanında kitabeler okudum. Onları sıralıyorum. Sağda siyah zeminli pano üzerinde ta'lîk ile şunları okuduk:

Eczâ-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır
İbkâ-yı eser mûcib-i tahsîl-i bekâdır

"İnsanın eczası (vücudu) çabucak yok olmaya mahkûmdur. Fakat bir eser bırakmak ebedî oluşu, bekayı sağlar."

Hakikaten Halife Abdülmecid Efendi yok olmuştur ama bu kasır adını yaşatıyor.

Buradaki ikinci kitabe bir Arap şairinin şu iki mısraıdır:

اسمع بقلبك ان الاذان كاذبة
وانظر بعقلك ان الطرف خوان

Bir de yeni harflerle okuyalım:

İsma' bi-kalbike inne'l-üzne kâzibetün
Ve'nzur bi-aklike inne't-tarfe hıvânün.

Dilimize şöyle çevrilir:

"Kalbinle dinle çünkü kulak yalancıdır, Aklınla bak çünkü göz haindir."

Solda şu kitabe vardır:

Çesm-i insâf gibi kâmile mîzân olmaz
Kişi noksânını bilmek gibi irfân olmaz.

Öbür tarafta şu beyt okunur:

Halk-ı âlem bi't-tab' hubb-ı vatan mecbûrîdir
Bin gülistâne değişmez bûm bir vîrâneyi

"Âlem halkının tabiatıyla vatanı mecburîdir. Baykuş bir viraneyi bin gülistâne değişmez."

Tavanında müstatil bir pano üzerinde güzel bir sülüs ile şunları okudum:

رتبة العلم اعلى الرتب

"Rutbetü'l-ilmi a'le'r-rütbi"

"İlim rütbesi bütün rütbelerin en yücesidir" demektir.

Bunun üstünde yeşil zemin üstünde ta'lîk ile şu kitabeyi okudum:

"Aşkın teli kalbin teli cânâ kırılır çok gerilince."
Hâmid 1379. (M 1959)

Bu kitabe 1379 yılında Hattat Hâmid tarafından yenilenmiştir. Odanın karşı tarafındaki müstatil içinde sülüs ile şunları okudum:

سيد القوم خادمهم
١٣١٩

Seyyidü'l-Kavmi Hâdimühüm.
1319.

"Kavmin efendisi ona hizmet edendir." demektedir.

Bu kitabenin üzerindeki kitabe şudur:

"Çok tel kırılır na-ehline mızrab-ı tasarruf verilince."
"Ehil olmayanın eline tasarruf mızrabı verilirse çok tel kırılır." denilir.

İki taraflı müstatillerin birinin içinde şunu okudum: *"Mütevazi olanı Rahmet-i Rahman büyütür."*

Solunda da şu mısra yazılıyordu:

"Mazhar-ı feyz olamaz düşmeyecek hâke nebat."

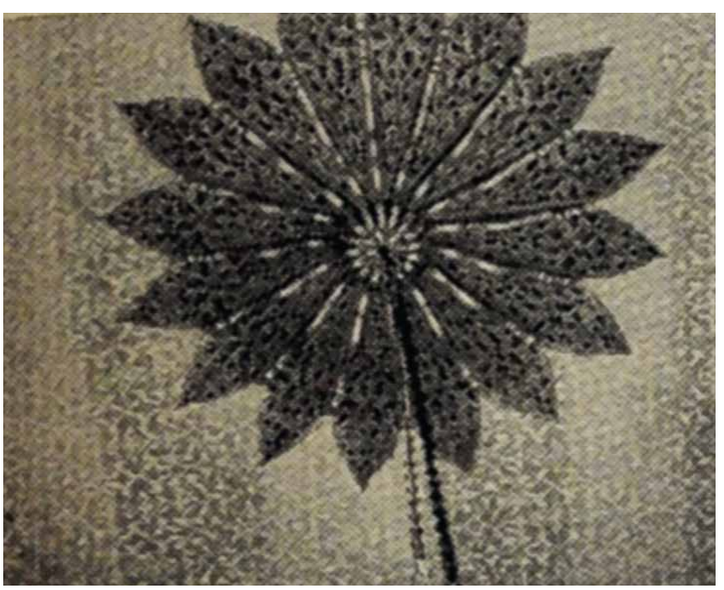

Mecid Efendi Kasrı'nın kandil askılığında altınlı süsler

"Tohum toprağa düşmeyince feyz bulamaz, yetişemez." demektir. Kasırda bulduğumuz en eski tarih Milâdi 1901, Hicrî 1319'dur. Kasrın yapılmasına H 1317 ve 1318 senesinde başlanmış. 1319 Hicrîde kitabeleri yazılmıştır. İki sene sonra da çinileri yapılmıştır. Kasır 1975 yılında Hicret yılı ile 78 yaşlarını yaşıyor.

Kasrın bütün avizeleri, tabloları yok olmuştur. Boğaz'a açılan balkonu çok güzeldir. Renkli camları, çinileri, nakışları, kitabeleri, süslemeleri, avize göbekleri kıymetinden dolayı büyük bir cilde gebe olan kasrın önünde fıskiyeli köprülü havuz ve kar kuyusu vardır. Kışın bu kuyuya kar konur. Kar yağmayan yıllarda Keşiş Dağı'ndan getirtilerek doldurulurdu. Bodrumunda yağ, peynir, reçel gibi şeyleri muhafaza etmek için *"Obruk"* denilen bir başka kuyu daha vardı. Kasrın 36 metre derinliğinde merdivenli kuyusunun suyu çok boldur.

Suyu Çamlıca'dan gelirdi. Çevre yolu yapılırken künkleri bozulmuştur. Boğaz Köprüsü için çevre yolu açılırken atılan dinamitlerin uçurduğu kaya parçaları kasrın damlarında hasar

yapmıştır. Kasrın bahçesinde yurdumuzda benzerleri az ağaçlar vardır. Kasır Kalkavanzâdelerden sonra Yapı ve Kredi Bankası tarafından satın alınmıştır. Banka harem dairesinin yerine yaptırdığı yerlerde memurları için lisan kursları açıyor. Yazın da memur çocukları için kamplar kuruyor. Gönül, kasrın bir müze ve koru halinde halka açılmasını istiyor.

NACİYE SULTAN KÖŞKÜ[98]

Bu köşk, Küçük Çamlıca'dadır. 1942 yılında Doktor Mazhar Osman Bey satın almıştır. Mazhar Osman Bey öldükten sonra köşk yıkılmış ve yeri satılmıştır.

Mimarisi, iç ve dış nakışları ve süsleri bakımından çok beğenilen bir köşktü.

NASÛHÎ BEY KÖŞKÜ[99]

Bu köşk Küçük Çamlıca'daydı. Şair Abdülhak Hâmid Bey uzun yıllar burada oturmuştu. Vergi ağırlığından ve bakımsızlıktan yıkılmıştır.

NAZİF PAŞAZÂDE SARAYI

Evliya Çelebi, 1045 yıllarında Üsküdar'da bir Nazif Paşazâde Sarayı bulunduğunu söyler, yerini vermez[100]. Biz sarayın yerini tespit edemedik. Nazif Paşa'nın oğlunun adını da bulamadık.

NEVÂBAD SARAYI

Bu saray Kandilli'de idi. Evvela Sultan IV. Murad, Revan Seferi'ne hazırlanırken Kandilli'de bir saray yaptırmıştı. Sarayın yapıldığı yere Kandilli Bahçe derlerdi. Bu saray harap olmuştu. Sultan I. Mahmud bu sarayı yenilemiş, etrafındaki bahçeleri, çarşısına yaptırdığı dükkânları kendi vakıflarına gelir olarak tahsis etmişti. Saraya ve semte *"Nev-âbâd"* ismi verilmişti[101].

Tarihçi İzzi, Sultan Mahmud'un yenilediği saray için şu iki mısrası söylemişti:

یتر بر مصرع برجسته عزی ضبط تاریخه
یکیدن شعله بار ساحل اولدی کهنه قندیللی

Son mısrası ebced hesabına vurulunca H 1076 yılı çıkar. Saray tekrar harap olmuştu. Sultan I. Abdülhamid zamanında yeri satılarak Sultan Mahmud'un vakfına eklenmiştir.

NURİ BEY KÖŞKÜ

Bu köşk Küçük Çamlıca sırtlarındaydı, şimdi yıkılmıştır. Semih Mümtaz Bey'in, anlattığına göre Nuri Bey gibi seçkin bir şairin bu köşkte oturması bile buraya başka bir değer katıyordu. Nuri Bey, şu meşhur şarkısını da burada yazmıştır:

Bak şu güzel köylüye, işte bu kızdır peri,
Toprak ile oynamış belli güzel elleri
Böyle midir hep aceb köylülerin dilberi
Düştü gönül aşkına terk edemem bu yeri.

98 Küçük Çamlıca'da.
99 Küçük Çamlıca'da.
100 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I s. 472.
101 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 166.

Nuri Bey, köşkün arsasını Sübhi Paşa'nın varislerinden almıştır, ölümünden sonra Naciye Sultan'a satılmıştır. Semih Mümtaz Bey bu köşkün sonra Serasker Rıza Paşa'ya satılan köşk olduğunu tahmin ediyor[102].

Semih Mümtaz Bey bu köşkü yazdıktan sonra şunları da ekliyor: *"Eski adamlar Çamlıca'yı çok sever ve oraları imar ederlerdi. Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca memba suları ve bu suların lezzet ve letafeti Çamlıca muhabbetini arttırırdı. Bugün nedense metruk ve harap bırakılan Çamlıca, evvel zaman içinde fevkalâde makbuldü."*

NURİ PAŞA KÖŞKÜ

Bu köşk Büyük Çamlıca'daydı. Müşir Derviş Paşa'nın kayınbiraderi olan Nuri Paşa'nın köşkünün en güzel tarafı, eflâke baş çekmiş fıstık ağaçlarının bolluğu idi. Burada bir sene oturan rahmetli muharrir Semih Mümtaz şunları söyler:

"Geniş sofaları ve odaları ve her tarafında süs ve yemiş ağaçları vardı. Bostanları ve kuyuları çoktu[103]."

Köşk şimdi yıkılmıştır.

ÖKÜZ MEHMED PAŞA KÖŞKÜ

Bu köşk Çamlıca'da, Kısıklı Camii'nin üst tarafındaydı. Şimdi yıkılmıştır. Öküz Mehmed Paşa bir öküz nalbandının oğludur. Öküz lakabı bundan dolayı verilmiştir. Türk, büyüğüne *"öküz"* demeyi terbiyesine yakıştırmadığı için ona *"Öksüz Mehmed Paşa"* demiştir. Paşa Enderûn Mektebi'nden yetişmiştir. Padişah silâhdarlığı, Mısır valiliği, kubbe vezirliği yapmış, Gevher Han Sultan'la evlenerek, Osmanlı hânedanına damat olmuştur. Derya kaptanlığı yaptıktan sonra H 1026 - M 1617 yılında veziriazam oldu, iki sene kadar ayrıldıktan sonra tekrar sadrazamlığa getirildi. H 1031 - M 1621 yılında Halep'te ölmüştür. Orada Şeyh Bekir Zaviyesi'ne gömülmüştür[104].

Karagümrük'te yıkılan ve yok olan bir cami ile mektebi, Kuşadası'nda eşsiz ve muhteşem bir kervansarayı ve daha başka yerlerde birçok hayır eserleri vardır. Arşivimde geniş gelirler vakfettiğini gösteren vakfiyesi vardır.

Kuşadası'ndaki kervansarayı aynı zamanda müstahkem bir kaleydi. Üstünde burçları vardı. Toplar konmuştu. İki katlıdır. Bakımsızlıktan yıkılmış, yerlere serilmiştir. Toplarını toprak altından ben çıkarttım. Benim teşebbüsümle Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tamir edilerek turistik bir Fransız şirketine kiralanmıştır.

Mehmed Paşa, askerinin başında İstanbul'dan sefere çıkmıştır. Çadırı ilk konak olan Gebze Çayırı'na kurulmuştu. Çadırında kumandanlarıyla konuşurken orada otlayan bir öküz çadırın kapısından başını uzatıp şöyle bir bakmış. Paşa, kumandanların bıyık altından gülümsediklerini görünce onlara:

-Bu öküz ne dedi, biliyor musunuz? demiş ve şunları söylemiştir:

-Sen bizdensin ama bu eşeklerin arasında ne işin var?

102 Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, s. 75.

103 Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, s. 75.

104 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 147.

ÖMER HİLMİ EFENDİ KÖŞKÜ

Şehzâde Ömer Hilmi Efendi'nin köşkü Bağlarbaşı'ndan Beylerbeyi'ne inen asfaltın sağında Hacı Yakup Camii'nin doğusundadır. Köşkün Büyük Çamlıca'ya doğru 50 dönümlük bahçesi vardır. Yirmi dört odalı ahşap, iki katlı köşk Osmanlı hânedanı sınır dışı edildikten sonra bakımsızlıktan ve devlete vergi borcundan yıkılmıştır. Büyük salonundaki avizesi çok kıymetli idi. Köşkün tavanlarını, duvarlarını ve saçaklarını renkli nakışlar süslerdi. Şimdi yalnız selâmlık kısmı kalmıştır. Köşkü çok yüksek bir avlu duvarı sarar. Asfalta ve Kuşbakışı Sokağı'na Çamlıca taraflarına birer kapısı vardır. Suyunu Çamlıca'dan alırdı. Havuzları, ülkemizde az bulunan ağaçları bakımsızlıktan yok olmuştur. Köşkün selâmlığı iki kattır. Altı taş ve üstü ahşaptır. Saçakları geniştir. Üst katta bir salon, dört oda, altında beş oda vardır. Ahşap işçiliği çok güzeldir. Bakımsızlıktan saçakları dökülmeye başlamıştır.

Rizeli Hacı Yakup Kazdağlı bu köşkü elli dönümlük arazisi ile beraber 50 bin liraya satın almıştı. Şimdi varisleri elindedir. Bu köşkün kurtarılması lazımdır.

Çamlıca'yı Güzelleştirme Derneği burada yüksek yapıya müsaade ettirmemektedir.

Köşkün yol aşırı batısında son Halife Abdülmecid Efendi'nin muhteşem kasrı vardır. Buradaki kasırların hepsinin suyu Çamlıca'dan geliyordu. Su terazileri hâlâ ayaktadır.

PİYALE PAŞA SARAYI

Evliya Çelebi, Üsküdar'daki saraylar arasında Piyale Paşa Sarayı'nı da sayar. Mimar Sinan yapısı olduğunu söyler.

Sâî'nin Tezkiretü'l-bünyân'ında Mimar Sinan'ın yaptığı saraylar listesinde Piyale Paşa Sarayı yoktur. Evliya Çelebi'nin yaşadığı tarihe kadar Osmanlı kaynakları üç Piyale Paşa yazarlar. Birisi Hırvat asıllı, derya kaptanı, Cerbe ve Sakız Fatihi, Gevher Han Sultan'ın kocası, iki defa donanma serdarlığı yapan ve ikinci vezir iken H 985 - M 1577 yılında ölen Piyale Paşa'dır. Kasımpaşa'da çinileriyle ve mimarisiyle meşhur bir cami ve türbe yaptırmıştı.

Birisi de Kürt Piyale Paşa'dır. İran savaşlarında bulunmuş, İran sefirliği yapmış, beylerbeyi olmuş, Sultan III. Murad'ın saltanat yıllarının sonlarında ölmüştür.

Üçüncü Piyale Paşa Çerkez'dir. Basra valiliği yapmış, Celâli savaşlarına katılmış, H 1017 - M 1608 yılında Ölmüştür[105].

Biz Üsküdar'daki sarayın birinci Piyale Paşa'ya ait olduğunu kabul ediyoruz. Piyale Paşa, Sultan II. Selim'in kızı Gevher Mülük Sultan'la evlenmişti.

Piyale Paşa'nın Yalı Sarayı, Üsküdar İskelesi'nden Kuzguncuk'a giden yolun solunda, Kaya Sultan Yalı Sarayı'nın yanındaydı. Bazı döküntüleri bize kadar gelmiştir.

105 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 41-42.

RIZA PAŞA YAVERLER KÖŞKÜ[106]

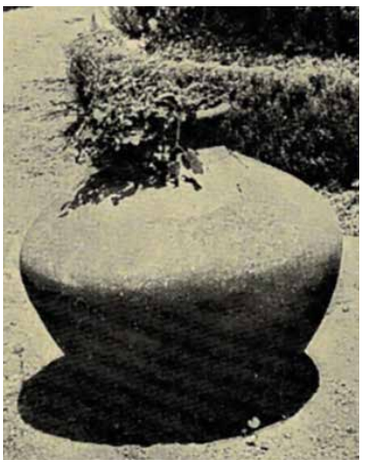

Hasan Rıza Paşa Yaverler Köşkü'nde tarihî bir küp

Serasker Rıza Paşa'nın bu köşkü Küçük Çamlıca'da, kendi köşkünden ve koruluğundan sonra gelen Marmara'ya, Topkapı Sarayı'na, Haliç'e ve kısmen Boğaz'a bakan güzel havalı bir yere yapılmıştır. Yirmi üç dönümlük bir bahçenin içindeki bu köşkü Rıza Paşa, yaverleri için yaptırmıştır. Bu köşkü, Bosstay Meyve Suyu Fabrikası'nın sahibi Süha Fazlı Bey satın almış, eski mimarisine göre tamir ettirmiştir. İçine mermerden yüzme havuzu, muhteşem mermer yalaklı çeşmeler yaptırmıştır. Yollarını tanzim ettirmiştir. Köşkün bahçesi güzel bir zevke göre düzenlenmiştir. Köşk iki katlıdır. Altı odası vardır. Bahçesinde tarihî çok büyük küpler gördük. Eskiden Çamlıca'daki bütün saraylarda, köşklerde ve konaklarda su dinlendirmek için böyle küpler bulunurdu. Süha Fazlı Bey ölmüştür. Varisleri, köşkü aynı titizlikle muhafaza ediyorlar. Biz köşkü 17 Haziran 1975 Salı günü gezdik. Bahçesinde dört kişi çalışıyordu. Meyveliği, sebzeliği, üzüm bağı vardır. Elmalı Suyu buraya kadar gelmiştir. Köşkün çok iyi sulu, tarihî bir de kuyusu vardır. Köşkün alt tarafında Prof. Fahreddin Bey'in on beş dönümlük bir bahçesi vardır.

Çamlıca'da Hasan Rıza Paşa Yaverler Kasrı

Küçük Çamlıca'da Yaverler Köşkü

RIZA PAŞA KÖŞKÜ[107]

Serasker Müşir (Mareşal) Rıza Paşa'nın bu köşkü Küçük Çamlıca'da, kendi adını taşıyan koru içindeydi. Bir yüzü Kısıklı - Bulgurlu yolu üzerindeki koruluğa bakan bu köşk, oğlu Süreyya Paşa'ya kalmıştı. Süreyya Paşa bir ara pek ağır olan vergi yükünden kurtulmak için bu muhteşem köşkü yıktırmıştır. Sonradan korusunu, yirmi yılda faydalı bir şekilde ihya edilmek şartıyla belediyeye hediye etmiştir. Koru Üsküdar'ın ve İstanbul'un bir mesiresi halindedir, bakımsızdır. Belediyenin bu güzel koruyu iyi muhafaza etmesi ve bağışlama şartını yerine getirmesi lazımdır. Belediye burasını lunapark haline getirmek isteyen bir sermaye sahibinin her nedense teklifini reddetmiştir. Rıza Paşa'nın burada bir de yaverler için yaptırdığı köşkü vardı. Yirmi üç dönümlük bir bahçe içinde bulunan bu köşk bu gün, eski ihtişamıyla ayakta ve mamurdur. Rıza Paşa H 1260 - M 1844 yılında doğmuş, H 1339 - M 1920 yılında ölmüştür. Yunan Savaşı'nı kazanmıştı. Sultan II. Abdülhamid tarafından çok sevilirdi. Hasan Rıza Paşa adlı bir serasker daha vardır. Bu H 1294 - M 1872 yılında ölmüş, Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi haziresine gömülmüştür. Bu iki seraskeri karıştırmamak lazımdır.

106 Küçük Çamlıca'da.

107 Küçük Çamlıca'da.

RÜSTEM PAŞA SARAYI - AYŞE SULTAN SARAYI

Şair ve nakkaş Sâî, Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniye adlı yazma ve basma eserlerinde Mimar Sinan'a nispet edilen saray listelerinde, Kanunî'nin damadı Rüstem Paşa'nın Üsküdar'da bir sarayı bulunduğunu yazıyor[108].

Bu saray Salacak civarında, İmrahor Camii'nin yanındaki şimdi ayakta kalan ve Halk Evi olarak kullanılan, Rüstem Paşa Mektebi'nin yakınındaydı. Bu saray Rüstem Paşa'nın Mihrimah Sultan'dan olan kızı Ayşe Sultan'a kalmıştır. Ayşe Sultan, sarayının yakınına H 1007 - M 1606 yılında bir çeşme yaptırmıştır[109]. Arkasında da dârülkurrâsı vardır.

Bu sarayın arsası halen Doğancılar'da, Oyma Saray Çıkmazı Sokağı'ndadır. Ben 35 yıl önce burasını incelemiştim. Sarayın bir kısmının yerlerine dört-beş ahşap ev yapılmıştır. 121 numaralı evde oturan R 1287 - M 1871-72 doğumlu Naciye Hanım bu sarayın son zamanlarına yetişmiştir. Sarayın deniz tarafında duvar aşırı Anahtar Ağaları Sarayı vardı.

Bu muazzam sarayın altı taş, üstü ahşaptı. Bu saray, 45 yıl önce yıkılmıştır. Anahtar ağasının Azîze, Behiyye ve Firdevs isminde üç kızına aittir. Bu üç kız kardeşler öldükten sonra tek varisleri olan Pembe Hanım arsasını elden çıkarmıştır. Ben incelememi yaparken kendisi Dârülaceze'de idi. İşte bu sarayın bahçesinde benim incelediğim tarihe kadar sağlam olarak gelen bir Türk sarayı parçasını bulmuştum. Bakırköy'deki Siyavuş Paşa Kasrı'ndan sonra ayakta kalan yegâne saray parçasıydı. Tuğla ve kesme taşla yapılan ve iki kubbeli ve bir hamamı ile koridordan oluşan bu binanın tavan süsleri, tezhipleri fevkalâde güzeldir. İçeriye çok güzel bir çeşme ayna taşı atılmıştır. Bu taşın Nevşehirli İbrahim Paşa ve Sultan III. Ahmed devrine ait olduğunu tahmin etmiştik. Bu sarayın sonra Anahtar ağasına geçtiği anlaşılmaktadır. Bu sarayın yeri esasen Kızıl Ahmedlilerden Hacı Paşa'ya aittir. Hacı Paşa'nın Mimar Sinan yapısı türbesi de Doğancılar'dadır.

Rüstem Paşa Sarayı sonra kızının adı ile anılır olmuştu.

Evliya Çelebi, bu sarayı *"Hânedân-ı azimlerin eşbehi Salacak'ta Ayşe Sultan Sarayı"* şeklinde yazmış ve Üsküdar'daki sarayları saymaya şöyle devam etmiştir:

"Vâlide-i Atik Sultan Sarayı, Hanzâde Sultan Sarayı, Doğancılar kurbunda Hacı Paşa Sarayı, Arslan Ağa Sarayı ve daha nice saraylar" vardır ki tahrîri melal verir[110].

SADRAZAM İSMAİL PAŞA SARAYI

Bu saray Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nın yanındaydı. Dejenere olan yeniçeriler H 1215 - M 1800 yıllarında Sultan III. Selim'in Üsküdar'da yaptırdığı kışlasını, birçok tesisleri, meşrutaları, buradaki evleri yakarlarken İsmail Paşa'nın sarayını da yakmışlardı. Bunlar Levent Çiftliği'ndeki askeri tesisleri, İstanbul'da ve Galata'da birçok yeni kuruluşları ve mahalleleri yakmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda, serpilmesinde ve gelişmesinde büyük hizmetleri olan, son zamanlarda yıkıcı ve sömürücü korkunç bir kuvvet halini alan kara

108 Tezkiretü'l-bünyân, s. 42.

109 Kitabımızda "Ayşe Sultan Çeşmesi" başlığına bakılsın.

110 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

ağızlılar, çıkarcılar ve cahiller el ele vermişti. Tarihçi Âsım Efendi'nin ifadesiyle kuyruk vermişler, kudurmuş köpek gibi yeni tesislere ve yeni kuruluşlara saldırmışlardı. İşte bu saldırış sırasında Sultan III. Selim'in yaptırdığı Selimiye Kışlası ve Selimiye Sitesi'ni de yakmak istemişlerdi. Büyük kuvvetle kışlaya hücum ettiler. Kışladaki Nizâm-ı Cedîd (yeni nizam) askerleri kumandanları Arnavut binbaşı ile karşılamışlar, toplarının ve silahlarının yetersizliği yüzünden kışlanın içine sığınmışlardı. Şekâvet sürüleri kumandanları Arnavut binbaşıyı öldürdükten sonra kışlayı ateşe vermişler, sonra ocak ağasının ve o yer kumandanlarının evlerini yakmışlardır. Bu yangın alanını genişleterek bütün semti yakmışlardır. Yeniçerilerin ve şakilerin müthiş saldırıları karşısında Kadı Abdurrahman Paşa ve diğer yenilik taraflısı paşalar Rumeli'ye kaçmışlardı. Şakiler, İsmail Paşa'nın Selimiye'deki muhteşem sarayını evvela yağmalamışlar, sonra da yakmışlardır. İsmail Paşa öldüğü için saray, yetimlerinin tasarrufundaydı. Kadı Abdurrahman Paşa oturuyordu.

Tarihçi Âsım Efendi, bu sarayın yakılışını şöyle yazmıştır: *"Arnavut binbaşıyı öldürdükten sonra ocak ağasının ve binbaşıların evlerini yaktılar. Kurunun yanında yaş da yanar, atalar sözüne göre bütün komşuların evleri de yanarken içlerindeki eşya yağmalandı. Kadı Abdurrahman Paşa'nın oturduğu İsmail Paşa Sarayı'nda evvela zarif ve kıymetli eşyalar yağmalandıktan sonra paşanın yetimlerinin malı olan sarayı da yaktılar[111]."* Bu civarda daha birçok saray da kül olmuştu.

Bu korkunç isyan, yağma ve basma H 1223 - M 1808 yılında, yani Selimiye Kışlası'nın yapılmasından sekiz yıl sonra olmuştur. Saray sahibi İsmail Paşa, sadrazamlık yapan ve sonra H 1222 - M 1807 yılında Konya'da iken ölen Hâfız İsmail Paşa'dır[112].

SAMİ PAŞA KÖŞKÜ

Köşk, Büyük Çamlıca'da, Selami Ali Efendi'nin cami ve türbesinin karşısındaydı. Bu köşkü, bağlarını ve bostanlarını Sultan III. Selim devri adamlarından Köse Kâhya Raşit Efendi'nin varislerinden satın almıştır. Seretıbbâ Abdülhak Molla'nın komşusuydu. Köşk yıkılmıştır. Semih Mümtaz Bey bu köşkün bir edeb mektebi olduğunu, seçkin kişilerin ve şairlerin toplandıkları bir yer bulunduğunu söylüyor.

Sami Paşa, çok güzel ve ak sakallıydı. Oğlu Suphi Paşa'nın da sakalı ağarmıştı. Her gün bir arabaya binerek Üsküdar İskelesi'ne indiklerini görenler onları kardeş sanırlarmış[113].

Sami Abdürrahman Paşa, Moralı Şeyh Necib Efendi'nin oğludur. Mısırlı İbrahim Paşa'ya mektupçuluk ve takvim müdürlüğü yapmıştır. Valiliklerde bulunmuş, maarif nazırlığı, Meclis-i Vâlâ, ayan azalığı yapmış, H 1298 - M 1880 yılında ölmüş, Sultan II. Mahmud Türbesi haziresine gömülmüştür. Yaşı sekseni aşmıştır[114].

Âlim, faziletli, şair, güzel tedbirli, güzel konuşan, cömert ve çok zengindi. Abdülhak Hâmid Bey onun köşkünü *"Mâzî Mesirelerinden"* adlı bir manzumesinde dile getirmiştir.

111 Âsım Tarihi, C. 2, s. 259.
112 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 376.
113 Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, s. 73.
114 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 7-8.

SİYAVUŞ PAŞA SARAYI

Sâî, Tezkiretü'l-bünyân'ında Mimar Sinan'ın yaptığı saraylar arasında 15 ve 16 numaralarda Siyavuş Paşa adına iki saray yapıldığını yazar.

Osmanlı tarihlerinde 3 Siyavuş Paşa vardır. Nakkaş Sâî, H 1004 - M 1595-96 yılında öldüğüne göre Kamalık Siyavuş Paşa, Abaza Siyavuş Paşa için yapılmış sarayları listesine alamazdı. Çünkü bunlar daha sonra gelmişlerdi. Bu saray veyahut saraylar Hırvat Siyavuş Paşa adına yapılmıştır.

Mimar Sinan bu Siyavuş Paşa için İstanbul'da, Süleymaniye'nin, Haliç'e hâkim yamacına da çok büyük ve eşsiz bir saray yaptırmıştır.

Eğer Sâî'nin listesinde bir tekrarlama yoksa Siyavuş Paşa'nın Üsküdar'da iki sarayı vardır. Biz bunların yerlerini tespit edemedik.

Siyavuş Paşa, Hırvat asıllıdır. Osmanlı Sarayı'nda terbiye görmüş, yetişmiş, H 976 - M 1568-69 yılında bir mîrâhur, sonra padişah silâhdarı, yeniçeri ağası, Rumeli beylerbeyisi, kubbe veziri olmuş, Fatma Sultan'la evlenmiş, kendisine H 990 - M 1582, H 994 - M 1585 ve H 1000 - M 1591 yıllarında üç defa sadrazamlık verilmiş, H 1010 - M 1601-1602 yılında ölmüş, Eyüb'te Mimar Sinan'ın yaptığı, güzel çinilerle süslü türbesine gömülmüştür.

Bu sarayın, Tunusbağı civarında bulunduğunu zannediyoruz. Burada Piyale Paşa'nın da havuzlu bir sarayı bulunduğunu da bir kaynakta gördük[115].

SULTAN AZİZ KASRI

Bu kasır Alemdar köyünde *"saray civarı"* denilen yüksekçe bir yere kurulmuştu. Üç katlı ve kurşun örtülü idi. Kasır 250 metrekare kadar bir yer işgal ediyordu. Geniş bahçesi, fıskiyeli havuzları, ahurları vardı. Sultan Aziz ava çıktığı zaman bu güzel havalı ve sulu kasra inerdi. Alemdar köyü muhtarı Yunus Uzunoğlu'nun[116] anlattığına göre, Sultan Aziz burada yüksek aileden bir İngiliz'i kabul etmiş ve İngiltere'ye olan borçlarımızı iyi bir şekilde neticelendiren konuşmalarda bulunmuştur. Çinilerle, ahşap oymalarla süslü olan bu kasır, yakın zamana kadar metruk ve harap bir halde idi. Son yıllarda buldozerle yıkılarak yok edilmiştir. Eski Eserleri Koruma Derneği her halde buna göz yummuştur. Belki de varlığını bile bilmiyordu. Bu kasrın yapıldığı tarihini gösteren bir kitabesi vardı. Bunu tespit edemedik.

SULTAN IV. MEHMED SARAYI[117]

Bu saray Küçük Çamlıca'daydı. Sultan IV. Mehmed burada bulunan harap tekkenin yerine bu sarayı, yanına da bir çeşme yaptırmıştı. Sultan Mehmed yazları bu saraya biniş yapar, burada ok atar, eğlenirdi. Burada biraz aşağıda bir nişan taşı vardır. Matbu Hadîka'da bu saray hakkında kısaca şu bilgi veriliyor.

"Şimdi bu saraydan eser kalmamıştır. Buraya yakın Padişahımız Sultan Mahmud Efendi'mizin nişangâhı vardır[118]."

115 Tezkiretü'l-bünyân, s. 42-43.

116 Alemdar Köyü Ayazmaları başlığında muhtarın adı Yunus Erenoğlu olarak geçmektedir. (MD)

117 Küçük Çamlıca'da.

118 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 259.

Çamlıca'da Sultan IV. Mehmed Çeşmesi

Evliya Çelebi bu saray için şu tarihi söylediğini yazıyor:

Didim ben Evliya bu kâha tarih,
Mübarek ola kasrın Padişahım.
1065[119]

Matbu Evliya Çelebi'den aldığımız bu manzumenin tarih mısrası ebced hesabına vurulunca 1067 rakamları çıkar. Saray H 1067 - M 1656 yılında yapılmıştır. Altına yazılan rakamlarda bir tertip yanlışlığı olduğunu sanıyoruz. Çelebi'miz böyle hata yapmaz.

Aynı padişah tarafından sarayın yakınına yapılan ve şimdi *"Çamlıca Suyu"* diye tanınan çeşmenin adı Cennetâbâd'tır. Bu çeşme H 1064 - M 1653 yılında yapılmıştı.

SULTAN III. MUSTAFA SARAYI

Selimiye Kışlası'nın, daha doğru bir ifade ile Selimiye Sitesi'nin bulunduğu yerlerde Bizanslılar zamanında, kaynakların hepsini adlandıramadıkları birçok saray vardı. Osmanlılar zamanında da burada adlarını zaman zaman değiştiren birçok saraylar bulunuyordu. Bunların bazıları Mimar Sinan, Mimar Kasım Ağa yapısı idi.

Burada sonradan Sultan III. Mustafa Sarayı adını alan bir saray daha vardı. Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi bu sarayın Sultan Abdülmecid zamanına kadar ayakta olduğu ve burada bulunan saray kadınlarının buradaki iskele yoluyla İstanbul'a geçtikleri için buraya Harem İskelesi denildiğini yazıyor[120]. Bu sarayın daha eski adının ne olduğu tespit edilememiştir.

SÜLEYMAN PAŞA SARAYI

Bu saray Üsküdar'da Doğancılar Yokuşu'ndan aşağıya inerken Süleyman Paşa Camii'nin sağındaki Viransaray Sokağı'na girince solda ve caminin arkasında idi. Bu çok muhteşem ahşap saray 47 yıl kadar evvel Ahmediye yangınında yanmıştır. Arkasında bir dönüm kadar bahçesi vardı. Ben 1941 yılında bize kadar gelen hamamını, su deposunu görmüştüm. Sarayı incelerken sarayın yerinde Ahmed Bey'in 5 kapı numarası taşıyan ahşap bir evi vardı. Hâlâ duruyor.

SÜRÛRÂBÂD KASRI

Bu kasır Küçük Çamlıca'daydı. Ata, tarihinde bu kasrı şöyle haber vermiş: *"Tarih-i Kasr-ı Sürûrâbâd der Çamlıca-i sağır."* Ve Farsça şu tarih beytini yazmıştır:

خامه مسرورشد زتاریخش
قصر شهانهٔ سرور آباد ([121])

119 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 287.
120 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 131.
121 Ata Tarihi, C.3, s. 179.

"Kalem bunun tarihini verirken mesrur oldu." demektir.

"Sürûrâbâd şahâne kasrı" son mısrası ebced hesabına vurulunca 1227 rakamları çıkar ki, bu kasır H 1227 - M 1812 yılında Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

Bu kasır Küçük Çamlıca'nın Kadıköy tarafı eteklerinde, Sultan IV. Mehmed'in Cennetâbâd Çeşmesi'nin üstündeydi. Padişah burada ok atardı. Nişan taşı bize kadar gelmiştir.

İstanbul Ansiklopedisi'nde, Küçük Çamlıca Dağı'nın adının eskiden Bulgurlu Dağı olduğu, Küçük Çamlıca adının sonradan verildiği ve bu tarihin de bilinmediği yazılıyor.

Bazı yabancı turistlerin ve yazarların Bulgurlu Dağı demiş olmaları da buna sebep olarak gösteriliyor.

Bulgurlu, Camlıca'nın eteğindedir. Aziz Mahmud Hüdâî'nin çilehânesi de Küçük Çamlıca'nın Bulgurlu yamacında bulunduğu için buraya Bulgurlu Dağı denilir olmuştur. Arşiv vesikalarında, eski kaynaklarda hem Büyük Çamlıca hem de Küçük Çamlıca vardır. Evliya Çelebi Üsküdar mesirelerini anlatırken: *"Mesire-i Küçük Çamlıca Büyük Çamlıca'dan biraz aşağıda çimenzar, şikergâh çınar ağaçlarıyla müzeyyen bir vadidir[122]."* diyor.

Yabancı yazar, Küçük Çamlıca'ya Bulgurlu tarafından çıkmış, oraya *"Bulgurlu Dağı"* deyivermiş olması da muhtemeldir.

İzzet Divanı'ndan öğrendiğimize göre şair, Sürûrâbâd Kasrı için şu tarih manzumesini yazmıştır:

تاریخ قصر سرور آباد در چاملیجهٔ صغیر
پادشاهان بکلستان جهان
همه کردند طاقها بنیاد
همچنین کاخ باغ خان محمود
کسی ندیده بکلشن ایجاد
حامه مسرور شد زتاریخش
قصر شاهانهٔ سرور آباد
(۱۲۲۷ [123])

Yukarıda yazdığımız gibi Ata Tarihi de bu Farsça manzumenin yalnız tarih beytini almıştır.

"Cihan gülistanındaki bütün padişahlar birçok taklar yapmışlardır. Fakat Han Mahmud'un bağındaki saray gibisini kimse görmemiştir. Kalem sevindi. Bunun tarihini söylerken "Sürûrâbâd şahâne kasrı" demektir.

ŞEHZÂDE SEYFEDDİN KÖŞKÜ[124]

Geniş bir bahçe içinde bulunan bu köşk Üsküdar'da, Çamlıca yolunda, Millet Bahçesi'nin karşısında idi. İçinde İstanbul Boğazı şeklinde yapılmış büyük bir havuz vardı. Sandalla gezilen bu havuz duruyor. Köşk, bakımsızlıktan yıkılmıştır.

ŞEMSİ PAŞA SARAYI

Bu saray, Üsküdar'da cami, medrese ve türbeden oluşan Şemsi Paşa manzumesinin solunda, şimdi Atatürk abidesinin bulunduğu yerde, deniz kenarında idi. Hadîkatü'l-cevâmi', Şemsi Paşa Camii'ni yazarken şunları söyler:

122 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 477.

123 Divan-ı İzzet, Bulak tab'ı, s. 40.

124 Üsküdar'da.

"Şemsi Paşa evvela Sultan Süleyman Han'a, sonra Sultan Selim İbn-i Süleyman Han'a, daha sonra Murad Han ibn-i Selim Han'a musahib olmuştur.

Tafsîli Âli Tarihi'nde yazılıdır. Paşa kendi adıyla adlandırılan meşhur kasrı Sultan-ı Müşârün ileyh hazretleri için bina ettirmiştir. Bu münasebetle de yakınına bir cami, bir medrese binasına dahi muvaffak olmuştur[125]."

Şair ve nakkaş Sâî'nin Mimar Sinan'a nispet ederek hazırladığı yazma ve basma Tezkiretü'l-bünyân'lardaki listelerde Şemsi Paşa Camii ile medresesi vardır[126]. Fakat saray yoktur. Sarayın Mimar Sinan tarafından yapılmadığı anlaşılıyor.

Sâî'nin listesinde bulunmayışı sarayın ahşap olduğunu gösteren bir delildir. Bu sarayın bize kadar bir resmi gelmemiştir. Yalnız bunun yerine yapılan Şerefâbâd Sarayı'nın kabataslak bir resmini Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan H 1112 - M 1700-1701 tarihinde yapılan Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Üsküdar'daki sularının yollarını, taksim yerlerini, katkı yerlerini, çeşmelerini gösteren haritada görüyoruz, resmini de kitabımıza koyduk.

III. Murad devrinin bu pek meşhur sarayına Acem Kasrı adı da verildiği anlaşılıyor. Padişah tarafından İran sefirlerinin kabul, bazen ağır konuk olarak onlara tahsis edilmesi saraya bu adın verildiğini tahmin ettiriyor. Sultan II Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda İran Şahı'nı misafir edeceği bir kasra Acem Kasrı denildiği gibi, Şemsi Paşa Sarayı'na da bu ad verilmiş olabilir. Bu ad, saray Şerefâbâd adını aldıktan sonra da kullanılmıştır.

Şemsi Paşa, büyük bir şair idi. İyi Farsça da bilirdi. Acem emirlerinden Elkas Mirza, İstanbul'da padişaha sığındığı zaman şunları söylemiştir:

Şehâ kapunda benden oldu Elkas
Kara bağın kızıl kan etdi Tahmas[127]
Saadet Hanım'ın görüb elinde
Süleyman'sun sana râm oldu Hannas
Güneş baş eğdüğîçün tapuna
Kesilmez gerdeninden tîğ-i elmas
Safâlar geldin gamlar gitdi Şemsî
Gönül âyinesinde kalmadı pas[128]

Selânikî Tarihi, Acem Şahı Tahmasb'ın elçisi Ravan ve Nahcuvan Han'ın, Tokmak Han'ın İstanbul'a geldiğini anlatırken daha evvel Tahmasb Han'ın, Tokmak Han'ın babası Şah Kulu Han'ı İstanbul'a Sultan II. Selim'e kıymetli hediyeler gönderdiği zaman devrinin çok güzel konuşanlarından, söz erlerinden Rumeli Beylerbeyisi Şemsi Ahmed Paşa onu karşılamaya, ağırlamaya memur edildiği, Şemsi Ahmed Paşa'nın o vakit misafir

125 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 192.

126 Tezkiretü'l-bünyân, s. 30-35.

127 Bunun doğru adı Tahmasb'dır Türkler buna Tahmas, Tamas da derlerdi. İran Safevî hükümdarlarından I. Tahmasb H 930 - M 1523'ten H 984 - M 1576 yılına kadar hükümdarlık etmiştir.

128 Mir'ât-ı İstanbul, s. 57.

elçiyi büyüleyen güzel sözlerinin İranlılar arasında atalar sözü gibi konuşulur olduğunu söylüyor. Bunu, Tarihçi Selânikli Mustafa Efendi'nin kaleminden okuyalım:

"Sabıkan elçilik ile babası Şah Kulu Han Padişah-ı mağfurun leh zamanında geldikte ta'zîm ve tekrîm için sühânverân-ı devrândan Rumeli Beylerbeyisi Şemsi Ahmed Paşa Hazretleri istikbâl edüb yanaştıkta mabeynde vuku bulan kelâm-ı mû'ciz beyanları elsine-i a'camda darb-ı mesel olmuştur[129]."

Belki Sultan Selim'in musahibi Şemsi Paşa bu elçiyi kendi sarayında kabul etmişti.

Şemsi Paşa'nın sarayını, Kulu Han'ın gelmesinden evvel yaptırdığı anlaşılıyor. Cami ve medresesini H 988 - M 1580 yılında öldüğü yıl yaptırmaya başlamıştı. Sarayını daha evvel yaptırmıştı. Hadîkatü'l-cevâmi'nin sözünün gelişinden de böyle olduğu anlaşılıyor.

Selânikli Mustafa Efendi, Tokmak Han'ı yazarken Şemsi Ahmed Paşa'ya ayırdığı bu satırlardan sonra Tokmak Han'ın, bu defa Rumeli beylerbeyisi, zamanın nükteli konuşanlarından Siyavuş Paşa tarafından karşılandığını söylüyor.

Tokmak Han'ın padişah huzuruna kabulü ve şahın mektubunu, eşsiz ağır hediyelerini sunuş töreni pek parlak olmuştur.

Tarihçinin anlattıklarına göre İran elçisinin sunduğu hediyelerle Divan-ı Hümâyûn dolmuştu. Bunların arasında kırk hazineli, sütunları cevherli ve murassa', çok kıymetli renkli kumaşlarla dikilmiş bir otağ-ı hümâyûn (padişah çadırı) vardı. Bu otağ, derhal teşrifat defterlerine şimdiye kadar hiçbir Osmanlı padişahına, hiçbir yerden bu kadar ağır ve kıymetli bir hediye gelmediği şeklinde yazılmıştır. Yüreğim burkularak yazayım ki; bu muhteşem ve eşsiz otağ ve saray kadar büyük başka padişah çadırlarının hemen hepsi Askeri Müze'de bakımsızlık yüzünden çürümüş ve yok olmuştur. Ben, bunların hepsinin perişan halini gördüm. Kalan parçalarını ayırdım. Bunlar da bu müze de yok olmaya terk edilmiş gibidir. Yalnız bu otağların pek haşmetli ve altınlı muazzam sütunlarından bazıları kalmıştır. Askeri Müze'yi, hain Bizansperestlerin Askeri Müze olarak kullanılan Bab-ı Hümâyûn'un hemen içinde bulunan Aya İrini Kilisesi'nden atmaları mahvetmiştir. Maksatlarına da ermişlerdir. Otuz seneden beri bu kilise bomboş duruyor. Festivallerde burada Bizans ilâhileri okunuyor.

İkinci Cihan Harbi'nde Niğde'ye götürülen ve burada rutubetli bir kilise bodrumunda çürütülen, yağmalanan Askeri Müze objeleri İstanbul'a getirildikten sonra Maçka'da, Silahhâne'nin bahçesinde bir Amerikan barakasına konulmuş, sonra Silahhâne'nin bodrumuna atılmış, yağmur sularının havuz haline getirdiği bodrumda denkler su yüzünde yüzmüş, sonra Harbiye Mektebi'nin jimnastik salonuna nakledilmiş, kamyonlar dolusu miğfer, kolçak, dizçek, zırh ve başka madenî kıymetli tarih yadigârları toprakların altlarına gömülmüş, bir kısmı da daha evvel maunalarla Marmara'nın en derin yerlerine götürülerek atılmış, tarihî evrakı, Sabahaddin Doras adlı bir albayın müdürlüğü zamanında İzmit Kâğıt Fabrikası'na gönderilerek, kâğıt hamuru yapılmıştır.

Askeri Müze'nin, müzeler sitesi olan Gülhâne Parkı'nda yapılması için çalışılmış, planlar hazırlanmıştı. Bu muhteşem müzenin burada bulunmasını kıskanan Topkapı

129 Selânikî Tarihi, s. 140.

Sarayı'nın bir müdürü, hain Bizansçıların hareketlerini körüklemiş böylece müzemizin mahvolmasını hazırlamıştır. Otuz seneden beri Topkapı Sarayı hazineye milyarlarca gelir sağlamıştır. Eğer Askeri Müze eski yerinde kalsaydı veyahut Gülhâne Parkı'nda yapılsaydı hem eski eserler çürümekten kurtulur, hem de devlet hazinesine çok büyük gelirler sağlanırdı. Hâlâ inâdî bir küfür gibi Askeri Müze'nin Harbiye'de yapılmasına çalışılıyor. Orada müze olmaz, oraya yerli ve yabancı turist gelmez. Bu Askeri Müze işinin ele alınması zamanı çoktan geçmiştir.

Tokmak Han mektubunu ve ağır hediyelerini padişaha sunduktan sonra bütün vezirler kendisine ziyafetler çekmişler, ağır ve çok kıymetli hediyeler sunmuşlardır. Sefire ilk ziyafeti Sadrazam Mehmed Paşa vermişti. Kendisine 73 kıymetli hil'at, dört takım gümüş evânî, dört kat kıymetli kumaş, iki muhteşem ve murassa' eyerli at, üç altın sürahi, bir gümüş leğence, dört gümüş ibrik ve şamdan, dört gümüş kupa, iki gümüş tas, dört gümüş tepsi, dört gümüş maşrapa, İstanbul Serâseri kumaş, dört Frengi renkli atlas çatma, renkli kemha, renkli çuhalar sunmuştur.

Piyale, Ahmed, Mahmud ve Mustafa paşalar da sefire böyle ağır hediyeler vermiştir.

Acem hükümdarı I. Tahmasb'ın H 984 - M 1576 yılında öldüğü haberi gelmişti.

Tokmak Han İstanbul'dan kararsız ve huzursuz bir halde ayrılmıştır[130].

İran'ın ağır hediyelerle gelen elçileri ve daha başka elçiler Şemsi Paşa Sarayı'nda ağırlandıkları için bu saraya yukarıda yazdığımız gibi Acem Kasrı da denilmiştir.

ŞEREFÂBÂD KASRI

Bu kasır Üsküdar'da, Şemsi Paşa Camii ile karakol binası arasındaki sahada, deniz kenarında idi. Bahçesi, Rum Mehmed Paşa Camii'nin kuzeyindeki yola kadar uzanırdı. Sarayın ve hamamının büyük su deposu burada ayakta bize kadar gelmiştir. Bu kasır, Sultan III. Ahmed zamanında Şemsi Paşa Sarayı'nın yerine yapılmıştı.

Hadîkatü'l-cevâmi', şimdi yok olan Adliye Camii'ni yazarken şunları söyler:

"Bu camiyi, Sultan Mahmud-ı Adlî Efendimiz yapmıştır. H 1239 yılı (M 1816) Şemsi Paşa ismiyle adlandırılan, eşsiz kasır emirleriyle yeniden yapıldığı sırada yakınında bir cami-i şerif yapılmasını emretmişlerdir. Deniz kenarında bu eşsiz cami yapılmıştır. Eski sultanların camileri gibi her bir levazımatı mükemmel olarak mahfel-i hümâyûnu ve cuma va'ziyyesi ve bir şerefeli tek minaresi vardır[131]."

Sultan II. Mahmud bu camiyi H 1239 yılında (M 1816) yaptırdığına göre Şerefâbâd Kasrı bu tarihlerde yenilenmişti.

Caminin şimdi yok olan kitabesinde Şair Vâsıf'ın tarih manzumesinde bir beyitte Şerefâbâd adı şöyle geçer:

Gazi Sultan Mahmud-ı Adlî şan, imâmü'l-Müslimîn

130 Selânikî Tarihi, s.143.

131 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 191.

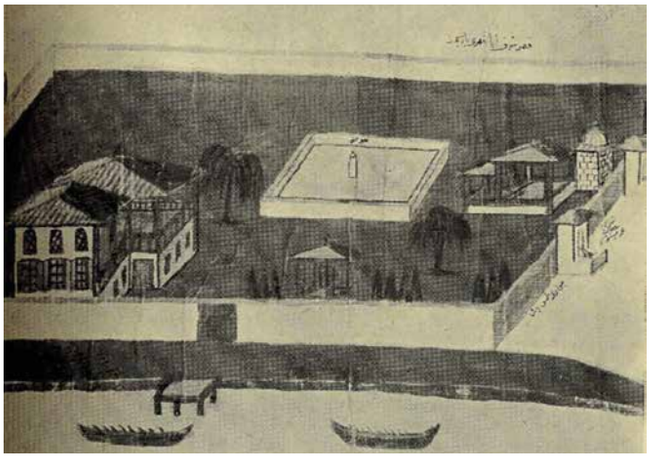

Şerefâbâd Kasrı'nın devrindeki bir resmi

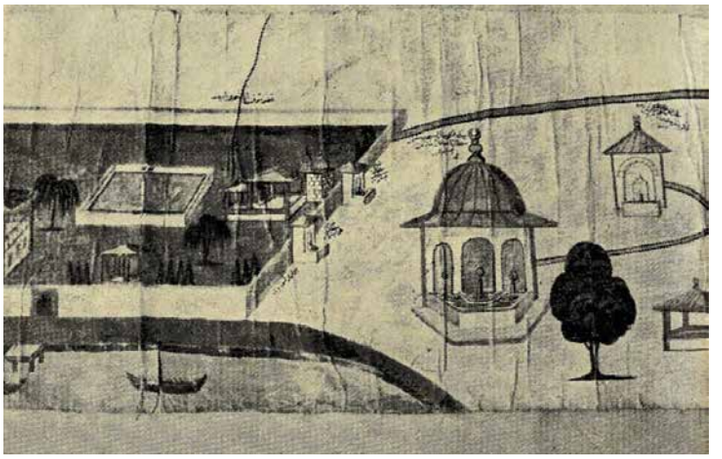

Doğancılar'da Şerefâbâd Sarayı su maksimi

İ'tibâr idüb Şeref âbâd'a ol şâh-ı cihân[132].

Mir'ât-ı İstanbul sahibi, tarihini 1230 şeklinde yanlış yazmıştır[133]. Bu caminin yanında eskiden Sultan III. Mustafa'nın bir camisi bulunuyordu. Sultan Mahmud onu yenilemiştir. Doktor Süheyl Ünver burada III. Murad'ın camisi varmış derken hata etmiştir[134].

Şair Vâsıf'ın hazırladığı bu kitabeden açıkça anlaşıldığına göre, bizim sınırlarını verdiğimiz yerde idi.

Matbu Hadîkatü'l-cevâmi'de[135], *"Harem İskelesi Sarayı'nda Şerefâbâd Mescidi"* başlığı altında şu yanlış bilgi verilmiştir:

"Şerefâbâd dinmekle ma'rûf Kavak Sarayı, iskele bina olunmazdan evvel bu mescid bina olunmuştur. Bu sarayın bitişiğinde olduğundan hademe vezâifi Bostancılar Ocağı'ndan tayin olunmuştur."

Bu hatayı Hadîkatü'l-cevâmi'e ilâveler yapacağım derken, güzel eseri mahveden Sâtı' Bey yapmıştır. Fatih Millet Kütüphânesi'nde 925 numarada kayıtlı, yazma Hadîka'da bu mescid doğru gösterilmiştir.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, 3711/3336 numarada kayıtlı, üstünde H 1122 - M 1700-1701 yılları bulunan, 18 metre uzunluğundaki haritada, İbrahim Paşa Vakfı'ndan olan su yolları haritasında, Şerefâbâd Kasrı'nın resmini buluyoruz. Sultan III. Ahmed, Şemsi Paşa Sarayı'nın yerine bu kasrı yaptırmıştı.

132 Manzum kitabenin tamamı şudur:
Camiü'l-ihsân ü himmet zîb-i dest-i saltanat
Gazi Sultan Mahmud-ı Adlî şâh-ı imâmü'l-Müslimîn
İ'tibâr idüp Şerefâbâd'e ol şab-ı Cihan
Kıldı bu nev ma'bed-i Âlî ile eşreflerin
Gerçi Sultan Mustafa-i sâlisin bir mescidi
Var idi bu caddede ol leyk bî-vakf-ı metîn
Husrev-i âlem binâ kıldıkda hüddâmın dahi
Eyledi vakf-ı hümâyûndan vazîfe ile mekîn
Yazdım itmâmında Vâsıf mısra-ı târîh-i tâm
Kıldı Hakka ma'bedi tecdîd Şâh-ı kâmbîn
1239

133 Mir'ât-ı İstanbul, s. 58.

134 Şerefâbâd, sahife: 9, not: 1.

135 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 226.

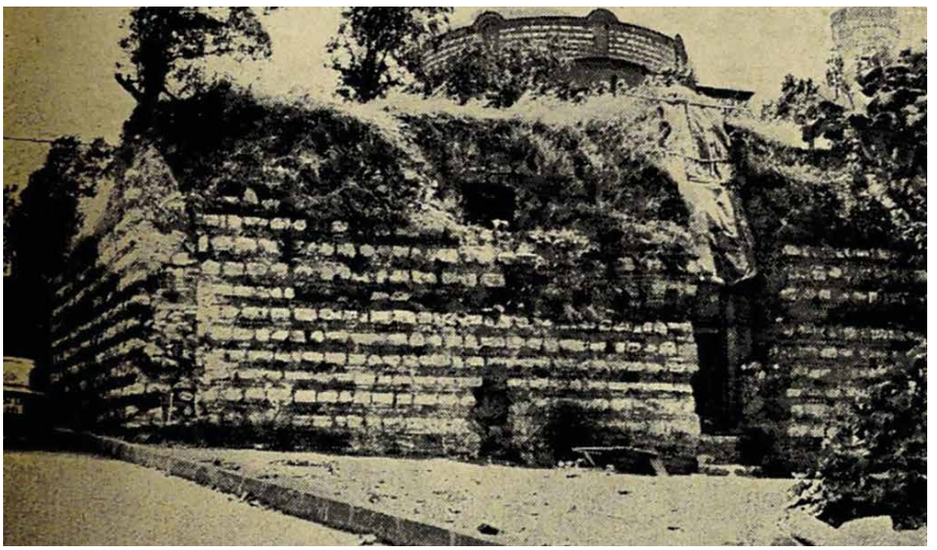

Şerefâbâd Sarayı'nın su deposu

Kasır, geniş bir avlunun içindedir, üstüne *"Kasr-ı Şerefâbâd-ı şehri-yârîdîr"* yazılmıştır. Solunda Şemsi Paşa Camii görülüyor. Bunun üstünde de *"Şemsi Paşa mahallidir"* okunur. Sarayın avlu kapısı deniz kenarındaki dar yola açılır, önünde de iskele vardır. Saray iki katlı, kiremit örtülü, ahşap bir yapıdır. Deniz tarafına her iki kattan ikişer pencere açılır. Üst katın alçı pencereleri kemerlidir. Sarayın bahçesinin ortasında fıskiyeli, çok büyük bir havuz görülüyor. Havuzun sağında, çetirli tarzında, yan üstleri örtülü, yanları açık, biri büyük, biri küçük iki kameriye ve arkalarında hamam olduğunu tahmin ettiğimiz kubbeli bir bina vardır. Sarayın avlusunun sağında kemerli ve yalaklı iki çeşme görülüyor. Bunların önlerine Şehzâde Sultan Mehmed Çeşmesi ve Şehzâde Sultan Süleyman Çeşmesi yazılmıştır.

Bunlar Sultan Ahmed'in iki şehzâdesi adına yapılmıştır. Buraya *"Civarvâr-ı Şemsi Paşa"* yazılmıştır. Burada havuz ile sarayın denize acılan avlu kapısı arasında çetirli bir köşk daha vardır.

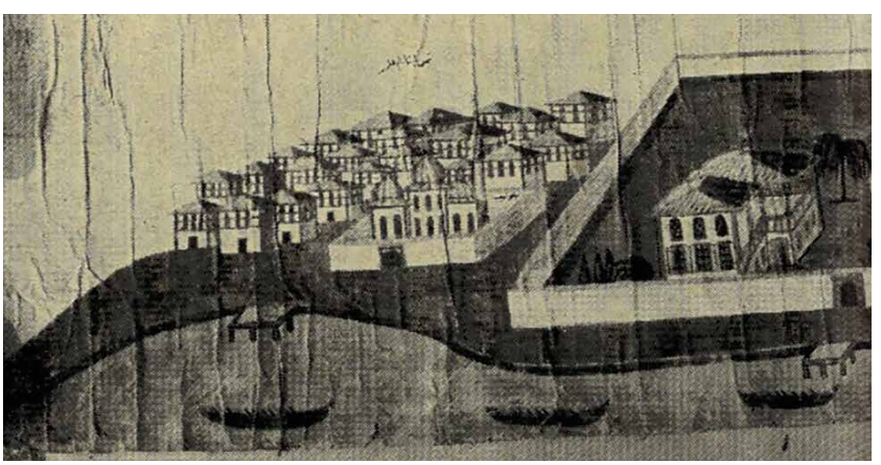

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın su haritasında Şerefâbâd Sarayı

Sultan Ahmed'in yaptırdığı Şerefâbâd Kasrı, yaklaşık 120 yıl kadar sonra Sultan II. Mahmud tarafından yenilenmiştir.

Şemsi Paşa Sarayı, Sultan III. Ahmed tarafından yıktırılarak, aynı adla yenilenirken aradan 121 yıl kadar zaman geçmiştir.

Eski saraylar yıkılır, terk edilir, yerlerine yenileri yaptırılırken çoğu yeni adlar almışlardır.

Atik Üsküdar Sarayı-Üsküdar Sarayı denilen ve Mimar Sinan tarafından yenilenen, kısmen şimdiki Ayazma Camii'nin ve civarının yerlerinde bulunan sarayın arsasına yapılan sonraki saraylarda Ayazma Sarayı, Teneffüs Sarayı ve daha başka adlar almışlardır.

Şemsi Paşa'nın, Sultan III. Murad'a verdiği saray, ilk zamanlarda Şemsi Paşa Sarayı adını alıyordu. Sonra buraya Acem Kasrı denildiği de olmuştur. Hükümdarların oturdukları her saraya ve kasra söylendiği gibi buraya *"Padişah Sarayı"*, *"Padişah Kasrı"* da denilmiştir. Buraya verilen *"Acem Kasrı"* adı daha çok Garplı kaynaklarda yer almıştır. Buraya niçin bu ad verildiğini Şemsi Paşa Sarayı'nı yazarken genişçe verdik.

Şerefâbâd Kasrı'nı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa kayınpederi Sultan III. Ahmed adına Üsküdar'ı bol suya kavuştururken, H 1121 - M 1709-1710 yıllarında yaptırmıştır. Kasır yukarıda yazdığımız gibi ahşap olarak yapılmıştı. Sultan III. Ahmed İstanbul'daki sarayların hemen hepsini kârgir ve kurşun örtülü olduğu için bu yapılış tarzını çok sıkıcı ve kasvetli bulmuştu. Şehir evleri gibi köşkler yapılmasını istiyordu. Raşid Tarihi, padişahın bu eğilimini şöyle anlatmıştır: *"Sarây-ı hümâyûnun şehir binası tarzında köşkler ve odalar murâd buyurup, bundan akdem Sarayburnu'nda başlanan Kasr-ı Âlî ve büyût'u refîanın binası tamam olmağın mâh-î mezbûrun 29'uncu günü ol cânib-i lâtife kudûm-u hümâyûn ile teşrif olundu. Sene 1121*[136]*."*

Şair Nedim bu Şerefâbâd Kasrı'nı, su manzumesi ile vasıflandırmış ve padişahın buraya şeref vermesini, istemiştir.

وصف حسن وبهجتی بروجهله صیغماز دله
کل شرف آبادی کور شوکتلو خنکارم هله
آکلاشیلماز حق بو کیم آرایشی تقریر ایله
کل شرف آبادی کور شوکتلو خنکارم هله
هر نفس آب وهواسی جانه جانلر قاتمه ده
انتسابکله حانه ناز ونخوت صاتمه ده
قنغی کون تشریف ایدر شاهم دیوجان آتمه ده
کل شرف آبادی کور شوکتلو خنکارم هله
آنی زینتلرله بنیاد ایتدی صدر اعظمك
تاکه آچیلسون تماشاسیله طبع اکرمك
لطف واحسان قیل درسیغ ایتمه افندم مقدمك
کل شرف آبادی کور شوکتلو خنکارم هله
بن قولك صوردم ندیمادن آنك اوصافنی
وصف ومدح ایتدی بغایت طرحنی اشرافنی
روحه تشبیه ایلدی حتی هوای صافنی
کل کور شرف آبادی شوکتلو خنکارم هله (١٠٨)

Bu manzumeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Vasf-ı hüsn ü behçeti bir vechile sığmaz dile
Gel Şerefâbâd'ı gör şevketlû hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârâyişi takrîr ile
Gel Şerefâbâd'ı gör şevketlû Hünkarım hele
Her nefes âb u havâsı cána cânlar katmada
İntisâbınla cihâna nâz ü nahvet satmada
Kangı gün teşrîf eder şâhım deyû can atmada
Gel Şerefâbâd'ı gör şevketlû hünkârım hele
Anı ziynetlerle bünyân etti sadr-ı a'zamın
Tâki açılsun temâşâsıyla tab'-ı ekremin
Lütfü ihsân kıl dirîğ itme efendim makdemin

136 Raşid Tarihi, C. 3, s. 207.

Gel Şerefâbâd'ı gör şevketlû hünkârım hele
Ben kulun sordum Nedîmâ'dan anın evsâfını
Vasf ü medh itdi be-gâyet tarhını eşrâfını
Rûha teşbîh eyledi hattâ havâ-yı sâfını
Gel Şerefâbâd'ı gör şevketlû hünkârım hele[137]

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yaptırdığı bu kasra, Sultan III. Ahmed'i davet ediyor. İnsanın, bu kasrın güzelliğini, çekiciliğini, süslerini tasvir edemediğini, suyunun ve havasının cana canlar kattığını, onun adına nispet edilmekle cihana naz ettiğini, gurur duyduğunu, hangi gün gelerek şereflendirecek diye can attığını, Sadrazamın onu padişahın güzel tabiatının açılması için ziynetlerle yaptığını söylüyor.

Nedim, bu kasrın güzel ve temiz havasını ruha benzetmiştir.

-Lütfet, ihsan et, burayı şereflendirmeni eksik etme! diyor.

İbrahim Paşa, Şerefâbâd Kasrı için büyük masraflar yaparak hususi su getirtmiştir. Üsküdar'ı güzel sulu bir şehir yapmıştır. Doğancılar'da H 1121 - M 1709-1710 yılında Şerefâbâd suyu için bir maksim, su dağıtma yeri yaptırmıştır.

Nedim bu su dağıtma merkezi için sekiz beyitlik bir tarih manzumesi yazmıştır. Bir beytinde şunları söylemiştir:

Şerefâbâd içindir aslı amma kim bu ni'metten
Bu şehr-i Üsküdar'a küllî hisse-peydâdır[138].

İbrahim Paşa, Şerefâbâd Kasrı için getirilen güzel sudan bütün Üsküdar'a da birçok çeşmeler yapılmasını sağlamıştır.

Sadrazamın damadı, padişahın kadınları, şehzâdeleri[139], Sadrazam ve daha başka yakınları, devlet erkânı ve zengin hayırseverler Üsküdar'a çeşmeler yaptırmışlardır.

Şerefâbâd Kasrı'nın Rum Mehmed Paşa Camii'nin önündeki büyük su deposu ile bitişiğindeki saray mutfağı, fırını, daha aşağıda hamamı ve hamamının yanında bazı parçalar bize kadar gelmiştir.

65 sene kadar evvel sarayın kalıntılarından doğru bir plânı yapılabilirdi.

Şerefâbâd Kasrı'nın 90 yıl kadar evvel Redif Paşa'ya verildiği hakkında bir rivayet vardır. Kasrın büyük havuzu da 75 yıl kadar evvel belediye tarafından doldurtulmuştur. Daha sonra sarayın güney tarafına belediye tarafından ışıklı güzel bir havuz yaptırılmıştı. Atatürk heykeli dikilirken bu havuz da doldurtulmuştur.

Kasrın suyu serserileşmiş, sonra yok olup gitmiştir. Şimdi tarihî su deposu, mutfağı fakirlere sığınak, hamamı da gazinocuya ocak olmuştur. Son yarım asır içinde cami, medrese ve türbeden teşekkül eden Şemsi Paşa manzumesi terk edilmiş,

137 Divan-ı Nedim, Halil Nihat tab'ı, s. 207.

138 Kitabımızın "Şerefâbâd Maksimi" başlığına bakılsın. Mir'ât-ı İstanbul, s. 21.

139 Divan-ı Nedim, s.234. Sultan III. Ahmed'in, Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Numan adlı 5 şehzâdesi olduğunu bir kasidesi ile anlatmıştır.

Vakıfların resmî defterlerinde de arsa halinde gösterilmiştir[140].

Bugün Şerefâbâd Kasrı'nın kalıntıları ve yeri yürekler acısı bir haldedir.

Kuş yuvası kadar zarif, Mimar Sinan yadigârı Şemsi Paşa manzumesini, önüne yapılan dev cüsseli Tekel Tütün Deposu eziyor. Bunun derhal kaldırılması lazımdır.

Şerefâbâd Kasrı, 19. asrın ilk yarılarındaki Avrupalı seyyahların kitaplarında, haritalarında, planlarında yer almış ve resimleri yapılmıştır. Bunları Melling'in eserinde ve daha başka kitaplarda, haritalarda görüyoruz.

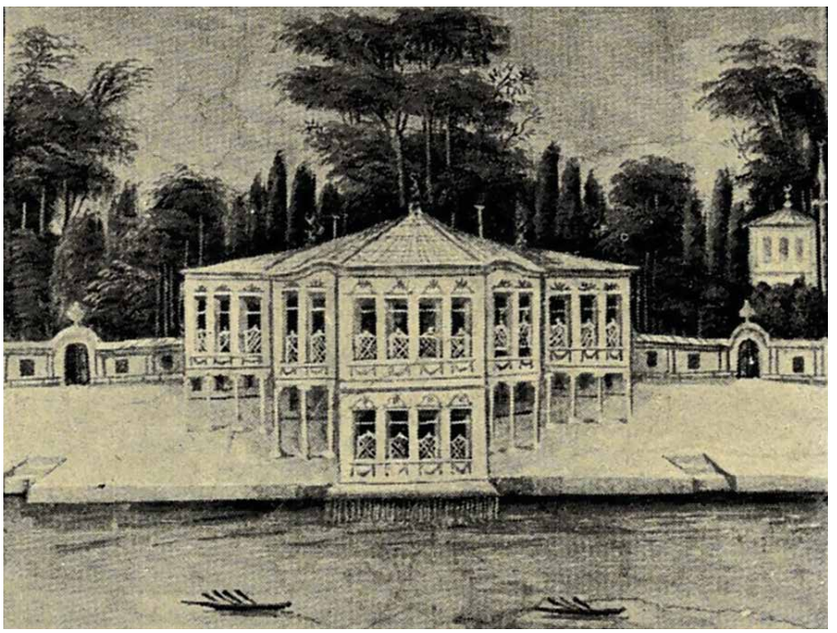

Çengelköy'de Sadullah Paşa Yalısı'nın bir duvarına Şerefâbâd Kasrı'nın yağlı boya ile yapılmış resmi

Sultan Mahmud'un yenilediği kasrın önünde on iki sütunun yükselttiği şahnişin vardır. Arkasında da caminin minaresi görülüyor.

Bir daha tekrar edelim Şemsi Paşa, sarayını Sultan III. Murad için H 988 - M 1580 yılından evvel yaptırmıştır. Nevşehirli İbrahim Paşa H 1121 - M 1709-1710 yılında Sultan III. Ahmed için Şerefâbâd Kasrı'nı yenilemiştir. Sultan II. Mahmud da H 1232 - M 1816 yılında aynı adla yeniden yaptırmıştır.

Prof. Dr. Süheyl Ünver, Şemsi Paşa'nın bu kasrı Kanunî için yaptırdığını söylerken hata etmiştir[141].

Şerefâbâd Kasrı Hakkında Arşiv Vesikaları

İstanbul'da, Başbakanlık Arşivi'nde, Şerefâbâd Kasrı hakkında şu vesikaları bulduk:

1. Başbakanlık Arşivi'nde, Muallim Cevdet tasnifi Saray kısmında, 4225 numarada kayıtlı, 11 Şevval 1164 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre, Şerefâbâd Kasrı Sultan I. Mahmud zamanında, bu tarihte tamir edilmiştir. Vesikada kasır *"Şerefâbâd Yahşi"* şeklinde geçiyor. Bu tamir, Darphâne Nazırı Abdullah Efendi'nin nezareti altında yapılmıştır (M 1750).
2. Aynı arşivde yine Muallim Cevdet tasnifi 5116 numarada kayıtlı 11 Cumâdelûlâ 1189 tarihli bir vesika Şerefâbâd Sahilsarayı'nı Neşetâbâd Sarayı ile beraber 3.500 kuruş sarf edilerek tamir edilmiştir (M 1773).
3. Aynı arşivde Muallim Cevdet tasnifi 5 Rebîülevvel 1263 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre Sultan Abdülmecid, Şerefâbâd Kasrı'nın içindeki ve dışındaki çeşmelerin su yolculuğunun devamlı surette bakımı ve tamiri berat ile birisine verilmiştir (M 1846).

140 Kitabımızın "Şemsi Paşa Camii ve Medresesi" başlıklarına bakılsın.

141 Şerefâbâd, sahife: 8.

Çengelköy'ünde, Sadullah Paşa Yalı Kasrı'nın bir odasına vaktiyle Şerefâbâd Kasrı'nın renkli bir resmi yapılmıştı. Sağında şimdi yok olan minareli Adliye Camii görülüyor. Saray, sahile yapılmıştır. İki katlıdır. *"T"* harfine benzeyen bir planı vardır. Sağındaki ve solundaki kanatların üst katları yedişer sütun üstünde yükselmektedir. Sağında ve solunda sarayın bahçe kapıları görülür. Sarayın üstü kurşun ile örtülüdür. Sadullah Paşa Kasrı, Kandilli'deki ve Vâlidebağı'ndaki Âdile Sultan kasırları gibi içten kubbeli olduğu anlaşılıyor. Sarayın pencerelerinde kafesler vardır.

H 1256 - M 1840 yılında Sultan Abdülmecid ve H 1289 - M 1882 yılında Sultan Abdülaziz ve H 1294 - M 1877 ve H 1306 - M 1888 yılında Sultan II. Abdülhamid zamanında Garplıların yaptıkları resimlerde bu kasrın planı hep *"T"* şeklindedir.

86 yıl evvel kasır sağlamdı, içinde oturanlar vardı.

Şemsi Paşa - Şerefâbâd Kasrı'nın Kapı Kitabesi

Tarihçi Ata, Sultan II. Mahmud'un yenilediği Şemsipaşa-Şerefâbâd Kasrı'nın kapısına konmak için şu kitabenin yazıldığını söylüyor:

Rübbe-i zâtını Vâsıf söyledi halka beyân
Bende-i halka begûş der beder cümle şehan
Öpdi payın eyledi Mahmud Hana intisab
Kasr-ı İclâle kapu yoldaşı olmuşdur bu bal[142].

Bu kıt'ayı Şair Vâsıf söylemiştir. Taşa kazılarak kasrın kapısına konulduğu sanılan bu kitabe, bize kadar gelmemiştir.

Bunun altında *"Sultan III. Mustafa'nın yaptırdığı Şerefâbâd Camii'nin tamiri"* başlıklı kısımda şu dört mısra okunuyor:

Cami'ü'l-ihsân ü himmet zîb-i taht-ı saltanat
Gazi Han Mahmud-ı adlî şeh-i imâmü'l-Müslimîn
Yazdım itmâmında Vâsıf mısra'-ı târîh-i tâm
Kıldı Hakka ma'bedi tecdîd şâh-ı kâmbîn
Sene: 1230

Bu cami, Adliye Camii adını taşıyordu.

Şair Yahyâ Kemâl Beyatlı'nın, Şerefâbâd manzumesini buraya koyuyoruz:

Şerefâbâd

O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şerefâbâd'a geldikçe
O nûşânûş demler hâtır-ı nâşâda geldikçe

Ne cûşân-ı şerâb ü lâle bir devr-î baharıydı
Ki hâlâ çeşmeler pür-hûn olur her yâda geldikçe

142 Ata Tarihi, C. 3, s. 167.

Gülerdi taht-ı zerrin üzre Cem gülşende güllerle
Sebû-endâm sakiler elinden bâde geldikçe

Dururdu rindler dembeste ney dembeste vecdînden
Ağaçlıklarda bülbül dûrdan feryada geldikçe

Görür mecliste tıfl-ı nâz iken timsâlini nâzan
Kadeh ber-kef huzûr-ı Hazret-î Dâmâd'a geldikçe

Hayâlinden bakar pûşîde-i evrak olan havza
O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şerefâbâd'a geldikçe

Yahyâ Kemâl Beyatlı

Şevkâbâd Köşkü

Bu köşk eski adıyla İstavroz, yeni adıyla Beylerbeyi denilen yerde, Boğaz'a hâkim bir tepenin sertçe bir yamacı üzerinde idi. Padişahlar kıyıya yanaşan deniz vasıtalarından buraya taht-ı revân ile çıkarlardı.

Kasır, Sultanî bahçelerinden birisinin koruluğu içine kurulmuştu. Sultanî bağçe, has-bağçe, hadîkatü's-sultanî denilen bu bahçeler aynı zamanda turfanda meyve ve sebze yetiştirirlerdi. Sarayların ihtiyacından artanları çiçekçilerde halka satılırdı.

O vakit İstanbul'da manav dükkânları yoktu. Türkler çiçeği çok sevdikleri için her yerde çiçekçi dükkânları vardı. Sebze ve meyveler de buralarda satılırdı.

Bu kasrı, Sultan I. Ahmed yaptırmıştı[143].

TALİMHÂNE KASRI

Bu kasır Kuleli'nin üstünde, şimdi Talimhâne Mahallesi adını taşıyan geniş bir sahanın üzerine Sultan II. Mahmud tarafından H 1244 - M 1828 yılında yaptırılmıştı. Bu padişahın aşağıda yaptırdığı Kuleli Kışlası'nın bulunduğu yer süvari askerlerinin talim yapmalarına elverişli olmadığı için burada bir talim yeri, bir manej yaptırmıştı. Padişah sık sık yeni askerini görmek için buraya gelir, talimlerin çoğunu kendisi yaptırır ve bu kasırda da dinlenirdi. Bu kasır yanmıştır. Sultan Abdülmecid yenilemişti. Kırım Savaşı'nda müttefikimiz bulunan İngiltere'nin askerleri savaştan dönerlerken, İcadiye Kasrı ve Kuleli Kışlası gibi burasını da yakmışlardır. Şimdi kasır ve talimhâne yoktur. Talimhânenin elli dönümlük bir kısmı Burgaz eşrafından Fabrikatör Tevfik Cenâni Ercan'ın mülkü olmuştu. Eşi 1951 yılında burasını Bulgar Muhacirleri için bir mahalle kurulması şartıyla İstanbul Belediyesi'ne hediye etmiştir. Buraya Fahreddin Kerim Gökay'ın Belediye Başkanlığı sırasında bir göçmen mahallesi kurulmuş ve bir hatıra taşı da dikilmiştir.

Sultan II. Mahmud, gündüzleri talimhânede meşgul oldukları zaman çok vakit İcadiye Kasrı'nda gecelerlerdi[144].

143 Kitabımızda "İstavroz Sarayı" başlığına bakılsın.
144 Mir'ât-ı İstanbul, s. 214.

TENEFFÜS SARAYI

Ben 21 Ağustos 1941 Perşembe günü Ayazma Camii'ni inceliyordum. Ayazma Camii Çeşmesi'nin karşısında 22 ve 24 kapı numaralı evlerin işgal ettikleri yerde vaktiyle Teneffüs Sarayı bulunduğunu Hacer adlı çok yaşlı bir hanımefendiden dinledim; diyordu ki:

"30 numaralı ev sarayın arabalığı, bizim evin karşısındaki ev de mutfak idi. Ben Sultan Abdülaziz zamanında sekiz yaşında kızdım. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman on üç yaşına basmıştım. Şimdi gördüğünüz Tarik Sokağı'ndaki 32 numaralı evde oturuyorum. Elli sene evvel buraya geldim. Buralar arsa halinde idi. Ben evimin arsasının arşınını 20 kuruşa aldım. Oğlum Dârüşşafaka'dan çıktı. Adana'da müdürdür.

Çorapsız İbrahim Paşa ölmüştü. Arsasını, karısı bana arşınını 20 kuruşa sattı. Sonra komşular 26 kuruşa aldılar."

Hacer Hanım, buradaki evlerin Sultan Abdülhamid'in Takvimcibaşısı Nuri Paşa'nın, Değirmen Sokağı'ndaki Halil Efendi'nin yerinin de Sultan Mustafa'nın arabalığı olduğunu söyledi.

Bu Teneffüs Sarayı'nın yapıldığı tarihi ve yaptıranın adını tespit edemedim. Bu Eski Üsküdar = Ayazma Sarayı'nın bir kısmı üzerine yapılmıştı[145].

ÜSKÜDAR SARAYI - AYAZMA SARAYI

Bu saray Üsküdar'da Ayazma'da Ayazma Camii'nin solundaki Öğdül Sokağı'ndan Şemsi Paşa Sahilyolu'nun sağ köşesindeki Sultan Abdülmecid Karakolhânesi'ne kadar olan sahanın üstüne serpilmiş bir halde idi. Ayazma Camii bu sarayın bahçesinin bir kısmı üzerine yapılmıştır. Şimdi sarayın batı yamacı eteğinde; Ayazma Gazinosu, bir zahirecinin, Avukat Davud'un, Müemmil Kulen'in ve aynı ailenin apartmanları, bir gazoz fabrikası ve arsalar vardır.

Sarayın mutfağı fodla fırını, su deposu, Ayazma Camii'nin solunda Tulumbacılar Sokağı'ndan İmrahor'a giden asfaltın solundan açılan Ser-Haseki Sokağı'nın içinde harap ve metruk bir halde bize kadar gelmiştir. Sol bitişiğinde köşe başında üç katlı terk edilmiş, harap bir ahşap ev vardır. Saray bu sahada Rum Mehmed Paşa Külliyesi'ne kadar uzanırdı. Sarayın lâğımının deniz tarafındaki geniş bir kemeri hâlâ görünür. Ayazma'nın suyu da sarayın altından bir kanalla sızarak gelirdi. Şimdi Ayazma Gazinosu'nun içine bir çeşme halinde akmaktadır. Eski Türk sarayı terk edildikten sonra Hristiyanlar tarafından muhteremleştirilen ve ayazma haline getirilen bu su hem saraya, hem camiye ve hem de semte adını vermiştir.

Fatih zamanından beri burada bir saray vardı. Nakkaş Sâî'nin Mimar Sinan'a nispet ederek verdiği saraylar listesinde üçüncü sırada bu saray şöyle gösterilmiştir:

"Sarây-ı Üsküdar tecdîden binâ olundu[146]."

Mimar Sinan burasını yenileyerek yapmıştır.

145 Kitabımızda "Ayazma = Üsküdar Sarayı" başlığına bakılsın.

146 Tezkiretü'l-bünyân, s. 41.

Fatih devrinin eski sarayı yandığı için Mimar Sinan yenilemiştir.

Mimar Sinan Anadolu tarafının, Üsküdar'ın bu en büyük sarayının içinde üç de hamam yapmıştı. Sâî bunu da listesinde şöyle göstermiştir:

"Üsküdar Sarayı'nda üç bab hamam bina olunmuştur[147]*."* Bizanslılar zamanında da burada saraylar bulunduğu anlaşılıyor. Fatih, Kız Kulesi'ni dendanlı ve burçlu müstahkem bir hale getirirken buraya toplar koydurmuştu.

Fatih devrinden Üsküdar Sarayı'nın yapıldığı tarihi tespit eden bir vesika henüz elimize geçmedi.

Mimar Sinan'ın Üsküdar Sarayı'nda yaptığı üç hamamdan birisinin yalnız bir kısmı bize kadar gelmiştir. Bu hamamı Sultan III. Mustafa tamir ettirerek kurtarmış ve vakıf olarak bize kadar gelmesini sağlamıştır.

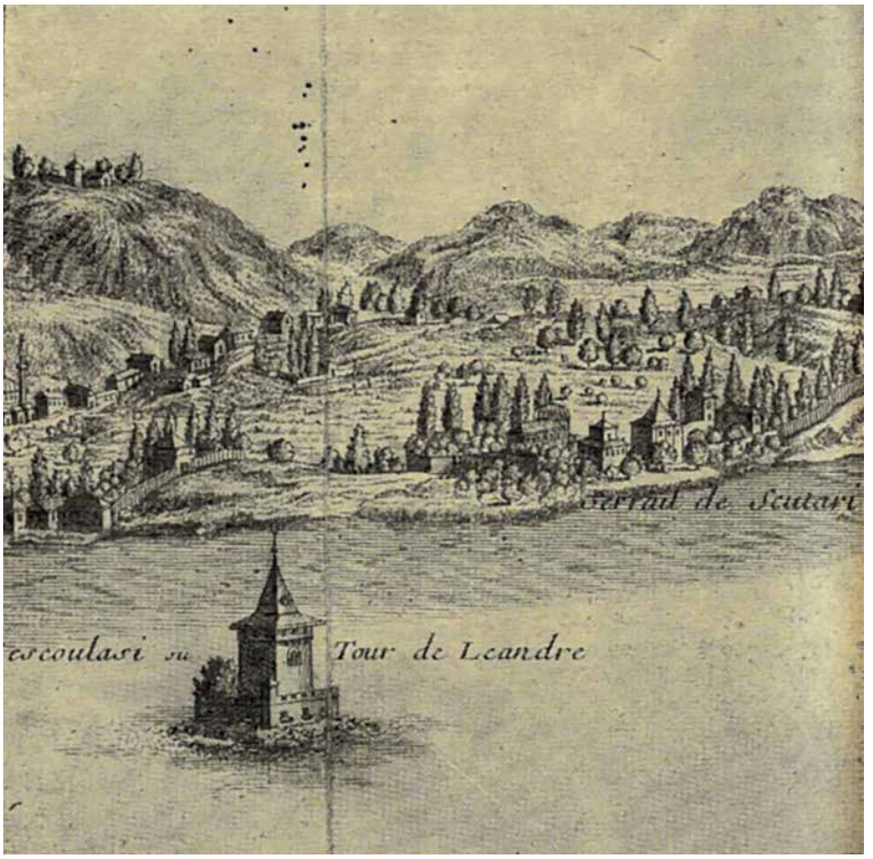

Sultan I. Mahmud zamanında Üsküdar Sarayı, Kız Kulesi (Denizden görünüşü)

Tarihçi Vâsıf ın yazdığına göre Sultan III. Mustafa, İstanbul'daki hamam sayısının ihtiyaçtan fazla olduğunu, yeni hamamlar yapılmak suretiyle İstanbul'un ve civarının hem su, hem de odun ihtiyacını sağlayamaz hale geldiğini gördüğü için yeniden hamam yapılmasını şiddetle men etmiş[148]. Mimar Sinan'ın Üsküdar Sarayı içine yaptırdığı bu hamamı ve su yolunu tamir ettirmiştir[149].

Sultan III. Mustafa, camisini Üsküdar Sarayı'nın yerine ve Şerefâbâd Sarayı'nın kara tarafına yaptırmıştır.

Topkapı Sarayı Arşivi'nde 5444 numarada kayıtlı bir hesap defteri buldum. Burada aynen şöyle söyleniyor:

"Şeref-bahş-i sudur eden hatt-ı hümâyûn-ı şeref makrum mucibince vakf-i hümâyûn-i hazreti şehriyarîden Medine-i Üsküdar'da Şerefâbâd Sahil Saray-i hümâyûnunun Canib-i berrîsinde vâkî Ayazma Sarayı demekle arif Atik Sultan Sarayı arazisinden bu defa bazı kesana icar olunan arsalarından kabzolunan icare-i müecceleleri defteridir ki bervech-i ati zikr olunur:

Fî gurre-i Rebîü'l-evvel sene: 1172

147 Tezkiretü'l-bünyân, s. 44.

148 Tarih-i Vâsıf, s. 201.

149 Kitabımızın "Hamamlar" bölümüne bakılsın.

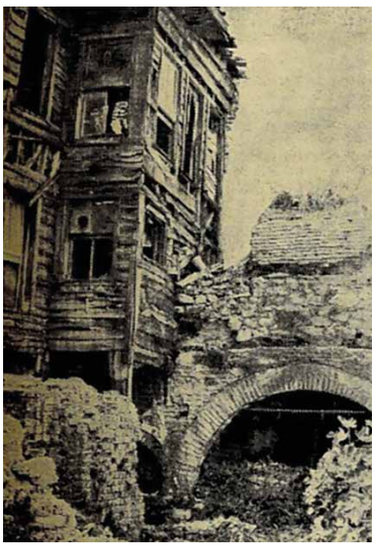
Ayazma Sarayı'ndan bir kalıntı

Kuruş	Akça	
1.750	20	Mehmed Ağazâde elhac Ali'ye icar olunan
729	--	Şerife Fatma Hatun'a
181	--	Elhac Hüseyin Çavuş'a
2.397	20	Elhac Ahmed Ağa damadı Yusuf'a
291	40	Afife Hatun ibnet-i İsmail'e.
5.348	**80**	

Bunun altındaki *"Saray-ı mezkûr derûnunda mevcut enkazından bazı kesâna froht olunan taş bahasıdır ki beyan olunur"* satırından sonra da dokuz kişiye 683 kuruş, 48 akçalık, 683 çeki taş satıldığı kaydedilmekte ve şöyle bir toplam ile defter kapatılmaktadır:

Kuruş	Akça	
5.350	--	Arsa muaccelesi yekûn.
683	48	Satılan taş bahası yekûn.
6.033	48	Altı bin otuz üç kuruş, kırk sekiz akçadır.

İlk defa ilim âlemine sunduğumuz bu vesika bize Şerefâbâd Sarayı'nın yerini gösterdiği gibi Ayazma Sarayı şöhretini taşıyan Atik Sultan Sarayı - Üsküdar Sarayı'nın yerini de şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak şekilde anlatıyor.

Bu orijinal vesika bize o devirde bir çeki taşın kaça satıldığını, arsaların kaça kiralandığını da göstermesi bakımından ayrıca yüksek kıymet taşır.

Kaynaklarda Atik Sultan Sarayı, Eski Sultan Sarayı, Üsküdar Sarayı adını taşıyan Mimar Sinan yapısı bu büyük saray H 1172 - M 1758 yılında tamamen yıkılmış, arsaları şuna buna kiralanmış, enkazı taş ocağı halinde kullanılmış ve satılmıştır.

Padişah kendi külliyesinde, enkazının taşlarından faydalanmıştır.

Bu saraya vaktiyle Bulgurlu köyünden su getirildiği de Topkapı Sarayı Arşivi'nde 1137 numarada kayıtlı bulduğumuz bir defterden öğreniyoruz. Sultan III. Mustafa bu suyun yolunu tamir ettirerek, caminin yanını su deposu yaptırmış, tamir ettiği hamama ve kendi çeşmesine su vermiştir.

Topkapı Sarayı Kütüphânesi'nde bulunan inşaat defterinde caminin yeri şöyle anlatılmıştır:

"Üsküdar'da Hadîka-i Ayazma dimekle ma'ruf mahalde..."

Sultan III. Mustafa Külliyesi'nin su işi inşaat defterinde şöyle yazılmıştır:

"Cami-i Şerif Evkâfından arazi-i mezkûre derûnuna kadimden cereyan eden ma-i lezizi Bulgurlu karyesi yakınından arsa-i mezkûrenin su hazinesini cereyan için lâğımlar ve

kanevatının (borularının) tamirinden, tathirinden ve müceddeden sarf ve ferş olunan su yollarına ve gerek hazine-i mezbûre tamirine iktiza eden künk ve kurşun boru ve ücret-i amele ber muceb-i defter zikrolundu. Gaye-i muharrem. Sene 1172."

Su yollarının tamirine 7.569 kuruş, 7 akça sarf edilmiştir.

Vesikadan öğrendiğimize göre bu günkü Ayazma Mektebi'nin sağında ve hamamın karşısındaki su hazinesi de Mimar Sinan yapısıdır. Vesikada bu hususlar da şöyle geçer:

"Arsa-i mezbûre derûnunda vâki tamir-i küllî olunan hamam ve müceddeden bina olunan camekân ve ittisalinde vakî iki bab dekâkîn ve ittisalinde vakî iki hâne için iktiza eden kereste vesaire için 5.694 kuruş, 59 akça."

Kanunî Sultan Süleyman, Sinan tarafından yeni yapılan Üsküdar Sarayı'na sık sık giderdi. Şehzâde adıyla türeyen bir şaki bu sarayın önünde öldürülmüştü[150].

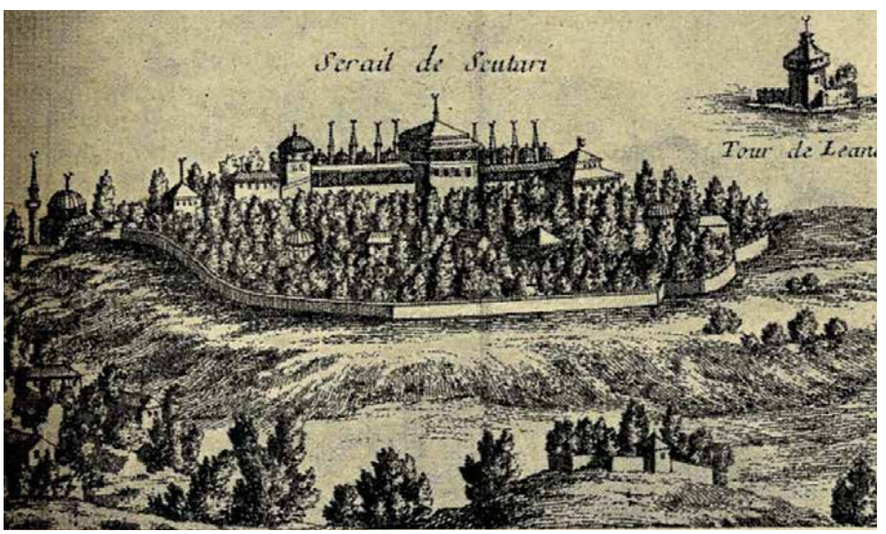

Sultan I. Mahmud zamanında 1747'de Üsküdar Sarayı M. Guer'den (Arkadan görünüşü)

Caminin yol aşırı kuzey tarafındaki harap su deposu da Üsküdar Sarayı'nın döküntülerindendir. Mimar Sinan'ın bize kadar gelen bir mimari parçasıdır.

Üsküdar Sarayı - Ayazma Sarayı hakkında şimdiye kadar Doğu'da ve Batı'da ciddi hiçbir inceleme yapılmamış ve esaslı hiçbir şey yazılmamıştır. Yalnız Prof. Dr. Süheyl Ünver, Yücel Mecmuası'nın 29 ve 30'uncu sayılarında *"Üsküdar'da Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme"* başlıklı iki yazı neşretmiştir.

Süheyl Ünver, *"Üsküdar Sarayı'na Kavak Sarayı denir mi? Üsküdar Sarayı, Kavak Sarayı ayrı mıdır?"* diyor. Bunun cevabını yukarıda genişçe verdim. Bir daha tekrar edelim:

Evet bunlar ayrı ayrı saraylardır.

Süheyl Ünver, aradığı saray, Üsküdar Sarayı hakkında şunları söylüyor:

"Sarayın Kanunî'den evvel mevcut olduğuna dair bir tarihî kayda tesadüf edemedim. Hem ondan evvel şehir mülhekatına henüz saraylar yapılmamıştır."

Kanunî'den evvel Üsküdar'da saray vardı. Mimar Sinan, Tezkiretü'l-bünyân'ında bu saray hakkında *"Saray-ı Üsküdar tecdîden bina olundu[151]."* diyor.

Evet, Üsküdar'da saray vardı. Mimar Sinan, daha evvel var olan bu sarayı yenilemiştir.

Süheyl Ünver, *"Üsküdar Sarayı'ndan evvel şehir mülhekatına henüz saraylar yapılmamıştı."* diyor. Fatih, Beykoz ormanlarında avlanırken, Tokat'ın Osmanlı sınırları içine alındığı

150 Sahaifü'l-ahbar, C. 3, s. 56.
151 Tezkiretü'l-bünyân, s. 41.

haberi gelmişti. Bu sevinçli haberin alındığı yere bir kasır yapılmış, adına da Tokat Kasrı denilmişti. Elli beş sene evvel bu kasır ayakta idi, ben incelemiştim. Bu ad semtte hâlâ yaşıyor.

Mimar Sinan, Kandilli Sarayı'nı, Fenerbahçe Sarayı'nı da yenilemiştir.

Yenilenme kelimesi eskiden var olan bir şey için kullanılır.

Kanunî'den evvel yapılan sarayların ve kasırların hepsi kârgir ve kubbeli idi. Paşabahçe'de, şimdiki şişe ve cam fabrikasının bulunduğu yer kazılırken, Sultaniye denilen bu yerde kubbeli saray kalıntılarına rastlanmıştır.

M. Guer'in H 1160 - M 1740 yılında, Sultan I. Mahmud zamanında, Paris'te basılan kitabındaki İstanbul'un umumi görünüşü resminden öğrendiğimize göre Üsküdar Sarayı, Salacak'taki Fatih Camii'nden, Kız Kulesi'nin önüne kadar geniş bir sahayı işgal ediyordu. Resimde Mimar Sinan'ın bu kârgir yapı sarayının kubbeleri, sekiz kadar bacası görülmektedir. Arkasında çok geniş bir bahçesi vardır. Bu resimde Şerefâbâd Kasrı'nı ve kulesini de görüyoruz. Aynı eserin bir başka resminde de Üsküdar Sarayı'nın tepeden görünüşü vardır. O vakit Fatih'in Salacak Camii kubbeli idi.

Hünernâme'de Üsküdar Sarayı - Ayazma Sarayı

Prof. Dr. Süheyl Ünver, Üsküdar Sarayı'nı bulmak için çaba harcarken Kanunî'nin Anadolu'ya gönderilen bir askeri gurubu teşyî ederken Üsküdar'da kurulan bir otağ-ı hümâyûna geldiğini söyler. Bundan da o vakit Üsküdar'da saray olsaydı padişah oraya inerdi demek ister.

Asker, saraydan teşyî edilmez, ancak çadırdan teşyî edilir. Kanunî de bunu yapmıştır. Profesörün, Üsküdar Sarayı'nın varlığından şüphe etmesi doğru değildir.

Topkapı Sarayı Müzesi'nin eski müdürlerinden Halûk Şehsuvaroğlu da Üsküdar Sarayı'nı ararken bunun Selimiye Kışlası'nın yerinde ve civarında olduğunu söylüyor. İçinde Mimar Sinan'ın üç de hamam yaptığı saray, kısmen Ayazma Camii'nin yerindeydi. Rum Mehmed Paşa Külliyesi'ne kadar uzanıyordu[152].

Halûk Şehsuvaroğlu bu yanlış bilgiyi verdikten sonra şöyle devam ediyor:

Kanunî M 1555 - H 963 tarihinde Üsküdar Sarayı'nı yaptırmıştır. Mimar Sinan'ın eseri olan saray kârgirdi, çinilerle süslü muhtelif istirahat kasırlarını da ihtiva ediyordu. III. Murad, sarayı esaslı bir surette tamire tabi' tutmuş ve yeni ilavelerle genişletmişti. Üsküdar Sarayı bilhassa IV. Murad'ın rağbet ettiği bir yerdi. Padişah burada yeni bir saray yaptırmıştı. IV. Murad'ın Üsküdar Sarayı'nı gezmiş olan *"Duloir"* şunları söyler:

"Üsküdar Sarayı bir baltacının kumandası altında bulunan bostancılar tarafından muhafaza edilir. Saray tavanları İran üslubu yaprak şekilleri nakışlarla süslenmiş, müteaddit pavyonlardan ibarettir. İç duvarları siyah çinilerle kaplıdır. Dairelerin birisinde duvarlar tamamiyle aynalarla kaplı ve tavandan mücevherle süslü bir avizenin asılı bulunduğu çok güzel bir oda vardır. Bize bu odada Sultan Murad'ın ok ve mızrakla delmiş olduğu yarım parmak kalınlığında demir parçaları gösterdiler. Bahçede padişahın yalnız yaz mevsiminde oturduğu

152 Kitabımızda "Ayazma Camii" başlığına bakılsın.

muhteşem pavyon da mevcuttur. Pavyonun ortasında bulunan çeşme ve etrafında akan sular sıcak günlerde serinlik verir[153].”

Topkapı Sarayı’nda bulunan ve ilk defa bizim tarafımızdan ilim dünyasına tanıtılan Hünernâme’nin ikinci cildinin 227. yaprağının *“B”* sahifesindeki bir minyatürün üstünde şunları okuruz:

“Sultan Süleyman Han’a Aceme varan Başkapıcı Hasan Ağa, Şah’a nâmesiyle gelip, Üsküdar Sarayı’nda buluştuğudur.”

Bu bir satırlık yazı bize şunu öğretiyor:

Kanunî Sultan Süleyman’ın İran’a elçi olarak gönderdiği Başkapıcıbaşı Hasan Ağa’nın İran Şahı’nın mektubunu Üsküdar Sarayı’nda Kanunî Sultan Süleyman’a takdim etmiştir. Bu bir minyatürle tespit edilmiştir. Minyatürde padişah, sarayının bahçesinde bir taht üzerinde oturur vaziyette gösterilmiştir. Sağında sarayın muhteşem kapısı görülüyor.

VAHİDÜDDİN KÖŞKÜ

Çengelköy’ünün İstanbul’a bakan çok güzel tepesi üzerinde son Osmanlı hükümdarı Vahidüddin’in bir köşkü vardı. Bu köşk eskiden *“Şehzâde Vahidüddin Köşkü”* şeklinde meşhur idi. Köşk vaktiyle Köçeoğlu Agop isminde bir Ermeni zengini tarafından yaptırılmıştı. Sultan Abdülmecid bu köşke gelir gider, sahibine bir iltifat olmak için burada yemek yediği de olurdu. Sonra sahibi bu köşkü gönül rızasıyla Sultan Abdülaziz’e vermişti. Şehzâdeliği zamanında köşk Vahidüddin’e geçmişti[154]. Ben 1975’te köşkün arsasını gördüm.

VÂNÎ EFENDİ SAHİL SARAYI

Bu sahilsaray Vaniköy Camii’nin yanında idi. Camiyi yaptıran Vanlı Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştı. Bu sahilsaray sonra Mehmed Efendi’nin torunlarından Maliye Nazırı Nazif Paşa’ya geçmişti. Ben 1941 yılında camiyi, medreseyi ve çeşmeyi incelerken bu sahilsaray Nazif Paşa’nın karısı Fatıma Hanım’la oğlu Salih Bey’in ve kızları Behiye ve Gazale hanımların tasarrufunda idi. Evliya Çelebi, Vânî Mehmed Efendi’ye, Sultan IV. Mehmed tarafından mülk olarak verilen yere *“Papaz Korusu”* denildiğini söylüyor[155].

VÂLİDE KÖŞKÜ

Bu köşk, Üsküdar’da, Selimiye Kışlası’nın önünde idi. Buraya sonradan kışlanın ahırları yapılmıştır. Bu köşkün, Harem İskelesi yamaçlarında avlu duvarlarının bir kısmı hâlâ ayaktadır. Ressam Rıza Bey’in, bu duvarların önünde köşke ait çiniler bulunduğu söyleniyor. Biz de buralarda incelemeler yaparken böyle kalıntılara rastladık. Buna Harem Köşkü de deniliyormuş.

Bu Çinili Köşk’ün, Mimar Sinan eseri olduğu muhakkaktır ama kimin adına yapıldığı ve Vâlide Sultan’ın hangi padişahın anası olduğunu tespit edemedik. Bir başka yerde yazdığım gibi Üsküdar’da o kadar çok saray ve köşk vardı ki, adeta saraylar ve köşkler

153 Asırlar Boyunca İstanbul, s. 237.

154 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 123.

155 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 468.

üst üste, iç içe gibiydi. Yıkılanların yerlerine yenileri yapılmış, adları değiştirilmiştir. Üsküdar'a *"Saraylar ve Kasırlar Beldesi"* denebilir. Üçgen sur içinde hapsedilen İstanbul, Bizanslılar ve Osmanlılar zamanında Üsküdar'da teneffüs ederdi. Üsküdar ve Boğaz'ın Anadolu sahili İstanbul'un yaylağı halinde idi.

VÂLİDE SULTAN SARAYI

Bu saray Kısıklı'da, Sarıkaya denilen yerde idi. Burada Sultan III. Selim'in Üsküdar'daki camisinin birinci imamı Derviş Efendi'nin çok güzel bir evi vardı. Padişahın anası Mihrişah Sultan bu evin yerine bir saray yaptırmıştı. Vâlide Sultan öldükten sonra bu saray padişahın kız kardeşi Esma Sultan'a verilmiştir[156]. Sonra yıkılmış ve yok olmuştur.

YUSUF İZZEDDİN EFENDİ KÖŞKÜ[157]

Bu köşk Büyük Çamlıca'nın batı eteğinde, su başındadır. Osmanlı padişahı Sultan Reşad'ın veliahdı Yusuf İzzeddin Efendi'nin adını taşıyan bu köşk Boğaz'ı, Boğaz Köprüsü'nü, Beyoğlu'nu, Haliç'i, Topkapı Sarayı'nı ve Marmara'yı görünüş çerçevesi içine alan, tatlı bir yamaç üzerine kurulmuştur. Bu ahşap köşk üç katlıdır. Üç set halinde yirmi üç dönümlük bahçesi vardır. Köşk bu bahçenin güney tarafına çeşmeler, havuzlu set ve namazgâh tarafına açılan avlu kapısının önüne kurulmuştur.

Köşkün ikinci katına iki tarafı on yedişer som mermer basamaklı merdivenle çıkılır. Dört mermer sütun üstüne oturan kapı sahanlığının altındaki kapıdan birinci kata girilir. Burada çamaşırlık, mutfak, kiler, hizmetçilerin odaları ve sonradan yapılan kalorifer dairesi vardır. Köşk çoktan beri ihmal edildiği için, ikinci kat sahanlığını tutan mermerler yer yer çatlamış ve tehlikeli bir şekil almıştır. İkinci katın şahnişınını iki kalın ve büyük ağaç sütun tutar.

İkinci katın kapısı çok geniş bir salona açılır. Bu katın ve üçüncü katın salonlarının ve odalarının tavanları sade muşamba kaplıdır. Vaktiyle ikinci katın salonunun tavanını otuz altı kandilli muhteşem renkli kristal bir avize süslüyordu. Yusuf İzzeddin Efendi'nin kızları Şükriye ve Mihrişah sultanlar bu avizeyi Topkapı Sarayı Müzesi'ne hediye etmişlerdir.

Salonun sağında ve solunda üçer kapı vardır. Bu kapılar sağda dört odanın, solda üç odanın müşterek koridorlarına açılır. Büyük salonda Yusuf İzzeddin Efendi'nin büyük bir fotoğrafıyla Yavuz'u ve İstanbul fethini tasvir eden iki yağlıboya tablodan başka bir şey kalmamıştır. Yerde büyük iki halı serilidir. Salonun sol tarafındaki ve onun üstündeki odalar kasrın harem kısmını teşkil eder. Buradan üçüncü kata çıkan ayrı bir merdiven vardır. Odaların tavanları yer yer harap olmuştur. Yalnız sağındaki son yemek odasının pencerelerinin üstlerinde eski devrin muhteşem perde kalıntıları görülür. Bu kat, salonun karşısındaki bir kapıdan hasbahçeye çıkılır. Burada çok iyi vasıflı, bir suyun kaynağı vardır.

Bu kapının yanlarındaki çift merdivenle üçüncü kata çıkılır. Bu katın sağında ve solunda aşağıdaki kattaki gibi üçer kapının açıldığı müşterek koridorlu odalar vardır. Karşıdaki büyük ve şahnişınlı salonun muşamba kaplı tavanında devrinin nakışları görülür. Bu salondan açılan dört pencere dünyanın en güzel ve çekici bir görünüşünü çerçevesi içine

156 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 261.

157 Çamlıca'da.

alır. Ben sarayı, Çamlıca Muhtarı Abdi Denizolgun ile 17 Haziran 1975 Salı günü gezdim. Sarayı ıhlamur, gül, hanımeli, yasemin, manolya ve çeşitli çiçeklerin kokuları ıtırlandırıyordu. Güzel manzara, koku, kuş cıvıltısı, su şırıltısı insanı tâ kalbinden sarar ve avlar.

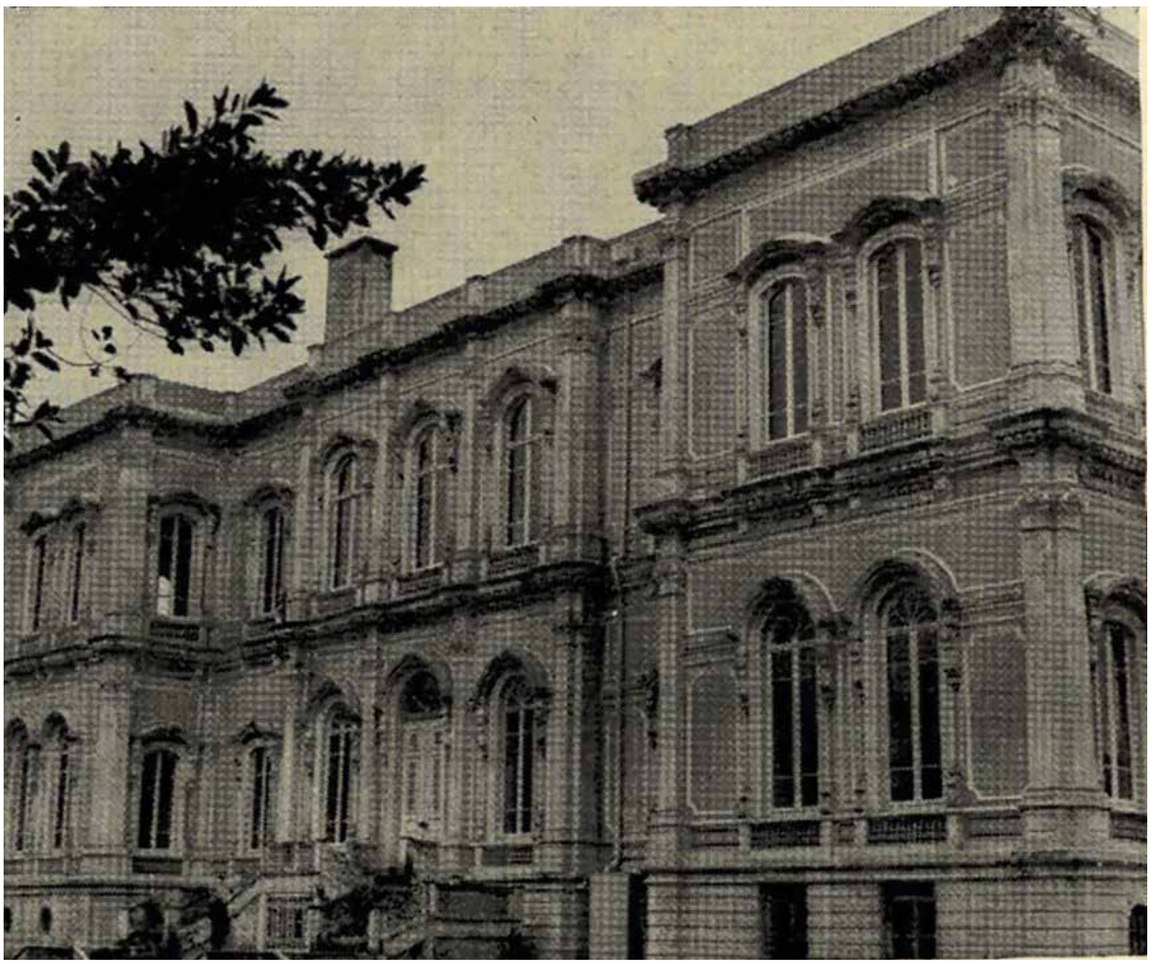

Büyük Çamlıca'da Yusuf İzzeddin Kasrı

Büyük bir üzüntüyle haber vereyim: Köşkün çatısı yer yer uçmuş, odaların, salonların tavanları yer yer çökmüştür. Bu ihmalli gidişler haşmetli tarih yadigârı birçok saraylar ve köşkler gibi yerlere serilecektir. Bu iklimde benzerleri bulunmayan çeşitli ağaçların süslediği has bahçe içine girilemez, korkunç ve karanlık bir orman haline gelmiştir. Dikenler ve çalılar birbirine örülerek, her yeri kaplamıştır.

Köşk, Romanya'dan getirilen, zamanla çelikleşen bir çeşit kereste ile yapılmıştır.

Köşkün, hasbahçesi Büyük Çamlıca'nın Safa Tepesi'ne kadar uzanır.

Köşk, Yusuf İzzeddin Efendi'nin ve eşinin ölümünden sonra kızları Şükriye ve Mihrişah sultanlara kalmıştır. Şükriye Sultan Mısır'da ölmüş, naşı getirilerek, Divanyolu'nda, dedesi Sultan Mahmud'un türbesine gömülmüştür. Şükriye Sultan'ın hissesi kocası Şefik Ziya Bey'e kalmıştır.

Kasrın orta katında Şükriye Sultan'ın süt kardeşi Safiye Birol oturuyordu. Şimdi köşk

bakımsız ve devamlı bir bekçiden mahrumdur. Çökmeye ve yanmaya mahkûm gibidir. Köşk ve bahçesi bir turistik otel ve dinlenme yeri olabilir. Köşk Çamlıca'yla beraber sönmüş ve ölmüştür. Köşkü ancak devlet eli kurtarabilir.

Köşkün güneyinde, set üzerinde, kendisi kadar güzel, kuş yuvası gibi iki yaverler köşkü vardır. Birisi son senelerde satılmışta. Köşkün yol aşırı altında bir ara aile gazinosu yapılan on beş dönümlük bir bahçesi daha vardır. Yusuf İzzeddin Efendi bu köşkten İstavroz Deresi yoluyla Beylerbeyi'ne bir demir yolu yaptırmak istemiş, yolunun toprak tesviyesi de tamamlanmıştır.

Köşkün hiçbir yerinde yapıldığı tarihi, yaptıranı gösteren bir kitabe yoktur.

Ben köşkün mamur ve bakımlı zamanını görmüştüm. Ben Askeri Müzeyi tanzim ederken Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük devletler sırasına çıkaran büyük asker ve padişah Sultan Abdülaziz'in tablosunun indirilerek yok edildiğini ve yerine bu padişahı öldürtenlerden Ispartalı Hüseyin Avni Paşa'nın tablosunun asıldığını gördüm.

Mihrişah Sultan'dan dedesinin bir tablosunu istedim, randevu aldım. Mihrişah Sultan dedesi Sultan Abdülaziz'in çok muhteşem ve yağlıboya büyük bir tablosunu bana verdi.

Resmin altında padişahın getirttiği meşhur ressam Zonaro'nun imzası vardı. Ben, bu tabloyu katil Ispartalı Hüseyin Avni Paşa'nın Askeri Müze'deki tablosunu indirerek, yerine astırdım. Bu sanat şaheseri bir tablodur.

Köşkün sahibi veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, H 1274 - M 1857 yılında doğmuştur. Sultan Abdülaziz'in büyük oğludur. Anası Dürrünev Sultan'dır. II. Meşrutiyet inkılâbından sonra H 1327 - M 1909 yılında veliaht olmuştur. Müşirlik (Mareşallik) rütbesini eskiden beri taşırdı. H 1334 - M 1915 yılında ölmüş veyahut öldürülmüştür. Onun bilek damarlarını keserek, intihar ettiğini veyahut Enver Paşa tarafından öldürtüldüğünü söyleyenler var. Yusuf İzzeddin Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın mânâsız ve yersiz karışmalarıyla Çanakkale'de pek çok Türk askerinin öldüğünü görmüş, kendisini ağır bir surette tenkit etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası böyle şeyleri yapar ve yaptırabilirdi.

I

KIZ KULESİ

KIZ KULESİ

Kız Kulesi

Kız Kulesi'nin efsaneler devrine kadar çıkan çok renkli ve karma karışık bir tarihi vardır. Kız Kulesi Asya'nın Avrupa'ya elini uzattığı, Karadeniz'in Marmara ile kucaklaştığı bir yere, bir minicik adaya, başka bir ifade ile bir kaya döküntüsü üzerine yapılmıştır.

Bazı Avrupalı tarihçiler buraya *"Leander Kulesi"* diyorlar. Leander adlı bir delikanlı deniz aşırı karşıda bulunan Hero adlı sevgilisine her gece buradan yüzerek gider, buluşur ve sonra da dönermiş. Bunun için kule, ona nispetle adlandırılmış ve meşhur olmuştur. Bu yanlış bir teşhis ve buluştur. Bu olayın Çanakkale'de geçtiği hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir. Efsanevi bir hovarda olan Leander, Biga'da Çanakkale civarında Na'ra Kalesi'nin bulunduğu yerdeki Abidos kasabasından imiş. Her akşam soyunur, denize atlar, yüze yüze karşı tarafta bulunan Sitos köyüne gider, sevgilisi Hero adlı kızla buluştuktan sonra geri dönermiş.

Bir ara Üsküdar'da oturan Amasyalı Reisü'l-hattâtîn Şeyh Hamdullah Efendi'nin de buradan veyahut kule civarındaki sahilden yüzerek Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) gidip padişaha ders verdikten sonra yine yüzerek döndüğünü de rivayet ederler ve yazarlar. Hem de denize bağdaş kurarak gidip gelirmiş.

Bazı Batılı tarihçiler bu kuleye *"Damalis Kulesi"* diyorlar. Rivayet olunduğuna göre Atinalı Hares, karısı Damalis'i buraya veyahut karşısındaki tepeye gömdüğü için burası onun adıyla anılmıştır.

Atinalı kumandanlardan Alsibyad, Milâttan 500 yıl önce, 1975 yılına göre 2475 yıl önce Sizik-Kizikos (Kapıdağı Yarımadası) üzerinde bulunan Belkis'deki galibiyetten sonra bu Kız Kulesi'ni kurdurmuş. Karadeniz'den gelen bütün gemilerden yüklerinin onda biri nispetinde gümrük aldırırmış. Bu epeyce böyle devam etmiştir.

Bir Bizanslı tarihçinin yazdığına göre İmparator Manuel Komnen'in boğazı bir zincirle kapamak için buradaki döküntü üzerine bir kule yapmıştır. Şimdi Sarayburnu'nun bulunduğu yerde Bizans akropolünün (iç kale) önünde bulunan Mangana Kulesi'ne zincir gerilirdi. Mangana Kulesi'nin önünde Bizans'ın limanı bulunuyordu. Burası sonra doldurulmuştur. Zincir ağır olduğu için kuleleri devirebilirdi. Zincir muayyen fasılalarla ahşap sallar üzerinde Kız Kulesi'nden Mangana Kulesi'ne kadar giderdi. Karadeniz'den gelen deniz vasıtalarının Kız Kulesi ile kara arasındaki sığ yeri de bir müstahkem duvarla kapatmıştı. Zamanla bu duvar yıkılmıştır. Temeli yukarıdan bakılınca suyun altından görünüyor. Bu kule Damalis adını taşıdıktan sonra Bizans'ın son zamanlarda *"küçük kule"* anlamına *"Arkala"* adını almıştı.

Sultan II. Mehmed, Bizans'ı fethederken Kız Kulesi'nin müdafaası Venedikli bir kumandana havale edilmişti. Burada Sarayburnu'nda Bizanslıların topları var idi. Sultan II. Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra buradaki döküntüler üzerine burçlu bir kule

yapmış ve toplar yerleştirmişti. Fatih'le beraber İstanbul'a gelen ve Cebeali ile İstanbul'un ilk umumi yazımını yapan Tursun Bey, (Tur-u Sina Beğ) kitabında Kız Kulesi hakkında şunları söyler: *"İstanbul limanının ağzına karşı Anadolu Yakası'nda deniz içinde döküntü taş arasına müstahkem bir kale yaptı, toplar koydu ki atıldıkça liman içinde gemi duramazdı*[1]*."* Türk donanması Boğaz'ı geçerken Bizanslılar Galata'daki Kurşunlu Mahzen (Yeni adıyla Yeraltı Camii) önünden Sarayburnu'ndan ve Kız Kulesi'nden üzerlerine ateş ve gülle yağdırmıştı. Fatih Sultan Mehmed, Boğaz'ın bir bekçisi olan buraya, müstahkem bir kule yaptırmıştı. Her gün yatsıdan sonra ve seher vakti çalıcı mehterler nevbet (bir nevi İstiklâl Marşı) çalardı.

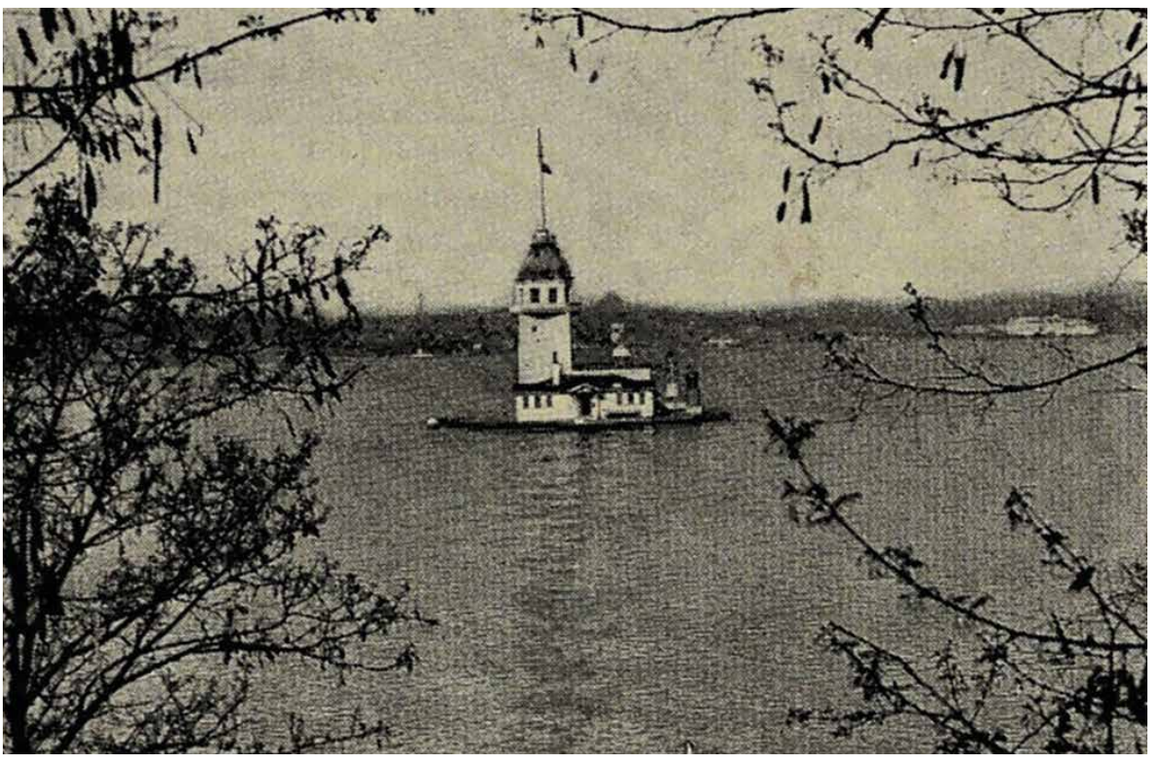

Kız Kulesi

Fatih, kulenin karşısındaki kayalar içinde de askerlerin erzakını cebehânesini, teçhizatını koymak ve askerin yemeğini hazırlatmak için mağaramsı yerler kazdırmıştı. Bunların silik bazı döküntüleri bize kadar gelmiştir.

Evliya Çelebi, Kız Kulesi'ni anlatırken şunları yazar: *"Deniz içinde karadan bir ok atımı uzak, dört köşe, sanatkârane yapılmış bir yüksek kuledir. Yüksekliği tam seksen arşundur. Sathı mesahası (düzeyi) iki yüz adımdır. İki tarafına bakan yerde bir kapısı vardır. İçinde yedi kat hücreleri, yağmurdan toplanmış âb-ı hayat gibi sarnıç suyu vardır. Dizdarı Çelebi cüce, yüz neferi (eri) ve denizin kenarında yedi başlı ejder gibi kırk pare (Balyemez - Balimoz) topları, mazgal delikleri ve mükemmel cebehâne vardır*[2]*."*

İstanbul alındıktan sonra bayramlarda, padişah tahta oturduğu zamanlarda padişah buradaki sahilsaraylara biniş yaptığında Kız Kulesi'nden toplar atılırdı.

2 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 477.

Başbakanlık Arşivi'nde 685 numaralı bir telhisten öğrendiğimize göre H 27 Safer 1177 (M 1763) tarihinde Sultan III. Mustafa, Kız Kulesi önünden geçerken kuleden toplar atılmıştır. Başbakanlık Arşivi'nde Muallim Cevdet tasnifi Saray kısmında 175 numarada kayıtlı bir vesikadan öğrendiğimize göre, H 1227 - M 1812 yılında Sultan II. Mahmud bir çocuğunun doğumunu ilan ve tes'îd etmek için Yedikule'den, Kurşunlu Mahzen'den Topkapı Sarayı'nın önündeki sofadan ve Kız Kulesi'nden yedi gün atılacak toplara 25 kantar barut vermiştir.

Aynı arşivde bulduğumuz henüz numaralanmayan H 1076 - M 1665 tarihli bir vesika bize Kız Kulesi'nin karşısındaki döküntüler üzerinde Sokullu Mehmed Paşa'nın Mimar Sinan yapısı Küçük Köşk adlı bir sarayı bulunduğunu öğretmektedir.

Tarihçi İzzi, H 1165 - M 1751 olaylarını sayarken Sultan I. Mahmud'un Kız Kulesi'nde Kızlar Ağası Beşir Ağa'yı hapsettiğini yazar[3]. Ve Kız Kulesi ile kızlar ağası arasındaki münasebeti güzel bir nükte ile sona erdirir.

Tarihçi Solakzâde, Kanunî Sultan Süleyman ve Sultan II. Selim'in Üsküdar'dan bir kayıkla Topkapı Sarayı'na geçtiğini yazarken *"meyân-ı bahr'da kule ki Kız Kulesi derler. İçinde olan toplar atılıp şehr içine cülus haberi düştü[4]."* der.

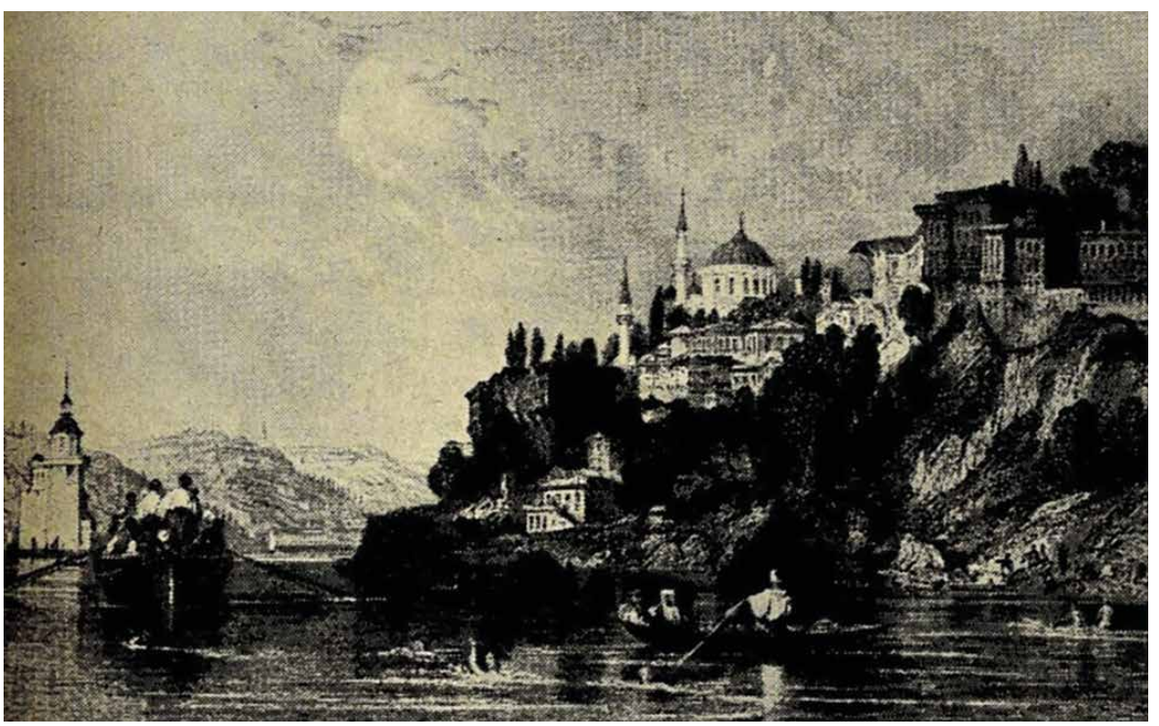

Allom'un albümünden Kız Kulesi ve Ayazma Camii

Sultan III. Ahmed'in sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa, Karadeniz'den ve Marmara'dan gelen gemilere geceleri yollarını ayarlamaları için Fenerbahçe'deki gibi Kız Kulesi'nin bir köşesine de ahşap bir fener yaptırmıştı. İki sene kadar kullanılan bu zeytinyağı feneri kulesi, 1133 yılı Receb'i ortalarında (M 1720) sıçrayan bir kıvılcımla yanmıştı. Sadrazam İbrahim Paşa buraya derhal Fenerbahçe ve Karadeniz boğazındakiler gibi kârgir bir fener

kulesi yapılmasını emretti. Şaban'ın dördüncü gecesi yeni fenerin açılma töreni yapıldı.

Ben Kız Kulesi'ni 21 Ağustos 1941 perşembe günü incelemiştim. Bugün gördüğümüz kulenin temelleri ve alt katın mühim kısımları Fatih devri yapısıdır. Kulenin etrafındaki sahanlık geniş taşlarla kaplanmıştır. Doğuya açılan kapısının önünde iki mermer sütunun tuttuğu bir revak görülür. Kapısı mermer çerçevelidir. Üstündeki madalyon halindeki bir mermer levhada Sultan II. Mahmnd'un Hattad Rasim'in kaleminden çıkmış H 1248 - M 1832 tarihli ve *"Adlî"* tavsifli bir tuğrası vardır ki, kulenin bu padişah tarafından esaslı bir surette tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Kulenin sağında bir mazot deposu yapılmıştı. Daha eskiden önünde bir iğde ağacı bulunduğu bir halk şairinin kuleyi tasvir eden manzumesinden anlaşılmaktadır.

Kule sahanlığının İstanbul tarafı daha genişçedir. Burada bir de sarnıç vardır. Kulenin birinci katında iç içe iki oda ve bir depo vardır. Buradan sekiz basamaklı bir merdivenle asıl kulenin kapısına çıkılır. Burada büyük bir sarnıç daha görülür. Buradan on dört basamaklı bir merdivenle üçüncü kata çıkılır. Dört köşe olan bu kattan dışarıya sekiz pencere açılmaktadır. Buradan da 13 basamaklı iki kat halindeki üst tabakalara çıkılır. Gönderin etrafında demir parmaklıkla çevrilmiş gezinti yeri vardır. Buradan bakılınca yukarıda yazdığımız gibi Bizanslıların yaptırdıkları kalın duvarın temelleri ve izleri pek açık olarak görülür.

Ben 1941 yılında incelerken kule, Liman İdaresi'nin Fenerler ve Tahlisiye Şefliği'ne bağlı idi. Oflu Mustafa Çavuş, 33 seneden beri kulede bekçilik yapmakta idi. Her kış denizin kudurduğu zamanlarda kule on gün kadar muhakkak mahsur kalırdı. O vakit ki vasıtalardan hiçbirisi yanaşamazdı. Tehlikeli günlerin geldiğini sezen bekçi daha evvel on, on beş günlük erzakını alarak kuleye çekilirdi. Kuleye sis düdüğü konulmuştu. Cumhurbaşkanı Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'na geldiği zaman rahatsız ettiği için düdük Yeşilköy'e kaldırılmıştı. Kule, 1945 yılında esaslı bir surette tamir edilmiş, tufeyli binalardan temizlenmişti[5].

Şirket-i Hayriye, sayfa 130'da şöyle bir kayıt vardır:

"Boğazda Asya sahiline yakın bir yerde 20 adım uzunluğunda, 25 adım eninde bir kaya üzerinde Kız Kulesi adıyla bir bina vardır ki vaktiyle buraya Damalis derlerdi. Esatire mensup olan İyo adlı inek güya boğazdan geçerken buraya yanaşmış imiş."

H 1255 - M 1839 yılında ve Tehaffüzhâne Nezareti kurulduğunda bu kule bir müddet karantina vazifesini de yapmıştır[6].

Şimdi kule radarla cihazlandırılarak, askeri bir hizmete tahsis edilmiştir. Evliya Çelebi bu kuleyi Üsküdar Tekfuru, Battal Gazi'nin korkusundan deniz içinde yaptırarak kendi kızını, kıymetli ve gerekli eşyasını içine koyduğunu yazdıktan sonra *"O kuleye Koris Pirgostis derler ki Türkçesi Kız Kulesi demektir"* diyor.

5 Tarih Hazinesi adlı mecmuamın 7. sayısının 351-352. sahifesinde geniş bilgi vardır.

6 Rehber-i Seyyahin, s. 496; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 471.

I

MEDRESELER ve DÂRÜLKURRÂLAR

I

AHMEDİYE MEDRESESİ

Bu medrese Üsküdar'da kendi adını verdiği mahallededir. İki avlu kapısı vardır. Ahmediye Sokağı'na açılan mermer kapısı şahane bir tak halindedir[1]. Mermer sövelere oturan yekpare mermer kemerin uçları birer oya gibi işlenmiştir. Üstündeki üçgenlerde çiçek kabartmaları görülür, kitabesinin üstünü de istalaktitler sarar. Üstündeki dört satırlık ta'lîk kitabeyi okuyalım:

امین زاده جناب حاج احمد
ستوده منقبت آغای ذی شان
بونازکتر محلن اسکدارك
ایدوب مستغرق نعمای احسان
یا پوت جامع بوکبجه مسجدی
کنوردی صو ایدوب عطشانی ریان
بنا ایتدی بر اعلا درسخاته
بویولده صرف ایدوب مال فراوان
اوقونسون علم دین فقه وفرایض
احادیث نبی تفسیر قران
اولوب خیراتی مقبول الهی
معمر ایده آنی رب رحمان
مذهب نسخهٔ اقبالی تابمحشر
اوله وارستهٔ اسیت دوران
دیدی بر اهل دل تاریخ سالین
زهی تحصیلکاه علم وعرفان

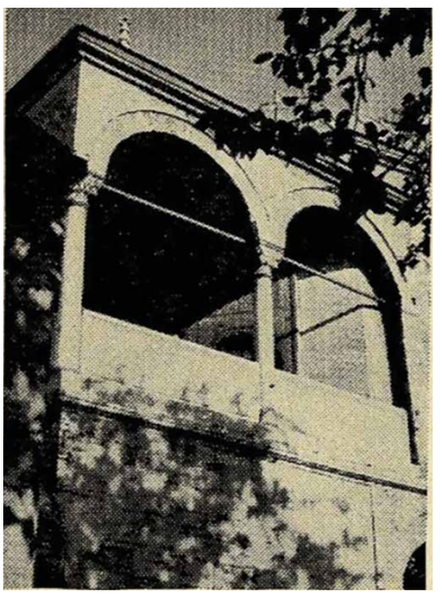
Ahmediye Medresesi

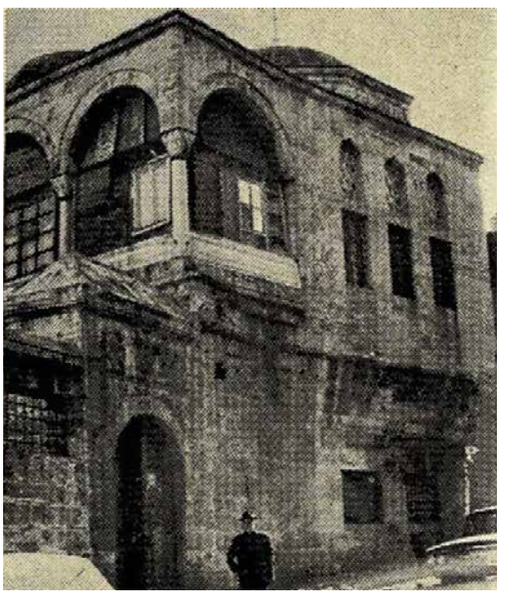
Ahmediye Külliyesi

Bu kitabeye göre Eminzâde Hacı Ahmed Ağa, Üsküdar'ın çok güzel ve narin bir yerinde Kepçe Dede Mescidi'ni yıktırarak ve büyük paralar sarf ederek yerine bu camiyi, yüce dershâneyi, sebil ve çeşmeleri yaptırmıştır.

Dershânesinde din ilmi, fıkıh, ferâiz, hadis, Kur'an tefsiri okunacaktır. Kitabenin son mısrai ebced hesabına vurulunca H 1123 - M 171 yılı çıkar. Medrese bu tarihte yapılmıştır. Müderris odaları ile fevkânî dershâne arasında dokuz musluklu bir abdest alma yeri vardı. Burasını beş sütunlu beşik örtüsü bir kubbe örter. Bitişiğinde hamamı da vardı. Medrese on bir odalıdır. Dokuz sütun üzerine yükletilen kubbe, medreseye revak yapar. Bir ara kıble tarafındaki odalar biraz tadil ile aşhâne, imarethâne haline getirilmişti. Şimdi aşhâne kaldırılmıştır. Medresenin dershânesine on yedi taş merdivenle çıkılır[2].

Medresenin avlusunda cami ve külliyeyi yaptıranın kapalı türbesi, Kefçe Dede'nin açık türbesi ve mezarlık vardır. Dershânenin solunda el yıkama yeri ve abdesthâne bulunur. Tamir esnasında renkli alçı pencereler takılmıştır. Son zamanlarda yine terk edilmiştir. Altında deposu vardır. Şimdi Vakıflar İdaresi aşhâne olarak kullanıyor.

GÜLFEM HATUN MEDRESESİ

Bu medresenin Üsküdar'da Gülfem Camii, mektebi ve türbesinin yanında bulunduğunu kabul etmek istiyoruz. Şair ve nakkaş Sâî'nin hazırladığı Tezkiretü'l-bünyân adlı kitapta Mimar Sinan'ın yaptığı medreseler arasında Gülfem Hatun'un da medresesi vardır.

1 Yapı restorasyondadır. 2020. (MD)

2 Kitabımızda "Ahmediye Dershânesi" başlığına bakılsın.

Gülfem Camii'ni yakan yangından sonra bu medresenin de yandığı ve bir daha yapılmadığı sanılıyor.

Sâî listesinde şöyle der:

"Gülfem Hatun Medresesi Üsküdar'da[3]*."*

KELÎME HATUN MEDRESESİ

Evliya Çelebi, Üsküdar'daki medreseleri sayarken bir de Kelîme Hatun Medresesi yazar. Çelebi'miz, Üsküdar medreselerini şöyle sıralıyor:

"Mihrimah Sultan Medresesi, Orta Vâlide Sultan Medresesi (Atik Vâlide), Yeni Vâlide Medresesi (Çinili Medrese), Şemsi Paşa Medresesi'dir ki bunlar hep Mimar Sinan medresesidir. Bir de Kelîme Hatun Medresesi vardır." Biz Üsküdar'da böyle bir medrese bulamadık. Bunun Gülfem Hatun Medresesi[4] olduğunu sanıyoruz. Gülfem terkip hatasıyla Kelîme gibi yazılmış olabilir.

Gülfem Hatun Medresesi'ni Mimar Sinan yaptırmıştır[5].

MİHRİMAH MEDRESESİ

Bu medrese, Üsküdar İskelesi'nin tam karşısında, Mihrimah Camii'nin solunda Sultantepesi'nin eteğine kurulmuştur. İskele yok iken burası Asya'nın Avrupa'ya atladığı meydan halinde idi. Bütün Asya buradan deniz yolu ile Beşiktaş İskelesi'nin bulunduğu yerdeki Deve Meydanı'na geçerdi.

Medreseyi Mimar Sinan yapmıştır. Medrese cami, imaret, mektep, muvakkithâne, çeşme ve meşrutalardan oluşan külliyenin ortasına rastlardı. Medrese, Sinan devri medrese mimarisinin çok muvaffak bir tarihî yadigârıdır.

Medrese muntazam kesme taşla yapılmıştır. Meydan tarafına 14 pencere açılır. Medresenin iki kapısı vardır. Birincisi sağında, caminin avlusuna açılır. Tak halindeki bu kapının sağında ve solunda birer mihrapçık vardır. Üstüne güzel istalaktitler sarar. Kapının kemeri kırmızı ve ak mermerle örülmüştür. İkinci kapısı solundadır. Meydandan buraya 20 taş basamaklı merdivenle çıkılır. Medrese, dikdörtgen bir plan üzerine kurulmuştur. Medrese odalarının önlerim 22 sütunun yüklendiği 26 kubbeli bir revak örter. Medresede 14 oda ve bir dershâne vardır. Odalardan avluya birer, arkalarına bireri üstte bireri altında üçer pencere açılır.

Dershâne, medresenin kuzeyindedir. Tek yüksek sağır kubbe örter. Köşelerinden yarımşar mini mini kubbecik bu kubbeyi beslerler. Dershâne beş pencereden ışık alır. Avlusunun ortasında güzel bir şadırvan vardır.

Medresenin diğer tarafını 8 payanda (dayama) destekler.

Bu irfan yuvası medreseleri, türbeleri ve tekkeleri kapatan kanun yürürlüğe girdikten sonra yüz üstü bırakılmıştı. Esrarkeşlerin barınağı ve çöplük haline gelmişti. Yer yer kubbeleri çökmeğe başlamıştı. Hatta solundaki imarethânesini Üsküdar Kaymakamı İzzet

3 Tezkiretü'l-bünyân, s. 37.

4 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 474.

5 Tezkiretü'l-bünyân, s. 37.

Çağpar, yol açma bahânesiyle yıktırmıştı. Benim gazetelerdeki neşriyatım üzerine burası tamir edilmiş, *"Üsküdar Süt ve Mekteb Çocukları İçtimaî Hıfzısıhha Bakımevi"* yapılmıştı. Dershâne, muayenehâne olarak kullanılıyordu. Avlusunun üstü de camla örtülmüştü.

1975 yılında burası *"Ruh Hastalıkları Dispanseri"* haline getirilmiştir. Eski Eserler böyle vazifelendirilirse ömürleri uzatılır.

Medrese, H 957 - M 1550 yılında yapılmıştır. Tezkiretü'l-bünyân'da Mimar Sinan'ın yapıları arasında gösterilir.

Solunda imarethânesi, aşhânesi, fodla fırını ve kervansarayı da vardı.

MİNKARÎZÂDE YAHYA EFENDİ MEDRESESİ

Bu medrese Üsküdar'da Aziz Hüdai Caddesi'nde, Açık Türbe Sokağı'nın başında idi. Yanında da türbesi vardı. Medrese ve türbe şimdi arsa halindedir.

Minkarîzâde Yahya Efendi, Ömer Efendi'nin oğludur. H 1018 - M 1609 yılında doğmuştur. Müderrislik, Mısır, Mekke mollalığı, İstanbul kadılığı, Anadolu kadıaskerliği yapmış, H 1073 - M 1662 yılında şeyhülislâm olmuştur. H 1088 - M 1677 yılında felçten ölmüştür. Bazı kitapları vardır[6].

RUM MEHMED PAŞA MEDRESESİ

Bu medrese Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa'nın camisinin yanında idi. Hadîka'nın yazıldığı senelerde haraptı[7]. Şimdi yok olmuş ve arsasına evler yapılmıştır.

ŞEMSİ PAŞA MEDRESESİ

Medrese Üsküdar'da, Şemsi Paşa Camii'nin avlusunun deniz kapısından girerken sağında ve karşısındadır. Medrese odalarının önünü 19 sütunun tuttuğu saçaklı bir revak örter. Medrese on iki yuvarlak ve dört Fârisî kubbenin örttüğü on üç oda ve bir dershâneden oluşmuştur. Sütunlar ve sütun başlıkları çok temizdir.

Şemsi Paşa Medresesi revakı

Dershânenin kapısı üstünde nefis bir yazı ile سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار âyeti yazılıdır. Ben ilk defa 27 Şubat 1938 tarihinde bu mamureyi incelerken medrese odalarının bir kısmı inek ahırı ve koyun ağılı, cami ve abdesthâne yapılmıştı. Kubbeler çatlamış, yer yer delinmiş, üstünün kurşunları soyulmuş idi. Külliyenin avlu duvarından eser kalmamıştı. 7 Nisan 1938 tarihinde Tan gazetesinde yazdığım pek ağır ve uyandırıcı bir yazı üzerine o vakit Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Cumhurbaşkanı Atatürk'ün emri ile Vakıflar İdaresi 24.000 liralık bir tahsisat vererek türbeyi tamamen, cami ve medreseyi kısmen tamir ettirmiş, küpüne kadar yıkık olan minaresini de yeniden yaptırmıştır. Haziran 1942'de medresenin tamiri tamamlanmıştır. Dershâne kapısının kemerinde İstanbul'da pek az yapıda bulunan kırmızı Burgaz taşı kullanılmıştır. Sonra revakların önü camla kaplanarak ve medrese odalarının bazılarının üstleri açılarak kütüphâne haline getirilmiştir. Vakıflar İdaresi, defterlerine bu mamureyi arsa diyerek geçirmiş ve haraç mezat satmaya hazırlanmıştır. Bu sene, 1975'te tekrar inceledim. Kubbelerden sızıntı başlamıştı. Kalorifer tesisatı bulunmadığından okuyucular ve memurlar çok sıkıntı çekiyorlardı.

6 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 637 ve Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 215.

7 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 195.

Şemsi Paşa Medresesi'nin revakı

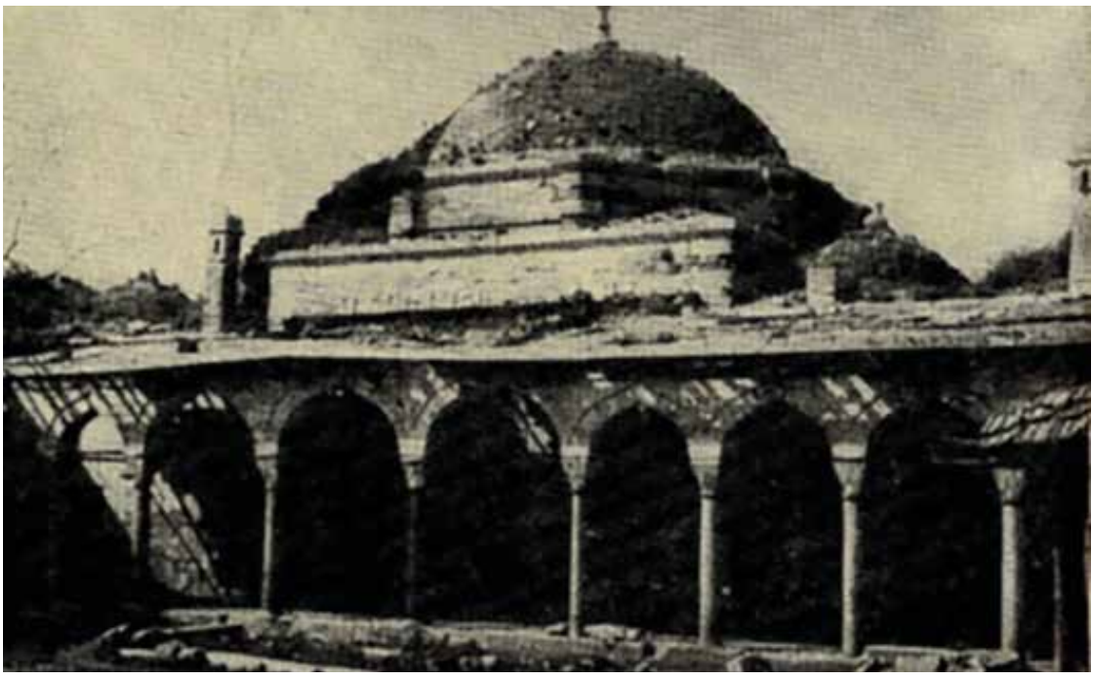

Şemsi Paşa Medresesi böyle idi

VÂNÎ EFENDİ MEDRESESİ

Bu medrese, Vaniköy Camii'nin kıble tarafında idi. 1941 yılında medrese odaları meşruta haline getirilerek müezzinlerin oturmasına tahsis edilmişti. Sultan IV. Mehmed'in şeyhi Vânî Efendi tarafından cami ile beraber yapılmıştı.

Vakıflar İdaresi'nin İdare-i Hususiyeye Devrettiği Medreseler

Arşivimizde bulunan, orijinal İstanbul Vilayeti Muhasebe-i Hususiye Müdürü'nün 3184/1567 numaralı tezkeresiyle ve valinin imzasıyla 8 Eylül 1927'de Şehremaneti'ne gönderilen bir tezkereden öğrendiğimize göre Vakıflar İdaresi, Üsküdar'ın bugünkü idari sınırları içinde bulunan şu medreseleri idare-i hususiyeye devretmiştir:

1 - Eski Vâlide
2 - Ahmediye
3 - Mihrimah
4 - Şemsi Paşa
5 - Çinili
6 - Minkarîzâde

Evliya Çelebi'de Üsküdar Medreseleri

Evliya Çelebi Üsküdar'da şu medreseleri, dârülkurrâları yazmıştır:

1 - Mihrimah Sultan Medresesi
2 - Orta Vâlide Sultan Medresesi
3 - Yeni Vâlide Sultan Medresesi
4 - Şemsi Paşa Medresesi
5 - Kelîme Medresesi

Evliya Çelebi ilk dört medreseyi Mimar Sinan'ın yaptırdığını söylüyor.

Dârülkurrâlar

1 - Vâlide Dârülkurrâsı
2 - Esmâhan Sultan Dârülkurrâsı
3 - Hacı Paşa Dârülkurrâsı

Bunların da Mimar Sinan tarafından yapıldığını yazıyor[8].

AYŞE SULTAN DÂRÜLKURRÂSI

Bu dârülkurrâ Üsküdar'da İmrahor Camii'nin karşısındaki Ayşe Sultan Çeşmesi'nin arkasında idi. İki kat kıymetli bir eserdi. Yıkılmış ve yok olmuştur[9].

8 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 474.
9 Kitabımızda "Ayşe Sultan Çeşmesi" başlığına bakılsın.

ESMÂHAN SULTAN DÂRÜLKURRÂSI

Evliya Çelebi, Esmâhan Sultan'ın, Üsküdar'da, bir dârülkurrâsı bulunduğunu yazıyor fakat yerini göstermiyor. Biz de bu dârülkurrânın nerede bulunduğunu tespit edemedik. Esmâhan Sultan, II. Selim'in büyük kızıdır. Dedesi Kanunî Sultan Süleyman zamanında Sokullu Mehmed Paşa ile evlendirilmişti. Sonra Nişancı Feridun Paşa ile evlenmiştir. H 993 - M 1585 yılında doğum yaparken ölmüş, Ayasofya'da, babasının türbesine gömülmüştür. İstanbul'da Kadırga Yokuşu'ndaki Mimar Sinan yapısı, muhteşem cami, medrese ve tekke de H 979 - M 1571 yılında Esmâhan Sultan adına yaptırılmıştı. Sokullu'dan olan büyük oğlu İbrahim Han'dır. İbrahim Han çok zengindi. Birçok vakıfları vardı[10]. Esmâhan Sultan'ın bütün çocukları Sokullu'nun türbesine gömülmüşlerdir. İbrahim Han'ın evladı ve torunları Hanzâdeler diye meşhur olmuşlardı[11].

ŞEMSİ PAŞA DÂRÜLKURRÂSI

Nakkaş Sâî, Mimar Sinan'ın yaptığı medrese listelerinde, Şemsi Paşa'nın medresesinin adı vardır, fakat dârülkurrâsı yoktur. Evliya Çelebi, Şemsi Paşa'nın Üsküdar'da bir dârülkurrâsı bulunduğunu, bunun da Mimar Sinan yapısı olduğunu söylüyor[12].

Bu dârülkurrâ, medreseden ayrı ise bize kadar gelmemiştir. Medresenin deniz tarafındaki büyük odası dârülkurrâ olarak kullanılmış olabilir.

Çelebi'miz, Üsküdar'daki dârülkurrâları şöyle sıralamıştır:

"Vâlide Dârülkurrâsı, Esmâhan Sultan Dârülkurrâsı, Şemsi Paşa Dârülkurrâsı ve türbesi, Hacı Paşa Dârülkurrâsı ve türbesi. Bu binaların hepsi üstad Mimar Sinan kâridir."

Dârülkurrâlar, bazı kaynaklarda *"mektep"* şeklinde geçer. Üsküdar'daki Mihrimah, Atik Vâlide Sultan dârülkurrâları mektep gibi de gösterilmişlerdir.

Şemsi Paşa'nın dârülkurrâsı, kendi manzumesinin dışında idiyse bize kadar gelmemiştir.

10 Hadîkatü'l-cevâmi', C. I, s. 194.

11 Sicill-i Osmânî, s. 19.

12 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 474.

I

TARİHÎ MEKTEPLER ve DERSHÂNELER

I

ABDÜLBÂKÎ EFENDİ MEKTEBİ

Bu mektep, Üsküdar'da Servilik Caddesi'nde, Bülbülderesi'ne giden yolun sağındaki Abdülbâkî Camii'nin bitişiğindedir.

İki kat halinde kârgir, güzel bir yapıdır. İki odası vardır. Şimdi caminin müezzini oturuyor.

AHMEDİYE DERSHÂNESİ

Ahmediye Dershânesi, Ahmediye Külliyesi arasındadır. Fevkânîdir. Altında sebil ve bir oda vardır. Dershâneye on yedi taş basamaklı merdiven ile çıkılır. Dershânenin önünde altı sütunun üstünde oturmuş üç kubbe bulunuyor. Sütun başlıkları istalaktitlidir. Kapısının mermer sövelerinin üstlerinde istalaktitli süsler bulunur. Kapısının üstünde beş satır halinde sülüs ile şu kitabe okunur:

جناب صاحب الخير يعنى الحاج احمد كيم
آنك نقش نكين اشتهاريدر امين زاده
هزار احسنت اومرد عاقبت انديش وآكاهه
كه اولماز زينت ده روزه دتيايه دلداده
ييلوب دهرك فناسن دائما قكر معاد ايلر
بوكوندن حاضرايلر ذخروزادين يوم ميعاده
بو بيت علم وفضلى حسبة لله ايدوب معمور
علومه سعى ايدن طاليلر ايچون اتدى آماده
سليما ذيل اتمامنه نقش ايتدم بو تاريخى
بودار مزين علمى ايلدى تكميل امين زاده
١١٣٤

Şair Selim'in hazırladığı kitabeye göre bu dershâne Eminzâde Ahmed Ağa tarafından H 1134 - M 1721 yılında yapılmıştır. Dershâne sekiz köşelidir. Üstü istalaktitli, mihrabı ve sağında bir dolap vardır. Üst ve alt tarafında beşer pencereden ışık alır. Zemini gibi duvarları da muntazam taşla yapılmış ve işlenmiştir. Kurşunları çalınmıştı. Son yıllarda tamir edilmiştir. Devrinin pek kıymetli bir mimari yadigârıdır.

Şair Selim, caminin Arapça manzum kitabesini de yazmıştır.

AHMEDİYE MEKTEBİ

Bu mektep, Ahmediye Mahallesi'ndedir. Bu mektebi cami, medrese, kütüphâne, sebil ve çeşme yaptıran Eminzâde Ahmed Ağa yaptırmıştı. Mektep yanmıştı. Osman Efendi isminde bir hayır sahibi yeniden yaptırmıştı. Kapısının üstünde şu kitabe okunurdu:

Ahmediye Camii bânisi kılmışdı binâ
Bu mahallede itdirüb pâk ü rânâ mektebi
Çok zamanlar kâim olmuşken geçende bir harîk-i
Hâile eyledi ihrâk ü intihâ mektebi
Bâni-i sâmî olub Osman Efendi hayr ile
Yapdı bu kerre esâsından pek a'lâ mektebi

Cevherin târîhini sıbyân okur ezber Senih
Bu mücedded itdi inşâ bu vâlâ mektebi[1]

1189

Şair Senih'in hazırladığı tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1189 çıkar ki mekteb, H 1189 - M 1775-76 yılında yenilenmiştir. Mir'ât-ı İstanbul sahibi bunun tarihini yanlış olarak 1289 göstermiştir.

ALTUNİZÂDE İBTİDÂÎ ve RÜŞDİYE[2]

Altunizâde Camii'ni yaptıran Müşir, Ayan Meclisi üyelerinden Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa H 1282 - M 1865 yılında yaptırmıştır.

ASKERİ RÜŞDİYE OKULU

Bu mektep, Toptaşı Caddesi'nde Eski Vâlide Hamamı'nın yanında ve dârüşşifânın karşısındadır. İki katlı taş bir yapıdır. Kapısının üstünde renkli bir armanın altında dört satır halinde ta'lîk ile şu kitabe okunur:

حضرت عبد العزیز خان معارف پیشه نك
ملكك استقبالنی تأمیندر امنیه سی
آنك ایچون آچدی یریر منتظم رشدیه لر
نه ستانبول ونه بغداد نه سوریه سی
نقد وقتی صرف ایدوب كل جمع زاد ودانش ایت
خرج عالمدر اوجوزدر شمدی وزنی قیه سی
خامهٔ تاز وطن حسنی دیدی تاریخنه
فیض سعیك منبعیدر عسكری رشدیه سی
كتبه عزیز سنه ۱۲۹۲

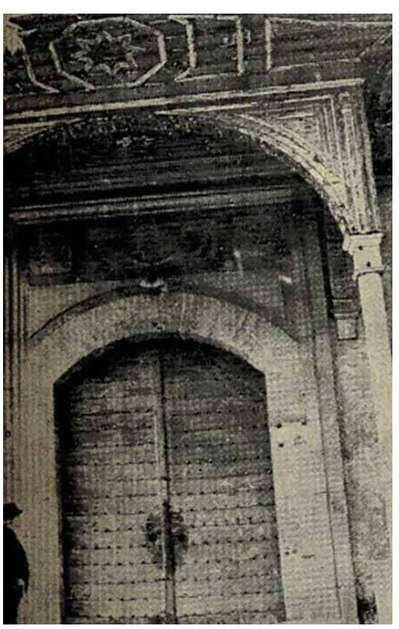
Eski Vâlide İmareti'nin umumi kapısı

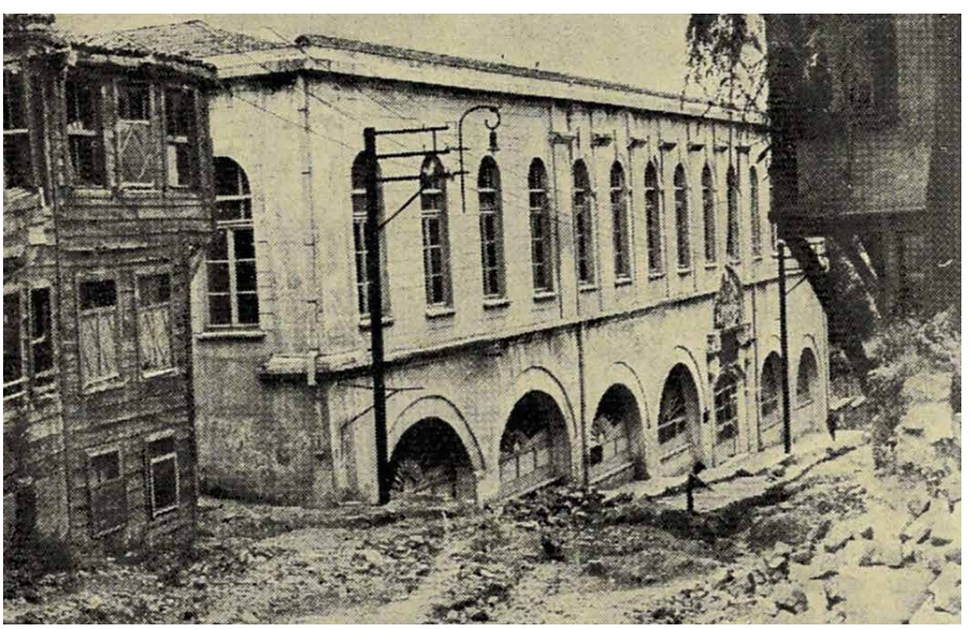
Eski Vâlide'de Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyye

1 Mir'ât-ı İstanbul, s. 108.
2 İlk ve orta okulları.

Şair Hüsnî'nin hazırladığı bu tarih kitabesinin son beytinin birinci harfleri ebced hesabına vurulunca 1292 rakamları çıkar ki Sultan Abdülaziz bu mektebi, H 1292 - M 1875 yılında yaptırmış olduğu anlaşılır.

Kitabe bugünkü dilimizle özet olarak şöyle ifade edilir:

"Maarifi yapmayı, vatanın geleceğini sağlamak için kendisine iş edinen Sultan Abdülaziz ne İstanbul, ne Bağdad, ne Suriye kaldı; her yerde rüşdiye mektebi açmak için vaktini, parasını harcadı. Okuyup yazmanın bilgi edinmenin okkası, tartısı çok ucuzken gel sen de bilgi azığını buradan topla. Kalemi vatan için koşan Hüsnî, tarihini yazarken şunları söyledi: Askeri rüşdiye çalışmadan doğan feyzin kaynağıdır."

Bu mektep evvelce Atik Vâlide Sultan'ın tabhânesi (dinlenme yurdu) idi. Sonra süvari kışlası olmuş, daha sonra da rüşdiye mektebine çevrilmişti[3]. Bunu ilk defa Mimar Sinan yapmıştı.

AYAZMA MEKTEBİ

Mektep caminin kıble tarafındaydı. Cami ile beraber yapılmıştı. Vakıflar sahipsiz ve koruyucusuz kaldığı, başka bir ifade ile yağmaya ve parçalanmaya terk edildiği zaman bu mimari yadigâr yıkılmış ve yerine R 1322 - M 1917 yılında Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti'nin parasıyla üç katlı mabedin mimarisine hiç uymayan bir mektep yapılmıştır. Kapısının üstüne şu kitabe konmuştu:

"Cumhuriyet İlkokulu"

" Müdâfaa–i Millîye parasıyla yeniden yapıldı. Ayazma Vakfı İbtidâî Mektebi 1322"

Eski harflerimiz atılırken bu kitabede sökülerek atılmıştı. Sonra yerine konulmuştur.

AZİZ HÜDÂÎ MEKTEBİ

Bu mektep, Aziz Hüdâî Camii'nin yol aşırı batı tarafında, Mektep Sokağı'nın içindedir. Sultan Abdülmecid zamanında H 1272 - M 1855 yılında yapılmıştır. Mektep şimdi yıkılmıştır.

I. ABDÜLHAMİD MEKTEBİ

Bu mektep Beylerbeyi Camii'nin sağındaki minaresinin medhalinde idi. Kapısının üstünde iki satır halinde şu tarih manzumesi okunur:

شه شاهان خان عبد الحميدك حسن الطافى
شرفله ختم ايدنجه بوتعلمكاه قرآنى
طلوع ايتدى درونه مهروش تاريخ جوهردار
منور مكتب نو مشرق انوار فرقانى
١١٩٢

Mektebin bitişiğinde iki pencereli odası vardı. Şimdi müezzinler oturuyorlar. Kitabenin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1292 rakamları çıkar. Mektep H 1292 - M 1875 yılında Sultan I. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır.

3 Mir'ât-ı İstanbul sahibi bu kitabeyi büyük hatalarla nakletmiştir.

Manzume nesir dilimize şöyle çevrilir:

"Şahlar Şahı Abdülhamid'in güzel lütufları bu Kur'an öğrenme yurdunu şerefle bitirince içime güneş gibi cevherli şu tarih doğdu: Nurlu yeni mektep Kur'an nurlarının doğduğu yer olmuştur."

SULTAN II. MAHMUD MEKTEBİ

Bu mektep Beylerbeyi'nde, caminin yanında ve muvakkithânenin üstünde som mermerle yapılmıştır. Geniş ahşap saçaklıdır. Kapısının üstünde Sultan II. Mahmud'un Adlî'li bir muhteşem tuğrasının iki tarafında dört satır halinde ta'lîk ile şu sekiz mısralık kitabe okunur:

سزا بکلربکنده شاه شاهانه اثر انشا
اکا اولمش موفق والدی سلطان دورانك
جناب خان محمود ایتدی اظهار الولد سرین
ایدوب خیراتن احیا والد فردوس مأوانك
بولوب بردریکتا ایلدی کنجینهٔ قران
جناح جامع النور ایدی جایی کنر فرقانك
ایدر اطفال عزت جوهر تاریخمی ازبر
نه والا بولدی موقع مکتبی عبد الحمید خانك
١٢٣٦

Şair İzzet'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1236 rakamları çıkar ki, H 1236 - M 1820 yılında Sultan II. Mahmud bu mektebi, babası Sultan I. Abdülhamid'in camisinin bir kanadı üzerine yapmıştır. Mektep iki kattır. Altında bir oda, bir salonla üstünde bir dershâne ile ikisi büyük, birisi küçük üç oda vardır. Mektebin üç tarafından on beş pencere açılır. Mektep şimdi 1954 yılında milletvekili Ali Topuz tarafından kurulan Beylerbeyi Kültür Cemiyeti'nin işgalindedir. Renkli ve muhteşem saçakları yıkılmış, merdivenleri çökmüş bir haldedir. Aslına uygun bir şekilde tamir edilmesi lazımdır. Mektebin altındaki muvakkithâne de haraptır. Kütüphâne olarak kullanılıyor.

Mektebin kitabesi, Şair İzzet'in matbu divanının 41. sahifesinde vardır.

SÜLEYMAN AĞA MEKTEBİ

Bu mektep, Bulgurlu'da Bulgurlu Mescidi'nin bitişiğindedir. Mektebin cami tarafındaki duvarına yerleştirilen bir taşta beş satır halinde şu sülüs kitabeyi okudum:

پاهشاه عالم وعادل خدیو کامران
حضرت سلطان عثمان خان اسکندر توان
دائما تطبیق ایدر شرع شریفه کارنی
حق آنکچون قلدی اول سلطانی قطب عارفان
روز وشب طبع شریفی آنك احسان الوب
قلدی چوق اوقات وخیر صرف مال بیکران
حازن سلطان عالم سلیمان آغا
اولدی پیروی اول شه عالیجنابه بی کمان
جلب تحصیل رضای حضرت الله ایدوب

صدقله خیراته مالن قلدی صوکبی روان
شوقله تعلیم قرأن ایتمکه اطفال ایچون
قریهٔ بولغورلیده بومکتبی یاپدی همان
سعینی مشکور ایدوب عمرین افزون ایلسون
اوله بویله نیجه خیراتیله ممدوح جهان
یاالهی ازبر ایتسونلر دعای وافی
فضل ولطفکله سنك اهل زمین وآسمان
حرف منقوطیله نزهت سویلدی تاریخنی
مکتب نازك معلمخانهٔ عالی مکان
سنه ١١٦٩ کتبه عثمان کاتب حازن شهریاری

Şair Nüzhet'in hazırladığı bu tarih manzumesine göre, mektebi H 1169 - M 1755 yılında Sultan III. Osman'ın hazinedarı Süleyman Ağa yaptırmıştır. Kitabenin hattatı da padişahın Hazine Kâtibi Osman'dır. Bu taşı ben 1948 tarihinde Üsküdar'da 42'nci İlkokul'un duvarında buldum.

Bu mektep, eskiden bir şadırvanın üstünde idi.

Altmış dokuz yıl kadar evvel bu mektep yapılmış, kitabe de duvarına oturtulmuştur. Önünde bir kuyu vardır. Kitabede Sultan III. Osman övülmektedir. Her işini Şer'a göre ayarlayan, birçok hayır ve sosyal yardım işleri yapan, ilimli, adaletli bir padişah olduğu söylenmektedir.

Hadîka'da, Bulgurlu Mescidi yazılırken bu mektep hakkında şunlar söyleniyor:

"Sultan I. Mahmud'un silâhdarlarından Süleyman Ağa, mescidin civarında 1164 yılında bir sıbyan mektebi yapmağa muvaffak olmuştur."

Hadîka, mektebin inşa tarihinde bir yıllık hata etmiştir. Süleyman Ağa daha evvel Sultan I. Mahmud'un silâhdarı idi[4].

ÇAKIRCIBAŞI MEKTEBİ

Bu mektep Üsküdar'da Doğancılar, diğer adı ile Çakırcıbaşı Camii'nin yanındaydı. Çakırcı Hasan Paşa, bu mektebi cami ile beraber yaptırmıştı. Mektep harap olmuştu. Sonra yıkılmış ve yok olmuştur.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, mektep yıkıldıktan sonra talebesinin Çakırcıbaşı Camii'nin sofasında ders gördüklerini yazar[5].

Altında bir de çeşme vardı. Çeşme de kitabesi de yok olmuştur.

SEYYİD AHMED PAŞA MEKTEBİ

Mektep Üsküdar'da Fenâî Ali Efendi Dergâhı'nın karşısındadır. Mektep, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla yapılmıştır. Mektep, fevkânîdir. Altında helâlar ve bitişiğindeki çeşmenin su hazinesi vardır.

4 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 256.
5 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 230.

Ben 1940 yılında mektebi incelerken Arslan isminde bir emekli jandarma, mektebin merdivenini ve kitabesini pervasızca yıkarak evinin duvarında yapı malzemesi olarak kullandığını gördüm. Merdiveni yıkıldığı için yukarıya çıkarak inceleyemedim.

Mektep bir sofa, bir dershâne ve bir de muallim odasından oluşmuştur. Odanın kapısında *"Maşaallah 1298"* yazısını okuyabildim. Dershânenin iki tarafına üçer penceresi vardı. Üstünü de komşular çökertmişti.

Mektebin yerdeki kırılan kitabe parçaları Arslan'ın duvarında görülüyordu.

Bir parçada şunları okumuştum:

Bâni-i evvel merhum Şehid Ahmed Paşa
Yüreği taş ola çevri çarhı gerdûn

1925 yıllarında kitabesini almıştım, buraya yazıyorum:

بانئ اول مرحوم شهید احمد پاشا - ایلمش ایدی بوطاش مکتبی محکم احیا
یوره کی طاش اوله جور چرح کردون - دل عاشق کبی قیلمش ایدی حیفاویران
پك کوزل ایلدی تعمیراتی بومرد سعید - قیلدی بونو اثری خیره قرین رب مجید
رأفتا تاریخی یاز جود علی خیر خواه - یاپدی بومکتبی صبیانه رضاء لله
١٢٩٨

Şair Ra'fet'in hazırladığı bu kitabeye göre, Şehid Ahmed Paşa'nın yaptırdığı mektep harap olmuştu. H 1298 - M 1878 yılında Ali isminde bir hayır sahibi, esaslı bir surette tamir ettirmiştir. Kitabenin son mısrası ebced hesabına vurulursa 1298 rakamları çıkar, bu altına rakamla da yazılmıştır.

Ahmed Paşa'nın hal tercümesini, çeşmesini yazarken verdik, tamir eden Ali hakkında şimdilik fazla bilgi edinemedik.

ALİ AĞA MEKTEBİ[6]

Bu mektep Doğancılar-Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camii'nden İmrahor'a giden caddenin sağında Şerefâbâd su taksim yerinin tam karşısındaydı. Muntazam kesme taş ile yapılmıştı. Altındaki çeşmenin üstünde şu kitabe okunuyordu:

حضرت ذیشان علی آغا که حق
ذاتن ایتمش بزم لطفك زیوری
حسبة لله ایدوب زمزم سبیل
کعبه وش معمور قیلدی بویری
سیرایدرکن اولدی طبعی حافظك
رمز ایله دبرلهٔ عطشانه ماء
کل ایچك عین علیله کوثری

Şimdi ne mektep ne de çeşme kalmıştır. Toprak yığını halindedir.

6 Doğancılar'da.

EBE HAFİZA HANIM MEKTEBİ

Bu mektep Bülbülderesi'nde Feyziye Camii[7] yanındaydı. Ebe Hâfiza Hanım yaptırmıştı. Altındaki çeşmenin üstünde şu kitabe okunurdu:

قابله حفیظه خانمدر سبب - بر وصیتله یاپلدی حایا
صاغلغنده ترك ایدوب نقد حلال - اشبودار علمیه یی عجیب دریا
ایلدکجه طفل کودك بسمله - شاد اوله روح شریفی دائما
چار حرف امداد ایله تاریخ نبیل - سویلدم جوهر کبی بنده آکا
قیل صلا اطفاله بومصرعله - مکتب پرفیضه کل صبح ومسا
۱۳۱۰

Şair Nebil'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1306 rakamları çıkar. Yukarıdaki mısradaki tâ'miyeye göre buna 4 rakamı eklenince çeşmenin ve mektebin H 1310 - M 1892 yılında yapıldığı anlaşılıyor. Çeşme, mektep ve kitabe yok olmuştur. Mir'ât-ı İstanbul yapılış tarihini yanlış göstermiştir[8].

GÜLFEM HATUN MEKTEBİ

Bu mektep Üsküdar'da Hâkimiyeti Millîye Caddesi'nde, Davud Paşa Camii'nin karşısındaydı. Ben mektebi 1941 yılında incelemiştim. Mektep, Kâğıtçı Rıdvan'ın bahçesinde idi. Bakımsızlıktan yıkılmış, arsa haline gelmişti. Büyük bir çınarın altında da Gülfem Hatun'un türbesi bulunuyordu. Türbenin sağında Yemişçi Mehmed'in iki evi var idi. Tezkiretü'l-bünyân'da Mimar Sinan'ın Gülfem Hatun adına medrese yaptığı yazılıdır. Mimar Sinan'ın yaptığı mektep, sebil ve çeşme gibi eserler küçük ve çoğu cami, mescid, saray, hamam, han ve kervansaray gibi yerlerle beraber yapıldıkları için Sâî'nin hazırladığı listelerde yer almamıştı. Bu mektebi de Mimar Sinan'ın yapmış olması çok muhtemeldir.

Mektebin üstünde yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe yoktu. Gülfem Hatun H 969 - M 1561 yılında öldüğüne göre, camisini ve mektebini bu tarihlerden evvel yaptırmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyelerinden idi. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, bu mektep hakkında şunları söyler:

"Camisine yakın caddeye bakan türbesi ve bitişiğinde mektebi dahi vardır[9]." Mektebin ve türbesinin yerine kısmen Denizcilik Bankası yapılmıştır.

HACI İSMAİL AĞA MEKTEBİ

Bu Mektep, Üsküdar'da Kara Kadı Mahallesi'nde Çingene Fırını Mescidi yanındaydı. Arpacılar Kethüdası Hacı İsmail Ağa yaptırmıştı[10]. Mektep yıkılmış, yok olmuştur.

HACI ÖMER EFENDİ MEKTEBİ

Bu mektep Çengelköyü'nde Hacı Ömer Efendi Camii'nin bitişiğindedir. H 1312 - M 1894 yılında yapılmıştır.

7 1. ciltte bu cami Fevziye Camii olarak geçmektedir. (MD)
8 Mir'ât-ı İstanbul, s. 86.
9 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 215.
10 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 235.

HAYDARPAŞA LİSESİ

Haydarpaşa Lisesi, Üsküdar'ın Duvardibi'nden Kadıköy'e giden asfaltın sağında ve Numune Hastahânesi'nin karşısındadır.

Sultan II. Abdülhamid devrinin bir mimari şaheseri olan bu bina eski Kavak Bağdad Sarayı'nın bahçesinin arsasının Marmara'ya, Haliç'e, Topkapı Sarayı'na bakan bir kısmı üzerine kurulmuştur. Bu muhteşem bina Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne'dir. Elimizde bulunan orijinal planının üstünde şunları okuyoruz:

"Sâye-i umran vâye-i cenab-ı hilâfetpenah-ı a'zamîde Haydarpaşa'da müceddeden inşa ve ikmal olunan Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiyye-i Şahâne binasının deniz cihetî irtisam-ı amûdîsidir."

Altında da şu tarih vardır: *"19 Ağustos 1318."*

1318 Rûmî-Mâlî yılı 1902-1903 Milâdî yılına rastlar. Mimarı Valeriye adlı bir İtalyan'dır. Bazı taşlarının İtalya'dan getirtildiği söyleniyor.

Yapım, Serasker Hasan Rıza Paşa'nın nezaretinde devam ettirilmiştir. Bu bina Osmanlı hükümdarlarının en büyüklerinden birisi olan Sultan II. Abdülhamid'in eseridir. Binaya devrine göre *"Padişahın yapısı, Yapıların padişahı"* denilse çok uygun düşer. Bu, Sultan II. Abdülhamid'in İstanbul'daki sayısız denecek kadar çok yapılarının en büyüğü ve haşmetlisidir.

Okul idaresi tarafından çok iyi muhafaza edilmek gayretine rağmen, binanın bugünkü durumu yürekler acısıdır. Çöplüğe düşmüş bir pırlantaya benzer.

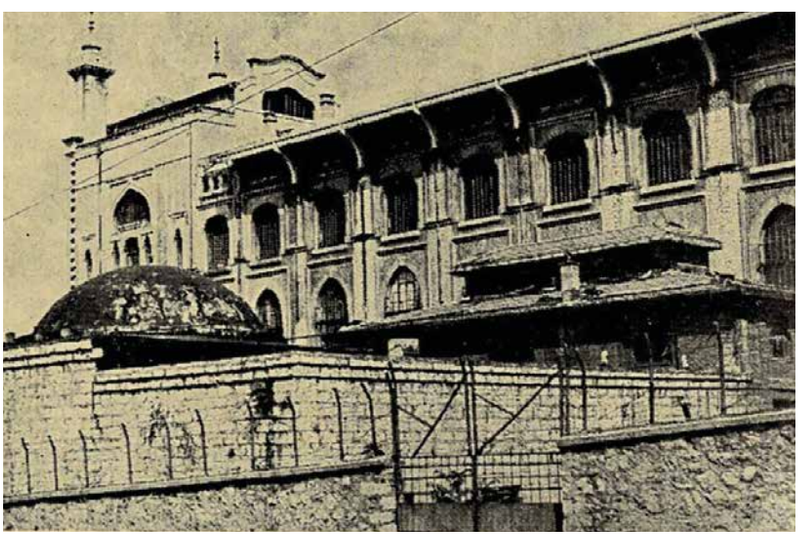

Haydarpaşa Lisesi

Bina 4 katlıdır. Duvarları muntazam kesme taşla değil şekilsiz fakat çok makbul ve sert bir taşla yapılmıştır. Yüzü denize karşıdır. Yaptıran padişah ve hocaları ilk zamanlar deniz tarafındaki kapıdan gelirlerdi. Tak kapısının iki tarafında dörder yüzlü iki büyük çalar saat kulesi vardı. Kapının üstünde Sultan Abdülhamid'in tuğrası ve altında beş satırlık kitabe görülüyor. Tuğra ve kitabe bakımsızlıktan açıklıklarını yitirmişlerdir. Tak kapıya iki taraflı ve üç sahanlıklı, 31 basamaklı merdivenle çıkılır. Bu kapının sahanlığı altında bodrum katın kapısı görülür. Bu muhteşem cephe tamamen ihmal edilmiş, tüyler ürperten bir çöplük haline gelmiştir.

Okulun kalorifer külleri alt kapıdan çıkarılarak bu pırlanta abidenin önüne dökülmüş ve yığılmıştır. Mermer merdivenlerin aralarında alyandız ağaçları çıkmıştır. Önündeki geniş saha bomboştur. Bir kısmı çocukların futbol sahası halindedir, bir kısmı da Limanlar İnşaat Kontrollüğü'ne verilmiştir. Buraya muhteşem görünüşü bozan bir yapı yaptırılmış ve gelişigüzel parmaklıkla çevrilmiştir. Deniz tarafına da Demiryolları İdaresi sahiplenmiş, bina ile deniz arasına demir yollar, kara yılan gibi çöreklenmiştir.

Bu Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne binası okul olamaz. Önü denize kadar yeşil saha ve park haline getirilmelidir. Bina turistik bir dinlenme yeri yapılmalıdır. Bu binanın ve Askeri Hastahânenin bulunduğu yer İstanbul'un en meşhur mesirelerinden ve bahçelerindendi. Denebilir ki, yalnız Üsküdar değil bütün İstanbul ilkbaharda ve yazın burada teneffüs ederdi. Burası Karacaahmed'le beraber Garplı âlimlerin, gazetecilerin, tenkitçilerin, şairlerin ve edîblerin yazılarında ve kitaplarında baş konu halinde işlenmiştir. Buranın havası çok güzel, hele gurubu eşsizdir.

Turizm Bakanlığı şuraya buraya, gerekli gereksiz yerlere etekler dolusu para harcarken Karacaahmed ve onun önündeki tarihî Haydar Paşa Bahçesi ve Koruluğu eski ihtişamına ağlıyor. Her turist eskiden servi ormanlarının kapladığı Karacaahmed Mezarlığı'nı gördükten sonra devrinin arabalarıyla buraya gelir, şen, cıvıltılı ve hayat dolu yeri görürdü.

Bizansperestler, İstanbul'un bu tapu senedini yok etmek için korkunç bir saldırı halindeler. Kıymetli taşları buradan söküp götürmek, Peygamber toprağına kurulan, Türkün en büyük mezarlığını yok etmek istiyorlar. Bir ara eşsiz mezar taşlarının fotoğraflarını çeken, bu fotoğrafların yalnız kendisinde bulunduğunu söyleyerek yüksek fiyatla satmak için taşları kıran veyahut yok eden birisi türemiştir. Şimdi bir başka mezar taşı taciri faaliyete geçmiştir.

Karacaahmed Mezarlığı ihya edilir, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne de turistik hale getirilirse Cumhuriyet hükümeti yerli ve yabancı turistlere çok beğenilen ve imrenilen bir yer kazandırmış olacaktır. Bu iş gecikmeden ele alınmalıdır.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin cephesinde tak kapıdan başka iki tarafında çift kuleli birer kapı daha vardır. Karacaahmed servilerinin, altı kuleli Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne'nin, dört kuleli muhteşem Selimiye Kışlası'nın Marmara'dan gönüller avlayan görünüşleri vardır.

Mektebin saat kuleleri yer yer kırılmış, çatlamış ve kopmuştur. Bütün kulelerin, minarelerinki gibi şerefeleri vardır.

Binanın bütün olukları kırılmış, bölünmüş ve yok olmuştur. Yağmur suları duvarları yalayarak, kemirerek akıyor. Bu gidişle eşsiz abide çökecektir. Mektep müdürü diyordu ki:

– Bir oluğun tamiri nihayet beş yüz lira ile mümkündür. Fakat her oluğun tamiri için 15.000 lira harcayarak iskele kurmak lazımdır!

Çok yükseklere uzanan portatif itfaiye merdivenleri yapılmıştır. Bunlardan faydalanılarak bu oluklar tamir edilemez mi?

Mektebin sağındaki ve solundaki ikinci derecedeki binalar ve teşrihhâne boştur, metruk bir halde bakımsızdır. Haylaz çocukların sapan taşlarına hedef olarak camları tükenmiştir. Pencerelerinde ölü gözü karanlığı vardır. Tıbbiye Mektebi, İstanbul'a taşındığı için hayli müddet boş ve bakımsız kalmıştır. 1934 yılında lise olarak açılmıştır. İstanbul Öğretmen Okulu ile Tatbikat İlkokulu da bir ara burasını işgal etmiştir. 1937'de Öğretmen Okulu Çamlıca'ya nakledilmiştir.

Dört katlı binanın kara tarafında da yanları kıymetli sütunlarla süslenmiş birer tak halinde üç kapısı vardır. Orta kapısından öğretmenler, yanlarındakilerden öğrenciler

giriyorlar. Okulun üst katı yatakhâne, altı dershâne, daha altı yemekhâne ve laboratuarlardır. En altı da iş yerlerine ayrılmıştır. Odaların yüksekliği dokuzar metredir. Tozları merdivenle alınıyor. Okulun solunda 52 kurnalı, göbek taşlı bir hamamı vardır. 150 kişi birden yıkanabilir. Binada padişahlara mahsus bir de daire vardır.

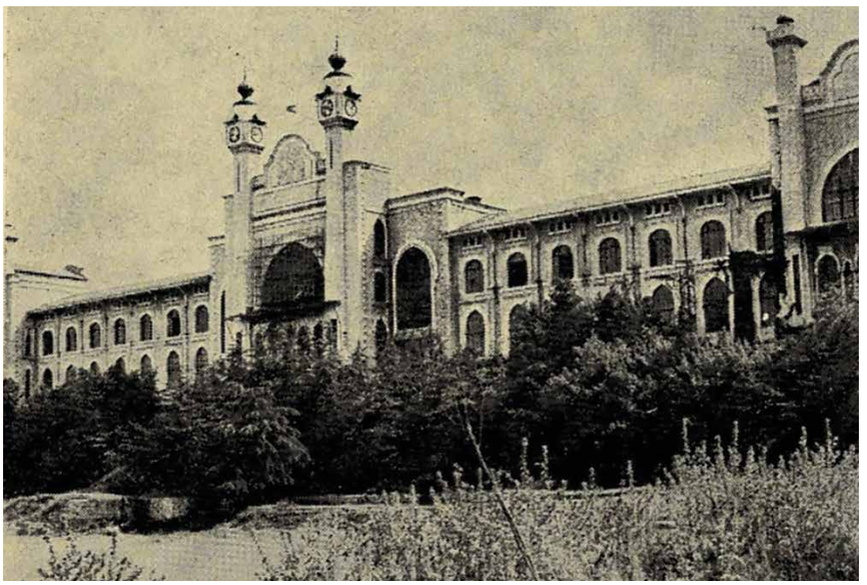

Haydarpaşa Lisesi

Okulda her gün seksen hademe çalışmaktadır. Üç kişi her gün akşama kadar kırılan camları takmaktadır.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne, İstanbul'da en çok penceresi ve camı olan okullardandır. Her sene okul idaresi 180.000 lira cam parası ödemektedir. Fenerbahçe'deki okulda 6 hademe vardır.

Bu lise şimdiye kadar 20.000'i aşkın mezun vermiştir. Bu bakımdan, Türkiye'nin en çok mezun veren okuludur. 1968'de okulun günün icaplarına uygun bir hale getirilmesi için 28.000.000 liralık keşif yapılmıştır. Bugünkü parayla 85.000.000 lira harcamak lazımdır. Okulda hem kalorifer, hem de sobalar vardır, buna rağmen ısıtılamıyor. Okulun çok enerjik ve faal müdürü Lütfü Başar'a saydığımız bütün mahzurlara rağmen Türkiye'ye çok değerli elemanlar kazandıran bu okulu tarihine layık bir şekilde ayakta tutmaya çalışmaktadır.

Camların en büyük düşmanları güvercinlerdir. Bunlar, sapanla atılmış taşlar gibi gövdeleriyle camları kırıyorlar. Kendilerini, kanatlarını sıkarak camlara öyle vuruyorlar ki, insanı şaşırtıyorlar.

Bir ara Millî Eğitim Müdürlüğü cam masrafının çokluğunu incelemek için okula bir müfettiş göndermiş, müfettiş salonlarda incelemeler yaparken bir güvercinin camı parçalayarak içeriye girdiğini görünce:

-Araştırmaya ve incelemeye lüzum yoktur! demiş ve dönmüştür. Güvercin Müslümanlarca eti yenen av hayvanlarından birisidir.

İslâm, zararsız her hayvana acır. Hazreti Peygamber bir hadisinde *"Acıyınız, acınasınız!"* buyurmuştur. Hıristiyanların bu hayvana verdikleri kutsallık duygusu Batı'dan birçok kötü şeyler ve inançlar gibi bize de girmiştir. Güvercinler bütün camilerimizin, camlarını kırıyorlar, buralara yuva yapıyorlar, kirletiyorlar. Kayyumlar, müezzinler camilerin son cemaat yerlerindeki aralık sütunlarının üstlerine bu mahlûkların konmamaları için çivili tahtalar geriyorlar.

Eskiden İstanbul'da bu kadar çok güvercin bulunmadığı için dedelerimiz böyle yapmaya lüzum görmemişlerdir.

Batılılar bu ilâhî (!) kuşlarından bıkmışlar, şimdi bunları kısırlaştırmak istiyorlar. Yeni

Camii önüne herkes gibi veremli hastalar da tükürürler. Güneş tükrükleri kurutur. Bu mahlûklar kanatlarıyla yerdeki bütün zararlı şeyleri havaya uçururlar.

Güvercin, sığırcık ve bıldırcın gibi bir av hayvanıdır. Camilerimiz, türbelerimiz, abide mahiyetindeki eserlerimiz bunlar yok edilmedikçe temiz tutulamayacaktır. Kuşadası'nda bir ara camileri ve türbeleri kirletiyorlardı. Kuşadalılar faaliyete geçmişler, bunları avlamışlar. Şimdi Kuşadası'nda tek bir güvencin kalmamıştır. Güvercin bir av hayvanıdır, avlanıp yenilebilir.

Okul Müdürü Mekteb-i Tıbbiyye'nin teşrihhânesinden Karacaahmed'e kadar giden bir tünel bulunduğunun söylendiğini, kendisinin de o tarafa doğru 30 metrelik bir kısmını gördüklerini söylediler. Yol ve köprü açılırken bu tünelin bozulduğunu sandıklarını da ilâve ettiler. Geceleri Karacaahmed Mezarlığı'ndan bu tünel ile gizlice taze ölüler getirilip, öğrencilerin tetkikine verilirmiş. Sonra da götürülüp yerlerine konurmuş. Ben bu rivayeti yazılı bir belge ile tespit edemedim.

Ben 20 Temmuz 1975 Pazar günü saat 19.00'da Haydarpaşa Lisesi'ni çer, çöple, molozla, dağ gibi kömür tozlarıyla kapanmış olan deniz tarafından bir daha incelemek istedim. Yolunu zor buldum. Muhteşem kapının önüne dökülen kömür tozu dağına zor çıktım.

İstilaya uğramış bir şehir binası görünüşü içinde eski mamurluğuna ağlayan binanın kapılarını, pencerelerini, kırılıp dökülen saçaklarını yüreğim burkularak bir daha seyrettim. Sağ tarafındaki kapıdan sonra içerlek çöplükte genç bir adam vardı. Okulun mutfak kapısı buraya açılıyormuş. Birkaç düzine kedi yavrusu vardı. Adamın arkası bana dönüktü, benden haberi yoktu. Seslendim, selam verdim. Türkçe bilmiyordu. Bir profesör olduğunu anladım, kaleme davrandım. İsmini yazacaktım, müsaade etmediler, yalnız elleriyle işaret ediyordu. Bu bina harıl harıl yıkılıyor demek istiyordu. Kedilere ciğer getirmişti galiba. İngiliz Mezarlığı'ndan sonra buraya geldiği anlaşılıyordu. Belki Kırım Savaşı'nda Türklerin müttefiki olan İngiliz askerlerinden bir dedesi veyahut yakını burada gömülüydü.

Saat 19.00'un sessizliği ve kimsesizliği içinde bu İngiliz profesör burasını inceliyordu. Kim bilir bizi ne kadar ayıplıyordu?

HAYREDDİN ÇAVUŞ MEKTEBİ - TAŞ MEKTEP

Bu Mektep, Kanunî devrinin çavuşlarından Hayreddin tarafından caminin bitişiğine yaptırılmıştı. Taş Mektep diye meşhurdu.

Mektep, kadro dışı bırakılan mescidle beraber enkazcıya satılarak yok edilmiştir[11].

KAPI AĞASI - YAKUB AĞA MEKTEBİ

Bu Mektep, Üsküdar'da Toptaşı - Gündoğumu Caddesi'ndedir. Mektep, muntazam kesme taşla yapılmıştır. Mermer kapı sövelerinin içlerini kabartmalar süsler. Kapı kemerinin üstünde bir satırlık sülüs kitabesi şudur:

"Kale Resûlüllâhi sallâllâhü aleyhi ve selem: Talebü'l-ilmi farîzatün alâ küll-i Müslimîn ve Müslimetin"

11 Kitabımızda "Hayreddin Çavuş Mescidi'ne" bakılsın.

Kapı Ağası Divitçiler Çeşmesi

Kapı Ağası Mektebi

"Allah'ın Resulü buyurdu: İlim istemek erkek, kadın herkese farzdır." demektir.

Kapının önündeki revakın zarif kubbesi çökmüştür. Başka yerlerde, eşine az rastlanan oluklu mermer sütunları param parça olmuştur. Sütun başlıkları, devri mimarisinin güzel eserleri idi. Mektebin kubbesinin kurşunları soyulmuştu. Kubbenin kilit ve alem taşı yere düşerek parçalanmıştı.

Çeşmenin üstündeki mektebe, 12 taş basamaklı merdivenle çıkılır. Mektepten sağa ve sola ikişeri altta, ikişeri üstte dörder pencere açılır. Kapı tarafında yalnız iki alt pencere vardır. Karşı tarafında iki dolabı vardır. Burasını bir kubbe örter. Soldaki bir kapıdan küçük bir odaya geçilir. Burası mektep hocasının odasıdır. Duvarlarında hiçbir yerde şimdiye kadar rastlamadığım zincirli kandil kabartmalar vardır. Odanın altı, çeşmenin mahzenidir. Bu oda sağa şahnişin halinde taşmıştır. Devrinin çok muvaffak bir eseri olan bu abide kurtarılmalıdır. Burası bir ara mescid olarak kullanılmıştır. Odasında da imamlar otururdu.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi, burasının kütüphâne olduğunu söylerken yanılmıştır[12].

Mektep altındaki çeşme ile beraber H 1089 - M 1678 yılında eski Saray Ağası Yakub Ağa tarafından yaptırılmıştır. Saray Ağası Yakub Ağa Çeşmesi'ni yazarken ağa hakkında geniş bilgi verildi.

Mektebin sağında mezarlık vardır. Burada sarılıktan H 1175 - M 1761 yılında ölen Lütfullah'ın ve yaptıran Yakub Ağa'nın H 1091 - M 1680 yılında öldüğünü gösteren mezar taşlarını bulmuştum.

Ben bu incelemeyi 1941 yılında yapmıştım. Sonra Üsküdar'dan Zeynep Kâmil'e yol açılmıştır. Mektep ve çeşme, giderken solda ve yüksekte kaldığı için taş bir duvarla payandalanmıştır.

KANDİLLİ MEKTEBİ

Bu mektep, Kandilli'de hamamın yanındadır. Anadolu Başhalifesi Mehmed Efendi yaptırmıştı.

Mektebin hocası için günde on sekiz akça vakfetmiş, ayrıca kahve gümrüğünden günde altı akçalık hasır ve kömür parası ayırtmıştır. Hadice Hatun isminde bir hayırsever, mektep meydanına bir kuyu kazdırarak vakfetmiştir. Burada bundan başka altı kuyu daha vardı[13].

Kuyular gibi mektep de yok olmuştur.

MİHRİMAH MEKTEBİ

Bu mektep, Üsküdar'da Mimar Sinan'ın Mihrimah adına H 957 - M 1550 yılında yaptığı külliyesi arasındadır.

Caminin yol aşırı karşısında ve köşe başındadır. Altında çeşmesi vardır. Muntazam kesme taşla yapılmıştır. Avlusunda su muslukları vardır.

Mektebin önündeki tek kubbeli kısımda yazın ders okutulurdu. Önü sonradan örülmüştür. Buradan soluna kapı tarafına birer, sağına da dört pencere açılır. Buradan bir kapı ile asıl kışlık odaya girilir. Tek sağır kubbelidir. Bu kubbeyi dört köşesinden mini mini dört yarım kubbe etekler, burasının altı su mahzenidir. Burası altı pencereden ışık alır.

Mektep, son senelerde tamir edilmiştir. Çocuk kütüphânesi olarak kullanılmaktadır.

KULELİ ASKERİ LİSESİ

Bu askeri okul Vaniköy ile Kandilli arasında, Kandilli asfaltının sağında, yol aşırı deniz kenarındadır. Çift kulesi ile haşmetli duruşuyla Boğaz'ı süsleyen bu okulun, kurulduğu yerin çok eski bir tarihi vardır. Burası Yavuz Sultan Selim zamanında Kule Bahçesi adlı bir has bahçe idi. Bahçenin sağ tarafında Vaniköy'ün bulunduğu yerlere Papaz Korusu derlerdi. Papaz Korusu'nu Sultan IV. Mehmed, Vânî Mehmed Efendi'ye vermiştir. Yavuz zamanında bu Kule Bahçesi bostancıbaşının emrindeydi. Bostancıbaşı teşkilatından, bahçenin içindeki kulede vazife görenler vardı. Bu kuleden dolayı bahçe, Kule Bahçesi adını almıştır.

Kuleli Askeri Lisesi Kumandanı Kurmay Albay Tayyar Argun

Kanunî Sultan Süleyman, Kule Bahçesi'nin hâkim bir yerine birkaç katlı, cihannümalı bir kasır yaptırmıştır. Evliya Çelebi, gözüyle gördüğü bu kasrı şöyle anlatıyor:

"Sultan Süleyman bir kasr-ı âlî ve müzeyyen inşa etmiştir ki, cihannümadır. Her katında fıskiyeler ve fevvareler, müteaddit hücreler vardır ki halen Kule Bahçesi derler. İçinde Süleyman Han'ın kendi elleriyle diktikleri bir servi vardır ki hâlâ kudret-i ilâhiyyeye delil olacak kadar bedîdir, güzel endamından, bir dalı bile dışarıya taşmış değildir. Bu bahçenin her meyvesi, alelhusus inciri pek övülür[14]."

14 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 468.

Evliya Çelebi'miz Kanunî'nin bu muhteşem kasrını anlatırken de şunları yazıyor:

"Kule Bahçesi: Papaz Korusu'na yakındır. Sultan I. Selim Han, Şehzâdesi Süleyman Han'a gazab ederek öldürülmesi için bostancıbaşıya teslim etmiştir. Bostancıbaşı sem'an ve tâatan deyüb Süleyman Han'ı aldı. Bostancıbaşı, Osmanlı Devleti'nin hayrını isteyen bir kişi olduğundan devlet bağının bir dalı olan Süleyman Han'ın yerine bir çocuğu telef ederek gömmüş ve Süleyman Han'ı üç sene kıyafet değiştirerek bu Kule Bahçesi'nde saklamıştır.

Yavuz'un hırkası

Sultan Selim Han, Mısır fethinden gelip de yavaş yavaş ahiret kokularını duymağa başlayınca:

– Bostancıbaşı, mazlum Süleyman için büyük hata işledim! İşte şimdi bilâveled (erkek çocuksuz) ölürsem, bu Âl-i Osman kime intikal edecektir? demiş.

Bostancıbaşı bunu dinleyince hemen yeri öpüp ayrılmış, gidüp Kule Bahçesi'nden Süleyman Han'ı getirerek babasının tahtına yüzünü sürdürmüştür. Sultan Selim ise Süleyman'ı bağrına basub kucaklamıştır.

Nihayet hilâfet Sultan Süleyman'a gelince Bostancıbaşı'ya Mısır verilmiştir. Süleyman üç sene kalup çabaladığı bahçede daha sonra süslü, muhteşem, yüce bir kasır yaptırmıştır[15]."

Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi adlı eser, Evliya Çelebi'den de faydalanarak şunları yazmıştır:

"Kuleli diye maruf olan şu cesim bina yeri vaktiyle Bostancıbaşı odaları adıyla anılırdı. Daha evvelleri buraya Kuleli Bahçe denirdi. Kanunî Süleyman'ın gençliğinde bu bahçeye kendi eliyle servi diktiği tevatürle bize kadar gelmiştir[16]."

Genel Kurmay Başkanı Semih Sancar, Kuleli Askeri Lisesi'nde

Sultan II. Mahmud H 1244 - M 1828 yılında burada süvarilere mahsus bir kışla yaptırmıştır. Kışla ahşaptı[17].

Sultan Mahmud, kışlanın yol aşırı sağındaki Kaymak Mustafa Paşa'nın yaptırdığı camiyi de H 1253 - M 1837 yılında fevkânî olarak yeniden yaptırmıştır. Pertev Paşa bu cami için 8 mısralık bir tarih söylemiştir[18]. Caminin kapısı üstünde de turası vardır. Bu mescidde Padişah için bir de mahfel yapılmıştı. Padişah bazen Cuma namazını burada kılar, kışlada kendisine tahsis edilen dairede oturur, subayların ve erlerin öğretim ve öğrenimleriyle bizzat meşgul olurdu.

15 Başka kaynaklarda rastlamadığımız bu bilgiyi Evliya Çelebi'den, dilini bu günkü dilimize uydurarak aynen aldım.

16 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 120.

17 Mir'ât-ı İstanbul, s. 202.

18 Kitabımızın "Camiler" bölümündeki "Kuleli Camii" başlığına bakılsın.

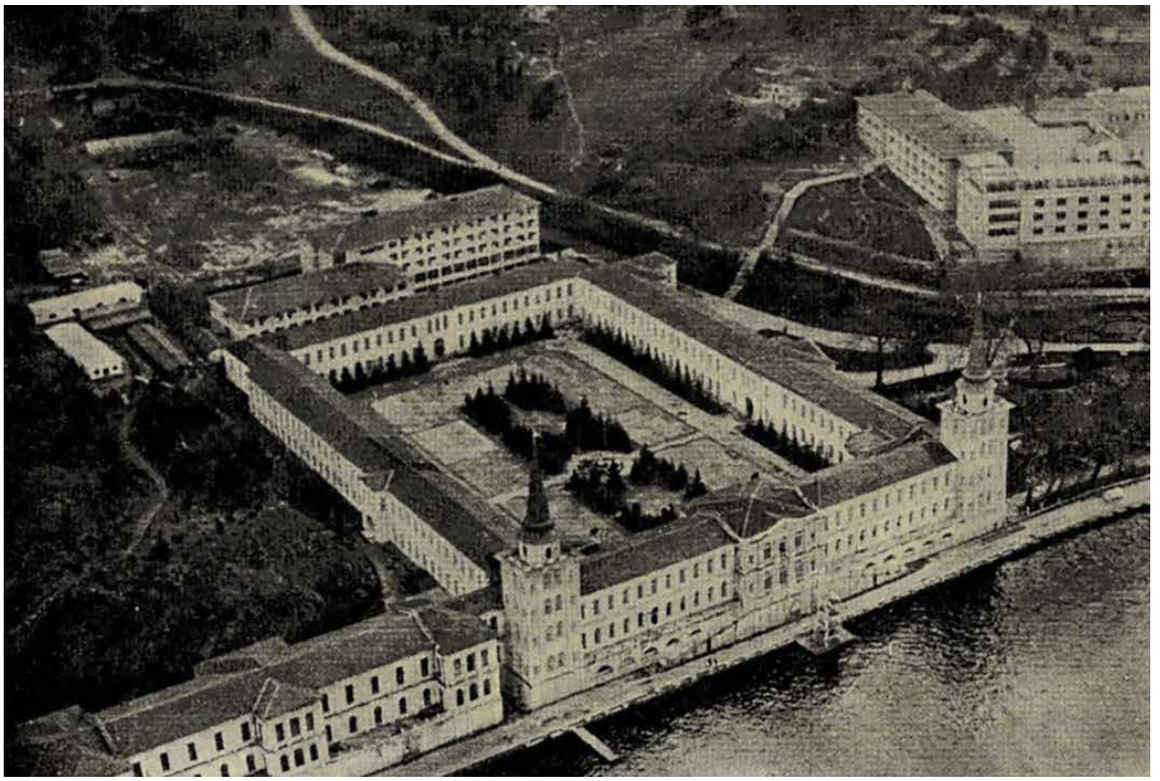

Kuleli Lisesi

Bazen kışlaya yarım saat uzakta, yukarıda olan talimhâneye giderek oradaki köşkünde kalır, Asâkir-i Mansûre'nin talimlerine nezaret eder, çok kere kendi kumanda vererek askerin iyi yetişmesine çalışırdı. Bazen şimdiki rasathâne yerinde bulunan İcadiye Kasrı'nda gecelerdi. Bu kışla, Sultan Abdülmecid zamanında yanmıştır. Sultan Abdülmecid kışlayı yarısı ahşap, yarısı kârgir olarak H 1261 - M 1845 yılında yenilemişti. Kışla, Kırım Savaşı'nda müttefikimiz olan İngiliz askerlerine verilmişti. Bunlar harp sonunda dönerlerken kışlayı ateşlemişler ve yakmışlardır.

Sultan Abdülmecid, Boğaz'dan geceleri gemilerin kolaylıkla geçmeleri için yapılan bir fener bahçesinin temellerini genişleterek buraya büyük bir hastahâne yaptırmıştır. Şimdi bu hastahâne binası yok olmuştur. Ben bu hastahânenin kapısı üzerindeki kitabeyi şimdi Kuleli'nin arkasındaki bir binanın duvarına tespit edilmiş buldum.

Ortasında Sultan Abdülmecid'in çiçekli bir tuğrası vardır. Tuğranın iki yanlarında güzel bir ta'lîk ile şu on dört mısralık tarih manzumesi okunur:

طبیب چاره سار همتی عبد المجید خانك
وجود ملك واجناده ویریر ییك درلو استحكام
اكر كورسیدی سرعسكر رضا پاشایی
حكیم اوغلی اولوردی علت حیرت ایله سرسام
بوحسته خانه یی اول شهسوار لطف ایدوب بنیاد
سواری قوللرین احیا بیوردی ایلدی انعام
بنانك رفعتندن یا هوانك خاصه سندندر
درونی چاره سز ایتمز قبول علت واسقام
بری مهمل بری معجم ایكی تاریخ نو بولدی
بو تركیب مقرر خلد ایدوب حق صفوته الهام
بو بالا حسته خانه قصر سرور اولدی ١٢٦١
سواری جیشنه غبد المجید خان قیلدی چوق اكرام
١٢٦١

Şair Safvet'in hazırladığı bu kitabeye göre hastahâneyi Sultan Abdülmecid adına Serasker Hasan Rıza Paşa H 1261 - M 1645 yılında yaptırmıştır. Son iki mısradan birisinin bütün harfleri, birisinin yalnız noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1261 rakamları çıkar ki, bunlar altlarına da yazılmıştır.

Kuleli okulunun solunda ahşap, tavanı çökmüş ve yok olmuş dikdörtgen şeklinde, duvarı taş ve tuğla ile yapılmış, şimdi spor salonu olarak kullanılan yapının kapısının üstüne, sonradan tespit edilen bir mermerin ortasına Sultan Abdülmecid'in tuğrasının iki tarafında da on mısralık, ta'lîk ile yazılmış şu kitabesi okunur:

شه سوار داور عبد المجید عادلك
آت سوروب فرزانه یاپدی بر كوزل تعلیمكاه
عمرینی اقبالنی اجنادینی موفور ایدوب
ایتدی رفتار اسب طبعم وادی سخنده باق
پادشه عبد المجید آتلی یه یاپدردی مانژ
- رؤیت ایتسه عدلنی كسری اولوردی چاكری
- اول شنهشاهك رضا جویی اولان سرعسكری
- اول مجاهد داورك یزدانم اولسون یاوری
- بو ایكی تاریخن اولدی كلك صفوت رهبری
- حق ایده مقبول اول سلطان عسكر پروری
١٢٦١

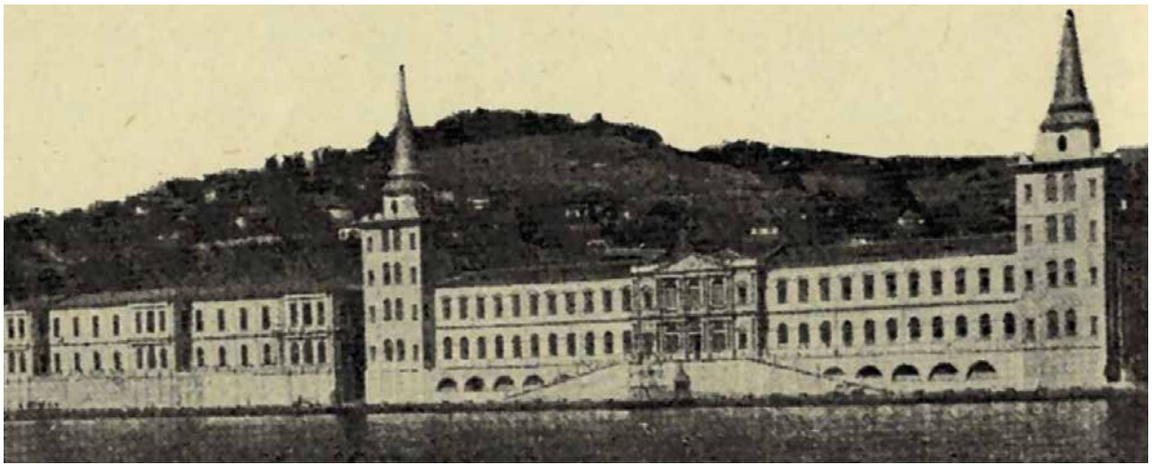

Kuleli Lisesi'nin bugünkü hali

Son iki mısrai ebced hesabına vurulunca 1261 rakamları çıkar. Bu altına da yazılmıştır.

Serasker Hasan Rıza Paşa, H 1261 - M 1845 yılında Sultan Abdülmecid adına talimgâhtaki maneji yaptırmıştır.

Talimgâh ve manej hastahâne gibi yıkıldıktan sonra kitabe buraya nakledilerek demirlerle kapının üstüne tespit edilmiştir. Buranın da sonradan manej olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Bu kısmın sonuna da bazı ek binalar yapılmıştır. Buraya eski kışlaya ve talimhâne köşküne ait olduğunu sandığımız bazı kitabeli mimari parçalar atılmıştır.

Yanan kışla, Sultan Abdülaziz zamanında kârgir olarak yeniden yapılmıştır. Deniz tarafına açılan kapısının sahanlığına iki taraflı mermer basamaklı merdivenle çıkılır. Kapısının üstünde Sultan Abdülaziz'in tuğrası altında çok güzel bir ta'lîk yazıyla şu kitabe okunur:

قله ليده قلعه آسا ايتدى انشا بردها
شاه دوران يابمش ايدى چون معلا قشله يى
صدر وسرعسكر ايكن تاريخنى يازدى فوأد
قيلدى خان عبد العزيز بنياد والا قشله يى ([19])
١٢٧٩
نمقه عبد الفتاح سرسكه كنان

Bu kitabeyi, sadrazam ve Serasker Konyalı Keçecizâde Fuat Paşa hazırlamıştır. Bir de yeni harflerle okuyalım:

Kuleli'de kal'a âsâ itdi inşa bir daha
Şâh-ı devrân yapmış idi çün muallâ kışlayı
Sadr ü serasker iken târîhini yazdı Fuâd
Kıldı Han Abdülaziz bünyâd vâlâ kışlayı
1279[20]

Yazıyı Sikkegenbaşı Abdülfettah Efendi yazmış ve imzasını da atmıştır.

Tarih kitabelerinde çok kere son bir veya ikinci mısralarının noktalı veya noktasız

19 Elif harfi kırılmıştır.

20 Bu kitabeyi Mehmed Râif Bey yanlış kopya etmiş, tarihini de 1277 şeklinde okumak suretiyle hatasını katmerleştirmiştir. Hattatın altındaki ketebesini de okuyamamıştır.

harfleri ebced hesabına vurularak tarih çıkar. Bu kitabede Fuat Paşa *"Tarihini yazdı Fuad"* dediğine göre dördüncü mısraın bütün harfleri hesaba vurulunca 1506 rakamları çıkması lazım gelir. Manzumede bir tâ'miye de olmadığına göre esasen şair olmayan Fuat Paşa'nın bunu ebced kurallarına göre hazırlamamış olduğu anlaşılıyor. Altındaki rakam binanın yapılış tarihi olarak kabul edilir. Bu, muhteşem abide için büyük bir talihsizliktir.

Kuleli'nin bu büyük kapısının önündeki mermer sahanlığın altında da bir kapı vardır. Sultan Abdülaziz'in bu kapının üzerinde bulunan taşa kazınmış tuğrası çalınmış ve yerine bir teneke geçirilmiştir.

Kuleli'nin önündeki yol çok dardı. Son senelerde deniz doldurulmak suretiyle genişletilmiştir.

Kule Bahçesi'nin (Kuleli) adının çok eski olduğu anlaşılıyor. Bizanslılar zamanında Papaz Korusu'nun yanında bulunan bu yerde Bizanslıların kuleli bir manastırı varmış. Fetihten sonra Osmanlıların hasbahçesi haline gelmiş, Kule Bahçesi adını yaşatmıştır.

Sultan Abdülmecid, kışlayı yenilerken iki kule yaptırmıştı. Kışla, Kırım Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransız askerleri tarafından kasten yakılmıştır. Sonra Sultan Abdülaziz'in kalfası Balyan tarafından yenilenirken yine iki kule yapılmıştır. Kuleler yine yıkılmıştır. Son tamirinde yeniden yapılmıştır.

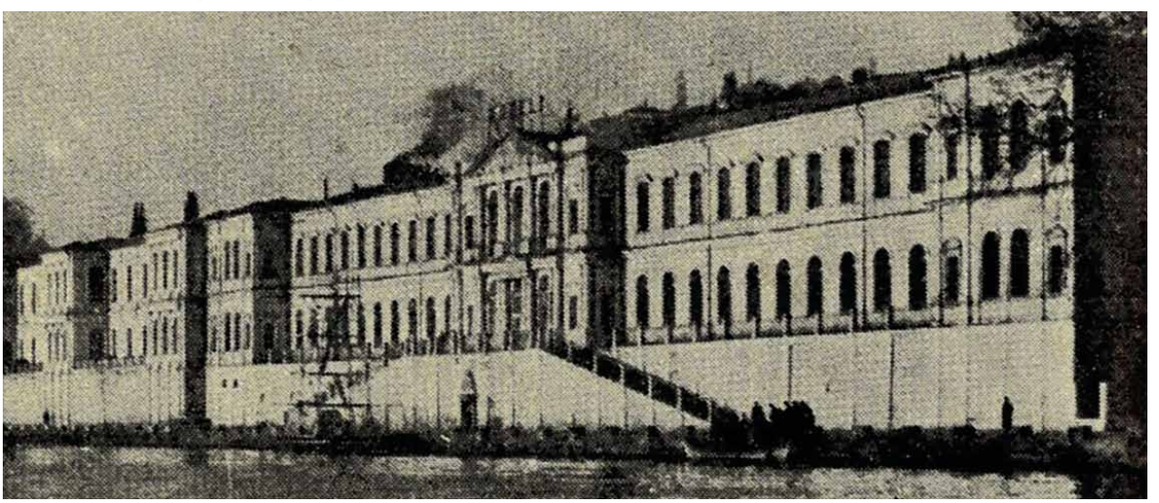

Kuleli Lisesi'nin bugünkü hali

Sultan II. Mahmud zamanında H 1242 - M 1826 yılında devletin başına bela ve felaket olan yeniçeriliğin kaldırılması, yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun kuruluşu kışla sayısının arttırılmasını gerekli kılıyordu. H 1244 - M 1828 yılında Kule Bahçesi'nde yeni bir kışla kurulması kararlaştırılmış, Atanaj ve Nikola adlı iki Rum'un arsaları da satın alınarak buraya yukarıda yazdığımız gibi tek katlı ve ahşap bir kışla, biraz yukarısına da talimhânesi yapılmıştır. Sultan Abdülmecid zamanında bir ara bu kışla boşaltılmıştı. Yine yukarıda yazdığımız gibi bu padişahın zamanında kışla yanmıştı. Yerine yarı ahşap yarı kârgir bir kışla yapıldı. Yeni kışlanın iki tarafında kuleler bulunduğu için Kule Bahçesi'ndeki bu kışlaya *"Kuleli Kışla"* denildi.

H 1270 - M 1853 - H 1273 - M 1856 yıllarında devam eden Kırım Savaşı'na katılmak

üzere müttefik sıfatıyla İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerlerinin bir kısmı Fransa'nın İstanbul maslahatgüzarı M. Cheffer'in isteğine uyularak bu kışlaya yerleştirilmişlerdi (H 1271 - M 1584).

Burası müttefik askerlerin kışlası ve hastahânesi haline getirilmiştir Kırım Savaşı'nda yaralanarak İstanbul'a gelen müttefik askerlerinden burada tedavi edilirlerken ölenler kışlanın kuzeyindeki mezarlığa gömülürlerdi. Buraya İngiliz Mezarlığı denilirdi. Sonra bunların kemikleri Haydarpaşa'daki İngiliz Kabristanı'na nakledilmiştir.

Yukarıda genişçe yazdığımız ve kitabelerini aynen verdiğimiz kışla, müttefik askerleri tarafından yakıldığı için Sultan Abdülaziz H 1279 - M 1862-63 yılında kışlayı ana duvarları kârgir, iç bölümleri, tavanları ve tabanları ahşap olarak yaptırmıştır.

H 1289 - M 1872 yılında Maçka Kışlası'nın yerinde yeniden kârgir bir silahhâne yapıldığı için Maçka Kışlası'ndaki Mekteb-i Îdâdî-i Şahâne Kuleli Kışlası'na taşındı, burası askeri okul oldu.

Mekteb-i Ulûm-i Harbiyye ve Mekteb-i Fünûn-ı Îdâdîyye aynı gün ayrı ayrı saatlerde Sultan Abdülmecid tarafından 10 Ekim 1846 ve 19 Şevval 1262 günü merasimle öğretime açıldı.

H 1263 - M 1864 yılına kadar Kara Mühendis Okulu (Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn) ve Deniz Mühendishânesi (Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn), Mekteb-i Tıbbiyye ve Mekteb-i Harbiyye'nin yanında ayrı ayrı idadi okulları vardı. Bütün bu idadilerin eğitim ve öğretimlerinin daha mükemmel hale getirilmesi için birleştirilerek müşterek bir programla öğrenimlerine devamı daha ekonomik görüldü.

Dört îdâdî, 12 Ekim 1864'te (H 1281) birleştirilip, Galatasaray Kışlası'nda öğretime başladı. Yeni okula Mekteb-i İdâdî-i Umûmî adı verildi.

Üç yıl birleştirilmiş bir programla okuyan bu okullar, H 1284 - M 1867 yılında ayrıldılar.

Kara Mühendishânesi İdâdîsi Halıcıoğlu'na, Deniz İdâdîsi Heybeliada'daki Deniz Mühendishânesi yanına, Harbiye İdâdî (İdâdî-i Şâhâne) Tıbbiyye İdâdîsi de Kuleli Kışlası'na taşındılar.

Maçka Kışlası'nın yerinde Sultan Abdülaziz tarafından Balyan Kalfa'ya mükemmel bir silahhâne yaptırılması kararlaştıranca İdâdî-i Şâhâne, Kuleli Kışla'ya taşındı. Kışla koğuşlarına sıralar koyularak öğretime başlandı (H 1289 - M 1872).

Ordu bu tarihten itibaren Kuleli Askeri İdâdîsi adını aldı. H 1294-95 - M 1877-78'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine kışla hastahâne haline getirildi ve Kuleli Askeri İdâdî'si Pangaltı'daki Harbiye Kışlası'na (şimdiki Askeri Müze'ye) nakledildi. Savaşın sona ermesinden bir yıl sonra okul tekrar Kuleli Kışlası'na döndü (H 1297 - M 1879).

Tıbbiyye - İdâdîsi de kışlanın içerisindeydi. Mevcudun artması dolayısıyla okul dışındaki sırt üzerinde bulunan okul hastahânesi boşaltılarak burası Tıbbiyye İdâdîsi'ne verildi. Hastahâne ise Beylerbeyi'ne taşındı[21].

21 Mir'ât-ı İstanbul sahibi, Beylerbeyi'nin neresine taşındığını söylemez.

Tıbbiyye İdâdîsi, H 1319 - M 1901 yılında Haydarpaşa'ya nakledildi.

H 1327 - M 1909 yılında Vaniköy tarafındaki Kuleli Kışlası'na bitişik yeni kârgir bir bina eklendi. Bu kısımda kimyahâne, kütüphâne, arziyyat müzesi, mütalaa ve şeref salonları, okul müdürüne mahsus daireler vardı.

H 1331-32 - M 1912-13 Balkan Savaşı sırasında Kuleli Kışlası tekrar hastahâne oldu, öğrencilerin bir kısmı bugün Kandilli Kız Lisesi'nin bulunduğu Vâlide Sultan Sarayı, bir kısmı da Beylerbeyi Sarayı yanındaki binalara taşındılar. H 1332 - M 1913 yılı sonunda kışlada yeniden öğretime başlandı. Birinci Cihan Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi şartlarına uyularak İtilaf Devletleri askerleri (İngiltere-Fransa-İtalya) İstanbul'a girmişlerdi. Bu devletler adına 1919 Temmuz'unda (H 1338) İngilizler depo, transit ambarı olarak kullanmak üzere Kuleli Kışlası'nı istediler.

Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nezareti, Kadıköy Mıntıka Kumandanlığı'na bu yolda telefonla Okul Müdürü Halil Rüştü Bey'e 24 saatte okul binasının boşaltılması emrini verdi. Bütün öğrenciler, öğretmenler ve subaylar 24 saat içinde okul eşyasını okulun yanındaki cami meydanına taşıdılar. Boşalan bina üç gün sonra gelen bir İngiliz heyetine makbuz karşılığı teslim edildi.

Depo ve transit ambarı olarak kullanılmak üzere boşaltılan Kuleli Askeri İdâdî binası, İngilizlerin izniyle Ermeni Yetiştirme Okulu olarak Ermenilere verildi. İstanbul'dan gelip geçen Ermeni göçmenleri de mektepte yatıp kalktılar.

1919 Temmuz'u (H 1338) sonlarında okul öğrencileri ve eşyası Kâğıthâne'deki Sünnet Körfezi'nin yanında bulunan çadırlara yerleştirildi. İstanbul'da evi olan öğrenciler evlerine bırakıldı. Dersler durdu. Üç ay çadır devrinden sonra 1919 Ekim'inde (H 1338) okul Maçka'da Silâhhâne'nin yanındaki karakola (Silâhhâne'nin idare müdürlüğü binasına) taşındı. İngilizler, okulun öğrencilerinden endişelendikleri ve korktukları için okul Beylerbeyi Sarayı'nda sağlığa elverişli olmayan, son derece kötü bir binaya taşındı, burada derslere yeniden başlandı.

Kuleli Askeri İdâdîsi gençlerinin vücutça ve yaşça olgun, silah kullanmasını bilen son sınıf öğrencilerinin gizlice Anadolu'ya geçmeleri üzerine Damat Ferit Paşa Kabinesi, Okul Müdürü Halil Rüştü Bey ve iki subayın nezarete alınmaları için emir vermişti.

26 Ağustos 1922'de (H 1341) başlayan Büyük Taarruz 9 Eylül'de Türklerin parlak zaferiyle sonuçlandığında İngilizler, kışlayı ve girdikleri birçok yerleri Türk makamlarına teslim ettiler. Okul eski, şerefli ve şanlı yuvasına tekrar kavuştu.

Kırım Savaşı müttefikimiz İngilizler, dedeleri gibi okulumuzu yakmadılar. Daha doğru bir ifade ile yakma cesaretini gösteremediler.

H 1343-44 - M 1923-24 öğretim yılı Tevhîd-i Tedrisat (derslerin ve öğretimin birleştirilmesi) kabul edilmesi üzerine okul sivil lise haline getirildi. Öğrenci ve öğretim idaresi Millî Eğitim Bakanlığı emrine verildi. On iki sınıftan oluşan Kuleli Askeri Lisesi bir sınıfı kaldırılarak on bir sınıflı bir okul oldu. Böylece Kuleli Lisesi adını aldı.

Öğrencilerin giyinişinde bazı değişiklikler yapılarak askeri işaretler kaldırıldı, birer kalpak giydirildi.

H 1342 - M 1923-24 öğretim yılı sonunda okul tekrar Millî Savunma Bakanlığı emrine verildi. Kuleli Askeri Lisesi adını aldı.

1 Eylül 1939'da (H 1358) İkinci Dünya Savaşı başladı. Türkiye Cumhuriyeti bu savaşta tarafsız kaldı. 7 Nisan 1941'de (H 1360) Alman ordularının Bulgaristan ve Macaristan'dan geçerek Yugoslavya ve Yunanistan üzerine saldırışı karşısında Kuleli Lisesi'nin Anadolu'da daha emniyetli bir şehre gönderilmesi gerektiğinden evvelce hazırlanan seferberlik planına göre 1941 Mayıs'ında (H 1360) İstanbul'dan ayrılan okul, Konya'ya gitti. Konya İstasyonu arkasındaki 13. Piyade Alayı, İsmail Paşa Değirmeni, Fahreddin Paşa Kışlası, eski Ziraat Mektebi ve Ebüzziya Tevfik Bey'in konağından ibaret beş binaya yerleştirildi. Altı yıl derslere Konya'da devam edildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden 7 yıl sonra Kuleli Askeri Lisesi tekrar İstanbul'a döndü. İkinci Dünya Savaşı içinde Kuleli Kışlası binası ve arkasındaki eski rüşdiye ve hastahâne binaları, bin yataklı cildiye hastahânesi, Boğaz Nakliyat Kumandanlığı emrine verilmişti. Hastahâneden boşalan esas kışlaya Kuleli Askeri Lisesi'nin 18 Ağustos 1947'de (H 1367) Konya'dan ayrılan birinci 19-20 Ağustos 1947'de (H 1367) ikinci ve üçüncü kafileler, 19-20-21 Ağustos 1947 akşamı (H 1367) İstanbul'a gelerek yerleştiler.

Eski rüşdiye ve hastahâne binaları da İkinci Dünya Savaşı içinde Alaşehir'de derslerine devam eden Maltepe Askeri Lisesi emrine verildi.

H 1370 - M 1950 yılında Maltepe Askeri Lisesi kaldırılarak Kuleli Askeri liseleriyle birleştirildi. Yukarıdaki bina yıktırılarak Okul Kumandanı Kurmay Albay Rifat Üzel zamanında yeniden yapıldı. Okulun kuzey, güney ve orta bahçeleri tanzim edildi. Yukarı okul binası 1963-64 öğretim yılında tamamlanarak dördüncü sınıflara tahsis edildi.

Tarihî binanın arkasındaki servis binası H 1385-89 - M 1965-69 yılları arasında Okul Kumandanı Kurmay Albay Bayram Arslan tarafından yaptırıldı.

Arkadaki atletizm sahası, okul şeref salonu, askeri liselerin Hersek bölgesindeki kaplı okulun önündeki yol ve okulun iç asfaltlanması Okul Kumandanı Kurmay Albay Doğan Güncan zamanında yapılmıştır. H 1391-94 - M 1971-74'te. Okul bugün her yönden dört başı mamur bir hale getirilmiştir. Türk milleti bu okuluyla övünebilir.

Okul Müdür ve Komutanları

Mekteb-i Fünûn-ı Îdâdîyye açıldığı 1846'dan beri önemli değişikliklerle son şeklini aldığı Kuleli Askeri Lisesi'nin içinde bulunduğu, 1974 yılına kadar müdürlük yapmış kumandanlar:

RÜTBESİ	ADI VE SOYADI	BULUNDUĞU YIL	AYRILDIĞI YIL
Mirliva	İbrahim Paşa	1846	---
''	Ali Bey	1852	1862
''	Galip Paşa	1862	1864
Miralay	İshak Bey	1864	---
''	Ethem Bey	1874	---

‘’	Halil Paşa	1876	---
‘’	Mehmet Refik Bey	1886	---
Mirliva	Mehmet Ziya Paşa	1893	1904
‘’	Ali Rıza Paşa	1904	1907
Kaymakam	Şevket Bey	1907	1907
Miralay	Süleyman Bey	1907	1908
Binbaşı	Vehip Bey	1908	1910
Kaymakam	İbrahim Bey	1910	1911
Em. Kaymakam	Hüsameddin Bey	1911	---
Miralay	Celâl Bey (Sığındere)	1846	---
Kaymakam	Cevat Bey (Kura)	1927	1928
Miralay	Talât Bey	1928	1928
Kaymakam	Arif Bey (Tanyeli)	1929	1930
Kaymakam	Mustafa Sabri Bey (Bese)	1931	1931
Kaymakam	Rıfat Bey (Mataracı)	1931	1932
Kaymakam	Hamdi Doğruer	1932	1935
Kur. Bnb.	Cemal Oğan	1935	1936
Kur. Yb.	Ragıp Altan	1936	1937
Kur. Alb.	Tevfik Topçu	1937	1938
Kur. Yb.	Bedri Er	1938	1939
Kur. Alb.	Yusuf Egeli	1939	1939
Kur. Alb.	Aziz İlter	1939	1940
Kur. Alb.	Ekrem Atasel	1940	1942
Kur. Alb.	Adil Peköz	1942	1946
Kur. Alb.	Sırrı Acar	1946	?
Kur. Alb.	Remzi Hasdal	?	?
Kur. Alb.	Muhiddin Okyayüz	?	?
Kur. Alb.	Enver Sökmen	1952	1953
Kur. Alb.	Ziya Arbay	1953	1954
Kur. Alb.	Şefik Erensu	1954	1959
Kur. Alb.	Necati Oğan	1959	1960
Kur. Alb.	Rıfat Sami Uzel	1960	1961
Kur. Alb.	Tarık Güryay	1961	1962
----------	----------	1962	1963
Kur. Alb.	Cemal Özsever	1963	1965
Kur. Alb.	Bayram Arslan	1965	1969

Kur. Alb.	Selahaddin Cambazoğlu	1969	1971
Kur. Alb.	Doğan Güncan	1971	1974
Kur. Alb.	Tayyar P. Argun	1974	-----
ÖĞRETİM MÜDÜRLERİ			
Siv. Öğ.	T. Remzi Bey	1931	1934
Öğ. Alb.	İsmail Hakkı	1934	1936
Siv. Öğ	Arif Hikmet Bey	1936	1942
Öğ. Tuğg.	Nazmi Çağan	1942	1945
Öğ. Alb.	Hüsameddin Gültekin	1945	1956
Öğ. Alb.	Zeki Saraçoğlu	1956	1959
Öğ. Alb.	Suat Tümer	1959	1960
Öğ. Alb.	Naci Çakın	1965	1968
Öğ. Alb.	Abdi Kayalı	1968	1973
Siv. Öğ.	Selman Fişek	1973	1974
Öğ. Alb.	Ali Kaytaran	1974	----

Not: Bu kısımda İstanbul vilayeti mektupçusu Osman Ergin'in 4 ciltlik Türkiye Maarif Tarihi'nden ve okulun broşüründen faydalanılmıştır.

Kuleli Vak'ası

Tarihe *"Kuleli Vak'ası"* klişesi ile geçen bir olay vardır. Rahmetli Ahmed Rasim Bey, olayı tarihinde yazmıştır. Diyor ki:

"1275 yılının başlarında memleketi şiddetli bir mali bunalım sarmıştı. Madeni paralar piyasalardan çekilerek yerini "kayme" denilen kâğıt paraya bırakmıştı. Halk son derece sıkılmış idi. Padişahı ittiham ediyordu. Zaten H 1274 yılında Mısır, Tunus, Rumeli ile Bosna vergi meseleleri de artmıştı[22].

Türkiye ve Tanzimat adlı kitapta görülen geniş bilgi de bu münasebetle kısaca buraya alınacaktır.

Sadrazam Âlî Paşa, padişahtan başka kendisine atıp tutanlara hoş görünmek için bazı tedbirler alınmasını münasip görmüştü.

Osmanlı ülkesinin ıslahatına saraydan başlanması lazım geldiğini padişaha arz etti. Sultan Abdülmecid ülkesinin bulunduğu korkunç durumu pek az anlamış olmakla beraber sadrazamın söylediklerini kabul etti. Kendisi hazır bulunduğu halde Babıâli'de okutturduğu bir Hatt-ı Hümâyûn'da idari kötülükleri (suiistimalleri) tasdik ve itiraf etmiş ise de geniş muhiti halkı teskin edemedi. Aksine hükümetinin beceriksizliğini, maharetsizliğini, memleketin çok kötü durumunu resmi bir şekilde açıkladığı için ammenin nefretini arttırdı. Aydın kişilerde başlayan muhalefet fikri, yavaş yavaş kuvvet kazandı. Biraz sonra

bu muhalefet hükümet aleyhinde ciddi ve gizli tertipler şeklinde belirmeye başladı.

Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığının başlarından itibaren etrafını saran ve hükümdarlık nüfuzunu ellerine geçiren ve bunu şahsi çıkarları için kullanan, padişahı tecrübesiz ve kararsız bir hükümdara çeviren entrikalara, vasıta ve irtikâplara, ihtilaslara bilmeyerek cürüm ortağı yapan yakınları aleyhinde bir fikir cereyanı vardı.

Orduda başlayan inkılâp esintisi ulema arasına, idare memurlarının yüksek tabakaları arasına yayıldı. Her yerde daha iyi bir idare için bir akım yayılmaya başladı, Bu sıralarda Türkiye'de aynı maksatlarla olmasa bile, aynı ihtiyacı duyan bir halk umumi efkârı vardı. Bu bir inkılâp yapılması ihtiyacından doğuyordu.

Aslen Kafkasyalı olan askeri ümeradan Hüseyin Paşa'nın idaresi altında bir gizli cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyete girenler pek çok olduğundan iş uzun müddet gizli kalamadı. Muvaffakiyetsizlikle sonuçlandı. Hükümet aleyhine tertiplerde bulunanların maksatları, programları neydi? Şarklı bir Hristiyan imzasıyla o vakit yazılar neşreden bir muharrire göre bir tarafta namus ve istikametlerinden hiç şüphelenilmeyen kimselerden oluşan bir vekiller heyeti, diğer taraftan üyeleri cins ve mezhep ayırt etmeden bütün teb'a arasından seçilmiş bir mebuslar meclisi teşkili maksadıyla hareket olunuyordu.

Hüseyin Paşa Bâb-ı Seraskerî'de, Dâr-ı Şûra başkanıydı. Rivayete göre Sultan Abdülmecid'in israflarından ve suiistimallerinden dolayı onu yok ederek yerine Sultan Abdülaziz'i oturtmak üzere bir cemiyet teşekkül etmişti. Bu cemiyette Rasim Bey, Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi, Fatih hocalarından Nasûhî Efendi, Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi gibi Sultan Abdülaziz'in tahta oturuşunda affedilen kimseler bulunmuştur.

Hüseyin Paşa, Akka Kalesi'nde mahpustu. Bu cemiyet büyüklerinin irtikâpları Serasker Rıza Paşa'nın başkanlığı altında Çengelköyü'ndeki Kuleli Kışlası'nda icra edilmiş ve Midhat Paşa (o zaman efendi) kâtiplik hizmetinde bulunmuşlardı. Ebüzziya Tevfik Bey merhum bunu anlatırken diyor ki:

"Hüseyin Paşa, Şinasi merhumun da bulunduğu cemiyetin başkanı idi. Bunları Tophâne Mektûbî Kalemi'nden Arif isminde biri haber vermiştir. Fakat herif bir istikbal bekleme ümidiyle değil, başının korkusuyla haber vermiş, nihayet korkusundan ölmüştür. Midhat Paşa Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi sıfatıyla Kuleli Kışlası'nda onları sorguya çekmeye memur edilmişti. Fındıklılı Mehmed Efendi adında bir müstantik de maiyetinde bu işi idare edermiş. Dikkate şayan tesadüflerdendir ki Midhat Paşa'yı da İzmir'den İstanbul'a getirilirken İzzeddin Vapuru içinde istintak eden bu Fındıklılı Mehmed Efendi'ydi.

İşte Kuleli Vak'ası budur. Meşrutiyet fikrinin ilk mağdurları burada, sonra meşrutiyet fikrinin dirilticisi Midhat Paşa'nın huzurunda istintak edilmiştir[23].

RIZA PAŞA MEKTEBİ

Bu Mekteb, Vaniköy Camii'nin avlusundaydı. Serasker Rıza Paşa tarafından ahşap olarak ihya edilmişti. Caminin müezzini oturuyordu.

23 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 121-122.

RÜSTEM PAŞA MEKTEBİ

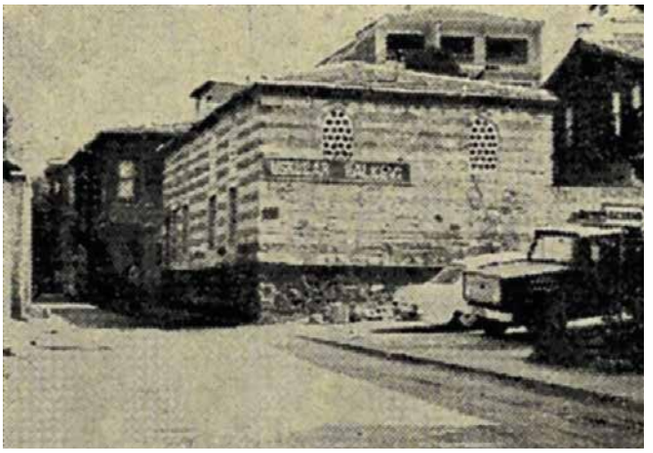

İmrahor'da Rüstem Paşa Mektebi

Bu Mektep, Üsküdar'da İmrahor Camii'nin ve Başkadın Çeşmesi'nin karşısında, Hâfız Abdi Sokağı'nın başındadır.

Yapıda, ilk bakışta bir mimari asalet göze çarpar.

Mektebin altı kesme taşla, biraz yukarısı bir sıra muntazam kesme taş ve üç sıra tuğla ile yapılmıştır. Üstü ahşap örtülüdür.

12 Haziran 1941'de ben mektebi incelerken harap bir halde idi. Halk Partisi'nin bir şubesi işgal ediyordu.

Mektep üç odalıdır. Bizim gazetelerde ısrarlı neşriyatımız üzerine mektep aslına layık bir şekilde onarılmış, pencerelerine alçı çerçeveler geçirilmiştir.

Hadîka sahibi gibi onu incelemeden kopya eden Mir'ât-ı İstanbul sahibi Râif Bey, bu mektebin Mihrimah Sultan tarafından yapıldığını söylüyor. Vakfiyelerinden öğrendiğimize göre mektebi, Kanunî'nin damadı Rüstem Paşa yaptırmıştır.

ŞEYHÜLİSLÂM ÖMER LÜTFÎ EFENDİ MEKTEBİ

Üsküdar'da, Küçük Çamlıca'da, konağının bitişiğine yaptırdığı caminin solundadır. Kârgir, üstü ahşap, tek katlıdır. Kitabesi caminin avlu duvarının dışına, çeşmenin üstüne konmuştur. Üstünde beş satır halinde ta'lîk şu kitabe okunur:

Hazret-i Lütfî Efendi kim odur
Şeyhülislâm ol eb-i fazl ü kemâl
Zevce-i İsmetpenahı Fatıma
Hanım ol Saliha ve huri hısal
Fî sebîlillâh bu zîha mektebi
Eyledi inşa zihî Cennet misal
Padişahım ömrin efzûn ide Hak
Hacı hanım da ola mesrûr-i bal
Cevherin tarihini yazdım Re'fetâ
Dar-ı feyz ü mekteb-i zîbav ü âl
1311

Şair Ra'fet'in hazırladığı kitabenin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1311 tarihi çıkar. Ömer Lütfî Efendi, bu mektebi eşi Fatma Hanım için H 1311 - M 1893 yılında yaptırmıştır. Mektepte şimdi caminin imamı oturuyor.

TÂHİR EFENDİ MEKTEBİ

Bu mektep, Harem İskelesi'ndeki İskele Camii'nin üstünde Karlık Bayırı'nda, Harem Oteli'nin yerindeydi. H 1242 - M 1826 yılında Nişancı Tâhir Efendi tarafından cami ve

çeşmeler yapılırken yaptırılmıştı. Tarih ve tarihî abideler hor görüldüğü bir devirde, otel sahibine çok ucuz bir fiyatla satılarak, yok edilmiştir.

TAVÂŞÎ HASAN AĞA MEKTEBİ

Bu mektep, Üsküdar'da İnadiye'de Tavâşî Hasan Ağa Camii'nin önündeydi. H 995 - M 1586 yılında yapılmıştı. 1941'de ev olarak kullanılıyordu.

TÜRK AHMED PAŞA MEKTEBİ

Bu Mektep, Üsküdar'ın Ayasofya'sı diye anılan Davud Paşa Camii'nin doğuya açılan kapısının yanında, fevkânî bir bina idi[24]. Yok olmuş, bize kadar gelmemiştir.

Ahmed Paşa kimdir?

Türk Ahmed Paşa, mûtad memuriyetlerde bulunduktan sonra yükselmiş, önce Aydın, sonra Adana beylerbeyisi olmuş, H 1127 - M 1715 yılında savaşa memur edilmiş, sonra vezirlik verilerek Anadolu valiliğine getirilmişti.

H 1128 - M 1715 tarihinde şehid olmuştur.

Üsküdar'daki mektebinden başka bir şey yaptırdığını bilmiyoruz. Sicil sahibi, *"İhtişamı mükemmel bir zat idi. Mahdumu Numan, torunu hacegândan Affan Beylerdir[25]."* diyor.

Vakıflar İdaresi'nin Hususi İdareye Devrettiği Eski Mektepler

Hususi kütüphânemde bulunan İstanbul Vilayeti Muhasebe-i Hususiye Müdüriyeti'nin 1567/3184 numaralı tezkiresiyle, 8 Eylül 1927 tarihinde İstanbul vilayetinden İstanbul şehir emanetine gönderilen bir dosyadan öğrendiğimize göre Vakıflar İdaresi, Üsküdar ilçesinin bugünkü idari sınırları içinde bulunan şu mektepleri İdare-i Hususiye'ye (Özel İdare) devretmiştir:

Üsküdar'da Kapı Ağası Yakup Ağa, Hacı Faik Bey, Sultan III. Selim, Ayazma'da Sultan III. Mustafa, Mahpeyker Sultan, Arpacılar Kethüdası Kara Kadı, Tunusbağı'nda Yeni Vâlide, Mirahur'da Rüstem Paşa, Eski Vâlide, Fıstıklı'da Hatice Sultan, Esmahan Sultan Hacı Bedel, Mustafa Ağa, Gülfem Hatun, Atlamataşı'nda Selim Ağa, İnadiye, Tavâşî Hasan Ağa, Karacaahmed'de Sipahiler Ağası Mustafa Ağa, Pazarbaşı'nda Şehid Ahmed Paşa, Bülbüldere'de Tevfikiye, Debbağlarda Bekir Ağa, Sultantepesi'nde Hacce Hesna Hatun, Kefçedede'de Cebecibaşı Mustafa Ağa, Aziz Hüdai'de Debbağ Mahmud Ağa, Mihrimah Sultan, Rum Mehmed Paşa, Rum Mehmed Paşa'da Solak Sinan, Bülbüldere'de Nevfidan, Kuşoğlu Yokuşu'nda Evliya Hoca, Sultantepe'de Abdülbaki Efendi, Beylerbeyi'nde Sultan I. Abdülhamid, Burhaniye köyünde Burhaniye, İstavroz'da Abdullah Ağa, Çengelköyü'nde Hamidiye, Kerime Hatun, Kandilli'de Pir Halife Mustafa Efendi.

İdare-i Hususiye, bu mekteplerden tarihî ve mimari değerleri olmayanları satmıştır. Mimari ve tarihi değerleri olanlardan üç beş tanesi kalmıştır.

24 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 205.
25 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 239.

I

KIŞLALAR

HAYDARPAŞA KIŞLASI

Bu kışlayı, Sultan III. Selim'in vezirlerinden Haydar Paşa'nın yaptırdığı söyleniyor. Mehmed Râif Efendi, kışlayı yazarken şunları söylemiştir:

"Haydar Paşa, Sultan III. Selim devri vezirlerinden olup, Selimiye yakınındaki Haydarpaşa Kışlası'nın bânisidir. Bu kışlanın yeri ve havası gayetle güzel ve bahçeleri geniş olduğu için hastahâne yapılmıştır. Tıbbiye Mektebi'nden çıkan doktorlar burada bir süre ameliyat icra ederler[1]."

Bu Haydar Paşa, Hüsrev Paşa'nın kölelerindendi. Askerlikten yetişmiştir. H 1247 - M 1831'de mirliva, H 1255 - M 1839'da Akdeniz Boğazı muhâfızı, iki sene sonra ferik daha sonra Varna muhâfızı olmuş, H 1260 - M 1844 yılından sonra ölmüştür[2].

Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi adlı kitapta da bu bilgi vardır[3]. Gerçi Selimiye ile Karacaahmed arasında başka kışlalar da vardı. Bu kışlanın biz nerede olduğunu tespit edemedik; bunda bir yanlışlık olduğunu zannediyoruz. Çünkü Haydarpaşa Bağı, Haydarpaşa semti, Sultan IV. Murad zamanında vardı, pek meşhurdu. Evliya Çelebi Üsküdar'ın mesirelerini sayarken meşhur Haydarpaşa Bağı'nı da yazıyor[4].

Eğer bu haber doğruysa, burada kışlası olan Haydar Paşa'nın, eski Haydar Paşa'nın adaşı olması gerekir.

SELİMİYYE KIŞLASI

Selimiye Kışlası'nın Kitabeleri

Selimiye Kışlası'nın genişçe tarihini yazabilmek için bütün kapıların üstlerindeki kitabeleri daha evvel yazmayı çok uygun buluyordum. Ben Selimiye Kışlası'nı 22 Eylül 1940 yılında inceledim.

Bütün kitabelerin üstleri kalın bezlerle örtülmüş, bir kısmı da alçı ile sıvanmıştı. Kışla kumandanı Üsteğmen Mehmet Berik'in müsaadesiyle erler merdivenler buldular. Nizamiye kapısının üstündeki yazıyı muvakkat olarak kaldırdık. Kitabeleri aldıktan sonra tekrar kapatıldı. Bu kapının önünde altı sütunun yükselttiği bir revak üstünde Sultan Abdülmecid'in tuğrası vardır. Hattat Ali Haydar'ın ta'lîk yazısı ile dört satır halinde şu kitabeyi okudum:

١ - شاه عسكر پرور شاهنشه عالم زهى - جملهٔ اجنادينى احسان ايله قيلدى عبيد
سلك شوكتده اوشهدر عالمك بردانه سى - باق يكانه خلق ايتمش ذاتنى رب مجيد
٢ - نورعهدى روشن ايتدكحه جهانى كون كبى - وقت اجلالى صباح الخيروش اولدى بديد
كان شوكتده نظيرين كورمدى خلق جهان - جوهر ذات همايونن خدا قيلمش قريد
٣ - محترق اولمشدى اقدم ياپديروب بوقشله يى - ايلدى بنيانني مانندهٔ قصر مشيد
آنده اسكان ايلدكجه عسكر شاهانه سى - مالك حصن ظفر قيلسون او خاقانى مجيد
٤ - جوهرين تاريخله تزيين ايله زيور بابنى - ياپدى بالاقشله يى خاقان دين عبد المجيد
١٢٦٦
نمقه على حيدر غفرله

1 Mi'rât-ı İstanbul, s. 33.
2 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 262.
3 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 134.
4 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 477.

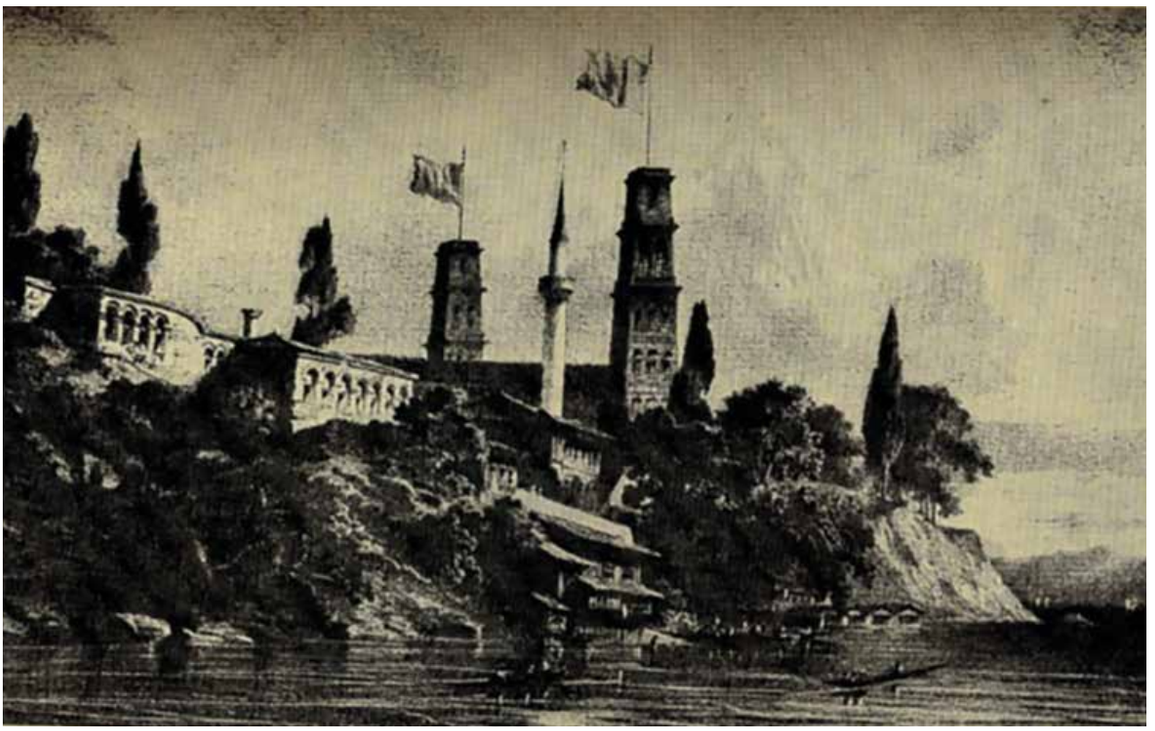

Harem İskelesi ve Selimiye

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Şâh-ı asker-perver şâhenşeh-i âlem zihî
Cümle-i ecnâdını ihsân ile kıldı abîd
Silk-i şevketde o şehdir âlemin bir dânesi
Bak yegâne halk itmiş zâtını Rabb-i Mecîd
Nûr-ı ahdı rûşen itdikçe cihânı gün gibi
Vakt-i iclâli sabâhü'l-hayrveş oldu bedîd
Kân-ı şevketde nazîrin görmedi halk-ı cihân
Cevher-i zât-ı hümâyûnun Hudâ kılmış ferîd
Muhterîk olmuşdu akdem yapdırub bu kışlayı
Eyledi bünyânını mânende-i kasr-ı meşîd
Anda iskân eyledikçe asker-i şâhânesi
Mâlik-i hısn-ı zafer kılsun o hâkân-ı mecîd
Cevherin târîhle tezyîn eyle Zîver bâbını
Yapdı bâlâ kışlayı hâkân-ı dîn Abdülmecid
1266

Nemekahû Ali Haydar ğufire lehû.

Son mısraın noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1269 çıkıyor. Hâlbuki altında 1266 yazılıdır. Mir'ât-ı İstanbul sahibi de bunu 1269 gibi göstermiştir. Kitabeyi Şair Zi-ver[5] hazırlamıştır. Kitabeden öğrendiğimize göre kışla evvelce yanmıştı. Sultan Abdülme-cid yenilemiştir. Sultan Abdülmecid'in tuğrasının üstünü alçı ile kapatmışlardı.

Harem Vapur İskelesi'ne doğru açılan batı kapısının üstünde tuğra ve armadan sonra dört satır halinde şu on altı beyitlik ta'lîk kitabeyi okudum:

١ — شهريار مشرق ومغرب شنهشاه زمين - ظل مولى آفتاب داد خان عبد المجيد
ساحهٔ اقبالنك چاروب كشى دربرحما - دركه احسانه جود وكرم كمتر عبيد
٢ — عدلنه انعامنه عرفاننه اول داورك - قول اولوردى صاع اولمش اولسه هارون رشيد
عسكر خاص همايونك بووالا قشله سن - قيلدى پك اعلا رسم دلجوسن مزيد
٣ — اسكيدن بالاايدى اما دوبالا ايلدى - اشبو جاى دلكش ورعنايى اعمار جديد
سمت فتح نصرته آچلدى الحق برقپو - پادشاه الهام ايله قيلدى بونو بابى بديد
٤ — دائما صحتله عمر سرمدو اجلال ايله - سايهٔ شاهانه سى تاحشره دك اولسون مديد
يازدى بوتاريخ جوهر دارينى كلك لبيب - قشلهٔ دلجويى رعنا قيلدى خان عبد المجيد
١٢٥٨

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

1- Şehriyâr-ı meşrık ve mağrib şehinşâh-ı zemîn
Zıll-i Mevlâ âfitâb-ı dâd Han Abdülmecid
Sâha-i ikbâlinin çağrub keşidir bırakma
Dergeh-i ihsânına cûd ü kerem kemter abîd

2- Adline in'âmına irfânına ol dâverin
Kul olurdu sağ olmuş olsa Hârûnürreşîd

5 Zîver Ahmed Sâdık Paşa H 1209 - M 1753'te doğmuştur. Galip Dede'nin oğlunun süt kardeşidir. Mevlevî idi. Defterhâne ve darphânede kâtiplik yapmıştır. Halet Efendi'nin mühürdarı idi, Hazine-i Hâssa, fabrikalar nazırı, tersaneler nazırı, tıbbiye nazırı, Evkâf nazırı, H 1277 - M 1861 yılında vezâret rütbesi ile şeyhülharem olmuş, bir sene sonra da ölmüştür. Büyük bir şairdi. Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 138.

Asker-i hass-ı hümâyûnun bu bâlâ kışlasın
Kıldı pek a'lâdan a'lâ resm-i dil-cûsun mezîd

3- Eskiden bâlâ idi amma dü bâlâ eyledi
İş bu cây-ı dilkeş ü rânâyı i'mâr-ı cedîd
Semt-i feth-i nusrete açıldı el-hakk bir kapu
Pâdişâh ilhâm ile kıldı bu ney bâbı bedîd

4 - Dâimâ sıhhatle ömr-i sermed ü iclâl ile
Sâye-i şâhânesi tâ haşre dek olsun medîd
Yazdı bu târîh-i cevherdârını kilk-i Lebîb
Kışla-i dil-cûyu rânâ kıldı Hân Abdülmecid
1258

Bu kitabeyi Şair Lebib hazırlamıştır. Son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1258 rakamları çıkar. Sultan Abdülmecid, kışlanın *"Yeni Kapı"* denilen kapısını M 1842 - H 1258 yılında yaptırmıştır[6].

Bu manzum kitabe bu günkü dilimize nesir halinde şöyle çevrilir:

Selimiye Kışlası'nın bir kulesi

Florence Nighthingele

"Doğu'nun Batı'nın şehriyârı, zamanın şehinşahı, Allah'ın gölgesi, adaletin güneşi Han Abdülmecid. Brahma onun ikbal alanının ancak süpürgecisi olabilir. Sehâ ve kerem onun ihsan kapısının ancak aciz bir kuludur. Eğer Hârûnürreşîd sağ olsaydı onun adaletine, ihsanlarına, irfanına kul olurdu. Hâssa askerinin bu kışlasını gönül avlayıcı bir şekilde âlâdan âlâ yaptı. Burası eskiden yüce idi; ama şimdi bu yücelik katmerli oldu. Bu gönül avlayan güzel yeri yemden imar edişi fetih ve nusrat semtine açılmış bir kapı oldu. Padişah ilham ile bu yeni kapıyı yaptı. Padişahın gölgesi sıhhatle, uzun ömürle, iclâl ile tâ haşre kadar uzun olsun. Lebib'in kalemi bu cevherli tarihi yazdı:

Han Abdülmecid bu gönül çekici kışlayı çok güzel yaptı 1258."

Kitabenin iki tarafında yaprak kabartmaları vardır. Bu kapı nizamiye kapısından 9 yıl önce yapılmıştır. Kışlanın uzun yıllarda tamamlandığı anlaşılıyor. Kışlanın deniz tarafına, Marmara'ya açılan kapısı üstündeki Şair İzzet'in beş satır halinde bir kitabesi var idi. Üstü kalın bir kireç tabakasıyla kapatılmıştı. Uzun bir çalışmadan sonra açtım ve şöyle okudum:

جایکاه اولدی سلیمیه ینه نوعسکره - ایلمشدی خان سلیم اولجه مأوی جندینه
عرض وشان دولتی اکمال قیلدی پادشاه - انده انشا ایتدیروب نوقشله حالا جندینه
اولدی اولکندن ایکی قات متین وهم وسیع - ایلدی لطفك اوشاهنشه دوبالا جندینه

حضرت حقدن امید اولدرکه شاه عالمك - سیف نصرتله مسخر اوله دنیا جندینه
عسکر شاهانه دینمك بونلره شایسته در - کندیسی تعلیم جنك ایتمکده زیرا جندینه
عسکریندن کورمه ده اعلی وادنی احترام - ایتمه ده دائم دعا ادنی واعلی جندینه
پادشاهان ذره سی اولمز اومهر شوکتك - عسکر منصورینك بابنده اعدا جندینه
عمری اولسون عسکر انجم شمارندن فزون - جند غیبیله ایدوب امداد مولی جندینه
اولمسون هیچ لرزهٔ قهرندن اعداسی مصون - که مصیف اولقجه عالم کاه مشتا جندینه
بنده سی عزت دیدی تاریخ جوهر دارینی - ایلدی محمود خان نوقشله احیا جندینه
١٢٤٣

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

1 - Câygâh oldu Selimiyye yine nev askere
Eylemişdi Han Selim evvelce me'vâ cündüne
Irz ü şân-ı devleti ikmâl kıldı pâdişâh
Anda inşâ itdirüb nev kışla hâlâ cündüne
Oldu evvelkinden iki kat metîn ü hem vesî'

2 - Eyledi lutfun o şâhenşeh dü bâlâ cündüne
Hazret-i Hakk'dan ümmîd oldur ki şah-ı âlemin
Seyf-i nusretle musahhar ola dünyâ cündüne
Asker-i şâhâne dinmek bunlara şâyestedir
Kendisi ta'lîm-i cenk itmekde zîrâ cündüne

3 - Askerîden görmede a'lâ vü ednâ ihtirâm
İtmede dâim duâ ednâ a'lâ cündüne
Pâdişâhân zerresi olmaz o mihr-i şevketin
Asker-i mansûrunun bâbında a'dâ cündüne
Ömrü olsun asker-i encüm-şümârından füzûn

4 - Cünd-i gaybî ile idüb imdâd Mevlâ cündüne
Olmasın hiç lerze-i kabrinden a'dâsı masûn
Geh masîf oldukça âlem gâh meştâ cündüne
Bendesi İzzet didi târîh-i cevherdârını
Eyledi Mahmûd Han nev kışla ihyâ cündüne[7]
1243

Bu tarih kitabesini de Şair İzzet hazırlamıştır. Son mısraın noktalı harfleri ebced hesabına vurulursa 1243 rakamları çıkar. Sultan II. Mahmud, H 1243 - M 1827 tarihinde Sultan III. Selim'in kışlasının yerine bu kışlayı yaptırmıştır. Kitabeye göre yeni kışla eskisine nazaran iki kat daha sağlam ve daha çok geniş olmuştur. Padişah burada askerine kendisi talim ettirirdi. Burası hem kışlık hem yazlık bir kışla idi.

Şair İzzet, Selimiye Kışlası için matbû divanında iki manzum tarih yazmıştır[8].

Kışlanın doğuya, cephâne tarafına açılan kapısının üstündeki tuğra, arma, tabii hilaller, on iki şualı iki yıldız ve süsler kalın bir alçı tabakası altında idi. Açtırdıktan sonra ortaya çıkan şu kitabeyi kopya ettim.

7 Divançe-i İzzet, İstanbul 1257, s. 18.
8 Divançe-i İzzet, İstanbul 1257, s. 18.

شاه عالم حضرت عبد المجید خانك خدا - عمرینی اقبالنی اجلالنی ایتسون زیاد
کائنات سایه سیدر ساحهٔ دار الامان - درکه لطف وعطاسی عالمه باب مراد
بنده کان آسوده دنیا راحت عالم شادمان - کونی جنت کبی بولدی عهد عدلنده عباد
زبور انکشت تدبیری مکین داد حق - اول سلیمان زمانه عالم ایلر انقیاد
طرز نودلکشله تعمیر ایلیوب بوقشله یی - جند خاصك ایلدی تکرار مسرور الفواد
با خصوص أچدی بوباب فیض سمت نصرته - آیت انا فتحنادن ایدنجه اجتهاد
دیر لسان حالی طبتم فادخلوها خالدین - هر کشاد اولدقجه اشبو باب والامداد
درفشان اولدم لبیبا ایتدی بوتاریخ ایله - مژده باب فوز ونصرت قشله ده اولدی کشاد
١٢٥٨

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Şâh-ı âlem hazret-i Abdülmecid Han'ın Hudâ
Ömrini ikbâlini iclâlini itsün ziyâd
Kâinâta sâyesidir sâha-i dârü'l-emân
Dergeh-i lutf ü atâsı âleme bâb-ı murâd
Bendegân âsûde dünyâ râhat âlem şâdumân
Kevni cennet gibi buldu ahd-i adlinde ibâd
Zîver-i engüşt-i tedbîri mekîn-i dâd-ı Hak
Ol Süleyman'ı zamâna âlem eyler inkıyâd
Tarz-ı nev-i dilkeşle ta'mîr eyleyüb bu kışlayı
Cünd-i hâssın eyledi tekrâr mesrûrü'l-fuâd
Bu husûs açdı bu bâb-ı feyz semt-i nusrete
Âyet-i *"innâ fetahnâ"*dan idince ictihâd
Dir lisân-ı hâli *"Tıbtüm fedhulûhâ hâlidîn"*
Her küşâd oldukça iş bu bâb-ı vâlâ midâd
Dür-feşân oldum Lebîbâ ben de bu târîh ile
Müjde bâb-ı feyz ü nusret kışlada oldu küşâd
1258

Bu tarih manzumesini Şair Lebib yazmıştır. Son beytinin birinci mısraında noktalı harflerle hesap düşürdüğünü söylemiyor. Ama biz son mısrai ebced hesabına vurunca 1258 rakamlarını çıkardık. Bu kapı da H 1258 - M 1842 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yapılmıştır. İncelediğimiz kitabelere göre kışlanın doğu ve batı kapıları H 1258 - M 1842 yılında Sultan Abdülmecid zamanında, deniz kapısının H 1243 - M 1824 yılında Sultan II. Mahmud ve nizamiye kapısı da, H 1269 - M 1825 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yapılmıştır. Bu kitabelere göre Sultan III. Selim tarafından yaptırılan kışladan bize kadar hiçbir parça gelmemiştir.

Sultan III. Ahmed Zamanında Talimli ve Nizamlı Asker

Sultan III. Ahmed'in sadrazamı Muşkaralı (Nevşehirli) İbrahim Paşa, Batı'nın teknik bilgisi (sınaî bilgisi) alınmadıkça Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı altın devrine dönmesine imkân bulunmadığına inanıyordu. Kur'an anayasa olarak hakkıyla tatbik edildiği zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu yükselmiş ve kemâlinin zirvesine

erişmiştir. Kur'an bir âyetinde *"gücünüz yettiği kadar düşman kuvvetinden üstün kuvvetle hazırlanın!"* buyuruyordu.

Hazreti Peygamber, birçok vakfiyelerin başlarına konan bir hadisinde Müslümanlara *"faydalanılan ilim = Teknik bilgi"* tavsiye ediyor. Nazariyat istemiyor. Kadın erkek herkese ilim farz ediliyordu. Beşikten mezara kadar ilim istemeyi tavsiye eden İslâmiyet, *"İlim Çin'de bile olsa gidip alınız!"* emrini veriyordu. *"İlim Müslüman'ın yitiğidir. Nerede bulunursa alınır."* tavsiyesini de İslâmiyet yapmıştır. *"İlim bir cevherdir. Çirkef içinde bulunsa bile alınır."* Hz. Peygamber bir hadisinde *"Çocuklarınızı zamanınızdan başka bir zaman için hazırlayınız, yetiştiriniz!"* buyuruyordu. Müslüman'ın silâhının düşmanlarınınkinden üstün olması birinci şarttır.

Sultan III. Ahmed devrinde imparatorluk çöküyordu. Ordusunun, devrinin en son ve en iyi silâhlarla cihazlandırılması lazımdı. Çünkü Batı, bu yönden bizi çok geçmişti. Sultan III. Ahmed ve sadrazamı büyük Türk ve Müslüman İbrahim Paşa, Batı'nın teknik (sınaî) bilgisini almadıkça her alanda kalkınmanın imkânsızlığına inanmışlardı. İbrahim Müteferrika'nın hazırladığı Fenn-i Muharebe ve Talim (Savaş Fenni ve Askerin Tâlimi) adlı kitabı çok mühimdi. Sadrazam bunu kayınpederi III. Ahmed'e gösterdi. Talimli ve nizamlı asker yetiştirilmesinin lüzumlu olduğuna inanıyordu. Padişah böyle bir askerin derhal yetiştirilmesini emretmişti.

Ata Tarihi, bu teşebbüsü şöyle anlatmıştır:

"İbrahim Müteferrika'nın "Savaş Fenni ve Askerin Tâlimi" hakkındaki risalesine göre Osmanlı Devleti'nde asker yetiştirilmesi emrolunduğundan nizamî asker tertibine başlandı. 200-300 talimli nefer yazıldı. Üsküdar'da, Haydarpaşa çayırında askeri tâlimlere başlandı. Tophâne, humbarahâne ve lâğımcılarıyla diğer askeri kuruluşlara nizam verildi. Bu davranış Yeniçeri Ocağı'na aksetti. Bu manevî vesileyle R 1143 Evvel'inin 15'inci günü (15 Eylül 1730) kopan Patrona ve Musli fitnesinde yeniçeriler tarafından bu nizamlı asker dağıtıldı, perişan edildi. Sultan I. Mahmud Han'ın hükümdarlığı ortalarında nizamlı asker yetiştirme hususu bir daha tazelendi ise de çok vakit yeniçerileri çıkarları hesabına kullanan ulemânın ve devlet adamlarının mani olmalarıyla bu durum bir tezebzüb ve teennî hâlinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde nizamlı askerin lazım ve vâcib olduğunu keşfeden Sadrazam İbrahim Paşa olmuştur. Adaşı İbrahim Müteferrika'nın risalesini tervice çalışmış, belki de bu çalışışıyla şahadeti gözüne almıştır.

Tarihçi bundan sonra Nevşehirli İbrahim Paşa'nın meziyetlerini, yurt severliğini, ilme ve ulemaya verdiği büyük yeri genişçe yazmıştır.

Sultan III. Selim Zamanında Nizamlı Asker

Sultan III. Selim, Osmanlı Devleti çatısının çatlaklar göstermeğe başladığı H 1203 - M 1788 yılında tahta çıkmıştı. İmparatorluk iç ve dış gailelerle sarsılıyordu. İç ve dış tehlikeler kara bulutlar halinde imparatorluğu sarmıştı. İmparatorluğu kurtarmak için yeni bir takım kanunlar ve nizamlar yapmaktan başka bir yol olmadığına inanılıyordu. Sultan III. Selim, tahta çıktığı günden itibaren büyük bir azimle ve sabırla bu işe başladı. Padişah olduğunda Avusturya ordusu Belgrad'da, Rusya ordusu Bender'de ve İsmail'de

bulunuyordu. Osmanlı Devleti, devletlerle savaştaydı. Fransa Mısır'ı zapt etmiş, Şam'a yürüyordu. İçte Vahhâbîler Mekke ve Medine'yi almışlar, Osmanlıları Hacc'dan alıkoyuyorlardı. Vidin Muhâfızı Bazondoğlu ile Yanya Valisi Tepedelendi Ali Paşa derebeyliği kurmuş oldukları gibi, Belgrad muhâfızı da dayılık teşebbüsünde bulunuyordu. Sırplılar isyan etmişlerdi. Yeni padişah bu kadar yoğun iç ve dış tehlikeye karşı metanetle karşı koyma azmindeydi. Devleti kurtarmak için İslâm anayasasının hükümlerini yürütmek istiyordu. Çığırından büsbütün çıkmış olan, zararından başka hiçbir faydası görülmemeğe başlayan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak, talimli ve nizamlı bir askeri sistem getirmek kararını vermişti.

Âsım Tarihi, Nizâm-ı Cedîd askerinin kuruluşuna neden lüzum görüldüğünü ilmî bir şekilde çok güzel anlatmıştır[9]. Sultan III. Selim nizamlı asker ihtiyacını şiddetle duymuş ve bu işin hazırlanmasına hükümdarlığının üçüncü yılında, H 1206 - M 1791-92'de başlamıştır.

Rusya'ya mağlup olduktan ve onunla ağır şartlı bir sulh anlaşması yaptıktan sonra padişah nizamlı asker kurma ihtiyacını duymuştur. Tarihlerimiz bu işe başlamayı *"bed-i nizâmât-ı askerî"* klasik klişesiyle verirler. Âsım Efendi, tarihinde padişahın bu işe başlama azminin doğuşunu şöyle anlatmaya başlar:

"Düşman askerinin nizamı ve harp edevatındaki intizam İslâm askerine haşyet ve dehşet vermiş, münhezim olmuştur (yenilmiştir). Allah korusun bu beyzâ-i İslâm'ın kırılmasını mûcib olacaktır. İslâm'ı ve Müslüman yurdunu korumak her mü'minin boynuna düşen bir farzdır. Düşmanın askerine karşı daha kuvvetli bir askerle karşı koymak lazımdır. Bizim askerimizdeki perişanlık ve tembellik, düşmana karşı koymaya mani olmaktadır. Onların askerleri gibi tertipli, talimli, nizamlı asker hazırlamak artık farz olmuştur. Bu hususta fetva, âlimlerin ve âkil kişilerin muvafakatleri alınmış, derhal bu işe başlanması kararlaştırılmıştır. Ancak devletin eski ocaklar halkının (yeniçerilerin) hepsine birden harp sanatını, savaşmayı ve dövüşmeyi talim etmek imkânı olsa bu iş derhal çözülür. Dirliklerin çoğu ehliyetsiz ellere düşmüştür. Bunların hepsini birden lağvetmek bazı mahzurlar doğuracaktır. Devletin geliri de bunların hepsinin birden yapılmasına yetecek kadar değildir. Bu işin çözülmesi için senevî 20.000 keseden[10] ziyade gelire ihtiyaç vardır."

Yeni vergilerin alınması kararlaştırılmış, bu husus imparatorluğun her tarafına bildirilmişti. Devletin senelik yeni gelirinin 70.000 keseyi yani 35 milyon kuruşu bulacağı hesaplanmıştı. Devlet büyüklerinin on keseden fazla mukataalarının Nizâm-ı Cedîd'e zaptı hoşlarına gitmemişti. Şimdilik yine ocak halinde (Yeniçeri Ocakları halinde) on iki bin kişilik talimli askerin tertibi kararlaştırılmıştır. Bu miktar yavaş yavaş arttırılacaktı. Yeni askerin kış münasebetiyle savaş yerlerinden dönmeleri ve dönerken silâhlarını bile satmaları gibi mahzurları da önlemek lazımdı.

Nizâm-ı Cedîd askerinin eski kanunî geleneğe göre Bostancılar Ocağı'na bağlı bir teşekkül halinde kurulması kararlaştırıldı. Zabitleriyle (subaylarıyla) beraber 1602 kişiden ibaret, 12 bölükten oluşan örnek bir orta kuruldu. Bunların Levent Çiftliği'nde talimlerine başlandı. Yeni ortanın zabitlerinin, memurlarının sayıları ve alacakları aylıkları da kararlaştırıldı. Yeniçeri Ocaklarından da bu Nizâm-ı Cedîd'e yazılmaları istenmişti. Bunlardan tek bir er bile bu davete uymadı. Onlar bu yeni teşekkülün amansız bir düşmanı halinde cephe hazırlıyorlardı.

9 Âsım Tarihi, C. I, s. 349.

10 500 kuruşa, bir kese derler. Yirmi bin kese, 10 milyon kuruş demektir.

İlk zamanlarda nizamlı askerin yetiştirilmesine yukarda yazdığımız gibi H 1207 - M 1791-92 yılında Levent Çiftliği'nde başlanmıştı. Henüz kışla vesaire yapılmamıştı. Nizâm-ı Cedîd askerinin sayısı bir ortaya, yani 1600 kişiye varınca kışla yapılması lazım geldi. H 1209 - M 1794-95 yılında burada bir kışla yapıldı[11].

Padişahın anası Mihrişah Sultan da kışlanın içinde bir cami, yanına bir çeşme, karşısına bir mektep yaptırdı. Giderek zabitler ve ordu büyükleri için daireler ilave edildi. Az zamanda Levent Çiftliği her şeyi mükemmel bir askeri müessese haline geldi.

Tüfek yapmak için de burada bir tüfekhâne kuruldu. Türk ustalar tarafından yapılan tüfekleri orada verilen ziyafete gelen devlet adamları gördüler, yeni askerin manevralarda gösterdikleri kabiliyeti takdir ettiler.

Nizâm-ı Cedîd'in başına *"talimli asker nazırı"* unvanını taşımak üzere devlet adamlarından Mustafa Reşid Efendi getirildi.

Nizâm-ı Cedîd askerinin talimi Fransa'da tatbik edilen usule göre yapılıyordu[12]. İlk nizamlı asker Fransız talim esasına göre yetiştirilmişti.

Tarihçi Âsım Efendi'nin yazdığına göre Nizâm-ı Cedîd askerinin sağ ve sol neferlerini ayırt etmek için mavi ve kırmızı çuhadan mintan ve başlarına parata, ayaklarına potur giyiyorlardı. Askerlere harbeli birer tüfek ve başka savaş aletleri verildi. Padişah tarafından Nizâm-ı Cedîd askeri adıyla adlandırılan bu yeni askeri teşekkül, Levent Çiftliği'nde talimlerine başlamış bulunuyordu. Koca Yusuf Paşa'nın Avrupa'dan getirdiği muallimler askere talim yaptırıyorlardı[13].

Mahmud Şevket Paşa bunu anlatırken *"Levent Çiftliği'nde bir miktar neferlere Avrupalılar usulü veçhile talim ettirilmesi, talimsiz askere asker denilmesi caiz olmamakla beraber, yeniçerilerin talime devamı terk eylemelerinden dolayı bu neferlere halk arasında "talimli asker" denilmesine yol açtı. Bu askerlerin miktarı birkaç yüz kişiye varınca Sultan III. Selim talimlerini görerek silah kullanmakta ve başka askerî hususlardaki maharet ve intizamları padişahın takdirini kazandığı için bunlara Nizâm-ı Cedîd tabir olunması ferman buyruldu."*

H 1213 - M 1798-99 yılında Nizâm-ı Cedîd askerinin ikinci ortası teşkil edildi. Üçüncü ortası H 1215 - M 1800-1801 yılında teşkil olunarak, bu sırada Üsküdar'da yapılmakta olan kışlada, Selimiye Kışlası'nda oturtuldu.

Sultan Selim'in Selimiye Kışlası

Sultan III. Selim'in H 1215 - M 1800-1801 yılında inşasına başlattığı Selimiye Kışlası'nın alt kısımları taş, üst kısımları ahşaptı. Kışlanın ne vakit bittiği hakkında herhangi bir kitabe bize kadar gelmemiştir. Hadîkatü'l-cevâmi' sahibinin caminin yapılmasına H 1216 - M 1801-1802 başlanıp, 1220 Muharrem'inin 5'inci günü (M 1805-806) bittiğini yazar[14].

Kışlanın yapımı devam ederken Selimiye Camii'nin inşasına da başlanmıştı. Selimiye

11 Bu kışlanın, cami ve çeşmenin enkazı ve daha sonra yapılan kasır "Perili Köşk" adıyla zamanımıza kadar gelmişti. Ben Askeri Müze uzmanı olarak bunları incelemiş ve kasrın muhafazasını istemiştim. Kasır ayakta fakat harap bir haldedir. Diğer tesisler yok edilmiştir.

12 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri, Fasikül: 17, s. 703.

13 Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi, C. 2, s. 4.

14 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 189.

Kışlası'nın yapımına 175 sene kadar önce başlanmıştır. Nizâm-ı Cedîd askeri, kuruluşundan sekiz sene kadar sonra Selimiye Kışlası'na yerleşmişti. Sultan III. Selim, kurduğu Nizâm-ı Cedîd askerini Selimiye Kışlası'na gelerek seyreder ve bazı talimleri de kendisi yaptırırdı.

Nizâm-ı Cedîd'e ilk zamanlarda fena gözle bakılıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın altın çağını yapan yeniçeriler, yurdun ve devletin korkunç yıkıcı bir kuvveti haline gelmişlerdi. Nizâm-ı Cedîd'in baş düşmanı olmuşlardı. Buna rağmen aklı başında, yurtsever kişiler Nizâm-ı Cedîd'i beğenmeye başlamışlardı. Giderek Levent Çiftliği'ndeki kışladan başka, sonradan Üsküdar'da yapılan Selimiye Kışlası da dolmuştu. Bu Nizâm-ı Cedîd'in taşrada da yapılması kararlaştırıldı. Niğde, Kayseri, Beyşehir, Ankara, Kütahya, Kastamonu, Bolu, Konya Akşehir'i ve Aydın'da da Nizâm-ı Cedîd kaydolundu. Bu yerlerin bir kısmında 1.000'er, başka yerlerde ikişer bin nefer yazıldı. Bunların toplamı 12.000'i buldu. Evvelce teşkilat yaya ve topçudan ibaret iken sonra Üsküdar'a bir süvari kolu ilave edildi.

Seydişehir'de, Develi'de, Bolu'da, Niğde'de, Ankara'da, Kastamonu'da kışlalar yaptırılmasına başlandı. Edirne'de aynı maksatla bir kışla yaptırıldı. İki ocağa bir kethüda tayin edildi.

Erler talimli yetiştirildiği gibi, subaylar da humbarahânede yetiştiriliyordu. Sultan III. Selim'in açtığı humbarahânede subayların gösterdikleri gayret herkesin takdirini kazanıyor, muvaffakiyetleri herkesi hayrete düşürüyordu. Bu mektebin hocalarından Said Mustafa Efendi'nin Fransızca yazdığı kitabından Cevdet Paşa'nın yaptığı tercemede Tarih-i Askerî-i Osmânî'sinde[15] şunlar söyleniyor:

"Mektebimizin riyâziyyat (matematik) derslerinde hazır bulunan iki orta zabitlerinden bazıları dirâyetleriyle bizi hayrette bırakmaktadırlar. Bunlar pek kolaylık ve doğrulukla bütün nazariyeleri kendi tenlerine uyguluyorlar. Subaylar arasında İstanbullular taşralılardan pek çok temayüz edip, lâkin mu'tedil iklimler ahalisi dahi fikrî zekâvetten ve bedenî sür'atten mahrum değillerdi."

Nizâm-ı Cedîd askerinin artması ve Kadri Paşa ile Cebbarzâde'nin gayretleriyle Anadolu'ya da serpilmesi ve yerleşmesi muhaliflerinin gözlerini yıldırdı. Anadolu'da yapılan teşkilatın Rumeli'nde de uygulanması Yeniçeri Ocağı'nın sönmesini icap ettireceği endişesi onları telaşa düşürdü. Rumeli'de türeyen derebeyleri Nizâm-ı Cedîd gibi muntazam bir askeri kuvvete karşı duramayacaklarından, bu askerin Rumeli'de kurulmasını değil, İstanbul'da ve Anadolu'da bile varlığını katiyen istemiyorlardı Hâlbuki devletin, yurdun korunması için Nizâm-ı Cedîd'in her tarafta kurulması lazımdı. Rumeli'de Nizâm-ı Cedîd'in evvela Tekirdağı'nda (Tekfur Dağı'nda) kurulması kararlaştırıldı. Tekirdağı mütesellimine ferman gönderildi. Kadı, fermanı okudu. Bunu dinleyen Yeniçeriler kadıyı öldürdüler. Bu hususta bir tamim şeklinde Rumeli'deki başka kadılıklara gönderilen fermanı kadılar halka okumaya cesaret edemediler.

Tekirdağı'ndaki kanlı olayı öğrenen hükümet, esaslı ve köklü bir tedbir almadı. Oradaki yeniçerilerin hakkından gelmesi lazımdı. Gevşek davrandı, birkaç kalyon göndererek Tekirdağı'nın denizden sıkıştırılmasıyla yetindi.

Nizâm-ı Cedîd askeri o vakte kadar gönüllülerden alınıyordu. Rumeli'ye gönderilen yeni fermanda 20-25 yaşındaki Müslümanlardan lüzumlu miktarının Nizâm-ı Cedîd'e alınacağı

15 Üniversite Kütüphânesi'nde 139 numarada kayıtlı yazma nüsha, s. 93.

bildiriliyordu. Bu, her yerde kötü bir tepki gösterdi. Tarihe *"Edirne Vak'ası"* şeklinde geçen olay da bu yüzden çıkmıştır. Fermanın Rumeli'de, her yerde halka okunması ve tatbik edilmesi lazım gelirken birçok kadılar ve valilikler bunu halka okumaya cesaret edemediler. Hükümet İstanbul halkının tepkisinden korktuğu için bu fermanı İstanbul'da okutamadı. Ülkede hoşnutsuzluk havası esmeye başlamıştı. Böyle bir sırada Rusya'dan gelecek tehlikenin karşılanması için ordu Sadrazam İbrahim Paşa'nın serdarlığı ile Tuna'ya gönderilmiş idi.

Karadeniz tabyalarının muhafaza memuru yamakçıları arasında bulunan Kabakçı Mustafa'nın çıkardığı isyan hareketi büyüdü. İslâm Anayasası'nın emrettiği şekilde Garb'ın teknik, sınaî bilgisi alınmadan, düşmanların silâhlarından üstün silâh hazırlığı yapılmadan, onun ilk hamlesi olan nizamlı ve talimli asker yetiştirilmeden devletin ayakta kalamayacağı hakkındaki karar, Yeniçeriler ile kendilerinin ayakta, sahnede kalmalarında çıkarları bulunan devlet adanılan el birliği yaparak bu padişahı 1222 yılı Rebîülevvel'inin 21'inde (M 1807-1808) tahtından indirdiler. Yerine Sultan IV. Mustafa'yı getirdiler. Ve nihayet kendisini de 1223 yılı Cumâdelâhire'sinin 4'üncü günü (M 1808-1809) şehid ettiler.

Tahtından indirilen Sultan III. Ahmed'in ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın başlattığı kurtarıcı hareket bir daha kırılmıştı.

Sultan III. Selim Hal' Edildiği, Daha Sonra Öldürüldüğü Zaman Selimiye Kışlası

Yeniçeri eşkıyası Sultan III. Selim'i hal' ettiler. Nizâm-ı Cedîd'in terviccilerinden ve padişahın yakınlarından birçoklarını öldürttüler. Sultan IV. Mustafa'yı tahta oturttular. Kumandanların ve devlet adamlarının içinde Sultan III. Selim'in siyasetine ve Nizâm-ı Cedîd'e taraftar olanlar vardı Bunların şakilerin tarafına dönüvermeleri Tarihçi Âsım Efendi'ye:

"Gördün zamane uymadı sen uy zamaneye" mısraını söyletmiştir[16].

Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa'nın baskısıyla sadrazamlığa, Anadolu valisi olan Çelebi Mustafa Paşa tayin ettirildi. Sultan IV. Mustafa onun tayin fermanında şöyle diyordu:

"Nizâm-ı Cedîd askerini kaldırdım ve ecdâd-ı izâmım zamanında olduğu gibi bütün işlerin tanzimini emreyledim. Din ve devletimin düşmanı olan Rusyalu ile eskisi gibi sefer-i hümâyûnu muhakkak olup..."

Bu fermanda eski Sadrazam İbrahim Paşa'nın azledildiği de yazılıyordu.

Bu sırada Selimiye Kışlası Yeniçerilerin eline geçmişti.

Sultan IV. Mustafa, Sultan III. Selim'in şehid edildiğinin ikinci günü 1223 yılı Cumâdelâhire'sinin 5'inci Perşembe (Temmuz ayının 6'ncı) günü tahtından indirildiğinde[17] yerine Sultan II. Mahmud padişah oldu.

Tarihçi Âsım Efendi, kitabının 13 sahifesini sultan III. Selim'in meziyetlerine tahsis etmiştir[18].

16 Sultan Mustafa tahttan indirildikten sonra, aynı yılın Ramazan'ının 28'inde birdenbire öldü. Padişahlığı 1 sene, 1 ay, 23 gün sürmüştür. Âsım Tarihi, C. 2, s. 33.

17 Âsım Tarihi, C. 2, s. 95, 207, 221.

18 Âsım Tarihi, C. 2, s. 237.

Tarihçi, bu padişahın eserlerini sayarken Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nı şöyle anlatmıştır:

"Üsküdar kazasında ismine mensub olan dilküşâ cami yakınında hamam ve tetümmesiyle bir Nakşibendî hankâhı inşa ve ol havaliyi yepyeni bir şehir gibi ihya buyurdular."

Padişah, camisini ve kışlasını yaptırdığı yerin sokaklarını planlı bir şekilde yaptırmıştı. Selimiye ve civarı Üsküdar'ın hâlâ imrenilen ve beğenilen bir semtidir.

Selimiye Kışlası'nda Sekbân-ı Cedîd Askeri

Devletin ve yurdun dört başı mamur bir halde ayakta kalması için kurulan ve sonra lâğvedilen Nizâm-ı Cedîd askerinin yerine talimli asker yetiştiren bir kuruluşa şiddetle ihtiyaç duyuluyordu. Yeniçerilerin bu devleti batıracakları hakkındaki kanaat yaygınlaşmıştı. Sultan II. Mahmud, Sekbân-ı Cedîd adlı yeni talimli bir asker yetiştirmek istedi. Nizâm-ı Cedîd askeri yeniçerilerin Bostancı Ocağı'na bağlanarak ayrıca bir ocak itibar olunmadığı halde Sekbân-ı Cedîd askeri o vakit ki muhtelif sınıflardaki askerin bir sekizincisi olmak üzere müstakil bir ocak olarak kuruldu. Selimiye ve Levent kışlalarında talimlere başlandı.

Âsım Tarihi, talimli bir askerin bulunmasına devlet adamlarının şiddetle ihtiyaç duyduklarını, bu askerin adının Nizâm-ı Cedîd değil Sekbân-ı Cedîd olduğunu genişçe yazmıştır.

Sekbân-ı Cedîd kurulurken yeniçerilerin gümrük gelirlerinden kısıntı yapılmıştı. Alemdar Mustafa Paşa'nın Bâbıâli'de öldürülmesinden sonra bu Sekbân-ı Cedîd askeri de lağvedilmişti[19].

Şânîzâde Tarihi, kurulan Sekbân-ı Cedîd Ocağı'na nasıl tuğ verildiğini genişçe anlatmıştır:

"Osmanlı Devleti'nde büyük ocakların tabl (mehter), alem ve tuğları olduğu için sekizinci ocak halinde teşkil edilen Sekbân-ı Cedîd Ocağı'na da tuğ, tabl ve alem verilmek suretiyle yeni askeri teşekkülün kadrini yüceltmek istendi. 1227 Şaban'ının 27'nci günü kul kethüdası, zağarcı ve samsoncu ve turnacıbaşı ağalar ve başka ocakların ağaları ve umûrü'l-cihâdiye nazırı efendi, 10 dersiâm hoca, bazı tarikat şeyhleri ve vaizler Bâbıâli'de toplanarak sadrazam tarafından verilen tuğu, tabl ve alemi aldılar. Muhteşem bir alayla tekbîr ve tehlillerle Üsküdar'a geçtiler. Selimiye Kışlası'nda Sekbân-ı Cedîd alayı tarafından parlak bir şekilde karşılandılar. Tuğ, tabl ve alem kışlanın büyük yöneticisi Alanyalı Kadı Abdürrahman Paşa'ya teslim edildi. Tuğ, dua ile kışlanın ortasına dikildi. Abdürrahman Paşa ağalara hil'atlar giydirdi; efendilere yüzer kuruş dağıtıldı[20]."

Ramazan'ın ortalarında Sekbân-ı Cedîd Ocağı eski âdete uyularak Bâbıâli'ye davet edildi. Üsküdar'daki ve Levent Çiftliği'ndeki Sekbân-ı Cedîd'den 4.000 kadar yeni baliğ olmuş asker zabitleriyle beraber süslü giyimleriyle ve serpuşlarıyla Bâbıâli'ye geldiler. Burada iftar ettiler. Yeni askerler çok takdir edilmişler ve alkışlanmışlardı. Kendilerine kıymetli hediyeler, bu arada tepeleri incilerle süslü kalpaklar verilmiştir.

Sekbân-ı Cedîd askerlerinin bu suretle karşılanması, ağırlanmaları yeniçerilerin içlerindeki hased ve kin ateşlerini körüklemişti. Nihayet Kadir Gecesi korkunç bir isyan

19 Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi, C. 2, s. 9.

20 Şânîzâde Tarihi, C. I, s. 98.

başlatıldı. İlk büyük hedef Sekbân-ı Cedîd'i getiren Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa idi.

İsyanı hazırlayanlar bundan Selimiye ve Levent'deki Sekbân-ı Cedîd askerlerinin haberdar olmamaları için büyük gayret gösteriyorlardı. Onları gafil avlayarak, işlerini bitirmek istiyorlardı. İsyan gelişince Üsküdar ve Levent kışlalarına ortalardan adamlar gönderdiler:

-Bizim maslahatımız ancak ocağımızın hasmı olan Vezir Mustafa Paşa olmağla ol dahî tepelenmiş ve öldürülmüştür. Siz öteden beri başımızın üstünde yoldaşlarımızsınız! diyorlar. Kışladakileri kendi ortalarına çağırıyorlardı. Davete uymayanlara kışla kapılarını açarak, vilâyetlerine gitmelerini tavsiye ediyorlardı. İsyan alevlenince Topkapı Sarayı tehlikeye düşmüştü. Padişah, Üsküdar ve Levent kışlalarındaki Sekbân-ı Cedîd askerlerini saraya çağırdı. Üsküdar'daki Sekbân-ı Cedîd askerlerini Alanyalı Kadı Abdürrahman Paşa, Levent'dekileri de Derya Kapdanı Ramiz Abdullah Paşa aynı gün ikindi vakti saraya getirdiler. Bunlar saray kapısına, sarayın etrafına yerleştirildiler. Yeniçeriler saraya hücuma geçince Sekbân-ı Cedîd askerleri saraydan, etrafından bunların üzerlerine yağmur gibi ateş yağdırıyorlardı. Asiler, Ayasofya minarelerinden de saraya ateş ediyorlardı. Kadı Abdürrahman Paşa kan dökülmemesini, anlaşmaya varılmasını istiyordu. Sekbân-ı Cedîd askerleri çok iyi mukavemet ettiler. Her iki tarafta da bir anlaşma eğilimi görülüyordu. Bu sırada Kadı Abdürrahman Paşa ile Ramiz Ahmed Paşa kaçmışlardı. Anlaşma olunca yeniçeriler Sekbân-ı Cedîd askerlerini toplayıp kendi kışlalarına götürdüler. Her iki taraf da birçok ölü vermişti.

Üsküdar Selimiye Kışlası Yakılıyor

Bu savaşın ertesi Cuma günü arefeye rastlıyordu. Yeniçeriler ve bazı baldırı çıplaklar Üsküdar'a geçtiler. Korkunç gürültülerle Selimiye Kışlası'na yürüdüler. Kışlayı sardılar. Selimiye Kışlası'nda biraz Sekbân-ı Cedîd askeri ile kumandanları Arnavut Binbaşı Mustafa bulunuyordu. Müthiş hücum karşısında binbaşı yanındaki Sekbân-ı Cedîd askerleri ile beraber kışlada kahramanca dayanıyordu. Kışlaya giremeyeceklerini anlayan yeniçeriler ve yardakçıları kışlayı ateşe verdiler. Arnavut Binbaşı Mustafa'yı öldürdüler[21].

Kışla tamamen yandıktan, Arnavut Binbaşı ve emrindeki sekbanlar öldürüldükten sonra, kışla civarındaki diğer binbaşıların evleri de yakıldı. Bu arada başkalarının evleri de yandı. Şakiler halkın evlerini yağmaladılar. Burada kışlanın ve Sekbân-ı Cedîd'in büyük komutanı Kadı Abdürrahman Paşa'nın kirayla oturduğu sarayı da yakıldı. Bu saray eski sadrazamlardan yeniçerilerin koruyucularından İsmail Paşa'nın yetim varislerinin idi. İçindeki kıymetli eşyası da yağmalandı. Bir tarihçi, İsmail Paşa'nın bu suretle manevi bir sille yediğini söyler. Selimiye'de kısmen yanan Selimiye Camii'nden başka bir şey kalmamıştı. Müthiş yangın ejderi, kışlayı yalayıp yutmuştu. Kışla yandığı zaman, ömrünün sekizinci yaşını yaşıyordu. Yeniçeri eşkıyası, Selimiye Kışlası'nı, subay ve kumandan evlerini ve bu arada bir semti yaktıktan ve yağmaladıktan sonra Levent Çiftliği Kışlası'na gittiler. Oradaki sekbanlar müthiş saldırıya dayanamadılar, öldürüldüler. Kışlayı, zahire ambarlarını, cebehâneyi yaktılar. Subayların, sekbanların aileleri, çocukları aç kaldılar. Yeniçeriler sonra İstanbul'daki ve Haliç'teki bütün kışlaları, cebehâneleri, zahire ambarlarını, civarlarındaki halkın evlerini yaktılar, yağmaladılar. Kadınlar, çocuklar aç, çıplak sokaklarda kaldılar, feryatları göklere çıktı.

21 Âsım Tarihi, C. 2, s. 259.

Şânîzâde Tarihi'nin müellifi Mehmed Ataullah Efendi, yeniçeri eşkıyasının bu saldırılarını, kışlaları, sarayları, evleri nasıl yaktıklarını gözleriyle görmüştür. Kitabında bu tüyler ürperten korkunç tecavüzleri şöyle anlatmıştır:

"Yeniçeriler Üsküdar'da ve Levent Çiftliği'ndeki kışlaları yaktılar. Sağ kalan sekbanlar, subayları, bütün kadınları ve çocukları aç kaldılar. Eşkıya Levent Çiftliği Kışlası'nı, subay ve sekban evlerini yaktıktan, yağmaladıktan sonra, diğer kışlaları, etrafındaki evleri ve dükkânları ateşe verdiler. Evlerin eşyasını yağmaladılar. Esnafın, tüccarın ve subayların kadınlarının gergeflerini, yün ve ip eğirme çarhlarını, feracelerini, ketenlerini, giyeceklerini ve bütün başka kadın eşyasını da pervasızca talan ettiler. Bunları Allah'tan korkmadan, utanmadan sırtlarına yüklenerek, bedestenlere götürüp sattıklarını gözlerimle gördüm. Daha sonra yakılan kışlaların, evlerin, dükkânların harabelerinde tam bir hafta çivi, şamdan, başka demir ve bakır eşyayı, tencere, tava ve kazanlarını toprak altından çıkartarak, istila ettikleri bir yerin harbi eşyası gibi şuraya buraya götürerek sattılar. Ayasofya Camii avlusuna götürdükleri bir yaralıya:

– Bektâşîyim de! Bektaşîliğin îcâb ettirdiği sözleri söyle, Bektaşî ol, seni azad ederiz! dediklerini, öldürüleceğini anlayarak, Kelime-i Şehâdet getirdiğini görünce:

– İstediğimizi söyle, yoksa ağzına...! dediklerini ve istediklerini alamayınca da zavallı adamı öldürdüklerini, Ayasofya müstahdemlerinden sözlerine güvenilir birisinden dinledim."

Tarihçi Şânîzâde bundan sonra daha fazlasını yazmaya zaman şartlarının müsait olmadığını söylerken de şu mısraları yazıyor:

Ne mânâlar, ne sözler mündericdir safha-i dilde
Eğerçi sûret-i zâhirde hamûşum kitab-âsâ[22]

Yeniçeriler Bâbıâli'yi de yakmışlardı. Sultan Mahmud arefe günü Cuma namazını kılmak için Gülhâne Parkı'nın karşısındaki Zeynep Sultan Camii'ne çıkacaktı. Yeniçerilerin padişaha sokularak, istemedikleri kişilerin idamlarını isteyeceklerini saray ağaları haber almışlardı. Cuma namazı töreninden evvel orada toplanan yeniçerilere:

– Be yoldaşlar, ne durursuz? Silivri tarafından Kapdan Paşa ve Kadı Paşa'yı takımlarıyla tutup getirmişler be medet! Yetişüb onları Et Meydanı'nda hazırlanan kazıklara bir an evvel urasınız! diye bağırdılar.

Bu suretle padişah yeniçeriler dağıldıktan sonra mutad törenle camiye geldi, namazını kıldı[23].

Padişah yeniçerilerin istekleri üzerine Nizâm-ı Cedîd Şeyhülislâmı dedikleri şeyhülislâmı azl ettim. Yerine Dürrizâde Seyyid Abdullah'ı tayin ettim.

Muallem Eşkinci Askeri

İmparatorluğu saran düşman devletlerin saldırılarına ancak muntazam, talimli askerlerle karşı konabileceği artık herkes tarafından anlaşılmaya başlanmıştı. Bu sırada

22 Şânîzâde Tarihi, C. I, s. 144. Bu beyt bu günkü dilimize nesir halinde şöyle çevrilir: "Ben gerçi görünüşte bir kitap gibi susuyorum amma, gönül sahifesinde ne anlamlar, ne çok sözler gizlidir."

23 Tarih-i Lütfi, C. I, s. 126-123.

Mora'da yeni talim usulüne göre teşkil edilen Asâkir-i Cihâdiyye-i Mısriyye = Mısırlı Savaş Askerleri'nin yararlıkları da görülmüştü. Sultan II. Mahmud bir meşveret meclisi (danışma meclisi) topladı. H 1241 - M 1825-26 yılında toplanan bu meclis talimli asker yetiştirmeye karar verdi. Şeyhülislâmdan da fetva alındı.

Yeniçerilerce *"bütün"* denilen 51 cemaat ortasının her birinden 150 nefer hesabıyla 7.650 er ayrılarak bunlara *"Muallem Eşkinci"* adı verildi. Sonra sayıları arttırılacaktır. Bunların Et Meydanı'nda talimlerine başlandı. Muallem Eşkinci'yi kuran kanunnâme hükmüne göre ulufe alını ve satımı yasaklandı. Ulufe alım ve satımı ile büyük servet sahibi olanlar bu kanundan memnun olmamışlardı. Kapıkulu Ocakları'ndan devlete sadık kalan topçu, humbaracı, lağımcı ve tersane ocakları yeniçerilerin zulümlerinden usanıp bıkan halkın istekleriyle Muallem Eşkinci'yi istemeyenlerin haklarından gelindi. Muallem Eşkinci tesisi Vak'a-i Hayriyye denilen, yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur[24].

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Selimiye Kışlası

Sultan II. Mahmud, rahmetli babasından miras aldığı büyük bir yurtseverlikle talimli, nizamlı asker yetiştirme fikrini yeniçeriliğin kökünü kazımak suretiyle hakikat yapmıştı. H 1241 - M 1825-26 yılında *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye"* adıyla devlete yeni bir askeri teşekkül getirdi. Bu yeni askerden evvela İstanbul'dan *"Tertib"* adıyla 8 alay teşkil edildi. Alayların ikisi Bâb-ı Seraskerî'de, altısı da o vakit Davutpaşa Kışlası'nda, Üsküdar'da yapılmasına başlanan kışlalarda ve barakalarda oturtuldular[25].

Padişahın babasının yaptırdığı Selimiye Kışlası, 13 yıl bir virane halinde kalmıştı. Sultan II. Mahmud, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'yi kurduktan sonra H 1241 - M 1825-26 yıllarında Selimiye Kışlası'nı yeniden yaptırmaya başlamıştır. Genişletilerek taştan yapılan Selimiye Kışlası, yukarıda kitabesini verdiğimiz H 1243 - M 1827 yılında tamamlandı. Sultan Mahmud yenilediği kışlaya sık sık gelerek askere kendisi talim yaptırırdı. Yeni yapılan kışla hem yazlık, hem de kışlık sağlam bir bina idi. Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyye'sinde *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye"* hakkında geniş bilgi vermiştir[26].

Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı denilen şekavet yuvasını söndürdükten sonra 14 yıl kadar daha yaşamış, devletin ve yurdun her an müdafaasına hazır 11.400 kişilik bir ordu bırakmıştır.

Sultan Abdülmecid, H 1255 - M 1839-40 yılında tahta çıktıktan sonra adına Tanzîmât-ı Hayriyye denilen yurt için hiç de hayırlı olmayan Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'ndaki bir maddeye göre ordunun tensîkı yapılmış, ordunun muntazam kışlalarda oturtulması, yurdun her tarafından nüfusuna göre asker alınması, askerlik süresinin 4-5 seneye indirilmesi esası kabul edilmiştir. H 1259 - M 1843 yılında bir kur'a nizâmnâmesi hazırlanmış, H 1264 - M 1847-48 yılından itibaren de tatbikine başlanmıştır[27].

24 Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi, C. 2, s. 10.

25 Letâif-i Enderûn, s. 236-364-388 ve Üss-i Zafer, s. 6-17-99-130-160.

26 Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi, C. 2, s. 7-13.

27 Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi, C. 2, s. 14.

Sultan Abdülmecid Zamanında Selimiye Kışlası

Talimli ve nizamlı asker arttıkça bunların yaz ve kış her çeşit ihtiyaçlarına cevap verecek kışlalarda oturtulmaları da dikkate alındı. Sultan II. Mahmud'un H 1243 - M 1827-28 yılında babasınınkinden daha geniş bir plana göre taştan yaptırdığı Selimiye Kışlası'nda, Sultan Abdülmecid yenilercesine esaslı tamirler, tadiller ve ilaveler yaptırdı. İlk tamiri, verdiğimiz kitabeye göre H 1258 - M 1842-43 yılında yaptırdı. Bu yıl kışlanın cebehâne tarafına açılan doğu kısmı tamir edildi, kapısının üstüne de kitabeli bir taş kondu. Yenileme ve inşa halindeki imar devam ediyordu. Bu tamir H 1266 - M 1849 yılında tamamlandı. Kuzey tarafına açılan nizamiye kapısının üstüne kitabesi ve padişahın tuğrası kondu. Bu kitabede Sultan Abdülmecid'in tamir ettirdiği, yaptırdığı şu mısralardan anlaşılıyor:

Muhterik olmuştu akdem yapdırub bu kışlayı
Eyledi bünyânını mânende-i kasr-ı müşeyyed

"Kışla evvelce yanmıştı. Müstahkem bir kasır halinde padişah yeniden yaptırdı." demektir.

Sultan Abdülmecid, nizamiye kapısının karşı köşesine şehriyehâne denilen bir erzak deposu ilave ettirdi.

Kışlanın dört tarafındaki kuleler de Sultan Abdülmecid Han tarafından yaptırılmıştı.

Kırım Savaşı'nda Selimiye Kışlası

Yukarıda Selimiye Kışlası'nın muhtelif yerlerinde bize kadar gelen dört kitabeyi, nizamiye kapısından başlayarak verdik. Biz kışlanın Sultan Abdülmecid tarafından daha geniş bir plana göre yenilendiğini kabul ediyoruz. Doğu kapısının üstünde bulunan Sultan II. Mahmud'un kitabesine rağmen bu böyledir. Eski kitabenin teberrüken oraya konduğuna kanîiz.

Kışla klasik bir ifade ile mahv ve isbat yoluyla, yani bir kısmı yıkılarak, bir kısmı eklenerek, çekilerek, çevrilerek yapılmış değildir. Şair İzzet, dîvançesi'nde Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı kışlanın tamamlandığını gösteren iki manzum tarih kitabesi yazmıştır. Birisini yukarıda verdik, ikinci kitabe de şudur:

تاریخ قشلهٔ سلیمیه
حق یرین بولدی خدا اظهار قدرت ایلیوب
اسکدار اولدی ینه مأوای مشتای عظیم
محترق اولمشدی قشله دودمان فتنه دن
ایلدی سوز دلن اطفا خداوند رحیم
ترك اولونمشدی بش آون ییل آه ایدردی مؤمنین
صاقلمش محمود خانك عهدینه رب کریم
آل عثمان پادشاهیله چقلسونمی باشه
قیلدی تعلیم عساکر قهر اولوب قوم لئیم
ابن عم اکرمیله انتقام ایتدی خدا
شادمان اولسون بقاده روح یاك خان سلیم
شاه دوران قیلدی اولادندن افزون احترام
ایتمه مش اول شاه مغفوری مکر مولی عقیم
بویله شاهه جان فدا اولنمازمی جاندن بندکان

وارسه خائبدر دعاسن ایتمینلر عن صمیم
حق نعالی جاهدوا امریله تا فرمان ایده
عسکر منصورین ایتسون مظهر فیض عمیم
ایلسون تحتنده حق شاه جهانی برقرار
تاکیم اولدقجه عساکرکه سفر بر که مقیم
اسکی دارین بولدی بو تاریخده عزت جنود
اسکداری ایلدی احیا بومشتای جسیم ([28])
١٢٤٣

Manzumeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Hak yerin doldu Hudâ izhâr-ı kudret eyleyüb
Muhterik oldu yine me'vâ-yı meştâ-yı azîm
Eyledi sûz-i dilin itfâ Hudâvend-i Rahîm
Terk olunmuşdu beş on yıl ah iderdi mü'minîn
Saklamış Mahmud Han'ın ahdine Rabb-i Kerîm
Âl-i Osman pâdişâhiyle çıkılsun mu başa
Kıldı ta'lîm-i asâkir kahr olub kavm-i leîm
İbn-i amm-i ekremiyle intikâm itdi Hudâ
Şâdımân olsun bekâda rûh-ı pâk-i Han Selîm
Şâh-ı devrân kıldı evlâdından efzûn ihtirâm
İtmemiş ol şâh-ı mağfûr meğer Mevlâ akîm
Böyle şâha cân fedâ olunmaz mı cândan bendegân
Varsa hâibdir duâsın itmeyenler an samîm
Hak Teâlâ (Câhidû) emriyle tâ fermân ide
Asker-i Mansûrın itsün mazhar-ı feyz-i amîm
Eylesün tahtında Hak şah-ı cihânı ber-karâr
Tâ kim oldukça asâkir geh seferber geh mukîm
Eski dârin buldu bu târîhde izzet cünûd
Üsküdârı eyledi ihyâ bu meştâ-yı cesîm

Bu manzumenin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1243 rakamları çıkıyor. M 1827-28 yılına rastlar. Bu kitabe bugünkü dilimizle nesir halinde şöyle ifade edilir:

"Allah kudretini gösterince hak yerini buldu. Üsküdar yine büyük bir kışlaya kavuştu. Fitne ateşinden kışla yanmıştı. Rahîm olan Allah onun gönül ateşini söndürdü. Kışla beş-on yıl yüz üstü bırakıldığı için müminler ah ederlerdi. Allah onun yenilenmesini Sultan Mahmud'un devrine saklamış.

Âl-i Osman padişahıyla başa çıkılır mı? O askerine burada talim ettirdi. Alçak kavim (yeniçeriler) kahroldu. Allah amcasının kerâmetlû oğlu ile[29] (Sultan Mahmud ile) intikam aldı. Allah merhum Sultan Selim'i akîm (dölsüz) bırakmadı.

Ey kulları! Böyle padişaha can kurban edilmez mi? Böyle samimi dua etmeyenler varsa onlar hüsran içinde kalacaklardır. Allah Kur'an'ında Câhidû = Cihâd ediniz! ile ferman

28 Divançe-i İzzet. Sahife: 18.

29 Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmud'un amcası, Sultan III. Mustafa'nın oğludur.

edince muzaffer askerini feyzlere, muvaffakiyetlere ulaştırır. Askerleri gâh seferber, gâh hazarda oldukça Allah cihan şahını tahtında oturtsun!

Ey İzzet! Asker eski evlerine (kışlalarına) kavuştular. Bu büyük kışla Üsküdar'ı 1243 yılında ihya etti."

Şair İzzet'in kışlanın inşası için yazdığı kitabelerden birisi kışlanın güney kapısı üzerinde bize kadar gelmiştir. Bu ikinci kitabe her nedense gelmemiş, yok olmuştur.

Sultan Abdülmecid dört kuleli büyük kışlayı H 1258-1266 - M 1842-43, 1849-50 yıllarında, yani sekiz yıl içinde iç ve dış gaileler arasında tamamlamıştır. Kışla tamamlandıktan dört yıl sonra Rus-Kırım Savaşı patlak verdi. Bu savaşta İngiltere ve Fransa Ruslara karşı bizimle ittifak yaptılar, İngiltere bu savaşa on sekiz, Fransa on yedi çeşitli harp gemileriyle katıldılar. Bu gemilerde İngilizlerin 829, Fransızların 1.048 topları vardı[30].

Ruslara 29 Eylül 1853'te harp ilan edildi. Ruslarla savaş, Sâika-i Zafer'e göre 1270 yılı Muharrem'inin 19'uncu, 1853 yılı Ekim'inin 23'üncü Cumartesi günü, Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi'ne göre 1270 Muharrem'inin 20'nci ve 1853 Ekim ayının 21'inci Pazar günü başlamıştır.

Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi'nin müellifi Fevzi Bey, kitabında M 1853, 1854, 1855 ve 1856 yılları savaş hazırlıklarını ve olaylarını genişçe yazmıştır. Müttefik devletlerin filosu 14 Ocak 1854'te Karadeniz'e çıkmıştı[31].

Türkiye'nin müttefikleri İngiltere ve Fransa askerlik kuvvetleri İstanbul'a gelince bunların erlerine ve subaylarına muhtelif yerler ve kışlalar tahsis edilmişti. Selimiye Kışlası da İngiliz askerlerine ayrılmıştı.

Harem'deki araba, vapur iskelesi hazırlanırken yıkılan ve toprak altında kalan Harem İskelesi, İngiliz askerleri Selimiye Kışlası'nda oturdukları zaman erzak ve cebhâne çıkarmak için yapılmıştı. Sonra Şirket-i Hayriye bu iskeleyi tamir ettirerek kullanmıştır[32]. Şimdiki Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'nin yerinde bulunan kışla İngiliz askerlerinin hastalarına ve savaşta yaralanarak İstanbul'a getirilen erlerine, buradaki kasır da hasta ve yaralı İngiliz subaylarına tahsis edilmişti[33]. Kuleli'nin üstündeki İcadiye Kasrı da İngiliz subaylarına ayrılmıştı. İngilizler ayrılırlarken İcadiye Kasrı gibi Haydarpaşa Hastahânesi'ni de yakmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Osmanlı saltanatının ve hilafetin amansız bir düşmanı ve piç Yunanistan'ın var edicisi İngilizler böyledirler. Topraklarının üstünden güneş batmayan İngiltere şimdi avuç içi kadar adalarında tarihî birçok cinayetlerinin günahlarını çekiyorlar.

Selimiye Kışlası, *"Kışla"* kelimesinin lügat anlamına tam uygun olarak yaya ve süvari askerin aynı zamanda kışlağı olmuştur. Yalnız, masyaf yani yazlık bir yapı değildir. Kışla kârgirdi. İç kısmı, tavanları ve çatısı ahşaptı. Bina yangın duvarlarıyla bölünmüştü. Kışla,

30 Sâika-i Zafer, Ali Emiri Efendi Kütüphânesi, Numara: 375. (1270 yılında Devlet-i Âliyye ile Rusya devleti arasında tehaddüs eden muharebenin tarihçesi.)

31 "Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dâir Bulgari Yarlı ve Hatlar" adıyla 1281-1820'de Petersburg'da basılan Türkçe kitapta Rus Çarlığı arşivinde bulunan Kırım hanlarına ait orijinal vesikalar yayınlanmıştır. 941 büyük sahifedir.

32 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 131.

33 Kitabımızın "Askeri Hastahâne ve Haydarpaşa Kasrı" bölümüne bakılsın.

Cumhuriyet inkılâbından sonra yüz üstü bırakılmıştı. Harabe haline gelmiş, baykuşlara yuva, serserilere barınak olmuştu. Camları, çerçeveleri yağmalanmıştı. Sonra parça parça iç kısmı ve katlar, merdivenler betona çevrilmek suretiyle yenilenircesine esaslı bir şekilde restore edilmiştir. Askerin imarcı eli kışlayı bu çeşit askeri binaların övünüleceklerinin başına getirmiştir.

Tamir edilirken bilhassa üstünde Sultan II. Mahmud'un kitabesi bulunan güney kısmında seksen-yüz metre uzunluğunda kerestelere rastlanmıştır. Bunların Çamlıca, Kayışdağı ve Alemdağı ormanlarından kesilmiş ağaçlar olduğu anlaşılıyor. 100-120 yıl içinde Çamlıca avlağından başlayan ormanlar eritilmiş, yok edilmiştir. Kışlanın dört köşesinde yedişer katlı kuleler vardır. Kuleler muntazam kesme taşla ve tuğlayla yapılmıştır. Kuzeydeki sağ kulede Rus-Kırım Savaşı'nda Türklerin müttefiki olan İngilizlerin, hasta ve yaralı subay ve erlerine hemşirelik yapan Florence Nightingale'nin oturduğu söyleniyor. Selimiye Kışlası, İngiliz askerlerinin karargâhı olarak kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda ve bu arada Selimiye Kışlası adlı broşürde Selimiye Kışlası'nın yaralı İngiliz askerlerine tahsis edildiği yazılıyor. Bu yanlıştır. İngiliz askerlerinin yaralılarına ve hastalarına şimdiki Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'nin yerinde bulunan ve H 1261 - M 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan hastahâne tahsis edilmiştir. Yaralı ve hasta subaylara buradaki şimdi yok olan kasır verilmişti. Modern hemşireciliğin kurucusu olarak kabul edilen Florance Nightingale burada vazife görüyordu. Buradaki kasırda kalmış olması lazım gelir. Selimiye Kışlası'nın kulesinde oturduğu, burada yattığı haberi tetkike ve hatta doğrulamaya muhtaçtır. Kulede onun oturduğu daire ile üstündeki yatak odası devrinin eşyası ile döşenmiştir. Kendisinin de fotoğrafları asılmıştır.

Selimiye Kışlası adına neşredilen broşürde doğrulamaya muhtaç başka hatalar da vardır:

Sultan Abdülmecid zamanında Selimiye Kışlası tam teşekküllü bir askeri müessese halinde idi. Sultan Abdülaziz de buraya has ekmek fırını gibi yeni binalar eklemişti. Kışlanın batı ve Marmara tarafında ahırlar vardı. Tâhir Efendi Camii'nin bulunduğu Harem İskele Caddesi'nin üstünde süvari beygirlerinin sulanması için çok lüleli, büyük hazineli bir çeşme, yanında da nöbetçi binası bulunuyordu. Ahırlar harap bir haldeydi. Bir ara ahırların askeri müze yapılması düşünülmüştü. Kışlanın karşısında şehriyehâne denilen erzak deposu, yanında subay evleri ve kışlanın doğu tarafında talimgâh, teçhizat ambarları ve tazıcılar ahırı vardı.

Has ekmek fırını, Kavak İskelesi'nin yanındaydı. Enkaz altından çıkan kitabesini ben Askeri Müze'ye kaldırttım. Kışlanın doğusunda bulunan tazıcılar ahırının kışlasını Sultan II. Abdülhamid yenilemiştir.

Şimdi yanındaki okulun spor salonu haline getirilmiştir. Tâzîat, koşu atı demektir. Ordunun ve sarayın koşu atları burada talim ettirilir, yetiştirilirdi. Farsça tâzî, koşucu anlamınadır. Türk dili bunu *"Tazı"* yapmıştır. Çok koşan bir çeşit av hayvanına da *"Tazı"* derler. Tazıcılar ahırının kitabesi buradaki küçük bir binanın duvarına yerleştirilmiştir.

Selimiye Külliyesi, kışla, şehriyehâne (erzak deposu), ahırlar, tazıcılar ahırı, fırın, teçhizat deposu, silâh ve teçhizat imalâthâneleri, cami, mektep, hünkâr mahfeli, hünkâr danışma dairesi, tek hamam, tekke, menzilhâne, han, su terazileri, çeşmeler, subay evleri ve

çarşıdan oluşuyordu. Bu külliye burada bulunan birçok saray, konak yıktırılarak, yerlerine yapılmıştı. Şimdi yalnız kışla, cami, hünkâr mahfeli, hamam, tekke, şehriyehâne ve su terazisi kalmıştır.

Kışla dikdörtgen şekilli bir plan üzerine yapılmıştır. Kışla şimdi kaloriferli, kütüphâneli, sinemalı, her çeşit ilmî ve fennî tesisleri içine alan dört başı mamur bir tarih bergüzârı hâline getirilmiştir.

Kışla zaman zaman muhtelif birliklere, askeri ortaokula tahsis edilmişti. Okul 1963 yılında lâğvedildikten sonra Selimiye Kışlası 1. Ordu Karargâhı'na tahsis olunmuştur. Nizamiye kapısı şahnişınlı bir tak halindedir. Kapıdan girince bir camekânda miğfer, zırh, kolçak, tüfek, pala ve kılıç gibi tarihî eserler teşhir edilmektedir. Bunları Askeri Müze'den ben seçerek göndermiştim.

Avluya çıkış kapısının üstünde de *"Biliniz ki Cennet kılıçların gölgesi altındadır."* anlamına gelen şu hadis yazılıdır:

واعلموا ان الجنة تحت ظلال السيوف

Kışla, meyilli bir yere yapıldığı için bazı kısımları iki, üç ve dört katlıdır. Bazı yerlerinde bodrumlar, sığınaklar vardır. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin tutuklularından bir kısmı bu kışlada kalmışlardır.

Sultan II. Mahmud Yeni Askerliği Öğreniyor

Letâif-i Enderûn H 1241 - M 1825-26 yılı olayları arasında Sultan II. Mahmud'un istidatlı ve kabiliyetli 400 kadar ağalarla beraber yaya ve süvari olarak yeni harp fennini öğrenmek için talimler yaptığını yazıyor[34].

Selimiye İskelesi

Selimiye Külliyesi'nin yani kışla ve camisinin Selimiye İskelesi adıyla anılan bir iskelesi vardı. Bu iskele Harem İskelesi'nden başkaydı. Kışlanın hemen önünden aşağıya inince, sonra mezbaha yapılan yerdeydi. Bu iskelenin rıhtımı hâlâ ayaktadır. Burada yuvarlak büyük bir taş vardır.

Letâif-i Enderûn'da H 1233 - M 1817-18 yılı olayları arasında Selimiye Kışlası'nı yenileyen Sultan II. Mahmud'un bu yılın Zilkade'sinin ilk Cuma namazını Selimiye Camii'nde kıldıktan sonra maiyetindekilerle beraber Selimiye İskelesi'nde bekleyen kanca başlı kayıklara binerek Mehmed Paşa Kasrı'na gittiği yazılıyor. Padişahın maiyetindeki yüz kişi arasında solaklar, peykler, al barakalı hasekiler vardı. Padişah, Mehmed Paşa Kasrı'nda pehlivan güreşlerini ve kemankeşlerin ok atışlarını seyrettikten sonra Beşiktaş Sarayı'na gitmiştir[35].

Şehriyyehâne

Şehriyye kelimesi Arapça Şâiriyye kelimesinin dilimizde yanlış kullanılmış şeklidir. Çok kere hamurdan arpa şeklinde el ile dökülen bir çeşit makarnaya biz şehriyye diyoruz.

34 Letâif-i Enderûn, s. 375.

35 Letâif-i Enderûn, s. 157.

Bu ad, yapılan şeyin arpaya benzemesinden dolayı verilmiştir. Halk buna arpa şehriye diyor. Arapça *"şair"*, arpa demektir. Bunun nispet şekli de *"şairiyye"*dir.

Selimiye Şehriyehânesi

Şehriyye o vakit askere çokça verildiği için bunun yapıldığı ve depolandığı yere şehriyyehâne demişler. Bu ad çoğunluk esasına göre verilmiştir.

Cebe kelimesi *"zırh"* demektir. Zırh vaktiyle askerin baş ve mühim korunma silahlarından olduğu için bunların konulduğu ve muhafaza edildiği yere *"cebehâne"* denilmiştir. Sonra bütün askeri araç ve gereçlerin, teçhizatın konulduğu yere *"cebehâne"* denilir olmuştur. Bu daha sonra dilimizde yanlış bir şekilde, *"cebhâne"* şeklinde kullanılmıştır. Hâlâ da yaşıyor.

Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nın kuzey nizamiye kapısının karşısında, köşe başındaki binaya *"şehriyyehâne"* adı verilmiştir.

Zînet-efzâ-yi makam-ı muallâ-yı hilafet-i İslâmiyye ve erike-piray-i bir eseri sayılabilir. Tak kapısının üstünde Sultan Abdülmecid'in tuğrası vardır.

پاینه عبد المجید خانك ایدردی سرفرو - داوراسلافدن اسفندیار اولسه ولو
بوکهن شعریه حانه چوقدن اولمشدی خراب - یاپدیروب کنز جنود ایتدی اوشاه راست رو
دینی تأیید ایتمدر افکاری آنجق مسلمان - ایکی عالمده فلاح ایسترسون اول خاقانی سو
کلمامش کلمز نظیری برسپه سالاردر - قیل رضا پاشایه خیر دعا غافل مشو
قبضهٔ تسخیره چکسون شاهد مقصودینی - ملك اغیار اول شهك شمشیرینه اولور کرو
سویله ای صفوت بونو کنجینه تك تاریخنی - عد لله عبد المجید خان یاپدی بودیوبی نو ([36])
١٢٦١

Kapı kemerinin üstündeki taşına Şair Safvet'in hazırladığı on iki mısralık şu kitabe üç satır halinde yazılmıştır.

Bu kitabe bu günkü dilimize nesir halinde şöyle çevrilir:

"Geçmiş kahramanlardan İsfendiyar bile olsa Abdülmecid Han'ın ayağına baş eğerdi. Bu eski şairiyyehâne çoktan harap olmuştu. Doğru gidişli Abdülmecid Han yenileyerek burasını askeri için bir hazine (depo) yaptı. Onun maksadı Müslümanların dinini te'yid etmekti. İki âlemde felah (kurtulma) istersen onu sev.

O benzeri gelmemiş ve gelmez bir başkumandandır. Sipehsalar'dır. Gafil olma, Rıza Paşa'ya hayır dua et.

Allah onun işini avucunun içine geçirsin. Ağyarın mülkleri (yurtları) onun kılıcına rehin olsun. Safvet, sen bu yeni hazine (depo) için tarihini söyle. Abdülmecid Han bu yeni depoyu adille yaptı. 1261."

Kitabede şehriyye kelimesi yukarda yazıldığı gibi şairiyye şeklinde doğru yazılmıştır.

36 Ben bu kitabeyi 22 Eylül 1940 tarihinde kopya ettim. Şimdiye kadar hiçbir yerde neşredilmemiştir.

Bu şehriyyehâne harap olmuştu. Sultan Abdülmecid'in feriklerinden ve Şûra Dairesi azasından Rıza Paşa'nın zamanında, onun nezaretinde yapılmıştır[37].

Tarihi hazırlayan Safvet Mustafa Efendi, maharetli bir şairdir. M 1794 - H 1209 yılında doğmuş, birçok sivil memuriyetlerde bulunmuş ve M 1869 - H 1286 yılında ölmüştür[38].

Tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1261 rakamları çıkar. Şehriyyehâne M 1840 - H 1261 yılında yapılmıştır. 22 Eylül 1940'ta ben incelerken askeri mahfel yapılmak üzere tamir ediliyordu.

Şimdi esaslı bir surette tamir edilmiştir. 20 Mart 1975'te binanın bir kısmında Maliye Bakanlığı Birinci Ordu Defterdarlığı oturuyordu. Bir kısmını da askeri kantin işgal ediyor. Sağ tarafı bitişiğinde, cephesi mermer kapılı bir ev vardır.

Selimiye'de Sultan II. Abdülhamid'in Kışlası

Sultan II. Abdülhamid, Selimiye'de tazılar ahırı karşısına bir kışla yaptırmıştı. Kapısının üstünde şu kitabe okunurdu:

"Zinet-efza-yi makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiyye ve erike-piray-i saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye. Sultan Gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden iş bu kışla müessesat-ı mülükânelerine ilâveten bina ve inşa olunmuştur. 1311."

Bu kışla H 1311 - M 1893 yılında yapılmıştı. Üstünde Sultan Abdülhamid'in arması bulunuyordu. 1974 yılının son aylarında iç kısmı yıkılıyordu. Burası, yanındaki okulun spor salonu olarak kullanılacaktı (23 Nisan 1975).

37 Hacı Rıza Paşa, Soğukçesmeli Bekir Efendi'nin oğludur. Asâkir-i Şâhâne'nin icadında, yeni askerliğin kabulünde asker olmuş, bütün kademelerden geçerek İstanbul Ordusu'na liva, M 1847 - H 1264 yılında ferik ve Daire-i Şûra üyesi olmuş, M 1860 - H 1277 yılında emekliye ayrılmış, iki sene sonra da ölmüştür. Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 399.

38 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 229.

I

HASTAHÂNELER

HAYDARPAŞA ASKERİ HASTAHÂNESİ

Bu hastahâne, eski Tıbbiye Okulu'nun (şimdiki Haydarpaşa Lisesi'nin) yol aşırı solunda, geniş ve çok güzel bir bahçe içindedir. Burası eskiden Sultanî bahçelerden (Padişah bahçelerinden) idi. Buraya Sultan III. Selim'in vezirlerinden Haydar Paşa kışla yaptırmıştı. Havası, suyu çok güzel ve bahçeleri çok geniş olduğu için burası H 1261 - M 1845 yılında hastahâne yapılmıştı[1]. Hastahâne ahşap idi. Hastahâne kapısının üstünde ta'lîk yazı ile şu güzel ve çok mânâlı kitabe bulunuyordu. Ben vaktiyle kopya etmiştim, buraya alıyorum:

اکر عبد المجید خانك کوریدی رآف شافیسین - خم شرمه بنوب البیت قاچردی عقلی افلاطون
اوشاهه لاعلاج عسکر اولوردی صاغ اولوب کورسه - رضا پاشانك داراننی داراوفریدون
غبار خاکپار کیمیاوی ملك وملتدر - ابقراط دواجونك دکلدر بیلدیکی معجون
اوکرار غزا یاپدردی خسته خانهٔ حیدرده - اولوردی رسم ونقشن کورسه مانی هنر مفتون
بناسی دلکشا غایت زمینی روح بخشادر - هواسی صحتی جلب ایلر امراضی ایدوب بیرون
مرادی خاطر اهل جهادی ایته در تطییب - ایده فتح وظفرله رب ناصر عمرینی افزون
بری ساده بری جوهرله ترتیب ایلیوب صفوت - ایکی تاریخه درج ایتدم شفای صدر الور مضمون
بوفاخر خسته خانه اولدی سیرایت سرتسرصاغلم - جیوشن قیلدی خان عبط المجید اجلال ایله ممنون

Mir'at-ı İstanbul sahibi bu kitabeyi birçok hatalarla kopya etmiştir. Beşinci mısradaki (gubar) kelimesini (gubarî), yedinci mısradaki (o kerrar) kelimelerini (okra), (hâne-i) kelimesini (hâne), sekizinci mısradaki (nakşin) kelimesini (nakış), (manî) kelimesini (sâni-i), on birinci satırdaki (muradı) kelimesini (meramı), ve (sağlam) kelimesini de başka şekillerde yazmış, tarihini de koymamıştır.

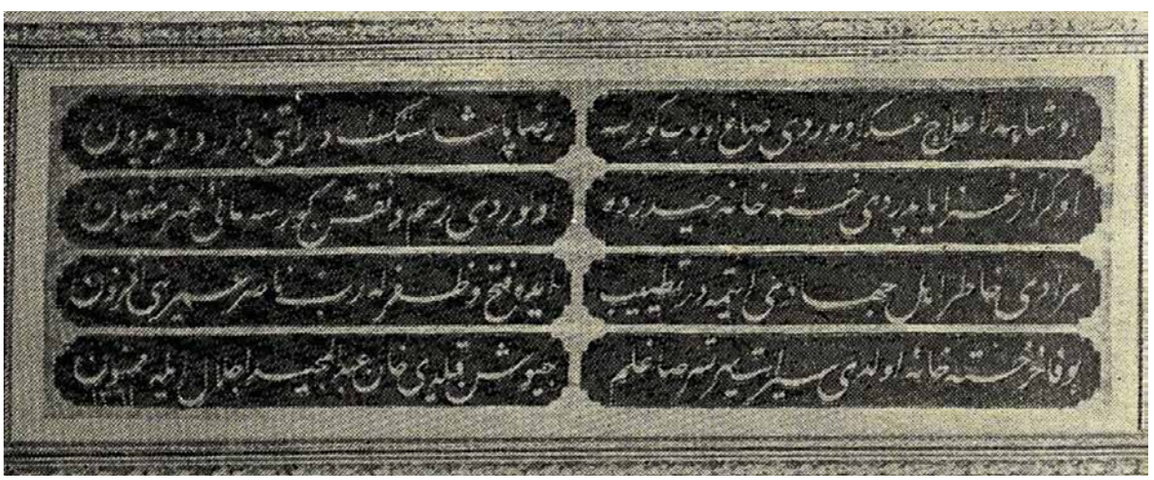

Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Haydarpaşa Hastahânesi'nin kitabesi

Kitabeyi bir de yeni harflerle okuyalım:

Eğer Abdülmecid Han'ın göreydi re'y-i şâfîsin
Humm-i şirme binüb elbet kaçardı akl-ı Eflâtûn
O şâha lâ-ilâc asker olurdu sağ olub görse
Rızâ Paşa'sının dârâtını Dârâ vü Feridun
Gubâr-i hâkipây-i kimyây-i milk ü millet

1 Mir'ât-ı İstanbul, s. 33'te bu kışlanın hastahâne haline getirildiği yazılıyor.

İbokrât-ı devâcûnun değildir bildiği ma'cûn
O kerrâr-i gazâ yapdırdı hastahâne-i Haydar'da
Olurdu resm ü nakşın göste Mâni-i hüner meftûn
Binâsı dilküşâ gayet zemîn-i rûh-bahşâdır
Havâsı sıhhati celb eyler, emrâzı idüb bîrûn
Murâdı hâtır-ı ehl-i cihâdı itmedir tatyîb
İde feth ü zaferle Rabb-ı Nâsır ömrünü efzûn
Biri sâde, biri cevherle tertîb eyleyûb Safvet
İki târîhe derc itdim şifâ-i sadr olur mazmûn
Bu fâhir hastahâne oldu seyr it serteser sağlam
Cüyûşun kıldı Hân Abdülmecid iclâl ile memnûn.
1261 (M 1845)

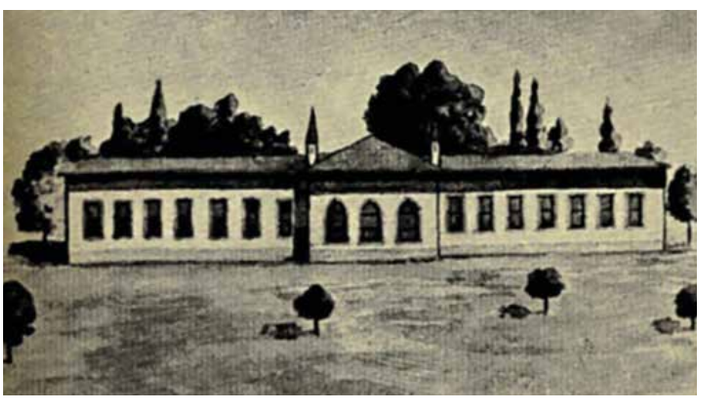

Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'nin eski bir resmi

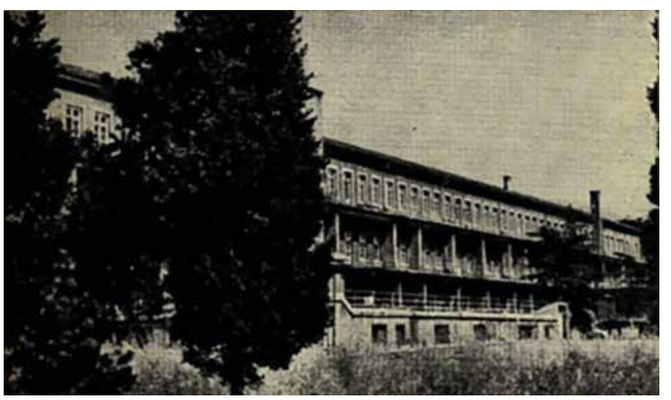

Haydarpaşa Askeri Hastahânesi

Şair Safvet'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son iki mısraından birisinin noktalı harfleri, birisinin de bütün harfleri ebced hesabına vurulunca 1261 rakamları çıkması lazımdır. Son mısraın noktalı harflerini ebced hesabına vurduk, 1261 tarihi çıktı. Daha evvelki mısraın bütün harflerinden bu rakamlar çıkmıyor.

Kitabede Şair Safvet çok güzel benzetmeler yapmıştır. Diyor ki:

"Eğer Eflâtûn'un aklı, Abdülmecid Han'ın çok şifalı re'yini görseydi, utanç küpüne binerek kaçardı. Eğer sağ olub Dara ve Feridun Rıza Paşa'nın şan, şevket ve haşmetini görselerdi hiç itiraz etmeden onun emrine girerek asker olurlardı.

Onun ayağının tozu, millet ve memleket için bir kimyadır. Devacı İpokrat'ın bildiği macun onun yanında hiçbir şey değildir. O savaş arslanı Haydar da bir hastahâne yaptırdı. Onun hastahânedeki resim ve nakış hünerlerini manî görseydi meftun olurdu.

Yapıcı, gönül açıcı, yeri cana can katıcı, havası hastalıkları insanın içinden çıkarıp atıcı, sapasağlam yapıcıdır. Bu hastahâneyi yaptıranın maksadı cihad (savaş) ehlinin gönüllerini iyi tutmaktı. Yardımcı Tanrı fetihle, zaferle onun ömrünü arttırsın!

Şair Safvet, biri cevherli biri sade, anlamları göğüse şifâ olur iki tarih yapmıştır. Seyret, bu öğünmeye değer hastahâne baştanbaşa sağlam yapıldı. Celâletlû Han Abdülmecid bu hastahânesiyle askerlerini memnun kıldı."

Tarih manzumesinde adı geçen Rıza Paşa, Serasker Hasan Rıza Paşa'dır. Sekiz defa serasker, üç defa tophâne müşiri, iki defa ticaret nazın olmuş ve H 1294 - M 1877-78 yılında ölmüştür[2].

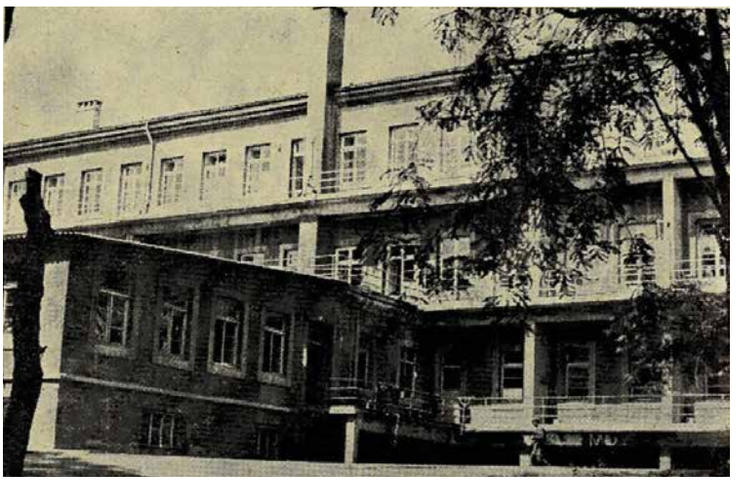

Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'nin bir portresi

Hastahânenin kapısı üstünde bulunan ta'lîk yazılı 16 mısralık bu kitabe, klasik ifade ile hastahâne hazif ve isbat yoluyla esaslı bir surette tamir ve tâdil edilirken yerinden sökülmüş ve hastahânenin bir odasının içinde duvara yerleştirilmek suretiyle yok olmaktan kurtarılmıştır.

Kitabenin üstüne Hattat Hâmid'in H 1362 - M 1943 tarihli, nefis bir sülüs ile yazılmış şu âyet-i kerîme asılmıştır:

وننزل من القران ماهو شفاء ورحمة للمؤمنين . صدق الله العظيم كتبه حامد ١٣٦١

"Ve nünezzilü mine'l-Kur'anı mâ hüve şifâün ve rahmetün li'l-mü'minîn. Sadekallahül azîm. Ketebehû Hâmid" (1361).

Bu Kur'an-ı Kerim'in 17. Esra Sûresi'nin 82. âyetidir. Mânâsı şudur:

"Biz Kur'anla müminler için şifâ ve rahmet olan şeyleri indirdik."

SULTAN II. MAHMUD'UN HASTAHÂNESİ

Buradaki ilk hastahâneyi, isyancıların yaktıkları Selimiye Kışlası'nı H 1243 - M 1826 tarihinde yenilerken Sultan II. Mahmud yaptırmıştı.

Bu Tarihçi Ata, Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı eserleri sayarken:

"Maltepe'de ve Üsküdar'da, Haydarpaşa'da cesîm hastahâneler yaptırmıştır" diyor[3].

Bu tarihçi Sultan Mahmud'un Üsküdar'da ve Çengelköyü'nde yaptırdıklarını da şöyle sıralamıştır:

1. Üsküdar sahilinde Çengelköyü ile Vaniköyü arasında Kuleli denilen deniz kenarında, kârgir, metin, süvari kışlasıyla, arkasında yüksek yerde hastahâne, ahırlar ve cami.
2. Üsküdar'da, Selimiye'de, cesîm askeri kışla. Sultan Mahmud, Haydarpaşa Hastahânesi'nin yanına bir de kasır yaptırmıştı[4].

Sultan Mahmud, asilerin yaktıkları Selimiye Kışlası'nı H 1243 - M 1827 yılında yenilemişti. Sultan Abdülmecid, babasının yaptırdığı Selimiye Kışlası'nın bazı kısımlarını H 1258 - M 1845 ve H 1269 - M 1852 yıllarında yeniden yaptırırken Haydarpaşa Hastahânesi'ni de yenilemiştir.

2 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 400.

3 Ata Tarihi, C. 3, s. 139.

4 Kitabımızda "Haydarpaşa Kasrı" başlığına bakılsın.

İlk Haydarpaşa Hastahânesi Hicrî hesapla 152, Miladî hesapla 148 yıl önce yapılmıştır.

Bu hastahâne tek katlı ve ahşap idi.

Eski askeri hastahânenin 117.458 m^2'lik bir yere kurulduğu söyleniyor.

H 1270 - M 1833 yılında, Osmanlı Devleti, Rusya ile Kırım Savaşı'na girerken İngiltere, Fransa ve Sardunya ile bir askeri ittifak yapmıştı. Kırım'da Ruslara karşı beraber savaştılar.

H 1271 - M 1854 yılında Osmanlı Devleti'nin ve müttefiklerinin askerleri kolera ve dizanteri salgınlarından ağır kayıplara uğradılar. Müttefikler hastalarını ve yaralılarını hastahâne gemileriyle İstanbul'a gönderdiler. İstanbul'daki bazı hükümet daireleri, harbiye, bahriye, tıbbiye mektepleriyle Selimiye Kışlası, Haydarpaşa Askeri Hastahânesi ve Sultan Mahmud Kasrı, yaralılar ve hastalar için hastahâne haline getirildi. Yaralı İngiliz subayları Haydarpaşa'daki Sultan Mahmud Kasrı'na ve erleri de buradaki hastahâneye yerleştirilmişlerdir.

İslâm'ın ilk çağları savaşlarında Müslüman kadınlar hemşirelik yapmışlardır. Modern hemşireliğin kurucusu sayılan Florance Nightiugale ve İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi Strad Ford Cannin'in eşi de canla başla İngiliz askerlerine hemşirelik yapıyorlardı.

Ölen İngiliz subayları ve askerleri için bu hastahânenin ve kasrın şimdiki Haydarpaşa Garı tarafındaki sahilde bir mezarlık tahsis edilmişti. Bu mezarlık şimdi 30 dönümlük bir yer işgal ediyor. Hastahânede ve kasırda ölen İngiliz subayları ve askerleri buraya gömülüyorlardı[5]. Sonra buraya bir abide dikilmiş, Birinci Cihan Harbi'nde İstanbul'un işgali sırasında ölen İngiliz subay ve askerleri, muhtelif milletlerden alınan ücretli Müslüman ve Hindu askerleri de buraya gömülmüşlerdir. Çoğu Pencaplı olan Müslüman askerlerin mezar taşlarının eski harflerimizle Kur'an âyetleri, Brahman ve Hinduların başlarına da kendi yazılarıyla adları yazılmıştır. Sonra buraya sivil İngilizler, Macarlar, İsveçliler ve İtalyanlar da gömülmüşlerdir. Şimdi buradaki ölü sayısı 15.000 e yükselmiştir.

Kırım Savaşı sırasında müttefik askerlerden pek çok ölen olmuştu. Haydarpaşa'da, Sultan Mahmud Kasrı'nda ve hastahânesinde, İcadiye Kasrı'nda, Selimiye Kışlası'nda pek çok İngiliz subayı ve askeri ölmüştür. Devletin müttefiki İngilizler, Türkiye'den ayrılırlarken buraları ateşe vererek yakmışlardır. Bazıları bunu korkunç hastalıkların bir hıncı şeklinde yorumlamışlardır.

Sultan II. Abdülhamid, R 1318 - M 1902-1903 yılında, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'yi (şimdiki Haydarpaşa Lisesi'ni) yaptırdıktan sonra, bu mektepten çıkan tabipler Haydarpaşa Hastahânesi'nde tatbikat görürlerdi. Burası bir staj yeri haline getirilmişti. Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi bunu şöyle ifade etmiştir:

"Mekteb-i Tıbbiye'nin Selimiye Kışlası civarında yapılan muhteşem binaya naklinden sonra bu hastahâne, mektepte tahsillerini bitiren tabiplere tatbikat mektebi yapılmıştır."

Mir'ât-ı İstanbul sahibi de şunları söyler:

"Haydar Paşa, Sultan III. Selim devri vezirlerinden, Selimiye yakınında bulunan kışlanın bânisidir. Bu kışla mevki ve havası gayetle güzel ve bahçeleri geniş olmakla hastahâne

5 Kitabımızda "İngiliz Mezarlığı" başlığına bakılsın.

yapılmıştır. Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den çıkan tabipler bu hastahânede muayyen bir müddet icrayı ameliyat ederler."

Tek katlı ilk ahşap hastahâne, yukarıda belirtilen sahanın 8.750 m²'lik kısmını işgal etmektedir. Büyük orta bina intaniye, dış erat binası, hemşireler binası, poliklinik ve doğumhâne olmak üzere belli başlı beş büyük binadır.

Hastahâne esaslı olarak 1935 senesinde restore edilmiş, 1941 yılında dışı taştan, içi tahtadan biraz da büyültülerek melez mimari şeklinde yapılmıştır.

1956 yılında ana caddeye ikinci bir yol ve kapı açılmış, poliklinik hariçteki binaya şimdiki Transit ve Sahra Hastahânesi nakledilmiş, doğum, nisaiye ve kadınlar koğuşu da nisaiye binasının şimdiki Sıhhiye Mal Saymanlığı esaslı tadil ve tamiratı ön cephedeki iki köşe başındaki boşlukların doldurularak, yeni hasta koğuşlarının yapılması ve yatak adedini 1.000'e çıkarmak gibi değişiklikler yapılmıştır.

1967 yılında arka cepheye yeni poliklinik binası inşasına başlanmış, 1967 yılında faaliyete geçmiştir. Bu inşaatla beraber, büyük bina yeni binaya geçit ile bağlanmıştır.

1968-1969 yılında, büyük binanın üst katına modern bir ameliyat binası yapılmıştır, henüz hizmete girmemiştir.

1969 yılında esasında tek katlı olarak Fizik ve Çocuk Servisi olarak yenilendi. 1971 yılında çocuk servisi ile beraber olması mahzurlu ve ancak fizik servisine kâfi gelebileceği düşünülerek alt katı muayene ve tedavi, üst katı da yatan hastaların koğuşları olarak hizmete girdi.

1971 yılında halen 880 nolu Sahra Hastahânesi ve Transit Depo Komutanlığı emrine verilen binanın inşasına başlanmış, 1972 yılında tahsisatsızlıktan ara verilerek 1973 yılında hizmete açılmıştır.

1972 yılında büyük binanın 1 ve 2'nci katlarının sıva, boya, badana ve restorasyonları ile servisler arası bölmeleri yaptırıldı. Yine 1972 yılında çöp fırını, modern sera ile 100 tonluk su deposu yapıldı.

Halen hastahâne 880'inci 400 yataklı Sahra Hastahânesi, 1'inci Ordu Kan Verme Ekip Komutanlığı ile 807/1 Sıhhiye İleri İkmal Takım Komutanlığı'nı bünyesinde barındırmaktadır.

NUMUNE HASTAHÂNESİ

Haydarpaşa Numune Hastahânesi, Tıbbiye Mektebi olarak yaptırılan şimdiki Haydarpaşa Lisesi'nin işgal ettiği muhteşem binanın karşısındadır. Sultan II. Abdülhamid zamanında yapılmıştır. Orijinal planı arşivimizdedir. Planın üstünde şunlar yazılıdır:

"Sâye-i umran vâye-i cenâb-ı hilâfetpenâh-ı a'zamîde Haydarpaşa'da mücededen inşâ ve ikmâl olunan Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne binâ-i cesîminin kara ciheti karşısında yapılan üç bâb hastahâne ile Etıbbâ Dairesi'nin makta-ı ufkisidir."

Plana göre ortada Etıbbâ Dairesi, iki yanlarında da hastahâneler vardır. Hastahâne

karşısındaki Mekteb-i Tıbbiyye gibi M 1902-1903 yılına rastlayan 19 Ağustos 1318 tarihinde yapılmıştır. Bu sıhhat yurdu, 1975 yılında 72 yaşını tamamlıyor. Yapılış tarihi planın altına yazılmıştır. Hastahâne Etıbbâ Dairesi'nin iki tarafında birer kat, birer kule ile başlayan hastahâneler ikişer kattır. Etıbbâ Dairesi'nin umumi giriş kapısının üstündeki kule ve padişahın tuğrası vardır. Numune Hastahânesi bugün Anadolu tarafının tam teşekküllü tek ve örnek bir devlet hastahânesidir.

HANLAR

ÜSKÜDAR HANLARI

Evliya Çelebi, Üsküdar'da kara ve deniz tüccarına ve seyyahlara mahsus hanları yazarken şunları söyler:

"Üsküdar'da 500 han vardır. Amma bunların hepsi kurşunlu değildir. Her biri ellişer ocaklı (odalı) hanlardır. Bazı senelerde üç aylık ulufelerini almak için gelen sipahiler bu hanlarda kalırlar. Hanların hepsinin kapılarına zincirler çekilmiştir. Hepsinin hancıları, kapıcıları vardır[1]."

Türkler cami, mescid, medrese, tekke ve han gibi yerlerin kapılarının üstlerine at, eşek, deve gibi hayvanların girmemeleri için zincir asarlar, altlarına da demir parmaklık korlardı. İnsanlar bu parmaklıkları atlayarak girerlerdi. Konya'da Mevlânâ Dergâhı'nın kapısındaki, İstanbul'daki Ayazma Camii'nin avlu kapılarındaki zincirler örnek olarak gösterilebilir.

SULTAN III. MUSTAFA HANI

Bu han Doğancılar'da, Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinin yanında idi. Bu handa tatarlar (postacılar) otururlardı. Devletin, memleketin posta işlerini yürütenlere, postacılara *"tatar"* derlerdi.

Ahmed Vefik Paşa bu kelimeyi şöyle anlatmıştır:

"Sürek, berid, çapan, çapar, mektup nakleder güvercinler."

Osmanlı kaynaklarında bu daha çok mektup götüren adam, postacı anlamına kullanılmıştır.

Bu han yıkılmış ye yok olmuştur[2].

1 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C.I, s. 476.

2 Kitabımızın "Menzilhâneler" bölümüne bakılsın.

I

KERVANSARAYLAR ve MENZİLHÂNELER

I

KERVANSARAYLAR - HANLAR

Kârban ve dördüncü harfi *"vav"* harfiyle değiştirilerek kârvan aynı anlamda iki Farsça kelimedir. Deve, at, eşek, katır katarına ve kafileye denir. Yollarda katarların ve kafilelerin kondukları yerlere *"kârbansaray"*, *"kârvansaray"* derler. Bunlar hanların büyüğüdür. Bugün dilimizde kervansaray şeklinde kullanılır. Kervansaraylar aynı zamanda askeri birer konak, yollar üzerinde müstahkem birer sığınak idiler. Böyle hanların kalelerinki gibi burçları ve kuleleri olurdu.

Anadolu Selçuklularının payitahtı Konya'dan güneş ışınları gibi burada açılan yolların üzerlerinde, her altı saatte bir böyle kervansaraylar var idi. Konya'nın Sadeddin, Obruk ve Aksaray'ın Alâeddin kervansarayları örnek olarak verilebilir. Bunlara Arapça *"Rıbat"* da denilir. Eski kaynaklarda ve arşiv vesikalarında çokça rastlanılır[1].

Han, Farsça bir kelimedir. *"Tıbyan- nâfî"* de *"han"* kelimesi anlatılırken *"Kârbansaray dahi deniliyor. Türklerde han derler."* deniyor. Bugün dilimizde kervansaray ile han aynı anlama kullanılan iki kelime gibi olmuşlardır.

Konya'daki Sadeddin ve Aksaray'daki Sultan Alâeddin kervansaraylarına Sadeddin Han, Sultan Hanı da deniyor.

Sultan IV. Murad zamanında Üsküdar'da üç kervansaray vardı[2].

ATİK VÂLİDE SULTAN KERVANSARAYI

Bu kervansaray, Üsküdar'da Sultan III. Murad'ın anası Nurbânû Sultan'ın cami, medrese, dârülhâdis, tekke, imaret, dârüşşifâ, dârülkurrâ, mekteb ve çifte hamamdan oluşan külliyesi arasındadır. H 991 - M 1583 yılında yapılmıştır. Bu kervansarayda ayan, eşraf, itibarlı konuklar için tahsis edilmiş yerler vardı. Şerifler, bilginler, büyük ve hatırlı misafirler için ayrılmış kısımlar da çok iyi ve konforlu idi.

Bu kervansaray Mimar Sinan yapısıdır. Nakkaş Sâî'ye nispet edilen manzum ve mensur Tezkiretü'l-bünyân'lardaki listelerde adı yok amma yanındaki ve bitişiğindeki imareti, dârüşşifâyı Mimar Sinan yaptığı için bu da onun eseridir.

Nurbânû Sultan'ın camisine Üsküdar'da Sultan III. Ahmed'in anası Gülnûş Sultan Camii, Evliya Çelebi zamanında yapılmadığı için Çelebi'miz bunu hep Orta Vâlide şeklinde yazıyor. Nurbânû Sultan'la külliyesi Üsküdar'ın tam ortasında yapıldığı için böyle adlandırılıyordu. Yeni Vâlide Camii yapıldıktan sonra Kösem Vâlide Sultan Camii'ne (Çinili Cami) Orta Vâlide, Nurbânû'nunkine de Atik Vâlide - Eski Vâlide denir olmuştu. Kervansaray, Vâlide Sultan'ın imareti ve dârüşşifâsının üst tarafına yapılmıştır. Evliya Çelebi bunu şöyle yazmıştır:

"Kervansaray-ı Orta Vâlide: Bu dahî camii ve imâret-i taami kurbünde yüz ocaklı, biner beygir alır misafirhânedir. Başka develiği de vardır[3]."

Sultan II. Mahmud,[4] Eski Vâlide Sultan'ın dârüşşifâsını tamir ettirirken bunu da tamir ettirmiştir.

1 Bu hususta "Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi" adlı kitabımızda geniş bilgi vardır.

2 Burhân-ı Kâtı' Tercemesi, C. I, s. 169; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476.

3 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476.

4 Kitapta dizgi hatasından dolayı III. Mahmud olarak yazılmıştır. (MD)

Şair Aynî, Vâlide Sultan bîmarhânesinin (dârüşşifâ) tamiri için şu tarih manzumesini söylemiştir:

Bir nigâh-ı merhametle iltifât itse eğer
Mürdeye cân bahşolur âkil eder dîvâneyi
Ayniyâ târîh-i tâmmım sâile şâfî cevâb
Yapdı Sultan-ı zamân vâlâ bu bîmarhâneyi
Sene: 1250[5]

Sultan Mahmud H 1250 - M 1834 yılında dârüşşifâyı yenilercesine tamir ettirmişti. Muhteşem kapısının önündeki iki sütunun tuttuğu saçağını ve kapıyı Sultan Mahmud yaptırmıştır. Üstünde tuğrası vardı, kazılmıştır.

MİHRİMAH HANI - MİHRİMAH KERVANSARAYI

Vakfiyesinde *"han"* şeklinde gecen bu kervansaray Mimar Sinan yapısı idi. Mihrimah Sultan'ın camii, medresesi, mektebi ve imarethânesi ile beraber yapılmıştı. Büyük İskele denilen Üsküdar İskelesi'nin karşısına rastlardı. Asya denilen büyük kıtanın Avrupa'ya geçecek yolcuları buraya gelirler, irili ufaklı deniz vasıtaları ile Beşiktaş'a Deve Meydanı'na geçerlerdi. Deve Meydanı'na daha sonra Barbaros Hayreddin Paşa'nın medresesi, mescidi, türbesi yapılmıştı. Konağı da burada idi. Konağının içinde bulunan Bizans'tan kalma tatlı sulu kuyusu da konağının içinde idi. Ben bu kuyuyu buldum. Şimdi Deniz Müzesi'nin avlusundadır. Kitabesiyle halka teşhir edilmektedir.

Bu kervansarayda yolcuların atları ve develeri için saman, arpa ve hamur topları verilirdi. Kervansaray Üsküdar Kaymakamı İzzeddin Çağpar tarafından yıktırılarak yok edilmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk benim neşriyatım üzerine onu kaymakamlıktan uzaklaştırmıştır.

ORTA VÂLİDE KERVANSARAYI

Bu kervansaray Üsküdar'da Orta Vâlide şöhretli Mahpeyker Vâlide Sultan'ın yaptırdığı daha ziyade *"Çinili Cami"* şeklinde meşhur olan caminin yakınında idi. Yüz ocağı ve bin beygir alır ahırı vardı.

Kervansarayların, mihmansarayların, medreselerin, tekkelerin oda sayıları gösterilirken bunlar *"ocak"* ile ifade edilirdi. Bu kervansarayda yüz ocaklı oda var demektir.

Sultan I. Ahmed'in eşi Mahperi Sultan burada cami, medrese mektep, kervansaray, imaret, çift hamam, sebil ve çeşme yaptırmıştı. İmarethâne, Şair Fevzi'nin ebced hesabıyla şu mısraının ifade ettiği H 1050 - M 1640 yılında yapılmıştı.

Orta Vâlide'nin gelir vakfı çoktu. İstanbul'daki Vâlide Sultan Hanı ve içindeki mescid de onun vakfı idi. İmarethâneden eser kalmamıştır.

Kervansarayın ayrıca develiği de var idi. Develi misafirlerin develeri, deve ahırına konulurdu. Bütün vakıf, kervansaraylar gibi buraya konanların üç gün yemekleri, mumları, kışın kömür ve odunları, atlarının katırlarının, eşeklerinin saman ve arpaları, develerinin top hamurları bedava verilirdi.

5 Ata Tarihi, C. 3, s. 150.

Evliya Çelebi bunu şöyle yazmıştır:

"Yüzer ocaklı bin bargir alır mihmanhânedir[6]."

Kervansaraylara klasik kaynaklarda *"mihman hâne, misafir hâne, tab hâne (dinlenme yeri)"* denildiğine sıkça rastlanır.

MENZİLHÂNELER - POSTA NAKİL YERLERİ

Sultan III. Mustafa, Ayazma Camii'ni yaptırırken Üsküdar'da iki de menzilhâne (= inecek yer) yaptırmıştır. Menzilhâne, handan ve kervansaraydan başkadır. Sultan Mustafa Doğancılar'da iki menzilhâne yaptırmıştı. Bunlardan birisi *"Bâb-ı Üsküdar"* öbürü de *"Bâb-ı Gekbûze = Gebze"* menzilhânesi idi. Bunların yanına da bir han yaptırmıştı. Bu menzilhâne ve han bize kadar gelmemiştir. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulduğumuz Ayazma Külliyesi İnşaat Defteri'nde eski Üsküdar Sarayı'nın arsası üzerinde yapılan şeyleri sayarken aynen şunları söyler:

"Mezbur arsanın içinde bulunan ve küllî bir şekilde tamir olunan hamam ve müceddeden yapılan camekân ve bitişiğinde vâki iki bâb dükkânlar ve ittisalinde vâki iki bâb hâne için iktizâ eden kereste vesaire için 5.695 kuruş 59 akçe taraf-ı hümâyûndan mahsimciler iskân olunan han için 65.608 kuruş 86 akça.

Evkâf-ı Hümâyûn'a katılan Doğancılar nam mahalde yeniden yapılan Bâb-ı Üsküdar Menzilhânesi ve Bâb-ı Gekbûze (Gebze) Menzilhânesi ve ittisalinde bir bâb hân ebniyesi için iktiza eden levazım için 6.932 kuruş 10 akça.

Birinci defada cami-i hümâyûn ebniyesi ve suyolları ve helvacı ve çörekçi ve ittisalinde olan dükkânlar ve yastıkçı kârhâneleri ve kâtip vakıfhânesi ve hamam tamiri ve ittisalinde olan hâneler ve Maksimciler Hanı ve Üsküdar ve Gekbûze menzilhâneleri ve hanın mesârifi cem'an yekûn.

327.624 kuruş 31 akça." (üç yüz yirmi yedi bin altı yüz yirmi dört kuruş 31 akçadır).

Üsküdar'da başka yerlerde menzilhâneler vardı.

Tarihî kaynaklarda (bâb = kapı) kelimesi kaleler için de kullanılır. Bâb-ı Edirne, Bâb-ı Topkapı gibi.

O vakit Üsküdar'da kale bulunmadığına göre Üsküdar'ın eski surunun kapıları mı kastedilmiştir; bu cihet ayrıca tetkike değer.

Ahmed Vefik Paşa *"menzil"* kelimesini mânâlandırırken şunları söyler:

"Konak, nüzul mahallî, hâne, merhale, mesafe, sürek."

Menzilhâne kelimesini de *"posta mevkifi"* şeklinde yazar, menzilhânelerde devletin ve halkın posta işlerini sağlayanlar ve bunların hayvanları bulunurdu. Bunlara *"Posta Tatarları"* derlerdi. O vakit Üsküdar'dan sonra ilk menzilhâne Gebze'de idi. Bahâ Lügati'nde *"menzilhâne"* için şunlar yazılmıştır:

6 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476; Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 174. Kervansaraylara klasik kaynaklarda "mihmanhâne, tabhâne-dinlenme yeri" denildiğine sıkça rastlanır.

"Tatar ve yolcu beygirlerinin bulunduğu han."

Üsküdar, Osmanlı payitahtının Anadolu tarafında ilk menzili olduğu için müteaddid menzillere ihtiyaç vardı.

Sultan III. Mustafa, iki menzilhâne ve yanlarına da bir han yaptırmıştı.

KARAKOLLAR

ÇENGELKÖY KARAKOLHÂNESİ

Bu karakolhâne, Çengelköy'ünde, şimdiki polis karakolunun yerinde ve deniz kenarında idi. Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştı. Yıkılmış ve üstündeki Abdülmecid'in tuğrasını taşıyan büyük kitabeli taşı parçalanmıştır. Ben taşın parçalarını 27 Haziran 1975 Perşembe günü karakolun bahçesine atılmış buldum. Tuğranın solundaki mısralar okunabilir. Ben vaktiyle kitabenin tamamını almıştım, buraya yazıyorum:

Şâhın şeh-i sâhib-kerem Abdülmecid Han'ın Hudâ
Her gicesin Kadr eylesün her rûzunu iyd-i Said
Lutf ü atâ pirâyesi cennet gibidir sâyesi
Elbette artar pâyesi ol Şâha kim olsa abîd
Gör himmet-i şâhâneyi bu kuvvet-i ferzâneyi
Yaptı karavolhâneyi Çengelköyünde pek sedîd
Cevher gibi tebşîr ider târîhini kilk-i Lebîb
Dilcû karavolhâneyi pâdişâh-ı cihân kıldı bedîd
1258

قراولخانه یی شاه جهان قیلدی بدید
١٢٥٨

Şair Lebib'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1258 rakamları çıkar ki, karakolhâne H 1258 - M 1842 yılında, Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Bu kitabenin bir müzeye kaldırılmasını rica ederim. Karakolhânenin önünde lahana heykeli bulunan som mermerden bir çeşme vardır. Bu kitabede karakol *"karavol"* şeklinde yazılmıştır. Mir'ât-ı İstanbul sahibi bunu *"karagol-hâne"* şeklinde yazmıştır ki yanlıştır.

Beylerbeyi'nde de bir karakolhâne vardı. Belediye tarafından yıktırılmış, enkazı eski Dâhiliye Vekillerinden Şükrü Kaya'nın Erenköy civarında yaptırdığı evinde kullanılmıştır.

Vali Muhyiddin Üstündağ, Aksaray'daki Murad Paşa Medresesi'ni yıktırtmış, renkli somaki sütunlarını kendisine bir köşk yaptırmak için Kadıköy taraflarında bir yere taşıtmıştı. Benim Son Posta gazetesindeki neşriyatım üzerine sütunlar kurtulmuştu. Şimdi nerededir ve ne olmuştur, bilmiyorum.

ERZAK-HUBUBAT AMBARLARI VE KARAKOLHÂNE

Hadîkatü'l-cevâmi' sahibi, Paşa Limanı'nı yazarken bu caminin yakınında altı göz hububat ambarı yapıldığını ve bir de Nizâm-ı Cedîd kulluğu (karakolhânesi) yapıldığını, ilk yapılışından 20 yıl sonra buraların Asâkir-i Mansûre'ye tahsis edildiğini yazıyor.

Bu ambarlar Üsküdar İskelesi'nden Kuzguncuk'a giden asfaltın sağında, Paşa Limanı Camii'nin biraz bu tarafındadır. Ben bunları 1941 yılında incelemiştim.

III. SELİM AMBARI

Kapısının revakını iki mermer sütunun tuttuğu birinci ambar gibi ondan sonrakiler de tamamen kesme taşla yapılmıştır. Birinci ambarın kapısının üstünde ta'lîk ile yazılmış şu üç satır okunur:

قوت بخشندهٔ عالم قیله دلسیر مراد
خان سیمی که اودر خسرو فرخنده صفات
ساحل یمده ینه ایلدی آنبار بنا
که اوله جملهٔ اوقاتده موجود اقوات
طاق عالیسنه ثبت ایله (سروری) تاریخ
حق بو آنبار بلندی ایده کنز البرکات

Şair Surûrî'nin hazırladığı bu tarih manzumesi bize şunları öğretiyor: Sultan III. Selim, H 1217 - M 1802 yılında her vakit içinde erzak ve hububat bulundurabilmek için deniz kenarında yüksek bir ambar yaptırmıştır. Allah bu ambarı bereket hazinesi yapsın! deniliyor.

Surûrî'nin tarih mısraı ebced hesabına vurulunca H 1217 yılında yapıldığı ortaya çıkar ki, bu rakam altına da yazılmıştır.

Ambar beş bölüm halindedir. Bazı bölümlerin altlarında da odalar vardır. Burada bir değirmenin bulunması nazara alınırsa, burada öğütülen unların bu ambara depo edildiği anlaşılıyor.

34 yıl önce halk buraya *"ot ambarı"* diyorlardı. Tütün deposu olarak kullanılıyordu. İnhisar (Tekel) İdaresi'nin emrine verilmişti.

İKİNCİ AMBAR

Bu ambar muntazam kesme taşla Sultan III. Selim tarafından yaptırılmıştır. Kapısının üstünde Sultan III. Selim'in tuğrası vardır. Altında şu kitabe okunur:

دارای نعم حضرت سلطان سلیم خان
یاپدی یکیدن بویله چوق آثار قیلوب جود
سیر ایتدی نوال کرم خلق جهانی
بالجمله نیك مایه لر ایلدی خوشنود
تبریك ایدوب اتمامنی (غالب) دیدی تاریخ
کنز برکات اولدی بوآنبار فلك سود
١٢١٣

Bu kitabeyi Şair Galib hazırlamıştır. Şair bu ambarı *"bereketler hazinesi"* şeklinde vasıflandırıyor ve temiz mayalı insanları hoşnut ettiğini söylüyor.

Şairin son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1213 - M 1797 tarihi çıkıyor. Bu tarih altına da rakamla yazılmıştır. Bu ambar, incelediğimiz birinci ambardan dört yıl önce yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ YAPI KARAKOLHÂNE

Bundan sonraki yapının önünde dört sütunun yüklendiği bir taş bina vardır. İki taraftan sekiz taş merdivenle çıkılır. Kapısının üstündeki dört satırlık kitabenin arasında

Sultan Abdülmecid'in tuğrası görünür. Kitabe şudur:

يم جود وكرم بحرهمم عبد المجيد خانك
غريق لجهٔ احسانيدر دنيا ومافيها
سزا عماندن برتر ديسم احسانى آفاقه
عطا وجودينك زيرا اوجى يوق اويله بردريا
خدا حفظ ايلسون ذات همايونك او خاقانك
بونك امثالى ياپدرسون نيجه بيك جاى مشتا
ياقشدردم لبيبا بنده برمصرعله تاريخن
بوليمانى قراولخانه احيا ايلدى حالا
١٢٥٨

Karavolhânenin (Karakolhânenin) tarih manzumesini Şair Lebib hazırlamıştır. Son mısrai ebced hesabına vurulunca H 1258 - M 1842 yılı tarihleri çıkar. Karakolhâne bu tarihte Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Binanın üstünde üç oda ile abdesthâne vardır.

Sultan Abdülmecid İstanbul'da böyle birçok karakol binaları yaptırmıştır. Şemsi Paşa'da da böyle bir karakol binası vardır. Bu binalar şimdi terk edilmiş, harap bir haldedirler. Yol genişletmek bahânesiyle yıktırılacakları söyleniyor. Biz bunların vazifelendirilerek, oldukları gibi muhafaza edilmesini istiyoruz.

Lebib Efendi

İkinci ambarın tarih manzumesini yazan Şair Lebib Mehmed Efendi'dir. Tophâne Ruznâmecisi Mustafa Efendi'nin oğludur. H 1203 - M 1788 yılında doğmuştur. Birçok mühim memuriyetlerde bulundu. Halep ve Rumeli defterdarlığı, muhasebe meclisi başkanlığı, takvim nazırlığı, yapmıştır. 1284 yılı Şaban'ının 22. günü ölmüştür. Eyüb'de gömülüdür. Süreyya Bey hâl tercümesini yazarken: *"Kâtip, şair, âlim, rind meşreb olup, evi ediplerin toplandığı yerdir*[1]*."* der.

KARTAL BABA KARAKOLHÂNESİ

Bu karakolhânenin kapısı üzerinde şu tarih kitabesi yazılı idi:

جناب حق شنهشاه جهان عبد المجيد خانه
ايدوب نوح عمرين احسان ايلسون تاحشره دك ابقا
غريق جاه حيرت اوله رق دشمنلرى يكسر
دل شاهانه سن بحر مسرت ابيله مولا
مدام آسايش عالمدر افكار همايونى
ازان جمله عالى بنايى قيلدى تمنيئ انشا
لبيبا بنده بر ىاياب مصرعله ديدم تاريخ
بنا اولدى پك اعلا بوقره وولخانهٔ زيبا
١٢٥٥

Şair Lebib'in hazırladığı bu kitabeye göre karakolhâne H 1255 - M 1739-40 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Mehmed Râif Bey, son tarih mısraındaki

1 Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 87.

قره وو لحانه karavolhâne kelimesini (karagolhâne) قره غولخانه şeklinde okuyarak *"gayn"* harfinin ebced hesabıyla tutarı olan 1.000 rakamı kadar tarihi kabartmıştır[2].

KÜÇÜKSU KARAKOLHÂNESİ

Küçüksu Kasrı'nın yol aşırı arkasında Bostancılar Ocağı'nın yanında, Sultan II. Mahmud tarafından yapılmış bir büyük karakolhâne vardı[3]. Şimdi yıkılmış ve yok olmuştur. Vaktiyle kapısının üstünde şu kitabe okunurdu:

Şehinşâh-ı keremver hazret-i Abdülmecid Han'ın
Cihânı eyledi lutf ü atâsı serteser ihyâ
Bütün dünyâyı itdi sâye-i şahânesi i'mâr
Husûsâ bu eserle oldu Göksu nâhiyesi bâlâ
Sezâdır çeşm-i hurşîde nâr eylerse sengi
Küçüksu'ya büyük bir fahr olur bu cây-ı müstesnâ
Hisâb etdim Lebîbâ bî-bedel târîh-i dilcûsun
Yapıldı Göksu'da vâlâ karağolhâne-i zîbâ
1258

Son mısra ebced hesabına vurulunca H 1258 rakamları çıkar. Karakolhâne H 1258 - M 1842-43 yılında yapılmıştır.

NAKŞÎ TEKKESİ KARAKOLHÂNESİ

Bu karakolhâne Alaca Minare Mescidi'nin karşısındaki Nakşî tekkesinin yanında idi[4]. Yıkılmış ve yok olmuştur. Kitabesi bize kadar gelmediği için yaptıranı, yapıldığı tarihi bilmiyoruz. Abdülmecid tarafından yaptırıldığını tahmin ediyoruz.

ÇİNİLİ KARAKOLHÂNESİ[5]

Bu karakolhâne Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda, Selamsız yoluyla Çingene mahallesine inerken soldadır. Taşla ve tuğla ile yapılmış, her katında sekiz oda ve sofa bulunan bir asil binadır. Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı karakolların en büyüklerindendir. Kapısının sahanlığına iki taraftan onar taş basamaklı merdivenle çıkılır. Kapının üstünü ve merdivenlerini mermer sütunların üstünde yükselen saçaklar örterdi. Kapısının üstünde Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve şu kitabe vardır:

شنهشاه جهان عبد المجيد خان فلك پايه
ينه قيلدى جنودك نائل الطاف شاهانه
ايدوب ازجمله فرمان بوقره غولخانه انشاسن
مشير عسكر خاص رضا پاشاى ذيشانه
ديدى حسنى قولك عاجزانه ايكى تام تاريخ
كورنجه جون بناسنى همت ايله ايردى پايانه

2 Mir'ât-ı İstanbul, s. 135.
3 Ata Tarihi, C. 3, s. 142; Mir'ât-ı İstanbul, s. 218.
4 Mir'ât-ı İstanbul, s.95.
5 Selamsız.

جنود خاصنه یاپدی بووالا موقعی سلطان
سلامیده یاپیلدی زیب والاقراوالخانه[6]

Bu karakolhâneyi Sultan Abdülmecid, Selimiye Kışlası'nı yenilediği Hâssa Askeri Müşiri Rıza Paşa'nın zamanında, H 1258 - M 1842 yılında askeri için yaptırmıştır. Şair Hüsnî'nin hazırladığı bu tarih manzumesinin son iki mısrası ebced hesabına vurulunca 1258[7] rakamları çıkar. Karakolhânenin biraz yukarısında, kitabesi düşmüş bir çeşme hazinesi bulunuyordu. Karakolun tam karşısında bir türbe vardır. Çeşmenin önünde çok büyük ve iki eserden sayılan iki mermer dibek bulunuyordu. Karakolhânenin sağ tarafı ve arkası yukarıdaki sokağa kadar kabristan idi. Kabristan kaldırılarak yerlerine evler yaptırılmıştır.

Karakolhâne harap bir haldedir. Yalnız alt kısmında iki odayı Çinili Polis Karakolu işgal ediyor. Bu asil bina tamir edilerek Duvardibi'ndeki polis karakol binasına sıkışan trafik teşkilatı buraya alınmalıdır. Bu muhteşem bina böyle hem kurtarılır, hem de vazifelendirilir.

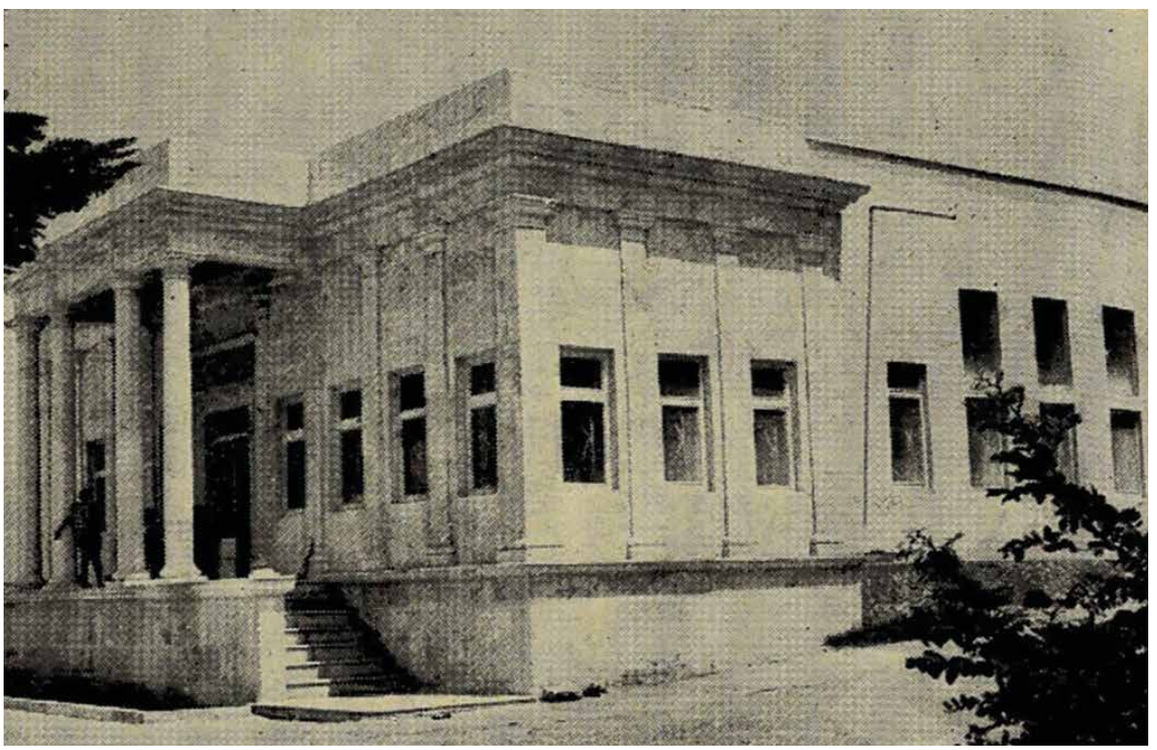

Şemsi Paşa Karakolhânesi

ŞEMSİ PAŞA KARAKOLHÂNESİ

Bu karakolhâne Şemsipaşa'da Adliye Camii'nin yanında idi. Adliye Camii yıkılmış, karakolhâne de harap bir hale gelmişti. Muntazam kesme taş ile yapılan karakolhânenin üstünde şu kitabe vardır:

حامی عالم امیر المؤمنین عبد المجید
پادشاه مشرق ومغرب بناه مسلمین
شمسی پاشاده قرهوولخانه نك ایجادینی

6 Mir'ât-ı İstanbul sahibi, bu kelimeyi karakolhâne قرغولخانه şeklinde yazdığı için hesap binlerce fazlasıyla çıkar.

7 Bu Hüsnî Bey, H 1238 - M 1822 yılında doğmuştur. Nizamiye kâtipliği yapmış, ordular kapı kethüdası, dârüşşûrâ üyesi olmuş, H 129 - M 1878'de ölmüştür. Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 178.

ایلدی الهام اول خاقانه رب العالمین
سویلدم بوطرز نوانشاسنی بنده لبیب
ایکی جوهردار تاریخ ایله بر بیت بهین
پادشاه داد بخش پر کرم صاحب نعم
بوقرهوولخانه یی یاپدردی پك بالامتبن
١٢٥٨

Şair Lebib'in hazırladığı bu kitabeye göre karakolhâne, H 1258 - M 1842 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Son beytin her mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1258 rakamları çıkıyor. Mir'ât-ı İstanbul sahibi son mısrası yanlış yazdığı için 2261 rakamları çıkıyor[8].

Karakolhânenin arkasına ilâveler yapılarak bu tarihî bina 1975 Mart ayında kurtarılıyordu. Kurtarılmış, şimdi Hava Kuvvetleri Lokali olmuştur.

8 Mir'ât-ı İstanbul, s. 59.

I

KÜTÜPHÂNELER

I

AZİZ HÜDÂİ KÜTÜPHÂNESİ

Kütüphâne, Aziz Mahmud Hüdâî Efendi'nin cami ve hankâhının karşısındadır. İki kat halinde, muntazam kesme taşla yapılmıştır. Kapısının üstünde duvara ta'lîk ile bir satır halinde yazılmış ve zamanla silinmiş, açıklığını kaybetmiş bir kitabe vardır. Tarih beyti şudur:

Duâ ile dedim tarîh-i tâmın Hakkıyâ ben de
Na'îm-î huddi mesken eyle Lütfü Beye Sübhan
1307

Son mısra ebced hesabına vurulunca 1307 rakamları çıkar. Kütüphâne H 1307 - M 1889 yılında Lütfü Bey adına yapılmıştır. Kütüphâne iki oda halindedir. Sağ oda kütüphânedir, solundaki bir türbedir. Burada, başlarında fes bulunan beş sanduka vardır.

Lütfü, Sultan II. Abdülhamid'in ağalarından idi.

Bu kütüphânenin kitapları Süleymaniye Kütüphânesi'ne nakledilmiştir.

MİRZAZÂDE ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED EFENDİ KÜTÜPHÂNESİ

Bu kütüphâne Sultantepesi'nde Kirişçizâde Sokağı'nın başında Şeyhülislâm Şeyh Mehmed Efendi'nin camisinin bitişiğindedir. Taş ve tuğla ile yapılmıştır. Kütüphânenin kapıları demirdendir. H 1143 - M 1730 yılında yapılmıştır.

PERTEV PAŞA KÜTÜPHÂNESİ

Büyük şair ve edip Pertev Seyyid Mehmed Paşa'nın kütüphânesi, Üsküdar'da Selimiye Dergâhı Camii'nin içindeydi. Kendisi Sultan I. Mahmud tarafından bu Selimiye Dergâhı'nı yapmaya memur edilmişti. Kütüphâne H 1250-1251 yılında tamamlanmıştır. Kütüphânesinde çok kıymetli eserler bulunuyordu. Kütüphânesi, Süleymaniye Kütüphânesi'ne nakledilmiştir. Kütüphânede şimdi Selimiye Tekkesi Camii imamı oturuyor.

SELİM AĞA KÜTÜPHÂNESİ

Kütüphâne Üsküdar'da Atlamataşı civarında Tenbeller Mahallesi'ndedir. Avlu kapısının üstünde Yesârî Mehmed Es'ad Efendi'nin nefis yazısı ile beş satır halinde şu kitabe okunur:

جناب عمدهٔ ارکان دولت مضخر الاشباه
سنوده منبع لطف ومروت ذات عالیجاه
امین مطبح شاهنهشهی حاجی سلیم آغا
اوصاف جمیلی ناسه اولمش زبور افواه
تدارك ایتدی عزم منزل عقبایه زادراه
ایدوب علم شریفه عزت واربابینه اکرام
مکمل برکتبخانه بنا ایتدی لوج الله
صغارامته مکتوب کبارینه کتبخانه
بناسنه موفق اولدی اول صاحب دل آکاه
ایدوب هر حرف اوراق کتابنجه ثواب احسان
دوعالمده مرادك ویره حق بر صورت دلخواه

دعا كونه ديدى اتمامنك تاريخنى توفيق
زهى دار الكتب اجرين مكمل ايليه الله
١١٩٦
كتبه الفقير محمد اسعد اليسارى غفر ذنوبه

Şair Tevfik'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1196 rakamları çıkar ki, bu altına da rakamlarla yazılmıştır. Bu tarih M 1781 yılına rastlar.

Kitabeye göre kütüphâneyi Selim Ağa yaptırdığı zaman padişah sarayının mutbâh emini idi. Kütüphâne ile beraber bitişiğinde bir de mektep yaptırmıştı. Devri mimarisinin kıymetli bir yadigârı olan bu mektep yıktırılarak yerine bir okul yaptırılmıştır. Kütüphâne avlusunun solu sonradan buraya kabirler nakledilerek hazire haline getirilmiştir.

Kütüphâneyi yaptıran Hacı Selim Ağa'nın mezarı buradadır. Muhteşem serpuşlu baş taşında devrinin çok güzel bir yazısı ile şunlar okunur:

صاحب الخيرات والواقف
دركاه عالى قپوجى باشيلرندن
ترسانهٔ عامره امينى مرحوم
ومغفور مقتول الحاج
سليم اغا روحنه فاتحه
فى ١٥ ش سنه ١٢٠٣

Bu kitabe bize, dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Tersane Emini Hacı Selim Ağa'nın H 15 Şaban 1203 - M 1788 yılında öldürüldüğünü gösteriyor. Kitabeyi bir de bugünkü harflerle okuyalım:

"Sâhibü'l-hayrat ve'l-vâkıf dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından tersâne-i âmire emîni merhûm ve mağfûr maktûl el-Hâcc Selim Ağa rûhuna Fâtiha. Fî 15 Ş. Sene 1203"

Sağında oğlu Ahmed Nazif Efendi'nin mezar taşı vardır. Serpuşlu taşın kitabesi şöyledir:

هو الخلاق الباقى
سابقا كتخداى حضرت صدرعالى
مرحوم ومغفور الحاج
الى رحمة ربه الغفور
مقتول احمد نظيف افنديىنك
روحيچون الله عظيم الشانك
رضاى شريفيچون الفاتحه
فى ٢٧ ن سنه ١٢٠٣

Sadaret kethüdası Hacı Ahmed Nazif Efendi'nin 27 Ramazan 1203 (M 1788) tarihinde idam edildiği anlaşılıyor. Babası Hacı Selim Ağa'dan tam 42 gün sonra idam edilmiş demektir.

Hacı Selim Ağa, kütüphâne ve mektebi yaptırdıktan 7 yıl sonra idam edilmiştir.

Buradaki üçüncü mezar taşı 23 Ramazan 1211 yılında ölen Selim Ağa'nın eşi Zeynep Kadın'ındır. Kocasının ve oğlunun idamlarından 8 yıl sonra ölmüştür. Bu mezar taşlarının

arasında *"Merhûm Halimi Hacı Mehmed Efendi rûhu içün el-Fâtiha. 1134"* kitabeli bir mezar taşı daha görülür. H 1134 - M 1721 yılında ölen Halimi Hacı Mehmed Efendi bu civardaki Tenbeller Mescidi'ni yaptıran bir hayır sahibi idi. Kabri mescidinin haziresinde idi. Mescid kadro harici bırakılarak yıktırılmış, yerine ilkokul yaptırılırken mezar taşı da buraya nakledilmiştir.

Burada H 1207 - M 1792 tarihinde öldüğü anlaşılan birisinin parçalanmış bir mezar taşı daha vardır.

Hacı Selim Ağa'nın oğlunun çok muntazam lahdi mektebin bahçesinde, babasının mezarı başında idi. Mektep yıkılırken mezar taşı babasınınki ile beraber buraya nakledilmiştir. Kafa taşında 32 dişi sayılıyordu. Bu kafa taşını üniversite talebesi istemişti. Kütüphâne memuru Remzi Efendi vermemiştir.

Şimdi kütüphâneyi görelim:

Devri mimarisinin örnek bir yadigârı olan kütüphânenin önünü dört sütun üzerinde yükselen üç zarif kubbeli bir revak örter. Kapısının, üstünde çok güzel bir sülüs ile şunlar okunur:

قال الله تبارك و تعالى (فيها كتب قيمه) صدق الله العظيم . كتبه عثمان

Bu kitabeyi Hattat Osman yazmıştır.

Kütüphâneyi iki kubbe örter. Birinci kubbe derin ve sağırdır. Sağına ve soluna iki sıra halinde altışar pencere, kapısının sağına ve soluna da birer pencere açılır. Burası okuma yeri olarak seçilmiştir. Bir parmaklıkla bölünen tonoz kubbeli yerin sağında ve solunda da birer pencere görülür. Burada kitap dolapları bulunuyor. Şimdi kütüphânede üç kütüphâne yerleştirilmiştir. Birincisi Hacı Selim Ağa'nın kitaplarıdır. Burada 39 mükerreriyle beraber 1.320 cilt kitap vardır. Aziz Mahmud Hüdâî'nin kütüphânesi Üsküdar'daki Eski Vâlide Camii'nin içinde bulunan ve Üsküdarlı Hoca da Kemankeş diye bilinen zatın H 1135 - M 1717 yılında vakfettiği kitapları Süleymaniye Kütüphânesi'ne alınmıştır.

Hacı Selim Ağa kimdir?

Hacı Selim Ağa, Reîsülküttâb (Dışişleri vekili) Tavukçu Mustafa Efendi'nin bir kölesi idi. Bekir Paşa onu darphâne eminliğinde iltizam işlerinde kullanmış, sonra Sârim İbrahim Paşa'nın hizmetine girmiştir. H 1182 - M 1768 yılında Edirne Sarayı'nın tamirini idare ediyordu. Bu sıra Hotum defterdarlığına gönderildi. Dönünce H 1187 - M 1773 yılında başbakıkulu ve kapıcıbaşı, bir sene sonra da Sultan I. Abdülhamid'in zamanında darphâne, bir yıl sonra mutbâh emini, daha sonra tersane emiri oldu[1]. 1203 Şaban'ının on beşinde tersanede idam edilmiştir. Oğlu da babasından 42 gün sonra öldürülmüştür.

Sicill-i Osmânî sahibi Mehmed Süreyya Bey, Hacı Selim Ağa'nın oğlu Nazif Ahmed Efendi'nin hâl tercemesini genişçe yazmıştır. Saray mensuplarından Dürrüşehvar Hanım'la evlendikten sonra Sultan I. Abdülhamid'e intisap etmiş oldu. Sultan Abdülhamid padişah olunca hem kendisi hem babası, hem de kardeşi devlet adamları arasında yer aldılar. Sırasıyla masraf kâtipliği, şehir eminliği, mutbâh eminliği, çavuşbaşılığı, nişancılık, başmuhasebecilik, birinci şık defterdarlık, sadaret kethüdalığı verildi. H 1199 - M 1784

1 Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 58.

yılında azledildi. Bir sene sonra tekrar nişancı, sonra yine tersane emiri, 1201 yılı Safer'inin on ikisinde tekrar defterdar-ı şıkk-ı evvel, 1202 defter emini, biraz sonra ikinci defa sadaret kethüdası oldu. 1203 yılı Ramazan'ının 23'ünde siyasi bir suçla ordudan getirtilerek idam edilmiştir[2]. Halil Hamid Paşa'nın menkub olmasına sebep olmuştu. İki kızı kalmıştı. Üsküdar'da Atlamataşı'nda Tenbeller Mahallesi'nde babasının yaptırdığı mektebin avlusuna, babasının yanına gömülmüştür.

ŞEMSİ PAŞA HALK KÜTÜPHÂNESİ

Bu kütüphâne, Mimar Sinan tarafından Şemsi Paşa adına yapılan ibadet, sosyal yardım ve irfan külliyesinden Şemsi Paşa Medresesi'nde 29 Mayıs 1953 yılında açılmıştır. Bu medrese, 1938 yılında ahır, cami abdesthâne haline getirilmiş, minaresi yıkılmış, kubbeleri yer yer çökmüş, Vakıflar İdaresi'nin yapı defterinde arsa olarak gösterilmişti. Benim 7 Nisan 1938 tarihli Tan gazetesinde *"Koca Sinan'ın Ahır Yapılan Son Eseri"* başlıklı bir yazım üzerine 1. Cumhurbaşkanı tarafından verilen emirle derhal minaresi yaptırılmış fakat ilgisiz mimarlar yüzünden mabed aslına hiç uymayan bir şekilde tamir edilmiştir. 15 yıl sonra da kütüphâne yapılmıştır. Kütüphânede 18.606 yeni harflerle basılmış kitap toplanmıştır. Selim Ağa Kütüphânesi ile Mihrimah, Çinili ve Selimiye camilerinin mekteplerinde kurulan ve üçer bin kadar kitabı bulunan üç çocuk kütüphânesi de bu kütüphâneye bağlanmıştır. Kütüphânenin bir de 3.000 kitaplık gezici kütüphânesi vardır.

Bu kütüphâne açılırken Selim Ağa Kütüphânesi'nden 6.000 kitap buraya nakledilmiştir.

Selim Ağa Kütüphânesi'nde Üsküdar'daki şu kütüphânelerin kitapları da toplanmıştır:

Aziz Hüdâî, Emir Hoca Kemankeş, Nûrbânû Sultan, Yakup Ağa Kütüphâneleri.

Selim Ağa Kütüphânesi'nde eski harflerle yazma ve basma 4.175 kitap kalmıştır. Nadir ve eşsiz yazma kitaplar Süleymaniye Kütüphânesi'ne alınmıştır. Şemsi Paşa Halk Kütüphânesi'nde ödünç kitap verme servisi de vardır. On lira depozito karşılığında ödünç kitap verilir. Geçen yıl 3.100 kitap ödünç verilmiştir. Kütüphâneye de 17.612 okuyucu gelmiş, kendi kitaplarını okumuştur. Kütüphânenin kitaplarından ancak 1.894 kişi faydalanmıştır.

Medrese, kütüphâne olmak şartlarından çok uzaktır. Boğaz'ın müthiş poyrazına karşı kurulan medrese odalarında ve okuma odalarında kalorifer olmadığı için yeter derecede ısıtılamıyor. Kubbelerin kurşunları yer yer patladığı için, kubbelerin sıvaları dökülmüştür. Revakların ahşap örtüleri çürümüştür. Kışın okuyucular ve memurlar çok sıkıntı çekiyorlar. Üsküdar'ın çok muhtaç olduğu kütüphâne yapılıncaya kadar bu irfan yurdunun hakiki sahibi olan Vakıflar Başmüdürlüğü, buraya bir kalorifer koydurmalı ve esaslı bir surette de tamir ettirmelidir[3].

2 Sicil-i Osmânî, C. 4, s. 562'de Ramazan'ın 27'sinde idam edildiğini söylerken hata etmiştir.

3 Bize istediğimiz bilgiyi veren kütüphâne müdiresi Muhterem Özcan'a teşekkül ederiz

I

AYAZMALAR

I

AYAZMALAR

Ayazma, Hristiyanlarca *"kutlu = mukaddes su"* bulunan yer demektir. Bizanslılar ve onlardan sonra Rumlar eski zaman kavimlerini ve avamlarını taklit ederek, bütün membaları; sularını vaftiz yoluyla, taze ve manevi hayat vermek hem de vücudun dışını temizlemek; susuzluğu gidermek gibi hassalarından ve yararlıklarından dolayı dini törenlerle, büyüklerler ve takdis ederlerdi.

Pek eskiden beri avam, din ve mezhep gayretiyle membalarda tabiatın ve hilkatin üstünde hasletler ve faziletler aramışlardır. Bunlarda mucizevî tecellilerin bulunduğuna inanmışlardır. Rumlar İstanbul'da sayılamayacak kadar çok membalara, su sızıntılarına, bazı kuyulara kutsal bir varlık vererek buraları birer ziyaret yeri yapmışlardır. Buralarda ayinler yaparlardı.

Müslümanların anayasası Kur'an-ı Kerim de *"Her şeyi sudan diri kıldık"* derken, suyun önemini belirtmiştir. Onu büyük bir nimet saymış; fakat ona kutsiyet vermemiştir.

İstanbul'un her tarafında ve bir su şehri olan Üsküdar'ın idari sınırları içinde sayılamayacak kadar çok ayazma vardır.

Üsküdar'dakilerin öğrenebildiğimiz bazı meşhurlarını sayacağız:

HAREM AYAZMASI

Bu ayazma Üsküdar'da Harem İskelesi'nde nişancı ve defterdar Tâhir Efendi'nin yaptırdığı caminin önündedir. Suyu oradan kaynar. Arkasında bir haznesi var. Bu çeşmeyle dışarıya kadar akar. Önünde, ileride tarihi çınarın altında bir de havuzu görülür. Burası eskiden Rumlar tarafından belli günlerde ziyaret edilirdi. Kaynağın bir de kapısı vardı. Son zamanlarda dayama duvarı yapılırken kapısı yıkılmıştır. Suyu akıyor. Bu suyun göz ağrılarına çok şifalı olduğuna inanılırdı. Hâlâ göz hastaları buradan su alırlar.

ALEMDAR KÖYÜ AYAZMALARI

Eskiden bir Ermeni köyü olan Alemdar köyünde iki ayazma vardı. Muayyen günlerde ayinler yapılırdı. Birisi köy muhtarı Yunus Erenoğlu'nun bahçesinin köşesinde idi. Ayazmaya ait tesisler yıkılmış, şimdi yalnız köy bahçelerine akan bir pınarı kalmıştır.

İkinci ayazma da köy civarında, Ayazma mevkii denilen yerdeydi. Önü çevrilmiş küçük bir böğet halindeydi. Şimdi ayazma yıkılmıştır. Suyu da serserileşerek akıyor.

AYA FANTELİMON AYAZMASI

Bu ayazma Çengelköy de Meşaret Mahallesi'nde bir tepenin yamacındadır. Bize kadar gelen ayazmaların en bakımlısıdır. Kemerli bir avlu kapısından girilir. Taştan yapılmıştır, üstünü zarif bir kubbe örter. Solunda kaynayan bir su vardır. Üstüne kemerli bir kubbecik yapılmıştır. Kemerin üstünde *"Dikkatle yıkanırsan şifanı bulursun!"* anlamına Rumca bir kitabe vardır. Kaynayan suyun artanı zarif bir savaktan akıp gidiyor.

Sağındaki duvara tespit edilen, Rumca altı satırlık bir kitabeden öğrendiğimize göre ayazma H 1287 - M 1870 yılında Sakız'dan gelen bir rahip tarafından gördüğü bir rüya

üzerine bulunmuştur. Sağında da bu rahibin gümüşle kaplanmış yağlı boya bir tablosu vardır. Burada Hz. Hızır'a nispet edilen şahlanmış at üzerinde bir tablo daha görülür. Dışarıda ayazma memurunun meşruta evi vardır. Ayazma, Boğaz'ın İstanbul tarafını görünüş çerçevesi içine alır. Daha yukarıda Sultan Vahidüddin'in köşkü vardır.

AYİA EFİMİAA AYAZMASI

Bu ayazma, Beylerbeyi'nde Burhaniye Mahallesi'nde bir bahçenin yanındadır. Suyu bir boru ile getirilerek buradan akıtılmıştır.

AYİOS İONİS AYAZMASI

Bu ayazma Üsküdar'da Paşa Limanı Caddesi'nde Mithat Nemli Tütün Deposu'nun karşısında Hüseyin Baykara Sokağı'nın başında, Nedim Akçam ile kardeşine ait bir binanın altındadır. Evvelce üstünde ahşap bir çatı bulunuyordu. Akçam ailesi tarafından üzerine, altında bir dükkân bulunan bir katlı kârgir bir yapı yapılmış, ayazmaya da ayrı bir kapı ayrılarak ihya edilmiştir. Burası 7 metre derin bir kaynak halinde idi. Suyu kova ile çekilir. Burada bir su teknesi ve ikonlar vardır. Burada Ayios İoanis'in de yağlı boya bir tablosu bulunuyordu. Ayazmanın sahibi Nedim Akçam;

"Bu ayazmanın bin seneyi aşan bir ömrü vardır. Suyu dar bir kanaldan gelir. Rumlar ayazmayı kendilerine mal etmişlerdir. Her salı günü Kuzguncuk'ta Rum kilisesi papazları tarafından açılır. Ziyaretçiler hem şifa niyetine suyunu içerler, hem de yıkanırlar!" diyor. Akçam kardeşler, ayazmayı papazlara aylığı 75 liraya kiralamıştır.

AYİOS KOSTANTİNOS AYAZMASI

Bu ayazma Çengelköy'de Çaprazlı İngiliz Ali Bey Çiftliği'nin arka taraflarındaydı. Bir lağımla gelen suyu önündeki bir havuza akıtıyordu. Şimdi metruk bir haldedir. Ayin yapılmıyor. Panayır kurulmuyor.

AYOS DİMİTRİOS AYAZMASI

Bu ayazma Çengelköy'de Çengelköy Caddesi'ndeydi. 1947'de harap ve metruk bir halde bulunuyordu. Şimdi yok olmuştur.

AYOS İOANİS AYAZMASI

Bu ayazma Üsküdar'da Çavuşdere Caddesi ile Çınaraltı Sokağı kavşağında, Çınaraltı Zaviyesi'nin avlusunda, derin bir kuyu halindeydi. 80 seneden beri terk edilmiş, ziyaretçisi kalmamıştır.

AYOS PANDEYİMO AYAZMASI

Bu ayazma Kuzguncuk'ta, aynı adı taşıyan kilisenin içindedir. Kiliseyi yazarken bu konuda bilgi verildi.

ÇAPRAZLI AYAZMASI - BAHÇELİEVLER AYAZMASI

Bu ayazma Çengelköy'de eski adıyla Çaprazlı, yeni adıyla İngiliz Ali Bey Çiftliği'nin yanındadır. Üstündeki tesisleri kalmamıştır. Serserileşmiştir.

YAĞLIKÇI AYAZMASI

Bu Ayazma, Küçük Çamlıca'dan Altunizâde'ye inerken Hazinedar Ömer Bey'in çeşmesinin yanındaydı. Ayazma şimdi terk edilmiş bir haldedir.

AYİA MARİNA AYAZMASI

Bu ayazma Çengelköy'de bir tepenin üstündeydi. Terk edilmişti. İçi taşla ve toprakla dolmuştur. Suyunun biraz ileriden geldiği yakınındaki su yolundan anlaşılıyor.

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI

Bu ayazma, Beylerbeyi'nde Küplüce'dedir. Ayazma Bahçesi denilen yerde kaba taşla oyulmuş bir çeşme halindedir. Su buraya boru ile getirilmiştir. Suyu, bahçe içindeki bir havuza akar. Suyu birçok dertlere devadır diye hâlâ ziyaretçileri tarafından içilir ve götürülür.

AYİOS ANDANİOS AYAZMASI

Bu ayazma Beylerbeyi'nde taş ocaklarında, tepedeki bir bahçenin arkasındadır. Suyu hemen olduğu yerden kaynar, bir taş oluktan akar. Hazinesi kaya taşla yapılmıştır. Yanında mum yakmak için bir odası vardır. Suyunun birçok hastalıklara şifalı olduğuna inanılır. Öteden beri burada panayır yapılmazmış.

AYİOS HARALAMBOS AYAZMASI

Bu ayazma Çengelköy'de Yeni Mahalle'de Lekeci Nuri Sokağı'nda, Boşnak Yanko'nun bahçesindedir. Terk edilmiştir. Bu bahçenin yerinde aynı adı taşıyan bir de kilise bulunuyordu. Şimdi bu kilise de yok olmuştur. Birinci Cihan Harbi'nde bu kilisede ibadet edilirmiş.

MİKÂİL AYAZMASI

Bu ayazma Vaniköyü'nde Vanlı Mehmed Efendi'nin yaptırdığı caminin yol aşırı kıble tarafında idi. Bizans İmparatoru Jüstinyanus bunun üstüne Mikâil'e nispet edilen bir kilise yaptırmıştı.

Ayazma şimdi Yusuf Paşazâde Orhan Bey'in bahçesinde kalmıştır. Elli yıl öncesine kadar törenlerle ziyaret edilirdi.

I

HAVRALAR

Kuzguncuk Yahudi Havrası

Yahudi havrasının içinden bir görünüş

BÜYÜK SİNAGOG

Bu sinagog[1] Kuzguncuk'ta, Kuzguncuk Caddesi'ndedir. Avlu kapısının üstünde beş satırlık İbranice bir yazı vardır. Museviler buna *"Allah'ın evi"* anlamına *"Bedyakov"* diyorlar. Bu sinagog Musevi cemaati tarafından 159 yıl önce yapılmıştır. 5686 Musevi yılına rastlar.

İçeride büyük, kalabalık ve itibarlı cemaate mahsus büyük bir mabed ile günlük az cemaate açılan küçük bir mabed vardır. Büyüğü sağdadır. Binayı ahşap bir kubbe örter. Kubbenin eteğine meşhur Musevi şehirlerinin yağlı boya resimleri yapılmıştır. Burada hahamın Tevrat okuduğu, vaaz ettiği bir kürsü vardır. Karşıda bir Tevratlar dolabı vardır.

Üstündeki perdeye Mühr-i Süleyman işlenmiştir. Ceylan derisi üzerine yazılan Tevratlar birer çubuğa sarılarak kadife kumaştan yapılmış kılıflara konmuştur. Burada yedi

1 Musevilerin ibadet yerlerine Fatih'in vakfiyelerinde ve eski metinlerde "Bey'a", daha sonraları bu yerlere "Havra", "Sinagog" ve "Sinagon" denilmiştir.

peygamberlerini gösteren yedi dallı ve yedi kandilli şamdan resmi de görülür. İbadet yönleri güneye karşıdır. Sinagoglarda insan resmi yoktur. Bu, dinlerince yasaklanmıştır. Kadın mahfelleri vardır. Hahamlar bayramlarda ve dini günlerinde beyaz elbise ve beyaz takke, Cumartesi günü siyah giyerler.

Küçük ve günlük mabed karşıdadır. Taş yapı ve ahşap örtülü beyaz bir odadır. Ortada bir haham kürsüsü vardır. Sıraları da pek sade ve fakiranedir. Bu odanın sağında tarihi bir kuyu vardır.

Haham Yasef Karkason eskiden Kuzguncuk'ta 80 tane Musevi vardı. Şimdi evlerin sayısı otuza indiği için havranın cemaati de çok azalmıştır. Burada bir Musevi mektebi vardı. Yıkılmış, yerine apartman yapılmıştır.

KÜÇÜK SİNAGOG

Bu sinagog (havra) Kuzguncuk'ta Tenekeci Musa Sokağı ile Yakup Sokağı'nın kesiştikleri köşededir. Taştan yapılmış, ahşap örtülü ve iki katlı bir binadır. Tenekeci Musa Sokağı'na 11 penceresi açılır. Kapısı Yakup Sokağı'nın içinde soluna bir Mühr-i Süleyman yapılmıştır. Kapısının üstüne altı satırlık İbranice bir kitabe kazılmıştır. Bu sinagog 5664 Musevi senesinde yapılmıştır. 1975 senesi, 5735 Musevi senesine rastladığına göre bu Musevi mabedi 91 yıl evvel Musevi cemaati tarafından yaptırılmıştır. Cemaati olmadığı için kapatılmıştır. Yalnız Cumartesi günleri açılıyor. Mimari ve tarihî bir kıymeti yoktur.

KİLİSELER

AYA TİRYADİ KİLİSESİ - RUM KATOLİK KİLİSESİ

Bu kilise Kuzguncuk'ta caddenin solunda sinagogun yanındadır. Adi taş yapı bir binadır. Kapısının üstündeki kitabe betonla sıvanmıştır. Cemaati olmadığından kapatılmış ve tatil edilmiştir. İçerisini gezemedik. Tarihi ve mimari bir kıymeti yoktur.

Kuzguncuk Rum Kilisesi'nin çan kulesi

Kuzguncuk Rum Kilisesi'nin içinden bir görünüş

İbrahim Hakkı Konyalı Kuzguncuk Kilisesi papazı ile beraber

AYİOS PANDEYİMO KİLİSESİ

Bu Rum Ortodoks Kilisesi Kuzguncuk'tadır. Kilise, Kuzguncuk Caddesi'nden yukarıya çıkarken sağdadır. Avlu kapısı mermerden yapılmış çan kulesinin altındadır. 80 kapı numaralıdır. Kule üzüm salkımı ve çiçek kabartmaları ile süslüdür. Üstüne de üç haç kazılmıştır. Kulenin üstünde üç satırlık Rumca bir kitabe vardır.

Kuzguncuk Rum Kilisesi'nin tavanı

Bu kuleyi 1911 yılında Konyalı Andon Hüdaverdioğlu yaptırmıştır. Mezarı da kulenin solundadır. Kule güzel bir mimari yadigârdır. Kilise avlunun solundadır. İki kapısı vardır. Ana kapının üstünde altı satırlık bir Rumca kitabe vardır. Bu kitabeye göre kilise 1831 yılında yapılmıştı. 1872 yılı 26 Eylül'ünde yanmış, 1890 yılında Mimar Nikola Ziko tarafından yeniden yapılmasına başlanmış ve 28 Haziran 1892'de ibadete açılmıştır. Bu kapıdan bir salona, buradan da kiliseye girilir. Kilisenin ana kubbesini 4 sütun tutar. İki tarafta da birer kanat vardır. Kiliseyi bana Papazı Emilianoş gezdirdi, bilgi verdi. Kilise Aziz Pandeyimo adına yapılmıştır. Bu azizin mezarı İzmit'te imiş. Kilisede Hz. İsa ile Hz. Meryem'in ve Havariyun'un kıymetli yağlı boya tabloları vardır. Azizin tablosu gümüş ile kaplanmıştır. Bunların üstüne Hz. İsa'ya ait arma şeklinde sembolik kılıç, merdiven ve

horoz gibi resimler yapılmıştır. Kilisede üç kıymetli avize vardır. Kilisenin yanında tarihi çok eskilere çıkan ve aynı adı taşıyan bir ayazma vardır. Ayazma ayinlere açıktır.

AYİ PANDEİMON KİLİSESİ

Bu kilise Çengelköyü'nde iskelenin yol aşırı karşı köşesinde hafif meyilli bir yere taşla yapılmıştır. Avlu kapısının üzerinde şu kitabe okunur: *"Rum Ortodoks Ayia Pandeimon -Aya Yorgi Kilisesi"*

Avlu kapısının üstünde 1908 yılında yapılmış bir çeşme vardır. Kapıdan girince de kitabesi bozulmuş böyle bir çeşme daha görülür. Çan kulesi solundadır. Kilise iki kanatlı tonoz ahşap örtülüdür. Basit kapısının üstünde bir haç vardır. Kilisenin solunda iki katlı taş yapı mektebin kapısının üstünde 1875 tarihi vardır. Papazı öldüğü, zangocu da bulunmadığı için kilisenin içini inceleyemedim. İstanbul Ansiklopedisi'nde bu kilise hakkında şu bilgiyi buldum:

"Müstatıl planlı, çatısı kiremit örtülü kârgirdir. 1830'da bir Bizans manastırının yerine yapılmıştır. Bina yol kenarında olduğundan ön kısmından bir parça yola giderek şeklini kaybetmiştir. Ahşap tonoz tavan, ahşap sütunlara dayanır ki sağda üç, solda dört sütun kalmıştır. Kadınlar mahfelinden de köşede küçük bir yer kalmıştır. Zemini mermerdir İkonostasion ahşap olup, kabartma nakışlı ve ikonalarla süslüdür."

İLYA PROFİTİ KİLİSESİ - RUM ORTODOKS KİLİSESİ

Bu kilise Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda Yeni Mahalle'dedir. Kilisenin çan kulesi sağındadır. Burada bu kilisenin vakıf mektebi, düğün salonu vardı. 6-7 Eylül Olayı'nda yandığı için çan kulesi onarılmış ve çimento ile sıvanmıştır. Kilise taşla yapılmıştır. Kapısının üstünde yapıldığını gösteren tarih hem bizim eskiden kullandığımız rakamlarla, hem de bugün kullanılan rakamlarla yazılmıştır.

Kilise H 1247 - M 1831 yılında Sultan II. Mahmud'un müsaade eden fermanıyla yapılmıştır. Bu sene 144 yaşına girmiştir. Kiliseyi uzunca beşik örtülü bir tonoz kubbe örter. Beş kapısı vardır. Apsidinin iki yanında kanat halinde birer oda vardır. Kilisenin solundaki ayazması 1945 yılında tamir edilmiştir. Kilise bakımsızdır. Rumca kitabeli mezar taşları avlusunda kaldırım taşı olarak kullanılmıştır. Soluna bir set üzerine altı mezar taşı dikilmiştir. Kilisenin karşısında Rum mektebi vardır. Son senelerde cemaati çok azalmıştır.

METMORFOSİ KİLİSESİ - RUM ORTODOKS KİLİSESİ

Bu kilise Kandilli'de Bahçe Sokağı'nda tatlı bir meylin üzerine kurulmuştur. 16 kapı numarasını taşır. Mabed muntazam kesme taşla yapılmıştır. Mabedi on mermer sütun üzerinde yükselen beşik biçimli bir kubbe örter. Bu kubbenin yanlarında da aynı şekilde birer kanat vardır.

Mabedin kapısının solunda altı satırlık Rumca bir kitabe okunur. Mabed bir yangından sonra 1810 yılında yenilenmiştir. Sağında ahşap üç katlı mektebi ve yakınında meşruta evleri vardır. Kilise çok temiz ve bakımlıdır. Avlusunun yol tarafı bir gül ve çiçek bahçesi halindedir.

Profesör Mamboury der ki:

"Vâ esefâ ki bu lâtif köy iki defa hemen kâmilen yanmıştır. Birkaç sene evveline kadar burası İngilizlerce pek rağbette bir yazlık idi[1]."

SURP AREKELOS ERMENİ KİLİSESİ

Bu kilise Kandilli'de Sıra Mahallesi'ndedir. Çan kulesi vardır. Kilise, Yuşa Tepesi'ne kadar Boğaz'ı gören bir tepenin tatlı yamacı üzerine kurulmuştur. Buradan Göksu Deresi'nin, Küçüksu Kasrı'nın, Rumeli Hisarı'nın çok güzel bir görünüşü vardır. Burasının havası yazın mutedil, kışın serttir. Frenkler ve bilhassa İngilizler yazın kilisenin bulunduğu Sıra Mahallesi'nde otururlardı. Yabancılardan ilk defa burada oturan Fransızlardan Glevani ve İngilizlerden Atsun aileleridir[2]. Kilisenin önünden Kandilli Kız Lisesi Sokağı geçer. Kandilli tarih boyunca birçok defa yanmıştır. Fakat bu yangınların ikisi Kandilli'yi baştanbaşa yakmıştır[3].

Ben üç defa bu kiliseyi incelemeye gittim ve kapalı buldum. İçini göremedim. Bu kilise de 1810 yıllarında yeniden yaptırılmıştır.

SURB GARABED ERMENİ KİLİSESİ

Bu kilise Bağlarbaşı'nda Yeni Mahalle'dedir. Avlusunun iki kapısı arasında mermerden yapılmış üç çeşme vardır. Kilise 6 kapı numarası taşır.

Taşla yapılan kilisenin sağında ve solunda muntazam kesme taşla yapılmış iki çan kulesi vardır. Kilisenin beş kapısı vardır. Umumi kapısının üstünde üç satır halinde iki Ermenice kitabe vardır. Bu kitabeleri bana Samuel Kazar tercüme etti. Burada ahşap bir kilise varmış. Bu kilise H 1260 - M 1844 yılında tamir edilmiştir. Apik ve Matus kardeşler ailelerinden Garabet ve Takhi'nin ruhları için kiliseyi yenilemiştir. Apik bu kiliseyi Muş'ta gördüğü Surp Garabet Kilisesi'nin planına göre yaptırmıştır. İnşasına 1887 yılı Ağustos'unun 2'sinde başlanmış, 1888 yılı Haziran'ının 12'sinde tamamlanarak ibadete açılmıştır. Bu tarih 1306 Hicret yılına rastlar. Kilise, Sultan II. Abdülhamid'in müsaadesiyle yenilenmiştir. Mütevelli heyeti padişahın bu fermanını saklıyorlar.

Kiliseyi beşik örtüsü şeklinde uzun tonoz bir kubbe örter. Beş kapısı vardır. Umumi kapısının üstünde Hz. İsa'nın hayatını sembolleştiren taşa oyulmuş bir arma vardır.

Vaftiz bölümü, kubbesi üstündeki pencereden ışık alır. Medhalin üstünde iki kat halinde kadınlar ve koro mahfeli vardır. Mabedin sağ ve sollarındaki son kapılarından sonra birer kanat kısmı vardır. Soldaki iç içe, sağdaki iki bölüm halindedir. Cemaatinin çok az olduğunu söylediler.

SURP HAÇ ERMENİ KİLİSESİ

Bu kilise Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda Görümce Sokağı'nın içindedir. Kapısının üstünde *"Surp Haç Ermeni Kilisesi"* yazılmıştır. Bu kilisenin H 1087 - M 1676 yılında Sultan

1 Rehber-i Seyyahin, s. 200.

2 Şirket-i Hayriye ye Boğaziçi, s. 117.

3 Rehber-i Seyyahin, s. 200.

IV. Mehmed zamanında yapıldığı anlaşılıyor. Muntazam kesme taşla yapılan çan kulesi, kilise kapısının üstünde yükseliyor. 1975 yılında 299 yaşına girmiştir. Tonoz kubbe örtülü kilisenin beş kapısı ve apsit tarafında birer kanadı vardır. Kadınlar mahfeli şimdi koro heyeti tarafından kullanılıyor. Avlusuna Garbis Odabaşıyan 1970 yılında mermerden bir çeşme yaptırmıştır. Avlusunda büyük sarnıç vardır. Bilezik taşındaki kitabesinden bunun da 1831 yılında Pişmişyan tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Avlusunda mütevelli heyeti ve kapıcı odaları vardır.

SURP KRİOR LUSAVORİC KİLİSESİ

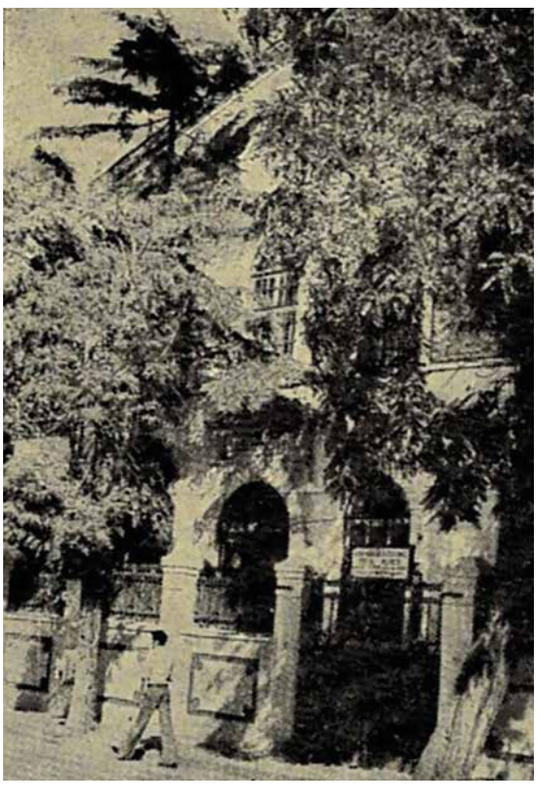

Kuzguncuk Ermeni Kilisesi

Bu Ermeni kilisesi Kuzguncuk'ta, iskelenin karşısında ve caminin yanındadır. Muntazam kesme taşla yapılmıştır. Beş kapısı vardır. Büyük kapısının üstünde beş satır halinde Ermenice bir kitabe[4] vardır. Bu kitabeye göre kilise 1831'de yapılmıştır. Sonra Hovannes, Balyan, Amira Serveryan tarafından 1861 yılında yenilenmiştir. Hicrî 1278 yılına rastlar. Kiliseyi ilk defa Kuzguncuk'un ileri gelenlerinden Şavcıyan Bedros Ağa yaptırmıştı. Kilise çok aydınlıktır. Tek büyük bir kubbe ile doğu ve batısından birer yarım kubbe örter. Büyük kemerinde Ermenice bir dua yazılıdır. Sağına ve soluna ikişer kapı, sağına, soluna ve giriş tarafına üçer büyük pencere açılır. Kilise Beşiktaş'taki Ermeni Kilisesi'nin küçültülmüş bir planına uygun olarak yapılmış gibidir. Kapıdan girince solda adına nispet edilen azizin eski bir yağlı boya tablosu vardır. Kilise doğudaki yarım kubbenin üstündeki aydınlık penceresinden ışık alır. Kiliseyi, Beylerbeyi Sarayı'nın mimarı Hacı Kalfaoğlu Sarkis Balyan Beğ yapmıştır.

Zangocun karısı bize şunları anlattı:

"Beylerbeyi Sarayı'nın yapılmasına başlanmıştı. Sarkis Balyan Kalfa, sabahları işinin başına biraz geç gelirmiş. Sorulunca:

– Ben ibadetimi sabah Bağlarbaşı'ndaki kilisede yaparım. Bana uzak olduğu için iş başına geç geliyorum. demiş. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz kendisine biraz para verip,

– Kuzguncuk'ta bir kilise yaptır da işinin başına erken gel! demiş. Kalfa, iki Ermeni'nin de yardımıyla bu kiliseyi yaptırmıştır. Kalfa, Bağlarbaşı'ndaki Ermeni mezarlığında gömülüdür."

4 Ermenice kitabeyi bize kilisenin papazı Mösyö Yegiya tercüme etmiştir.

I

PAZARLAR ve BEDESTANLAR

I

BAT (BİT) PAZARI

Bu pazar Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii'nin kuzey batısındaydı. Burada elli kadar dükkân vardı. Bu dükkânlar Rum Mehmed Paşa'nın vakfının gelirleri arasında idi[1]. Meydan açılırken bunlar yıkılmıştır.

Haraç ve mezat eski şeyler satılan yere *"bat pazarı"* derler. Ahmed Vefîk Paşa, bat pazarı kelimesini yazarken şunları söyler:

"Galatı bit pazarı. Haraç ve mezad olan eski pazarı, bey-i bat mahalli, suk-u sultanî..." Bat pazarını da şöyle anlatır: *"Müsta'mel eşya satan esnaf, nizacı âdem."*

DOĞANCILAR PAZARI

Şimdi Doğancılar Parkı'nın bulunduğu yer Bizanslılar zamanından beri meydandı. H 1314 - M 1896 yıllarında burada pazar kurulurdu. Sonra Uncular Sokağı'na kaldırılmıştı. 77 yıl evvel burada yalnız kömür satılıyordu. Burada caddede, Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın bir çeşmesi de vardı. Bu çeşme H 1285 - M 1888 yılında mükemmel bir surette tamir edilmişti[2].

ÜSKÜDAR BEDESTENİ

Bedesten, Üsküdar'da İskele Meydanı'nın kuzeyinde, Yeni Vâlide Camii İmareti'nin bitişiğindedir. İmaret tarafındaki kapıdan girilince burası genişlerdi. Sağında üç dükkân vardı.

Ben 1941 yılında burasını incelerken bir kolu yıkılmıştı. Bedestenin üstü beşik örtülü idi. Yıkıldığı için ahşapla kapatılmıştı. Sağında ve solunda on ikişer dükkân, yıkılan yerde karşılıklı sekiz dükkân bulunuyordu. Burası Yağhâne Sokağı'na açılırdı. Ortasında 100 senelik bir büyük su kapağı, altında da kayık bulunuyordu. Dükkânların ayrı ayrı sahipleri vardı. Vakıflar İdaresi'nin yalnız bir dükkânı bulunurdu. Buralara sonradan domuz damı, payasların ikametgâhı, beygir ahırı gibi adlar verilmiştir.

Bina tuğla ve taşla yapılmıştır. Bedesten H 1210 - M 1795 yılı zelzelesinde yıkılmıştı. Dükkânların kemerleri tuğla ile örülmüştü. Vakıflar Genel Müdürlüğü burasını esaslı bir surette tamir ettirmiştir.

1 Mir'ât-ı İstanbul, s. 98.
2 Mir'ât-ı İstanbul, s. 110.

I

HAMAMLAR

ÜSKÜDAR HAMAMLARI

Şair ve nakkaş Sâî'nin, Mimar Sinan'a nispetle hazırladığı basma ve yazma Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniye gibi kitaplardan öğrendiğimize göre Mimar Sinan Üsküdar'da şu hamamları yapmıştır:

1. Üsküdar Sarayı'nda üç bab hamam,
2. Vâlide Sultan Hamamı[1].

Evliya Çelebi'de şu hamamları yazıyor:

1. İskele Çarşısı'nda Sultan Hamamı,
2. Çarşı içinde Çarşı Hamamı. Gayet ferahlatıcı, güzel havalı ve güzel yapılı bir hamamdır. Mahbub ve ra'nâ, pak tellakları ve nilgûn fotaları vardır.
3. At Pazarı yakınında Orta Vâlide Hamamı. Gönül açan bir mübarek hamamdır. Bütün halvetleri temizdir.
4. Kösem Vâlide Sultan Hamamı, Bu hamam hepsinden sonra yapıldığı için hoş görünüşlüdür. Müstesna planlı bir yapısı vardır. Üsküdar'da değil, İstanbul'da bile benzeri yoktur.
5. Cinci Hamam, Cinci Hoca'nın sarayının yanındadır. Âb-ı hayat gibi suyu vardır. Çok güzel bir hamamdır[2].

Evliya Çelebi, bu hamamlardan başka Üsküdar şehrinin 800 kadar saray hamamı bulunduğunu söylerken *"Bunların bazısına mahalle ahâlisi ehil ve iyallarıyla gelip, safa ederler."* diyor.

İstanbul'da, Bayezid Medresesi'nin içindeki Belediye Kütüphânesinde, Muallim Cevdet kitapları arasında (B/6) numarada kayıtlı bir İstanbul Hamamları defteri vardır. Defterin sonuna 1147 yılı Zilhicce'sinin başında yazılmış sekiz satırlık bir emir okudum. İstanbul'daki hamamcılar kethüdasına, yiğitbaşılarına ve şeyhlerine gönderilen bu emirnâmede hamamlarda kat'iyyen Arnavut tellak kullanılmaması, varsa derhal çıkarılması, hamamlara Anadolu ve İstanbul uşağından başka tellak ve natır alınmaması, alınırken de bunlardan kefil istenilmesi bildirilmektedir. Bu defterde İstanbul'un dışında 69 hamam bulunduğu tespit edilmiştir.

Üsküdar'da şu hamamlar vardır:

Büyük Hamam, Küçük Hamam, Eski Hamam, Hacı Paşa Hamamı, Menzilhâne yakınında Çifte Ağa Hamamı, At Pazarı yakınında Vâlide Sultan Hamamı, Çinili Hamam, İnadiye Hamamı, Harem Selamiye Hamamı.

Bu tarihte, Üsküdar'da dokuz hamam bulunuyordu. Çengelköyü'nde ve İstavroz'da da birer hamam vardır.

Bu defterde bütün hamamlarda 284 hizmetli bulunduğu yazılıyor. Bunların 137'si

1 Tezkiretü'l-bünyân, (matbu), s. sayfa numrası yok.

2 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 475.

Arnavut oldukları için derhal çıkarılmışlardır.

Raşid Tarihi'nden öğrendiğimize göre H 1132 - M 1719 yılında Arnavut Hamam Dernekleri tarafından insanlar öldürüldüğü için bu karar alınmıştır[3].

Bu defterde İstanbul'un içindeki hamamlar yazılmamıştır. Yalnız surun dışındakiler kaydedilmiştir.

1940 yılında, Üsküdar'da yalnız şu hamamlar açıktı:

1- İmrahor'da Eski Hamam,

2- Ahmediye'de Ağa Hamamı,

3- Çinili Hamam,

4- Kuzguncuk Tepesi'nde Evkâfın İcadiye Hamamı.

Ayazma Hamamı ile Selami Ali Efendi'ye giderken, Tekke Kapısı'ndaki Tekke Kapı Hamamı, Toptaşı Hamamı, çarşıda Büyük Hamam, Doğancılar'da, Tarhun Çeşmesi'nin karşısındaki hamam yıkılmıştı, Altunizâde Hamamı metruk bir halde idi.

ÜSKÜDAR İLÇESİNDEKİ HAMAMLAR

Üsküdar ilçesindeki hamamları salnâmelerden, vakfiyelerden ve başka kaynaklardan şöyle tespit ettik:

Hamamın adı		Tek mi, Çift mi?	Bugünkü durumu	Nerede bulunduğu
1	Ağa Hamamı	Çift	Çalışıyor	Üsküdar
2	Ayazma Hamamı	Tek	Harap	Üsküdar
3	Büyük Hamam-Yeşil Direk Hamamı	Çift	Çarşı halinde	Üsküdar
4	Çengelköy Hamamı	Tek	Yıkılmıştır	Çengelköy
5	Çinili Hamam	Çift	Çalışıyor	Üsküdar
6	Dağ Hamamı	Tek	Çalışıyor	İcadiye
7	Eski Hamam	Çift	Çalışıyor	Üsküdar
8	Hacı Paşa Hamamı	Çift	Yıkılmıştır	Üsküdar
9	İstavroz-Beylerbeyi Hamamı	Tek	Çalışıyor	Beylerbeyi
10	Kandilli Hamamı	Tek	Yıkılmıştır	Kandilli
11	Küçük İskele Hamamı	Çift	Çalışıyor	Üsküdar
12	Limonlu Konak-Köprülü Konak Hamamı	Tek	Çalışıyor	Üsküdar
13	Salacak Hamamı	xxx	xxx[4]	Üsküdar

3 Raşid Tarihi, C. 5, s. 210; Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı adlı kitabın 67. sahifesine de bakılsın.

4 (xxx) olarak gösterilen yerler tabloda yazılmamıştır.

14	Selamsız-Selamiye Hamamı	Çift	Yıkılmıştır	Üsküdar
15	Selimiye Hamamı	Tek	Çalışıyor	Üsküdar
16	Toptaşı-Vâlide Sultan Hamamı	Çift	Harap	Üsküdar

AĞA HAMAMI - CUMA HAMAMI

Bu çift hamam, Üsküdar'da Gündoğumu Caddesi'nde, Ağa Camii'nin yakınında köşe başındadır. Sağında kadınlar, solunda asfalt üzerinde erkekler kısmı vardır. 95 ve 97 kapı numaralarını taşırlar. Erkekler kısmının 14 kurnası ile bir büyük göbek taşı, kadınlar kısmının da 12 kurnası vardır. Göbek taşı yoktur. Cephelerdeki soyunma yerleri ahşaptır. Her iki tarafının camekân ahşap kubbeleri çok güzeldir. Hamamlar mermer döşemeli ve çok temizdir. Önünde Cuma Pazarı kurulduğu için hamamlara Cuma Hamamı da derler. Hamam hac vazifesini yapan Nazmiye Turunç isminde, 27 Mayıs 1974'te ölen hayırsever bir kadının mülkü idi. İlim Yayma Cemiyeti'ne vakfetmiştir. 2 milyon değer tahmin ediliyormuş. Nazmiye Turunç'a kocası Tokat-Reşadiyeli Abdullah Ağa'dan kalmıştır. Beylerbeyi, Kuzguncuk Dağ Hamamı, Beyoğlu'ndaki Ağa Hamamları da Abdullah Ağa'nın mülkü imiş. Sonra satmıştır. İstanbul'daki hamamcıların yüzde 95'i Reşadiye'nin köylerinden imişler. Nazmiye Turunç, Yeşilırmak üzerinde bir köprü, kendi köylerinde mektep, lojman ve çeşmeler yaptırmış, Üsküdar camilerinin birçoklarının tamirine yardım etmiştir.

Bu çift hamamı ak ağalardan Topkapı Sarayı Dârüssaâde Ağası Malatyalı İsmail Ağa, Üsküdar'daki cami ve çeşmesiyle beraber H 1045 - M 1635 yılında yaptırmıştır. İstanbul'da Bâb-ı Hümâyûn'dan Gülhâne Parkı'na inerken Ayasofya'nın yol aşırı karşısında, saray kalesinin duvarına bitişik imaret ve tekke de yaptırmıştır. Hamam, İsmail Ağa Camii'nin vakfı idi. Üsküdar'daki bütün vakıf hamamlar satılırken bu hamam da *"vakfın menfaatine uygun olduğu"* uydurması ile hileyle elden çıkarılmıştır. Lopçular, yağmacılar bu şekilde yağmaya *"Hîle-i şer'iyye"* derlerdi. Şeriatta bile olmaz.

ALTUNİZÂDE HAMAMI

Üsküdar'da Altunizâde Camii'nin sağındaki bu tek hamam, 1941 yılında terk edilmiş harap bir halde idi.

Bu hamamı, camiyi yaptıran Ayan Meclisi azasından Müşîr İsmail Zühdü Paşa H 1282 - M 1867 yılında yaptırmıştır.

AYAZMA HAMAMI[5]

Bu tek hamam, Ayazma Camii'nin yol aşırı kıble tarafında, Sultan III. Mustafa tarafından Ayazma Camii'ne bir gelir olarak yaptırılmıştır. Şimdi kubbeleri tamamen çökmüş, yalnız duvarları kalmıştır.

Ayazma

5 Öğdül Sokağı'ndadır.

Hamam eski ihtişamına ağlayan bir harabe ve komşularının çöplüğü haline gelmiştir. Külhanından hiç eser kalmamıştır. 60 yıl evvel hamam faaldi. Camekânlıktan sonra soyunma yerinin sağını yuvarlak, solunu ise tonoz bir kubbe örterdi. Buradan abdesthâne ve temizlenme yerine geçilirdi. Üç halveti ve göbek taşı vardı. Döküntülerinden planı yapılabilir. H 1184 - M 1700 yılında yapılmıştı. Hamamın bir yüzü Enfiyehâne Sokağı'na bakar.

BEYLERBEYİ HAMAM

Bu hamam Beylerbeyi Camii'nin kıble tarafında Beylerbeyi - Çengelköyü asfaltı üzerinde Yalıboyu Caddesi'ndedir. Hamam, Beylerbeyi Camii ile beraber İstavroz Sarayı'nın bir kısım yerine H 1192 - M 1778 yılında camiye gelir olarak yapılmıştır. Bu hamam cuma, pazar ve çarşamba günleri erkeklere, diğer günler kadınlara açıktır. Hamam, mütevellilerin, Vakıflar İdaresi'nin *"nef'i vakıf"*, vakfın faydasına kaydıyla birçok evkâfın gelirleri gibi satılmıştır. 25 sene evvel sahibi Sivaslı Mehmed idi. 4 Nisan 1975'te sahibi Nevzâde isminde birisi idi. Hamamın içi som mermerle döşenmişti. Çok temizdir. Hamamın soğukluğu (camekânlığı) vardır. Buradan girince sağda ve solda kurnalı birer halveti vardır. Buradan girince sağda dört, solda üç kurnalı birer halvet görülür. Göbek taşını iki kubbe örter. Sağda birer kurnalı iki halvet, solda açıkta dört kurnalı bir sofa vardır. Mermer kurnalar çok güzeldir. Eskiden suyu yerli idi. Şimdi Elmalı Suyu alınmıştır.

Hadîka sahibi bu hamamı şöyle anlatmıştır:

"Mihrab tarafında bir hammâm-ı âlî dahi yapılmıştır ki, benzeri bulunmayan bir eserdir[6]."

BULGURLU HAMAMI - AZİZ HÜDÂÎ HAMAMI

Bulgurlu'nun tek hamamı Aziz Mahmud Hüdâî'nin gelirleri arasında idi. Hadîka, Bulgurlu Mescidi'ni yazarken bu hamamı şöyle anlatmıştır:

"Mescidin yakınındaki bu tek hamam ve Bulgurlu'nun birçok yerleri Aziz Mahmud Efendi'nin vakfıdır. Bu köyün ortasında bir miktar meydancık ve bir iki çınar ağacı dahi olup hayır sahiplerinden birisi buraya bir miktar su getirtmiştir[7]."

Hamamın camekânının dışarıya açılan kapısının içinde şu manzum kitabe okunur:

Girseler sıdk ile hammâme ger
Pâk olur ecsâm aruk olur kulûb
Görse bu üslûb-u bir ehl-i nazar
Didi târîhin (kişi hammâm-ı hûb)

Tarih manzumesinin son mısraından parantez içine aldığımız cümlelerini ebced hesabına vururs ak 1027 rakamları çıkar. Hamamı Aziz Hüdâî Efendi ölümünden 11 yıl önce H 1027 - M 1617 yılında yaptırmıştır.

Bu manzumede ta'miye aramaya lüzum yoktur.

6 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 175.
7 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 256.

Hamamda, Aziz Hüdâî Efendi'nin ilk defa yıkandığı bir halveti vardır. Her gece de burada bir kandil yanardı. Tekkeleri ve türbeleri kapatan kanun yürürlüğe girdikten sonra güzel bir parmaklıkla ayrılan bu halvetin parmaklıkları bozulmuş, kandili de sönmüştür. Büyük mürşid, mutasavvıf, besteci ve şair Aziz Hüdâî'nin ilk mahallesinde, Bulgurlu'da yaptırdığı bu hamam, devrine göre çok güzel ve temizdir. Buranın birçok vakıf gelirleri yağmalanırken bu hamam da vakıflıktan çıkmıştır. 28 yıl önce Ermenilerin elinde idi. Bu hamamdaki Aziz Mahmud Hüdâî parmaklığı İmrahor Caddesi'ndeki Eki Hamam'a nakledilmiştir.

ÇİNİLİ HAMAM

Bu hamam, Üsküdar'da, Çinili Camii Külliyesi arasındadır. Hamam Çinili Camii'ni medrese, mektep ve şadırvanını yaptıran Sultan I. Ahmed'in kadını, Sultan IV. Murad'ın ve Sultan İbrahim'in anası Mahpeyker Sultan tarafından H 1050 - M 1640-41 yıllarında yaptırılmıştır. Hamam, Osmanlı hamam mimarisinin çok muvaffak bir eseridir. Yüksek kubbeli camekânlığının altında dört kademeli som mermerden muhteşem bir fıskiyesi vardır. Sonradan yanına bir de kadınlar kısmı eklenmiştir. Her ikisinin de göbek taşları vardır. Erkekler kısmının yirmi, kadınlar kısmının otuz kurnası bulunuyor. Hamam, hem kaloriferle, hem de odunla ısıtılıyor. Elmalı Suyu alınmıştır. Çinili Külliyesi'nin gelir vakıfları arasında bulunan hamam, Üsküdar'da İcadiye'deki Dağ Hamamı çıkarılırsa diğer bütün hamamlar gibi hususi ellere geçmiştir. On iki sene evvel hamamı Tokatlı Ruşen Küçük isminde birisi satın almıştır. Kendisi işletiyor. Hamamın kubbelerinin kurşunları yok olmuştur. Bu tarih yadigârının kurtarılması lazımdır. Karşısındaki mektep çocuk kütüphânesi olmuştur. Caminin solundaki medrese de aslına uygun olmayarak tamir edilmiş, dershânesi Kur'an kursuna tahsis edilmiştir. Odalardan birisi de gasilhâne (ölü yıkama yeri) yapılmıştır.

DAĞ HAMAMI

Bu tek hamam İcadiye'dedir. Camekânı, göbek taşı vardır. On kurnalıdır. Üsküdar'da vakıf olarak kalan tek hamamdır. Kadir Çeçen isminde birisi 750 liraya Vakıflar Başmüdürlüğü'nden kiralamıştır. Günün muayyen saatlerinde erkekler ve kadınlar için açılıyor. Hiçbir yerinde yapıldığı tarihi ve yaptıranı gösteren bir kitabe yoktur.

Bu hamam, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in gelir vakıfları arasındadır.

Kuzguncuk'ta Dağ Hamamı

DOĞANCILAR HAMAMI

İsfendiyaroğulları sülalesinden Doğancıbaşı Hacı Ahmed Paşa'nın yaptırdığı bu hamam Üsküdar'da Doğancılar, diğer adıyla Çakırcıbaşı Camii'nden aşağıya doğru inerken soldaki su maksiminin biraz aşağısındaydı.

Hadîkatü'l-cevâmi' sahibi bu hamamı şöyle yazar:

"Cami-i şerîfin karşısındaki hamamı yaptıran Hacı Ahmed Paşa'dır. Oradaki türbesinde gömülüdür. Sultan III. Murad zamanında bu hamam

993 tarihinde yapılıp, yaptıranı bundan birkaç sene sonra ölmüştür[8]*."*

Sicill-i Osmânî sahibi, hamamın H 930 - M 1523 yılında yaptırıldığını söylüyor. İki tarih arasında 63 yıllık bir fark vardır.

Bu hamama Nevşehirli İbrahim Paşa, Şerefâbâd Kasrı için getirttiği sudan hamamın biraz üstündeki maksimden su vermişti. Maksimin üstünde Nedim'in 16 mısralık bir kitabesi vardır. Hamam yıkılmış, yerinden yol geçmiştir. Mir'ât-ı İstanbul sahibi hamamın kapısının üstünde şu iki tarih mısraının yazıldığını söylüyor:

Şâd olub erkân-ı devlet didiler târîhini
Hacı Paşa hasbeten lillâh yapdı bu güzel hammâmı
993

شاد اولوب ارکان دولت دیدیلر تاریخنی
حاجی پاشا حسبة لله یاپدی بو کوزل حمامی
۹۹۳

Biz son mısraı ebced hesabına vurduk, 1083 rakamlarını çıkardık. Bizim bulduğumuz rakamla Mir'ât'ın yazdığı yıl arasında 90 senelik bir fark vardır. Bizce bu tarih ya hamamın bir tamir tarihidir veyahut Mir'ât sahibi kitabeyi yanlış kopya etmiştir. Üçüncü bir ihtimal kitabenin kopya edilmeyen baş tarafında bir tâ'miye bulunuyordu.

Aziz Hüdâî bu hamamda yıkanırdı. Ölümünden sonra kurnasının üstüne şu mısra yazılmıştır:

"Edeble gir azizim Halvet-i pâk-i Hüdâyîdir!"

Hacı Ahmed Paşa hamamını, türbesinin yol aşırı karşısına yaptırmıştı. Paşa türbesini Mimar Sinan'a sağlığında yaptırmış ve akrabasından Şemsi Ahmed Paşa'nın hazırladığı şu tarih manzumesini kapısının üzerine kazdırmıştır:

Şam Beylerbeyisi olan o nesl-i Hâlid
Kendi destiyle kodu türbesinin bünyâdın
Bilmek istersen anı Şemsî didi târîhin
Dirler idi Hacı Ahmed Paşa anın adın

Son mısraı ebced hesabına vurulursa 984 rakamları çıkar ki Paşa, türbesini sağlığında bu tarihte yaptırmıştır. Kitabeyi de Şemsi Ahmed Paşa ölümünden dört sene evvel yazmıştır.

Hacı Ahmed Paşa kimdir?

İsfendiyaroğullarından Kızıl Ahmed Paşa'nın sülalesindendir. Enderûn'dan çıkmış, çakırcabaşı, sonra büyük emîr-i ahur, iki defa Konya valisi, Rumeli beylerbeyi, Şam valisi olmuştur. II. Selim'in ve III. Murad'ın nedimiydi. H 996 - M 1587 yılında ölmüştür. Yaşı 100'ü aşmışken, padişahla beraber ava giderdi[9].

8 Mir'ât-ı İstanbul, s. 102.
9 Sicill-i Osmânî, C. I, s. 206.

Türbesini Mimar Sinan yapmıştır. Sinan'a nispet edilen listelerde hamamı yoktur. Hadîka sahibinin dediği gibi hamamını ölümünden üç yıl önce H 993 - M 1585 yılında yaptırmış olması kabul edilebilir.

ESKİ HAMAM

Bu hamam Üsküdar'da eski adıyla İmrahor, yeni adıyla Doğancılar Caddesi'nde Damat İbrahim Paşa Çeşmesi'nin yol aşırı arkasındadır. Hamam çifttir. Kapısı çeşme tarafına açılan hamam erkeklerindir. Arkasında da kadınlar hamamı vardır. Erkekler hamamının camekân yeri iki kat ahşaptır. On dört kurnası, dört halveti ve göbek taşı vardır. Son zamanlarda mazotla işletilmeye başlanmıştır. Kadınlar hamamı da böyledir. Her gün ortalama 30-40 kişi yıkanırmış. Çift hamamı, Said Bülbül isminde birisi 25 yıl önce Feridun isminde birisinden 40.000 liraya satın almıştır.

Hamam şimdi *"Şifa Hamamı"* ismini taşıyor.

HACI PAŞA HAMAMI

Bu hamam Doğancılarda, Doğancılar Camii'nin karşısındaydı. Hamam 55 yıl önce faaldi. Kapısının üstünde şu kitabe var idi:

"Şâd olub erkân-ı devlet didiler târîhini
Hacı Paşa hasbeten lillâh yapdı bu güzel câmii 993"

Tarih mısrai ebced hesabına vurulunca 993 rakamları çıkar. Bu altına da yazılmıştır. Hamam İsfendiyaroğulları sülalesinden Doğancı Hacı Paşa tarafından H 993 - M 1585 yılında yapılmıştır. Bu hamamda Aziz Mahmud Hüdâî Efendi'nin yıkandığı kurna var idi. Bu halvet yalnız hastalara açılırdı. Kurnanın üstünde şu kitabe okunurdu:

"Edeple gir azizim halveti pak-i Hüdâî'dir."

Hamam yıkılmış ve yok olmuştur.

KULELİ HAMAMI

Bu hamam, Kuleli Askeri Lisesi'nin içindedir. Tek kubbeli bu hamam, 11 kurnalıdır. Subaylar ve öğretmenler için ayrı birer kısım vardır. Bu hamama Cemal Tural, sonra Cevdet Sunay Hamamı adı verilmiştir.

KÜÇÜK HAMAM

Bu hamam Kuzguncuk'ta Meşruta Sokağı'ndadır. Büyük bir kubbe örter. Üç halveti, 14 kurnası vardır. Hiçbir yerinde yapıldığı tarihi ve yaptıranını gösteren bir kitabe yoktur.

Hüsniye isminde bir hanımın mülkü idi. Şimdi Şevkiye isminde bir hanımın tasarrufundadır. Yalnız kadınlar için her gün açıktır. Yapıldığı tarihi tespit edemedik.

KÜÇÜK HAMAM - KULLUK HAMAMI

Bu çift hamam Üsküdar'da, Mihrimah Camii'nin sokak aşırı sağında, köşe başındadır. Eskiden önünde dar bir sokak vardı. Üsküdar Meydanı açılırken hamamın yüzü ve

kapıları meydana çıkmıştır. Evliya Çelebi, Üsküdar'daki hamamları saymaya bu hamamla başlamış ve kısaca şöyle yazmıştır:

"İskele Çarşısı'nda Sultan Hamamı[10]."

Yazma ve basma Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniyelerde Mimar Sinan'ın yaptığı hamamlar arasında bu hamam yoktur. Hamam, Mihrimah Sultan adına yapılan caminin yol aşırı sağında, külliyenin içine girmiş gibidir. Adı da *"Sultan Hamamı"* olduğuna göre bu hamamın da o külliye arasında bulunmuş olması hatıra gelebilir. Sâî'nin Mimar Sinan'a nispet ettiği yapılar listesinde sebil, çeşme gibi küçük yapılar ayrıca zikredilmemiştir. Bu hamamın da küçük olması yüzünden külliye arasında mı sayılmıştır? Biz buna ihtimal vermiyoruz.

Hamamın hiçbir yerinde yapıldığı tarihi ve yaptıranını gösteren bir kitabe de yoktur.

Bu hamam, Evliya Çelebi'de *"Sultan Hamamı"* şeklinde anıldığı halde şimdi *"Kulluk Hamamı"*, *"Küçük Hamam"* adını taşıyor. Son zamanlarda *"Meydan Hamamı"* da denilmeye başlanmıştır.

Üsküdar'daki Gülnûş Emetullah-Yeni Vâlide Camii'nin solunda Fatih tarafından yaptırıldığı söylenen bir bedesten vardı. Bu bedesten araba vapur iskelesi yapılırken meydan genişletilmek için yıkılmıştır. Üsküdar'da Fatih devrinde nâiblerin oturduğu binaların yanlarında kulluklar ve bunların tutuklu ve cezaevleri vardı. İlk nâiblerin buradaki bir binada oturmuş olmaları tahmin edilebilir.

Biz hamamın Ayasofya Camii vakfı olduğunu kabul etmek istiyoruz.

Ben hamamı 1941 yılında incelerken Fatma Subaşı ile Malike Hanım, Sayeste Hanım'ın kızı Mükerrem Şevket, icra muhasebesinde veznedar Hüseyin Hikmet'in tasarrufunda idi. Şimdi kapısının üstünde Osman Ünverdi adı yazılıdır. Osman Ünverdi ölmüştür. Şimdi hamamın sahipleri Süleyman Ali Subaşıoğlu ailesi ile Osman Ünverdi'nin varisleridir.

Muharrir İbrahim Erseyrek de Ünverdi ailesinin bir damadıdır. Şimdi hamamı bunlar idare ediyorlar.

Hamamın tapu senedinde Ayasofya Camii'nin vakfı olduğu yazılıdır. İbrahim Erseyrek, Fatih'in mimarlarından Fatih Camii'nin mimarı Azadlı Sinan tarafından yapılmış olmasını tahmin ediyor. Fakat mimarının bu Sinan olduğu hakkında bir vesika yoktur. Mihrimah Külliyesi yapılırken caminin yanında ve yakınında bir hamam bulunduğu için ayrıca bir hamam yapılmasına lüzum görülmez.

Hamamın mimarisi eskiliğini gösteriyor. Soyunma yerlerinde daha son devirlerde tâdiller ve tamirler yapılmıştır.

Hamamın bulunduğu yere eskiden Üsküdar Çarşısı derlerdi. Fahreddin Kerim'in İstanbul valiliği zamanında meydan açılırken hamamın kubbeleri meydandan görülüydü. Ön duvarları yükseltilerek, kubbeler görünmez hale getirilmiştir. Hamamın, tarihî görünüşüyle meydana çıkması lazımdır. Hamamın erkekler kısmı sağda, kadınlarınki soldadır. Erkekler bölümünün 13, kadınlarınkinin 9 kurnası vardır. Erkekler tarafının göbek taşı da vardır.

10 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476.

RUM MEHMED PAŞA HAMAMI

Bu hamam Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii'nin yakınında idi[11]. Şimdi yok olmuştur.

SARAY HAMAMI

Bu hamam Kandilli'de Cemile Sultan Yalısı'nın bitişiğinde idi. Cemile Sultan'ın yalısı Ebülahrar Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa tarafından yaptırılmıştı. Bu yalının hamamına saray hamamı derlerdi. Sonra Kandilli köyüne terk edilmişti. II. Meşrutiyet yıllarında Said Halim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında belediye tarafından yol genişletilirken hamam yıkılmıştır[12].

SELAMİ ALİ EFENDİ HAMAMI

Selami Ali Efendi Camii 1941'de yıkılmış, yalnız minaresi kalmıştı. Civarındaki hamamı da bir yıkıcıya rast gelmiş ve kısmen yıkılmıştı. Kabristanında beş-on mezar taşı kalmıştı. Şimdi yok olmuştur.

YEŞİL DİREKLİ HAMAM - VÂLİDE SULTAN HAMAMI

Bu hamam Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii Kabristanı'nın karşısına rastlar. Şimdi *"Mimar Sinan Çarşısı"* adıyla meşhur olmuştur.

Nakkaş ve Şair Sâî'nin Mimar Sinan'a nispet ederek yazdığı Tezkiretü'l-ebniye, Tezkiretü'l-bünyân, Tuhfetü'l-mi'mâriyye adlı kitaplarda bu *"Vâlide Sultan Hamamı Üsküdar'da"* şeklinde geçer[13].

Yeşil Direkli Valide Sultan Hamamı (60 yıl önce)

Sinan Çarşısı'nı kurtaran Mehmed Bozkurt

Evliya Çelebi bu hamamı şöyle yazmıştır:

"Çarşı Hamamı: Gayet müferrih (ferahlatıcı) ve hoş hava, hoş bina bir hamamdır. Mahbub-u ra'nâ, pâk dellâkları, fota-i nilgunları vardır." Çelebi'nin söyledikleri bugünkü dilimizle şöyle ifade edilir:

11 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 195.

12 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 117.

13 Tezkiretü'l-bünyân, (İkdam matbaası basımı), s. 44.

"Gayet ferahlatıcı, güzel havalı ve iyi yapılı bir hamamdır. Güzel, hoş ve temiz tellakları, nil renkli peştamalları vardır."

Hadîkatü'l-cevâmi' de Eski Vâlide Camii'ni yazarken, bu hamamın içinde bulunan bir direğin rengiyle *"Yeşil Direkli Hamam"* şeklinde adlandırmıştır[14]. Vâlide Sultan, Üsküdar'daki bu hamamından başka caminin yanındaki (şimdi yok olan) çifte hamamı ile İstanbul'da Divanyolu'ndaki çifte hamamı, Langa yeni kapısındaki tek havuzlu hamamı da yaptırmış ve gelir olarak vakfetmişti.

Bu hamamın hiçbir yerinde yapıldığı tarihi, yaptıranını ve mimarını gösteren bir kitabesi var mıydı? Ben 55 yıldan beri bize kadar gelen metruk ve harap haliyle hiçbir yerinde böyle bir kitabe görmedim. Vakıflıktan çıkaranlar, hususi ellere geçirenler çok kere kitabelerini yok ederler. Bunun da böyle yapılmış olduğu tahmin edilebilir.

Yeşil Direkli Valide Sultan Hamamı böyle idi

Sultan III. Murad'ın anası, Sultan II. Selim'in karısı Nurbânû Sultan Üsküdar'da Atik (eski) Vâlide Külliyesi'ni H 991 - M 1583 yılında yaptırdığına ve hamam da onun vakfının gelirlerinden olduğuna göre, bu hamamın da bu yıllarda Mimar Sinan'a yaptırılmış olması muhtemeldir. Koca Ağa Mimar Sinan'ın son eserlerinden olduğu anlaşılıyor. Mimar Sinan, H 996 - M 1587 yılında Eski Vâlide Camii Külliyesi'ni bitirdikten sonra beş sene geçince ölmüştür.

Bu çifte hamam, Mimar Sinan'ın Manisa'da Hafsa Sultan Hamamı'ndan sonra en aydınlık hamamlardan birisidir.

Hamamların kapıları batıya doğru açılırdı. Bu hamam Yeşil Direkli Hamam, Vâlide Sultan Hamamı, Çarşı Hamamı, Atik Vâlide Sultan Hamamı, Büyük Hamam gibi adlarla anılmıştır.

Üsküdar, koca Asya kıtası tacirlerinin son durağı ve Avrupa kıtasının Asya'ya geçiş yeri olduğu için büyük ve hareketli bir şehirdi. Yerli nüfusu hayli kalabalık olduğu için şehrin bu yeşil direkli, temiz, aydınlık hamamı çok meşhurdu. Müşterisi de çoktu. Anadolu demiryolu yapılınca hareket merkezi Haydarpaşa Garı'na kaymış, Üsküdar eski kalabalıklığını, Asyalıların son, Avrupalıların Asya'da ilk durak yeri oluşu mazhariyetini yitirdiği için Üsküdar hamamları müşterisini de kaybetmeye başlamıştır. Koca Ağa Sinan'ın bu eşsiz eseri böylece kazançsız kalmıştır.

İmparatorluğun çöküntü devirlerinde abide mahiyetindeki vakıf eserlere *"hile-i şer'iyye"* denilen halkı ve şeriatı aldatan korkunç tahrip etme, yağmalama bombası konulmuştur. Bu hileciler *"nef-i vakıf"* klişesi ile vakıfların gelirlerini satmışlar, savmışlar, bu muhteşem müesseseyi muhlis duruma düşürmüşlerdir.

14 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 183.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Medresesi'ni, odalarının altındaki dükkânlarla beraber bir Hristiyan'a satmışlar, o da bunları Patrikhâne'ye vakfetmiştir.

Nûr-ı Osmânî medrese ve kütüphânesinin altlarındaki dükkânların çoğu da Hristiyanlara satılmıştır. Ölü soyucu Vakıflar İdaresi'nin en korkunç cinayeti ise; Fatih'in kıyamete kadar cami olarak kullanılmak üzere vakfettiği Ayasofya'nın minaresinin altı, tapu senedi ile sekerci Ali ustaya satılmasıdır. Burası Ali ustanın odun deposu idi. Minarenin altından her gün dükkânına odun taşıtır, şeker yapardı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, minarenin altına büyük bir para ödeyerek satın almıştır. Kanunî'nin Süleymaniye'deki hamamı da satılmış, mahvedilmiştir. Uyuşuk ve mirasyedi nesil, hâlâ yuttuğu afyonun kâbusu altındadır.

Renkli sütunlarıyla, muhteşem kurnalarıyla, som mermerden döşemeleriyle, aydınlığı ve temizliğiyle meşhur olan bu pırlanta ecdad yadigârı, bir ara köpeklere yuva, baykuşlara tünek olmuştu. Sahipleri kör kazmaya yapışmışlar, kaymak gibi mermer döşemelerini birkaç bin liraya satmışlardı. Her birisi özel şekilleri, işçilikleri ile ayrı ayrı değer taşıyan kurnaları da hoyratça sökülerek yağma ettirilmiştir. Ben burasını ahır, abdesthâne ve esrarkeş barınağı olduğunu gözlerimle gördüm.

Nurbânû Sultan'ın camisinin yanındaki yine Mimar Sinan'ın eseri olan çift hamamının da şimdi yerinde yeller esmektedir. Çemberlitaş'taki hamamının cadde tarafındaki kısmının kubbeleri yol açma bahânesiyle ustura ile kesilmiş gibi kesilmiştir. Bunlar Mimar Sinan severliğimizin münafık imanı gibi hançerelerimizden kalplerimize inmediğini gösterir.

Vakıflar İdaresi'nin Üsküdar'daki Mimar Sinan'ın eseri olan Şemsi Paşa Külliyesi'ni de arsa gibi göstererek satmak istediğini resmi kayıtlarda buldum. Şemsi Paşa Camii'ni yazarken bu cihet genişçe açıklanmıştır.

İstanbul'da Bayezid Medresesi'ndeki, Belediye Kütüphânesi'nde hamamlar defterinde bu hamam hakkında da geniş bilgi vardır. Geçen asrın halk şairlerinden Âşık Veysel'in bu hamam hakkında şöyle bir destanı varmış. Devrinin Yeşil Direkli Büyük Hamamı'nı dile getiren bu destanı buraya alıyoruz:

"Ey ahbab-ı safa, ehl-i muhabbet
Ey şehr-i dilberan yâr-ı şeker-leb
Vasfidem size bir dil-küşa hamam
Eylemek gerektir teşrife rağbet

Sehr-i Üsküdar'da çarşı içinde
Misli yoktur ne Acem'de ne Çin'de
Büyük Hamam diye meşhûr-ı âlem
Yeni tamir gördü hele geçende

Binası metindir çifte hamamdır
Esbâb-ı zevk ü sefâ hem tamamdır
Her gün nice bey, paşa âyân gelir
Bazısı da esnaf ile avamdır.

Şah-ı rah üzere kapısı anın
Bir âlî kubbesi var camekânın
Zemini ak mermer, ortası havuz
Etrafı gülistandır şadırvanın

Avamın, havasın ayrılmış yeri
Hasır üstü kilim döşeli biri
Ayan ü eşrafa serilmiş şilte
Hamamda adettir kadimden beri

Misk gibi gül kokar havlu peştemal
Kahveci Arif bir taze gülcemal
Yanaşmalar dahi gaayet hobru
Natırlar naziktir, sahibi kemal

Buyur gel efendim başımın tacı
Bu kebir hamamda canın ilacı
İbrişim kiseler Misk sabunlan
Sizler için getirmiştir hamamcı

On nefer dellâkı şahbaz civandır
Hem ikisi anın taze fidandır
Biri şehr-i Üsküdar'ın gülüdür
Sivaslarının şöhreti erguvandır

Dellâklar karşılar selam temenna
Soğukluk müferrih gaayet rûşenâ
Anda bir de küçük halveti vardır
Cümle taze civanlara aşina

Anda ister isen gice yat uyu
Seyreyle uzanmış bir selvi boyu
Sanma hali vahşet üzredir ahu
Kuzu misalidir hepsinin huyu

Göbek taşı bir pak mermerden alan
İçeri girince gel bir yol uzan
Kıl temaşa güzellerin reftarın
Gör nasıl olurmuş serv-i hiraman

Üç sofası vardır dört adet halvet
Her birinde ayrı ayrı letafet
Mücerrebdir suyundaki şifası
Tatlı olur kurna başı muhabbet

Sivaslı Erguvan Ahmed'dir biri
Şehr-i gül Hasan'dır öbür dilberi
Şimşir na'lin üzre reftar iderek
Hizmetine gelir birinden biri

İkiz midir yaşıt mıdır bilemem
Onbeşerden yukarıdır diyemem
İşve, cilve, hem edeple nezaket
Mislin bir hamamda bulamaz âdem

Koltuğunda lenger sabun ile lif
Gelir hizmete o dellâk-ı lâtif
Elpençe karşısında divan durarak
Sanırsın çekilmiş nurdan bir elif

Atup pay-i billurundan nalinin
El öper evvela şuh u nazenin
İbrişim kisveyi alup destine
Nazikâne ovar çıkarır kirin

Temaşa ki cümbüşünü kâkülün
Şebnem misal ter danesin ol gülün
Kasem size el ayakta parmaklar
Eşi birer koçan penbe sünbülün

Heman bütün ihvanımız buyura
Nevcivan uşaklar selam dura
Üsküdar'da büyük hamam efendim
Böyle bir hamam-ı dilküşa bura

Üç kuruşa efendim bunca safalar
Ama gönül çeker yük yük cefalar
Mürüvvet yoktur endaze arşın
Selsebil olsun bahşiş-i musaffalar

Âşık Veysel yazdı size destanı
Görüp aklın verip nice bütanı
Bura hamam değil, periler kanı
Üsküdar şehrinin hem gülistanı"

Üsküdar, nüfusunu mamurluğunu ve ticaretini kaybettikten sonra bu çifte hamam 1917 yılında 58 yıl önce kapanmıştır. Daha evvel hile ve hud'aya hiç yer vermeyen İslâmiyet'e hile karıştırmak isteyen mideciler hiyle-i şer'iyye ile hamamı elden çıkarmışlar idi. Hamam kiraya verilmişti. İşlemiyordu. Kiracı terk etmişti. Sahibi ölen hamama, on altı varis el koymuşlardı. Bir tütün tacirine tütün deposu olarak kiralanmıştı. Çok

az olan kira, varisleri tatmin etmemişti. Varisler hamamı yıktırarak parçalarını satmaya karar vermişlerdi. Burasını kiralayan ve depo olarak kullanan Salim Nuri Bey, hamamı sahiplerine tam olarak teslim etmişti. Varisler hamamın som mermer döşemelerini iki bin liraya satmıştı. On altı varis hisselerine düşen 125'er liraya tenezzül ederek kıymetli bir tarih bergüzârını böylece yıkmaya başlamışlardı. Hamamı bir enkazcıya satıyorlardı. 1929 yılında Gümülcineli rahmetli Mehmed Bozkurt satın almaya karar vermiş, bu iş 1933 yılına kadar sürmüştür. Hamamın yüzüne kırlangıç yuvaları gibi pis ve ahşap binalar yapılmıştı. Evvelâ onları yıktırmış, bunların yerlerine beton dükkânlar yaptırmış, kiraya vermiştir. Hamamı da bir marangozla bir tamirciye kiralamıştır. 1959 yılında Üsküdar yolu genişletilecekti. Mehmed Bozkurt'un ilave ettiği beton binalarla, çift hamamın camekân kısımları istimlâk edilerek kör kazmaya havale edilmiş ve yıkılmıştır. Sinan'ın bu muhteşem eseri kuşa döndürülmüştür. Mehmed Bozkurt bu hamamı ne yapabilirdi? Önünün hoyratça yıkılmasına müsaade eden ilgili kurul, sahibinin bu hamamı yıkmasına müsaade etmemişti. Mehmed Bozkurt ilgililere;

- Bir kıymet biçin! Siz alın! demiş, fakat aldığı cevap şu olmuştu:
- Alamayız!
- Tadil ederek her hangi bir işte kullanabilir miyim? demiş.
- Restore projesini bizim tasdik etmemiz şartıyla evet! Demişler.

Mehmed Bozkurt hamamı 1962 yılında restoreye başlamıştır. Nihayet çift hamamın kalan kısımları esaslı bir surette tamir ettirilerek *"Mimar Sinan Çarşısı"* adıyla ticarete açılmıştır. Şimdi bu haliyle faaliyettedir. Sahibi ölmüştür. Şimdi varisleri hamamı bu haliyle işletmektedirler.

Çifte hamamın camekânları, soyunma yerleri, sofaları, abdestlikleri göbek taşları, ortalarında fıskiyeli şadırvanları ve dörder halvetleri var idi. Kubbelerindeki yıldız şekilli ışık delikleri çok güzeldi. Bunlar oldukları gibi tamir edilmişlerdi. Hamam daha evvel de birkaç defa tamir edilmişti. Sinan'ın bu eserini gelecek nesillere ulaştırma imkânını sağlayan Mehmed Bozkurt'un ruhu şad olsun!

I

ÜSKÜDAR'IN TARİHÎ BAĞ, BAHÇE ve GEZİ YERLERİ

ÜSKÜDAR'DA PADİŞAHLARA MAHSUS BAĞ, BAHÇE ve GEZİ YERLERİ

Evliya Çelebi bugünkü Üsküdar ilçesinin sınırları içinde bulunan padişahlara mahsus şu bağ ve bahçeleri sayar:

1) Kandilli Bahçesi - Buradaki kasrı Mimar Sinan yapmıştır.

2) Çamlıca Bahçesi - Sultan IV. Murad tarafından yaptırılmıştır.

3) İstavroz Bahçesi.

4) Üsküdar Bahçesi - Bunu da Mimar Sinan yapmıştır.

Çelebi'miz yalnız Üsküdar ilçesi sınırları içindeki pek meşhur olanları, halkın ağızlarında dolaşanları yazmıştır. Bu bahçelerin içinde yüzer, ikişer yüz bağban (bahçıvan) bulunuyordu. Hepsinde hünkâr ahırları vardı. Hepsinde de birer tavla, küheylân (at) bağlı bulunurdu.

Mimar Koca Kasım Ağa, Üsküdar'daki hünkâr bahçesine bir ahır yapmıştı. Çelebi'miz Üsküdar mesirelerini, gezi yerlerini anlatırken:

"Şehrin her tarafı mesire ve gezi yeridir. Saraylara mahsus bahçeler Cennet gibidir. İnsan bir vesile ile bunları görse aklı başından gider. Her birisi yarımşar cihan değer av ve mesire yerleridir." der ve mesire yerlerini şöyle sıralar:

1) Büyük Çamlıca Mesiresi

Eflâke baş kaldırmış bir dağın zirvesine Padişahımız Sultan IV. Murad kendisi için *"Bağ-ı cihan = Cihan Bağı"* adlı bir büyük bahçe yaptırmıştır. Burada kurulan köşke Evliya Çelebi'miz şu tarih beytini söylemiştir:

Didim ey Evliya bu kâba tarih mübarek olur sana kasrın Padişahını.

Son mısraı ebced hesabına vurulunca H 1046 - M 1636 yılı çıkar. Bağ-ı Cihan bu tarihte yapılmıştır.

2) Küçük Çamlıca Mesiresi

Burası Büyük Çamlıca'dan biraz aşağıda, çimenli, büyük çınarlarla süslü bir avlaktır.

3) Piyale Paşa Havzı

Bu havuz Üsküdar'da Kaya Sultan Bahçesi'ndedir. Piyale Paşa Havzı, Kaya Sultan'ın denize bakan bir tepe üzerindeki tek katlı kasrının önündedir. İçinde kayığı ve balıklar vardır. İçinde yüzerler.

4) Doğancılar Meydanı Mesiresi

Sultanlar Üsküdar'a göçtüklerinde bütün doğanbazlar = doğancılar buraya göçerlerdi. Burada büyük bir kârhâne vardır.

5) Salacak Mesiresi

Bütün dilberler Temmuz ayında burada denize girer, eğlenirler.

6) Şemsi Paşa Mesiresi

Bütün âşıklar ikindiden sonra buraya gelirler. Sahilden gidip gelen kayıkları seyreder, hava alırlar.

7) Kayış Pınarı Mesiresi

Burası ağaçlıklar içinde, hayat suyu gibi su akan bir yerdir.

8) Alemdağı Mesiresi

Burası çok güzel bir av yeridir[1].

ÇAMLICA

Çamlıca'nın, efsaneler devrine kadar çıkan bir tarihi vardır. Küçük ve Büyük Çamlıcalar altlarına güneş geçirmeyecek kadar sık çam ormanlarıyla kaplıydı. Frigyalılarca çam mukaddesti. Çam, yer tanrıçası Sibel'in sevgilisi Atis'in sembolü idi. Sibel bir gün dağlarda geziniyordu. Ormandan kulağına bir kaval sesi geldi. Dalları araladı, sürülerini otlatan genç ve çok güzel bir çoban, bir kütüğe oturmuş, kavalını çalıyordu. Adı Atis'ti. Tanrıçanın hoşuna gitmişti. Onu ilâhî (!) sarayına aldı. Kendi zevkine tahsis etti. Atis, saraydaki kızlarla da eğlenmeye başlamıştı. Tanrıça kıskandı, onu hadım yaptı. Fakat sevgilisi genç kızlarla, eğlenmekte devam ediyordu. Onu öldürdü. Çok sevdiği maşuku çobanın ebedî ayrılışı onu yıldırımlamıştı, perişan etmişti. İlâhe, onu çam dalına kalbetti ve kullarına şu fermanı yaydı:

- Çam mukaddestir. Kim keserse öldürülecektir! Frigyalıların hâkim bulunduğu yerler ve bilhassa Sangaryos (Sakarya) tarafları çam ormanlarıyla kaplanmıştı. Frigyalılar, Bitini toprakları içinde bulunan Üsküdar'a hâkim olunca çamı mukaddes tutan inanç buralarda yayıldı ve kökleşti. Bundan sonra Küçük ve Büyük Çamlıca, Alem ve Kayış Dağları ve bunlara eklenen dağlar, çam ormanlarıyla kaplandı. Orman, Üsküdar'ın Marmara'ya ve Boğaz'a bakan yamaçlarına ve deniz kenarlarına kadar indi. Romalılar ve Bizanslılar zamanında buralar çam ormanlarıyla kaplıydı. Türkler, Üsküdar'ın çamlarla kaplı iki tepesine *"Çamlıca"* dediler. Buralar avlak halindeydi. Sarayın şahin, doğan, atmaca ve laçin gibi avcı kuşları buralarda beslenirler ve terbiye edilirlerdi. Üsküdar'da bir semt bize bu tarihî gerçeği hâlâ hatırlatır: Doğancılar...

Büyük Çamlıca Tepesi'nde gömülü bulunan İvaz Fakîh laçinci idi. Laçin, şahin ve doğan gibi bir çeşit avcı kuştur. Çamlıca, laçinci tımarı olarak ona ve ondan sonra doğancıbaşılara ve şahincibaşılara verilmişti. Birçok yerler onun vakıf gelirleri arasındaydı. Çamlıca Tepesi'nde Bizanslıların ateşle konuşma kulelerinden birisi bulunuyordu. Osmanlı padişahlarının, vezirlerinin, zenginlerinin, Çamlıcalarda ve yamaçlarında sayılamayacak kadar çok sarayları ve köşkleri vardı. Sultan Abdülaziz'in av köşklerinden ve saraylarından üçü ayakta olarak, birçoklarının da yâdları bize kadar gelmiştir[2].

Büyük Çamlıca Tepesi'nde bir de tekke vardı. Gravürlerde ve eski resimlerde Çamlıca'nın kesif ormanları arasında yapı kalabalıkları görülür.

1 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 476-478.

2 Bu hususta kitabımızın "Saraylar ve Köşkler" bölümüne bakılsın.

Evliya Çelebi, Üsküdar mesirelerini anlatırken "Şehrin her tarafı mesire ve gezi yeridir. Padişahlara mahsus bahçeler Cennet gibidir. Birer tarîk ile seyir olunsa, her biri bir temâşâgâh ve cihanın nısfı olarak görülür.

Mesîre-i Büyük Çamlıca eflâke ser çekmiş bir yüce tepenin tâ zirve-i âlâsında, tekye-i bülend idi. Orada padişahımız IV. Sultan Murad kendilerine mahsus bağ-ı cihan adlı bir bağçe-i âlî tarh ittirdi ki, onda olan kasra târîh-i hakîr şudur:

"Didim ey Evliya bu kâha tarih
Mübârek ola kasrın padişahım!

Mesîre-i Küçük Çamlıca: Büyük Çamlıca'nın biraz aşağısında, çimenzâr, şikârgâh çınar ağaçlarıyla süslü bir vadidir[3]."

Çamlıcalar altmış sene evveline kadar çamlarla, çınarlarla kaplı denecek kadar zümrütlüklerini muhafaza ediyorlardı. Son yarım asır içinde yalnız İstanbul'un değil, bütün dünyanın bir cenneti olan Çamlıcalar, erimiş, silinmiş ve son yıllarda yok olma yolunu tutmuştur.

Asırların şairlerini dile getiren gururlu tepe, üstüne Orhan Gazi'nin çadırını kurduğu muhteşem tepe silinmiştir. Ona sahip olanların kadir bilmemezlikleri, utanmamazlıkları yüzünden o kadar sıkılmış ki, kendi kendine eriyip gidiyor.

Almanya İmparatoru Wilhelm, Sultan II. Abdülhamid'i ziyarete geldiği zaman padişahtan Büyük Çamlıca Tepesi'ni istemişti. Buraya bir hatıra abidesi yaptıracaktı. Sultan Abdülhamid burada Türklerin çok sevdiği ve saydığı bir laçinci gömülü olduğunu bahâne ederek bu isteğe olumlu cevap vermemişti. O da Sultanahmed Meydanı'nda tarihî Şecer-i Vakvâk'ın bulunduğu yere çeşmesini yaptırmıştır.

Yabancı her turistin görmek istediği Büyük Çamlıca'nın bugünkü hali yürekler acısıdır. Burada kış, yaz yerli ve yabancı turistlerin rahatça oturabilecekleri, seriler halinde önlerine serilen yaradılış tablolarından gönüllerince hisselenmeleri için yerler lazımdır. Üsküdar Belediye Şube Müdürlüğü'nün imar planında şöyle arzular yer almaktadır:

"İstanbul Boğazı'nda Haydarpaşa'dan başlayarak Küçüksu'yun çırpıntılı sahillerine kadar uzanan ilçemizin deniz sınırı ile bunun arkasında Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Kandilli sırtları üzerinde beldenin şahâne güzelliğine yakışır, ona canlılık katacak olan binalar, oteller, moteller, lokantalar, kahvehâneler, gazinolar ve başka turistik tesislerin ve benzerlerinin kurulmasını sağlamak gerektir."

Bu planın bir an evvel tahakkuk etmesi, iyi sular kaynağı Çamlıca'nın susuzluğunun giderilmesi, imar planının hemen yapılması lazımdır. Tepeyi bir ateşin ve kızıl zencir gibi saran gecekondulara son verilmelidir.

Çamlıca'yı şenlendirmek zor değildir. Tek istensin. Hususi teşebbüslere verilirse birkaç senede burası arzulanan şeylere kavuşacaktır.

Reşad Ekrem Koçu, kaynaklarımızda Çamlıca adı yerine Bulgurlu geçtiğini söylerken hataya düşmüştür. Evliya Çelebi'ye ve daha başka tarihî metinlerde Küçük ve Büyük

3 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 477.

Çamlıca adları pek çok geçer. Küçük Çamlıca'nın bir yamacına Bulgurlu denir o kadar.

Buraya Namık Kemâl'in bir yazısını koyuyoruz:

ÇAMLICA VE NAMIK KEMÂL

Namık Kemâl, bir yazısında Çamlıca'yı çok güzel dile getirmiştir. *"Çamlıca, Firdevs-i Âlâ'nın (yüce Cennet'in) yere inmiş bir parçasıdır. Allah yeryüzünde Âb-ı hayât'ın icadını isteseydi onun hâssasını Çamlıca Suyu'ndan verirdi."* diyor. Devrinin yazı diline bir örnek vermiş olmak için, o yazıyı buraya alıyorum:

"Ey âlem-i misâlin seyyâb-i huşyârı
Hiç kasr sûretinde gördün mü nevbahârı?"

Nedim

"Ey rüya âleminin aklı başında yolcusu, sen ilkbaharı hiç köşk şekline girmiş bir halde gördün mü?"

İstanbul'u görenler malûmdur ki, Çamlıca köşkü, ruhperverlikte nevbahardan aşağı kalır bedây-i rüzgârdan değildir. Binası bir tarafa dursun, yalnız bulunduğu mevkii İstanbul'un en müstesna bir noktası olduğu gibi, İstanbul bir melike-i deryâ-yı letafettir ki, yalnız hazin hazin sahillerine yüz sürerek pişgâhından (önünden) akıp giden deryanın safası mevkiin bütün cihan içinde akransızlığını ispata kifayet eder.

İstanbul denilen mecmua-i bedâyîin hâvî olduğu her türlü nevadiri bir bakışta gösterecek bir nokta ise Çamlıca'dır. Boğaziçi'nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki, Çamlıca'nın pâmal-i nezareti (ayağı altında) olmasın, Payitahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi, Bâbıâli civarları gibi, Sultan Bayezid gibi hangi mamur ciheti görülür ki, Çamlıca'nın sat-ı atîka ve ebniye-i meşhûreden hiçbiri var mıdır ki, Çamlıca tasvirini almak mümkün olmasın.

Çamlıca o nazargâh-ı ibrettir ki bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise gözünün önünde tabiî, sınaî, fennî nice yüz bin türlü bedâyîden mürekkep bir başka âlem görür. Bayağı hadaka-i basar (göz bebeği) o âlem-i bedâyîin bir meharet-i fevkalâde (son derece ustalık) ile nokta-i vahideye sığıştırılmış haritasına döner. Bir de gözünü aşağı meylettirmek isteyince nur-i nazarı, cihanın her türlü ezharını (çiçeklerini) cami şüküfezara düşmüş zenbur (balansı) gibi dakikada bir çiçeğe işliyerek, saniyede bir meyve ile oyalanarak aheste sahil-i deryaya gidinceye kadar tâb ü tüvândan kesilir.

Çamlıca'ya Firdevs-i âlâ'nın yere inmiş bir kıt'ası denilse şâyestedir. Feyyaz-ı kudret (Allah) âlemde âb-ı hayat icadını irâde etmiş olsaydı, o hasiyeti Çamlıca Suyu'na verirdi.

Bundan takriben sekiz sene evvel orada bir tulü seyretmiş idim. Semadan zemine nur yerine ruh yağıyor kıyas ettim.

Seyir yerleri zevkim değildir. Tatil günleri her türlü beşaretten beri kuru unvan için boyanmış cellât kemendi denilmiye lâyık -bir sıkı boyunbağı takarak ve süslü tomruk vasfına şâyân- bir çift dar potin giyerek sabahtan akşama kadar araba arkasında devr ile fisk ü

hırmanı cemetmek ve akşamdan sabah kadar hunnak eziyeti ve nasır cefâsiyle yatakta inlemek gibi şeylerde bir safa göremem. Hele cuma ve pazar günleri Unkapanı'ndan bir piyade tutupta yolda seksen kayığa çatarak, doksan girdab-ı mehâlikten geçerek o nazenin Kâğıthan deresine duhul ile tozdan dumandan yapma bir insan resmi veya teşbihin daha doğrusu istenilir ise *"Hazer haber ki ecel nâresit medfunem"* mısraına mâsaddak olmağı iltizam etmişçesine mezarını omuzuna almış bir cadı (cadu) şekline girmek sonra da bu halin adını eğlence koymak hiç aklımın erdiği şeylerden değildir. Fakat ne yalan söyliyeyim? Cumanın, pazarın gayri bir açık veya sümbülî havalı günde Boğaziçi seyirlerinin hemen kâffesini ve husûsiyle baharda Çamlıca'yı severim.

İnsan cihan-ı medeniyetin lezaiziyle ne kadar ülfet etse, gene arada hal-i evveli olan şahranişinlik meylini bütün bütün hatırdan çıkaramıyor. Şimdi gurub zamanı bir su başında, bir çemenzâr içinde, bir ağaç altında oturup ta, tabiatın o ulvî mahzunluğunu temaşa etmek şehirlerin, hânelerin hangi eğlencesine tercih olunmaz? Ara sıra beldelerin o ufunetli havasından, uygunsuz manzarasından kaçarak nesimin mesamât-i ezhardan henüz kurtulmuş parçalariyle teneffüs etmeyi nasıl gönül olur da istemez? Sahranın birbirine benzemez nice yüz bin elvan ve eşkâline dalmayı hangi nazar vardır ki arzu etmez?

YAHYÂ KEMÂL BEYATLI'NIN ÜSKÜDAR HAKKINDAKİ ŞİİRLERİ

ZİYÂRET

Yine birlikte, bu mevsimde, Atik-Valde'deyiz;
Yine birlikte, bu mevsimde, gezip sezmedeyiz
Bu çınarlarla siyah servilerin gölgesini;
Bu şadırvanda suyun sanki ledünnî sesini.
Eski mimara nasıl rahmet okunmaz burada?
Soyu Cennet'ten akıtmış bu güzel manzarada;
Bu dıvarlarda, saatlerce temaşaya değer,
Çini'den, solmıyacak bahçeler açmış yer yer;
Mânevî râhata bir çerçeve yapmış ki gören,
Başka bir âlemi görmekle, geçer kendinden.

Bu ziyarette vakit geçti, güneş battı, yazık!
Haz ve duyguyla Atik-Valde'de bir gün yaşadık.

Yahyâ Kemâl Beyatlı

ATİK-VALDE'DEN İNEN SOKAKTA

İftardan önce gittim Atik-Valde semtine,
Kaç defa geçtiğim bu sokaklar, bugün yine,
Sessizdiler. Fakat Ramazan mâneviyyeti
Bir tatlı intizâra çevirmiş sükûneti;
Semtin oruçlu halkı, süzülmüş benizliler,
Sessizce çarşıdan dönüyorlar birer birer;

Bakkalda bekleşen fıkarâ kızcağızları
Az çok yakında sezdiriyor top ve iftarı.
Meydanda kimse kalmadı artık bütün bütün;
Bir top gürültüsüyle bu sahilde bitti gün.
Top gürleyip oruç bozulan lâhzadan beri,
Bir nurlu neş'e kapladı kerpiçten evleri.
Yârab nasıl ferahlı bu âlem, nasıl temiz!
Tenhâ sokakta kaldım oruçsuz ve neş'esiz.
Yurdun hu iftarından uzak kalmanın gamı
Hadsiz yaşattı ruhuma bir gurbet akşamı.
Bir tek düşünce oldu teselli bu derdime:
Az çok ferahladım ve dedim kendi kendime:
"Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür;
Mademki böyle duygularım kaldı, çok şükür."

Yahyâ Kemâl Beyatlı

ÜSKÜDAR VASFINDA GAZEL

Firdevs bu şehrin şeb ü rûzunda ıyandır
Her çeşmeden âb-ı Şerefâbâd revandır.

Bir cûy-i baharın negamâtiyle dolar gûş
Dil farkına varmaz ki akan cûy-i zamandır.

Her lâhzası bir zemzeme-î Sûz-i Dilara
Her sâati bîr fasl-ı Beyâtî Araban'dır.

Her bâğına ziynet nice bir serv-i hırâman
Her kasrına revnak nice bir şûh-î cihandır.

Ammâ yine hicranla Kemâl andığım âfet
Bağlarbaşı'nın goncası bir yosma civandır.

Yahyâ Kemâl Beyatlı

HAYÂL ŞEHİR

Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşındaki rü'yâya bırak!
Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan;
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan;
O ilâh isteyip eğlence hayalhânesine,
Çevirir camları birden peri kâşânesine.
Som ateşten bu saraylarla bütün karşı yaka
Benzer üç bin sene evvelki mutantan Şarka.

Mest olup içtiği altın şarabın zevkinden,
Elde bir kırmızı kâseyle ufuktan çekilen,
Nice yüz bin senedir Şarkın ışık mimarı
Böyle mâmur eder ettikçe hayâl Üsküdar'ı.
O ilâhın bütün ilhamı fakat ânîdir;
Bu ateşten yaratılmış yapılar fânîdir;
Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.

Az sürer gerçi fakîr Üsküdar'ın saltânâtı;
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,
Ezelî mağfiretin böyle bir iklîminde
Altının göz boyama kalpı kadar hâlisi de.
Halkının hilkati her semtini bir Cennet eden
Karşı sâhilde, karanlıkta kalan her tepede,
Gece, birçok fukarâ evlerinin lâmbaları
En sahîh aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı.

Yahyâ Kemâl Beyatlı

ÜSKÜDAR'IN DOST IŞIKLARI

Ötmekte fecre karşı horozlar birer birer;
Geçtikte her dakika belirmektedir seher.

Bilmem kaçıncı fecri vatan toprağında, biz,
Görmekle şimdi bir yaşatan vecd içindeyiz.

Etrâfı okşuyor mayısın tâze rüzgârı;
Karşımda köhne Üsküdar'ın dost ışıklan...

Kimlersiniz? Ya bağrı yanık kimlersiniz!
Yâhut da her sabah uyanık kimlersiniz!

Dünyâ yüzünde, bir sefer olsun, tanışmadan,
Öz çehrenizle sizleri görmekteyim bu an.

Sizlersiniz bu ân'ı ışıklarla Türk eden!
Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden!

Gönlüm, dilim, kanım ve mizacımla sizden'im,
Dünyâ ve âhirette vatandaşlarım benim.

Yahyâ Kemâl Beyatlı

İSTANBUL FETHİNİ GÖREN ÜSKÜDAR

Üsküdar, bir ulu rü'yâyı görenler şehri!
Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,
Hepsi der: "Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?
Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!"
Elli üç gün ne mehâbetli temaşa idi o!
Sanki halkın uyanık gördüğü rü'yâ idi o!
Şimdi beşyüz sene geçmiş o büyük hâtıradan;
Elli üç günde o hengâme görülmüş buradan;
Canlanır levhası hâlâ beşer ettikçe hayâl;
O zaman ortada, her sâniye, gerçek bir hâl.
Gürlemiş Topkapı'dan bir yeni şiddetle daha
Şanlı nâmıyle *"Büyük Top"* demlen ejderha.
Sarf edilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece,
Karadan sevk edilen yüz gemi geçmiş Haliç'e;
Son günün cengi olurken, ne şafakmış o şafak,
Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,
Görmüş İstanbul'a yüzbin meleğin uçtuğunu;
Saklamış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu.

Yahyâ Kemâl Beyatlı

İSKELELER

BEYLERBEYİ İSKELESİ

Üsküdar'dan sonra Boğaz'ın Anadolu tarafında üçüncü iskelesi olan Beylerbeyi İskelesi, Köprü'ye 3.7 mil'dir (6.5 km). Şirket-i Hayriye vapurları köprüden yirmi dakikada gelirlerdi. Şimdiki iskelenin bulunduğu yerde eskiden İstavroz İskelesi vardı. Beylerbeyi Camii, Osmanlıların İstavroz Sarayı'nın Hırka-i Şerif Dairesi'nin yerine yapılmıştır. Beylerbeyi Sarayı yapıldıktan sonra burası eski adını kaybetmiştir. Tarihçi Hammer'e göre Bizanslılar zamanında buraya *"Hrisokra Ramos"* adı verilirdi. Bu ad, burada bulunan, çatısının kiremitleri çok sarı veyahut sarı yaldızlı olan bir kiliseden dolayı verilmişti.

Evliya Çelebi zamanında Beylerbeyi yoktu. İstavroz kasabası vardı. Çelebi'miz buraya İstavriz balığı çok olduğu için evvela *"İstavriz"* adı verildiğini, sonra bu adın *"İstavroz"* şekline sokulduğunu söyler[1]. Bu adın *"isteriz"*den bozma olduğu hakkındaki rivayetin çok uzak bir ihtimal olduğunu da ekler. Halûk Şehsuvaroğlu, Beylerbeyi adının Fatih'in mîr-i aleminden (sancakbeyi) dolayı buraya Beylerbeyi denildiği hakkındaki rivayeti kabul edilemez. Çünkü IV. Murad zamanında böyle bir iskele ve böyle bir kasaba yoktu. Olsaydı Evliya Çelebi yazardı.

ÇENGELKÖY İSKELESİ

Çengelköy İskelesi, Köprü'ye 4.2 mil'dir (7.8 km). Şirket-i Hayriye vapurları buraya 22 dakikada gelirlerdi.

Evliya Çelebi buraya niçin Çengelköy denildiğini şöyle anlatmıştır:

"İstanbul fethedildiği zaman buralarda Kral Yanako ibn-i Madyan (?) zamanından kalma birtakım çengeller bulunduğundan adına "Çengelköyü" denilmiştir. Üsküdar Mevlevîyyetine bağlı bir subaşılıktır. Köy, denizin dudağında olup, arka tarafı bağlı bahçeli hiyâbanlardır ki, dil vasıflandırmaktan âciz kalır. Ahâlisinin çoğu Rum'dur, İslâmları azdır. Lâkin sarayları, Bahusus içindeki hasbahçe gayet mükelleftir. Tumturaklı, revnaklı bir İrem bağıdır... 3.060 kadar evleri vardır[2]."

Ahmed Midhat Efendi bu adın niçin verildiğini şöyle anlatmıştır: *"Çengelköyü dinmesinin sebebi, burada gemi çapalarının yapılmasıdır. Bunlardan bazıları dört dişli olduğu için adına "Çengel Çapa"* derlerdi. Bunların sürümü pek çok idi. Zamanla adın *"Çapa"*sı atılarak yalnız *"Çengel köyü"* kalmıştır[3]."

Profesör Mamboury, köyün böyle adlandırılmasını yazarken *"Bu ad Fatih tarafından bu sahilde bulunmuş bir gemi demirinden gelmedir. Bizans devrinde Jüstinyen ile Teodora genç tevbekâr kızlara mahsus olarak buraya bir manastır yaptırmışlardı[4]."* diyor.

Köye bu adın niçin verildiğini kesinlikle ifade eden bir belge henüz ele geçmemiştir.

Çengelköy İskelesi evvelce İskele Camii'nin önündeydi. Şirket-i Hayriye şimdiki iskeleyi sonradan kurmuştur.

1 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 469.
2 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 465.
3 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 127.
4 Rehber-i Seyyahin, s. 198.

HAREM İSKELESİ

Harem İskelesi Üsküdar'ın Marmara denizindeki birinci iskelesidir. Köprüye uzaklığı 3.52-53 kilometredir. Bu iskeleden Haydarpaşa'ya eski vapurlar sekiz dakikada giderlerdi. Şirket-i Hayriye vapurları bu iskeleye 17 dakikada gelirlerdi.

R9 1929 - M 1913-14 yılında günde gidip gelen yolcusunun sayısı 375'tir. Yazları da 22 kiracısı vardır. Ortalama günlük gelirleri de 350 kuruş idi. Selimiye Kışlası'nın talim yerindeki saraydan padişah haremleri buradaki iskeleden İstanbul'a gidip geldikleri için bu adı almıştı. Sahildeki rıhtım, Kırım Savaşı sırasında müttefikimiz bulunan devletlerden İngilizlerin askerleri Selimiye Kışlası'nda oturduklarından, erzak ve cebhâne çıkarmak için İngilizler tarafından yapılmıştı. Sonra Şirket-i Hayriye buraya vapur işletmek istediği için rıhtımı tamir ettirmişti. 50 yıl öncesine kadar iskele civarında hanlar vardı. Bu hanlarda ipekli kumaşlar, catmalar dokunurdu. Yarım asır evvel iskele civarında tarihi kayıklarımızdan iki çifte kayık muhafaza edilirdi. 62 yıl evvel Harem İskelesi ile Selimiye ve İnsaniye mahallelerinde iki yüz kadar ev, 45 dükkân vardı. Kadın erkek dört bine yakın nüfusu vardı. Bunlardan yalnız kırk beşi Rum, sekizi Ermeni idi[5].

Vapur iskelesi Tâhir Efendi Camii'nin önünde idi. Salacak'a giden vapurlar Harem Oteli'nin önünden ve kıyıdan giderler ve gelirlerdi.

Meydan genişletilirken araba vapur iskelesi ve mendirek yapılırken iskele sökülmüş, deniz de doldurulmuştur.

KANDİLLİ İSKELESİ

Şirket-i Hayriye'nin altıncı iskelesi idi. Bizanslılar buraya *"Perion"* adını verirlerdi. Boğaz içinin akıntısı ile karşısındaki Arnavutköyü'nün Şeytan Akıntısı pek meşhurdur. Şirket-i Hayriye vapurları köprüden buraya 35 dakikada gelirlerdi. İskele buraya Şirket-i Hayriye tarafından 123 yıl önce kurulmuştur. Vapurlar iskeleye yaklaşamadıkları için iskele seyyar bir köprü ile önündeki bir dubaya bağlıdır. 1913 yılında adi günlerde bu köy Şirket-i Hayriye vapurlarına günde 485, yazın Cuma ve Pazar günlerinde 400 yolcu verirdi. Senelik misafiri 140'tır.

Yeni geliri ortalama 650 kuruştur.

Kandilli, havagazı ile aydınlatılırdı. Buranın yazmaları bir ara çok meşhurdu. Köy sahillerinde avlanan midyelerin de pek lezzetli olduğunu söylerler. Kandilli'nin Küçüksu'ya bakan meyilli yerinde şair ve edîb Recâizâde Ekrem ile oğlu Nijad'ın kabirleri vardır. Burada Nevabâd adlı bir saray vardı.

Köy poyraza baktığı için yazın havası çok mutedil, kışın pek sert olur. Sultan Mahmud, Kandilli İskelesi'nin bulunduğu yerin üstüne ve tam karşısına bir binek taşı koydurmuştu. İcadiye'ye giderken bu taştan atına binerdi. 1913 yılında burada bir cami, bir Ermeni, bir Rum ve bir Ermeni Katolik Kilisesi vardı. Ayrıca bir Türk, bir Ermeni ve bir Rum ilkokulu, bu üç milletin birer kabristanı vardı. Bu tarihte bu köyde 85 evde 700 Türk, 75 evde 200 Rum, 25 evde 170 Ermeni vardı. 50 evde de 200 kadar ecnebi otururdu. Rum mahallesinin üstünde Fıstıklı, daha ilerisinde Korulubağ adıyla iki gezi yeri vardı.

5 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 132.

Kandilli adını nereden aldı?

Evliya Çelebi burasını *"Kandilli Hasbağçesi"* adıyla anar ve şunları söyler:

"Göksu'yun kuzeyi karşısında Cennet bağı gibi bir bağçedir. Sultan III. Murad yaptırmıştır. Sultan Murad burasının havasını sevdiğinden çok kere burada zevk ederdi. Akıntı Burnu'nda bir kaya üzerinde müteaddid kasırlarla müzeyyen bir Cennet bağıdır. Ensesi kayalı dağlar olmağla bağları vardır. Bir bağçe üstadı, yüz bahçıvanı var. Bunun güneyinde Papaz Korusu denilen yeri Sultan IV. Mehmed, Vânî Efendi'ye ihsan etmiştir[6]."

Ahmed Midhat Efendi bir konferansında buraya niçin Kandilli denildiğini şöyle anlatır:

"Kandilli Bizanslılar zamanında çok meşhurdu. Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra Rumlar buradan çekilmiş gitmişlerdir. Türkler buraya pek rağbet etmediler. Bomboş denecek bir halde kaldı. Kandilli şeklinde adlandırılmasının sebebi şudur: Padişahlar gerek su sırasında, gerekse yukarıda Çıbıklı'da akşama kadar eğlendikten sonra geceleri kayıkla dönerlerdi. Kandilli'nin üstünde Papazın bağçesi vardı. Papaz belki padişahın iltifatını kazanırım diye bahçesinde birçok kandiller yakardı. Yani donatırdı. Size bir defterden bahsetmiştim. Bu defterde her yalının kimin olduğu yazılıydı. İşte o defterde burası da Kandilli Bahçesi diye gösterilmiştir. Yakın vakte kadar orası Kandilli Bahçe diye bilinirken sonra (bahça)sı kaldırılarak "Kandilli" kalmıştır[7].

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Sultan IV. Murad'ın buradaki saraya taşındığı gün, bir şehzâdesi olduğu için ve yedi kise kandil donanması yapıldığı için bu adı aldığını söylüyor[8].

KAVAK İSKELELERİ

İstanbul'da *"kavak"* adı taşıyan birçok yerler yardır. Boğaz'da Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı, Harem ile Haydarpaşa arasında Balaban İskelesi ile Şemsi Paşa Camii arasında da bir başka *"kavak"* vardı. Gümrük yerlerine Osmanlılar *"kavak"* ve burada hizmet alanlara *"kavak ağası"* derlerdi. Anadolu Kavağı Camii'nin mezarlığında birçok kavak ağalarının kabirleri vardır. Üsküdar'da Hüsrev Ağa Camii'nin bulunduğu sokağa, Kavak İskelesi Sokağı derlerdi. Bu sokak Şerefâbâd Sarayı yanından denize kadar, yani gümrük yerine kadar inerdi.

KUZGUNCUK İSKELESİ

Bu iskeleye, Şirket-i Hayriye vapurları Köprü'den 17 dakikada gelirlerdi. Köprü'ye uzaklığı 2.85 mil'dir (4.30 km). Evliya Çelebi, Fatih devride burada *"Kuzgun Baba"* adlı bir ermiş kişi bulunduğu için böyle adlandırıldığını yazar. Burası eskiden Üsküdar Mevlevîyyetine bağlı bir subaşılık idi. Seksen yedi yıl önce burada 1.340 ev vardı. Bunlardan 70'i İslâm, 250'si Rum, İcadiye mevkii ile beraber 1.600'ü Ermeni, 400'ü Musevi evi idi. Bu kalabalık köyde H 1282 - M 1865-66 yılında 500 ev yanmıştı. Sonra belediye Kuzguncuk'un çarşısını tanzim ettirmiş, daha sonra Şirket-i Hayriye de mükemmel bir iskele yaptırmıştır. Kuzguncuk her gün Şirket-i Hayriye vapurlarına 2.170 yolcu verirdi. Yazlık 366 da kiracısı olurdu. Ortalama her gün 1.900 kuruşluk da geliri vardı.

6 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 467.

7 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 117.

8 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 166.

SALACAK İSKELESİ

Eski kaynaklarda daha çok *"Salacak"* şeklinde geçen bu adı *"Salacak"* ve صالاجيق *"Salacık"* gibi okuyanlar vardır. Marmara sahilinin bitiş, Boğaz'ın tam başlangıç noktasıdır. Güzel Marmara burada biter, Boğaz burada başlar. Buraya niçin böyle denildiği hakkında kesinlik ifade eden bir vesika henüz elimize geçmedi. Bir kitapta bu hususta şunları okudum:

"Buraya Salacak denilmesi hakkında garip bir rivayet vardır: Güya Fatih, İstanbul'un fethinde askeri nereden salalım? demiş! Vezir ve vüzerası yani sadrazam (Halil Paşa olacak) da şu yokuştan salın! diye cevap vermiş. Bu rivayetin sahih olmadığı kendi sözünden bellidir. Bununla beraber Salacak iyice mühim bir yerdir. Burada Fatih'in Akşemseddin merhum adına yaptırmış olduğu bir cami ile çeşme vardır. İstanbul Fatih'in eline girdiği zaman burada ilk cami yapılmış ve bu senede ilk hutbe okunmuştur[9]."

Ahmed Vefik Paşa, Salacak kelimesini teneşir şeklinde açıklıyor.

Buraya iskele H 1269 - M 1852 yılında 129 yıl önce Şirket-i Hayriye tarafından kurulmuştur. İskele ahşaptır. Köprüye uzaklığı 1.6 mil, 2.96 km'dir Şirket vapurları köprüden 12 dakikada buraya gelirlerdi. Şimdi de küçük bir vapur çalışıyor. 50 yıl önce günde 222 yolcu verirdi. 47 de yazlık kiracısı vardı. Günlük geliri de 166 kuruş idi. Bu iskeleden şu mahalleler halkı faydalanırlardı: Çakırcı Hasan Paşa, Sinan Paşa, İmrahor, Rum Mehmed Paşa, Ayazma, Kapudan Paşa, 50 yıl önce halkı tamamen Müslüman idi. Sahilinde izmarit, levrek, kaya, ıstakoz, gelincik, kefal ve midye avlanır.

İskelenin solunda büyük kayıkhâneler ve Bizanslılar zamanından kalma iri taşlarla yapılmış büyük bir liman, Harem'e doğru deniz kenarına ve yamaçlarına yapılmış güzel binalar vardı. Buradan Harem'e, Kavaklar'a kadar kayaların on beş kadar yerinden su sızar. Buralarda tepelerine kurulan Bizans saraylarının eski lağımları da yer yer görülür. Suları acıdır. Sahildeki evlerin çoğunun kayalardan sızan sudan çeşmeleri, havuzları vardır. Yazın çok soğuktur. Salacaklılar hâlâ bu suları içiyorlar. Kayaların üstlerindeki Bizans saraylarının adları gibi yerlerini de kesin olarak tespit edemiyoruz. Yerli ihtiyarların anlattıklarına göre vaktiyle buradan yelkenlerle Venedik'e balık ihraç edilirmiş.

Bir kayıkhânenin üstünde 1975 yılı Mart'ının on dördüncü günü eski yazı ile şu kitabeyi okuduk: *"Necm-i İkbal kayıkhânesi. Bahadır Osman / Sinan Paşa Mahallesi'nden Karantina Sokağı Numara: 24."*

Burada şu kişilerin yalıları ve köşkleri meşhur idi:

Kimyager Hakkı Bey, Çürüksulu Ahmed Paşa, İhsan Bey, Cafer Tayyar Paşa.

Burada kayalara oyulmuş bir yeniçeri mutbahı bulunduğunu da yaşlılar söylüyorlar.

İstanbul alınmadan evvel Damalis denilen Kız Kulesi'nde Bizanslıların topları var idi. İstanbul alındıktan sonra Fatih buraya bir kale yaptırmış, toplar yerleştirmişti. Buradan beş vakit mehter, nevbet çalardı. Burada kalan askerlerin, yeniçerilerin kazanları kayaya oyulmuş bir mutbahta kaynar ve kuleye götürülürdü[10].

9 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 13.

10 Kitabımızda "Kız Kulesi'ne" bakılsın.

İstanbul'a geçirilecek su yolu yapıldıktan sonra Salacak İskelesi yolun önünde kalacak ve yeniden yapılacak. Ben burasını son defa incelerken Amerikalı Şarkiyatçı Andres, Ried İmarer arkadaşlık ediyordu:

Eski İstanbul'un çekici hususiyetlerinden pek çok bir şey kaybetmeden bize kadar gelen Salacak kayıkhânelerinin, tarihî limanın ve yalı evlerinin bozulmaması için çalıştırılmasını istiyordu. Salacak'ın asıl ve turistik çehresi değiştirilmemelidir diyordu.

ÜSKÜDAR İSKELESİ

Üsküdar İskelesi, Boğaz'ın Anadolu tarafının birinci iskelesidir. Köprü'ye uzaklığı 2 mil'dir (3.70 km). Seksen yıl önce Şirket-i Hayriye vapurlarına adi günlerde 8.270, Cuma ve Pazar günleri 7.425 yolcu verirdi. 913 de yazlık kiracısı vardı. Ortalama günlük geliri 7.180 kuruş idi. O tarihte Üsküdar'ın 80.000 kadar nüfusu bulunuyordu.

Üsküdar, Avrupa'ya geçmek isteyen Asyalıların son, Avrupa'dan Asya'ya geçenlerin ilk ve tek büyük iskelesiydi. Süveyş Kanalı açılıncaya kadar Üsküdar büyük bir transit merkeziydi. Kanal açılınca ticaretinin mühim kısmını yitirdi. Anadolu-Bağdad demiryolu yapıldıktan sonra ticaret merkezliğini büsbütün kaybetti. Bu merkez Haydarpaşa İstasyonu'na kaydı. Evliya Çelebi Üsküdar'ı yazarken der ki:

"Üsküdar toprağı mukaddes bir yerdir. Bütün Anadolu, Arap, Acem, Hind, Sind diyarları halkının geçididir. Bu yönden gayet işlek büyük bir şehirdir... Şehirde yetmiş mahalle İslâm, on bir mahalle Rum ve Ermeni ve bir mahalle Yahudi vardır. Frenk yoktur. Şehrin etrafında kale dahi yoktur[11]."

İstanbul, Türkler tarafından fethedildikten sonra Müslümanlar ölülerini Peygamber toprağı ve mukaddes kabul edilen Üsküdar'a bu iskeleden getirirlerdi. Üsküdar İskelesi'nden Doğu'nun ticari ve askeri her şeyi Deve Meydanı denilen Beşiktaş'a geçer, buradan Batı'ya giderdi.

Üsküdar'da Balaban, Öküz Limanı ve Üsküdar İskeleleri vardı. 126 yıl kadar önce kurulan Şirket-i Hayriye, şimdiki iskeleyi denizi biraz doldurarak yaptırmıştır. Öküz Limanı, Sinan yapısı Mihrimah Külliyesi kurulurken ve daha sonra Yeni Vâlide manzumesi yapılırken biraz daha dolmuştur.

Mihrimah Külliyesi'yle beraber Sinan'ın yaptırdığı eski rıhtım 15-20 metre kadar içerde kalmıştır. 1975 yılı Ağustos ayında Üsküdar lâğımı açılırken, meydandaki III. Ahmed Çeşmesi'nin yol aşırı araba vapurunun birinci iskelesinin tam karşısında ortaya çıkmıştır. Ben inceledim. Büyük ve muntazam taşlarla yapılmıştır. III. Ahmed Çeşmesi, leb-i deryaya (deniz dudağına) yapılmıştır. Şimdi denizden hayli içeride kalmıştır.

VANİKÖY İSKELESİ

Bu iskele H 1269 - M 1852 yılında kurulan Şirket-i Hayriye tarafından Vânî Mehmed Efendi'nin camisinin önüne yaptırılmıştır. Diğer Boğaziçi iskeleleri gibi 123 yıllık bir ömrü vardır.

11 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

Buraya Bizanslılar zamanında Nikopolis (Güzel Şehir) adı verilirdi. Burada Bizans imparatoru Jüstinyen tarafından Hazret-i Meryem adına Mikâil'e nispet edilen bir manastırla bir de muhteşem saray yaptırılmıştı[12]. Bu manastırın, kadınlara mahsus bir dairesi de vardı. Tövbekâr olan kadınlar ömürlerinin geri kalan kısımlarını bu manastırda geçirirlerdi. Bu manastır ve saray bize kadar gelmemiştir.

Ben, 1941 yılında burasını incelerken caminin kıble tarafında bahçede Bizans devrine ait bazı mezar taşlarının çıktığını ve mescidin yol aşırı kıble tarafında Bizans devrine ait bir manastırın kemerlerini ve kayalara oyulmuş minare şeklindeki ayazmayı gördüm. Bu mağara Yusuf Paşazâde ve Orhan Bey'in bahçesinde ve onun tasarrufunda idi. Mağaranın üstünde helezonî şekilde devam eden bir kısım vardı. Burasının Çengelköyü'ne kadar devam eden bir yeraltı geçidi olduğu rivayet ediliyormuş. Orhan Bey bana:

"Bir ara buraya bir inek girmiş. Elli metre kadar ilerlemiştir. Eskiden burasını Hristiyanlar Pazar günleri ziyaret ederlerdi." dedi. Yusuf Paşazâde Orhan Bey, Tekel İdaresi'nde veznedardı. İlgililer burasını incelerlerse Bizans tarihinin şimdiye kadar meçhul kalmış bazı dehlizlerini aydınlatırlar.

Mamboury, Jüstinyanus'un Kuruçeşme, Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı'nda buradaki saraya benzeyen ve meleklerden Mikâil adına saraylar yaptırdığını söylüyor.

1913 yılında Vaniköyü'nde 20 yalı, 7 yalı arsası, 18 ev, 1 köşk, 1 cami, 1 karakol, 2 çeşme, 1 mekteb, 2 bakkal dükkânı ve 1 kahvehâne var idi. Şirket-i Hayriye vapurları köprüden buraya 28 dakikada gelirlerdi. Her gün vapurlara ortalama 168 kadar yolcu verirdi. 41 de yazlık kiracısı var idi. Günlük geliri ortalama 162 kuruştu.

12 Rehber-i Seyyahin, s. 200.

I

ÜSKÜDAR YANGINLARI

ÜSKÜDAR YANGINLARI

Bizanslıların ve Türklerin İstanbul'unda binaların çoğu ahşap idi, Şarkî Romalıların İstanbul'u sık sık yanmıştır. Bizanslılar devrinde kiliseler, havralar, manastırlar gibi dini yapılardan ve saraylardan başka binaların çoğu ahşap olduğu için şehir sık sık yanmıştı. Osmanlılar devrinde Topkapı Sarayı, camiler, mescidler, türbeler, kervansaraylar, hanlar, hamamlara, dârüşşifâlar, dârulkurrâlar, saraylar ve bazı kasırlardan başka binalar da ahşaptan yapılmıştı. Zelzele korkusundan ahşap yapıya rağbet edildiği ileri sürülürse de eski İstanbul'un ormanları çok olduğu ve kereste ucuz olduğu için ahşap yapıların seçildiği muhakkaktır. Ahşap binalar çabucak tutuştuğu için İstanbul'da yangın çok olurdu. Bir tarihçi eder ki: *"Yangın, ahşap binalı İstanbul'un ayrılmaz bir cüz'ü ve tarihî bir belasıdır." "İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını"* sözü Osmanlı payitahtı İstanbul ile ana yurdumuzun yedi asırdan beri çektiği belâları ve geçirdiği musibetleri ikişer kelime ile çok güzel dillendirmiştir.

İstanbul'da sık sık yangın çıkmasını şu üç sebebin hazırladığı söylenir.
1- Binaların ahşap, birbirine bitişik ve sokakların dar olması.
2- Suyun azlığı.
3- Söndürme vasıtalarının az ve yetersiz olması.

Türk İstanbul'un ve buraya bağlı bulunan Üsküdar ve çevresinin ilk zamanlarda nüfusu çok azdı. Büyük büyük kârgir konaklar, geniş bahçeler, bostanlar meydanlar bulunduğu için yangın az olur ve geniş tahribat yapamazdı. Nüfus arttıkça ufak ahşap binalar çoğalmıştı. İstanbul'da Bab-ı Meşihat-il İslâmiye Kapısı'nın solundaki kütüphânede eski kadı sicillerinde bulduğumuz bir vesika da söylediğimiz hususu pek güzel anlatmıştır. H 1131 - M 1718 tarihli Sultan III. Ahmed tarafından İstanbul kadısına, şehreminine ve Hâssa mimarlarbaşıya yazılan bir hükümde şunları okuyoruz:

"Bundan evvel İstanbul'da duvarları yüksek, kârgir odaları ve geniş avluları ve bahçeleri bulunan pek çok saraylar olmağla bunlar yangına sed ve kolayca söndürülmesine sebep olur iken, bir az müddetten beri bazı kimseler ve tüccar kalfaları peyda olup ve saraylara birer yolla mâlik olup yavaş yavaş binalarını yıkıp kendilerine akar olmak üzere tahtadan, çörden ve çöpten dar, birbirine bitişik odalar yapıp yangınları def iden sarayları müzmahil eylediklerinden başka, Allah korusun yangın çıktığında söndürülmesine imkân bırakmamışlardı[1]."

Sultan Ahmed, İstanbul'da etrafını geniş bahçelerin sardığı sarayların kasırların ve büyük konakların yıkılmaması için şiddetli emirler verdiği halde tüccar kalfalarını bu emre uydurmak mümkün olmamış, bilâd-i selâsesi arasında bulunan Üsküdar beldesinde de bu tahribat devam etmiş, birbirine çitili, dar sokaklı, ahşap binalar çoğalmıştır. İstanbul baştanbaşa yedi defa yanmış ve yeniden yapılmıştır. Üsküdar ve buraya bağlı olan büyük ve kalabalık yerlerde de büyük yangınlar olmuştur. Bunları çiçek başı gibi vakanüvis tarihlerinden, başkalarının tarih kitaplarından, arşiv ve kadılık vesikalarından toplamak lazımdır. İstanbul Mektupçusu rahmetli dostum Osman Ergin, bunlardan bazılarını toplamıştır. Ben de İstanbul Belediye Arşivi'nde bulunan bazı haritalardan Üsküdar ilçesinin sınırları içindeki yerlerde çıkan yangınları topladım.

YANGININ ÇIKTIĞI SENE

H 1135 - M 1722 Muharremin dokuzuncu gecesinde Üsküdar'da Mihrimah Camii yakınındaki bir kebapçı dükkânında çıkan yangın tabhâneyi, Bit Pazarı'nı, haffafhâneyi, Küçük Hamam'ı ve bunların aralarındaki evleri ve dükkânları tamamen yakmıştır.

1 Kelimeler sadeleştirilerek alınmıştır.

H 1136 - M 1728 Şaban'ın 14. gecesi Üsküdar'da Vâlide Sultan Camii yakınında çıkan bir yangın pek çok ev ve dükkânı yakmıştır.

H 1141 - M 1728 Rebîülevvel'in 25. günü Üsküdar'da öğleden sonra Kaya Sultan Yalısı yakınında bir Yahudihâne'den bir yangın çıkmıştı. Ahşap evler ve Yahudihâneler üst üstüne binmiş ve hepsi kibrit gibi kurumuştu. Bu semtteki evlerin hiçbirisi kurtulmadan yanmıştır.

H 1153 - M 1740 Şaban'ın 11. gecesi Üsküdar'da Büyük Hamam'ın yakınındaki Kavukçular Çarşısı'ndaki bir dükkândan çıkan yangın civarındaki evleri ve dükkânları yakmıştır.

YANGININ ÇIKTIĞI SENE

H 1162 - M 1748, Şaban'ın 14. günü öğleden sonra Üsküdar da Ayazma Sarayı'nın arkasında bir fakir adamın evinden çıkan yangın, rüzgârın şiddetiyle etrafa sıçrayarak pek çok ev, dükkân, birkaç cami ve mescidi yakmıştır.

H 1165 - M 1751, Cumâdelûlâ'nın 9. Çarşamba gecesi Kandilli'de Arifi Efendi'nin damadının evinden çıkan yangın, buradaki muhteşem yalıyı yakmıştır.

H 1289 - M 1885, Şaban'ın 5'inde Üsküdar'da Selamsız'da çıkan bir yangın, 29 ev yakmıştır.

R 1290 - M 1884, Üsküdar'ın Yeni Mahalle'sinde çıkan bu yangın, 365 ev ve dükkân yakmıştır.

R 1292 - M 1876-77, 2 Nisan'da Üsküdar'da Harem İskelesi'nde çıkan yangın, yedi ev yakmıştır.

R 1298 - M 1882-83, 21 Nisan'da Üsküdar Selamsız'da çıkan yangın, 51 ev yakmıştır.

R 1303 - M 1887 Birinci Kanun'un 22. günü Üsküdar'da Yeni Mahalle'de çıkan yangın, 122 ev yakmıştır.

R 1305 - M 1889-90, Birinci Teşrin'in 11'inde Üsküdar'da çıkan korkunç yangın, Hamza Fakîh, Rum Mehmed Paşa, Gülfem Hatun mahallelerinde 100 ev yakmıştır.

R 1306 - M 1890-91, Üsküdar'da Hâcce Hasna Hatun-Sultantepe mahallesinde Ağustos'un 9'unda çıkan yangın, 69 ev yakmıştır.

R 1309 - M 1893-94, 28 Eylül'de çıkan yangın Beylerbeyi'nde 20 ev yakmış.

R 1312 - M 1896-97, İkinci Teşrin 25'inde Beylerbeyi'nin İstavroz Mahallesi'nde çıkan yangın, 10 evi yaktı.

R 1312 - M 1906-07, 11 Mart'ta Kandilli'de Yeni Mahalle'de çıkan yangın, 35 evi yakmıştır.

R 1326 - M 1910-11, Bu yangın Üsküdar'da 42 evi yakmıştır.

R 1327 - M 1911-12, 11 Mayıs'ta Kuzguncuk'ta çıkan bir yangın, 68 evi yakmıştır.

R 1329 - M 1913-14, 12 Haziran'da çıkan yangın Kandilli'de 21 evi yaktı.

R 1336 - M 1920-21, 6 Eylül'de Üsküdar'da Selman Ağa Mahallesi'nde çıkan bir yangın, 14 evi yakmıştır.

R 1337 - M 1921, 15 Ağustos'ta çıkan korkunç Üsküdar yangını Yeni Mahalle, İcadiye, Sultantepe'nde 600 ev, dükkân ve mabed yakmıştır.

Bu tarihten sonra 54 yıl içinde Üsküdar ilçesinde çıkan yangınları ve yaktıklarını şimdilik tespit etmedik. Türk Üsküdar'ın tarihi boyunca geçirdiği yangınlarda cami, mescid, medrese, hankâh, han, hamam, kervansaray, türbe, saray gibi birçok binalar da kısmen ve tamamen yanmıştır. Yangınlarda en çok tarihî saraylar, kasırlar, köşkler, sahilsaraylar, konaklar yanmıştır.

I

KABRİSTANLAR

I

KARACAAHMED MEZARLIĞI MÜZESİ

Yalnız İstanbul'un değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ve en eski kabristanı olan Karacaahmed Kabristan sitesi kendisi bir müzedir. Türkler ve Müslümanlar burasını Peygamber toprağında mukaddes bir yer saymışlardır. Tarihi, ilk halifeler zamanına kadar ulaşır. Mezar taşlarının manzum ve mensur kitabeleri, yazıları, nakışları, tezhipleri, kavukları, taçları, fesleri ve çeşitli serpuşları, şekilleri, lahidleri bakımından çok zengindir.

Burası yazıları bakımından henüz tedvin edilmemiş ve tasnif olunmamış bir şiir kitabı, kitabeleri bakımından bir güzel yazılar koleksiyonu, nakışları, süsleri ve tezhipleri bakımından bir güzel sanatlar albümüdür. Gölgeledikleri yatırların göklere dua kolları gibi uzanmış, yazın ve kışın yemyeşil servileri bu topraklara uhrevî bir anlam getirir.

150 milyon Müslüman'ın ebedî uykularını uyudukları tahmin edilen Karacaahmed Kabristanı sitesi, 12 parsele ayrılmıştır. Bunlardan altıncı parsel çevreyolu açma bahânesiyle tamamen kaldırılmış, yok edilmiştir. Kalan parselleri şöyle adlandırıyorlar:

Şehitlik, Seyyid Ahmed Deresi, İranlılar Mescidi, Harmanlık, Miskinler Zaviyesi, Ayasofyalılar, Üçler Çeşmesi, Saraçlar Çeşmesi, Yüksek Kaldırım, Tazıcılar Koğuşu, Kaygısız Baba, Hattatlar.

Tarihi boyunca *"Kuşbağı Kabristanı"* şeklinde anılan 8'inci parsel taşları, lahidleri, kitabeleri, yatırlarının büyüklükleri bakımından en mühim olanıdır. Bu parsel Üsküdar-Kadıköy ve Ankara asfaltı üzerinde bulunduğu için yerli, yabancı turistlerin ilk uğraklarıdır. Karacaahmed Mezarlıklar Müzesi'nin tanzimine buradan başlanması uygun görülmüştür. Eski bir kaynak Karacaahmed Mezarlığı için şunları yazıyor:

"Bu mezaristan İstanbul'un ilk İslâm mezarlığıdır. Osmanlılar, İstanbul'u fethettikleri vakitte Anadolu'yu Peygamber toprağı saydıkları için, ölülerini kâmilen Asya toprağına nakil ve bu mezarlığa defnederlerdi. Bu yüzden kabristan az zaman içinde büyümüştür. Acemler dahi ölülerini Asya toprağında, hep orada gömerler. Karacaahmed Mezarlığı herkes için ziyaret ve tetkik edilecek bir yerdir. İçinde büyük bir Osmanlı tarihi ebedî uykusunu uyuyor. Devletin büyükleri burada gömülüdürler. İstanbul'a gelen her seyyah da burasını muhakkak ziyaret eder ve inceler."

Karacaahmed Mezarlığı'nı ziyaret eden bir Fransız tenkitçi yazar ve şair şunları söyler:

"Kabristanın kış, yaz yeşilliklerini saklayan güzel endamlı servileri gönülleri büyüler, bu mezarlığa girenler ölüm korkusunu kaybederler, uhrevî, manevî bir duygunun içinde kendilerini eritirler, burada İslâm ve Türk sanatının ihtişamı insanı buram buram sarar. Burada her kabir taşı bir abidedir. Bunlar küçük ve sihirli varlıklarında yazı, tezhip, nakış, oymacılık, taşçılık sanatlarının hepsini bir buket halinde toplarlar. Ziyaretçilere sunarlar. Bu kabristan ciltlere gebedir."

Bu kabristan uluslararası büyük bir şöhrettir. Birçok ana kitaplara da geçmiştir. Yüz, yüz yirmi beş yıldan beri birçok kıymetlerimizi yitirirken mezarlara bakma, iyi saklama hasletimizi de kaybettik. Son yarım asır içinde bütün İstanbul mezarlıkları gibi Karacaahmed de yüzüstü bırakılmıştır. Burası bir taş ocağı, otlak, çöplük, yer yer abdesthâne haline getirilmiştir. Korkunç durumu çok yüz kızartıcıdır. Karacaahmed Mezarlığı ve bütün İstanbul kabristanları eski payitaht İstanbul'un tapu senetleridir. Gözlerimizin önünde bu senetler yırtılıyor, parçalanıyor. Ashâb-ı kehf uykusu, afyonkeş dalgası içindeyiz.

Birinci Cihan Harbi mütarekesinin kara günlerinde, İstanbul'u minare ve kubbeler ormanı halinde yapılan haritalar ve kabristanlar kurtarmıştır. O günlerde Erzurum'u da Ermenistan sınırları içine almak istiyorlardı. İtilaf Devletleri murahhaslarıyla bir Ermeni mümessili bu iş için Erzurum'a gitmişler, belediye başkanıyla görüşmüşlerdir. Belediye başkanı bunları dinledikten, kasıtlarını anladıktan sonra heyeti balkona çıkarmış ve parmağıyla şehrin bütün mezarlıklarını göstererek ve sayarak:

-Bütün bunlar Türk kabristanıdır. Varsa, Ermeni mümessili mezarlıklarını göstersin! Eğer biz onların var olan mezarlarını yok etmişsek işte belediye kasasının anahtarı, içinde yeter miktarda para var, kazı yaptırsınlar!... demiş.

Bu susturucu mantık, bu tapu senetleri karşısında heyet susmuş, hiç konuşmamış, Erzurum'un Türklüğünü kabul etmiş ve oradan ayrılmıştır.

İstanbul'da Rumların, Ermenilerin, Musevilerin, dönmelerin, bütün başka azınlıkların kabristanları birer gül, çiçek bahçesi, heykeller, abideler sergisi halinde gelişirken biz bütün hızımızla tapu senetlerimizi yok etme yarışına girişmiş bulunuyoruz.

Eskiden mermer mezar taşlarımız, maden eritmede maya olarak kullanılıyordu. Son yıllarda bu taşlar dev makinelerde mıcır haline, mozaik haline getiriliyor. Geceleri kabristanlara kamyonlar yanaşarak her biri bir abide olan mermer taşlarımızı hoyratça kırıyorlar, yok ediyorlar. Bu korkunç ve sinsi saldırı karşısında hiçbir makamın, hiçbir ilgilinin tüyü bile kıpırdamıyor. Pırlanta değerindeki taşların birçoğu da yurt dışına kaçırılmıştır.

Türbeler, tekkeler kapatıldıktan sonra Fazıl Ayanoğlu isminde birisi kıymetli, nadir ve eşsiz mezar taşlarının çektiği fotoğraflarını yüksek fiyatla satabilmek için bunların başkaları tarafından fotoğraflarının çekilmesini önlemek istemiştir. Bu kötü kastını hakikat yapmak için de bunları kırdırmak veyahut gömdürmek suretiyle yok etmiştir. Dört beş seneden beri de bir başkası mezar taşlarının kolayca istampajlarını yapmak, kâğıt üzerine yazı ve resimlerini almak için eşsiz ve muhteşem mezar taşlarını diplerinden kırarak ve kopararak yerlere seriyor, lahid yapıcılar da bunları parçalayarak faydalanıyorlar. Biz bunların birçoklarını gözlerimizle gördük. Bu korkunç katliam hâlâ devam etmektedir. Mezar taşı büyüklüğündeki kâğıtların hiçbir ilmî değeri ve saklanma kabiliyetleri yoktur. Ben hasta iken bunu yapan kişi evime sık sık uğrar, bunları getirir ve bana okuturdu. Bu işin faydalı olup olmadığını da sorardı. Ben bu işi mezar taşları ayakta iken yapılmasında bir mahzur görmüyordum. Sonradan öğrendim ve gördüm ki, istampajını yapacağı kıymetli taşları koparır, kökünden kırar, yere serer sonra kâğıda alırmış. Bir gün bana bu kâğıtları Hollanda'da veyahut Belçika'da sergileyerek satacağını söylemişti. Bu arada Karacaahmed Mezarlığı'nda kabir karaborsasının alıp yürüdüğü de duyuluyordu. Çeyrek asırdan beri *"Üsküdar Karacaahmed ve Havalisi Mezarlıkları ve Şehitliğini Güzelleştirme Derneği"* Karacaahmed'in birer abide mahiyetindeki mezar taşlarının hızla yok olmasını önlemek için burasının bir müze haline getirilmesine karar vermiştir. Başta Üsküdar Kaymakamı Mustafa Arkun, bu derneğin başkanı Selahaddin Kaptanağası, Belediye Meclis Üyesi Dr. Cemal Koni, Prof. Bedii Şehsuvaroğlu ile beraber Mezarlıklar Müdürü Osman Gök'ü yerinde gördük, durumu anlattık. Karacaahmed'in 8'inci parselinden başlanmak suretiyle burasının müze haline getirilmesini teklif ettik. Mezarlıklar müdürü bu arada bize şunları anlattı:

- Ben Mezarlıklar Müdürlüğü vazifesine başladığım zaman Karacaahmed Mezarlığı'na

gittim. Mezarlığı incelerken yanıma birisi sokuldu. Ne istediğimi sordu. Üç kabir yeri isterim! dedim. Bana üç kabir yerinin 27 bin liraya sağlanabileceğini söyledi. Bu, mezarlıkta görevli bir memurdu. Beni tanımıyordu. Onu merkeze aldırttım. Biraz sonra bana Büyük Millet Meclisi reis vekillerinin birisinden, bunun eski yerine verilmesini isteyen bir tavsiye yapıldı. Sonra Beyoğlu'nun bir meşhur kadını bunu eski yerine vermezsem yerimde kalamayacağım tehdidi ile geldi.

İstanbul'da 4,5 aylık ölü gömme yeri kalmıştır. Sonra ölü gömecek yer yoktur.

Osman Gök'ün söyledikleri burada bitti.

Karacaahmed Mezarlığı'na ölü gömülmesinin yasaklanması veyahut kısıtlanması istendi. Daha sonra mezarlıklar müdürü ile Belediye Başkanı Ahmed İsvan'ı ziyaret etti. Teklifimizi söyledik. Aldığımız ilk cevap şu idi:

- İstanbul'un su, elektrik, lağım, yol ve daha bin bir ihtiyacı yanında şimdi ölülerle nasıl meşgul olunabilir?

Biz kabristanların yurdun tapu senedi olduğunu anlattıktan sonra Ahmed İsvan anlayış gösterdi. Belediyenin bütçesine bu iş için 3 milyon lira koydurdu. Belediye meclisi de bunu kabul etti.

Karacaahmed'de bir mezar taşı müzesi kurmak için 250 bin lira ayıran Türkiye Otomobil ve Turing Kulübü Genel Başkanı Çelik Gülersoy'u gördük. Teklifimizi yaptık, kabul ettiler. 250 bin lirayı Mezarlıklar Derneği'ne vereceklerdi. Bu para ile Karacaahmed'in 8'inci parselinin derhal müze haline getirilmesi kararlaştırıldı. Bu arada Bizansperestler harekete geçtiler. Bütün Türk mezarlıkları gibi Karacaahmed Kabristanı'nı da yok etmeyi amaçlayan harekete geçmişler, Karacaahmed Mezarlığı'nda yeni harfli mezar taşları bulunduğu için burasının müze olamayacağını söylemişler, Çelik Gülersoy'u eski kararından çevirmişler. Çelik Gülersoy bu hususta bana bir mektup yollayarak durumu bildirdi.

Bir gün Turing ve Otomobil Kulübü'nün Karacaahmed Mezarlıklarının Miskinler Tekkesi setindeki kıymetli mezar taşlarını hoyratça söktürerek, kırdırarak Kadıköy'ün eski Paris Mahallesi'ndeki Arap Mezarlığı'na götürttüğünü öğrendik. Bu tüyler ürpertici durumu fotoğraflarla tespit ettik. Ben Mezarlıklar Müdürü Osman Gök'e telefon ettim. Bu korkunç cinayetin durdurulmasını istedim. Şu garip cevabı aldım:

- Onların mezar taşlarını söküp götürmeleri kanunî haklarıdır!

Bu cevap üzerine dernek başkanı Selahaddin Kaptanağası ile 23/3/1975 tarihinde Başbakan Sadi Irmak'a, Kültür Bakanı Nermin Neftçi'ye, Devlet Bakanı Mehmed Özgüneş'e, İstanbul Belediye Başkanı Ahmed İsvan'a, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'na ve Türk Haberler Ajansı'na şu telgrafı çektik:

"Karacaahmed Mezarlığı Türkiye'nin en büyük ve tarihî kabristanıdır. Bu kabristanın, olduğu gibi gelecek nesillere ulaştırılması lazımdır ve kendisi başlı başına bir müzedir.

Mezar taşları müzesi yapma bahânesiyle, hiçbir ihtisas gözetilmeksizin keza, mezar sahipleri ve altındaki yatan kıymetler hesaba katılmaksızın pırlanta değerindeki taşlar ve

lahidler korkunç şekilde tahrip ve imha edilmektedir. Bu tutumla tarih vesikalarımız ve abidelerimiz yok olmaktadır.

Acil müdahale ile önlenmediği takdirde millî tarih ve sanatımız yok olacaktır.

Bilgilerinize arz ederiz. Telgraf No: 21233."

Başbakan Sadi Irmak telgrafımıza şu cevabı verdi:

"23 Mart 1975 tarihli telgrafınızı aldım. Konuyu, ilgilenilmesi ve değerlendirilmesi için Sayın Devlet Bakanı Mehmed Özgüneş ile Sayın Kültür Bakanı'na ilettim.

Bilgilerinizi rica eder, saygılarımı sunarım. (Başbakan özel 1173)"

Üsküdar Karacaahmed ve Havalisi Mezarlığı ve Şehitliğini Güzelleştirme Cemiyeti Başkanı Selahaddin Kaptanağası, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Başkanı Çelik Gülersoy'a da şu mektubu yazmıştır:

"Karacaahmed Mezarlıkları sitesinin muhteşem mezar taşları, lahidleri ve altlarında yatanların büyüklükleriyle meşhur olan Miskinler Tekkesi ve türbesi sofasındaki mezar taşlarını selâhiyyetiniz ve müsaadeniz dışında hoyratça parçalatarak, kırdırarak ve yıktırarak Ayrılık Çeşmesi'ndeki Araplar Mezarlığı'na taşıttığınız anlaşılmıştır. Kanunî mercilere müracaat edilmiştir. Bunların götürüldüğü gibi yerlerine iade edilmesini rica ederim. 28/3/1975 Telgraf No: 22454."

Selahaddin Kaptanağası, Cumhuriyet Savcılığı'na da şu dilekçeyi vermiştir:

"Karacaahmed Mezarlığı geniş sınırlı Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Cumhuriyet Türkiye'sinin en büyük ve en eski bir kabristanıdır. Hz. Muhammed'in "İstanbul muhakkak alınacaktır. Onun emîri ne güzel emirdir, askeri ne güzel askerdir." müjdesinden sonra Sultan II. Mehmed'e kadar gelip geçen birçok Müslüman devletlerin İstanbul'u fethe gelen askerlerinin ilk durağı Üsküdar olmuştur. Fethin ilk şehitleri burada gömülüdür. Karacaahmed, İslâm dünyasının en eski kabristanıdır. Fetihten sonra Türkler *"Peygamber Toprağıdır"* diye Karacaahmed'e gömülmüşlerdir. Bu kabristan milletlerarası büyük ve tarihî bir şöhrettir. Karacaahmed sitesi, servileri, kabir taşlarının yazıları, nakışları, süsleri, tezhipleri, şekilleri, kavukları, taçları, duvakları ve çeşitli serpuşları ve altlarında yatan birçok büyükleri ile eşsiz bir tarih yadigârıdır. Son zamanlarda bu kabristan ihmal edilmiş, yüz üstü bırakılmıştı. Üsküdar Karacaahmed ve Havalisi Mezarlığı ve Şehitliğini Güzelleştirme Cemiyeti bu emsalsiz kabristanı gelecek nesillere olduğu gibi yetiştirmek için otuz yıldan beri faaliyettedir. Son zamanlarda Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu adlı bir teşekkül Kadıköy'de eski Paris Mahallesi'nin (umumi evlerin) karşısındaki Araplar Mezarlığı'nda bir mezar taşları müzesi kurmak istemiş, Tarihî Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan buradaki mezarlıkta bulunan taşları düzenlemek ve yol açılırken karşısında kalan beş-on mezar taşını da buraya almak şart ve kaydıyla bir mezar taşları müzesi müsaadesi almıştır.

İhtisas kadrosundan ve ihtisas bilgisinden mahrum olan bu teşekkül son günlerde dünyanın en büyük ve en değerli bir kabristan müzesi olan Karacaahmed Mezarlığı'ndan çiçek başı toplar gibi en kıymetli mezar taşlarını hoyratça kırdırarak yazılarını, nakışlarını, tarihlerini parçalatarak buraya taşımaya başlamışlardır. İstanbul'a gelen yabancı turistlerin ve profesörlerin gözleri önünde istilaya uğramış bir ülke kalesini yıkar gibi,

eşsiz tarihî abidelerimizi, mezar taşlarımızı, sandukalarımızı mahvetmişlerdir. Bu dernek; Karacaahmed'e Miskinler Tekkesi'nin yanındaki sofa eşsiz mezar taşları ve sandukaları bakımından Karacaahmed'in en mükemmel sitesi idi. Burası Karacaahmed'in mezarlıklar yönetmeliğine en uygun ve mükemmel bir parçası idi. Yeni harfli bir mezar taşı yapılmamıştı. Mezarlar ayrıca demir parmaklıklarla sarılmıştı. Türk tarihinin, birçok büyüklerinin mezar taşları burada idi. Hemen hepsinin ailesi de vardır, iyi korunarak bize kadar gelmiştir. Hiçbir ilmi otoritenin ve salahiyetli makamın müsaadesi olmadan, buradaki yatırların aileleri haberdar edilmeden bu korkunç tahribat yapılmıştır ve devam ediyor. Türk tarihinin en değerli yadigârlarını böylece yok edenler hakkında kanunî takibatın yapılmasını ve suçlularının cezalandırılmasını saygılarımla arz ederim.

Tarih: 27/3/1975. Sayı: 1093 h2."

Çevre yolu açılırken Araplar Kabristanı'ndaki kıymetli tarihî taşlar Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Müdürlüğü tarafından kaldırtılmıştı. Kadıköy ilçesi sınırları içerisinde turistlerin bilmedikleri ve hiç uğramadıkları bir yerde Karacaahmed Mezarlıkları sitesinin dışında Karacaahmed Müzesi kurulamazdı. Miskinler Mezarlığı'ndan bu nakil işi burada ölüleri bulunanların da haberleri olmadan, ilan edilmeden, gümrükten mal kaçırılır gibi süratle yapılmıştır. Bu iş yapılırken Çelik Gülersoy bana telefon etti, oraya başka yerden hiçbir mezar taşı getirtilmediğini, yüzlerce fidan da dikildiğini, Cuma günü de beni alarak oraya gideceğimizi söyledi. Öyle anlaşılıyordu ki kendisi bu korkunç durumu bilmiyormuş. Bana tekrar telefon etti, Cuma günü gelemeyeceğini söyledi. Gayrimenkul Eserler ve Abideler Yüksek Kurulu'ndan sordum. Kurulun da kimseye Karacaahmed'den mezar taşı nakline müsaade etmediğini, paramparça sökülerek Miskinler Sofası'ndan götürttükleri bir kısım tarihî taşın da geri getirtilerek yerlerine dikildiğini haber verdiler.

Bundan sonra Üsküdar Kaymakamı Mustafa Arkun, Üsküdar Karacaahmed ve Havalisi Mezarlıkları ve Şehitliğini Güzelleştirme Derneği yeni başkanı Naci Çakın ile tekrar Belediye Başkanı Ahmed İsvan'a gittik. Tahsisat yetersizliği yüzünden belediye bütçesine konan 3 milyon liranın sarf edilemeyeceğini, ancak Karacaahmed Mezarlık Müzesi için bu yıl 200 bin lira verebileceğini söyledi. Biz, kendisi başlı başına bir müze olan Karacaahmed'den tek tarihî bir taşın çıkartılmaması lazım geldiğini hatırlattık. Otuz dönümlük İngiliz Mezarlığı'nın ayda ikişer bin lira maaşlı iki memur tarafından bir çiçek ve gül bahçesi haline getirildiğini söyledik. Karacaahmed Mezarlığı'ndaki kıymetli mezar taşlarının numaralanarak mezar bekçilerine teslim edilmesini teklif ettik. İlk ziyaretimizde 8 numaralı parsele ölü gömülmemesinin kararlaştırıldığını da hatırlattık.

Öyle anlaşılıyor ki, Miskinler Tekkesi'ndeki eşsiz ve nadir mezar taşlarının tahrip edilmesi olayını kapatmak, üstüne bir sünger çekmek için Karacaahmed Mezarlığı'ndaki tarihî taşların başka yere kaldırılması hususunda Bizansperestlerden, ilmî yetkisi bulunmayanlardan, şunlardan bunlardan toplanan derme çatma bilgiler Ahmed İsvan'a getirilmiş, tarihî taşlarının istampajını yapanın şöyle bir teklifi de getirilmiştir:

-Ben Karacaahmed Mezarlığı'nda gömülü olanların yüzde 95'inin ailelerini tanırım. Ölülerinin taşlarının başka yere kaldırılmaları hususunda müsaadelerini alırım!

Kırk seneden beri İstanbul abidelerini ve mezar taşlarını yerlerinde inceledim. Beş yüz

defter doldurdum. Karacaahmed mezarlık ummanında gömülü olanların yüzde birinin bile aile şecerelerini yapamam, tanıyamam. Bunların yüzde 95'ini tanıdığını bir kimse değil... Tam teşekküllü heyetler dahi yıllarca uğraştıktan sonra söyleyemez. Arapların dilimize *"Cahil cesurdur"* şeklinde çevirdiğim pırlanta bir sözleri vardır. Arapça, Farsça, Osmanlıca bilmeyen, doğru dürüst yeni taşların bile yazılarını okuyamayan birisinin *"Karacaahmed'de gömülü olanların ailelerinin yüzde 95'ini tanırım!"* demesine nasıl inanılır? Bu büyük bir cür'ettir.

Şimdi durum bu merkezdedir. Karacaahmed sitesinde mezar tahribi ve satışı hiç eksilmemiştir. Yol kenarları hatta yaya kaldırımları bile satılıyor.

Ben, Mezarlıklar Müdürü Osman Gök'ün yanında iken bir genç geldi:

- Karacaahmedliyim. Annem çok hasta, ölüyor. Karacaahmed'de bir mezar yeri almak isterim! dedi. Müdür:

- Yer yok! cevabını verdi. Israr etti, ağladı ve şunları ekledi:

- Amma efendim, orada bana 1.500 liraya mezar verecekler! Aldığı son cevap şu oldu:

- Onların hepsi üçkâğıtçıdır!

Korkunç ve yüzler kızartıcı bir mezar alışverişi var. Ben, Mezarlıklar Müdürlüğü'nde iken mezar kuyruğunu gördüm.

Karacaahmed mezarlıklar sitesini kurtarmak çok kolaydır. Kitabeli mezar taşları derhal tespit ve mezar memurlarına teslim edilecektir. 8 numaralı parsel gibi yerlere ölü gömülmesi kat'i surette yasaklanacaktır.

30 Eylül 1975 günü Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu'na telefon ettim. Karacaahmed'den yapılan nakil işini sordum. Bana Besim Geçener şunları söyledi:

- Biz Miskinler Mezarlığı'ndan feci bir şekilde taşınan kıymetli mezar taşlarının bir kısmını mümkün olduğu kadar eski yerlerine getirttik. Kurum Karacaahmed Mezarlığı'ndan hiçbir taşın başka yere kaldırılmasına müsaade etmemiştir ve edemez. Miskinler Mezarlığı'nın naklinden sonra Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Müdürü Çelik Gülersoy ile görüşürken bize şunları söyledi:

- Ben Karacaahmed sitesinin her bölümünün haritalarını ve planlarını yaptıracağım, parmaklıklarla çevirteceğim!

Şimdi Çelik Gülersoy'un bu vaadinin yerine getirilmesini Yüksek Kurul gibi biz de bekliyoruz.

Bu işi Turizm Bakanlığı ele almalıdır. Çünkü Karacaahmed, şehrin en meşhur turistik yeridir.

KARACAAHMED MEZARLIĞI'NDAKİ KİTABELİ TAŞLARIN BAZILARINI TOPLAYAN BİR KİTAP

Üsküdar'ın, yalnız Üsküdar'ın değil İstanbul'un en eski ve yatırları bakımından en kalabalığı olan ve etrafı yaya yürüyüş ile altı saatte ancak dolaşılabileceği söylenen 150 milyon insanın ebedî uykularını uyudukları tahmin edilen Karacaahmed Mezarlığı'ndaki yazılı,

yazısız mezar taşlarının sayısı bugün bile yüz binleri aşar. Karacaahmed Mezarlığı yazıları, nakışları, süsleri, serpuşları, taçları, duvakları, taşlarının biçimleri, lahidleri, sandukaları, açık ve kapalı türbeleri ve altlarında yatanların kıymetleri bakımından çok zengindir.

İbn-i Abbas'tan rivayet edilen bir hadise göre Hazret-i Peygamber:

"İşlerinizde tahayyür ettiğiniz (şaşkınlığa düştüğünüz) zaman kabir ehillerinden (ölülerden) yardım isteyiniz!" Buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber *"Ben evvelce sizi kabir ziyaretinden men etmiştim. Artık şimdi ziyaret edebilirsiniz. Çünkü mezarlar ahireti hatırlatır."* buyuruyorlar.

Hz. Peygamber'in bu hadisleri dinlendiği, onlara uyulduğu altın çağlarımızda kabirlerimiz, kabir taşlarımız çok bakımlıydı. Mezarlıklarımızın sicil defterleri, bakıcıları vardı. Kıymetlerimizi yitirmeye başladıktan sonra kabirlerimiz, kabir taşlarımız da ihmal edilmiş, çöplü, otlak haline getirilmiş, daha sonra da mezar taşlarımız kırılmış, maden eritirken maya olarak kullanılmaya başlanmıştır.

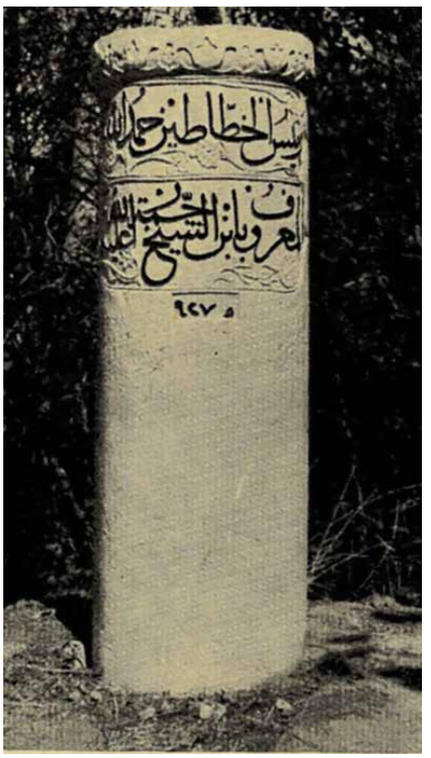

Şeyhülhattâtîn Hamdullah Efendi'nin mezar taşı (927)

Şimdi de mermer mezar taşlarımız dev makinelerde mıcır haline getiriliyor. Mezar kazıcılar, mezar ve lahid müteahhitleri kıymetli taşlarımızı lahid yapmak için insafsızca kırıyorlar, yok ediyorlar. İlgilenen ciddi hiçbir makam yoktur. Mezar taşlarımız yakın bir gelecekte yok olacaktır. Biz de yurdumuzun tapu senetlerinden mahrum kalacağız. Ben 40 seneden beri İstanbul'un tarihî abidelerini incelerken bütün kabristanları ve kıymetli mezar taşlarını tespit etmiştim.

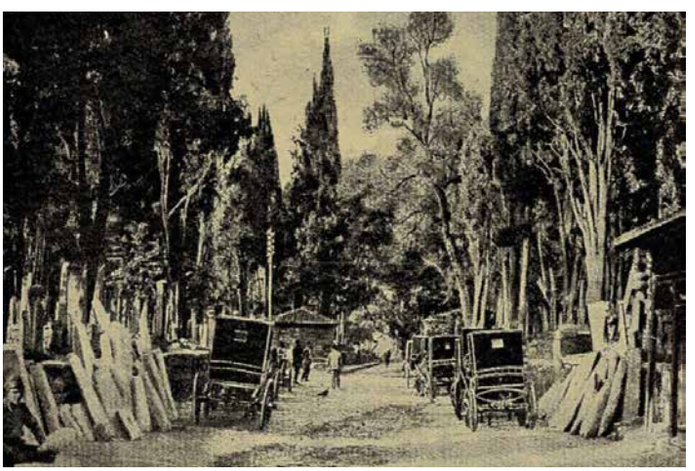

Üsküdar'da Karacaahmed Mezarlığı

Türbelerdeki padişah sandukalarının sarıklarını saran, klasik ifade ile *"Destârî, Destârî-i Hüdâvendigâran"* denilen Feridun Paşa Camii'nin hatibi, dua-gû, lâğvedilen Üsküdar Şer'î Mahkemesi kâtiplerinden ve Nakşibendî tarikatı mensuplarından Behçetî İsmail Hakkı Efendi ömrünün 30 yılını harcayarak, Karacaahmed Kabristanı'nda gömülü bulunan bazı tarikat pirlerinin, şeyhlerin, hâfızların, hayır sahiplerinin, şairlerin, tarihçilerin, bilginlerin, şeyhülislâmların, sadrazamların ve hattatların mezar taşlarının kitabelerini toplamıştır. Bu tarih gülistanından derlediği çiçeklerle çok güzel bir buket yapmıştır. Bunları çok güzel bir ta'lîk ile 86 sahifelik büyük bir deftere yazmıştır. Defterini elde ettiği eski ve tarihî kalın kâğıtlardan yapmıştır. 520 mezar taşının kitabelerini toplamıştır. Bu Karacaahmed kabristan denizinden bir damladır. Defterini 3 Receb 1348 tarihinde tamamlamış, Üsküdar Mevlevîhânesi'nin çok kıymetli ve fazıl şair şeyhi rahmetli Kayserili Ahmed Remzi Efendi'ye sunmuştur Ahmed Remzi Efendi buna ebced hesabıyla H 1348 - M 1929 yılını tutan *"Merâkıd-ı Mu'tebere-i Üsküdar"* adını vermiş, defterin başına da sekiz mısalık bir sunma manzumesi yazmıştır[1].

1 Bu manzume kitabımızın bir başka yerinde verilmiştir.

İbrahim Hakkı Konyalı ve ailesi kabirleri (Nedim'in mezarının yanında)

Karacaahmed'de Nedim'in anasının mezar taşları

Bu defterin sonuna da eski harflerle hece sırasına göre mezar taşı bulunanların adlarını yazmıştır. Bu defterin bir sureti benim kütüphânemdedir. Ben Behçetî İsmail Hakkı Efendi'nin topladığı mezar taşlarını Karacaahmed Mezarlığı'nda aradım. Bunların yüzde ellisinden fazlası yok olmuştur. 46 yıl gibi az bir zaman bu taşları değirmende öğütmüş ve yok etmiştir. Son yıllarda bu yok etme gayreti dev adımlarla yürümeye başlamıştır. Alman Profesörü Şnayder bana elli yıl sonra İstanbul'da kıymetli tarihî mezar taşı kalmayacağını söylemişti. Bu gidişle daha evvel yok olacağı anlaşılıyor.

Behçetî İsmail Hakkı Efendi defterinin 37'nci sahifesinde kendi ailesinden Karacaahmed'de gömülü bulunanları göstermiştir.

Kadın, erkek, ailesinin hepsi Nakşibendî tarikatına mensupturlar. Burada 1323 yılı Zilhicce'sinin 19'unda ölen dedesi Salâhîzâde Mehmed Nuri Behçetî'nin mezarı da vardır. Mezar taşının manzum kitabesini Şair Hicrî hazırlamıştır. Mehmed Nuri Behçetî Efendi'nin H 1283 - M 1866 yılında ölen anası Seyyid Ahmed kızı Ümmügülsüm'ün ve H 1299 - M 1881 yılında ölen karısı Seyyid Şükrullah kızı Hafîze Hatun'un kabirleri de buradadır.

Defteri hazırlayan ve kısaca adı ve şöhreti *"Üsküdarlı Hakkı"* olan Behçetî İsmail Hakkı'nın anası Bûsehar Hanım da H 1342 - M 1943 yılında ölmüş ve buraya gömülmüştür.

Manzum mezar kitabesini Üsküdar Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmed Remzi Efendi hazırlamıştır.

Bu defterde tarihin karanlıklarına ışık tutacak kitabeler ve bazı kayıtlar da vardır:

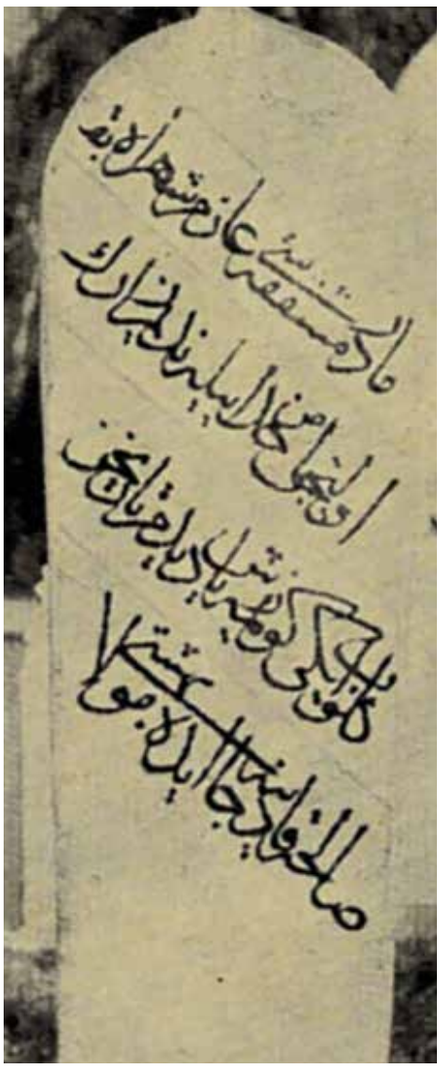

Şair Nedim'in anasının mezar taşı

Karaca Ahmed Türbesi'nin batı tarafında bulunan *"Altı Direkli Türbe"* diye meşhur olan ve avam arasında *"At Türbesi"* olduğu hakkında pek yaygın bir rivayet bulunan türbenin Rum Paşazâde Nişancı Hamza Paşa'nın olduğu anlaşılıyor. Ben de daha evvel burada böyle bir kitabe görmüş ve not etmiştim. Birisi de buradaki bir taşa *"Burada katır değil, insan yatıyor!"* yazmıştı. Bu deftere burada yatanın mezar taşı kitabesi şöyle nakledilmişti:

"Rum Paşazâde Nişancı Hamza Paşa hazretleri."

Defteri hazırlayan Behçetî İsmail Hakkı Efendi bu kitabeyi yazdıktan sonra şu notları da eklemiştir:

"Hamza Paşa, Sultan III. Murad'ın nişancısıdır. Karacaahmed Türbe ve Zaviyesi'nin ve medfun bulunduğu mahallerin ve Kütahya'daki arazi ile değirmenlerinin vâkıfı olup, H 999 - M 1590 tarihinde lâğvedilen Üsküdar Şer'î Mahkemesi sicillerinde vakfiyesi kaydedildiğine göre paşa, H 1000 yıllarında ölmüştür."

Süreyya Beyin Sicill-i Osmânî'sinde anlattığına göre Hamza Paşa H 988 - M 1580 yılı içinde reîsülküttâb (Dışişleri bakanı) ve nişancı olmuştur. Bir ara Sûr-i hümâyûn nazırlığı

(şehzâdelerin sünnet düğünü nazırlığı), Anadolu beylerbeyiliği yapmıştır. Fasılalarla Sultan III. Murad'ın nişancısı olmuştur.

Süreyya Bey, Hamza Paşa'nın H 1014 - M 1605-1606 yıllarında öldüğünü yazarken şunları söyler:

Karacaahmed'de Şair Nâbî'nin mezar taşı

"Münşi, müstaid idi. Mahdumu Mehmed Paşa'dır[2]*."* Hamza Paşa'nın ölüm yılı belki de vaktiyle yok olan ayak taşında yazılıydı. Türbede Sultan III. Murad devri mimarisinin hususiyeti pek açık görülüyor.

Behçetî İsmail Hakkı Efendi bu türbenin yanında makamı bulunan ashabdan Ebü'd-Derdâ'nın taşını da buraya Sultan Abdülmecid'in anası Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın diktiğini de yazıyor. Zaten Vâlide Sultan taşa *"Bezmiâlem"* adını da kazdırmıştır.

Vâlide Sultan bu makam taşının etrafına çok mükemmel bir de demir şebeke yaptırmıştı. Başında kandil yakılması için de zeytinyağı vakfetmişti. Karacaahmed türbedarı her sene yağı alır ve sahâbinin açık türbesindeki kandili yakardı. Şimdi ne kandil, ne şebeke kalmıştır. Burası çöplük olmuştur. Ebü'd-Derdâ'nın mezar taşı da kısmen yıkılmıştır. Yakında yok olacaktır. Hamza Paşa'nın türbesi de öyledir.

Hz. Peygamber'in ashabından olan Ebü'd-Derdâ'nın adı Âmir oğlu Uveymir'dir. İslâm, fıkhını iyi bilenlerdendi. Çok akıllı ve hakîm idi. Peygamberimiz kendisi hakkında *"Uveymir ümmetimin hâkimidir."* buyurmuşlardır. Şam fethedildiği zaman ilk defa oraya kadı olmuştur. En kuvvetli rivayete göre Hicretin 32'nci yılı (M 652) ölmüş ve Küçükkapı'daki mezarlığa gömülmüştür. Medine'ye dönerek orada öldüğü hakkında da bir rivayet vardır. Muallim Naci onun Üsküdar'da mezarı bulunduğu hakkındaki rivayetin asılsız olduğunu yazarken pek isabetli bir mütalaada bulunmamıştır. Onun Üsküdar'da, Karacaahmed'de makam taşı vardır.

Sevilen, sayılan ölüler için kabrinin bulunduğu yerlerden başka yerlere dikilen taşlara *"Makam Taşı"* derler. Bunlar Fâtiha okunmak, hayır dua edilmek maksadıyla yapılırdı. Ebü'd Derdâ'nın Eyüb'de de bir makamı vardır. Ebü'd-Derdâ'nın İstanbul fethi için gelen ashâb arasında bulunduğu, Üsküdar'da şehid olarak öldüğü haberini veren bazı kaynaklar da vardır.

Behçetî İsmail Hakkı Efendi burada *"Karaca Ahmed Sultan hazretlerinin evlâd-ı kiramlarından Şeyh Ahmed ibn-i Ali Dede Sultan hazretlerinin H 1010 - M 1601-1602 tarihli mezar taşı"* bulunduğunu da yazıyor. Demek ki onun rivayetine göre onuncu Hicret asrının son yarısında Karaca Ahmed'in adını taşıyan bir torunu yaşıyormuş.

2 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 252.

Karacaahmed Mezarlığı'nda Hindistan hükümdarlarından birisinin anasının da kabri vardır. Mezar taşında şu kitabe okunuyordu:

"Sâbıkan Hindistan şâhı merhûm ve mağfûr Ahmed Şah'ın vâlidesi merhûme ve mağfûre Sâliha Hatun rûhu içün el-Fâtiha. Sene 1192"

Kitabeye göre bu hatun H 1192 - M 1778 yılında I. Abdülhamid zamanında ölmüştür. Biz bu Hindistan hükümdarının, Hindistan-Moğol padişahlarından Mehmed Şah'ın oğlu Ahmed Şah olduğunu kabul ediyoruz. Ahmed Şah, H 1161 - M 1748'den, H 1167 - M 1754 yılına kadar hükümdarlık yapmıştı.

Bu mezar taşı bize tarihin şimdiye kadar karanlıkta kalan birçok sırlarını açıklıyor.

Hind-Moğol hükümdarlarıyla Osmanlı hükümdarları arasında çok ileri dostluk münasebetleri vardı. Kanunî Sultan Süleyman, Mimar Sinan'ın şakirdlerinden Mimar Yusuf'u Hind hükümdarı Bâbür Şah'ın isteği üzerine Hindistan'a göndermiştir. Mimar Yusuf Dehlî'de, Ağra'da, Lâhur ve Keşmir'de kaleler yapmıştı[3].

Biz Topkapı Sarayı'nda Hind hükümdarlarından Kanunî Sultan Süleyman'a gönderilmiş orijinal mektuplar bulduk. Bu Türkçe mektuplarda Bâbür Şah, Kanunî'ye *"Padişah Babam!"* diye hitap ediyor.

Türkçe yazılan mektubunda Bâbür Şah, Kanunî'ye özet olarak şunları söylüyor:

"Ben buradan Hac bahânesiyle ordumla yola çıkayım. Sen de Irakeyn'e doğru yönel. Şii İran'ı yok ederek, topraklarını paylaşalım!"

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Hind hükümdarlarından birçoklarının resimleri de vardır.

İngiltere'de Tower Müzesi'nde Fatih'in eşsiz muhteşem büyük tunç topunun yanında, Kanunî'nin yine eşsiz bir tunç topu daha vardır. Kanunî Sultan Süleyman bu topu Mısır'da döktürmüştür. Üstündeki Arapça kitabesini okudum. Diyor ki:

"Ben bunu Hindistan'ı almak için döktürdüm!"

Basra Körfezi'nde Portekiz donanmasıyla çarpışan Gelibolulu Kemal Reis'in biraderzâdesi *"Bahriye"* kitabının müellifi ve deve derisi üzerine Amerika haritasını yapan Pîrî Reis'in Mısır'da idamından sonra donanma ile Basra Körfezi'ne gönderilen Seyyidî Ali Reis müsait olmayan hava şartları yüzünden gemisiyle beraber Hindistan'a gitmiş ve Türk toplarını orada bırakmıştı. Kanunî Sultan Süleyman Sumatra'ya da toplar göndermişti.

Sumatra'ya çıkan Türkler beraberlerinde götürdükleri topları orada bırakmışlardır. Kendileri de yerlilerle evlenerek, orada üremişlerdir. Amma ana dillerini unutmuşlardı. Fakat Türklüklerini biliyorlardı. Bunu bana oralarda geniş bir seyahat yapan muharrir Hikmet Feridun Es de söylemişti. Orada muhafaza edilerek bugüne kadar gelen bir Türk sancağının bulunduğunu da öğrenmiştim. İkinci Cihan Harbi sıralarında topun bulunduğu yerin belediye başkanına mektup yazmıştım. Topların ve bayrağın resimlerini istemiştim. Yollar kapanmış olduğu için mektubum gidememiş ve arzuladığım cevap da

3 Âlimler ve San'atkârlar, s. 28; Tezkiretü'l-bünyân Mukaddimesi, s. 13.

alınamamıştı. Tarih Kurumu bunu incelerse tarihimize büyük bir hizmet yapmış olur.

Naîmâ Tarihi, H 1036 - M 1626 yılı olaylarını yazarken bu yılda Hind hükümdarı Selim Şah'ın öldüğünü, yerine oğlu Şehriyâr'ın geçtiğini, bunun Şî'a mezhebine meylettiği için öldürülerek yerine Baysungur'un geçirildiğini, bu çok genç hükümdar içkiye ve sefahate fazla meylettiği için memleket işleriyle meşgul olamadığından Hürrem Şah gizlice 10.000 askerle gelerek onu devirdiğini, yerine kendisinin geçtiğini, Baysungur'un da gizlice memleket dışına çıkarak İstanbul'a geldiğini ve Sultan IV. Murad'dan yardım istediğini söylüyor. Osmanlı padişahı bazı sebeplerden dolayı bu yardımı yapamayacağını kendisine bildirmiştir.

Baysungur, Hicaz ve Yemen yoluyla Hindistan'a gitmiştir[4]. Yine Naîmâ Tarihi'nde H 1048 - M 1638 yılı olaylarını verirken Hind Hükümdarı Hürrem Şah'ın, Sultan IV. Murad'da çok zengin hediyelerle Mirzarif adlı bir elçi gönderdiğini söylüyor[5].

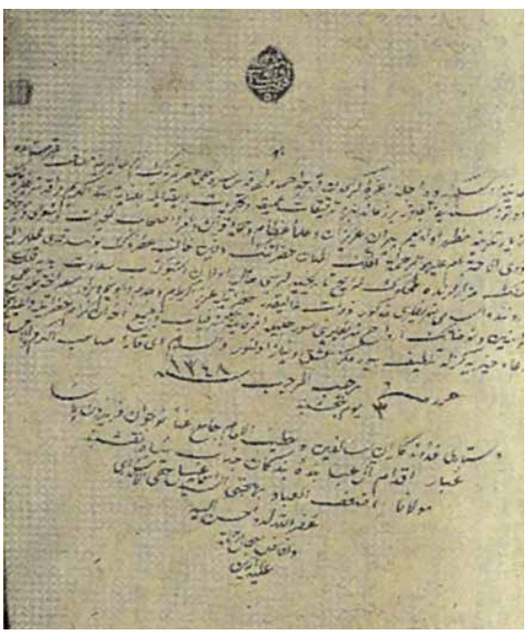

Üsküdarlı İsmail Hakkı Bey'in Karacaahmed'deki mezar taşları için yazdığı kitabın ilk sayfası

Elçi Mirzarif'in gemileriyle Cidde İskelesi'ne yanaştığını, daha evvel Efrâsyaboğlu mektupla padişaha bildirmişti. Sultan IV. Murad ordusuyla Musul'a vardığı zaman Hind elçisi oraya gelmiş, padişahın elini öperek mektubu ve hediyelerini sunmuştur. Getirdiği hediyeler arasında mücevheratla süslü çok kıymetli bir kemer vardı. Bunu o vakit 150.000 kuruş kıymet biçilmişti. 14 akçaya bir Arap atı alındığı bir zamanda bu paranın ne kadar büyük olduğu kolayca anlaşılır. Hediyeler arasında fil kulağından yapılmış ve üstüne gergedan postu kaplanmış, çok kıymetli bir de kalkan vardı. Bu kalkan, tüfek ve kılıç kâr etmez inancı ile getirilmişti. Kuvvetli kol ve el sahibi arslan padişaha bu gibi şeyler vız gelirdi. Pehlivanlık ve sportmenlik göstermek için ok-yay istedi. Yayını çekti. Ok, tüfek mermisinin delemeyeceği, kılıcın kesemeyeceği sanılan bu kalkanı delmişti. Padişah Hindlilerin bu kalkana karşı besledikleri büyük güveni sıfıra indirmişti. Sultan Murad emir verdi:

- Kalkanın içine 500 Flori koyun, Hind elçisine gönderin!

Hind elçisi, Haremeyn (Mekke ve Medine) fakirlerine sadaka olarak dağıtılmak üzere de pek çok para getirmişti. Hind hükümdarı mektubunda şunları söylüyordu:

"Gazi Padişahın Bağdad tarafına yöneldiğini işittik. Biz de Kandehâr'ı Râfizîlerin elinden almak için asker göndermek üzereyiz. Ümîd ederiz ki Allah her iki memleketin alınmasını ihsan eyleye!"

Tarihçi Naîmâ şunları ilâve ediyor:

"Hakikaten her ikisinin de fethi tasavvurdan çıkıp, hakikat olmuştu. Hindliler Kandehâr'ı, pehlivan Padişah IV. Murad da Bağdad'ı almışlardı. Bağdad'ın fetih işi halledilinceye kadar Hind elçisi Musul'da oturtulmuş ve ağırlanmıştı."

Naîmâ Tarihi'nin 5. cildinin 342'nci sahifesinde H 1064 - M 1653 yılı dolaylarını yazarken *"Hind elçisinin gelmesi"* başlığı altında yazdığı sahifelerde Sultan IV. Mehmed'in Seyyid Muhiddin adlı bir elçi ile Hind padişahına mektup ve hediye gönderdiğini söylüyor. Bu sırada Hind Hükümdarı Şah-ı Cihan da Seyyid Hacı Mehmed adlı elçisiyle padişaha mektup ve çok kıymetli hediyeler göndermişti. Elçi bu yılın Receb'i sonlarında İstanbul'a gelmişti. Aynı ayın 23'üncü günü yeniçerilerin ulufeleri dağıtılıyordu. Hind elçisi Divan'a kabul edilmiştir. Elçi mektubuyla beraber getirdiği hediyeleri de padişaha sunmuştu. Hediyeler için 300.000 kuruş tahmin edilmişti. Bunlardan birisi muhteşem bir sorguç idi. Üzerinde büyük bir elmas vardı. Bu elmas Osmanlı Sarayı'nda bulunan elmasların en büyüğü idi. Ayrıca yine mücevheratla süslü bir kılıç ile bir de hançer vardı. Hind elçisi devrinin büyük bir âlimi idi. Şeyhülislâm, vezirler Osmanlı ulemasıyla beraber kendisine ziyafet vermişler, ilmî mubâhaselerde bulunmuşlardı. Elçiye, İstanbul'un gösterilecek yerlerini gezdirdikten sonra Hind hükümdarına yazılan mektupla beraber birçok hediyeler de verilmişti. Bunların arasında zümrüt kabzalı bir hançer, yirmi güzel cariye, eğeri mücevheratla süslenmiş bir at da vardı. Ayrıca elçiye 6.000 altınla bir kürk ve mükemmel eğerli bir at verilmişti. Hind hükümdarına gönderilen atın değeri 90 kese idi. Hind hükümdarlarıyla Osmanlı padişahları arasında böyle sıkı münasebetler vardı. Hind hükümdarlarından gelen kıymetli silahların, kalkanların birçokları Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve Askeri Müze'de muhafaza ediliyor. Askeri Müze'de Hind-Bihar Hükümdarı Muhammed Han'ın miğferi, kolçağı, zırhı, baldırcağı teşhir edilmektedir. Bunların üstlerinde kitabeleri vardır. Bu kitabeleri ben okudum, çözdüm ve ilk defa ilim âlemine tanıtma hizmetini yaptım.

Merâkıd-ı Mu'tebere-i Üsküdar'da kimlerin mezar taşı kitabeleri vardır?

Behçetî İsmail Hakkı Efendi *"Merâkıd-ı Mu'tebere-i Üsküdar"* adlı yazma kitabında Karacaahmed kabristanlarındaki mezar taşı kitabeleri ummânından ancak 517'sini toplamıştır. Çok kuvvetli Arapça ve Farsça bilmediği için bu dillerde yazılmış birçok mühim kitabeleri okuyamadığından atlamış, bazılarının kitabelerini noksan ve hatalı almıştır. Mesela Şair Nedim'in ve anasının mezar taşlarının kitabelerini sökememiştir. Bu bakımdan verdiği mezar taşı kitabeleri (eğer kalmışsa) asıllarıyla karşılaştırıldıktan sonra alınmalıdır. Bunu yazarken onun himmetini, hizmetini küçültmek istemem. Araştırıcıların dikkatini çekmek için ufak bir işarette bulunuyorum.

Behçetî İsmail Hakkı Efendi, Karacaahmed'de gömülü şeyhülislâmların mezar taşı kitabelerini almıştır:

Mehmed Dürrî Münir (şair) 1149[6],
Arif Hikmet 1275,
Mehmed Saadeddin 1283,
Ömer Hüsameddin 1288,
Muhtar 1290,
Bodrûmî Ömer Lütfî 1312,
Mehmed Sahib Molla 1328,

6 Rakamlar Hicrî ölüm yıllarını gösterir.

Kâmil 1344,
Mehmed Esad 1347.

Mezar taşı kitabesi alınan sadrazamlar da şunlardır:

Şehid Hâfız Ahmed Paşa 1036,
Şehid Siyavuş Paşa 1099,
İbrahim Hilmi Paşa 1240,
Ali Paşa 1242,
İbrahim Sârim Paşa 1270.

Karacaahmed'de mezar taşı kitabeleri alınan şu paşalar da gömülüdür:

Kefe Beylerbeyisi İslâm Paşa 1053,
Hanya Fatihi Yusuf Paşa 1055,
Namık Paşa 1310,
Yunan Muharebesi'ne katılan İşkodra Valisi Seyfullah Paşa 1327.

Karacaahmed Mezarlığı'nda şu hattatların da kitabeli mezar taşları vardır:

Şeyhülhattâtîn Amasyalı Hamdullah 927[7],
Halil 1145,
Hamdullah 1174,
Şekerzâde Mehmed 1166,
Hasan Cârullah 1181,
Abdürrahman 1203,
Abdülkadir Hamdi 1210,
Abdürrahman Hilmi 1220,
Süleyman 1255,
Salih 1261,
İbrahim 1267,
İbrahim Rüştü 1267,
Ahmed Hulusi 1290,
Said 1308,
Ali Râsim 1312,
Mehmed Arif 1306,
Ayşe Sıddîka 1241,
Abdullah 1301,
Osman 1230,
İlmî 1304,
Ömer Vasfi 1240.

Behçetî İsmail Hakkı Efendi Karacaahmed'de gömülü şu şairlerin mezar taşı kitabelerini de almıştır:

Nâbî 1124,

7 Kitabe tarihini yanlış almıştır. 927 olması lazımdır.

Lebib 1131,
Nedim Ahmed 1143,
Neylî Ahmed 1164,
İbrahim 1194,
Nâbîzâde Nâzım 1210,
Vâsıf Enderûnî 1260,
Zîver 1290,
Sâtı' 1292,
Âsım Molla 1301,
Mehmed Said 1308,
Hâşim Mehmed Salim 1311,
Senih Recâizâde Celâleddin 1300,
Fodlacızâde Râsim 1312.

Behçetî İsmail Hakkı Efendi Karacaahmed'de gömülü olan şu müneccimlerin mezar taşları kitabelerini de almıştır:

Mehmed 1151,
Hüsnî 1257,
İbrahim Edhem 1285,
Kamus mütercimi Ayıntablı Âsım 1235,
Başnâycı Hacı Ahmed Dede 1195,
Dağıstan Emîri Danyâl Han 1288,
Hindli İsmail Han 1292,

Karacaahmed Mezarlığı'na gömülmüşlerdir. Mezar taşlarının kitabeleri vardır.

Seksen Bir Yıl Önce Üsküdar Mezarlıklarında Gömülü Olan Kitabeli Meşhurlar

Mekteb-i Îdâdî-i Harbî-i Şahâne öğretmenlerinden Kolağası Mehmed Râif Efendi H 1314 - M 1896-97 yılında İstanbul'da Âlem Matbaası'nda *"Mir'ât-ı İstanbul"* adlı bir kitap bastırmıştı. Bu kitabını Behçetî İsmail Hakkı Efendi'den 34 yıl önce hazırlamıştı. Üsküdar'da gömülü olan meşhurlardan 138'inin adlarını sıralamış ve kısaca hâl tercemelerini de vermiştir.

Üsküdar mezarlıklarında ve Karacaahmed Mezarlığı'nda 81 yıl içinde bunun aldığı mezar taşlarından ne kadarının kaybolduğunu tespit edebilmek için listesini buraya alıyorum:

- Şeyh Hamdullah,
- Mustafa Dede,
- Deli Osman,
- İsmail Zühdî,
- Mehmed ibn-i Abdürrahman,
- Mustafa Münif,
- Ahmed Nedim,
- Ahmed Neyli,
- Arif Hikmet,
- Arnavut Ali Ulvî,
- Gebecizâde Mehmed Vasfî,
- Laz Ömer,
- Yakub-i Hindi,
- Kayseriyeli Halil Paşa,
- Dürrizâde Seyyid Mehmed Arif,
- Hüsâmeddin-Celâl Efendi hafidi
- Hasan Paşa-Yemişçi,
- Bıyıklı Ali Paşa,

- Ressam Ömer,
- Seyyid Feyzullah Efendi,
- İmam Derviş Ali,
- İbn-i Yahyâ-es-sûfi,
- Şeyh Abdullah,
- Hüseyin Hibelî,
- Mevlâna Hüseyin Üsküdârî,
- Nâbî Yusuf Ahmed Sâib Paşa-Bülbül,
- Derviş Paşa,
- İbrahim Paşa,
- İslâm Paşa,
- İsmail Paşa-Başıdumanlı,
- İsmail Safa Paşa,
- İsmail Râif Paşa,
- İsmail Paşa-Seyyid,
- İsmail Paşa-Altûnîzâde,
- İsmail Hakkı Paşa,
- Bahrî Mehmed Paşa,
- Ali Râtib Paşa,
- Hakkı Bey,
- Selami Ali Efendi,
- Âsım - Mütercim-i Kamus,
- Ahmed Paşa-Damat,
- Hacı Ahmed Paşa,
- Hâmid Efendi-Hoca,
- Besim Mehmed Paşa,
- Beşir Ağa,
- Bektâş Ağa,
- Tahsin Paşa,
- Celâleddin Mehmed Paşa,
- Hâfız Ahmed Paşa,
- Hasan Tahsin Paşa,
- Hamdi Mehmed Paşa,
- Halil Paşa,
- Recep Paşa,
- Seyyid Mehmed Paşa,
- Süleyman-Koca,
- Tâhir Paşa,
- Abdülkerim Paşa,
- Osman Paşa,
- Ali Paşa-Tellak,
- Ali Paşa-Alu,
- Behçet Mustafa Efendi,
- Tevfik Paşa-Ressam,
- Cemil Hüseyin Paşa,
- Hâfız Ahmed Paşa,
- Hasan Efendi,
- Şerif Hasan Paşa,
- Hüsnî Hüseyin Paşa,
- Hüseyin Hayri Paşa,
- Hüseyin Hâkî Efendi,
- Hamdi Mehmed Paşa,
- Hasan Ağa,
- Hüseyin Said Efendi,
- Hatîce Usta,
- Halil Paşa,
- Hâfız Hayrullah Mehmed Efendi,
- Halil Paşa-Reşid Mehmed Paşa oğlu,
- Derviş Mehmed Paşa,
- Dilâver Paşa,
- Seyyid Derviş Mehmed Efendi,
- Rüstem Ebû Bekir Paşa,
- Hacı Reşid Mehmed Paşa,
- Rüşdî Mehmed Paşa,
- Râif Ali Efendi,
- Râsih Paşa,
- Selim Safa Paşa,
- Hacı Ahmed Paşa,
- Sırrî Mehmed Paşa,
- Selim Mehmed Paşa,
- Süleyman Paşa-Sarı,
- Süleyman Paşa-Arapgirli,
- Süleyman Paşa-Erkân-ı Harb,
- Siyavuş Paşa,
- Zarif Mustafa Paşa,
- İlyas Efendi-Hâfız,
- Edîb Mehmed Emin Efendi,
- Şerif Paşa-Hamal,
- Beşir Ağa-Küçük,
- Sinâneddin Yusuf Paşa,
- İbrahim Baba,
- Akif Mehmed Bey,
- Gâlib Abdülhalim,
- Hanım Kadın,
- Gühnûş Emetullah Sultan,
- Zîbfer Kadın,
- Hacce Ayşe Hanım Sultan,
- Emin Mehmed Efendi,
- Osman Paşa-Damat,
- Osman Paşa,

- Ahmed Efendi-Beyazzâde,
- Hacı Osman Efendi-Bosnalı,
- Osman Efendi-Çorumlu,
- Mahmud Hüdâî,
- Şem'î,
- Râğıb Mehmed Paşa,
- Ruhullah Mehmed Efendi,
- Şükrü Paşa,
- Sâdık Mehmed Efendi,
- İbrahim İffet Efendi,
- İbrahim Paşa-Çorapsız,
- İbrahim Hakkı Paşa,
- Ali Mansûrî Efendi,
- Musa Kâzım Paşa,
- Gazi Yusuf Paşa,
- Rum Mehmed Paşa,
- Sultanzâde Mehmed Paşa,
- Ahmed Muhtar Efendi-
- Turşucuzâde,
- Sun'îzâde Seyyid Mehmed Efendi,
- Yusuf Kâmil Paşa,
- Hacı Osman Nuri Paşa,
- Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi,
- Mehmed Said Efendi,
- Dürrî Şeyh Mehmed Efendi,
- Hüsameddin Ömer Efendi,
- Saadeddin Efendi,
- Saadeddin Mehmed Efendi,
- Şeyh İbrahim Efendi,
- Şeyh Nasûhî[8].

KÜÇÜK ASYA'DA KARACAAHMED

Küçük Asya sahibi Şarl Teksiye, Karacaahmed Mezarlığı hakkında şunları söyler:

"Üsküdar şehri payitahtın etraf-ı sâiresinden pek farklı bir manzara teşkil eden uzun servilerle dolu büyük ölüler meydanı ile sarılmıştır. Asya'da kabristanlardan başka umumi bahçe yoktur[9]. Bu yerler gezi ve toplantı mahalleridir. Müslümanlara göre ölüm Hristiyanların tasavvur ettikleri gibi değildir. Başka bir dünyada yaşama fikri ölümü onlara hazin olmaktan ziyade, endişeli bir şey olarak tanıtmıştır. Asya toprağı bütün Osmanlıların müşterek vatanı olduğundan İstanbul halkının çoğu dedelerinin yattığı yerde bulunmak fikrine kıymet verir ve bağlılık gösterirler. Na'şlarını Üsküdar'a naklettirirler. Bunun için bu büyük mezaristan İstanbul'un başka cihetlerindekiler gibi muhteşem eserlerle ve türbelerle süslenmiş değildir. Evvelce ölünün rütbe ve asaleti mezar taşının tepesindeki sarık şeklinden anlaşılırdı. Fakat şimdi bunun yerine büyük bir zat yahut bir satıcı için de umumiyetle fes şekli konulmaktadır. Kadın mezarlarına basit bir kitabe ile bunun ortasında başı yana sarkmış servi resmi kazılır. Bu resim semâya uçmuş olan ruhun hayalî timsalidir. Ölen adam, kabrine konulduktan sonra ailesi bazen ziyaret ederler. Fakat mezarı ammenin dindar himayesine bekçisiz olarak bıraktıkları gibi tamir ve muhafazasıyla da hiç meşgul olmazlar. Keza Üsküdar Mezarlığı Türklerin İstanbul'da tesis ettikleri bir yer olduğu halde bir asrı doldurmuş belki bir mezara tesadüf olunabilir[10]. Bununla beraber taşların yazıları bir müsteşrikin dikkat ve ehemmiyetini çekecek bir şeydir. Bunlarda gösteriş ve mübalâğadan ârî tarzda izhar edilmiş dinî hisler ve bazılarında Müslümanların sevdiği Arap ve Acem şairlerinden alınmış beytler bulunur[11]."

8 Mîr'ât-ı İstanbul, s. 149, 187.

9 Şarl Teksiye, Türkiye'yi çöküntü devrinin kenarına geldiği zaman görmüştür. Her Türk'ün evi bir bahçe idi. Büyük camilerin avluları birer park halinde idi. Her şehir ve kasabanın ve köyün Hızır İlyas'lık, bayramlık denilen birçok gezi yerleri ve parkları vardı.

10 Şarl Teksiye, Türk ve İslâm tarihini iyi bilmeyen bir seyyahtır. Karacaahmed mezarlıklarında yaşları 3-4 asrı aşmış kitabeli on binlerce mezar taşı vardır. Büyük Türk hattatı Şeyh Hamdullah'ın, Şair Nedim'in ve anasının, Mimarbaşı Kâsım'ın ve 15 kadar şeyhülislâmın mezar taşları örnek olarak gösterilebilir. Ben 40 seneden beri İstanbul mezarlıklarındaki kitabeli taşları, bu arada Karacaahmed mezarlıklarındaki yazıları, nakışları, tezhipleri, serpuşları, altında yatanları bakımından mühim olan mezar taşlarını tespit ettim. Kesimleriyle beraber, bir cilt halinde ayrıca neşredeceğim.

11 Küçük Asya, C. I, s. 148.

ÜSKÜDAR MEZARLIĞI

Neden bilmem, Hristiyan mezarlıklarında duyduğum hüznü Türk mezarlıklarında duymam. Père-Lachaise'e bir ziyaret, bende birkaç gün süren bir melankoli uyandırır; buna karşılık Beyoğlu ve Üsküdar Büyük Ölüler Alanı'nda geçirdiğim uzun saatler, içimde tatlı bir hayale dalmaktan başka hiçbir duygu uyandırmadı.

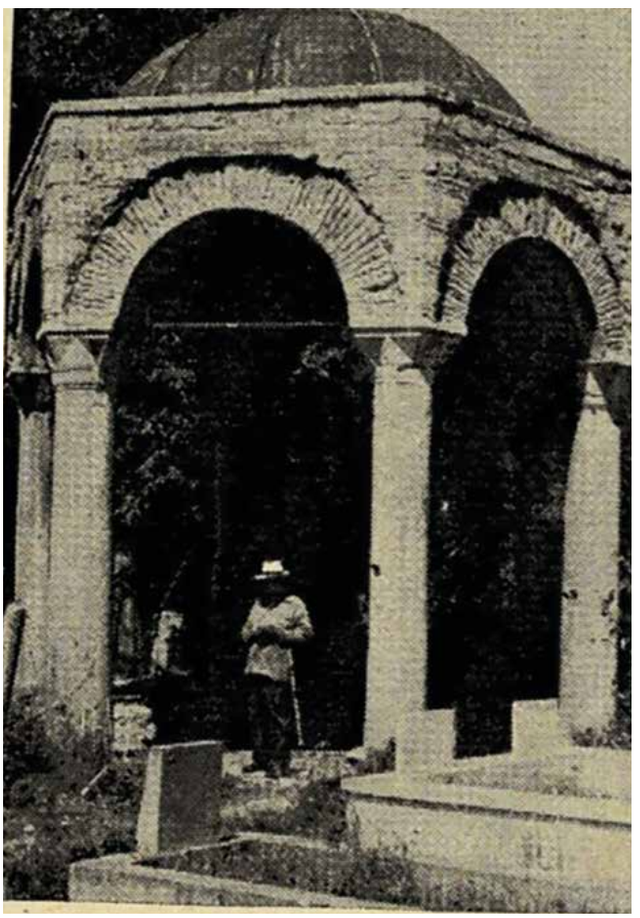

Karacaahmed Mezarlığı'nda At Türbesi denilen türbe

Türk mezarlığındaki bu kayıtsızlığım acaba gökyüzünün güzelliğinden, ışığın parlaklığından, çevrenin romantik sihrinden mi geliyor? Ya da, içgüdünüze siz farkına varmadan fişleyerek, öteki dünyada hiçbir ilişkiniz olmayacak olan başka dinden kimselerin mezarlarına karşı duyduğumuz bir çeşit nefretten mi?

Çok düşündüğüm halde bu sorunu çözemedim; duyduklarını, belki de, sadece *"plastik"*, yani biçim, görünüşten mi geliyor?

Katolik dini, ölümü, Paganizmin ve Müslümanlığın bilmedikleri, korkuyla dolu karanlık bir şiir havasına bürümüştür; mezarlarını, korku ve dehşet verecek biçimlerde tasarlanmış hazin, korkunç motif ve heykellerle giydirmiştir. Oysa ölü küllerinin saklandığı antik ürünler, -vazolar- yapraklar arasında oynaşan zarif ilâhları canlandıran kabartmalarla süslü olduğu gibi Müslüman mezar taşları mavi ve altın renkleriyle yarattığı güzel ağaçlar gölgesinde bir ölü evinden çok ebedî istirahatın birer köşkü gibidirler. Kaç kere o mezarlıklarda, bir mezar kenarında çubuğumu içmişimdir; böyle bir tutum kendi memleketimde büyük saygısızlık bilinir. Oysa benimle toprağın altındaki vücut arasında sadece ince bir mermer tabakası vardı.

Çok kere, en fantastik mehtaplarda, ölü sütunlarının, mezar taşlarının gölgelerde belirdiği saatlerde Pera'nın mezarlığından geçtim. Robertle Diable operasının üçüncü perdesinde görülen Sainte-Rocalie marabetlerine benzeyen bu mezar taşları arasından geçerken kalbimin vuruşlarında en küçük hızlanma belirmedi; oysa bu cesareti, Montmartre Mezarlığı'ndan geçerken kendimde bulamazdım; gezici hayatımda böylesine hayali değil, gerçek korku anlarını yüz kere yaşamış olmama karşılık, Montmarte Mezarlığı'ndan ancak dehşete kapılarak, sırtımda soğuk terlerle, en ufak gürültüden irkilerek geçebilirdim. Ama, Doğu'da ölüm öylesine bir yakınlıkta hayatla karışır ki, hiçbir şekilde korkusu duyulmaz o ölümün. Üstlerinde kahve içilen, çubuk tüttürülen ölüler hiçbir zaman hayal haline gelip korkutmazlar kişiyi. Bunu bildiğim için, haykıran dervişlerin töreninden çıktıktan sonra Üsküdar Mezarlığı'nı gezme teklifini kabul ettim. Doğu'nun en büyük, en kalabalık ve semt olarak en güzel mezarlığı olan burasını gezmekle az önce seyretmiş olduğum dehşet verici bir hayli iğrenç sahnelerin etkisinden kurtulmuş olacaktım.

Burası, yüksekçe ve geniş bir set üstüne kurulu kocaman bir servi ormanı; bir fersahtan

geniş alan, geniş yollarla ayrılmıştır ve her yandan mezar taşları yükselmektedir. Kuzey memleketlerinde servi denilen o incecik dallara bakanlar, mezar dostu bu ağacın daha sıcak iklimlerde ne derece güzelleşip geliştiğini tasavvur edemezler. Mezar dostu bu ağaç, Doğu'da hiçbir karanlık düşünce uyandırmadığı ve mezarlıkları süslediği gibi bahçeleri de süsler.

Yaşlandıkça, servinin gövdesinde, katedrallerdeki Gotik sütuncukların işlemelerine benzeyen damarlar belirir; aşınan kabukları gri renklere bürünür, dalları, kâh kalın ve sık, kâh daha aralıklı kütleler halinde dağılan yaprakların piramit biçiminde yukarıya doğru yükselmesine engel olmadan ilginç ve beklenmedik biçimler alırlar. Kıvrıntılı, dışarıya fırlamış servi kökleri yol kenarlarındaki topraklara, avını yakalamış kartal pençeleri gibi takılıdır. Bu kökler kimi zaman, deliklerine yarı yarıya girmiş iri yılanlara benzerler.

Servinin sağlam, koyu yeşilliği güneşin yakıcı ışıkların altında solmaz ve gökyüzünün koyu mavisi üstündeki belirtisini muhafaza eder. Hiçbir ağaç, servi kadar hem haşmetli, hem de ağırbaşlı görünüşe sahip değildir. İtalyan villalarının mimari üslûbuna harikulade bir şekilde uymakta, sivri uçların minarelerin beyaz sütunlarıyla barıştırmaktadır. Bu ağacın biteviyeliği, birbirine fazla benzerliği, genel düzenini bozmaz ve ressamlar, onda görülen değişik biçimlerle ilgilenirler. Servi kümelerinin esmer renkleriyle tepelerinin üstünde gerilişi Türk ahşap evlerinin pırıltılı renklerine güzel bir fon kurar.

Daha önce, Alhambra bahçelerinde, İstanbul'da artmış ve doyurulmuş bulunan bir servi sevgisi beni sarmıştı. Özellikle iki servi var ki, biçimleri ölümsüzlükle anılarıma hakk edilmiş bulunuyorlar. Grenade-Gırnata adını duyar duymaz onların, eski Arap krallarının eski sarayının kırmızı duvarları üstünden fışkırmaları hayalimde belirir, ne derin bir zevkle onları görürdüm, onlar ki, her halde bu duvarla yaşıttılar.

Yaprakların, göklere doğru uzanmış

Siyah nefesleri .....

Kartal avcısı Romero, ya da koşumu, süsler ve çıngıraklarla örtülü bir katıra binmiş Lanza ile Alpujarras bölgesinden dönerken, bu servileri ne büyük bir zevkle görürdüm.

Ama Marilhat, Decamps ve Jadin gibi ressamlara modellik edecek kadar güzel Üsküdar'ın servilerine dönelim. Her mezarın yanına bir servi dikilir; ayakta her servi, yatmış bir ölüyü temsil eder. İnsan ölülerinin beslediği bu gübre, toprağı hareketlendirdiğinden buradaki ağaç ve yeşillikler hızla gelişir; her gün kazılan yeni çukurlar ölüm ormanının enine boyuna artmasıyla sonuçlanır. Paris mezarlıklarını düzenli bir program gereğince kesilen ormana benzeten, geçici toprak kiralamaları ve arsa geri alınmaları sistemini Türkler bilmez ve uygulamazlar. Türkler, *"Ölüm ekonomisi"* biliminden haberli değildirler, bizler gibi: zengin ya da yoksul her ölü, bir kere son yatağına yatırılınca mahşer gününün Sûr'u çalıncaya kadar orada yatar ve insan elleri uykusunda onu rahatsız etmez.

Yaşayan şehrin yanındaki ölüler şehri çok genişler ve onu dolduran sessiz sakinleri hiçbir zaman göç etmezler. Marmara'nın tükenmez ocakları bu dilsiz vatandaşların her birine, adını ve şanını bildiren mermer sütunu sağlar. Bir tabut ne kadar az yer kaplasa, mezarlar birbirine ne kadar yakın bulunsa, ölüler şehri yaşayanlar şehrinden daha geniş bir alanı kaplar; Bizans'ın Fatih Sultan Mehmed tarafından alındığı zamandan beri

hayata göz yummuş milyonlarca ölü burada yatar. Her şeyi, hatta sonsuzluğu mahveden zaman, mezar taşlarını yıkmasa, külah ve sarıklarını koparmasa, sessiz mezarcılar olan yılların tozu o kopuk, o parçalanmış mezarları yavaş yavaş örtmese, o mezarları hesaplayan sabırlı bir istatistikçi Rum İmparatorluğu'nun düşüş yılı olan 1453'ten bu yana İstanbul'un nüfusunu hesaplayabilir.

Her yerde başlangıç biçimlerine dönmeye çalışan tabiatın müdahalesi olmasa, Türkiye İmparatorluğu, az zamanda ölülerin canlıları kovduğu uçsuz bucaksız bir mezarlık olur.

İlkin iki kocaman koyu yeşil perdesiyle ölüm kokan, kişide hayallerdir[12]. Çok kere çakal ve köpeklerin genişlettikleri bu delik mezarın bodrum penceresi, bu dünyanın öteki dünyayı seyredebileceği küçük hava deliği gibidir.

Nereye gideceğimi kesin olarak bilmeden yürüye yürüye mezarlığın en eski, dolayısıyla da daha bakımsız bir bölümüne varmıştık. Dengelerini kaybetmiş olan mezar taşları sağa sola eğilmişlerdi. Çoğu bu kadar uzun zaman ayakta kalmış olmaktan yorulmuş gibi yere yatmış, artık hiç kimsenin hatırlamadığı, zamanla silinmiş bir çukuru işaret etmeyi sanki gereksiz bulmuşlardı. Tabutların yıkılışlarından, ya da yağmur sularından karışmış olan toprak mezarın gizliliğini eskisi gibi sağlayamıyordu. Hemen hemen her adımda ayağım bir çene kemiği, bir bel kemiği parçasına, bir kaburgaya, bir uyluk kemiği başına çarpıyordu. Ara sıra, kısa ve seyrek otlar arasından fildişi gibi beyaz, bir devekuşu yumurtası gibi yuvarlak ve cilalı, acayip bir çıkıntı görüyordum. Bu, toprağın hemen yanında bir ölü kafasıydı. Saygılı ve dindar eller karmakarışık olmuş, çukurlar içine topraktan fırlamış kemik parçaları sessiz yolların kenarında taş parçaları gibi yuvarlanıyordu.

Birden garip, korkutucu bir merak beni sardı. Demin sözünü ettiğim deliklerden birinden bakarak ölümün sırrına erişmek, ölüyü yattığı yerde görmek merakı, hiçliği açık bu pencerelerden birine eğildim ve rahatlıkla, giysilerinden sıyrılmış beşer tozunu görebildim. Sarı, renksiz, sırıtan, çukur gözlü, parçalanmış çene kemikleriyle ölü kafasını, göğsünün zayıf kafesini, onu kaplayan siyah birikintiyi, üstüne düşmüş kol kemiğini görüyordum. Gerisi gölgede ve toprak içinde kayboluyordu. Bu uyuyan ölüler çok rahat görünüyordu ve bu görüntü, beklediğim gibi beni korkutmak şöyle dursun, bana rahatlık bile verdi. Gerçekten, burada kireç fosfatından başka bir şey artık kalmamıştı ve ruh duman gibi havada karıştıktan sonra toprak, yeni yeni kombinezonlar hazırlamak üzere kendi elemanlarını yavaş yavaş geri alıyordu.

Eskiden, Père-Lachaise Mezarlığı'nda *"Ölüm Komedisi"* konusunda hayallere dalmıştım ama bu şiirimin tek mısraını Üsküdar Mezarlığı'nda yazamazdım. Bu rahat, sessiz servilerin gölgesinde bir insan kafatası beni bir taş parçası görmüş kadar duygusuz bırakıyordu; ölümden Hristiyanca korktum ve ölüm ve mezar üstündeki Katolikçe incelemelerime karşılık Doğu'nun her şeyi kadere bırakan rahatlığı, isteğimin dışında beni sarmıştı. Üstüne eğildim ve sorduğum bu ölü tozlarının hiçbiri beni cevaplandırmadı. Her yerde sessizlik, dinlenme, unutma ve kutsal ana Cybèle'in koynunda rüyasız bir uyku. Bütün bu açık tabutlara kulağımı ne kadar verdiysem, ağını ören böceklerden başka hiçbir gürültü duymadım. Yan yatmış bu uykudakilerin hiçbiri orada bulunuşumdan rahatsız olarak, bana dönmemişti. Sakin, rahat, hemen hemen bir gülümseme içinde, mermerden

12 Müslüman mezarlarında böyle bir şey yoktur, suludur.

atlayarak, insan kalıntıları üstünde yürüyerek gezintime devam ediyordum; bir gün gelip böyle benim gibi gezen birinin ayağının boş bir kupa gibi çukur, ses veren kafatasıma çarpacağı günü korkmadan düşünebiliyordum.

Arkadaşlarıma dönmüştüm ve mezarlığın çok yeni bir bölümünden geçiyorduk. Ölümün de modaları var; geçtiğimiz yerde gömülü olanlar hep soylu kişilerdi ve mezarları son zevke göre düzenlenmişti.

Ama ben, kendi hesabıma, mermere mermerinden Kur'an âyetleri altın harflerle bezenmiş sarıklı mezar taşını daha çok sevdim.

Mezarlıktan çıkan yol, Haydarpaşa denilen büyük ovaya varır; burası, Üsküdar ile Kadıköy arasında, bu köye yakın koskoca kışlalar yanında bir talim yerine benzer. Kırık mezar taşlarından yapılı iki duvar, yolun iki yanından tümsekleri desteklemekte, üç dört ayak yüksekliğinde bir taraça teşkil etmekte idi. Buradan görünüm çok iç açıcıydı, sanki canlı çiçeklerle bezenmiş bir bahçeye bakıyordum.

Orada burada, bir zenci harem ağası bekçiliğinde, beş altı kadınlık guruplar ağaç bölgelerinde dinleniyorlardı. Onları buraya getiren arabaların yanında, kümelenmiş olan bu kadınlar, Decamps'ın ya da Diaz'ın bir tablosuna sanki poz veriyorlardı. İri, gri renkteki öküzler rahat geviş getiriyor, sinekleri kovmak için, iple kuyruklarına bağlı boyunduruklarını süsleyen püskülleri sallıyorlardı; ağırbaşlı duruşları, çelik plakalarla süslü alınlarıyla bu güzel hayvanlar Mithra, ya da Zoroastre'nin papazlarına benziyorlardı.

Kar suyu, şerbet, üzüm ve kiraz satıcıları bir guruptan ötekine koşarak, Rum ve Ermenilere mallarını teklif ediyor, gözümün önündeki tabloyu daha da hareketlendiriyorlardı. Bu satıcılardan, dilim dilim kesilmiş kavun ve karpuz satıcıları da vardı.

Güzel atlara binmiş süvariler arabaların ötesinde, her halde meçhul bir güzel şerefine atlarını şahlandırıyorlardı; Necif, Hicaz ve Kürdistan'dan gelme halis kan atlar, uzun, yumuşak yelelerini gururla sallıyor ve hayranlıkla seyredildiklerinden emin, parlak taşlarla bezenmiş eyer örtülerini hareketleriyle pırıldatıyorlardı. Kimi zaman, at üstündeki sırtını çevirince güzel, zarif bir baş, bir talikanın penceresinden dışarı sarkıp bakıyordu.

Güneş ufka iniyordu; zihnim hayal dolu, içim anlaşılmaz isteklerle kaplı, Üsküdar yolunu tuttum. Hristiyan Rum olduğu ve Ramazan yasağına uymak zorunda olmadığı için çubuğunu tüttüren ve kahvesini içen kayıkçım beni orada sabırla bekliyordu[13].

LAMARTİN'DE (LAMARTINE) ÜSKÜDAR VE KARACAAHMED MEZARLIĞI

Tarlaların yanları ağaç kümeleri ile çevrili iken kırmızı boyalı evler oraya buraya serpilmişti. Uçurumların, hendeklerin kenarları yeşillikler, ceviz ağaçlarıyla bezenmiş, ağaçların sarkan dalları sulara uzanmıştı. Daha uzakta tepeler yükseliyor, yeşil kıyılar halinde inerek büyük bir şehri barındıran bir burun halinde denize ilerliyordu; bu Üsküdar'dı. Birer kral şatosuna benzeyen büyük ve beyaz kışlaları, göz kamaştıran minarelerle çevrili camileri, rıhtımları, evlerle örtülü koyları, çarşıları, kayıkları ile Üsküdar. Köy, gölgelik yerler,

13 Thèophile Gautier, İstanbul.

kameriyeler ve çınarlar altında idi; koyu ve derin bir servi ormanı Üsküdar'ın üstünde uzanıyor, servilerin dalları arasında, uğursuz ve korkunç bir parıltı ile Türk mezarlıklarının sayısız beyaz anıtları parlıyordu. Üsküdar Burnu'nun bitiminde, küçücük bir ada üstünde bir çeşit Türk mezarı vardı ki, buna *"Genç Kızın Mezarı"* denilirdi[14]; ötesinde, iki yanı sıkıştırılmış bir nehir gibi Boğaziçi açılıyordu; iki yanının birbirini cevaplandıran koyu dağları, kayalıkları, girişli çıkışlı açıları, uçurumları, ormanları arasında Boğaz suları kaçıyor gibi idiler. Kıyılarda, gözün alabildiği uzaklıklara kadar serilen ardı sıra dizili köyler, demir atmış ya da yelken açmış gemiler, ağaç gölgelikleri altında küçük limanlar, oraya buraya serpiştirilmiş evler, denize açılmış gül bahçeleriyle büyük saraylar vardı[15].

KANDİLLİ MEZARLIĞI

Kandilli ile Vaniköyü arasında Kandilli Kız Lisesi'nin altında, yolun kenarında bir mezarlık vardır. Çok güzel mezar taşları bulunan bu kabristanda şu ölülerin mezar taşlarını gördüm:

H 1263 - M 1846'da ölen Vaniköyü İmamı Hacı Osman'ın oğlu Sadeddin Efendi.

H 1246'da ölen Hanya Kadısı ve Kemankeş (okçu) Hacı Hüseyin Hamid,

H 1177'de ölen Fizî Beyoğlu Hâfız Selim,

H 1246'da ölen köşk bekçisi Süleyman Ağa,

H 1238'de ölen saray kadınları kalfalarından Hüsnifer Kalfa,

H 1263'te ölen Saliha Sultan'ın hazinedarı Fatıma Usta,

H 1271'de ölen Kapudan-ı derya Halil Rıfat Bey'in kethüdası Kemal Efendi'nin halası Güllü Hanım,

H 1210'da ölen Kethüda Seyyid Efendi'nin karısı Esma Hanım, (Bunun taşı müzelik bir tarih yadigârıdır.)

KANDİLLİ MEZARLIĞI
Recâizâde'nin ve oğulları Nijad'ın ve Emced'in Mezarları

Bu mezarlık Kandilli'de Kandilli Mezarlık Sokağı'nda, Anadolu Hisarı'na, Küçüksu Kasrı'na ve Çayır'a bakan hâkim bir tepenin yamacındadır. Kabirler set ve sofa halindedir. Servileri yaz kış turistleri çeker. Doğusundan, yol aşırı sarayın solunda, denize dökülen Küçüksu Deresi akar. Burada birçok meşhurların kabirleri vardır. Edip ve Şair Recâizâde Mahmud Ekrem Bey'in mezarı buradadır.

Çok güzel hazırlanmış, altı bir kaya parçası şeklinde yapılan mezar taşının üstünde hilâl içinde *"Allah"* Celâl lâfzının altında rik'a ile oyma halinde şunlar okunur:

"Hey'et-i A'yân a'zâsından esbak Maârif-i Umûmiye Nâzırı Recâizâde Mahmud Ekrem'in kabridir. Bi-hürmeti'l-Fâtiha."

Tevellüdü 1263, irtihali 18 Kânûnısâni 1329.

14 Çevirenin notu: Kız Kulesi.

15 Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları, s. 70-71.

Taşın daha altında dört satır halinde şu manzume kazılmıştır:

Nijadım derdi ağlardı
Figanı ruhu dağlardı
Süyl-i eski çağlardı
Bugün vusliyle hurremdir.

Recâizâde Mahmud Ekrem Bey, R 1263 - M 1847'de doğmuş; 18 Kânûnsâni 1329 (18 Ocak 1913) tarihinde, 66 yaşında ölmüştür. Kuzey yanında oğlu Nijad'ın mezarı vardır. Muhteşem mermer taşının üstünde kırık bir dal kabartması yanında rik'a ile şunlar okunur:

"Recâizâde Ekrem'in dâr-ı dünyaya 15 yıl 6 ay misafir olan sevgili Nijad'ı o cevher-i kemyab-ı fıtrat işte burada medfundur.

Tulûu 11 Za sene 1301, 19 Ağustos 1300, ufûlü 29, L 1317 ve 17 Şubat 1315."

Nijad, 11 Zilhicce 1301 ve 19 Ağustos 1300 ve M 1885 tarihinde ölmüştür. Kitabesine göre Nijad, 15 yıl 6 ay yaşamıştır.

Türk edebiyat tarihinin renkli bir siması ve büyük bir şairi olan Recâizâde Ekrem Bey İstanbul'da doğmuştur.

"Babası Recâi Mehmed, dedesi Ahmed Nureddin Efendi'dir. Recâi Efendi H 1218 - M 1803 yılında ölmüştür. Recâi Efendi Takvim Nazırlığı, Meclis-i Vâlâ üyeliği yapmış, H 1276 - M 1859 yılında ölmüştür. Eyüb'de Küçük Emin Efendi'nin yanında gömülüdür. Süreyya Bey hal tercümesi yazarken şair, edîb, kâtip, bî-nazîr idi. Mahdumları Ekrem Beyefendi dahî eâzım-ı üdebâ-yı Osmaniye'dendir.

Diğer mahdumları Celâl ve Muzaffer beylerdir ki vefat eylemişlerdir[16]." diyor.

Mahmud Ekrem Bey çok iyi bir tahsil görmüştü. Fransızca bilirdi. Midhat Paşa, Devlet Şûrası Reisi iken onu 25 yaşında Devlet Şûrası azâlığına getirmişti. 1908 II. Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra, evvela evkâf, sonra maarif nazırı, daha sonra âyan üyesi olmuştu. Devri ona *"üstâd"* lakabını vermişti. Manzum ve mensur birçok eserleri vardır. En mühim eseri yanına gömülen oğlu Nijad için yazdığı *"Nijad Ekrem"* adlı iki ciltlik eseridir. Gazeteci arkadaşım, kıymetli muharrir ve edîb Ercüment Ekrem Talû onun mânâ kıymetlerine varis olmuş bir oğluydu. Allah rahmet eylesin.

Nijad Ekrem'in mezarından sonraki üstünde 22 satır manzum kitabe bulunan mezar taşı, Recâizâde'nin oğlu Sun'ullah Emced'indir. 19 Kânûnsani 1306'da (M 1890) ölmüştür.

Bu aile kabri güzel bir demir parmaklıkla çevrilmiş, ölülerin baş taraflarında Kur'an okumak için demir oturacak yerler yapılmıştır. Ben 25 Mayıs 1975'te kabristanda bu hazireyi uzun bir araştırmadan sonra buldum. Otlar, çalılar, çöpler hazireyi kapatmış, görünmez hale girmişti. Karşısındaki Çağlayan Gazinosu'nun sahibi Ali Kemal Bey'in getirdiği iskemle ve merdivenle içeriye girebildik. Daha sonra da temizlettik.

Buraya Kafkasya'dan gelen ve yarım asır Üstad Ekrem'in ailesine hizmet eden R 1331

16 Sicill-i Osmânî, C. 2, s. 270.

- M 1910 yılında ölen Safiye Civan Kalfa ile yine o aileye hizmet ederken 16 yaşında R 1318 - M 1901 yılında ölen Safiye Belmâ'nın mezar taşları vardır. Kabristanın önünde Boğaz'a dökülen Küçüksu tâ Alemdağı'ndan, iki suyun karışmasından doğar. 65 kilometre kadar uzaklıktadır. Denizden 1 kilometrelik kısmının iki tarafında ağaçlar, sebze bahçeleri vardır.

KÜÇÜK MEZARLIK

Bu mezarlık Bulgurlu köyünde, asfaltın kenarındadır. Yazıları, serpuşları bakımından kıymetli mezar taşları vardır. Enderûn-ı Hümâyûn Hazine Vekili Küçük Beşir Ağa'nın bağcısı büyük koğuşlulardan H 1240 yılında ölen Bilâl Ağa'nın, Şehzâde müezzinlerinden H 1167 yılında ölen Rüstem Paşa Türbedârı Mehmed Efendi'nin mezar taşları pek kıymetli tarih bergüzârlarıdır.

İNGİLİZ MEZARLIĞI

Bu mezarlık,

Haydarpaşa'nın solunda, Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'nin önünde, tatlı bir yamaçta, yaradılışın düz bir setti üzerindedir. 30 dönümlük bir sahayı kaplar. Mezarlık tarihî Kavak-Bağdad Kasrı'nın geniş bahçesinin bir kısmı üzerine Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı Haydarpaşa Kasrı'nın ve hastahânenin önüne kurulmuştur. Topkapı Sarayı'na, Marmara'ya hâkim, güzel havalı, güzel manzaralı bir yerdir. Bakımlı, yaşlı fıstık ağaçları, serviler, çamlar, dişbudak ağaçları burasını bir orman haline getirmiştir. Gülleriyle, çiçekleriyle, tarlalarıyla, ayrı ayrı sanat değeri olan abide mahiyetindeki, yere yatık, dik, heykelli, heykelsiz kitabeli mezar taşlarıyla, ortada yükselen abidesiyle, burasının müstesna ve çok çekici bir görünüşü vardır. Burası bir ahiret yolculuğu istasyonundan ziyade, canlara can katan ıtırlı havasıyla, insanın içini dolduran güzel kokularıyla, manzarasıyla bir gezi yerine benzer.

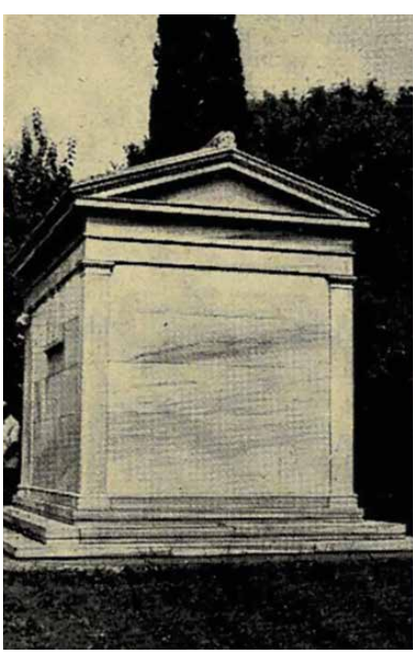

Bir mezar taşı

İngiliz Mezarlığı'nda bir Macar kahramanının mezar taşı

Mezarlık kurulalıdan beri tutulan defterinden öğrenildiğine göre buraya 16.000 kadar ölü gömülmüştür. Sultan Abdülmecid zamanında Ruslarla savaşırken müttefikimiz olan İngilizlerin askerlerinin ölülerine tahsis edilen bu mezarlığın birisi Ziraî Donatım Kuruluşu tarafına, birisi Haydarpaşa Köprüsü başına açılan iki kapısı vardır. Birinci kapıdan girince geniş sahanın solunda, yığma halinde bir sütun vardır. Altı granit kesme ile üst kısmı yine kesme som mermerle yapılan abidenin granit gailesinin dört köşesinde Hristiyanlarca meleği tasvir ettiği kabul edilen kanatlı birer kız heykeli vardır. Bunun üst kısmındaki dört cephenin üçünde som mermere kazılmış İngilizce, birisinde de Arapça kitabe okunur.

İngiliz Mezarlığı

İngiliz Mezarlığı'nda Hintli Müslüman bir İngiliz askerinin mezar kitabesi

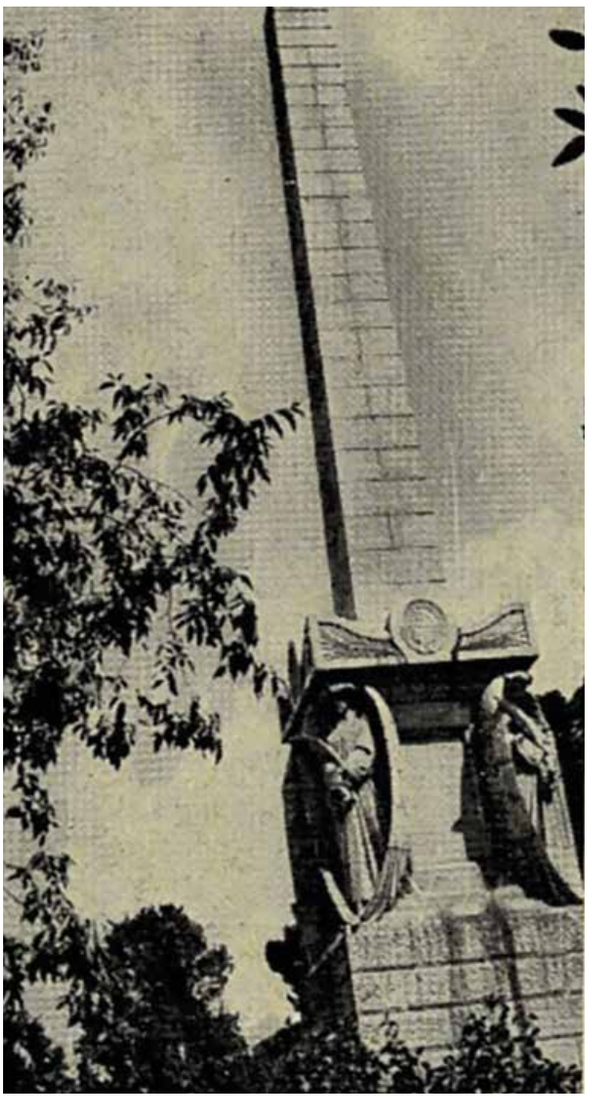

İngiliz Mezarlığı abidesi

Abide, İngiliz Kraliçesi Victoria adına yapılmıştır. Arapça yüzünde M 1854 (H 1271), M 1855 (H 1272), M 1856 (H 1273) yılları, İngilizce yüzlerde de M 1851 (H 1268), M 1855 (H 1272), M 1856 (H 1273) ve M 1857 (H 1274) tarihleri okunuyor. Bu tarihler Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığı zamanına rastlar. Ruslara karşı Kırım'da açtığımız savaşta müttefikimiz olan İngiltere'nin askerlerinin İstanbul'da kalanlarının hastalarına ve Kırım'dan vapurlarla getirilen yaralı subaylarının tedavisi için hastahânenin yanındaki Sultan Mahmud Kasrı, erlerine de aynı padişahın burada yaptırdığı kışlası tahsis edilmiştir. Bu sırada korkunç bir kolera salgını başlamıştı. Bu hastahânelerde, İstanbul'daki karargâhlarında ölen İngiliz askerlerinin subayları ve erleri buraya gömülmüşlerdir. 6.000 kişi ölmüştü. Bunlar mezarlığın Haydarpaşa Köprüsü tarafındaki *"Koleralı Ölüler"* kısmına toplu bir halde gömülerek, üzerlerine kireç dökülmüştür. İngilizler İstanbul'dan ayrılırlarken bu hastahâneyi ve Sultan Mahmud Kasrı'nı yakmışlardır. Sultan Abdülmecid, H 1261 - M 1845 yılında buraya Haydarpaşa Askeri Hastahânesi'ni yaptırmıştır[17].

İngiliz askerleri bu hastahânelerde tedavi edilince Florence Nightingale burada hemşirelik yapmıştır. Bazı kaynakların bu hemşirenin bu günkü Selimiye Kışlası'nın bir kulesinde kaldığı hakkında verdikleri bilgi tamamen hatalıdır. Çünkü Selimiye Kışlası'nın bu kısmı ve kuleler H 1269 - M 1852 yılında yapılmıştır

Mezarlık abidesinin kaidesinin deniz tarafındaki yüzüne İngiltere Kraliçesi Elizabet, Türkiye'yi ziyaret ettiği sırada buraya, Florence Nightingale'in 1956 yılında buradaki hemşireliğinin 100. yılı dolması münasebetiyle bir levha asılmıştır. Levhanın kenarlarında Kraliçe Victoria'nın kabartma resimleri vardır.

Buraya İstanbul'da ölen sivil İngilizler, Macarlar, Polonyalılar, Amerikalılar da gömülmüşlerdir.

Macar İstiklâl Savaşı kahramanlarından 1856 yılında ölen Guyon Richard'ın mezarı da vardır. Taşının üstüne sonradan şu kitabe kazılmıştır:

"İstiklâl Mücâhidi Guyon Richard'ın ölümünün 100. yıldönümünü hatırlamak için Macar Halk Cumhuriyeti tarafından vaz' edilmiştir 1856 -1956."

Mezarlıkta som mermerden yapılmış, bodrum katlı muhteşem bir türbe vardır. Orta katında bulunan kıymetli bir Meryem Ana heykelini hırsızlar penceresinin demirini kırarak çalmışlardır. Üstündeki Latince kitabeden öğrendiğimize göre burada 19 Mart 1908 tarihinde ölen İngiltere kralının Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki elçisi Nikolaus Rodesicus Conot gömülüdür.

17 Kitabımızın "Hastahâneler" bölümüne bakılsın.

İngiliz Mezarlığı'nda bir mezar abidesi

İngiliz Mezarlığı'nda bir mezar

İngiliz Mezarlığı'nda meşhur
Türkolog Ross'un mezar taşı

İngiliz Mezarlığı'nda bir İngiliz askerinin
mezar kitabesi (budist)

Hacıosman Bayırı'ndaki 1910'la 1940 yılı arasında ölen İngilizlerin gömüldükleri mezarlık kaldırıldığı için oradaki ölülerin kemikleri ve mezar taşları da buraya nakledilmişlerdir. Birinci Cihan Harbi'nden sonra mütareke yıllarında İstanbul'u işgal eden İngilizlerin askerlerinden ölenler de buraya gömülmüşlerdir. Bunların arasında Müslüman Hint askerleri vardır. Bunların mezar taşlarına eski harflerimizle *"Bismillâhirrahmânirrahıym"*, *"Hüvelgafur"*, *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciun"* kazılmıştır. Biz burada 48 kadar Müslüman mezarı saydık. Bunların çoğu Pencaplıdır. Bazılarının isimleri şunlardır:

Aşçı İbrahim Han,
Fazıl-ı İlâhi,
İbrahim Han,
Kulâbüddin,
Karam-ı İlâhi,
Ali Buks,
Fazıl-ı Dil.

Burada gömülü Müslümanların isimleri ölüm tarihleriyle beraber ayrıca mermer levhalara kazılmıştır. Burada bir mezar taşının üstünde Farsça şu mânâya gelen iki mısra vardır:

چون عمر بسر رسید چه بغداد چه بلخ
پمیانه چوپرسود چه شیرین وچه تلخ

Ömür Bağdad'da, Belh'de sona erdi
Kadeh gâh tatlı, gâh acı ile doldu

Bunun altında da eski harflerimizle yazılmış bir mısra vardır:

اونه یارم دوکا عمر بود

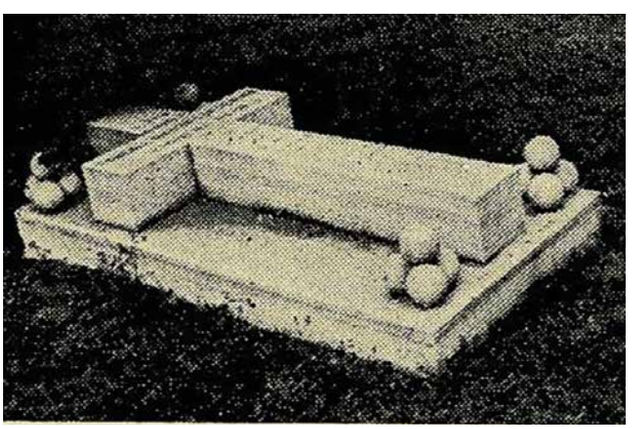
Bir İngiliz mezar taşı

Bu taş, 20 Eylül 1940 yılında ölen, dünya çapında meşhur İngiliz Türkoloğu Sir Deison Koss'undur. Karısı 16 Nisan 1940 yılında ölen Doka Lady Ross'un mezarı da buradadır. Taşları müşterektir.

Bu Türkolog, Tarih-i Reşîdi'yi İngilizceye çevirmiştir. 1896 yılında Londra'da basılmıştır. Türkiye'de tertiplenen dil kurultaylarına katılmıştır.

Zeki Velidi merhumdan öğrenildiğine göre bu âlim, Viyana'da verdiği bir konferansta *"Türkçeyi kimse yıkamamıştı, yeni harfler yıkmıştır"* demiştir.

Mezarlığın Mehmed Çetin ve Recep adında iki Müslüman Türk bakıcısı vardır. Bu mezarlık Çanakkale'deki İngiliz Mezarlıkları Müdürlüğü'ne bağlıdır. Bakıcılar ikişer bin lira aylık alırlar. Birisinin lojmanı vardır. Ayda 4.000 lira ile 30 dönümlük mezarlık imrenilecek ve ibret alınacak bir mükemmelliktedir. Çok temizdir, çok muntazamdır. Müttefik olarak bir misafir gibi şehrimizde ölen İngilizlerin bu mezarlığı İstanbul Mezarlıklar Müdürlüğü'ne ders alacak bir örnek olmalıdır. Belediye Başkanı Ahmed İsvan'ı,

Mezarlıklar Müdürü'nü, Valiyi, Şehir Meclisi üyelerini, Turizm ve Kültür Bakanlarını, Müzeler Umum Müdürü'nü, Anıtlar Yüksek Kurulu üyelerini buraya davet ediyorum. Az masrafla mezarlık nasıl iyi muhafaza edilebilirmiş, öğrensinler. Sonra Türkiye'nin Peygamber toprağı denilen Üsküdar'daki en büyük mezarlığı Karacaahmed Mezarlığı'na uğrasınlar. Yazıları, nakışları, süsleri bakımından eşsiz birer abide olan mezar taşlarımızın harıl harıl nasıl kırıldığını, yok olduğunu görsünler. Yurdun tapu senedi olan kabristanlarımızın bu korkunç ve tüyler ürperten hallerine bir son verilmesi çaresini arasınlar. İstanbul Belediye Başkanı Sayın Ahmed İsvan, bizim müracaatımız üzerine kendisi bir müze olan Karacaahmed Mezarlığı'nı bir Türk Mezarlığı Müzesi haline getirtmek için 1975 yılı bütçesine 3.000.000 lira koydurmuştur. Bu paranın çar çur yapılmadan yerine sarf edilmesi lazımdır. Bizansperestler bu parayı Karacaahmed Mezarlığı'na sarf ettirmemek için ellerinden geleni yapıyorlar.

Bunların arasında Abideler Yüksek Kurulu'na mensup olanlar da vardır.

Karacaahmed Mezarlığı'na yeni harflerle yazılmış mezar taşları da konduğu için burası müze olamazmış şeklinde fetva veren kötü kasıtlı Bizansçıların bulunduğu anlaşılmıştır.

Hazirelerde, türbelerde, türbe avlularında mezar taşı hırsızlarının ve tahripçilerinin giremedikleri yerlerdeki kıymetli mezar taşları, asırlar boyu yaradılışın yağmuru, karı, sıcağı, soğuğu, donu ve borası altında yosunlanmış, nakışları, yazıları okunamaz bir hale gelmiştir. Kabristanlarımızdakiler de böyle. İngilizler bunları iyi muhafaza etmek için bir formül bulmuşlardır. Bir teneke suya, bir litre bundan eklenerek taşlara püskürtülen bu ilaç taşların üstündeki bütün yosunları, kirleri ve pasları, yazılarına, nakışlarına ve süslerine zarar vermeden yok ediyor ve beş sene böyle kalmasını sağlıyormuş. Bizim Mezarlıklar Umum Müdürlüğü bu ilacı getirtmeli, burada yapılması mümkünse yaptırtmalıdır. Kıymetli mezar taşlarımız ancak bununla temizlenebilir.

BAĞLARBAŞI'NDAKİ ERMENİ, RUM VE YAHUDİ MEZARLIKLARI

Bağlarbaşı'nda araları dikenli telle ayrılmış dört Hristiyan ve Musevi Kabristanı vardır. Bunların yeknesak kapıları 1884'le 1887 yılları arasında yapılmıştır. Mezarlıklar daha eski olduğu halde bu yıllarda avlu içine alınmış ve kapıları yenilenmiştir. En büyüğü ve en bakımlısı köşedeki bir numaralı Ermeni Mezarlığı'dır. Bu mezarlığın yerini alan ve kuran Adam isminde bir Ermeni taciridir. Kendisi 1718 yılında ölmüş ve buraya gömülmüştür. Bu mezarlıkların yeri geniş bir bahçe ve sebzelik imiş. Adam'ın atları bir gün bahçeye girmiş ve sebzeleri çiğnemiş, bozmuş, sahibi çıkışmış, davacı olmuş. Adam sormuş:

- Bahçen kaç lira eder?

- Doksan altın! deyince,

- Al paranı! demiş. Doksan lirayı saymış ve burasını kabristan olarak vakfetmiştir. Ermeniler her yıl ölüm gününü kabri başında tes'id ederler.

Burada bazı Ermeni şairleri, zenginleri, tanınmış aileleri gömülüdür. Kabristan çok bakımlıdır. Taşların ve sandukaların kitabeleri Ermenicedir. Buraya her yıl ortalama seksen ölü gömülüyor. Burada on beş yıl bekçilik yapan Elazığlı Haço çok güzel Ermenice ve Türkçe biliyor. Bana rehberlik etti.

Bağlarbaşı'nda Ermeni Mezarlığı'nda bir Ermeni şairinin mezar taşı

Bağlarbaşı'nda Ermeni Mezarlığı'nda bir başka Ermeni şairinin mezar taşı

Osmanlı sarayının Ebniye-i Hâssa kalfaları Balyanlar burada gömülüdür. Kirkor Balyan Kalfa'nın mermer sandukasının başında devrinin çok güzel bir sülüsü ile şunları okudum:

"Ebniye-i Hâssa-i Şahâne Kalfası Kirkor Kalfa. 1247."

ابنیهٔ خاصهٔ شاهانه قلفه سی کرقور قلفه
١٢٤٧

Sandukanın üzerine kapanan taş da Ermenice yazılıdır. H 1247 - M 1831 yılında ölmüştür. Sağında Sarkis Balyan Bey'in mezarı bulunur. Üstünde otuz satırlık Ermenice bir kitabe vardır. Bu ailenin kadın ve erkek diğer fertleri de burada gömülüdür. 1907 yılında ölen Reteos Berberyan'ın mermer büstü ve 1899'da ölen karısının çıplak heykeli kabristanın çok beğenilen eserleridir. Berberyan'ın mezarında *"iyi, güzel ve doğrusu"* anlamına üç kelime yazılıdır. Bir mektep yaptıran ve 1950'de ölen Ohannes Hinoliyan taşında: *"Ne vakit yüzüm sertleşir, ruhum gülüyor; ne zaman dilim zahmet çekiyor, yüreğim, gülüyor."* anlamına Ermenice vecizeler okunuyor.

Ermeni şairi Mateos Zarifyan 1924'te ölmüştür. Taşının üstünde yarım heykeli görülüyor. Kabristan bir gül ve çiçek bahçesi halindedir. Ve çok bakımlıdır. Burada tarihi beş küp vardır.

Bitişiğindeki Rum Kabristanı'nın kapısının üstündeki mermerde bir kafatası ile bacak

kemikleri kabartmaları görülür. Altında da 1880 rakamları vardır. Burası da bakımlı ve temizdir. Yahudilerin maşatlığı genişletilmişti. İslâm Enstitüsü buraya ölü gömdürülmesini menettirmiştir. Ters konan kitabesinden öğrendiğimize göre bu kabristan da 1884 yılında yapılmıştır.

Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'nda Kirkor Balyan Kalfa'nın mezar kitabesi

Rum Mezarlığı'ndan sonra ikinci Ermeni Kabristanı geliyor. Bu mezarlığın adı Surb Karabet'dir. Kapısının üzerindeki kitabeden burasının 1888 senesinde yapıldığı anlaşılıyor. Burada çok büyük ve tarihi bir küp gördüm. Papazların büyüklerinden Surb Asador'un mezarı da buradadır. 1842'de ölmüştür. Bazı taşlara Eroslara benzeyen melek resimleri kazılmıştır. Yeni Mahalle'de Ermeni mektebi yapan Semerciyan da burada gömülüdür. 1897'de ölmüştür. Buraya her sene ortalama beş ölü gömülüyor. Ermeniler ve Rumlar bir ölünün gömülmesinden beş sene geçince yerine başkasını gömüyorlar.

İCADİYE YAHUDİ MAŞATLIĞI

Bu maşatlık Bağlarbaşı-Beylerbeyi asfaltının solunda Mecid Efendi Kasrı'nın karşısındadır. Kuzguncuk'a inen derenin meyilli sathı Yahudi Maşatlığı'dır. Museviler ölülerinin taşlarını mezarların üstüne ufkî (yatay) bir şekilde kapattıkları için bu mezara başkasının gömülmesi imkânı olmadığından mezarlık alabildiğine büyümüştür.

Yahudiler ölülerini ayakları kıbleye gelmek üzere gömerler. Bu mezarlıkta tek bir ağaç, tek bir çiçek yoktur.

Mezar taşlarının bir kısmı düzdür. Bir kısmı da Konya Selçuklularının mezar taşları gibi baş tarafları kalınca, ayağa doğru incelen hörgüç şeklindedir. Yazıları İbranicedir.

Taşların baş tarafında kuşların su içmeleri için tabak şeklinde oyuntular vardır. On beş-yirmi dönümlük mezarlık uzaktan düz bir kayalık halinde görülür.

Mezarlar o kadar sık yapılmıştır ki, aralarına yeni bir ölü gömme imkânı yoktur. Şimdi ölüler, Boğaz tarafındaki meyilli kısma gömülüyor.

Kuzguncuk'ta Yahudi çok idi. Burada iki sinagog vardı. Küçüğü H 1236 - M 1820 yılında, büyüğü de 5664 Musevi yılında yapılmıştır.

ÇEŞİTLİ YERLER ve ABİDELER

Fatih Mahkemesi
Paşa Kapısı
Öküz Limanı - Paşa Limanı
Üsküdar'da İlk Matbaa
Üsküdar Mezbahası (Selhhânesi)
Beylerbeyi Muvakkithânesi
Yeni Ahır - Tazılar Ahırı
Mihrimah Güneş Saati
Has Fırın - Beyaz Ekmek Fırını
Kandilli Feneri
Un Değirmeni
Nişan Taşı

FATİH MAHKEMESİ

Fatih Mahkemesi, Üsküdar'da Gülfem Mahallesi'nde Eski Mahkeme Sokağı'ndadır. 11 kapı numarası taşırdı. Ben burasını 2 Eylül 1941 Salı günü inceledim. Bina taş yapıdır. Dıştan 25 taş basamaklı merdivenle çıkılır. Demir kapısının söveleri mermerdir.

Ufak bir kapı aralıktan sonra bir odaya girilir. Dehlizi, beşik örtüsü bir kubbe örter. Buradan iki zarif mermer sütunun yükseldiği üç kemerin üstünde (dikdörtgen) ve derin beşik örtülü bir kubbenin altından asıl binaya girilir. Sütun başlıkları istalaktitlidir. Medhalden karşıya bir pencere açılır. Odanın, altı penceresi vardır. Sağında iki dolapla bir şömine görülür. Pencere söveleri mermerdendir. Pencere üstünde dolaşan raf gibi çıkık olan mermerin altı tamamen istalaktit, pencere kenarlarını halat şeklinde mermerler süsler.

Binada büyük bir yapı asaleti vardır. Medhalin sağında iki dolap, binanın önünde taraça halinde açık bir kısım görülür. Bina Avukat Alâeddin Bey'in mülkü idi. Binanın merdiveninin sağında ve solunda tonozlarla örtülü gözler bulunur. Buralara hapishâne diyorlardı.

Binanın alt katı da böyle gözler halindedir. Binayı bir ticarethâne işgal ediyordu.

Binanın hiçbir yerinde yapanı, yaptıranı, yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe bulamadık.

İstanbul'un fethinden sonra kadılar evlerinde çalışırlar, işlere evlerinde bakarlardı. Kadı değiştikçe mahkemenin yeri değişirdi. Bu yüzden büyük tarihî önemi olan kadıların tuttukları şer'î sicil defterlerinin pek çoğu bize kadar gelmemiştir. Bunların çoğu kadıların evlerinde kalmış, yangınlarda yanmış, yok olup gitmiştir[1].

Sultan III. Murad, İstanbul'da mahkemelerin arttırılmasını emretmişti. İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde bulunan mühimme defterinden öğrendiğimize göre padişah, 2 Safer 994 tarihinde (M 1583) İstanbul kadısına bir hüküm göndererek İstanbul'da yalnız beş yerde mahkeme bulunduğu için Müslümanların sıkıntı çektiklerinden münasip yerlerde yeni mahkemelerin açılmasını emretmişti[2].

Eski idari teşkilatımızda İstanbul, İstanbul ve klasik kaynaklarda *"Bilâd-ı Selâse = Üç belde"* Üsküdar, Galata ve Eyüp adıyla dört daireye ayrılmıştı. Eyüb'e *"Havas havass-ı refîa = haslar - yüksek haslar"* kadılığı da denirdi.

Üsküdar için *"Medîne-i Üsküdar = Üsküdar Şehri"* kadılığı terkibi kullanılırdı.

Bu dört kadılığın bulunduğu yerlere *"kaza"* adı verilirdi. Eski metinlerde Üsküdar, *"Medîne-i Üsküdar Kazası"* şeklinde geçer. Evliya Çelebi *"Medîne-i Üsküdar Kazası"* başlığı altında şunları yazar. *"Şer' tarafından hâkimi beş yüz akça payesiyle molladır ki, yüz adamıyla hükümet eder[3]."*

Mecelle-i Umûr-ı Belediyye müellifi, Üsküdar kadılığı hakkında şunları yazar: "Medîne-i Üsküdar mevlevîyyeti = Boğaz'ın Anadolu sahilini takip ederek Karadeniz'de şimdiki İzmit livası sınırlarına ve oradan Gekbûze = Gebze'ye kadar uzanan sahada hükmünü yürütürdü. Bu saha içinde Beykoz kazası dahi Üsküdar'a bağlı ise de orası müneccimbaşılara

1 Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C. I, s. 300.

2 Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, s. 46.

3 Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C. I, s. 300.

arpalık olarak şart koşulduğundan hususiyeti vardı[4].

Üsküdar kadısının emrinde yüz hizmetli ile beş de nâibi = vekili vardı. Senelik gelir, IV. Murad zamanında 40.000 kuruş idi.

Bu kadı evinde mi otururdu, yoksa Fatih Mahkemesi denilen yerde mi vazife görürdü? Bu hususta kesinlik ifade eden bir bilgi henüz elimize geçmedi. Eğer bu incelediğimiz daire Fatih'ten beri var idiyse burada vazife görmüş olmaları lazımdır. Dairenin altında hapis odalarının bulunması da bunu teyit eder.

Üsküdar kazasında çarşı içinde bir kulluk bulunduğunu da Evliya Çelebi'miz şöyle yazmıştır:

"Üsküdar'ın içinde Yeniçeri Ocağı'ndan bir oda olup, çarşısı içinde Yeniçeriler Kolluk bekler."

PAŞAKAPISI

Bu bina, Üsküdar'da, Doğancılar'da, kendi adını taşıyan yerde, cezaevinin önündedir. İki katlıdır. Her katta dörder oda vardır. Binanın alt kısmı taş, üstü ahşaptır. 1955'te bina askıya alınarak, beton haline getirilmiştir. Bina kanat halinde, büyük ve kemerli bir kapı üstüne oturtulmuştur. Binanın arka tarafı da buraya aitti. Sonra adliye binası yapılmış, bir kısmı da yol ve meydan haline getirilmiştir. Buraya *"Paşa Kapusu"* adı bu kapıdan dolayı verilmiş değildir.

Üsküdar paşası burada oturduğu için verilmiştir. İstanbul'da, sonra şeyhülislâmlığa tahsis edilen binada yeniçeri ağası oturduğu için buraya *"Ağa Kapısı"* deniliyordu. H 1241 - M 1825 yılında Sultan II. Mahmud'un hükümdarlığı zamanında yeniçerilik lağvedilmişti. Bunun yerine daha geniş salâhiyetli seraskerlik teşkilatı kurulmuştu. İlk zamanlarda zabıta ve yangın söndürme işleri seraskere verilmişti. Bu rejim, Sultan Abdülmecid zamanında, H 1262 - M 1845 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihte zabıta işleri seraskerlikten ayrılarak mercii yine serasker olmak, fakat idare işlerinde bir dereceye kadar müstakil kalmak üzere bir zaptiye müşirliği kuruldu. Yeniçeri ağaları, şehrin zabıta işlerine baktıkları zamanlarda, İstanbul'da ve Bilâd-ı Selâse (üç belde) denilen Eyüb, Galata ve Üsküdar'da, münasip yerlerde, *"Kulluk"* adıyla karakolhâneler[5] kurulmuş, yeter derecede asker konulmuştu. Bu karakolhâneleri ahşap ve ihtiyaçlara cevap verecek derecede ve sayıda olmadıkları için H 1247 - M 1831 yılında, yer yer kârgir ve yeni karakolhâneler yaptırılması uygun görülmüş ve işe başlanmıştır. 27 Zilhicce 1247 (M 1831) tarihli bir vesikada şöyle deniliyor:

"İstanbul'da bulunan karakol ikame edilen yerler ahşap, eski ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye oturtmaya yakışmaz halde bulunduklarından, mühimmât-ı harbiye karakolhâneleri gibi kârgir olarak yapılmalarına teşebbüs olunmak..."

Umumi emniyet ve asayiş işleriyle meşgul olmak üzere H 1262 - M 1845 yılında Sultan Abdülmecid zamanında müşirlik unvanıyla, zaptiye nezareti kurulmuştur. Kurulurken

4 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. I, s. 472.

5 Alî Şîr Nevâi, Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı eserinde bazı kelimelerin sonuna "vav ve lâm" eklenerek, sultanların savaş ve asayiş meseleleriyle ilgili sıfatlar yapıldığını söyler. Buna göre "karavu" asker bekçisi, "cendavu" arkacı asker, "yasavul" yasakçı demektir. Bu kelime, Osmanlı lehçesinde daha çok "karağol, karakol" gibi kullanılmıştır. Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı karakol binalarının kitabelerinde "Karavul-hâne" gibi doğru yazılmıştır.

ülkenin korunması ve muhafazası gibi hayati ve mühim bir işi omzuna alan askeri, yurdun asayiş ve emniyetiyle meşgul etmenin doğru olmayacağı düşünülmüştür. İlk zaptiye müşirliğine Hâfız Paşa tayin edilmiştir[6]. Bu müşirlik, İstanbul'un, Üsküdar ve Boğaziçi'nin emniyet ve asayişini sağlamakla meşgul olmuştur.

H 1263 - M 1846 yılında, müstesna livalar dışında, bütün Osmanlı ülkesi beş orduya taksim edilmiştir. Hâssa askerleri ordusu da beş kısma bölünmüştür. Hâssa ordusunun, müşirliğinin merkezi Üsküdar yapılmıştır. 1263 yılında Hâssa ordusu müşiri Rüştü Paşa idi. Bu paşa şimdi incelediğimiz yerde otururdu. Emrinde Ferik Osman, Piyade Mirlivası İbrahim, Süvari Mirlivası Hüseyin, Topçu Mirlivası Salim Paşalar bulunuyorlardı. Hâssa müşirleri bu binada oturdukları için buraya *"Paşa Kapısı"* denilmiştir. İstanbul'da polis teşkilatı zaptiye nezaretinden bir sene evvel kurulmuştu. Üsküdar'da bir de polis müdürlüğü vardı. Polis müdürü de bir paşa idi. H 1298 - M 1880 yılından H 1302 - M 1884 yılına kadar Ali Rıza Paşa, Üsküdar Polis Müdürü idi[7]. Polisin görevlerini gösteren 17 maddelik bir nizamnâmesi vardı[8].

Paşakapısı binası, şimdi Üsküdar Jandarma Kumandanlığı'na tahsis edilmiştir. Bu kumandanlığın arşivinde bulduğumuz bilgiye göre H 1287 - M 1870 yılında, Üsküdar'da zaptiye taburu şeklinde üç bölük vardı. Bu bölüklerden birisi bu binada oturuyormuş, ikincisi şimdiki Üsküdar Cezaevi'nin arkasında harabesini gördüğümüz, üçüncüsü Çakmak Bayırı'nda hizmet görüyormuş. Eski zaptiyelerin oturdukları binalar harap olmuştur, ayakta kalanlar cezaevinin deposu olarak kullanılıyor.

ÖKÜZ LİMANI - PAŞA LİMANI

Marmara ile Karadeniz Boğazı'nın hakiki sınırını Üsküdar İskelesi'nden sonra başlayan çıkıntı teşkil eder. Hurafevî Yunan ananesine göre İyo denilen inek, denizi tam buradan geçmiştir, veyahut Boğaz'dan geçerken buraya yanaşmıştır[9]. Şarl Teksiye burasını şöyle anlatır:

"Üsküdar Burnu'nun bir adı da Damalis yahut İnek Burnu idi. Bu Damalis ismine bir tarihî kaynak aramak istersek müteaddit asırları geçerek tâ İskender devrine kadar gitmeliyiz. Makedonyalı Filip, Atinalı General Şares tarafından müdafaa edilen Bizans'ı muhasara etmiştir. Muhasara esnasında karısı öldüğünden Şares'in yaptığı hizmetlerin bir takdir ve şükran nişanesi olmak üzere Üsküdar Burnu'nda bir mezar yapmış ve üzerine de bir inek başı bulunan bir de sütun dikmiştir.[10]"

Bu Yunan ananesindeki *"inek"* bazı kaynaklarda *"öküz"* olmuş ve buraya Öküz Limanı denilmiştir. Türkler buraya bir Türk paşasının yalısı bulunduğu için *"Paşa Limanı"* demişlerdir. Burada Piyale Paşa'nın bir sahilsarayı vardı.

Şarl Teksiye bu limandan bahsederken şunları da söyler: Üsküdar Müslümanların hâkimiyetine geçtikten sonra mamurluk derecesinden düşmemiş şehirlerden sayılır.

6 Takvim-i Vekâyı', 18 Safer 1262, Numara: 297.
7 1298 tarihli İstanbul Salnamesi.
8 Mecelle-i Umûr-u Belediyye, C. I, s. 923.
9 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 135.
10 Küçük Asya, C. I, s. 146.

Kalkedovan (Kadıköy'ün) olduğu gibi İstanbul'un bu dış mahallesi payitaht etrafını ihata eden askeri kıt'aların başlıca kışlalarını ihtiva ediyor. Günden güne sayısı artan bunlar topçu ve süvari kıt'alarına da müsaittirler.

Dini hislerinden olduğu kadar askeri de memnun etmek fikriyle padişahların ekserisi Üsküdar'da mühim eserler vücuda getirmişlerdir. Güzel zevk ile süslenen çeşmeler ve camiler zarif şekilleri, kubbeleri ve minarelerinin çokluğuyla şehrin manzara hatlarını çeşitlendiriyorlar...

Üsküdar şehrini; bu kadar dini eser ile mamur kılan Müslüman hükümdarları medenî hayat için lazım olan şeyleri de bunlar derecesinde düşünmekten geri kalmamışlardır. Bundan maksat hamamlar ve kervansaraylardır. Bunlar da şehre layık ve Asya'yla Avrupa arasında transit yeri olan bir nokta ile mütenasip surette müteaddit ve geniş olarak inşa edilmişlerdir.

ÜSKÜDAR'DA İLK MATBAA

Sultan III. Selim, Üsküdar'da kışla, cami, tekke, hamam, çeşmeler, çarşı ve basmahâne denilen kadife kumaş kârhâneleri yaptırırken bir de matbaa yaptırmıştı. Aynî, divanında bu matbaa için *"Dâr-ı tabaat-il Üsküdar"* başlıklı bir tarih manzumesi yazmıştır[11].

Mehmed Râif Bey de *"Mir'ât-ı İstanbul"* adlı eserinde şunları söylüyor:

Dersaadet'te (İstanbul'da) ilk defa olarak darüttıba Üsküdar'da Selimiye civarında te'sis olunmuştur. Hattâ tarih-i te'sisini bildiren o zamanın şairlerinden Aynî nam zat şunları söylemiştir:

Musahhih bendesi Aynî didi târîh-i matbûun
Üçüncü Şah Selim dârüttıba eyledi inşâ
1217

İkinci mısra ebced hesabına vurulunca Üsküdar'da matbaanın H 1217 - M 1802-3 yılında yapılmış olduğu anlaşılır. Matbaa yıkılmış ve yok olmuştur.

Şair Aynî'nin adı Hasan'dır. Anteplidir. H 1170 - M 1856 yılında doğmuştur. H 1253 - M 1837 yılında ölmüştür. Galata Mevlevîhânesi'nde gömülüdür. Bâbıâli'de Fârisî hocalığı yapmıştı. Divanı vardır[12].

Mehmed Râif'in ilk defa matbaanın İstanbul'da, Üsküdar'da kurulduğu hakkındaki haberi doğrulanmaya muhtaçtır. *"Üsküdar'da ilk defa matbaanın kuruluşu"* dese idi doğru olurdu. Çünkü matbaanın İstanbul'da faaliyete geçmesi için H 1139 - M 1726 yılında fetva alınmıştır. Bu fetvada kurulacak matbaada tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitapları basılmaması açıklanmıştır. Bunların basılması yasaklanmıştı. İki senelik bir hazırlık çalışmasından sonra İbrahim Müteferrika'nın matbaası H 1141 - M 1728-29 yılında faaliyete geçmiş ve ilk defa Vankulu adlı lügat kitabı basılmıştır[13].

Sultan III. Selim, Üsküdar'daki matbaayı İbrahim Müteferrika'nın matbaasından 76

11 Aynî Divanı, (matbu), s. 283.
12 Mir'ât-ı İstanbul, s. 188; Sicill-i Osmânî, C. 3, s. 613.
13 Türk Matbaacılığı, C. I, s. 60.

yıl sonra kurmuştur. Türkiye'de Türkçe kitap basan matbaa, 1975 yılına göre tam 248 yıl önce kurulmuştur. Bu matbaa Selimiye Kışlası'nın deniz tarafındaki ahırlarının yerindeydi. Ahırlar yapılırken yıkılmıştır.

HAYDARPAŞA GARI

Anadolu ve Bağdad demiryolunun ilk istasyonu olan Haydarpaşa Garı, Sultan II. Abdülhamid zamanında H 1321 - M 1903 yılında sert kesme taşla yapılmıştır. Gar, H 1336 - M 1917 yılında yanmıştı. Bina burada bulunan meşhur Haydarpaşa Çeşmesi ve önündeki tarihî yapılar yıkılarak ve deniz doldurularak yapılmıştır. Haydarpaşa Garı'nın önüne bir de dalgakıran yapılmıştır. Gar H 1341 - M 1922-23 yılında Birinci Cihan Harbi sıralarında bir yaz günü vagonlara top mermileri, bombalar ve teçhizat konurken bir kötü kasıtla müthiş bir patlama olmuş, vagonlar, teçhizat, ambarlar ve gar yanmış, birçok sivil ve asker ölmüştü. Haydarpaşa Garı orijinalliğini, eski mimarîsini muhafaza etmek şartıyla yeniden yapılırcasına restore edilmiştir.

Haydarpaşa İstasyonu

Şarl Teksiye, (Kalkedovan) Kadıköyü H 1251 - M 1835 yıllarında yani Haydarpaşa Garı yapılmadan 68 yıl kadar önce incelerken şunları söyler:

"Kadıköyü Burnu'nun teşkil ettiği küçük koyun solunda, güzel bir çınar ağacıyla gölgelenmiş çeşmesiyle Haydar Paşa Bahçesi vardır. Bu çeşme eski zamanlarda Hermagoras membaı adıyla anılırdı. Kadıköyü, hatta harabeleri bile kaybolarak yalnız bir tarihî yâdından başka bir şey kalmayan Kalkedovan şehrinin yerindedir. Kalkedovan MÖ 675 tarihinde bir Meğariyen sömürge kuvveti getiren Arşiyas (Archias) tarafından tesis ettirilmiştir[14]."

ÜSKÜDAR MEZBAHASI - SELHHÂNESİ

Bu mezbaha, Harem İskelesi ile Kavak İskelesi arasındaki burunda idi. Ben burada hayvan kesildiğini bilirim. Harem Vapur İskelesi yapılırken mezbaha yıkılmıştır. Yeri

14 Küçük Asya, C. I, s. 134.

kısmen Haydarpaşa İstasyonu'ndan Harem İskelesi mendireğinin üstüne kadar giden demiryolu altında kalmıştır.

Mezbahanın bulunduğu yere *"Şeker Burnu"* derlerdi. Buraya kasaphâne, salhâne, selhâne de denirdi.

Bu mezbahanın önünden denizin içinde saray haremlerinin ve yerli kayıkçıların Şeker Kayası dedikleri bir kaya vardı. Eski Üsküdarlıların köşk dedikleri yere Sultan III. Selim bir matbaa yaptırmıştı.

Kavak Sarayı'nın arsasında nezaret kışlası, subay konakları, çarşı, değirmen, dükkânlar, hamam, hastahâne, cebehâne, talim meydanı, tulumbacı kışlası, su deposu, çeşme, iskele, liman ve lağımlar vardı.

BEYLERBEYİ MUVAKKİTHÂNESİ

Bu muvakkithâne Beylerbeyi'nde, caminin yanındadır. Som mermerden yapılan muvakkithâne altı yüzlüdür. Her pencerenin üstünde bir tarih manzumesinin ikişer mısraı yazılıdır. Bu kitabeleri pencerelerin üstlerinden kopya ederek aşağıya alıyorum:

جناب خان محمود ایتدی احیا والدی روحنی - ایدوب تجدید خیراتن بونوطرز بهین اوزره
موقتخانه نکده کلدی وقت ساعتی شیمدی - مرجح ایلدی میقاته چرح پرطنین اوزره
آلنجه ارتفاعی مهچهٔ طاق بلندندن - دوزلتدی ساعتن خورشیدی چرح چارمین اوزره
مرور ازمنه یله محور عالم بوزولمشدی - مجدد ایلدی انشا اساس آهنین اوزره
اوخاقان مرکزین بولدوردی الحق رشتهٔ شرعن - اوله ممدود یارب ظلی فرق مؤمنین اوزره
کواکبله مزین ایتدی عزت برج تاریخن - موقتخانه همرسم سپهر اولدی زمین اوزره
١٢٣٦

Şair İzzet'in hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraının noktalı harfleri ebced hesabına vurulunca 1236 rakamları çıkar. Bu rakamlar altına da yazılmıştır. Sultan, H 1236 - M 1820 yılında babası Sultan I. Mahmud'un yaptırdığı bu muvakkithâneyi demir esas üzerine yenilemiştir.

Şair İzzet'in bu tarih manzumesi matbu divanının 31. sahifesinde de görülüyor. Saatleri güneşe göre ayarlayan vasıtaya irtifa (yükselme tahtası) derler. Bu tahtanın üzerinde, güneşin seyrine göre ayarlanmış noktalar, çizgiler ve yerde ucunda düz sarkmasını sağlayan bir ağırlık bulunan iplik vardır. Şair İzzet, güneşe göre saat ayarının muvakkithânenin üstünde irtifa tahtasıyla yapıldığını, muvakkithânenin de yeni usule göre yapıldığını pek güzel anlatmıştır. Büyük camilerin birçoklarında ufkî ve şakulî basitalar ve irtifa tahtaları bulunur.

Beylerbeyi Külliyesi, İstavroz Sarayı'nın Hırka-i Şerif Dairesi'nin yerine yapılmıştı.

YENİ AHIR - TAZILAR AHIRI

Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nın doğusunda Sultan II. Abdülhamid'in yaptırdığı kışlanın yol aşırı batısında bir ara ordu kooperatifi olarak kullanılan binanın yanında dört yüzlü, muntazam kesme taşla yapılmış, duvarları demirlerle takviye edilmiş bir çeşme

vardır. Doğu cephesindeki Sultan Abdülmecid'in tuğrası Cumhuriyet inkılâbından sonra kazıtılmıştır. Üstünde iki devrin birer kitabesi vardır. Birinci kitabe Yesârîzâde Mustafa İzzet'in nefis ta'lîk ile üç satır halindedir. Buraya koyuyorum:

سمندران همت نصرت اولسون عمر سرمدله - جهانك شاهی خان عبد المجید معدلت پیرا
سوریدی اسب تازئ سخاسن خاتمه البت - اولوب آخورینه سایس ایدری چولدن استغنا
نعل بردیزکین ایتدیروب بواسب تندکررونه - خرونلقدن آنیده قور تاروب رام ایلدی حالا
بونو بخوری انشا ایتدی فرمان همایونی - سواری خاصهٔ شاهانه سی اسبانه والا
محلنده یاپلدی هم بجایه هم دلفزا اولدی - بومستحکم بنا بوشکل دلکش طرز مستثنا
بوتاریخی لبیبا عسکری یه ایلدم مژده - بواصطبل متینی یاپدی شاه عبد المجید اعلی
١٢٥٩
المذنب الراجی یساری زاد مصطفی عزت غفر الله ذنوبهما

Selimiye Kışlası yanında Tazıcılar Kışlası'nın kitabeleri

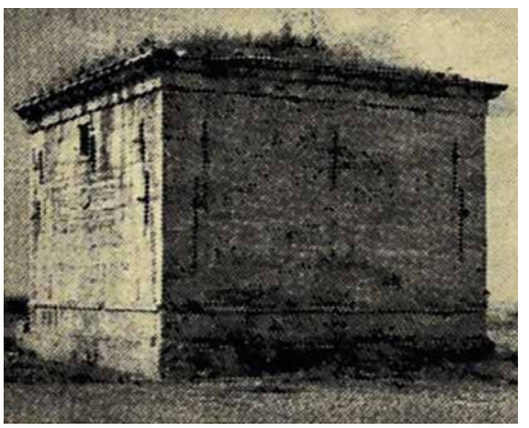

Tazıcılar Kışlası'nın kalıntıları

Şair Lebib'in[15] hazırladığı bu tarih manzumesi Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı bir yeni ahır için söylenmiştir. Bu kitabe ahırın kapısı üzerindeydi. Ahır yıkılıp yok olduktan sonra kitabe bu çeşmenin üstüne konmuştur. Kitabenin son mısrası ebced hesabına vurulunca 1259 rakamları çıkar ki ahır H 1259 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yanan Selimiye Kışlası için yaptırılmıştı. Burada daha evvel Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Tazılar Ocağı Camii vardı. Fevkânîydi. Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bostancıbaşı bulunan Ömer Ağa yenilemişti. Şair, bu manzumesinde Sultan Abdülmecid'i ateşin içinde yanmayan efsanevi *"semender"* adlı bir yaratığa benzetiyor. Ve adalet sahibi, cihan şahı Abdülmecid Han: Nusrat ve zafer semtinin semenderi, koşucu sehâ ve kerem atını hatemin (Hatem-i Tâî'nin) üzerine sürseydi onu kendi taburuna seyis iderdi. Atını sert feleğin üzerine öyle bir dizgin ettirdi ki, Harunluktan kurtardı. Bu müstahkem yeni ahırı hâssa sarayı askerleri için çok güzel ve gönül açıcı bir yerde yaptırdı.

Altındaki üç satırlık ve altı mısralık ta'lîk kitabe şudur:

بواصطبلی زمان شوکتنده ایلدی تأسیس - عنانتاب فضاء فیض شوکتده ایلدی تاسیس
تماشا ایلیوب تاریخنی یازدی قولی مختار - خراب اولمشدی تجدید ایتدی خاقان کرم معتاد
مقدس والد سلطان حمید پادشاه اجداد - بواصطبلی حمید خاقان ایلدی اعمار واسب آباد
١٣٠٩

15 Lebib Mehmed Efendi rind meşrep bir şairdi. Evi ediplerin, şairlerin toplandığı bir yerdi. H 1203 - M 1788 yılında doğmuş, H 1284 - M 1867 yılında ölmüştür. Rumeli defterdarlığı ve takvim nazırlığı ve daha birçok memuriyetlerde bulunmuştur. Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 87.

Şair Muhtar'ın[16] hazırladığı bu tarih manzumesine göre, babası Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı askeri ahır harap olmuştu. Sultan II. Abdülhamid H 1307 - M 1889 yılında yeniden yaptırmıştır.

Manzumenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 1307 rakamları çıkar. Halbuki altına 1309 tarihi yazılmıştır. İki yıllık bir hata vardır.

Mir'ât-ı İstanbul sahibi incelediğimiz bu çeşmenin yol aşırı karşısındaki Sultan II. Abdülhamid'in kışlasını yazarken *"Tazılar ahuru karşısında yeniden yapılan kışla."* diyor. Demek ki buradaki ahırın adı *"tazılar ahırı"* idi.

Üsküdar'da sarayın doğanlarını, şahinlerini balabanlarını ve atmacalarını besleyip av hünerleri öğreten ocakları olduğu gibi, ordunun tibet samsonlarını, zağarlarını ve tazılarını yetiştiren ocaklar da vardır. Buradaki tazılar ahuru ile iyi koşan Arap atlan ahuru kast edilmiştir. Tazı Farsça Arap atı, iyi koşan at anlamına gelir. Farsça *"esb-i tâzî"* iyi koşan at, Arap atı anlamına meşhur olduğu gibi, iyi ve çok koştuğu için ona İranlılar tâzî diyorlar[17]. Biz bunu dil selikamıza uydurarak *"tazı"* şeklinde kullanıyoruz.

Bu ahura tazîler ahuru deniyordu. Sonra tazılar ahuru olmuştur. Burası eskiden bir padişah bahçesiydi. Hâssa Mimarlarıbaşı Kasım Ağa burada bir ahır yaptırmıştı. Siyaset pisliğine bulaşan Kasım Ağa'yı sevmeyenler *"o yalnız bir tazılar ahırı yaptı."* diyerek kötülemek istemişlerdir.

MİHRİMAH GÜNEŞ SAATİ

Bu güneş saati, Üsküdar'da Mihrimah Camii'nin sağ duvarına, mezarlık kapısının yanına yapılmıştır. Buna klasik eserlerde *"Basita"* ve güneş saati derler.

Mermere düz bir satıh üzerine bir madeni mil yapılır. Etrafına da güneşin hareketine göre milin gölgesinin düşeceği yerler çizilir. Gündüzleri saatin kaç olduğunu öğrenmek için bu milin gölgesinin düştüğü yere bakılır. Bu gölge saatin kaç olduğunu dakikaları ile beraber bildirir. Mimar Sinan, camiyi yaptırırken koyduğu şakulî basita bozulduğu için bu basita sonradan yapılmıştır.

Üstünde şu kitabe okunur:

Resemehû Derviş Gaybî Muhyiddin
El-Muvaktat bi-câmi-i cedîd-i hümâyûn
Sene 1183

رسمه درويش غيبى محى الدين – الموقت بجامع جديد همايون
١١٨٣

Arapça kitabeye göre bu güneş saatini, Yeni Camii Muvakkiti Derviş Gaybî Muhyiddin H 1183 - M 1769 yılında yapmıştır.

16 Muhtar Efendi, Sultan Abdülmecid zamanında mabeyn kâtipliğinde uzun müddet hizmet etmiştir. H 1292 - M 1875 tarihinden sonra bir ara maarif mektupçusu olmuş, H 1309 - M 1891 yılında ölmüştür. Sicil sahibi "afif, edîb ve müstakim idi." diyor. Sicill-i Osmânî, C. 4, s. 352.

17 Burhan-ı Katı Tercümesi, C. 1 ilave, s. 19.

Bunun üstünde *"Eseri Sâîzâde Mehmed Arif el-me'mur bi-hidmet-il Evkâf."* yazılıdır.

Basitayı, Evkâf'ta hizmetli Sâîzâde Mehmed Arif Efendi taşa işlemiş ve yapmıştır.

Bu basita, İstanbul'daki basitaların en güzelidir. Güneş saatlerinin ufkîleri de olur. Bayezid Medresesi'nin avlusunda bunlardan bir tanesi vardır.

HAS FIRIN - BEYAZ EKMEK FIRINI

Bu fırın Üsküdar'da Kavak İskelesi'ndeydi. Sultan Abdülaziz askerine beyaz ekmek yedirmek için yaptırmıştı. Fırın yıkılmış ve yok olmuştu. Ben toprak altından çıkan mermer kitabesini Deniz Müzesi'ne kaldırmıştım.

KANDİLLİ FENERİ

Kandilli Burnu'nda, Boğaz'ın kuzeyine ve güneyine işaret veren bir fener vardır. Bu tarihî feneri Sultan III. Ahmed zamanında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa yenilemişti. 1975 yılında faaldi.

UN DEĞİRMENİ

Bu un değirmeni Üsküdar'da Nemli Mithat Tütün Deposu'nun karşı taraflarında Sultan III. Selim'in yaptırdığı erzak ve hububat ambarlarının yanındadır. 24 taşı vardı. Şimdi bütün camları kırılmış, harap ve metruk bir halde bırakılmıştır. Eskiden ordunun ununu temin ederdi. Hiçbir yerinde yapıldığı tarihini gösteren bir kitabe yoktur. Kurtarılması lazımdır. Yanındaki Sultan III. Selim'in yaptırdığı iki askeri ambarla H 1258 - M 1824 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan askeri karakolhâne de şimdi Tekel Tütün Deposu olarak kullanılıyor.

NİŞAN TAŞI

Bu nişan taşı, Küçük Çamlıca'nın Adalar'ı, Marmara'yı, İzmit Körfezi'ni görünüş çerçevesi içine alan hâkim bir bayır üzerine dikilmiştir. Taş, dört köşeli ve uzundur. Genişçe bir mermer üzerine oturtulmuştur. Bu kaideye üç basamakla çıkılır. Taş kaidesinde büyük badem ağacı yetişmiştir. Asırların poyraz rüzgârları, tipileri, kitabeyi okunmaz bir hale getirmişti. Badem ağacına çıkarak zor ve yorucu bir çalışmadan sonra Adlî'li tuğra altında kitabeyi şöyle okumağa çalıştım:

یکانه شهریار بیعدل ومعدلت پرور
خداوند جهان سلطان محمود خان پراعزاز
بوجای دوره نصب بیضهٔ ناچیز ایتدی
ایدوب مراد تفنك اندازلغین افزون وممتاز
بوبیك خطوه محله چاملیجه نك باغی قصرنده
قیلوب انداخت قورشون بیضه یی ایتدی شکسته ساز
درست ایدوب عمروجود وطبعنی مولا
حیات دشمنی مکسور قهر اوله (...) دراز
ستون سنکه شویله نقش تاریخ اولسون ای عارف
بو منزلده یمورطه قیردی شه محمود پاك انداز
١٢٢٧

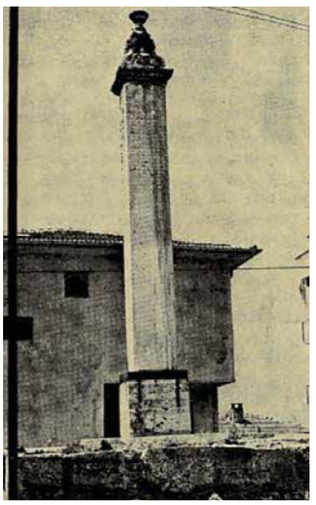

Sultan II. Mahmud'un nişan taşı

Şair Arif'in hazırladığı bu kitabeye göre, Sultan II. Mahmud, Küçük Çamlıca'da kasrı yanındaki atış yerine bin adım uzağa bir yumurta diktirmiş, tüfengiyle nişan alarak bu yumurtayı kırmıştır. Bu rekor, bu nişan taşı ile tespit edilmiştir.

Sultan II. Mahmud'un burada bir kasrı vardı. Şimdi yok olmuştur.

Bol sulu çeşmesi hâlâ ayaktadır. Kadıköylüler ve Üsküdarlılar bu çeşmenin suyunu içerler. Çamlıca Suyu derler[18].

Nişan taşının tarihi H 1227 - M 1812'dir.

Yukarıdaki incelemem, 30 sene evvel yapılmıştır. Şimdi nişan taşının bulunduğu yere yeni yol açılmıştır. Nişan taşı yolun sağ tarafında, bir evin önüne rastlamaktadır. Etrafı temizlenmiştir. Buna *"Acıbadem Nişan Taşı"* da derler. 8 metre kadar uzunluğundadır.

ÜSKÜDAR YALILARI

Efsanelerin kuvvet ve kudret tanrısı Hergül'e açtırdığı Boğaz'ın yaradılışa kadar çıkan bir tarihi vardır.

Boğaziçi hiçbir vakit Osmanlı hâkimiyeti altındaki kadar güzel olmamıştır.

Türkler Boğaziçi'nin seriler halindeki yaradılış güzelliklerini insan elinin çeşitli güzel sanatlarının her çeşidiyle beslemişler, dünyanın en güzel, en makbul, en bahtiyar ve imrenilen bir parçası haline getirmişlerdir.

Boğazı yalılarla, sahilsaraylarla, kulelerle, kalelerle, köşklerle, burçlarla, camilerle, türbelerle, çeşmelerle, namazgâhlarla, bağlarla, bahçelerle, mesirelerle, korularla, çayırlarla, ormanlarla, su bendleriyle süslemişlerdir.

Lamartin *"Dünya'ya son bir bakış atmam gerekse, onu Çamlıca Tepesi'nden atardım."* derken büyük bir gerçeği dile getirmiştir.

Yaradılış, Boğaz'dan hiçbir güzelliği esirgememiştir.

Boğaziçi her göreni tâ kalbinden büyüleyen yaradılışın insan eliyle bezenmiş bir harikasıdır.

Hilkatin güzelliğiyle insan zekâsının ve dehasının bulduğu güzellikler burada el ele vermişlerdir, Kur'an-ı Kerim her şeyi sudan diri kıldığını, Hazreti Muhammed (sav) akarsuyun, yeşilliğin insana neş'e ve şataret verdiğini söyler.

Dünyanın en güzel tatlı suları boğazın iki tarafındaki topraklardan fışkırır. Mavi sular boğazda yer yer nehirler, havuzlar ve göller yapar. En güzel güneş burada doğar, en faydalı ve sihirli yağmur burada yağar. Arapların *"Allah bir kavme rahmet edeceği zaman geceleri yağdırır, gündüzleri güneşlendirir."* şeklinde dilimize çevirdiğimiz pırlanta sözleri burada sık sık hakikat olmuştur. Mehtap hiçbir yerde Boğaziçi'ndeki kadar güzel değildir. Bazı tarihî kaynaklarda *"Haliç-i İskender"* şeklinde anılan boğazın güzellikleri gelip geçen şairleri dile getirmiştir. Boğaziçi'ni Osmanlılar bilhassa 17. yüzyıl başında daha geniş şekilde iskâna elverişli bir hale getirmişlerdir.

18 Kitabımızın "Saraylar ve Çeşmeler" bölümüne bakılsın.

Boğaz'ın iki tarafında rüzgârlardan korunan yamaçlara birbirinin görünüşünü kapatmamak şartıyla amfiteatr şeklinde köyler kurulmaya, bahçeler içinde köşkler, sahillerde yalılar yapılmaya başlanmıştır. Yalılar Rumeli tarafında, Tophâne'den Sarıyer'e Anadolu tarafında Harem ve Üsküdar'dan Beykoz'a kadar devam ederdi. Boğaz'ın iki tarafındaki yalılar sayılamayacak kadar çoktu. Yalılar bir tesbihin inci danelerine benzetilirse sahilsaraylar bunların altın imameleri gibiydi. Boğaziçi en parlak devrini Sultan III. Ahmed zamanında ve daha sonraları yaşamıştır. Şirket-i Hayriye vapurları işlemeye başlayınca yalıların sayıları artmıştır.

Kara trafiği pek elverişli olmadığından ekseri deniz yolu kullanılırdı. Nakil işleri sandallarla, kayıklarla yapılırdı. Hayır sahipleri Boğaziçi'ne gelme işini sağlamak için sandallar ve kayıklar vakfetmişlerdir.

Sultan III. Ahmed zamanında yalılar ve Boğaziçi köşkleri, evleri boyatılmak suretiyle daha güzel görünmeleri sağlanmıştı. Yalılar önlerinde birer rıhtımla denizin dudağına, kıyısına kuruldukları gibi denizin üstüne taşanları da olurdu.

Boğaz'ın Anadolu yalılarını Üsküdar'dan başlatmak lazım gelir, fakat Kavak İskelesi'nden ve Harem'den Üsküdar'a kadar olan yerlerde bilhassa Ayazma Sarayı'nın, Kız Kulesi'nin önlerinde ve Salacak kıyılarında pek çok sahil saraylar ve yalılar vardı. Buralardaki yalılar, sahilsaraylar birbiri üstüne binmiş, iç içe girmiş gibi idi. Konumuzu teşkil eden Üsküdar ilçesinin Küçüksu'ya kadar olan sahillerinde Boğaz'ın en güzel yalıları ve sahilsarayları var idi. Bunların her birisi büyük ciltlere gebedir. Kitabımızın yalılara ayrılan kısmı bunların hepsini istediğimiz şekilde içine almaya müsait değildir. Bunları esaslı bir şekilde incelemek lazımdır. Biz bunlardan bazılarını kısaca sıralayacağız.

Çengelköyü'ndeki Sadullah Paşa Yalısı'nı rahmetli paşanın gelini Dr. Emel Esin[19], esaslı bir şekilde incelemiştir. Onu buraya genişçe alacağız.

SADULLAH PAŞA YALISI'NIN TARİHÇESİ

Vaktiyle tepelere kadar uzanan, servi, manolya ve erguvanların bittiği bir koruda, asır görmüş ağaçların gölgesinde Çengelköy Koyu'nda yükselen ve Sadullah Paşa Yalısı adını sonradan almış bulunan 18. yüzyıl yalısı bu zevk değişikliğinin başlangıcından az sonra yapılmıştı. Bu binanın harem dairesi iki katlı ve kubbeli bir köşk-yalı idi. Selâmlık ise ona bitişik, şimale doğru uzanan, tek katlı bir sahilhâne idi. Selamlığın ötesinde, biraz uzakta, denize açılan bir büyük havuz üzerinde, iki katlı bir ahşap kayıkhâne vardı. Hamam ve mutfak, hareme merbut, fakat ayrı birer küçük yapı idiler. Harem bahçesini korudan ayıran yüksek duvarın içinde, suların toplandığı maksim bulunuyordu, ayrıca Sadullah Paşa, yakın bir kaynaktan su getirterek bahçe duvarının sokağa bakan kısmına çeşme yaptırmıştı. Bütün bu manzumeden bugün ayakta kalan ancak harem bahçesini korudan ayıran duvar, korunun beş dönüm kadar sahil boyundaki kısmı, oradaki asırlar görmüş ağaçlar ve sokağa bakan çeşmedir.

19 1914 yılında İstanbul›da doğan Emel Esin›in babası Türkçülük akımının önemli simalarından Ahmed Ferid Tek, annesi ise Fecr-i Âtî dönemi yazarlarından Müfîde Ferid›tir. 1924 yılından sonra ailesiyle birlikte yurt dışına giden Emel Esin, tahsilini Fransa ve İngiltere›de sürdürdü. Lisans eğitimini tarih alanında tamamladıktan sonra sanat tarihinden doktora unvanı aldı. Türk kültürü ve sanatının her yönüyle ilgilenen Emel Esin, bu alanda çok sayıda makale ve bildiri yayınlamıştır. Uzun süredir araştırmalarda bulunduğu Türk kültürüyle alakalı çalışmalarını tamamlayamadan 26 Şubat 1987 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Karacaahmed Mezarlığı›ndadır. (Ahmet Özel, «Esin, Emel», DİY.İA., C. 11, İstanbul 1995 , s.380-381.), (MD)

Harem binası, Türk tarzında ortası kubbeli bir köşktür. Üst kat alta nispetle daha geniştir, payandalara, eski tabiriyle eli böğründelere dayanır. Haremin planı dört köseli ve merkezdeki sofalar haçvari şekilde gelişerek dört cihete nazırdır. Alt sofa sekiz köşeli, üst sofa beyzîdir. Üst sofanın yekli ve kubbesi Baroque üslûbunda beyzî olmakla beraber kubbe yine de Türk otağındaki gibi şemsiye şeklinde, tahtadan bir iskelet üzerine örülmüştür. Rengi gök mavisi olan kubbenin süsleri de çadır perdelerini ve iplerini taklit eder: Kubbenin göbeği oymalı tahtadan yemse şeklindedir:

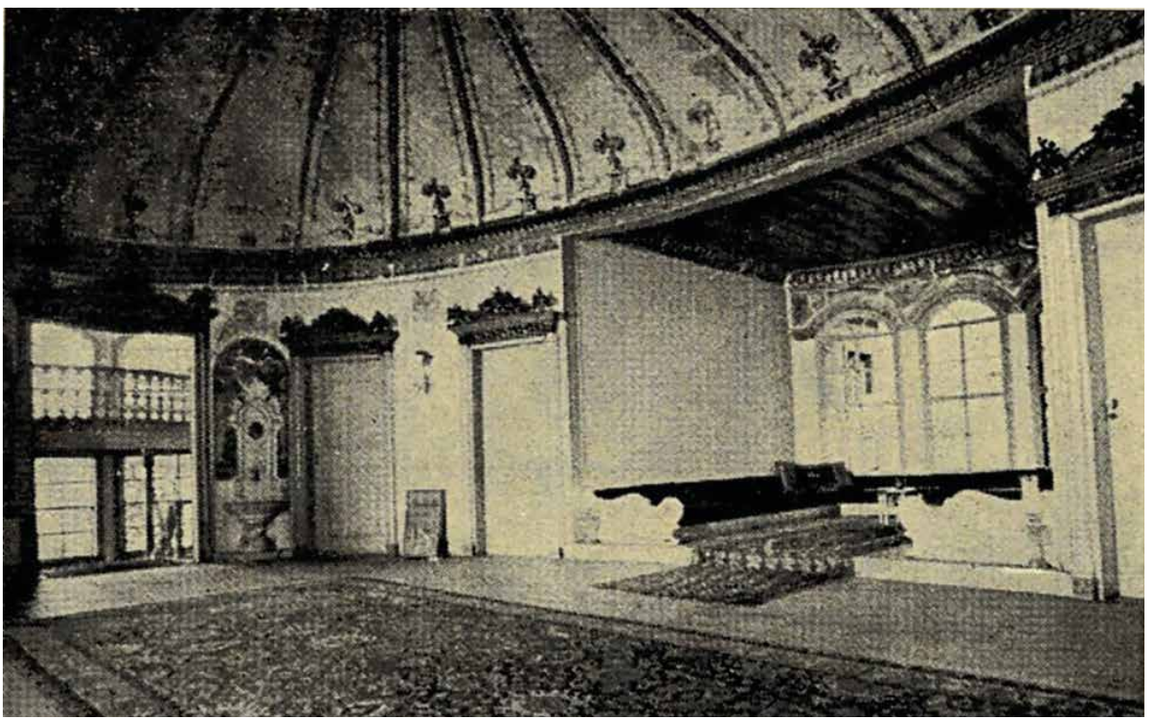

Sadullah Paşa'nın yalısının içinden

Duvar, köşedeki dört oda etraftaki tabiat ile ahenk teşkil eden ayrı renklere boyanmıştır. Üst kat odalarından deniz üstündekiler mavi ve sarı, koruya bakanları ise yeşil ve pembedir. Kavukluklar ve kapıların üzerindeki pervazlar Edirne işi tarzında boyalı tahta oymaları ile süslüdür. Fakat pek çok motifleri yanında kapı üstünde taç şeklinde tezyinat, çiçek demetleri, tüyled, Avrupa konuları da göze çarpar. Guirlande, lonik sütun.

Yalının dört köşesinde bulunan odalarda manzara tarafındaki yan yana pencerelerden müteşekkil duvarın boyunca klasik Türk üslubunda sedirler dizilirdi. Her odanın pencerelerinin karşısındaki duvarda yüklüklerin ve kavuklukların ortasında merkezi birer büyük hücre vardır. Bu merkezi büyük hücrelerde İstanbul kasır ve yalıları *"kalem işi"* denen ve benzerleri Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde görünen tarzda resmedilmiştir: Topkapı Harem Dairesi'ndeki resimler gibi bunlar da 18. yüzyıl İstanbul vesikasını teşkil eder. Sadullah Paşa Yalısı, duvar resimlerinde de İslâmi adete uygun olarak tek canlı tasvir yoktur. Yalı ve kasır resimlerinde bahçelerde ve yelkenli kalyonları ile zevrakçelerde kimse görülmez. Halbuki Nedim'in şarkısındaki gibi *"Üç çifte kayık sanki Sadâbâda seyre hazır kürekleri havada"* resimlerde durmaktadır: Fakat kürekleri kaldıran eller gizlidir:

Koruya bakan cenub doğudaki pembe odadan Sarayburnu, 1741-1749'da yapılan

sahilsaray ile birlikte gözükmektedir. Demek ki Sadullah Paşa Yalısı'nın bu duvar resmi 1749'dan sonra yapılmıştır. Şunu da ilave etmeli ki Sadullah Paşa Yalısı'nın duvarındaki Topkapı Sahilsarayı resmi, 13. yüzyıl sonundaki tasvirlerden farklıdır ve 1749'dan sonra fakat III. Selim (1789 -1807) devrinden evvel yıkıldığı anlaşılır.

III. Selim zamanında, 18. yüzyıl sonunda Melling'in İstanbul'da yaptığı ve 1806-1809 arasında ve Paris'te hak edilen resimlerde sahilsaray, Sadullah Paşa Yalısı'ndaki tasvire nazaran epey değişmiştir.

Sadullah Paşa

Sadullah Paşa'nın hanımı

Bilindiği gibi 1817'de ise sahilsaray harap olmuş ve yeniden inşa edilmişti. Bu üçüncü ve en son veçhe sahilsarayın 1863'te yanmadan evvelki fotoğraflarında gözükür: Netice olarak Sadullah Paşa Yalısı'ndaki Topkapı resmi, İstanbul'un bu abidesinin 18. yüzyılın ikinci yarısındaki vaziyetini göstermektedir.

Sadullah Paşa Yalısı'ndaki Topkapı resminde Osmanlı tarihini ve bilhassa Reşad'ın (1660-1721 olayları) her yıl kaydettiği bir merasim tasvir edilmiş, Nevruz günü Türk donanması yalı köşkü önünde toplanmıştır Aşağıda anlatılacağı üzere yalının sahiplerinden ikisinin 1806 ve 1809'da kaptan paşa olduğu bilinir. Belki daha evvelki sahiplerinden biri de kaptanıderya idi. Ve söz konusu resim yalının gemici sahiplerinden birinin şahsi hatıralarını anmakta idi.

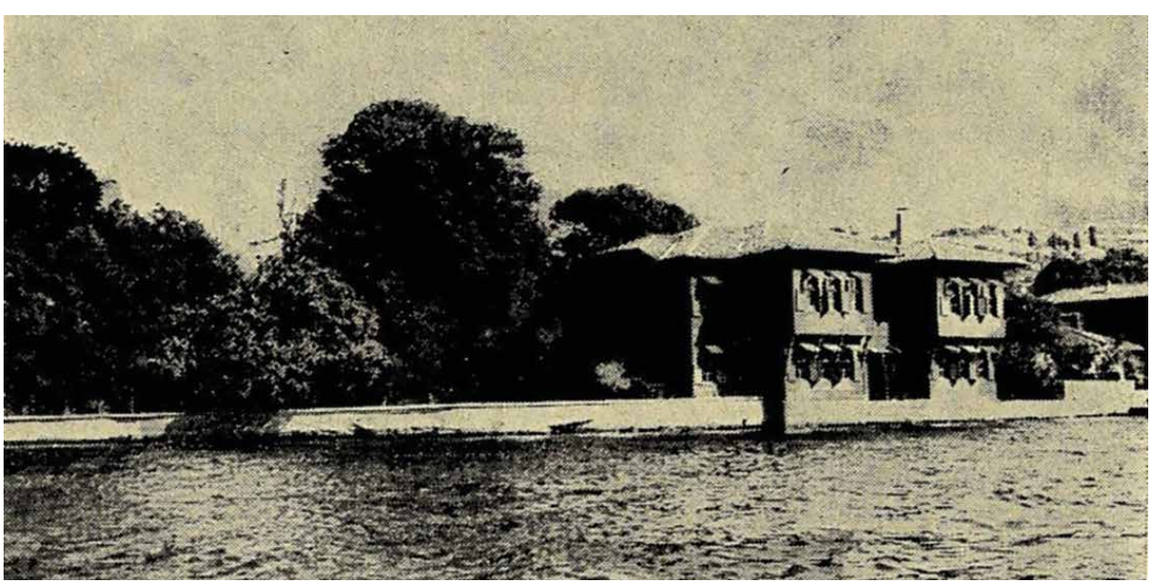

Sadullah Paşa Yalısı

Deniz üstünde cenub-batı köşesindeki sarı odanın büyük hücresinde trompe-o-eil denen tarzda bir sarayın içi ve daha ötede beyaz bir yalı tasvir edilmiştir. Topkapı

Sarayı'ndaki bir duvar resmindeki benzerinde Kız Kulesi görüldüğü için bu beyaz yalının Salacak'ta III. Ahmed'in (1703-1736) yaptırdığı Şerafâbâd olduğu Prof. Sedat Eldem tarafından tespit edildi.

Beyaz yalının tasvirinde önündeki mermer rıhtımda bir havuz resmi vardır. Ve ejderha başı şeklindeki fıskiyelerden akan su şelale halinde denize dökülür. Bu su, Nedim'in şarkısında Sadâbâd'daki çeşme-i nev peyda'ya atf edilir.

Mâ-i tesnîm içelim çeşme-i nevpeydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhadan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'dâbâd'a

Şairin dediği gibi Sadullah Paşa Yalısı, duvarındaki resminde beyaz yalının kıyısında sanki *"Cennet kasırlarını seyre"* götürmek için *"işte üç çifte kayık iskelede amade."*dir. Sadullah Paşa Yalısı'nda duvar resimlerindeki bu beyaz yalının mimarisi de III. Ahmed üslubundadır. Ve aynı devirde Bebek'te bina edilmiş olan hümâyûn-u abada benzer.

Bugün Sadullah Paşa Yalısı adıyla anılan yalının tarihi yalnız stilistik açıdan değil, vakıf ve tapu kayıtlarına göre de I. Abdülhamid (1774-1789) devrine kadar geriye gitmektedir. Vakıf ve tapu kayıtlarına göre bu yalı, 1783'ten evvel vakfedilmiş idi. Daha evvellini tayin etmek henüz mümkün olamamıştır. Vakıf ve tapu kayıtlarına göre 1783'ten evvel ölen Dârüssaâde ağalarından Çerkez Mehmed Ağa bu yalıyı başka emlaki ile birlikte At Meydanı civarında olan bir veli türbesi ve zaviyesinin idaresine vakfetmişti. I. Abdülhamid'in devrinden Çerkez lakabı olmayan bir zaman Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa vakfiyesinde padişahın, Mehmed Ağa'ya hediye etmiş olduğu Mehmed Ağa'nın 1783'ten evvel Hac yolunda Şam'da vefatını müteakip ve varisi bulunduğu keyfiyetine dayanarak 1783'te padişah tarafından geri istenmiş ve dava sonunda geri kazanılmış yalının mevkiinin I. Ahmed'in yaptırmış olduğu, İstavroz Bahçesi dahilinde bulunduğunu tespit etmişti. Demek ki, İstavroz Bahçesi'nde Şevkâbâd ve Çengelköy köşkleri manzumesinin peyklerinden olan bu yalıyı I. Abdülhamid'in Dârüssaâde Ağası Çerkez Mehmed'e tahta çıkış yılı olan 1774 ile Mehmed Ağa'nın ölüm yılı bulunan 1783'ten evvelki tarih arasında hediye etmiş olabilir. Ve Mehmed Ağa'nın ölümünde yalı, hazineye geri dönmüştü. Yine Halûk Şehsuvaroğlu'nun araştırmalarına göre yalının mevkiinin de dahil olduğu İstavroz Bahçesi'nin Çengelköy cihetindeki hudut kısımları 1794'te hususi şahıslara satıldı. Filhakika Doktor Nejat Gögünç'ün bulmuş olduğu bostancıbaşı defterinde ve 1792 tarihli tapu kaydında yalı artık *"Mehmed Ağa kızı ve sadrı esbak Yusuf Paşa halîlesi Hanife Hatun'un"* mülküdür. Koca Yusuf Paşa torunu Halûk Şehsuvaroğlu'ndan Hanife Hanım'ın kocası *"Sadr-ı Sabık Yusuf Paşa'nın"* Koca Yusuf Paşa olduğunu bilmekteyiz.

Koca Yusuf Paşa, tarihimizin bu tanınmış şahsiyeti hayata Gürcü asıllı bir köle olarak başlamıştır. Esasen o devirde Yusuf adı Yusuf Peygamber gibi köle iken güzelliği ve fazileti ile temayüz eden gençlere verilirdi. Efendisi tersaneye mensup olduğu için Koca Yusuf gemici olarak yetişti. İstidadı sayesinde sınıf farkı gibi indî mefhumlar tanımayan Türk İslâm cemiyeti içinde Yusuf çabuk ilerledi. M 1784 vezir payesi ile Mora vilayeti vergilerini tahsile yollandı. M 1785 sadaret mührü kendisine verildi. Atılgan bir şahsiyet olan Koca Yusuf Paşa, Osmanlı Devleti'ni Avusturya ve Rusya'ya karşı muharebeye teşvik etmiş ve harpten muvaffakiyetsizlik neticesinde 1789'da III. Selim tahta çıkınca

azlolunmuştu. Koca Yusuf Paşa, bundan sonra Sivas ve Vidin seraskerliğine, 1809'da Kaptanıderyalığa tayin edilmişti. Fakat aynı yıl içinde yine Vidin seraskerliğine ve sıra ile Karaman, Köstendi ve Bosna valiliklerine yollandı. M 1809-1810'da Rus İmparatorluğu'nun gelişmesine mukavemet gayreti yenilendi ve 1806'dan beri devam eden Rus harbine hız verildi. Beylerbeyi'nde, şimdi Hasib Paşa adını taşıyan yalının o devirdeki sahibi Yusuf Ziya Paşa seksenini aşkın fakat şecaatli bir sadrazamdı. Yusuf Ziya Paşa, Erzurum cephesindeki orduların başına yollandı. Koca Yusuf Paşa'ya ikinci defa sadaret mührü verildi. M 1890'da Koca Yusuf Paşa'nın tekrar sadrazam olduğunu sanan Avrupalı bir ressamın eseri olan bir resim, Topkapı Müzesi'nde mevcuttur. Elinde sadaret mührünü tutan Koca Yusuf Paşa artık ak saçlı ve ihtiyardır, fakat mavi gözlerinde azim ve cesaret parlamaktadır. Serdar sıfatıyla Koca Yusuf Paşa'ya Peygamberin bayrağı emanet edilerek batı cephesine yollandı. Koca Yusuf Paşa'nın başında bulunduğu ordular Balkanlarda o vakit elliden fazla cami ile büyük bir Türk şehri olan Şumnu'da düşman ile karşılaştı. İki ihtiyar Yusuf paşaların güttüğü savaş neticesiz fakat yeni bir mağlubiyet de getirmeden sona erdi. Bir yıl sonra Koca Yusuf Paşa yine azlediliyor ve ilk önce Karadeniz kıyısında Anapa'ya sonra Medine'ye muhâfız tayin ediliyor. Koca Yusuf Paşa Medine'de M 1813'te öldü. Hanife Hatun, 1805'te ölmüştü. Hanife Hatun'un da bilinmeyen bir tarihte Hicaz'a gittiği bostancıbaşı kayıtlarında adına ilave edilen hacı lakabından anlaşılıyor.

Koca Yusuf Paşa

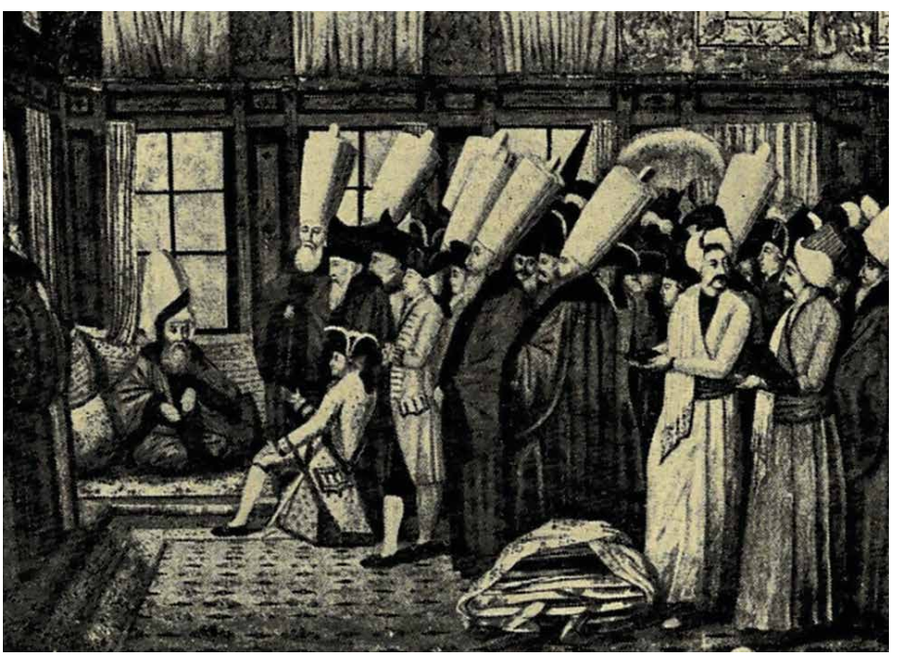

Koca Yusuf Paşa'nın bir elçiyi kabulü

Hanife Hatun'un Koca Yusuf Paşa'dan iki çocuğu olmuştu. Müderris Yusuf Paşazâde, Hamdi Bey'in vâlidesinin hayatı esnasında onun yalısından bir ötedeki yalıda (Çengelköy İskelesi'ne doğru) oturduğu hem bostancıbaşı kayıtlarından, hem de Halûk Şehsuvaroğlu'nun naklettiği aile menkıbelerinden bilinir. Hanife Hatun'un vefatından sonra her iki yalı bostancıbaşı kaydında müderris Hamdi Bey adınadır. Halûk Şehsuvaroğlu'nun rivayetine göre 18. yüzyılın başında yalıda Koca Yusuf Paşa'nın kızı Emine Hanım ile onun kocası Seyyid Ali Paşa da oturmakta idiler. Safranbolulu olan Seyyid-i Ali Paşa, Cezayir

ocaklarında yetişmiş bir denizci idi. Garp ocakları kapı kethüdası olarak Cezayir'den İstanbul'a yollanmıştı. 18. yüzyıl sonlarında Cezayir tekneleri üzerinde Lambro ve Karakaçan adlı korsanlara karşı galip gelerek 1806'da kaptanıderyalığa tayin edilmişti. Aynı yıl sonunda İngilizlerin Kınalıada'yı yaktığı deniz savaşında büyük yararlık ve dirayet göstermişti. Bu muharebe esnasında İstanbul halkı da Türk bahriyesine yardımla Boğaz'ı tahkim için bin tane topu bir günde taşımıştı. II. Mahmud 1808'de tahta çıkınca Seyyid Ali Paşa'yı ilk önce azletmiş, sonra yine kaptanıderyalığa getirmişti. Bir yıl sonra yine azl ile Mısır eyaletine tayin eylemiştir. Seyyid Ali Paşa, 1809'da İskenderiye'ye varınca orada öldü. Böylece Koca Yusuf Paşa 1809'daki kısa süren kaptanıderyalık vazifesinde damadının halefi olmuştur.

Koca Yusuf Paşa, kızı Emine Hanım'dan Ali Paşa'nın iki çocuğu olmuştu. Müstakbel Vali Hamdi Paşa ile bir güneşli gün, yalının üst katı cenub-batı köşesindeki sarı odada doğan Şems-tab (güneş ışığı) Hanım. Seyyid Ali Paşa ailesi yaz-kış yalıda otururlardı. Kışın dört cihetin rüzgârlarına açık yalıda üşüdükleri anlaşılıyor. Çünkü her odada bir tandır bulunduğu hakkında aile menkıbelerini Halûk Şehsuvaroğlu anlatırdı.

Annesi Hanife Hatun'dan yalıyı 1805'te tevarüs eden Koca Yusuf Paşaoğlu müderris Mahmud Bey'in 1812'de ölümünden sonra, onun oğulları yalıyı Berberbaşı Hüseyin Ağa'ya sattılar. Bu kimsenin de Koca Yusuf Paşa ailesinden bulunduğu, M 1836'da yalının mülkiyetinin yine Koca Yusuf Paşa'nın torunu Hamdi Paşa'ya ve onun hanımı Fatma Refta Kadın'a dönmesinden anlaşılmaktadır. Hamdi Paşa, Bağdad valisi bulunuyordu. Padişahın gözünden düşerek İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiyordu, o devirde yalıda oturan Koca Yusuf Paşa'nın kızı Seyyit Ali Paşa'dan dul kalan ve Hamdi Paşa'nın annesi olan Emine Hatun bir gün kayığa binerek Sadrazam Ali Paşa'ya gitmiş ve kendisini rıhtımda karşılayan sadrazamdan, oğlunun affını rica etmişti. Emine Hatun kendinin yaşlı olduğunu ve tek oğlunu özlediğini anlatan şu sözleri söylemişti:

"Ana pir oğul bir" bunun üzerine affolunan Hamdi Paşa, İstanbul'a dönerek sevincini ifade için yalıda ve etrafındaki koruda bir çırağan alemi düzmüştü. Sayısız çırağların ışığı gece semasını aydınlatmıştı. Karşı sahilde Beşiktaş Sarayı'nda bulunan padişah, pencereden geceleyin bakıp bu aydınlığı görerek Çengelköy'de yangın olduğunu sanmıştı. Müsrif zevkleri olduğu anlaşılan Hamdi Paşa borca girdi. Ve tapu kayıtlarına göre bu suret ile yalı yaşlı Esat Muhlis Paşa ailesine 1855'te geçti.

Ayaşlı Esat Muhlis Paşa, Miladî 14'üncü yüzyıl ahilerinden Şair Hacı Bayram Veli'nin müridi ve halifesi Bünyamin Veli'den iniyordu. Bünyamin Veli'nin türbesi İznik'tedir. Ve İstiklal Harbi esnasında Yunanlıların ateşe verdikleri Türk türbelerindendir. Esat Muhlis Paşa'nın babası Ayaş müftüsü idi. Sanatkâr istidatlı Esat Paşa şair ve hattattı. Esat Muhlis Paşa, 1814'te Edirne valisi ve 1830-1836'da Erzurum valisi olmuştu. Orada yaptırdığı cami halen mevcuttur. 1851'de Diyarbekir'de vali iken vefat eden Esat Muhlis Paşa'nın türbesi Diyarbekir'dedir. Çengelköy yalısını Esat Muhlis Paşa'nın çocukları tevarüs etti. Bunlardan Sadullah Paşa (1838 -1899) 1872'de bütün hisseleri aldı ve yalıya da adını vermiş bulundu. Sadullah Paşa da edîb bir kimse idi. Hatıralarında 1876'da Çengelköy'deki yalısında bulunurken V. Murad'ın tahta çıktığını haber veren topların sesini duyduğunu ve padişahın bir kayık yollayarak kendisini saraya çağırdığını anlatır. Bir yıl sarayda

mabeyn başkâtibi bulunduktan sonra Berlin'e sefir tayin edildi, 1878'de Berlin Muahedesi'ni imzalayanlar arasında bulundu.

Sadullah Paşa, meşrutiyet taraftarı bir devlet adamı olarak II. Abdülhamid tarafından hoş görülmüyor ve daima yurt dışında elçiliklerde bırakılıyordu. Bu merkezlerden yazdığı mektuplar edebiyat kitaplarında yer alır. Bir gurbet hatırasını burada anabiliriz:

"Kendisi Berlin'de elçi iken 1877 yılında Türkiye, Rus harbinde mağlup bulunuyordu. Prusya Sarayı'nda bir davette diğer diplomatlar Türk elçisine arka çevirip galip devletin elçisini tebrik etmekteydiler. Türk sefirinin hüznünü gören ve belki de Rus harbinde Türklerin gösterdiği Plevne Müdafaası gibi kahramanlıkları hatırlayan Almanya Veliahtı Frederik Vilhelm'in hanımı Kraliçe Viktorya'nın kızı Prenses Sofya, Türk elçisini çağırtarak dostluk göstermek istedi, fakat prenses üstelik Türk sefiri ile dans etmek arzusunu da ifade edince Sadullah Paşa yine zor vaziyete düşmüştü. O devirde Türkiye'de oynamak ancak köçeklerin işi idi. Ve Sadullah Paşa dans etmek bilmiyordu.

Sadullah Paşa, 1889'da Viyana'da sefir iken gurbette ailesinden uzak kalmak ve yurduna dönememek acısı içinde öldü (İntihar etti.) Zevcesi Ankara Valisi Vecihi Paşa'nın kızı Necibe Hanım, Sadullah Paşa'nın ölümünü öğrenince şuurunu kaybetti, gençliklerinde bir gün Necibe Hanım'ı bir pembe tül elbise içinde görmüş ve pembenin Necibe Hanım'a yakıştığını söylemişti. 1917'de 80 yaşına yakın ölen Necibe Hanım bu uzun hayatın son gününe kadar daima pembe tüllere bürünür ve yalının harem kapısında ve harem bahçesinde gezerek Sadullah Paşa'nın dönmesini beklerdi. Sadullah Paşa Yalısı'nda oturanlar üst katta cenub-doğudaki Necibe Hanım'ın pembe odasında onun pembe tüller içinde hayalini görür gibi olurlar."

19. yüzyılda yalı çok zarar gördü. 20. yüzyılda selâmlık da yıkıldı, yalıdan kalan harem kısmı 1947'de iki yüksek mimar Turgut Cansever ve Cahide Kamer tarafından 18. yüzyıldan kalan kısımlara dokunulmayarak tamir edildi.

Sadullah Paşa Yalısı bazı parçalarını kaybettikten sonra yalnız harem kısmı kaldığını yukarıda yazdık. Klasik Türk mimarisinde *"Mahv ve İspat"* denilen bir şekilde yenilenerek ve bazı ilaveler ve hazifler yapılarak bize kadar gelmiştir. Şimdi Sadullah Paşa'nın bir oğlu kıymetli emekli elçilerimizden Seyfullah Esin ve eşi Doktor Emel Esin'in tasarrufundadır. Emel Esin bu yalıyı esaslı bir şekilde incelemiştir. Türk mimari çerçevesinde Sadullah Paşa Yalısı adlı bir broşüründe ve Türkiyemiz adlı mecmuanın 16. sayfasında esaslı bir şekilde incelenmiştir. Bunu yukarıya aldık.

KANDİLLİ'DE KONT OSTROROG YALISI

19. yüzyılın bir mimari yadigârı olan bu yalının içi ve dışı titizlikle muhafaza edilerek bize kadar gelmiştir. İçerisindeki kıymetli eşya ve koleksiyonlarla Boğaziçi'nin eski hayatını bize kadar getirmiştir.

ÇENGELKÖY'DE ABDULLAH PAŞA YALISI

Bu yalı çok haraptır. En büyük yalılardandır. Korunursa gelecek nesillere Boğaz'ın en büyük bir yalısı yetiştirilmiş olacaktır.

ÇENGELKÖYÜ'NDE HAVUZBAŞI'NDA SELİM PAŞA YALISI

Bahçesi, yolları ve havuzlarıyla eski şeklinde korunmaktadır. 18. yüzyıl ortalarının bir bergüzarıdır. Şimdi haraptır. Bu haliyle bile Boğaziçi'nin son ayakta duran havuzlu, çağlayanlı bahçesi olduğu kabul edilir.

BEYLERBEYİ'NDE HABİP PAŞA YALISI

Bu yalının sahibi öldüğü için bakımsız kalmış, tehlikeli duruma düşmüştü, içindeki eşyası ve koleksiyonlar kaldırıldıktan sonra yanmış ve yok olmuştur.

KUZGUNCUK'TA FETHİ AHMED PAŞA YALISI

18. yüzyılın bir eseri olan bu yalı 19. yüzyılda yenilenmişti. Cephesi son tamir sırasında asaletinden birçok şeyler kaybetmiştir. İyi muhafaza edilmesi lazımdır.

SALACAK'TA ÇÜRÜKSULU YALISI

Bu yalı leb-i deryada olmamakla beraber aslına uygun bir şekilde tamir edilerek bize kadar gelen kıymetli sivil mimari eserlerdendir[20].

20 Yalılar ve sahilsaraylar hakkında neşre hazırladığımız ayrı bir eserimiz imkân bulununca neşredilecektir. Müsveddeleri, vakfettiğimiz İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphâne ve Arşivi'nde mahfuzdur. Üsküdar Selimiye Camii bitişiğindeki hünkâr kasrındadır.

- EK BÖLÜM -

Kitabımız daktilo ve tasnif edilirken üç türbe ve bir tekke sıraya girmemiştir. Buraya koyuyoruz.

KULELİ BABA TÜRBESİ

Bu açık türbe, Kuleli Askeri Lisesi'nin sağında Hüseyin Paşa Seddi Sokağı'nda Kuleli Namazgâhı'nın önündedir. Bir demir parmaklıkla çevrilmiştir. Adını, ölüm yılını ve kimliğini gösteren bir kitabe yoktur. Aydınlatacak bir vesika da bulamadık.

Buradaki yaşlı çınarın altındaki namazgâhın ve şimdi yok olan çeşmenin banisi Kapudan Hüseyin Paşa'nın olması ihtimali vardır.

Hüseyin Paşa, çeşmeyi H 1209 - M 1794 yılında yaptırmıştı[21]. Bunun biraz üstünde iki satırlık kitabesi kazılmış ve silinmiş bir çeşme daha vardır.

MİNKARÎZÂDE ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA EFENDİ'NİN TÜRBESİ

Bu türbe Aziz Mahmud Hüdai Caddesi'nde, Açık Türbe Sokağı'nın başında idi. Bu kubbeli türbe yıkılmış ve yok olmuştur. Türbenin ve Yahya Efendi'nin kitabeli taşları da yok edilmiştir.

Yahya Efendi, Sultan I. Mahmud devrinin şeyhülislâmlarından idi. H 1088 - M 1677 yılında ölmüştü[22]. Türbenin bitişiğinde bir medrese var idi. Şimdi arsası kalmıştır.

MAHMUD BEY TÜRBESİ

Bu türbe Üsküdar'da Yeni Çeşmeler Yokuşu'nda, Açık Türbe Sokağı'nda Babası Halil Paşa'nın türbesinin yanındadır[23].

TÂHİR BABA TEKKESİ

Bu tekke, Kısıklı'da Sultan III. Selim'in anası Mihrişah Sultan'ın sarayının yanındaki Tophânelioğlu Çeşmesi'nin karşısında idi[24]. Tâhir Baba isminde bir Bektaşî şeyhi burada Sultan III. Selim zamanında yeniden bir Bektaşî tekkesi yapmıştı. H 1241 - M 1821 yılında bütün Bektaşî tekkeleri kaldırılır ve yıkılırken bu tekke de yıkılmıştır[25].

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi bu tekkeyi yazarken şunları da yazar:

"Kısıklı'ya bir saat mesafede Kayış Dağı denmekle maruf dağın altından bir güzel su akar ki Kayış Pınar Suyu diye meşhurdur. Hâlâ Üsküdar ve İstanbul'a getirirler. Buradan bir saat mesafede Alem Dağı ismiyle anılan bir dağ daha vardır ki Ermeni taifesinin ziyaretgâhıdır."

İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphâne ve Arşivi

21 Mir'ât-ı İstanbul, s. 201.
22 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 215.
23 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 196.
24 Bu tekke, 1. ciltte bahsedilen Nur Baba Tekkesi ile aynı tekkedir. (MD)
25 Hadîkatü'l-cevâmi', C. 2, s. 261.

Kitabın müellifi İbrahim Hakkı Konyalı, zengin kütüphâne ve arşivini İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü adına vakfetmiştir. Arşivinde eşsiz ve henüz ilim güneşi görmemiş çoğu orijinal kıymetli vesikalar vardır. Yurdun abidelerinin tavsifi, kitabeleri, vakfiyeleri, tedavül kayıtları ve basılmaya hazırlanmış eserleri de buraya konmuştur. Bu kitaptaki abidelerin vakfiyeleri, başka vesikaları da burada görülecektir.

Kütüphâne ve arşiv, Üsküdar'da Selimiye Camii'nin bitişiğindeki hünkâr kasrındadır.

DİZİN

I, II, III, IV, V

I. Abdülhamid (bk. Sultan ...), *74* , *91*, *311*

I. Ahmed (bk. Sultan ...), *19*, *77*, *122*, *165*, *167*, *169*, *205*, *296*, *339*

I. Mahmud (bk. Sultan ...), *55*, *72*, *83*, *175*, *176*, *177*, *179*, *187*, *203*, *207*, *209*, *210*, *219*, *235*, *265*, *309*, *412*, *425*

II. Abdülhamid (bk. Sultan ...), *33*, *77*, *126*, *129*, *136*, *140*, *141*, *142*, *143*, *144*, *145*, *146*, *147*, *155*, *164*, *177*, *179*, *180*, *190*, *204*, *206*, *238*, *277*, *280*, *286*, *287*, *309*, *327*, *353*, *411*, *412*, *414*

II. Mahmud (bk. Sultan ...), *18*, *20*, *28*, *29*, *32*, *33*, *44*, *45*, *47*, *52*, *55*, *64*, *65*, *66*, *67*, *72*, *82*, *83*, *84*, *85*, *86*, *87*, *88*, *93*, *94*, *97*, *102*, *121*, *122*, *123*, *125*, *129*, *130*, *131*, *136*, *141*, *144*, *148*, *152*, *156*, *159*, *160*, *161*, *163*, *164*, *165*, *168*, *169*, *172*, *175*, *176*, *177*, *179*, *187*, *190*, *192*, *193*, *195*, *198*, *199*, *200*, *203*, *204*, *205*, *207*, *209*, *210*, *213*, *219*, *234*, *235*, *244*, *248*, *256*, *263*, *264*, *265*, *267*, *269*, *270*, *272*, *273*, *274*, *275*, *277*, *278*, *285*, *286*, *295*, *296*, *304*, *309*, *311*, *326*, *338*, *339*, *341*, *362*, *389*, *394*, *395*, *396*, *398*, *408*, *412*, *416*, *422*, *425*

III. Ahmed (bk. Sultan ...), *17*, *19*, *20*, *24*, *26*, *31*, *37*, *38*, *40*, *41*, *42*, *43*, *51*, *55*, *77*, *78*, *79*, *81*, *89*, *91*, *92*, *96*, *100*, *101*, *105*, *115*, *122*, *191*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *219*, *264*, *265*, *269*, *295*, *369*, *415*, *417*

III. Mustafa (bk. Sultan ...), *16*, *24*, *96*, *99*, *100*, *171*, *194*, *199*, *204*, *207*, *208*, *219*, *256*, *275*, *291*, *297*, *298*, *337*

III. Osman (bk. Sultan ...), *30*, *51*, *235*

III. Selim (bk. Sultan ...), *45*, *47*, *60*, *68*, *74*, *89*, *95*, *99*, *154*, *168*, *169*, *171*, *173*, *191*, *192*, *212*, *256*, *259*, *263*, *264*, *265*, *266*, *267*, *268*, *269*, *275*, *283*, *286*, *302*, *410*, *412*, *415*, *425*

IV. Mehmed (bk. Sultan ...), *15*, *23*, *36*, *43*, *48*, *58*, *64*, *65*, *82*, *83*, *85*, *87*, *101*, *155*, *156*, *158*, *160*, *166*, *167*, *174*, *193*, *194*, *195*, *211*, *227*, *243*, *363*, *385*

IV. Murad (bk. Sultan ...), *36*, *113*, *167*, *173*, *187*, *259*, *295*, *339*, *351*, *363*, *384*

IV. Mustafa (bk. Sultan ...), *43*, *82*, *169*, *269*

A

Abaza Siyavuş Paşa (bk. Siyavuş Paşa), *193*, *197*, *386*, *388*

Abbas Ağa (Dârüssaâde ağaları başı), *15*, *16*

Abbas Ağa Çeşmesi, *15*

abdesthâne, *123*, *128*, *147*, *178*, *223*, *225*, *303*, *312*, *338*, *345*, *373*

Abdi Denizolgun, *65*, *158*, *213*

Abdi Kayalı (Kuleli'de müdür), *253*

Abdullah Ağa Çeşmesi (bk. Burhaniye Çeşmesi-Mîr Âlem Çeşmesi), *32*

Abdullah Ağa Mahallesi, *66*

Abdullah Paşa Yalısı (Çengelköy'de), *423*

Abdükhamid Efendizâde, *72*

Abdülaziz Çeşmesi, *16*

Abdülaziz Efendi (bk. Abdülaziz Çeşmesi), *16*, *114*

Abdülaziz, *16* (Sultan İbrahim'e hatip), *18* (Sultan), *46* (Sultan), *69* (Sultan), *114* (Sultan), *123* (Sultan), *127* (Sultan), *128* (Sultan), *133* (Sultan), *134* (Sultan), *136* (Sultan), *147* (Sultan), *148* (Sultan), *151* (Sultan), *153* (Sultan), *157* (Sultan), *177* (Sultan), *179* (Sultan), *204* (Sultan), *206* (Sultan), *211* (Sultan), *214* (Sultan), *233* (Sultan), *247* (Sultan), *248* (Sultan), *249* (Sultan), *254* (Sultan), *277* (Sultan), *328* (Sultan), *352* (Sultan), *415* (Sultan)

Abdülbâkî Camii, *231*

Abdülbâkî Efendi Mektebi (bk. Abdülbâkî Camii), *231*

Abdülgani Ağa Çeşmesi, *16*, *17*

Abdülgani Ağa, *16*

Abdülhak Molla Köşkü, *122*

Abdülhak Molla, *122*, *123*, *192*

Abdülhamid (I - II), *21* (I.), *29* (I.), *33* (II.), *60* (I.), *74* (II.), *77* (II.), *90* (I.), *91* (I.), *126* (II.), *129* (I.), *136* (II.), *139* (II.), *140* (II.), *141* (II.), *142* (II.), *143* (II.), *144* (II.), *145* (II.), *146* (II.), *147* (II.), *155* (II.), *164* (II.), *169* (I.), *177* (II.), *179* (II.), *180* (II.), *187* (I.), *190* (II.), *196* (II.), *204* (II.), *206* (II.), *233* (I.), *234* (I.), *238* (II.), *256* (I.), *277* (II.), *280* (II.), *286* (II.), *287* (II.), *309* (II.), *311* (I.), *327* (II.), *353* (II.), *383* (I.), *411* (II.), *412* (II.), *414* (II.), *420* (I.), *423* (II.)

Abdülkadir Hamdi (Hattat), *386*

Abdülkerim Paşa, *388*

Abdülmecid (bk. Sultan Abdülmecid), *17*, *21*, *25*, *26*, *29*, *43*, *62*, *131*, *132*, *136*, *146*, *147*, *162*, *171*, *177*, *180*, *181*, *183*, *184*, *185*, *189*, *194*, *203*, *204*, *205*, *206*, *211*, *233*, *246*, *247*, *248*, *249*, *253*, *254*, *259*, *261*, *262*, *264*, *273*, *274*, *276*, *277*, *279*, *280*, *283*, *284*, *285*, *301*, *303*, *304*, *305*, *306*, *382*, *396*, *398*, *408*, *413*, *414*, *415*

Abdülmecid Efendi (Halife), *62*, *180*, *181*, *183*, *184*, *185*, *189*

Abdülvedûd Mescidi, *36*, *44*

Abdürrahman Hilmi (Hattat), *386*

Abdürrahman Mustafa, *157*

âb-ı hayat, *16*, *24*, *26*, *46*, *58*, *65*, *74*, *80*, *88*, *156*, *157*, *218*, *335*, *354*, *420*

Abidos, *217*

Acem hükümdarı (Tahmasb), *198*

Acem Kasrı, *196*, *198*, *200*

Acem Sarayı, *173*

Acem Şahı Tahmasb (I. Tahmasb), *196*, *198*

Acı Çeşme, *17* (Toptaşı Caddesi'nde-Çinili Hamam Sokağı), *97* (Ümmügülsüm Çeşmesi)

Acıbadem Nişan Taşı (II. Mahmud Nişan Taşı), *416*

Açık Türbe Sokağı, *106*, *225*, *425*

Adalet Özcan (Talimhâne Kuyusu), *113*

Adana beylerbeyisi, *34*, *256*

Adana, *34*, *98*, *206*, *256*

Adapazarı, *179*

Adil Peköz (Kuleli'de komutan), *252*

Âdile Sultan (II. Mahmud kızı), *18*, *84*, *123*, *124*, *125*, *126*, *127*, *128*, *159*, *162*, *204*

Âdile Sultan Çeşmesi, *18*, *84* (Sultan II. Mahmud Çeşmesi)

Âdile Sultan Kasrı, *123*, *125*, *128*, *159*

Âdile Sultan Köşkü, *124*, *127*

Âdile Sultan Sarayı, *126*

Adlî (II. Mahmud), *28*, *32*, *84*, *85*, *155*, *198*, *199*, *204*, *220*, *234*, *415*

Adliye Camii, *85*, *93*, *198*, *204*, *305*

Affan Bey, *34*, *256*

Afife Hatun, *208*

Ağa Camii, *18* (Malatyalı), *33* (Cevher), *50* (Tavâşî Hasan), *56* (Abdullah), *63* (Mehmed), *70* (Abdurrahman), *256* (Tavâşî Hasan), *337*, *363* (Hüsrev)

Ağa Çeşmesi, *15* (Abbas-Ağalar-Dârüssaâde), *16* (Abdülgani), *18* (Malatyalı İsmail), *21* (Ali), *22* (Ali-Arslan), *23* (Arslan), *32* (Abdurrahman), *33* (Cevher), *39* (Hacı Beşir), *40* (Hacı Halil), *41* (Hacı Halil), *44* (Hâfız İsa), *45* (Hâfız İsa), *50* (İbnü'l Emin Ahmed), *51* (İsa), *54* (Kavas Ahmed), *62* (Mahbub-Mehmed), *72* (Saray Ağası Yakub), *89* (Şahinci Hüsameddin), *113* (Devatdâr), *159* (Mahbub), *242* (Saray Ağası Yakub)

Ağa Hamamı, *335* (Çifte), *336* (Ahmediye'de)

Ağa Kapısı, *408*

Ağa Mescidi, *63*

Ağalarbaşı Çeşmesi (bk. Abbas Ağa Çeşmesi), *15*

Ahır Köşkü, *151*, *153*

Ahır, *153*, *412*

Ahmed Argun (Beylerbeyi Sarayı müdürü. bk. Ahmed Ergun), *88*

Ahmed Arif (Avukat), *35*

Ahmed Bey, *66* (Albay), *68* (Silahşör), *194*

Ahmed Efendi Çeşmesi, *19*

Ahmed Efendi, *76* (Sivaslıoğlu Çeşmesi), *90* (Kumkapılı Mustafa Efendi oğlu), *254* (Şeyh), *311* (Hacı Selim Ağa oğlu), *389* (Beyazzâde)

Ahmed Efendi-Beyazzâde, *389*

Ahmed Ergun (Beylerbeyi Sarayı müdürü. bk. Ahmed Argun), *88*, *148*, *154*

Ahmed Fethi Paşa (Rodosizâde), *38*

Ahmed Hulusi (Hattat), *386*

Ahmed İsvan (Belediye başkanı), *375*, *377*, *400*, *401*

Ahmed Nedim, *387*

Ahmed Neyli, *387*

Ahmed Paşa Sarayı, *121*

Ahmed Paşa Yalısı, *424*

Ahmed Paşa, *25* (Sadrazam), *31* (Kisriyeli), *33* (Seyyid), *34*, *38* (Fethi), *51* (Kisriyeli), *92* (Kisriyeli), *120* (Gedik), *121* (Saray), *127* (Şemsi), *129* (Hezarpâre), *157* (Sadrazam Semiz), *158* (Başhekim), *161* (Fâzıl), *167* (Küçük), *173* (Melek), *196* (Şemsi), *197*, *235* (Seyyid), *236* (Şehid), *256* (Türk), *271* (Ramiz), *339* (Doğancıbaşı), *340* (Hacı-Şemsi-Kızıl), *364* (Çürüksulu), *386* (Şehid Hâfız), *388* (Damat-Hacı-Hâfız)

Ahmed Rasim Bey, *253*

Ahmed Raşid Efendi (Benlizâde-Mekke Kadısı), *28*

Ahmed Refik Bey (Vakanüvis), *141*, *145*

Ahmed Rıza Bey (İngiliz Ali Bey Köşkü-Ahmed Rıza Bey Köşkü), *165*

Ahmed Rıza Bey Köşkü (bk. İngiliz Ali Bey Köşkü), *164*

Ahmed Vefik Paşa, *119*, *291*, *297*, *331*, *364*

Ahmediye Çeşmesi, *19*, *20*

Ahmediye Dershânesi, *223*, *231*

Ahmediye Külliyesi, *19*, *50*, *223*, *231*

Ahmediye Mahallesi, *105*, *231*

Ahmediye Medresesi, *19*, *223*

Ahmediye Mektebi, *231*

Ahmediye Sebili, *105*

Ahmediye Sokağı, *223*

Ahmediye, *19* (Çeşme), *20* (Külliye), *50* (Külliye), *105* (Sebil-Mahalle), *194* (Yangın), *223* (Medrese), *227* (Medrese), *231* (Dershâne-Meketeb), *336* (Mahalle)

Ahmet Kolat (bk. Şeyh Hoca-Cinci Hoca), *156*

Ak Mehmed Paşa Sarayı, *122*, *127*

Akçahisar, *59*

Akdeniz, *48*, *259*

Akıntı Burnu, *35*, *129*, *363*

Akif Mehmed Bey, *388*

Akka Kalesi, *254*

Aksaray (Niğde, bk. Aksera), *70*, *119*, *295*, *301*

Aksera (bk. Aksaray), *119*

Akşehir, *268*

Alaca Minare Mescidi, *27*, *304*

Alaca Minare Tekkesi, *89*

Alanyalı Kadı Abdürrahman Paşa, *270*, *271*

Alaşehir, -li, *101*, *251*

Alâtinî Köşkü, *141*, *147*

Albay, *29* (Ferit Erdoğan), *49*, *66* (Ahmed Bey), *84* (Hüsamettin Ertürk Sokağı), *197*, *243* (Tayyar Argun), *251* (Rifat Üzel-Bayram Arslan-Doğan Güncan)

Alemdağı Mesiresi, *352*

Alemdar Köyü Ayazmaları, *315*

Alemdar Tepesi, *20*

Alemdar, -köyü, *20*, *68*, *193*, *270*, *271*, *315*

Ali Ağa Çeşmesi, *21* (Selimiye'de), *22* (Doğancılar'da)

Ali Ağa Mektebi, *236*

Ali Ağa, *22* (Hazinedar), *40* (Yapraksız), *45* (Silahdar), *75*

Ali Bey, *36*, *164* (İngiliz), *251* (Kuleli'de müdür), *316* (İngiliz), *317*

Ali Emiri Efendi Kütüphânesi, *169*, *276*

Ali Haydar, *158* (Şerif), *259* (Hattat), *261*

Ali Kaytaran (Kuleli'de öğretmen), *253*

Ali Mansûrî Efendi, *389*

Âl-i Osman, *244*, *275*

Ali Paşa (Alu), *388*

Ali Paşa (Tellak), *388*

Ali Paşa Sarayı, *121*

Ali Paşa, *38* (Silâhdar), *84* (Kaptan-ı Derya Seyit Ali Paşa Sokağı), *96* (Nevşehirli), *121* (Saray), *158* (Sadrazam), *266* (Yanya Valisi Tepedelenli), *386*, *387* (Bıyıklı), *388* (Tellak-Alu), *413* (Hekimoğlu), *421* (Seyit), *422* (Seyit)

Ali Râsim (Hattat), *386*

Ali Râtib Paşa, *388*

Ali Rıza Paşa, *252* (Kuleli'de müdür), *409*

Ali Topuz (Milletvekili-Beylerbeyi Kültür Cemiyeti kurucusu), *234*

Allah, *12*, *16*, *20*, *24*, *27*, *35*, *37*, *38*, *40*, *46*, *65*, *72*, *74*, *79*, *80*, *81*, *83*, *87*, *95*, *97*, *140*, *145*, *166*, *168*, *180*, *182*, *184*, *185*, *242*, *262*, *266*, *272*, *275*, *276*, *279*, *302*, *321*, *354*, *369*, *384*, *394*, *395*, *416*

Alman İmparatoru Wilhelm, *136*, *147*, *353*

Alman, *131*, *136*, *144*, *251*, *381*

Alsibyad (Atinalı kumandan), *217*

Altı Direkli Türbe (At Türbesi), *381*

Altunizâde Camii, *68*, *127*, *232*, *337*

Altunizâde Hamamı, *336*, *337*

Altunizâde İbtidâî ve Rüşdiye, *232*

Amasya mutasarrıfı, *64*

Amasya Valisi İsmail Hakkı Paşa, *159*

Amasya, -lı, *29*, *64*, *154*, *158*, *217*, *386*

Amasyalı Hamdullah (Hattat-Şeyh), *386*, *387*, *389*

Amerika, *78*, *131*, *132*, *383*

Amerikan Elçiliği, *132*

Anadolu Başhalifesi Mehmed Efendi, *243*

Anadolu Başhalifesi, *243*

Anadolu Hisarı Dizdarı (Rasih Mehmed Efendi), *176*

Anadolu Hisarı, *59*, *60*, *175*, *176*, *394*

Anadolu Kadıaskeri, -Kazaskeri, -kadıaskerliği, *94*, *101*, *225*

Anadolu Kavağı, *169*, *363*, *366*

Anadolu Valisi, *33*, *34*

Anadolu Yakası, *44*, *218*

Anadolu, *33*, *34*, *44*, *59*, *60*, *94*, *101*, *130*, *145*, *169*, *170*, *175*, *176*, *207*, *210*, *212*, *218*, *225*, *243*, *250*, *251*, *256*, *268*, *269*, *288*, *295*, *298*, *335*, *344*, *361*, *363*, *365*, *366*, *369*, *373*, *382*, *394*, *407*, *411*, *417*

Anadoluhisarı, *59*, *175*

Anadolukavağı, *59*

Anahtar ağası, *45*, *191*

Anber Mehmed Ağa, *45*

Andon Hüdaverdioğlu (Konyalı), *325*

Anıtları Koruma Yüksek Kurumu, *48*

Anka, *55*, *164*

Ankara Valisi Vecihi Paşa, *423*

Ankara, *11*, *268*, *373*, *423*

Antalya, *109*

Antikonos, *102*

Arakiyeci Camii, *15*

Arap, -lar, -ın, *11*, *12*, *114*, *119*, *185*, *375*, *376*, *377*, *378*, *389*, *391*, *414*, *416*

Arapça, *22*, *25*, *91*, *119*, *136*, *139*, *153*, *231*, *278*, *279*, *295*, *378*, *383*, *385*, *396*, *398*, *414*

Araplar Kabristanı, *377*

Arestas (bk. Göksu Deresi, Göksu), *59*

Arif Hikmet, -Bey, *93*, *253*, *339*, *385*, *387*

Arnavut Ali Ulvî, *387*

Arnavut Binbaşı Mustafa, *271*

Arnavut Halil Paşa (Bostancıbaşı), *45*

Arnavut Hamam Dernekleri, *336*

Arnavut Murat Paşa (Vezir), *120*

Arnavut, *45*, *120*, *162*, *164*, *192*, *271*, *335*, *336*, *387*

Arnavutköyü, *362*

Arpacılar Kethüdası Hacı İsmail Ağa, *237*

Arpacılar Kethüdası Kara Kadı, *256*

Arpacılar Kethüdası, *237* (Hacı İsmail Ağa), *256* (Kara Kadı)

Arslan Ağa Çeşmesi (Arslan Ağa=Vâlide Kethüdası), *22*, *23*

Arslan Ağa Sarayı, *122*, *127*, *191*

Arslan Ağa, *23*, *122*, *127*, *191*

Arşiv Umum Müdürlüğü, *155*

arşiv, *12*, *132*, *133*, *168*, *295*, *369*, *426*

Asâkir-i Cihâdiyye-i Mısriyye, *273*

Asâkir-i Mansûre, -Muhammediyye, *246*, *248*, *273*, *301*, *408*

Ashâb-ı kehf, *373*

Âsım Efendi, *54* (Çelebizâde İsmail), *100* (Yorgancı), *192* (Tarihçi), *266* (Tarihçi), *267* (Tarihçi), *269* (Tarihçi)

Âsım Molla (Şair), *387*

Âsım Tarihi (bk.Âsım Efendi), *192*, *266*, *269*, *267*, *269*, *270*, *271*

Askeri Hastahâne, *162*, *163*, *172*, *173*, *239*, *276*, *277*, *284*, *285*, *286*, *396*, *398*

Askeri Müze, *197*, *198*, *214*, *249*, *267*, *277*, *278*, *385*

Askeri Ortaokul, *29*

Askeri Rüşdiye Okulu, *232*

Aşcızâde Mehmed Paşa, *36*

Aşçı Mehmed Paşazâde (Sadrazam Devatdâr Mehmed Paşa), *35*

Aşçı, *35* (Mehmed Paşa), *182*, *400* (İbrahim Han)

Âşık Paşazâde Tarihi, *120*

Âşık Veysel, *345*, *347*

Âşir Efendizâde Hafid Efendi, *87*

Âşir Mustafa Efendi, *82*

At Meydanı Sarayı, *121*

At Mezarlığı (bk. Altı Direkli Türbe, At Türbesi), *71*

At Pazarı, *62*, *335*

At Türbesi (Altı Direkli Türbe, bk. At Mezarlığı), *381*, *390*

Ata Tarihi, *129*, *131*, *160*, *176*, *194*, *195*, *204*, *265*, *285*, *296*, *304*

Atanaj (Kuleli'nin arsa sahibi Rum), *248*

Atatürk, -heykel, *147*, *178*, *179*, *195*, *202*, *220*, *225*, *296*

Atik Sultan Sarayı, *191*, *207*, *208*

Atik Vâlide Camii, *23*

Atik Vâlide Sultan Kervansarayı, *295*

Atik Vâlide Sultan Sarayı, *122*

Atik Vâlide Sultan, *74*, *122*, *228*, *233*, *344*

Atik Vâlide, *23*, *34*, *74*, *122*, *224*, *228*, *233*, *295*, *344*

Atinalı Hares, *217*

Atinalı, *217*, *409*

Atis (Sibel'in sevgilisi. Sibel=Kibele), *352*

Atlamataşı, *256*, *309*, *312*

Av Köşkü, *127*

Avrupa, -lılar, *11*, *78*, *132*, *158*, *175*, *217*,*224*,*267*,*296*,*344*,*365*,*410*, *418*

Avukat, *35* (Ahmed Arif), *206* (Davud), *407* (Alâeddin Bey)

Avusturya-Macaristan (İmparator Fransuva Jozef), *147*

Aya Fantelimon Ayazması, *315*

Aya İrini Kilisesi, *197*

Aya Pantaleon Kilisesi, *165*

Aya Tiryadi Kilisesi, *325*

Aya Yorgi Kilisesi, *326*

Ayan Meclisi, *232*, *337*

Ayasofya, -lılar, -Ayasofya Camii, -Ayasofya-i Kebîr Câmi-i, *40*, *50*, *97*, *120*, *121*, *144*, *228*, *256*, *271*, *272*, *337*, *342*, *345*, *373*

Ayastefanos (Yeşilköy), -Muahedesi, *147*

Ayaş,-lı, *422*

Ayaşlı Esat Muhlis Paşa, *422*

Ayazma Bahçesi, *317*

Ayazma Camii, *23*, *159*, *169*, *171*, *200*, *206*, *210*, *219*, *291*, *297*, *337*

Ayazma Çeşmesi, *23*

Ayazma Gazinosu, *206*

Ayazma Hamamı, *336*, *337*

Ayazma Mektebi, *233*

Ayazma Sarayı, *200*, *206*, *207*, *208*, *209*, *210*, *370*, *417*

Ayazma Vakfı İbtidâî Mektebi, *233*

ayazma, -Ayazma, -lar, *23*, *87*, *160*, *170*, *172*, *200*, *206*, *206*, *207*, *208*, *209*, *210*, *219*, *233*, *256*, *291*, *297*, *313*, *315*, *316*, *317*, *326*, *336*, *337*, *364*, *370*, *417*

Aydın, *34*, *256*, *268*

âyet-i kerîme, *18*, *285*

Ayıntablı Âsım, *387*

Ayi Pandeimon Kilisesi, *326*

Ayia Efimiaa Ayazması, *316*

Ayia Marina Ayazması, *317*

Ayia Paraskevi Ayazması, *317*

Ayios Andanios Ayazması, *317*

Ayios Haralambos Ayazması, *317*

Ayios İoanis, *316*

Ayios İonis Ayazması, *316*

Ayios Kostantinos Ayazması, *316*

Ayios Pandeyimo Kilisesi, *325*

Aynî (Şair), *19*, *42*, *296*, *410*

Ayos Dimitrios Ayazması, *316*

Ayos İoanis Ayazması, *316*

Ayos Pandeyimo Ayazması, *316*

Ayşe Hatun Çeşmesi, *23*, *71*

Ayşe Hatun, *71*

Ayşe Sıddîka (Hattat), *386*

Ayşe Sultan Çeşmesi, *24*, *26*, *27*, *191*, *227*

Ayşe Sultan Dârülkurrâsı, *227*

Ayşe Sultan Kasrı, *119*

Ayşe Sultan Köşkü, *119*

Ayşe Sultan Sarayı, *122*, *128*, *191*

Ayşe Sultan (Mihrimah Sultan kızı), *24*, *25*, *26*, *27*, *119*, *122*, *128*, *129*, *157*, *191*, *227*

Ayşe Veliyye Hatun Namazgâh Vakfı, *68*

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *15*, *64*, *169*, *235*, *237*, *363*, *425*

Ayyadzâde Mahmud Paşa, *47*

Azadlı Sinan (Fatih'in mimarlarından), *342*

Aziz Hüdai Caddesi, *225*

Aziz Hüdâî Camii, *25*, *233*

Aziz Hüdâî Çeşmesi, *25*

Aziz Hüdâi Kütüphânesi, *309*

Aziz Hüdâî Mektebi, *233*

Aziz Hüdâî Tekkesi, *47*

Aziz Hüdâî, -Aziz Mahmud, *25*, *26*, *47*, *64*, *129*, *157*, *167*, *233*, *312*, *338*, *339*, *340*

Aziz İlter (Kuleli'de öğretmen), *252*

Aziz Mahmud Hüdâî Hamamı (Hüdâî Hamamı), *64*, *338*

Aziz Mahmud Hüdâî Türbesi (Hüdâi Türbesi), *64*, *129*, *157*

B

Baba, *12* (Kartal), *17* (Kartal), *48* (Kuleli), *50* (İskender), *59* (Kuzgun), *62* (Balcı), *93* (Mescid), *100* (Sütlü), *115* (Kartal), *171* (Paşa), *303* (Kartal), *363* (Kuzgun), *373* (Kaygısız), *388* (İbrahim), *425* (Kuleli-Tâhir-Nur)

Bâb-ı Gekbûze (Gekbûze=Gebze), *297*

Bâb-ı Hümâyûn, *144*, *337*

Bâb-ı Seraskerî, *254*, *273*

Bâbür Şah, *383*

Bâbüssaâde, *22* (-ağası), *73* (-ağası), *141*, *144*

Bağdad Köşkü, *119*, *173*

Bağdad Sarayı, *173*, *238*

Bağdad, *119*, *173*, *233*, *238*, *365*, *384*, *396*, *400*, *411*, *422*

Bağlarbaşı, *59*, *71*, *115*, *133*, *180*, *189*, *304*, *326*, *327*, *328*, *356*, *401*, *402*, *403*

Bahâ Lügati (M. Baha Lügati), *119*, *165*

Bahçe Sarayı, *31*

Bahçe Sokağı, *326*

Bahçelievler Ayazması, *317*

Bahçelievler, *164*, *317*

Bahçesaraylı Şair Mustafa Rahmî, *63*

Bahir Mustafa, *24*

Bahr-i İskender Boğazı, *59*, *175*

Bahrî Mehmed Paşa, *388*

Bakırköy, *191*

Balâ Dergâhı, *126*

Bâlâ, *32*, *64*, *66*, *261*, *262*, *263*, *304*

Balaban Caddesi, *90*, *113*

Balaban İskelesi, *363*

Balcı Baba Yokuşu, *62*

Balimoz (Balyemez), *218*

Balkan Harbi, *127*, *147*

Balkan Savaşı, *250*

Balyan Kalfa, *123*, *127*, *128*, *133*, *249*, *328*, *402*, *403*

Balyan, *123*, *127*, *128*, *133*, *147*, *148*, *248*, *249*, *328*, *402*, *403*

Balyemez (Balimoz), *218*

Barbaros Hayreddin Paşa, *296*

basita (güneş saati), *412*, *414*, *415*

Basra Körfezi, *383*

Basra, *189*, *383*

Başbakanlık Arşivi, *60*, *129*, *130*, *131*, *132*, *160*, *162*, *167*, *171*, *173*, *176*, *203*, *219*, *407*

Başkadın Çeşmesi, *25*, *26*, *27*, *255*

Başkadın, *25*, *27*, *69*, *255*

Başkapıcı Hasan Ağa, *211*

Başnâycı Hacı Ahmed Dede, *387*

Başşahinci Çeşmesi, *27*

Başşahinci Hüsameddin Ağa, *28*, *90*

Başşahinci, *28*, *90*

Başvekâlet Arşivi, *154*, *174*

Bat (Bit) Pazarı (bit pazarı), *331*

Batha, *80*

Battal Gazi, *220*

Bayezid Medresesi, *335*, *345*, *415*

Bayezid, *31* (III. Ahmed'in oğlu), *59* (Yıldırım), *77* (Yıldırım Bayezid Camii), *145* (Meydan), *165* (Meydan), *175* (Yıldırım-II. Bayezid), *202* (III. Ahmed oğlu), *335* (Medrese), *345* (Medrese), *354* (Sultan), *415* (Medrese)

Bayram Arslan (Kuleli okul kumandanı), *251*, *252*

Baytar Mektebi, *77*

Bedesten, *272*, *331*, *342*

Bedii Şehsuvaroğlu, *374*

Bedri Er (Kuleli'de öğretmen), *252*

Behçet Efendi (Saray baştabibi), *123*

Behçet Mustafa Efendi, *388*

Behçetî İsmail Hakkı Efendi (Merakıd-ı Mutebere-i Üsküdar yazarı), *379*, *381*, *382*, *385*, *386*, *387*

Behram Ağa (Vâlide Kethüdası), *127*

Bekârdere Sokağı, *77*

Bektâş Ağa, *388*

Bektaşî tekkesi, -zaviyesi, *48*, *114*, *173*, *425*

Bektaşî, *48*, *114*, *173*, *272*, *425*

Belediye, *24*, *56*, *79*, *171*, *190*, *205*, *301*, *335*, *345*, *353*, *369*, *374*, *375*, *377*, *400*, *401*

Belkıs, *65*

Bellice Sultan, *140*

Benlizâde Ahmed Raşid Efendi, *28*

Benlizâde Çeşmesi, *28*, *65*

Benlizâde Mustafa Şemseddin, *28*

Benlizâde, *28* (Mustafa Şemseddin-Ahmed Raşid Efendi), *65* (Çeşme)

Berberbaşı Hüseyin Ağa, *422*

Besim Mehmed Paşa, *388*

Beşiktaş Camii, *15*

Beşiktaş İskelesi, *78*, *224*

Beşiktaş, *15*, *16*, *64*, *78* (İskelesi), *130*, *224* (İskelesi), *278* (Sarayı), *296* (Deve Meydanı), *328* (Ermeni Kilisesi) , *365* (Deve Meydanı), *422* (Sarayı)

Beşir Ağa, *37* (Koca Ağa), *38* (Hacı), *39* (Hacı), *40* (Hacı), *219* (Kızlar Ağası), *331* (Dârüssaâde Ağası), *388* (Küçük), *396* (Küçük)

Beyaz Ekmek Fırını, *415*

Beygirciler Sokağı, *91*

Beyhan Sultan Sarayı, *129*

Beyhan Sultan, *129*

Beylerbeyi Camii, -Külliyesi, *133*, *160*, *164*, *168*, *233*, *338*, *361*, *412*

Beylerbeyi Çeşmesi, *28*

Beylerbeyi Hamam, *336*, *338*

Beylerbeyi İskelesi, *361*

Beylerbeyi Kasrı, *167*

Beylerbeyi köyü, *167*

Beylerbeyi Kültür Cemiyeti, *234*

Beylerbeyi Muvakkithânesi, *412*

Beylerbeyi Sahilsarayı, *130*, *131*

Beylerbeyi Sarayı, *84*, *88*, *123*, *128*, *129*, *130*, *131*, *132*, *133*, *134*, *135*, *137*, *138*, *139*, *140*, *141*, *145*, *146*, *147*, *148*, *149*, *151*, *152*, *153*, *154*, *155*, *169*, *250*, *328*, *361*

Beylerbeyi, *28*, *29*, *32*, *47*, *66*, *83*, *84*, *88*, *123*, *128*, *129*, *130*, *131*, *132*, *133*, *134*, *135*, *137*, *138*, *139*, *140*, *141*, *145*, *146*, *147*, *148*, *149*, *151*, *152*, *153*, *154*, *155*, *161*, *165*, *168*, *169*, *174*, *180*, *189*, *205*, *214*, *233*, *234*, *249*, *250*, *256*, *301*, *316*, *317*, *328*, *336*, *337*, *338*, *353*, *361*, *370*, *403*, *405*, *412*, *421*

Beylik Çeşme, *29*

Beyoğlu, *51*, *169*, *212*, *337*, *354*, *375*, *390*, *394*

Beyşehir, *268*

Bıyıklı Ali Paşa, *387*

Biga, *217*

bilezik (çeşme, kuyu bileziği), *32*, *113*, *114*, *328*

Birinci Cihan Harbi, *46*, *145*, *286*, *317*, *374*, *400*, *411*

Birinci Ordu Defterdarlığı, *280*

Bizans imparatorları, *155*

Bizans İmparatoru, *145* (Kostantin), *317* (Jüstinyanus)

Bizans Kilisesi, *166*

Bizans, *30*, *59*, *102*, *142*, *144*, *145*, *155*, *160*, *166*, *175*, *197*, *217*, *296*, *317*, *326*, *361*, *364*, *366*, *391*, *409*

Bizanslılar, -ın, *59*, *194*, *207*, *212*, *217*, *218*, *220*, *248*, *315*, *331*, *352*, *361*, *362*, *363*, *364*, *366*, *369*

Bizansperestler, *239*, *375*, *401*

Bodrûmî Ömer Lütfî, *385*

Bodrumi Sokağı, *162*

Boğaz Köprüsü, *95*, *151*, *157*, *186*, *212*

Boğaz Nakliyat Kumandanlığı, *251*

Boğaz, *48*, *51*, *55*, *59*, *60*, *65*, *70*, *85*, *95*, *122*, *126*, *133*, *141*, *147*, *148*, *151*, *157*, *159*, *164*, *167*, *175*, *176*, *180*, *183*, *186*, *190*, *205*, *212*, *218*, *243*, *246*, *251*, *312*, *316*, *327*, *352*, *361*, *362*, *363*, *364*, *365*, *394*, *396*, *403*, *407*, *409*, *415*, *416*, *417*, *422*, *423*

Boğaziçi, *59*, *130*, *147*, *163*, *167*, *175*, *194*, *211*, *244*, *254*, *259*, *276*, *286*, *327*, *343*, *354*, *355*, *361*, *362*, *363*, *364*, *365*, *394*, *409*, *416*, *417*, *423*, *424*

Bolu, *268*

Bosna, *98*, *253*, *421*

Bosstay Meyve Suyu Fabrikası, *190*

Bostan İskelesi, *99*, *125*

bostan, *21*

Bostancıbaşı Abdullah Ağa, *165*

Bostancıbaşı, *45*, *165*, *243*, *244*

Bostancılar Camii, *178*

Bostancılar Ocağı, *199*, *266*, *304*

Boşnak Yanko, *317*

Bozdoğan Kemeri, *52*

Brias (Briyas) Sarayı, *154*

Briyas (Brias) Sarayı, *154*

Bulgar Muhacirleri, *205*

Bulgaristan, *251*

Bulgurlu Camii, -Mescidi, *30*, *234*, *235*, *338*

Bulgurlu Çeşmesi, *30*

Bulgurlu Dağı, *154*, *195*

Bulgurlu Hamamı, *338*

Bulgurlu Mektebi, *30*

Bulgurlu Mescid Mahallesi, *91*

Bulgurlu, *30*, *32*, *64*, *91*, *154*, *190*, *195*, *208*, *234*, *235*, *338*, *339*, *353*, *354*, *396*

Burhân-ı Kâtı', *119*, *149*, *167*, *295*, *414*

Burhaniye Çeşmesi, *32*

Burhaniye Mahallesi, *32*, *316*

Bursa, *22*, *48*, *64*, *97*, *164*, *174*

Bülbül Peşrevi, *136*

Bülbülderesi, *42*, *96*, *231*, *237*

Büyük Çamlıca Kuyusu Bileziği, *114*

Büyük Çamlıca Sarayı, *122*

Büyük Çamlıca Tepesi, *114*, *352*, *353*

Büyük Çamlıca, *28*, *56*, *64*, *82*, *85*, *86*, *87*, *88*, *114*, *122*, *155*, *158*, *160*, *188*, *189*, *192*, *195*, *212*, *213*, *351*, *352*, *353*

Büyük Hamam, *335*, *336*, *344*, *345*, *370*

büyük havuz, *48*, *176*, *202*, *417*

Büyük İskele, *296*

Büyük Millet Meclisi, *179*, *375*

Büyük Sinagog, *321*

Büyük Taarruz, *250*

C

Cağala Sinan Paşa, *157*

Cahide Kamer, *423*

Cami Sokağı, *47*, *51*

Camii, *12* (Selimiye), *15* (Beşiktaş-Arakiyeci), *17* (Davut Paşa), *18* (Ağa), *22* (Çakırcıbaşı), *23* (Yeni-Atik Vâlide-Ayazma), *24* (Pak-İmrahor), *25* (Aziz Hüdâî), *26* (İmrahor), *30* (Bulgurlu), *31* (Yeni), *33* (Cevher Ağa), *36* (Divitçiler-Yeni), *38* (Yeni-Terzibaşı), *39* (Yeni Vâlide), *40* (Eyüp Sultan-Ayasofya), *42* (Toygar), *43* (Yeni), *44* (Yeni), *46* (Selimiye), *52* (Rum Mehmed Paşa), *53* (Kaptan Mustafa), *54* (Hacı Ömer Efendi-Kerime Hatun-Kuleli), *56* (Kısıklı), *58* (İstavroz), *62* (Debbağlar), *63* (Mehmed Ağa), *65* (Mihrimah), *67* (Mirzazâde), *68* (Kilise-Nûr-ı Osmâniye-Altunizâde), *70*, *71* (Taşçılar-Mihrimah Sultan), *75*, *76* (Fatima Hatun-Çarşamba-Tekke), *77* (Mihrimah Sultan), *80* (Yeni Vâlide), *82*, *84* (Hacı Ömer Efendi), *85* (Adliye), *89* (Süleyman Paşa), *90* (Yeni Vâlide), *91* (Yeni), *92* (Kaymak Mustafa Paşa-Mihrimah-Yeni), *93* (Adliye), *94* (Tâhir Efendi), *96* (Rum Mehmed

Paşa-Yeni), *98* (Eski Vâlide), *99* (Kumbarahâne), *100* (Mihrimah-Yeni Vâlide), *101* (Vaniköy), *105* (Çinili), *108* (Yeni Vâlide), *120* (Süleymaniye), *127* (Şeyh-Altunizâde), *133* (Beylerbeyi), *141* (Hamidiye), *144* (Hamidiye), *155* (Yeni), *158* (Yeni), *159* (Rum Mehmed Paşa-Ayazma), *160* (Beylerbeyi), *162* (Ömer Lütfi Efendi), *164* (Beylerbeyi), *165* (İstavroz), *168* (Beylerbeyi-Anadolu Kavağı), *169* (Kavak Sarayı-Ayazma), *171* (Ayazma), *173* (Kavak Sarayı), *178* (Bostancılar), *179* (Haydarpaşa-Rum Mehmed Paşa), *180* (Yıldız), *188* (Kısıklı), *189* (Hacı Yakup), *191* (İmrahor), *194* (Süleyman Paşa), *195* (Şemsi Paşa), *196* (Şemsi Paşa), *198* (Şemsi Paşa-Rum Mehmed Paşa-Adliye), *200* (Şemsi Paşa-Ayazma), *202* (Rum Mehmed Paşa), *203*, *204* (Adliye-Şerefâbâd), *206* (Ayazma), *210* (Fatih-Salacak-Ayazma), *211* (Vaniköy), *218* (Kurşunlu Mahzen,Yeraltı), *219*, *223* (Gülfem), *224* (Gülfem-Mihrimah), *225* (Şemsi Paşa), *227* (Vaniköy-İmrahor), *231* (Abdülbâki-Ahmediye), *232* (Altunizâde), *233* (Aziz Hüdâî-Beylerbeyi), *235* (Çakırcıbaşı), *236* (Hasan Paşa), *237* (Feyziye-Davud Paşa-Hacı Ömer Efendi), *241* (Yeni), *244*, *254* (Vaniköy), *255* (İmrahor-İskele), *256* (Tavâşî Hasan Ağa-Davud Paşa), *267* (Selimiye), *271* (Selimiye), *272* (Ayasofya-Zeynep Sultan), *277* (Tâhir Efendi), *278* (Selimiye), *291* (Ayazma), *295* (Gülnûş Sultan-Yeni Vâlide-Kösem Vâlide), *296* (Mihrimah Sultan), *297* (Ayazma), *301* (Paşa Limanı), *305* (Adliye), *309* (Selimiye Dergâhı/ Tekkesi), *311* (Eski Vâlide), *331* (Yeni Vâlide), *337* (Ağa), *337* (İsmail Ağa-Altunizâde-Ayazma), *338* (Beylerbeyi), *339* (Çinili-Çakırcıbaşı), *341* (Doğancılar-Mihrimah), *342* (Yeni Vâlide-Ayasofya-Fatih), *343* (Rum Mehmed Paşa), *343* (Selami Ali Efendi-Yeni Vâlide), *344* (Eski Vâlide), *345* (Şemsi Paşa), *361* (Beylerbeyi-İskele), *362* (Tâhir Efendi), *363* (Şemsi Paşa-Anadolu Kavağı-Hüsrev Ağa), *369* (Mihrimah), *370* (Vâlide Sultan), *379*(Feridun Paşa), *413* (Tazılar Ocağı), *414* (Mihrimah-Yeni), *424*, *426* (Selimiye)

Camlı Köşk, *155*

Cebbarzâde, *268*

cebehâne, *174*, *175*, *218*, *274*, *279*, *412*

Celal Bayar, *178*

Celâl Bey (Kuleli'de öğretmen), *252*

Celâleddin Mehmed Paşa, *388*

Celâli, *189*

celî, *18*

Cemal Oğan (Kuleli'de öğretmen), *252*

Cemal Özsever (Kuleli'de öğretmen), *252*

Cemal Tural (Kuleli Hamamı), *341*

Cemil Hüseyin Paşa, *388*

Cemile Sultan Koruluğu, *155*

Cemile Sultan Sahilsarayı, -Sarayı, *156*

Cemile Sultan Yalısı, *343*

Cengiz Yularkıran, *30*

Cennet, *58*, *61*, *74*, *80*, *83*, *87*, *102*, *182*, *255*, *278*, *351*, *353*, *354*, *355*, *357*, *363*, *420*

Cennetâbâd, *194*, *195*

Cerbe, *189*

Cevdet Sunay, *341*

Cevher Ağa (II. Abdülhamid'in başmuhasibi), *33*

Cevher Ağa Camii, *33*

Cevher Ağa Çeşmesi, *33*

Cevrî (Şair), *102*, *113*

Cezire-i Girit, *16*

Cidde İskelesi, *384*

Cihan Bağı, *351*

Cinci Hamam, *335*

Cinci Hoca Sarayı, *122*, *156*

Cinci Hoca, *122*, *156*, *335*

Civan Kapıcıbaşı Sarayı, *156*

Civan Kapıcıbaşı, *122*, *156*, *157*

Civarvâr-ı Şemsi Paşa, *200*

Cuma Hamamı, *337*

Cuma Pazarı, *337*

Cumhurbaşkanı, *20*(Atatürk), *146*(Atatürk), *147*(Atatürk), *178* (Celal Bayar), *220* (Atatürk), *225* (Atatürk), *296* (Atatürk), *312* (Atatürk)

Cumhuriyet İlkokulu (bk. Ayazma Mektebi), *233*

Cumhuriyet, *177*, *233*, *239*, *277*, *376*, *413*

Ç

Çadırcılar Kasrı, *119*

Çakal Dağı, *54*, *166*, *167*

Çakırcı Hasan Paşa (Çakırcıbaşı Camii ve Cakırıbaşı Mektebi), *235*, *364*

Çakırcıbaşı Camii (Cakırcıbaşı Hasan Paşa), *22*, *235*, *236*, *339*

Çakırcıbaşı Mektebi, *235*

Çakmak Bayırı, *409*

Çamlıca Bahçesi, *351*

Çamlıca Muhtarı, *65*, *213*

Çamlıca Suyu, *76*, *82*, *102*, *194*, *354*, *416*

Çamlıca, *28*, *33*, *43*, *56*, *64*, *65*, *68*, *76*, *82*, *85*, *86*, *87*, *88*, *101*, *102*, *114*, *122*, *123*, *128*, *147*, *149*, *155*, *156*, *158*, *159*, *160*, *162*, *163*, *164*, *166*, *173*, *180*, *186*, *187*, *188*, *189*, *190*, *192*, *193*, *194*, *195*, *212*, *213*, *214*, *239*, *255*, *277*, *317*, *351*, *352*, *353*, *354*, *355*, *415*, *416*

çan kulesi, *325*, *326*, *327*, *328*

Çanakkale, *46*, *145*, *214*, *217*, *400*

Çaprazlı Ayazması, *317*

Çaprazlı İngiliz Ali Bey Çiftliği (Çengelköy'de), *316*

Çar Petro, *179*

Çarşamba Camii, *76*

Çarşamba, *62*, *63*, *76*, *123*, *370*

Çarşı Hamamı, *335*, *343*, *344*

Çavuş Hasan (Çavuş Hasan Çeşme banisi), *34*

Çavuş Hasan Çeşmesi, *34*

Çavuşbaşı Çeşmesi, *33*

Çavuşbaşı, *33*, *34*

Çavuşdere Caddesi, *91*, *97*, *316*

Çavuşderesi Mahallesi, *97*

Çavuşderesi, *68*, *97*

Çelebi, *15* (Hacı Cafer), *41* (Toygar Hamza), *59* (Evliya), *73* (Yakub), *121* (İskender-Rüstem-Evliya), *122* (Evliya), *127* (Evliya), *128* (Evliya), *156* (Evliya), *160* (Evliya), *161* (Evliya), *165* (Evliya), *173* (Evliya), *174* (Evliya), *187* (Evliya), *189* (Evliya), *191* (Evliya), *194* (Evliya), *195* (Evliya), *211* (Evliya), *218* (Evliya), *220* (Evliya), *224* (Evliya), *227* (Evliya), *228* (Evliya), *243* (Evliya), *244* (Evliya), *259* (Evliya), *269* (Mustafa Paşa), *291* (Evliya), *295* (Evliya), *297* (Evliya), *335* (Evliya), *342* (Evliya), *343* (Evliya), *351* (Evliya), *352* (Evliya), *353* (Evliya), *361* (Evliya), *363* (Evliya), *365* (Evliya), *407* (Evliya), *408* (Evliya)

Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *54*

Çelik Gülersoy, *375*, *376*, *377*, *378*

Çemberlitaş, *345*

Çengelköy Caddesi, *316*

Çengelköy Hamamı, *336*

Çengelköy İskelesi Meydanı, *54*

Çengelköy İskelesi, *54*, *361*, *421*

Çengelköy Karakolhânesi, *301*

Çengelköy Koyu, *417*

Çengelköy, -ü, *42*, *46*, *54*, *76*, *77*, *84*, *166*, *167*, *203*, *204*, *211*, *237*, *254*, *256*, *285*, *301*, *315*, *316*, *317*, *326*, *335*, *336*, *338*, *353*, *361*, *366*, *417*, *420*, *421*, *422*, *423*, *424*

Çenkâr köyü (Çengelköy'ün isimlerinden biri. bk. Çengelköy), *167*

Çerkez, *109*, *189*, *420*

Çeşme-çeşme, -yi, -si, *15* (Abbas Ağa, Ağalarbaşı-Dârüssaâde Ağası), *16* (Abdülaziz-Abdülgani Ağa), *17* (Acı), *18* (Âdile Sultan-Ağa), *19* (Ahmed Efendi-Ahmediye-Malatyalı İsmail Ağa), *20* (Ahmediye), *21* (Ali Ağa), *22* (Ali Ağa-Arslan Ağa), *23* (Arslan Ağa-Ayşe Hatun-Atik Vâlide-Ayazma), *24* (Ayşe Sultan), *25* (Aziz Hüdâî), *26* (Başkadın), *27* (Başşahinci), *28* (Benlizâde-Beylerbeyi), *29* (Beylik), *30* (Bulgurlu-Vâlide), *31*, *32* (Demirci-Burhaniye-Abdullah Ağa-Mîr Âlem), *33* (Cevher Ağa-Çavuşbaşı,Seyyid Ahmed Paşa), *34* (Çavuş Hasan-Damat İbrahim Paşa), *35* (Devatdâr Mehmed Paşa), *36* (Divitçiler-Hadice Sultan), *37* (Fatma Sultan), *38* (Fethi Ahmed Paşa), *39* (Feyzullah Efendi-Hacı Beşir Ağa), *40* (Hacı Halil Ağa), *41* (Hacı Halil Ağa), *42* (Hadice Hanım-Hadice Sultan), *43* (Hadice Sultan), *44* (Hâfıza İsa Ağa), *45*, *46* (Hakkı Bey-Hamam), *47* (Hamam Sokağı-Hasan Paşa-Selimiye), *48* (Hasan Paşa), *49* (Hasib Paşa), *50* (İbnü'l Emin Ahmed Ağa-İbrahim Paşa), *51* (İsa Ağa), *52* (İsmail-İsmail Bey), *53* (Kaptan Mustafa Paşa), *54* (Karabay-Kavas Ahmed Ağa-Kavasbaşı-Kaymak Mustafa Paşa), *55* (Kethüda Mehmed Paşa), *56* (Kısıklı-Kuru), *58* (Kuzguncuk İskele), *59* (Küçüksu-Vâlide Sultan), *61*, *62* (Mahbub Ağa-Mehmed Ağa-Kemeraltı), *63* (Mehmed Paşa), *64* (Meleksima-Meryem Hatun), *65* (Mihrimah-Mihrimah Sultan), *66* (Mihrimah Sultan-Mîhr-i Âlem), *67* (Mirzazâd Şeyhülislâm Mehmed Efendi-Miskinler), *68* (Mustafa Efendi-Mütevelli Suyu-Nur-Ömer Bey), *69* (Şeyh Mehmed Receb), *70* (Hüseyin Avni Paşa-Pîrîzâde Osman Efendi), *71* (Rodosîzâde Ayşe Hatun-Rüstem Paşa-Saadeddin Efendi), *72* (Saray Ağası Yakub Ağa), *73*, *74* (Saraylı Hanım-Sarı Gazi Köyü), *75* (Selami Ali Efendi),*76* (Selim Paşa Yokuşu-Derya Kaptanı Hüseyin Paşa-Setüstü-Sinan Paşa-Sivaslıoğlu), *77* (Solak Sinan-Sultan Abdülhamid-Sultan Ahmed), *78*, *79*, *80*, *81* (Sultan-Silâdar), *82* (Sultan IV. Mehmed-Havuzbaşı), *83* (Sultan Mahmud), *84* (Sultan Mahmud-Sultan II. Mahmud), *85* (Sultan II. Mahmud-HavuzbaşıMahmud), *87*, *88* (Tünel-Sultan II. Mahmud-Sultan Mustafa), *89* (Sultan III. Selim-Süleyman Paşa-Şahinci Hüsameddin Ağa), *90* (Şehzâde Ahmed), *91* (Şehzâde Nûman-Şehzâde Seyfeddin), *92* (Şehzâde Seyfeddin'in anası), *93* (Sultan II. Mahmud, Şerefâbâd-Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi-Şifa Suyu), *94* (Tâhir Efendi), *95* (Tıfli Gül-Tophânelioğlu-Tophânelizâdeler), *96* (Üçüncü Kadın-Ümmügülsüm), *97* (Ümmügülsüm-Vâlide), *98* (Vâlide Sultan), *99*, *100* (Vâlide Sultan), *101* (Vaniköy-Yeni Su-Küçük Çamlıca), *102* (Zareta), *108*, *113* (Şehzâde Ahmed-Devatdâr Ağa), *116*, *123*, *128*, *148*,*151*, *155* (Sultan IV. Mehmed), *159* (Mahbub Ağa), *161*, *166*, *167*, *169*, *171*, *177*, *178*, *179*, *180*, *182*, *190*, *191*, *193*, *194* (Çamlıca Suyu), *195* (Cennetâbâd),*196*, *200*

(Şehzâde Sultan Mehmed), *202*, *203*, *206* (Ayazma Camii), *208*, *211*, *212*,*223*, *224*, *227* (Ayşe Sultan), *231*, *235*, *236*, *237*, *242* (Divitçiler), *243*, *255*, *256*, *267*, *277*, *296*, *301*, *305*, *315*, *317* (Ömer Bey), *326*, *327*, *328*, *331*,*336* (Tarhun),*337*, *341* (İbrahim Paşa), *342*, *353*, *354*, *364*, *365* (II. Ahmed), *366*, *373* (Üçler-Saraçlar),*376* (Saraçlar), *410*, *411* (Haydarpaşa), *412*, *413*, *417*, *420*, *425* (Tophânelioğlu)

çeşmeler, *17* (Toptaşı'nda Acı), *27* (Başkadın), *33* (Burhaniye-Abdullah Ağa-Mîr Âlem Çeşmesi), *38* (Beşir Ağa), *40*, *48*, *56* (Kethüda Mehmed Ağa), *64* (Mehmed Paşa), *76* (Sivaslıoğlu),*79* (Sultan Ahmed), *81* (Sultan-Silâhdar), *88* (Tünel-Sultan II. Mahmud), *92* (Şehzâde Seyfeddin), *101* (Vaniköy), *105* (Ahmediye), *116* (Şerefâbâd), *151* (Beylerbeyi Sarayı), *159* (Damatris Sarayı), *169* (Kavak Sarayı), *190* (Rıza Paşa Yaverler Köşkü), *196*, *202*, *203*, *204*, *212*, *223* (Ahmediye), *256*, *277*, *337* (Ağa Hamamı-Cuma Hamamı), *364*, *410*, *416*, *425*

Çıkmaz Bostan Sokağı, *96*

Çıldır, *47*

Çınaraltı Sokağı, *316*

Çınaraltı Zaviyesi, *316*

Çırağan Sarayı, *131*, *164*

çiçek (motif, süs), *11*, *20*, *21*, *47*, *64*, *84*, *128*, *131*, *143*, *148*, *162*, *174*, *177*, *183*, *223*, *246*, *325*, *326*, *369*, *374*, *376*, *377*, *402*, *403*, *418*

Çiçekçi Kahvesi, *68*

Çiçekçi Mehmed Ağa, *98*

Çiçekçi, *68*, *89*, *98*

Çifte Ağa Hamamı, *335*

Çin, *179*, *265*, *345*

Çingene Fırını Mescidi, *237*

Çingene, *237*, *304*

çini, *78*, *180*, *182*, *183*

Çinili Camii, -Külliyesi, *105*, *339*

Çinili Hamam Sokağı, *17*

Çinili Hamam, *17*, *335*, *336*, *339*

Çinili Karakolhânesi, *304*

Çinili Köşk, *154*, *211*

Çinili Medrese, *224*

Çinili Polis Karakolu, *305*

Çinili, *17* (Hamam Sokağı), *40* (Mescit Sokağı), *105* (Vâlide Sebili-Cami), *142* (Süsleme), *153* (Köşk), *180* (Süsleme), *183* (Süsleme), *184* (Süsleme), *211* (Köşk), *224* (Medrese), *227* (Medrese), *295* (Cami), *296* (Cami), *304* (Karakolhâne), *305* (Karakolhâne), *312* (Cami), *335* (Hamam), *336* (Hamam), *339* (Hamam-Külliye)

Çorapsız İbrahim Paşa, *206*

Çukadar Ağası Süleyman Ağa, *65*

Çukadar, *64*, *65*

Çürüksulu Yalısı, *424*

D

Dağ Hamamı, *336*, *337*, *339*

Dağıstan Emîri Danyâl Han, *387*

Dâire-i Aliyye, *143*

Damalis (bk. Kız Kulesi), *217*, *220*, *364*, *409*

Damat Ferit Paşa Kabinesi, *250*

Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, *34*

Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, *341*

Damat Said Paşa, *131*

damat, *34*, *35*, *36*, *48*, *51*, *55*, *63*, *64*, *79*, *92*, *116*, *131*, *141*, *142*, *188*, *250*, *341*, *388*

Damatris,-Sarayı, *154*, *159*

Damirî (Şair), *82*

Danyal, *166*, *387* (Dağıstan Emiri)

Dara, *175*, *284*

Dârülaceze, *191*

Dârüleytam, *123*

Dârülhadis Mescidi, *64*

dârülkurrâ, -sı, ları, *24*, *191*, *227*, *228*, *295*, *369*

Dârüssaâde Ağası Abbas Ağa, *16*

Dârüssaâde Ağası Çeşmesi, *15*

Dârüssaâde Ağası Fahreddin, *145*

Dârüssaâde Ağası Hacı Mehmed Ağa, *62*

Dârüssaâde Ağası İsmail Ağa, *19*

Dârüssaâde Ağası, *15* (Abbas Ağa), *16* (Abbas Ağa), *19* (İsmail Ağa), *33*, *37* (Hacı Beşir), *40* (Hacı Beşir), *45* (İsa Ağa), *62* (Mehmed Ağa), *63* (Mehmed Ağa), *73*, *145* (Fahreddin), *331* (Beşir Ağa), *337* (Malatyalı İsmail Ağa), *420* (Çerkez Mehmed)

Dârüssaâde Ağası-dârüssaâde ağa-sı, *15*, *16*, *19*, *33*, *37*, *40*, *45*, *52*, *62*, *63*, *73*, *145*, *331*, *337*, *420*

dârüssaâde, *15*, *16*, *19*, *33*, *37*, *40*, *45*, *52*, *62*, *63*, *73*, *145*, *331*, *337*, *420*

Dârüşşafaka, *206*

darüttabaa, *35*

Davud Paşa Camii, *17*, *237*, *256*

Davud Paşa Kasrı, *119*

Davutpaşa Kışlası, *273*

Debbağ Mahmud Ağa, *256*

Debbağlar Camii Sokağı, *62*

Debbağlarda Bekir Ağa, *256*

Dede, *18* (Kefçe-Kepçe), *20* (Kefçe-Kepçe), *50* (Kefçe-Kepçe), *71* (Himmet-Nenesi), *100* (Selim), *223* (Kefçe), *261* (Galip), *382* (Ali), *387* (Başnâycı Hacı Ahmed-Mustafa)

Defneli Suyu, *20*

Defterdar Mehmed Paşa, *56*

Defterdarlık, *38*

Deli Fuat Paşa (Köşk), *158*

Deli Osman, *387*

Demirci Çeşmesi, *32*

Demiryolları İdaresi, *238*

Deniz Astsubayı Okulu, *153*

Deniz İdâdîsi, *249*

Denizcilik Bankası, *237*
depo, *42*, *53*, *68*, *220*, *250*, *279*, *302*, *348*
Dersaadet, *136*, *410*
Derviş Efendi, *212*
Derviş İsmail Mehmed Ağa, *19*
Derviş Mehmed Paşa, *388*
Derviş Paşa, *188*, *388*
Derya Kaptanı Hüseyin Paşa, *76*
derya kaptanı, *47*, *48*, *76*, *189*
Devacı İpokrat (Hipograt), *284*
Devatdâr Ağa Çeşmesi, *113*
Devatdâr Mehmed Paşa Çeşmesi, *35*
Devatdâr Mehmed Paşa, *35*, *36*
Devatdâr, *31*, *35*, *36*, *113*
Deve Meydanı, *78*, *224*, *296*, *365*
Develi (Kayseri), *268*, *296*
Devlet Demiryolları Kooperatifi, *159*
Devlet-i Aliyye, *33*, *56*
Dilâver Paşa, *388*
Dimeşk-i Şam, *139*
Divan-ı Hümâyûn, *49*, *97*, *145*, *197*
Divan-ı Nedim, *202*
Divanyolu, *161*, *190*, *213*, *344*
Divitçiler Camii, *36*
Divitçiler Çeşmesi, *36*
Divitçiler Sokağı, *36*
Diyarbekir, *422*
Doğan Güncan (Kuleli okul kumandanı, kurmay albay), *251*, *253*
Doğancılar Hamamı, *339*
Doğancılar Meydanı Mesiresi, *351*
Doğancılar Parkı, *48*, *331*
Doğancılar Pazarı, *331*
Doğancılar Sarayı, *121*
Doğancılar, *22*, *24*, *26*, *34*, *43*, *48*, *51*, *89*, *115*, *121*, *161*, *191*, *194*, *199*, *202*, *235*, *236*, *291*, *297*, *331*, *336*, *339*, *341*, *351*, *352*, *408*
Doka Lady Ross (İngiliz Türkolog Sir Deison Koss'un karısı), *400*
Dolapbaşı (mevkii), *95*
Dolmabahçe Sarayı, *145*, *147*, *177*, *220*, *225*
Dudullu Çeşmesi, *84*
Dudullu, *18*, *84*, *85*
Dudurlu (bk. Dudullu), *85*
Durbalı Mahallesi, *40*
Duvardibi, *71*, *106*, *115*, *238*, *305*
dükkânlar, *120*, *297*, *331*, *348*, *412*
Dürrî Şeyh Mehmed Efendi, *389*
Dürrizâde Seyyid Abdullah, *272*
Dürrizâde Seyyid Mehmed Arif, *387*
Dürrünev Sultan, *214*
Dürrüşehvar, -Hanım, *183*, *311*

E

ebced, *15*, *16*, *17*, *18*, *19*, *21*, *22*, *24*, *26*, *28*, *29*, *31*, *32*, *33*, *35*, *36*, *37*, *38*, *40*, *41*, *42*, *43*, *45*, *47*, *48*, *49*, *50*, *51*, *52*, *53*, *55*, *58*, *62*, *63*, *65*, *69*, *70*, *72*, *73*, *75*, *76*, *79*, *80*, *81*, *82*, *83*, *84*, *85*, *87*, *88*, *89*, *90*, *91*, *92*, *96*, *97*, *98*, *99*, *100*, *101*, *108*, *109*, *114*, *115*, *129*, *164*, *168*, *176*, *187*, *194*, *195*, *223*, *232*, *233*, *234*, *236*, *237*, *246*, *247*, *248*, *255*, *261*, *262*, *263*, *264*, *275*, *280*, *284*, *296*, *301*, *302*, *303*, *304*, *305*, *306*, *309*, *310*, *338*, *340*, *341*, *351*, *379*, *410*, *412*, *413*, *414*
Ebe Hafiza Hanım Mektebi, *237*
Ebülahrar Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa, *343*
Ebüzziya Tevfik Bey, *251*, *254*
Edîb Mehmed Emin Efendi, *388*
Edirne Sarayı, *311*
Edirne Vak'ası, *269*
Edirne Valisi Memduh Paşa, *158*
Edirne, *101*, *158*, *174*, *268*, *269*, *297*, *311*, *418*, *422*
Edirnekapı Mezarlığı, *31*, *51*
Edirnekapı, *31*, *51*, *157*
Eflâtûn, *53*, *283*, *284*
EI-Beyzâ, *182*
Ekrem Atasel (Kuleli'de öğretmen), *252*
Elazığlı Haço (Mezarlık bekçisi), *401*
elçi, -si, -ler, -liği, *31* (Kisriyeli Ahmed Paşa), *51* (Kisriyeli Ahmed Paşa), *60*, *92* (Kisriyeli Ahmed Paşa), *132* (Amerikan Elçiliği), *196* (Thamasb'ın elçileri), *197* (İran), *198*, *211*, *286* (Strad Ford Cannin) *384* (Mirzarif), *385* (Hind elçisi), *398* (Nikolaus Rodesicus Conot), *421*, *423*
El-Gazi, *136*, *146*
El-Hamra, *182*
Elkas Mirza (Acem emiri), *196*
Elmalı Suyu, *190*, *338*, *339*
Elmascı Sokağı, *23*
Emel Esin, *417*, *423*
Emetullah, *37* (III. Ahmed annesi, Gülnûş), *81* (Gülsüm), *101* (Gülnûş), *108* (Sebil), *342* (Gülnûş), *388* (Gülnûş)
Emilianoş (Ayios Pandeyimo Kilisesi papazı), *325*
Emin Bey, *17* (Topçu Kaymakam), *66* (Kapıcıbaşı)
Emin Mehmed Efendi, *388*
Emine Sultan Kasrı, *159*
Emine Sultan Sarayı, *62*
Eminzâde Ahmed (Tersane Emini, -Ağa), *20*, *50*, *105*, *231*
Eminzâde Ahmed Ağa, *20*, *105*, *231*
Eminzâde Hacı Ahmed Ağa (Tershâne Emini), *105*, *223*, *231*
Emir İmam Mahallesi, *40*
emîr-i ahur, *340*
Enderûn Mektebi, *45*, *141*, *144*, *188*, *396*
Enderûn, *45*, *84*, *85*, *106*, *141*, *142*, *144*, *175*, *176*, *188*, *273*, *278*, *340*
Enderûnî Vâsıf (Şair), *45*, *387*

Endülüs Emevîleri, *180*
Endülüs, *180*
Enfiyehâne Sokağı, *338*
Enver Paşa, *214*
Enver Sökmen (Kuleli'de öğretmen), *252*
Ercüment Ekrem, -Talû, *145*, *146*, *395*
Erenköy, *49*, *301*
Ermeni Kabristanı, *133*, *403*
Ermeni kilisesi, -Kilisesi, *16*, *327*, *328*
Ermeni Mezarlığı, *401*, *402*, *403*
Ermeni Yetiştirme Okulu, *250*
Ermeni, *126*, *133*, *154*, *164*,, *211*, *250*, *315*, *327*, *328*, *362*, *363*, *365*, *374*, *401*, *402*, *403*, *425*
Ermenice, *327*, *328*, *401*, *402*
Esat Muhlis Paşa, *422*
Eski Eserleri Koruma Derneği, *193*
Eski Hamam, *335*, *336*
Eski Mahkeme Sokağı, *407*
Eski Saray, -Eski Sultan Sarayı, *73*, *121*, *208*
Eski Vâlide Bîmarhânesi, *34*
Eski Vâlide Hamamı, *232*
Eski Vâlide, *34*, *98*, *227*, *232*, *256*, *295*, *311*, *344*
Esma Sultan Kasrı, *159*
Esma Sultan, *159*, *160*, *161*, *212*
Esmâhan Sultan Dârülkurrâsı, *227*, *228*
Esmâhan Sultan, *227*, *228*
Esma Töreray (Şifa Suyu Çeşmesi), *94*
Eşkinci Askeri, *272*
Eşrefsaat Sokağı, *52*, *96*, *179*
Et Meydanı, *272*, *273*
Etfal Hastahânesi, *164*
Ethem Bey (Kuleli'de öğremen), *251*
Etıbbâ Dairesi, *287*, *288*
Eugènie (Öjeni), *147*
Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, *59*, *127*, *157*, *161*, *162*, *173*, *174*, *187*, *191*, *194*, *195*, *211*, *218*, *220*, *224*, *227*, *228*, *243*, *259*, *291*, *295*, *297*, *335*, *342*, *352*, *353*, *361*, *363*, *365*, *408*
Evliya Çelebi, *59*, *121*, *122*, *127*, *128*, *156*, *160*, *161*, *165*, *173*, *174*, *187*, *189*, *191*, *194*, *195*, *211*, *218*, *220*, *224*, *227*, *228*, *243*, *244*, *259*, *291*, *295*, *297*, *335*, *342*, *343*, *351*, *352*, *353*, *361*, *363*, *365*, *407*, *408*
Evliya Hoca (Sokak), *91*, *256*
Eyüb Sultan Camii, *40*
Eyüb Türbesi, *40*
Eyüb, *40*, *45*, *66*, *99*, *125*, *126*, *178*, *193*, *303*, *382*, *395*, *407*, *408*

F

Fahreddin Bey (Profesör), *190*
Fahreddin Kerim,-Gökay, *205*, *342*
Fahreddin Paşa Kışlası, *251*
Faik Bey (Onuncu Daire-i Belediye Müfettişi), *56*, *256*
Fârisî, *225*, *410*
Farist (Müellif), *102*
Farsça, *22*, *26*, *91*, *98*, *119*, *167*, *194*, *195*, *196*, *277*, *295*, *378*, *385*, *400*, *414*
Fatıma Hanım, *211* (Nazif Paşa eşi), *255*
Fatih Camii, *210*, *342*
Fatih Mahkemesi, *405*, *407*, *408*
Fatih, -i, *12*, *27*, *28*, *40* (Sultan), *52* (Semt), *59* (Sultan), *76* (Yemen Fatihi), *83* (Sultan), *87* (Sultan), *125* (Semt), *145* (Sultan), *153* (Sultan), *175* (Kral Dara), *176* (Semt), *189* (Sakız Fatihi), *199* (Semt-Kütüphane), *206* (Sultan), *207* (Sultan), *209* (Sultan), *210* (Cami), *218* (Sultan, Fetih askeri), *220* (Sultan), *254* (Sultan), *321* (Sultan, vakfiye), *342* (Sultan), *342* (Sultan), *345* (Sultan-Ayasofya), *361* (Sultan), *363* (Sultan), *364* (Sultan), *383* (Sultan), *386* (Hanya Fatihi), *391* (Sultan), *407* (Mahkeme), *408* (Mahkeme)
Fatima Hatun Camii, Mescidi, *75*, *76*
Fatin (Şair), *46*
Fatma Refta Kadın (Hamdi Paşa eşi), *422*
Fatma Sultan (III. Ahmed kızı), *37*, *38*, *99*, *193*
Fâzıl Ahmed Paşa Köşkü, *160*
Fazıl Ayanoğlu, *374*
Fâzıl, *47*, *76*
Fenâî Ali Efendi Dergâhı, *33*, *235*
Fenerbahçe Sarayı, *121*, *210*
Fenerbahçe, *121*, *210*, *219*, *220*, *240*
Fenerler ve Tahlisiye Şefliği, *220*
Fenn-i Muharebe ve Talim, *265*
Ferhad Paşa Sarayı, *121*
Feridun Rıza Paşa, *284*
Ferit Erdoğan (Albay, Askeri Ortaokul komutanı), *29*
Fethi Ahmed Paşa Çeşmesi, *38*
Fethi Ahmed Paşa Yalısı (Fethi Paşa Yalısı), *52*, *70*, *424*
Fethi Ahmed Paşa, *38*
Fethi Paşa, *38*, *52*, *70*
Fethiye (mevkii), *56*
fevkânî, *38*, *223*, *244*, *256*
Feyzullah Efendi Çeşmesi, *39*
Feyzullah Efendi, *39* (Defterdar), *72* (Kadı Asker), *254* (Hazergradlı Şeyh) , *388* (Seyyid)
Fındıklı (mevkii), *126*, *174*
Fındıklılı Mehmed Efendi, *254*
fırın, -ı, -ın, *171*, *202*, *206*, *225*, *237*, *277*, *287*, *415*
Florence Nightingale, *277*, *398*
Fodlacızâde Râsim (Şair), *387*
Fransa, -sız, sızlar, *127*, *249*, *250*, *266*, *267*, *276*, *286*, *417*
Frenk, -ler, *60*, *327*, *365*
Frigyalılar, *352*

G

Galata Kadılığı, *156*

Galata Mevlevîhânesi, *410*

Galata Sarayı, *121*

Galatalı (Şair Hâfız), *22*

Galatasaray Kışlası, *249*

Gâlib Abdülhalim, *388*

Galip Dede, *261*

Galip Paşa (Kuleli'de öğretmen), *251*

Garp, *60*, *78*, *422*

Gazanfer Ağa, *52*

Gazi Palabıyık (bk. Gelibolulu Hasan Paşa), *47*

Gazi Sultan Mahmud (II. Mahmud), *20*, *28*, *29*, *32*, *33*, *44*, *45*, *52*, *55*, *65*, *66*, *67*, *82*, *84*, *85*, *86*, *87*, *88*, *93*, *94*, *97*, *102*, *122*, *123*, *125*, *129*, *130*, *131*, *141*, *144*, *148*, *151*, *155*, *158*, *159*, *160*, *163*, *164*, *167*, *168*, *171*, *177*, *192*, *195*, *198*, *199*, *200*, *203*, *204*, *205*, *219*, *234*, *244*, *248*, *263*, *264*, *269*, *270*, *272*, *273*, *2743* *275*, *277*, *278*, *285*, *296*, *304*, *326*, *396*, *398*, *408*, *416*, *422*

Gazi Suyu, *21*

Gazi Yusuf Paşa, *389*

Gebecizâde Mehmed Vasfî, *387*

Gebze (Gekbûze, Bâb-ı Gekbûze), *188*, *291*, *297*, *407*

Gebze Çayırı, *188*

Gedik Ahmed Paşa, *120*

Gekbûze (Gebze, Bâb-ı Gekbûze), *297*, *407*

Gelibolulu Hasan Paşa, *47*

Genc-i Dürr-i Şevk, *84*

Genç Mehmed Paşa (İbrahim Paşa oğlu Damat Mehmed Paşa), *64*

Genç Osmanlılar Cemiyeti, *158*

Gevher Han Sultan, *188*, *189*

Gevher Mülük Sultan, *189*

Geyiklik, *153*, *154*

Gırnata, *180*, *391*

Gıyaseddin Akgül, *157*, *158*

Girit, *16*, *156*

göbek taşı, *337*, *338*, *339*, *341*, *342*

Göksu Çayırlığı, *59*

Göksu Deresi, *59*, *327*

Göksu Kasrı, *176*, *178*

Göksu, *59* (Deresi-Yenice-i Göksu Hisarı-Çayır), *60*, *175* (Hisar), *176* (Kasrı), *178* (Kasrı), *304*, *327* (Deresi), *363*

Görümce Sokağı, *327*

Göztepe, *18*

Grandük Nikola, *147*

Gureba Hastahânesi Başhekimi, *158*

Guyon Richard (Macar İstiklal Savaşı kahramanı), *398*

Gühnûş Emetullah Sultan, *388*

Gülfem Camii, *223*, *224*

Gülfem Hatun Medresesi, -Mektebi, *224*, *23*

Gülfem Hatun, *223*, *224*, *237*, *256*, *370*

Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu, *273*

Gülhâne Parkı, *197*, *198*, *272*, *337*

Gülnûş Emetullah Sultan, *101*

Gülnûş Hatun, *19*

Gülsüm Emetullah Sultan, *81*

Gülşen Kasrı, *160*

Gümrükçü Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey, *38*, *108*

Gümrükçü, *38*, *108*

Gümülcineli (Mehmed Bozkurt), *348*

Gündoğumu Caddesi, *19*, *50*, *71*, *72*, *241*, *337*

Gündoğumu Mahallesi, *50*

güneş saati (bk. basita), *412*, *414*, *415*

Güzel Hisar (bk. Akçahisar-Yenice Kalesi-Göksu Hisarı-Yenihisar-Yenice-i Göksu-Güzelcehisar-Yenice Göksu Hisarı-Anadolu Hisarı), *175*

Güzel Tepe, *77*

Güzelcehisar, *59*

Güzelhisar, Hisar (bk. Akçahisar-Yenice Kalesi-Göksu Hisarı-Yenihisar-Yenice-i Göksu-Yenice Göksu Hisarı-Anadolu Hisarı), *59*

H

H. Avni Lifij, *182*, *183*

Habip Paşa Yalısı, *424*

Hac, *25*, *39*, *383*, *420*

Hacce Ayşe Hanım Sultan, *388*

Hacce Ayşe Sultan, *157*

hacegândan Affan Bey, *34*, *256*

Hacet penceresi, *142*

Hacı Ahmed Paşa, *33*, *339*, *340*, *388*

Hacı Bekir, *76*

Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, *39*

Hacı Fevzi Kuyusu, *113*

Hacı Halil Ağa Çeşmesi, *40* (Durbalı Mahallesi'nde), *41* (Selami Ali Caddesi'nde)

Hacı Hüseyin Paşa Sebili (Miskinler Tekkesi), *106*

Hacı İsmail Ağa Mektebi, *237*

Hacı Kalfaoğlu Sarkis Balyan (bk. Sarkis Balyan Kalfa-Sarkis balyan Bey), *127*, *328*, *402*

Hacı Mustafa Ağa (İstanbul Ağası), *75*, *77*

Hacı Osman Efendi (Bosnalı), *389*

Hacı Osman Nuri Paşa, *389*

Hacı Ömer Camii, *84*

Hacı Ömer Efendi Camii, *54*, *84*, *237*

Hacı Ömer Efendi Mektebi, *237*

Hacı Paşa Dârülkurrâsı, *227*, *228*

Hacı Paşa Hamamı, *335*, *336*, *341*

Hacı Paşa Sarayı, *122*, *191*

Hacı Reşid Mehmed Paşa, *388*

Hacı Yakup Camii, *189*

Hadice Hanım Çeşmesi (Çengelköy'de), *42*

Hadice Hanım, *42*

Hadice Hatun, *243*

Hadice Sultan Çeşmesi (Bülbülderesi'nde), *36*, *42*, *43*

Hadice Sultan, *36*, *38*, *43*, *48*

Hadice Turhan Sultan, *23*

Hadîka (Hadîkatü'l-cevâmî-bk. Ayvansarayi), *19*, *36*, *55*, *56*, *58*, *82*, *95*, *169*, *179*, *193*, *195*, *197*, *198*, *199*, *208*, *225*, *235*, *255*, *267*, *301*, *339*, *341*, *344*

hadis, -ler, -inde, *77*, *223*, *240*, *265*, *278*, *379*, *410*

Hâfız Abdi Sokağı, *255*

Hâfız Ahmed Ağa (Rodosîzâde), *38*

Hâfız Efendi (İstanbul Ağası Hacı Mustafa Ağa babası), *77*

Hâfız Hayrullah Mehmed Efendi, *388*

Hâfız İsa Ağa (II. Mahmud Hazine Vekili), *45*

Hâfız İsa Ağa Çeşmesi, *45*

Hâfız İsmail Paşa (Sadrazam), *192*

Hâfız Musa Efendi (Türbedar-Kadı), *97*

Hâfız Rıza, *162*

Hâfız, *22* (Şair), *38* (Rodoîzâde), *44* (İsa Ağa), *45* (İsa Ağa), *66* (Mehmed Emin Efendi), *77* (Efendi), *84* (Abdülkerim Ağa), *85* (Abdülkerim Ağa), *97* (Musa Efendi), *162* (Rıza), *192* (İsmail Paşa), *255* (Abdi Sokağı), *386* (Şehid Ahmed Paşa), *388* (Ahmed Paşa-Hayrullah Mehmed Efendi), *394* (Selim), *409* (Paşa)

hâfız-ı kütüb, *30*

Hafid Efendi (Şeyhülislâm Âşir Mustafa Efendi oğlu-Âşir Efendizâde), *82*, *87*

Hafsa Sultan Hamamı, *344*

Haham Yasef Karkason, *322*

Haham, -ın, -lar, *321*, *322*

Hâkimiyeti Millîye Caddesi, *237*

Hakkı Bey Çeşmesi (Hakkı Bey Birinci Cihan Harbi'nde şehit), *46*

Hakkı Bey, *46* (Birinci Cihan Harbi'nde şehit), *364* (Kimyager), *384* (Üsküdarlı İsmail Hakkı), *388*

Halep mollası, *38*, *108*

Halep, *38*, *47*, *48*, *108*, *188*, *303*

Halet Efendi, *261*

Haliç, *51*, *122*, *142*, *143*, *190*, *193*, *212*, *238*, *271*, *358*, *416*

Halife Abdülmecid, -Efendi, *62*, *147*, *180*, *184*, *185*, *189*

Halife, *62* (Abdülmecid), *120* (Mevlevî Halifesi Mehmed Alâeddin Reşad Bey), *120* (Tarih-i Gılmânî sahibi Mehmed), *147* (Abdülmecid), *180* (Abdülmecid), *184* (Abdülmecid), *185* (Abdülmecid), *189* (Abdülmecid), *243* (Anadolu Başhalifesi), *256* (Pir Mustafa Efendi)

Halil Efendi, *41* (Matbah-ı Âmire Emini), *69*, *77* (Matbah-ı Âmire Emini), *206*

Halil Paşa Sebili, *106*

Halil Paşa Türbesi, *106*

Halil Paşa, *45* (Bostancıbaşı Arnavut), *106* (Sadrazam), *252* (Kuleli'de öğretmen), *364* (Sadrazam), *387* (Kayserili), *388* (Reşid Mehmed Paşa oğlu), *425* (Mahmud Bey babası)

Halil Rüştü Bey (Okul müdürü), *250*

Halil Toktaş (Nur Çeşmesi'ni yıktıran), *68*

Halim Bey, *73*

Halk Partisi, *255*

Halkalı Sarayı, *121*

Halûk Şehsuvaroğlu, *169*, *171*, *210*, *361*, *420*, *421*, *422*

Hamam Çeşmesi (Çengelköy'de), *46*

Hamam Sokağı Çeşmesi (Selimiye Çeşmesi), *47*

Hamam, -ı, -hamam, *15*, *16*, *17* (Çinili), *19*, *29* (Selimiye), *40* (Şengül), *46* (Çeşme), *47* (Çeşme-Selimiye), *64* (Aziz Hüdâî), *120*, *123*, *125* (Âdile Sultan), *129*, *130*, *147*, *155* (Saray), *156*, *158*, *166*, *171*, *191*, *194*, *198*, *200*, *202*, *207*, *208*, *209*, *210*, *223*, *232* (Eski Vâlide), *237*, *240*, *243*, *270*, *277*, *278*, *295*, *296*, *297*, *335* (Vâlide Sultan-Sultan-Çarşı-Orta Vâlide-Kösem Vâlide Sultan-Cinci-Büyük-Küçük-Eski-Hacı Paşa-Çifte Ağa-Çinili-İnadiye-Harem Selamiye), *336* (Arnavut-Eski-Ağa-Çinili-İcadiye-Ayazma-Tekke Kapı-Toptaşı-Büyük-Altunizâde-Hamamlar listesi), *337* (Ağa,Cuma-Altunizâde-Ayazma), *338* (Beylerbeyi-Bulgurlu,Aziz Hüdâî), *339* (Çinili-Dağ-Doğancılar), *340*, *341* (Eski-Hacı Paşa-Kuleli-Küçük-Kulluk), *342* (Sultan-Küçük), *343* (Rum Mehmed Paşa-Saray-Selma Ali Efendi-Yeşil Direkli,Vâlide Sultan), *344* (Yeşil Direkli), *345* (Yeşil Direkli), *347*, *348* (Yeşil Direkli), *369* (Küçük), *370* (Büyük), *410*, *412*, *417*

hamam, -ı, -ın, -lar, *15* (Laleli'de), *16* (Leleli ve Timurkapu'da), *17* (Çinili), *19* (İsmail Ağa), *29* (Selimiye), *40* (Şengül), *46* (Çeşme), *47* (Çeşme), *48*, *64* (Aziz Mahmud Hüdâî), *120*, *123*, *125* (Âdile Sultan), *129*, *130*, *147*, *155* (Saray), *156* (Cinci Hoca), *158*, *166*, *171*, *191*, *194*, *198* (Şerefâbâd), *200*, *202*, *207*, *208*, *209*, *210*, *223*, *232* (Eski Vâlide), *237*, *240*, *243* (Kandilli'de), *270*, *277*, *278*, *295* (Atik Vâlide), *296* (Orta Vâlide), *297*, *335* (Üsküdar hamamları), *336*, *337*, *340*,*338*, *339*, *341*, *342*, *343*, *344*, *345*, *346*, *347*, *348*, *369*, *370*, *410*, *412*, *417*,

Hamdi Doğruer (Kuleli'de öğretmen), *252*

Hamdi Mehmed Paşa, *388*

Hâmid Efendi (Hoca), *388*

Hamidiye Camii, *141*, *144*

Hamidiye Marşı, *136*

Hamidiye, *136* (Marş), *141* (Cami), *144* (Cami), *256*

Hammer (Tarihçi), *165*, *361*

Hanım Kadın, *388*

Hanım Sultan, *77*, *92*, *100*, *388*

Hanım, *20* (Tiryal), *21* (Şem-i nûr), *33* (Cihân-ı yâr), *42* (Hadice-Ebe Hafiza), *68* (Murg-ı Kevser), *74* (Saraylı), *77*, *92*, *94* (Esma Törenay), *95* (Tıfli Gül), *98* (Ümmügülsüm), *100*, *101* (Şerife Gazele), *106* (Hatice), *120*, *140* (Suat), *144*, *145*, *155*, *157* (Zeynep), *178* (Makbule), *191* (Naciye-Pembe), *196* (Saadet), *206* (Hacer), *211* (Fatıma-Gazale), *213*, *237* (Ebe Hafiza), *255* (Fatma), *311*(Dürrüşehvar), *341*, *342*(Fatma Subaşı-Malike-Sayeste), *381* (Bûsehar), *388*, *394* (Güllü-Esma), *419*, *420* (Hanife), *421* (Emine), *422* (Emine-Şeb-tab), *423* (Viktorya-Necibe)

hankâhlar, -Dergâh, *25* (Aziz Hüdâî), *33* (Fenâî Ali Efendi), *71* (Karaca Ahmed), *120*, *126* (Balâ), *144* (Şâzelî), *235* (Fenâî Ali Efendi), *270* (Nakşibendî), *291* (Mevlânâ), *309* (Aziz Mahmud Hüdâî-Selimiye), *310*, *370*,

Hanlar, *291* (Üsküdar hanları-Sultan III. Mustafa Hanı), *295* (Sadeddin Han-Sultan Han), *296* (Mihrimah Hanı-Vâlide Sultan Hanı), *297* (Maksimciler)

Hanya Fatihi Yusuf Paşa, *386*

Hanya Kal'ası, *16*

Hanya, *16*, *386*, *394*

Hanzâde Sultan (I. Ahmed'in kızı), *122*, *160*, *161*, *191*

Hanzâde Sultan Sarayı, *122*, *160*, *191*

Hanzâdeler, *160*, *228*

Harap Mehmed (mevkii), *77*

harap, *12*, *19*, *27*, *29*, *33*, *42*, *59*, *69*, *70*, *74*, *75*, *77*, *87*, *91*, *100*, *105*, *106*, *115*, *141*, *144*, *149*, *151*, *158*, *169*, *177*, *179*, *187*, *188*, *193*, *206*, *209*, *212*, *225*, *234*, *235*, *236*, *255*, *267*, *277*, *279*, *280*, *303*, *305*, *316*, *336*, *337*, *344*, *409*, *414*, *415*, *419*, *423*

Harbiye Kasrı, *119*

Harbiye Kışlası, *249*

Harbiye Mektebi, *197*

Harbiye Nazırı, *214*

Harbiye Nezareti, *73*, *250*

Harbiye, *73*, *119*, *197*, *198*, *214*, *249*, *250*

Harem (Mevkii), *21*, *29*, *43*, *73*, *74*, *89*, *94*, *95*, *136*, *148*, *149*, *156*, *167*, *171*, *194*, *199*, *211*, *255*, *261*, *276*, *277*, *278*, *315*, *335*, *362*, *363*, *364*, *370*, *411*, *412*, *417*

Harem Ayazması, *315*

Harem İskele Caddesi, *29*, *277*

Harem İskelesi Sarayı, *199*

Harem İskelesi, *89*, *94*, *157*, *172*, *194*, *199*, *211*, *255*, *276*, *278*, *315*, *362*, *370*, *411*, *412*

Harem Köşkü, *148*, *211*

Harem Oteli, *94*, *95*, *255*, *362*

Harem Selamiye (Selimiye) Hamamı, *335*

Harem Vapur İskelesi, *21*, *261*, *411*

Harmanlık, *373*

Hârûnürreşîd, *261*, *262*

Has Bahçesi Köşkü, *155*

Has Fırın (beyaz ekmek fırını), *415*

Has Odalı Ahmed Ağa (Tunusbağı Sebili), *108*

Hasan Ağa, *50* (Tavâşî), *106* (Şumnulu), *211* (Başkapıcı), *256* (Tavâşî), *388*

Hasan Bey Sokağı, *72*

Hasan Cârullah (Hattat), *386*

Hasan Efendi, *31*, *71* (Rodoslu), *388*

Hasan Paşa Çeşmesi, *47* (Kuleli'de), *48* (Doğancılar'da)

Hasan Paşa Sebili, Hasan Paşa Çeşmesi, *48* (Doğancılar'da)

Hasan Paşa-Yemişçi, *387*

Hasan Rıza Paşa, *190* (Serasker-Yaverler Köşkü), *238* (Serasker), *246* (Serasker), *247* (Serasker), *285* (Serasker)

Hasan Tahsin Paşa, *388*

Hasbahçe Sokağı, *16*

Hasib Paşa Çeşmesi (Selimiye Kışlası'nda), *49*

Hasib Paşa Çiftliği, *47*

Hasköy, *167*

Hastahânesi, *16*, *98* (Zeynep Kâmil), *119* (Haydarpaşa), *128* (Vâlidebağı), *158* (Gureba), *162* (Haydarpaşa-Kuleli Kışlası), *164* (Şişli Etfal), *171* (Kuduz-Haydarpaşa), *238* (Numune), *249*, *251*, *276* (Haydarpaşa), *277*, *283*, *285* (Sultan II. Mahmud), *286*, *287* (Sahra-Numune), *288*, *396*, *398*

Hâşim Mehmed Salim (Şair), *387*

Hatem-i Tâî, *71*, *413*

Hatice Hanım Sebili, *106*

Hatice Hatun, *106*

Hatice Sultan Kasrı, *161*

Hatice Sultan Sarayı, *161*

Hatîce Usta, *388*

Hattat Ali Haydar, *259*

Hattat Hâmid, *183*, *186*, *285*

Hattat Mehmed Tâhir yazmıştır, *43*

Hattat Memizâde, *97*

Hattat Mustafa Râkım, *44*

Hattat Osman, *311*

hattat, -ı, ın, -lar, *16*, *37* (Necib Efendi), *40* (Beşir Ağa), *43* (Mehmed Tahir), *44* (Mustafa Râkım), *56* (Ömer Vasfi), *84* (Yesârîzâde Mustafa İzzet), *97* (Memizâde), *158*, *183* (Hâmid), *186*, *217* (Şeyh Hamdullah),

235 (Hazine Kâtibi Osman), *259* (Ali Haydar), *285* (Hâmid), *311* (Osman), *373* (sofa), *379* (Şeyh Hamdullah), *386* (Karacaahmed'deki hattatlar), *389*, *422*

Hatt-ı Hümâyûn, *253*, *273*

Hatun, *19* (Gülnûş), *23* (Ayşe-Ümmühan), *54* (Kerime), *64* (Meryem), *65* (Meryem), *68* (Ayşe Veliyye), *71* (Ayşe-Aişe), *75* (Fatima-Rûy-i Dil), *76* (Fatima), *106* (Hatice), *114* (Ebr-i Keman), *122* (Tiryal), *155* (Tiryal), *208* (Şerife Fatma-Afife), *223* (Gülfem), *224* (Gülfem-Kelîme), *237* (Gülfem), *243* (Hadice), *256* (Gülfem-Hâcce Hesna-Kerime), *370* (Gülfem-Hâcce Hesna), *381* (Hafize), *383* (Saliha), *420* (Hanife), *421* (Hanife), *422* (Hanife-Emine)

Hava Kuvvetleri Lokali, *306*

Havagazı Gazhânesi, *147*

Havariyun, *325*

Havuzbaşı Çeşmesi, *82*, *85*

Havuzbaşı Gazinosu, *87*

Havuzbaşı, *82*, *85*, *87*

havuzlu set, *212*

Hayâtîzâde Mehmed Said Efendi, *94*

Haydar Paşa Bahçesi, *161*, *239*, *411*

Haydar Paşa Lisesi, *74*

Haydar Paşa, *74* (Lise), *158* (Köşk), *161* (Köşk-Bahçe), *179* (Vezir), *259* (Vezir), *283* (Vezir), *286* (Vezir)

Haydarpaşa Askeri Hastahânesi, *162*, *171*, *276*, *277*, *283*, *284*, *285*, *286*, *396*, *398*

Haydarpaşa Bağı, *171*, *259*

Haydarpaşa Camii, *179*

Haydarpaşa Garı, *159*, *179*, *286*, *344*, *411*

Haydarpaşa Hastahânesi Kasrı, *119*

Haydarpaşa Hastahânesi, *119*, *162*, *171*, *276*, *283*, *285*, *286*

Haydarpaşa İskelesi, *160*, *179*

Haydarpaşa Kasrı, *161*, *162*, *171*, *276*, *285*, *396*

Haydarpaşa Kışlası, *259*

Haydarpaşa Lisesi, *171*, *173*, *238*, *240*, *241*, *283*, *286*, *287*

Hayreddin Çavuş Mahallesi, *63*

Hayreddin Çavuş Mektebi (Taş Mektep), *241*

Hayreddin Mahallesi, *15*

Hayriye Sultan (Âdile Sultan kızı), *125*

Hâzım Bumin (Köşk sahibi), *162*

Hâzım Bumin Köşkü, *162*

Hâzım Paşa Köşkü, *163*

Hazine Kâtibi Osman (Hattat), *235*

Hazine Vekili Hâfız İsa Ağa, *45*

Hazine Vekili Küçük Beşir Ağa, *396*

Hazine Vekili, *45* (Hâfız İsa), *396* (Küçük Beşir Ağa)

Hazinedar, -başı, *22*, *30*, *40*, *43*, *45*, *55*, *69*, *114*, *235*, *317*, *394*

Hazine-i Hâssa, *122*, *155*, *261*

Hazine-i Hümâyûn, *158*

Heizler, *151*

Hekimbaşı Abdülhak Molla, *122*

Hekimoğlu Ali Paşa, *413*

Hendesî, *33*, *56*, *72*, *79*

Hero, *217*

Heybeliada, *249*

Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi, *254*

Hezarpâre Ahmed Paşa, *129*

Hırka-i Saadet, *142*, *143*, *144*

Hırka-i Şerif Dairesi, *166*, *168*, *361*, *412*

Hırvat Siyavuş Paşa, *193*

Hırvat, *189*, *193*

Hızır, *88*, *316*, *389*

Hidiv İsmail Paşa, *157*

Hikmet Bey, *53* (İsmet Bey Çeşmesi), *93* (Şeyhülislâm), *253* (Kuleli'de müdür), *339* (Şeyhülislâm)

Hilmi Ziya Apak (emekli müdür), *164*

Himmet Dede, *71*

Hindistan, *383*, *384*

Hindli İsmail Han (Meneccim), *387*

Hisar, *59*, *60*, *61*, *175*, *176*, *327*, *394*

Hollanda, *374*

Hotum defterdarlığı, *311*

Hristiyan, -ı, -lar, -ca, *206*, *366*, *389*, *390*, *392*, *393*, *396*, *401*

Huzûr-u İlâhî, *143*

Hüdâî Külliyesi, *25*

Hüdâî, *25*, *26*, *47*, *55*, *64*, *129*, *157*, *162*, *195*, *233*, *309*, *311*, *312*, *338*, *339*, *340*, *341*, *389*

Hüma (Anka), *55*

Hünernâme, *210*, *211*

hünkâr mahfeli, *108*, *169*, *277*, *278*

Hünkar Sokağı, *15*

hünkâr, *12*, *108*, *154*, *169*, *201*, *202*, *277*, *278*, *351*, *424*, *426*

Hüsameddin Ağa (Başşahinci), *28*, *89*, *90*

Hüsameddin Bey (emekli kaymakam), *252*

Hüsameddin Gültekin (Kuleli'de müdür), *253*

Hüsameddin Ömer Efendi, *389*

Hüsâmeddin-Celâl Efendi hafidi, *387*

Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi, *70*

Hüseyin Avni Paşa, *70* (Serasker), *214* (Ispartalı)

Hüseyin Baykara Sokağı, *316*

Hüseyin Hâkî Efendi, *388*

Hüseyin Hayri Paşa (Hacı Hüseyin Paşa Sebili), *106*, *388*

Hüseyin Hibelî, *388*

Hüseyin Hikmet (Veznedar), *342*

Hüseyin Paşa Mahallesi, *76*

Hüseyin Paşa Seddi Sokağı, *425*

Hüseyin Paşa, *38* (Gümrükçü), *70* (Serasker), *76* (Mahalle-Derya

Kaptanı), *106* (Hacı, sebil), *108* (Gümrükçü), *254* (asker), *388*, *425* (Sokak)

Hüseyin Said Efendi, *388*

Hüsnî Hüseyin Paşa, *388*

Hz. Hızır, *316*

Hz. İsa, *325*, *327*

Hz. Meryem, *325*

Hz. Peygamber (Hz. Muhammed-Hazreti Peygamber), *32*, *166*, *240*, *265*, *376*, *379*, *382*

I, İ

Ilgın, *164*

Irak Kralı Faysal, *180*

Irakeyn, *383*

Ispartalı Hüseyin Avni Paşa, *214*

Ispartalı, *214*

İbn-i Abbas, *379*

İbn-i Sînâ, *54*

İbn-i Yahyâ-es-sûfi, *388*

İbrahim Baba, *388*

İbrahim Bey (Kaymakam), *252*

İbrahim Erseyrek (Muharrir), *342*

İbrahim Hakkı Konyalı, *12*, *132*, *140*, *325*, *380*, *424*, *425*, *426*

İbrahim Hakkı Paşa, *389*

İbrahim Han, *160*, *161*, *228*, *400* (Aşçı)

İbrahim Hanzâdeler, *160*

İbrahim Hilmi Paşa (Sadrazam), *97*, *98*, *386*

İbrahim İffet Efendi, *389*

İbrahim Müteferrika, *265*, *410*

İbrahim Paşa Çeşmesi, *34* (Damat), *50* (Damat), *100*, *341*

İbrahim Paşa Sarayı, *120*

İbrahim Paşa Su Deposu, *115*

İbrahim Paşa, *17* (Sadrazam, Damat/Nevşehirli), *27* (Damat), *31* (Damat), *35* (Damat), *36* (Damat), *37* (Damat), *38* (Damat), *51* (Damat), *53* (Damat), *54* (Damat), *55* (Damat), *56* (Damat), *63* (Damat), *64* (Damat), *66* (Selanik Valisi), *78* (Damat), *79* (Damat), *80* (Damat), *81* (Damat), *92* (Damat), *97* (Hâfız Musa Efendi oğlu), *98* (Damat), *100* (Damat), *105* (Damat), *115* (Damat), *116* (Damat), *120* (Vezir), *157* (Mehmed Ali Paşazâde), *170* (Damat), *172* (Damat), *191* (Damat), *192* (Mısırlı), *196* (Damat), *199* (Damat), *200* (Damat), *201* (Damat), *202* (Damat), *203* (Damat), *206* (Çorapsız), *219* (Damat), *220* (Damat), *251* (Mirliva), *264* (Damat), *265* (Damat), *269* (Damat), *311* (Sârim), *340* (Damat), *341* (Damat), *388*, *389* (Çorapsız), *415* (Damat)

İbrahim Paşa-Çorapsız, *389*

İbrahim Rüştü (Hattat), *386*

İbrahim Sârim Paşa (Sadrazam), *386*

İbşir Paşa, *22*

İcadiye Hamamı, *336*

İcadiye Kasrı, *163*, *205*, *246*, *276*, *286*

İcadiye Yahudi Maşatlığı, *403*

İcadiye, *163*, *164*, *205*, *246*, *276*, *286*, *336*, *339*, *362*, *363*, *370*

İçel, *98*

İffet Nihâl (Hazinedar ustası), *43*

İftariye Köşkü, *119*

İhsaniye, *51*, *95*, *116*, *161*

İhtifalci (Mehmed Ziya Bey), *27*

İkinci Cihan Harbi (-Dünya Harbi, -Dünya Savaşı), *178*, *197*, *251*, *383*

İlim Yayma Cemiyeti, *337*

İlk Telgraf, *132*

İlya Profiti Kilisesi (Rum Ortodoks Kilisesi), *326*

İlyas Efendi-Hâfız, *388*

İmam Derviş Ali, *388*

İmam Nasır Sokağı, *100*

İmam-ı Şafiî, *15*

imarethâne, *47*, *99*, *223*, *224*, *2253* *296*

İmparator Konstanten, *159*

İmparator Tiber, *159*

İmparatoriçe Eugènie, *147*

İmparatoru Fransuva Jozef, *147*

İmrahor Camii, *24*, *26*, *191*, *227*, *255*

İmrahor, *24*, *26*, *27*, *81*, *115*, *191*, *206*, *227*, *236*, *255*, *336*, *339*, *341*, *364*

İnadiye Hamamı, *335*

İngiliz Ali Bey Çiftliği, *316*, *317*

İngiliz Ali Bey Köşkü (Ahmed Rıza Bey Köşkü), *164*

İngiliz Ali Bey, *164*, *316*, *317*

İngiliz Kabristanı, *249*

İngiliz Mezarlığı (-Kabristanı), *171*, *173*, *241*, *249*, *286*, *377*, *396*, *397*, *398*, *399*

İngiliz, -ler, *127*, *145*, *162*, *163*, *164*, *171*, *173*, *193*, *241*, *246*, *248*, *249*, *250*, *276*, *277*, *286*, *316*, *317*, *327*, *362*, *377*, *396*, *397*,*398*, *399*, *400*, *401*, *422*

İngiliz, -ler, *127*, *145*, *162*, *163*, *164*, *171*, *173*, *193*, *241*, *246*, *248*, *249*, *250*, *276*, *277*, *286*, *316*, *317*, *327*, *362*, *377*, *396*, *397*, *398*, *399*, *400*, *401*, *422*

İngiltere, *78*, *136*, *193*, *205*, *250*, *276*, *286*, *383*, *398*, *417*

İnkılâp Mahallesi, *42*

İpokrat (bk. Devacı İpokrat-Hipograt), *284*

İran Şahı, *147* (Nasrüddin), *179* (Rıza), *196*, *211*

İran, -lılar, *15*, *27*, *31*, *51*, *92*, *97*, *147*, *159*, *175*, *179*, *189*, *196*, *197*, *198*, *210*, *211*, *373*, *383*, *414*

İranlılar Mescidi, *373*

İren (Damatris Sarayı), *159*

İrini Kilises, *144*, *197*

İrva (Riva), *21*

İsa Ağa Çeşmesi, *44* (Hâfız İsa Ağa), *51*

İsa Ağa, *45* (Hazine Vekili), *52* (Dârüssaâde Ağası)

İsfendiyaroğulları, *339*, *340*, *341*

İshak Bey (Kuleli'de öğretmen, Miralay), *251*

İsidor, *151*

İskeçeli Timur Ağazâde Mehmed Ağa, *66*

İskeçeli, *66*

İskele Caddesi, *28*, *29*, *81*, *277*

İskele Camii, *255*, *361*

İskele Çarşısı, *335*, *342*

İskele Meydanı, *70*, *77*, *331*

İskele Sokağı, *51*, *89*

İskele, -si, *21* (Harem Vapur), *54* (Çengelköy), *58* (Kuzguncuk), *70* (Üsküdar), *74* (Kavak), *77* (Kavak-Üsküdar), *78* (Beşiktaş), *81* (Salacak), *89* (Harem sk.), *94* (Harem), *99* (Bostan), *125* (Bostan), *156* (Harem sk.), *160* (Haydarpaşa), *168* (Kavak), *171* (Harem), *173* (Kavak), *179* (Haydarpaşa), *189* (Üsküdar), *192* (Üsküdar), *194* (Harem), *199* (Harem), *211* (Harem), *224* (Üsküdar-Beşiktaş), *255* (Harem), *260* (Harem), *261* (Harem Vapur), *276* (Harem), *277* (Harem-Kavak), *278* (Selimiye-Harem), *296* (Büyük-Üsküdar), *301* (Üsküdar), *315* (Harem), *331* (Meydan), *335* (Çarşı), *336* (Küçük İskele Hamamı), *342* (Çarşı), *361* (Beylerbeyi-İstavroz-Çengelköy), *362* (Harem-Kandilli), *363* (Balaban-Kavak), *365* (Salacak-Üsküdar), *370* (Harem), *384* (Cidde), *409* (Üsküdar), *411* (Harem-Kavak), *412* (Harem), *415* (Kavak), *417* (Kavak), *421* (Çengelköy)

İskender Baba Tekkesi, *50*

İskender Boğazı, *59*, *175*

İskender Çelebi Bahçesi Sarayı, *121*

İskender Çelebi Çiftliği, *121*

İskender, *45*, *50* (Baba), *59* (Boğaz), *67*, *102*, *121* (Çelebi), *133* (Deniz), *175* (Boğaz), *409*, *416*

İslâm Enstitüsü, *403*

İslâm Paşa, *386*, *388*

İslâm, -î, *11*, *59*, *78*, *116*, *125*, *126*, *164*, *169*, *180*, *196*, *199*, *240*, *266*, *269*, *286*, *363*, *365*, *373*, *376*, *377*, *382*, *386*, *388*, *389*, *403*, *418*, *420*

İsmail Ağa Camii, *18*, *337*

İsmail Ağa, *18* (Malatyalı,Dârüssaâde Ağası), *19* (Malatyalı,Dârüssaâde Ağası), *237* (Arpacılar Kethüdası), *337* (Malatyalı,Dârüssaâde Ağası)

İsmail Çeşmesi, *52*

İsmail Hakkı, *158*, *253*, *379*, *381*, *382*, *384*, *385*, *386*, *387*, *388*

İsmail Paşa Değirmeni, *251*

İsmail Paşa-Altûnîzâde, *388*

İsmail Paşa-Başıdumanlı, *388*

İsmail Paşa-Seyyid, *388*

İsmail Râif Paşa, *388*

İsmail Safa Paşa, *388*

İsmail Zühdî, *387*

İsmail Zühdü Paşa (Altunîzâde), *232*, *337*

İsmet Bey (Çeşme), *52*, *53*

İsmet Bey Çeşmesi, *52*

İs-tabl (İstabl-ı Âmire-ahır), *153*

istalaktit, *50*, *56*, *79*, *139*, *223*, *224*, *231*, *407*

İstanbul Ağası, *77* (Hacı Mustafa Ağa)

İstanbul Belediyesi, *205*

İstanbul Boğazı, *59*, *195*, *353*

İstanbul kadılığı, *225*

İstanbul Öğretmen Okulu, *239*

İstanbul Serâseri, *198*

İstanbul vilayeti, *38*, *227*, *253*, *256*

İstanbul, *11*, *15*, *16*, *19*, *23*, *27*, *28*, *31*, *36*, *38*, *40*, *41*, *42*, *43*, *44*, *50*, *51*, *59*, *60*, *62*, *63*, *64*, *68*, *72*, *73*, *75*, *76*, *77*, *78*, *82*, *85*, *87*, *88*, *91*, *92*, *93*, *94*, *97*, *100*, *101*, *105*, *106*, *108*, *109*, *115*, *116*, *119*, *120*, *121*, *122*, *130*, *132*, *136*, *141*, *145*, *147*, *151*, *156*, *157*, *160*, *161*, *162*, *163*, *164*, *165*, *166*, *168*, *169*, *171*, *174*, *175*, *176*, *178*, *180*, *188*, *190*, *191*, *193*, *194*, *195*, *196*, *197*, *198*, *199*, *201*, *202*, *203*, *205*, *207*, *210*, *211*, *212*, *217*, *218*, *220*, *225*, *227*, *228*, *232*, *233*, *237*, *238*, *239*, *240*, *242*, *244*, *249*, *250*, *251*, *253*, *254*, *255*, *256*, *259*, *261*, *262*, *263*, *268*, *269*, *271*, *273*, *276*, *280*, *283*, *286*, *291*, *296*, *297*, *301*, *303*, *304*, *305*, *306*, *315*, *316*, *326*, *331*, *335*, *336*, *337*, *340*, *342*, *344*, *345*, *353*, *354*, *358*, *361*, *362*, *363*, *364*, *365*, *369*, *373*, *374*, *375*, *376*, *377*, *378*, *379*, *381*, *382*, *384*, *385*, *387*, *389*, *391*, *392*, *393*, *394*, *395*, *398*, *400*, *401*, *407*, *408*, *409*, *410*, *414*, *415*, *417*, *418*, *419*, *422*, *425*, *426*

İstanköy, *48*, *98*

İstavrit (balık), *165*

İstavros, *164*

İstavroz (bk. İstavros), *58* (Cami), *83* (Meydan), *129* (Saray), *130* (Saray), *131* (Saray), *160* (Saray), *164* (Kasır), *165* (Dere-Cami-Bahçe), *166* (Kasır-Cami), *167* (Bahçe), *168* (Kasır-Sahilsaray), *174* (Bahçe), *205* (Beylerbeyi), *214* (Dere), *256* (Beylerbeyi), *335* (Beylerbeyi), *336* (Hamam), *338* (Saray), *351* (Bahçe), *361* (İskele-Saray), *370* (Mahalle), *412* (Saray), *420* (Bahçe)

İstavroz Bahçesi, *165*, *167*, *351*, *420*

İstavroz Camii, *58*, *165*

İstavroz Deresi, *165*, *214*

İstavroz İskelesi, *361*

İstavroz Kasrı, *164*, *166*, *168*

İstavroz Meydanı, *83*

İstavroz Sarayı, *129*, *130*, *131*, *160*, *167*, *168*, *205*, *338*, *361*, *412*

İstavroz Sultani Bahçesi, *129*

İstiklal Harbi, *422*

İstiklâl Marşı, *218*

İsveçliler, *286*

İşkodra Valisi Seyfullah Paşa, *386*
İşkodralı Ali Rıza Bey, *126*
İşkodralı, *126*
İşkodralızâde Ali Rıza Bey, *125*
İtalyan, -lar, *128*, *178*, *238*, *286*, *391*
İtilaf Devletleri, *250*, *374*
İttihat ve Terakki Fırkası, *164*, *214*
İvaz Fakîh, *114*, *352*
İyo, *220*, *409*
İzmir, *48*, *254*
İzmit Kâğıt Fabrikası, *197*
İzmit Körfezi, *415*
İzmit, *48*, *197*, *325*, *407*, *415*
İzzeddin (İzzet) Çağpar, bk.İzzet Çağpar, (Üsküdar Kaymakamı), *224*, *296*
İzzeddin Vapuru, *254*
İzzet Kumbaracılar, *106*
İzzet, *29* (Şair), *39* (Şair), *84* (Hattat), *85* (Hattat), *88* (Hattat), *106* (Kumbaracılar), *195* (Şair), *224* (Kaymakam, İzzeddin), *234* (Şair), *262* (Şair), *263* (Şair), *274* (Şair), *275* (Şair), *276* (Şair), *412* (Şair)
İzzi (Tarihçi), *176*, *187*, *219*

J, K

J. Leboeuf, *151*
Jüstinyanus, Justinyen, *165*, *317*, *361*, *366*
Kababay Çeşmesi, *54*
Kabakçı Mustafa, *269*
Kâbe, *143*, *144*, *165*, *166*
Kâbe-i Muazzama, *165*, *166*
Kabristan, *373*
Kadı Abdurrahman Paşa, *192*
Kadı Asker, *72*
Kadı Paşa, *272*
Kadı, *72*, *192*, *237*, *256*, *268*, *270*, *271*, *272*, *407*
Kadıasker Mehmed (Rumeli), *166*
Kadıköy Mıntıka Kumandanlığı, *250*
Kadıköy, -ü, lü (bk. Kalkedovan), *44*, *82*, *102*, *195*, *238*, *250*, *301*, *373*, *375*, *376*, *377*, *393*, *410*, *411*, *416*
Kadıköyü Burnu, *411*
Kadırga Yokuşu, *228*
Kadızâde, *74*
Kadim Kayıtlar Arşivi, *11*
Kadir Çeçen, *339*
Kadir Gecesi, *169*, *270*
Kadri Paşa, *268*
Kaf Dağı Tepesi, *164*
Kafkasyalı, *254*
kâğıt hamuru, *197*
Kâğıtçı Rıdvan, *237*
kahvehâneler, *60*, *353*
Kalfa, *113*, *114*, *123*, *127*, *128*, *133*, *161*, *248*, *249*, *328*, *394*, *396*, *402*, *403*
Kalkedovan (bk. Kadıköy), *102*, *410*, *411*
Kalkedovan Denizi, *102*
Kalsedonyen Mabedi, *102*
Kalsedovan, *102*
Kalyonlar Kâtibi Dereli, *68*
Kamalık Siyavuş Paşa, *193*
Kamus mütercimi Ayıntablı Âsım (Mineccim), *387*
Kandehar Şahı, *46*
Kandilli Bahçe, -si, *187*, *351*, *363*
Kandilli Burnu, *415*
Kandilli Feneri, *415*
Kandilli Hamamı, *336*
Kandilli Hasbağçesi, *363*
Kandilli İskelesi, *362*
Kandilli Kasırları, *122*
Kandilli Kız Lisesi Sokağı, *327*
Kandilli Kız Lisesi, *250*, *327*, *394*
Kandilli Mektebi, *113*, *243*
Kandilli Mezarlığı, *394*
Kandilli Sarayı, *121*, *210*
Kandilli, *35*, *39*, *60*, *113*, *121*, *122*, *126*, *127*, *155*, *176*, *187*, *204*, *210*, *243*, *250*, *256*, *326*, *327*, *336*, *343*, *351*, *353*, *362*, *363*, *370*, *394*, *415*, *423*
Kandiye, *16*, *98*
Kanunî (bk. Kanunî Sultan Süleyman-Sultan Süleyman), *92*, *122*, *129*, *157*, *165*, *171*, *172*, *183*, *191*, *203*, *209*, *210*, *211*, *219*, *228*, *237*, *241*, *243*, *244*, *255*, *268*, *345*, *383*, *413*
Kanunî Kasrı, *122*
Kanunî Sultan Süleyman, *209*, *211*, *219*, *228*, *237*, *243*, *268*, *345*, *383*, *413*
Kapdan Paşa, *272*
Kapı Ağası Yakup Ağa, *256*
Kapı Ağası, *73*, *241*, *242*
Kapıağası, *115*, *256*
Kapıdağı Yarımadası (Sizik-Kizikos), *217*
Kapıkulu Ocakları, *273*
Kaptan Mustafa Paşa Camii, *53*
Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi, *53*
Kaptan, *53*, *55*, *84*, *92*
kar kuyusu, *186*
Kara Ağızlı (isyancılar), *56*
Kara Kadı Mahallesi, *237*
Kara Mustafa Paşa Köşkü, *119*
Kara Mühendis Okulu (Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn), *249*
Karaağaç, *169*
Karabaş İbrahimzâde Mehmed, *156*
Karaca Ahmed Dergâhı (-Tekkesi), *38*, *71*, *156*
Karaca Ahmed Sebili, *109*
Karaca Ahmed Türbesi, *38*, *71*, *106*, *109*, *381*
Karaca Ahmed, *38*, *71*, *106*, *109*, *156*, *382*

Karacaahmed (-Mezarlığı, -Kabristanı), *36*, *44*, *49*, *52*, *54*, *56*, *67*, *71*, *72*, *89*, *97*, *98*, *99*, *106*, *113*, *115*, *122*, *123*, *239*, *241*, *256*, *259*, *373*, *374*, *375*, *376*, *377*, *378*, *379*, *380*, *381*, *382*, *383*, *384*, *385*, *386*, *387*, *389*, *390*, *401*, *417*

Karacaahmed Mezarlığı Müzesi, *373*

Karadağ Kralı Nikola, *147*

Karadeniz Boğazı, *39*, *220*, *409*

Karadeniz, *39*, *217*, *219*, *220*, *269*, *276*, *407*, *409*, *421*

Karagümrük, *188*

karakol, -karakolhâne, *19*, *85*, *93*, *101*, *109*, *198*, *206*, *250*, *301*, *302*, *303*, *304*, *305*, *306*, *366*, *408*, *415*

Karlık Bayırı, *43*, *161*, *255*

Kartal Baba Karakolhânesi, *303*

Kartal Baba Sokağı, *17*, *93*

Kartal Baba, *12*, *17*, *93*, *115*, *303*

Kasım Ağa, *105*, *194*, *351*, *414*

Kasım Mahallesi, *115*

Kasımpaşa, *189*

Kasırga (Mevkii), *121*

Kasr-ı Âlî, *122*, *201*, *243*

Kasr-ı Beçe, *176*

Kasrı, -kasırlar, *59*, *61*, *80*, *85*, *100*, *116*, *119*, *122*, *123*, *125*, *126*, *127*, *128*, *142*, *149*, *155*, *159*, *160*, *161*, *162*, *163*, *164*, *165*, *167*, *168*, *169*, *170*, *171*, *172*, *173*, *174*, *175*, *176*, *178*, *180*, *181*, *183*, *184*, *186*, *190*, *191*, *195*, *196*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *204*, *205*, *210*, *213*, *246*, *276*, *278*, *285*, *286*, *304*, *327*, *340*, *370*, *394*, *396*, *398*, *403*

Kastamonu, *268*

Kavak Ağası, *168*, *363*

Kavak Bağdad Sarayı, *238*

Kavak Bahçesi, *173*

Kavak İskelesi, -leri, *74*, *77*, *168*, *173*, *277*, *363*, *411*, *415*, *417*

Kavak Kasrı, *170*, *171*, *173*

Kavak Sarayı Camii, *169*, *173*

Kavak Sarayı, *168*, *169*, *171*, *172*, *173*, *199*, *209*, *412*

Kavaklı Bahçe Köşkü, *171*

Kavas Ahmed Ağa Çeşmesi, *54*

Kavasbaşı Çeşmesi, *54*

kavasbaşı, *54* (Ahmed Ağa, Çeşme)

Kavasbaşısı Ahmed Ağa, *54*

Kaya Sultan Bahçesi, *351*

Kaya Sultan Sarayı, -Yalı Sarayı, *59*, *122*, *189*

Kaya Sultan Yalısı, *173*, *370*

Kaya Sultan, *59*, *122*, *173*, *189*, *351*, *370*

Kaygısız Baba, *373*

kayık, -lar, -çı, *60*, *160*, *219*, *178*, *331*, *352*, *362*, *363*, *364*, *365*, *393*, *412*, *417*, *418*, *420*, *422*

Kayış Dağı Suyu, *18*

Kayış Dağı, *18*, *78*, *425*

Kayış Pınarı Mesiresi, *352*

Kayış Pınarı, *115*, *352*

Kayışdağı, *277*

Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi, *54*

Kaymak Mustafa Paşa, *53*, *54*, *92*, *244*

Kaymakamı Emin Bey (Topçu), *17*

Kayseri, -li, *54*, *268*, *379*, *387*

Kayserili Ahmed Remzi Efendi, *379*

Kayserili Kara Bay, *54*

Kayseriyeli Halil Paşa, *387*

Kefce (bk. Kefçe-Kepçe Dede), *18*, *20*, *50*, *223*

Kefçe Dede (Kepçe Dede), *18*, *50*, *223*

Kefçe Dede Mahallesi, *18*, *50*

Kefe Beylerbeyisi İslâm Paşa, *386*

Kefe Sancağı, *48*

Kelîme Hatun Medresesi (Kelîme Medresesi), *224*, *227*

Kelime-i Tevhîd, *144*

Kemeraltı Çeşmesi (Mehmed Ağa), *62*

Kenan Efendi Çiftliği, *163*

Kepçe (bk. Kefçe-Kefce Dede), *20*, *223*

Kepçe Dede Mescidi, *223*

Kerbela, *61*, *74*

Kerime Hatun Camii, *54*

Kerime Hatun, *54*, *256*

kervansaray, -lar, *78*, *119*, *120*, *127*, *188*, *225*, *237*, *295*, *296*, *297*, *369*, *370*, *410*

kesme taşla, *25*, *29*, *30*, *32*, *43*, *50*, *68*, *74*, *88*, *95*, *115*, *191*, *224*, *235*, *238*, *241*, *243*, *255*, *277*, *302*, *309*, *326*, *327*, *328*, *411*, *412*

Keşiş Dağı, *186*

Keşmir, *383*

Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi, *55*

Kethüda Mehmed Paşa, *55*

Kethüda, -sı, -yı, *18*, *19*, *22*, *23*, *36*, *45*, *55*, *56*, *66*, *98*, *127*, *237*, *256*, *268*, *270*, *305*, *310*, *311*, *312*, *394*, *422*

Kevkeb-i Dürrî, *166*

kıble, -ye, *19*, *32*, *46*, *47*, *52*, *65*, *90*, *92*, *105*, *106*, *223*, *227*, *233*, *317*, *337*, *338*, *366*, *403*

Kıbrıs, -lı, *39*, *40*

Kınalıada, *422*

Kırım Savaşı, *162*, *163*, *164*, *205*, *241*, *246*, *248*, *249*, *250*, *274*, *276*, *277*, *286*, *362*

Kırım Seferi, *276*

Kırım, *31*, *162*, *163*, *164*, *205*, *241*, *246*, *248*, *249*, *250*, *274*, *276*, *277*, *286*, *362*, *398*

Kısıklı Camii, *56*, *188*

Kısıklı Çeşmesi, *56*

Kısıklı Meydanı, *56*

Kısıklı, *32*, *56*, *57*, *82*, *95*, *157*, *158*, *159*, *160*, *165*, *188*, *190*, *212*, *425*

kışla, *21*, *29*, *46*, *47*, *48*, *49*, *74*, *162*, *163*, *169*, *171*, *191*, *192*, *194*, *205*, *210*, *211*, *233*, *239*, *244*, *246*, *247*, *248*, *249*, *250*, *251*, *254*, *259*, *261*, *262*, *263*, *264*, *267*, *268*, *269*, *270*, *272*, *271*, *273*, *274*, *275*, *276*, *277*, *278*, *279*, *280*, *283*, *285*, *286*, *305*, *362*,*393*, *398*, *410*, *411*, *412*, *413*, *414*

Kız Kulesi, *127*, *159*, , *174*, *207*, *210*, *215*, *217*, *218*, *219*, *220*, *364*, *394*, *417*, *420*

Kızıl Ahmed Paşa, *340*

Kızıl Ahmedliler, *191*

kilercibaşı, *22*

Kilise Camii, *68*

kilise, -Kilise, -si, *68*, *83*, *126*, *144*, *164*, *165*, *197*, *316*, *317*, *325*, *326*, *327*, *328*, *361*, *362*, *369*,

Kirazlıtepe, *77*

Kirişçi Sokağı, *67*

Kirişçizâde Sokağı, *309*

Kirkor Balyan Kalfa, *402*, *403*

Kisriyeli Ahmed Paşa, *31*, *51*, *92*

Kisriyeli, *31*, *51*, *92*

kitabe, *15*, *18*, *19*, *20*, *21*, *23*, *24*, *25*, *27*, *28*, *29*, *30*, *32*, *33*, *34*, *38*, *41*, *42*, *43*, *47*, *48*, *52*, *56*, *58*, *62*, *64*, *65*, *66*, *67*, *68*, *69*, *70*, *71*, *72*, *75*, *76*, *81*, *82*, *84*, *85*, *88*, *89*, *90*, *91*, *92*, *93*, *94*, *95*, *96*, *97*, *100*, *101*, *106*, *109*, *115*, *127*, *149*, *165*, *180*, *181*, *182*,*185*, *186*, *204*, *214*, *231*, *232*, *233*, *234*, *235*, *236*, *237*, *238*, *247*, *255*, *262*, *267*, *274*, *275*, *276*, *279*, *280*, *283*, *285*, *302*, *304*, *305*, *309*, *310*, *315*, *322*, *325*, *326*, *327*, *328*, *338*, *339*, *341*, *342*, *344*, *381*, *383*, *389*, *395*, *396*, *398*, *402*, *407*, *413*, *414*, *415*, *425*

Koca Ağa Hacı Beşir Ağa (bk. Beşir Ağa), *37*, *40*

Koca Ağa Mimar Sinan (bk. Mimar Sinan), *120*, *344*

Koca Mehmed Paşa Sarayı (Koca Mehmed), *121*, *127*,*173*, *174*

Koca Mehmed Paşa, *121*, *127*, *173*, *174*

Koca Sinan Paşa, *76*

Koca Yusuf Paşa, *267*, *420*, *421*, *422*

konak, -lar, *119*, *122*, *144*, *179*, *188*, *190*, *278*, *295*, *297*, *336*, *369*, *370*, *412*,

Konstanten (İren'in oğlu), *159*

Kont Ostrorog Yalısı, *423*

Konya Mevlâna Müzesi, *145*

Konya, -Sancağı, *47*, *48*, *119*, *145*, *169* (Sancak), *192*, *251*, *268*, *291*, *295*, *340*, *403*

Konyalı Keçecizâde Fuat Paşa, *247*

Koris Pirgostis, *220*

Koru İçi Kasrı, *174*

Korucu Kasrı, *174*

Kostantin, *145*

Koşuyolu, *123*

Köçeoğlu Agop, *211*

Köprülü Konağı, *161*

Köprülü Konak Hamamı (Limonlu Konak), *336*

Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, *47*

Köse Kâhya Raşit Efendi, *192*

Kösem Sultan, *36*

Kösem Vâlide Sultan Hamamı, *335*

Kösem Vâlide Sultan, *105*, *127*, *295*, *335*

Köşk, -ü, -ler, *18*, *47*, *48*, *70*, *85*, *119*, *120*, *121*, *122*, *123*, *124*, *126*, *127*, *128*, *141*, *147*, *148*, *149*, *151*, *152*, *153*, *154*, *155*,*157*, *158*, *159*, *160*, *162*, *163*, *164*, *167*, *169*, *171*, *173*, *174*, *179*, *187*, *188*, *189*, *190*, *192*, *195*, *200*, *201*, *205*, *211*, *212*, *213*, *214*, *219*, *246*, *247*, *267*, *301*, *316*, *351*, *352*, *354*, *364*, *366*, *370*, *390*, *394*, *412*, *416*, *417*, *418*, *419*, *420*

Kraliçe Viktorya (Frederik Vilhelm'in eşi), *423*

Krisoke Ramos (Kilise), *165*

Krizopolis, *102*

Kubbealtı, *141*

Kudret Kâfi Tepesi (Kaf Dağı Tepesi), *164*

Kuduz Hastahânesi, *171*

Kudüs, *98*, *154*

kûfî, *136*, *139*, *180*

Kule Bahçesi, -Kuleli Bahçe, *122*, *243*, *244*, *248*

Kuleli Askeri Lisesi, *243*, *244*, *250*, *251*, *341*, *425*

Kuleli Baba, -Türbesi, *48*, *425*

Kuleli Camii, *54*, *244*

Kuleli Hamamı, *341*

Kuleli Kasrı, *119*

Kuleli Kışla, *162*, *163*, *205*, *248*, *249*, *250*, *251*, *254*

Kuleli Namazgâhı, *425*

Kuleli Okulu, -okulu, *127*, *246*

Kuleli Vak'ası, *253*, *254*

Kuleli, *47*, *48*, *54*, *113*, *119*, *122*, *127*, *162*, *163*, *164*, *205*, *243*, *244*, *245*, *246*, *247*, *248*, *249*, *250*, *251*, *253*, *254*, *276*, *285*, *341*, *425*

Kulluk Hamamı (Küçük Hamam), *341*, *342*

Kumbarahâne Camii, *99*

Kumkapılı Mustafa Efendi, *90*

Kumru Mescidi, *22*

Kunduracı Yorgi, *47*

Kur'an, (Kur'an-ı Kerim), *19*, *77*, *141*, *146*, *147*, *158*, *223*, *234*, *264*,*265*, *275*, *285*, *286*, *315*, *339*, *393*, *395*, *416*

Kurbağa Nasuh (Kurban Nasuh),*76*

Kurmay Albay Doğan Güncan (Okul kumandanı), *251*

Kurmay Albay Rifat Üzel (Okul kumandanı), *251*

Kurşunlu Mahzen, *31*, *51*, *218*, *219*

Kurtuba, *180*

Kuru Çeşme, *56*

Kuruçeşme, *366*

Kuşadalılar, *241*

Kuşadası, *188*, *241*

Kuşbağı Kabristanı, -Mezarlığı, *56*, *115*, *123*, *373*

Kuşbağı, *56*, *68*, *115*, *123*, *373*

Kuşbakışı Sokağı, *180*, *189*

Kuşoğlu Yokuşu, *256*

kuyu, -nun, -yu, -su..., *32*, *36*, *54*, *61*, *66*, *68*, *83*, *90*, *93*, *98*, *109*, *113*, *114*, *128*, *131*, *165*, *166*, *176*, *186*, *188*, *190*, *233*, *235*, *243*, *296*, *312*, *315*, *316*, *322*

Kuzey Hava Üssü, *21*

Kuzgun Baba, *59*, *363*
Kuzguncuk Caddesi, *321*, *325*
Kuzguncuk İskele Çeşmesi, *58*
Kuzguncuk İskelesi, *58*
Kuzguncuk, *52*, *58*, *59*, *70*, *189*, *301*, *316*, *321*, *322*, *325*, *328*, *336*, *337*, *339*, *341*, *353*, *363*, *370*, *403*, *424*
Küçük Ahmed Paşa, *167*
Küçük Asya, *102*, *154*, *159*, *389*, *409*, *411*
Küçük Beşir Ağa, *396*
Küçük Çamlıca Çeşmesi (Yeni Su), *101*
Küçük Çamlıca Mesiresi, *351*
Küçük Çamlıca, *68*, *101*, *154*, *157*, *159*, *162*, *187*, *188*, *190*, *193*, *194*, *195*, *255*, *317*, *351*, *353*, *354*, *415*, *416*
Küçük Göksu Kasrı, *178*
Küçük Hamam, *335*, *341*, *342*, *369*
Küçük İskele Hamamı, *336*
Küçük Köşk, *174*, *219*
küçük kule, *217*
Küçük Mezarlık, *396*
Küçük Sinagog, *322*
Küçük Yokuş, *22*, *23*
Küçüksu Çeşmesi, *59*
Küçüksu Karakolhânesi, *304*
Küçüksu Kasrı, *59*, *61*, *175*, *304*, *327*, *394*
Küçüksu, *59*, *61*, *62*, *175*, *176*, *178*, *304*, *327*, *353*, *362*, *394*, *396*, *417*
Küfeki, küfeki, *15*, *21*, *23*, *40*, *56*, *62*, *72*, *83*, *95*, *100*, *148*
küfeki, -Küfeki, *15*, *21*, *23*, *40*, *56*, *62*, *72*, *83*, *95*, *100*, *148*
Küpelioğlu, *166*
Kürt Piyale Paşa, *189*
Kütahya, *169*, *182*, *268*, *381*
kütüphâne memuru (hâfız-ı kütüb, Mehmed Tevfik Bey), *30*
kütüphâne, *11*, *12*, *40*, *63* (Topkapı Sarayı Yeni Eserler), *126* (Üniversite), *136* (II. Abdülhamid), *140*, *141* (Ahmed-i Sâlis), *144* (Ahmed-i Sâlis), *146* (II. Abdülhamid), *161* (Nûr-ı Osmânî), *169* (Ali Emiri Efendi), *176* (Ali Emiri Efendi), *199* (Fatih Millet), *208* (Topkapı Sarayı), *225*, *231* (Ahmediye), *234*, *242*, *243* (Mihrimah Mektebi), *250*, *256*, *268* (Üniversite), *276* (Ali Emiri Efendi), *278*, *309* (Aziz Hüdâî-Mirzazâde Şeyhülislâm Mehmed Efendi-Pertev Paşa-Selim Ağa), *310*, *311*, *312* (Şemsi Paşa-Aziz Hidâî-Emir Hoca Kemankeş-Nûrbânû Sultan-Yakup Ağa-Süleymaniye), *335* (Belediye), *339* (Çocuk), *345* (Belediye), *369*, *381*, *424* (Konyalı Vakıf), *425* (Konyalı Vakıf), *426* (Konyalı Vakıf)
Kütüphâne, si, -de..., *11*, *12*, *40*, *63*, *126*, *136*, *140*, *141*, *144*, *146*, *161*, *169*, *176*, *199*, *208*, *225*, *231*, *234*, *242*, *243*, *250*, *256*, *268*, *276*, *278*, *309*, *310*, *311*, *312*, *335*, *339*, *345*, *369*, *381*, *434*, *425*, *426*

L

lale (çiçek, süs), *15*, *26*, *65*, *75*, *141*, *142*, *182*, *183*, *204*
Laleli Türbesi, *66*
Laleli, *15*, *16*, *66* (Türbe), *99*
Lamartıne (Lamartin), *393*
Langa, *344*
Lâtif Paşa Sarayı, *122*
Latince, *164*, *398*
Laz Ömer, *387*
Lazkiye, *109*
Leander Kulesi (Kız Kulesi), *217*
Lebib, -Lebib Mehmed Efendi (Şair), *75*, *76*, *262*, *264*, *301*, *303*, *304*, *306*, *387*, *413*
Lekeci Nuri Sokağı, *317*
Letâif-i Enderun, *175*, *273*, *278*
Levent Çiftliği Kışlası, *271*, *272*
Levent Çiftliği, *169*, *191*, *266*, *267*, *268*, *270*, *271*, *272*
Libade, *76*
Liman İdaresi, *220*
Limanlar İnşaat Kontrollüğü, *238*
Limni, *48*
Limonlu Konak (Köprülü Konak Hamamı), *336*
Livadya (Vapur), *147*
Londra, *97*, *400*
Lütfi Aksoy (Üsküdar Kaymakamı), *68*
Lütfî Tarihi, *130*, *160*
Lütfü Başar (Haydarpaşa Lisesi müdürü), *240*

M

M. Bahâ Lügati, *165*
M. Cheffer (İstanbul maslahatgüzarı), *249*
M. Guer (gravür), *209*, *210*
Maarif Vekili (Mustafa Necati Bey), *123*
Mâbeyn, -ci, *130*,*131*, *132*, *133*, *134*, *136*, *145*, *197*, *414*, *423*
Mâbeyn-i Hümâyûn, *132*, *133*, *134*
Macaristan, *147*, *251*
Macarlar, *286*, *398*
Maçka Kışlası, *249*
Maçka, *197*, *249*, *250*
Mahbub Ağa (Abdülmecid'in başağası), *62*, *159*
Mahbub Ağa Çeşmesi,*62*, *159*
Mahmud Ağa Köşkü, *179*
Mahmud Ağa Sarayı, *121*
Mahmud Hüdâî, *55*, *64*, *129*, *195*, *309*, *311*, *338*, *339*, *341*, *389*, *425*
Mahmud Paşa, *47* (Ayvadzâde), *158* (Tunuslu)
Mahmud Şevket Paşa Konağı, *179*
Mahmud Şevket Paşa, *179*, *267*, *273*
Mahperi Sultan, *296*
Mahpeyker Sultan, *256*, *339*

Makam Taşı, makam taşı, *382*

maksim, *51*, *67*, *80*, *100*, *115*, *116*, *169*, *199*, *202*, *339*, *340*, *417*

Malatyalı Derviş İsmail Mehmed (Kethüda), *19*

Malatyalı İsmail Ağa (Dârüssaâde Ağası), *18*, *19*, *337*

Maltepe Askeri Lisesi, *251*

Mamboury (Ernest, Rehber-i Seyyahin), *327*, *361*, *366*

Manastır, -ın, *158*, *164*, *248*, *326*, *361*, *366*, *369*

Mangana Kulesi, *217*

Manuel Komnen (İmparator), *217*

Maraş, *155*

Mareşal (Müşir, Mareşallik, Müşirlik), *131*, *190*, *214*

Mareşal Moltke, *131*

Marmara, *51*, *65*, *122*, *141*, *147*, *148*, *162*, *180*, *190*, *197*, *212*, *217*, *219*, *238*, *239*, *262*, *277*, *352*, *362*, *364*, *391*, *396*, *409*, *415*

Maşaallah, *16*, *52*, *60*, *71*, *97*, *132*, *236*

Matbaa, -nın, *35*, *343*, *387*, *410*, *411*, *412*

Matbah Emini Ziya Bey, *109*

Matbah Emini, *41* (Hacı Halil Efendi), *109* (Ziya Bey)

Matbah-ı Âmire Emîni (Halil Efendi), *41*, *77*

Matbah-ı Âmire, *41*, *77*, *109*

Mateos Zarifyan (Ermeni şair), *402*

Mazhar Altan (Millî Saraylar mimarı), *177*

Mazhar Osman Bey (Doktor), *187*

Mebusan Meclisi, *164*

Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, *157*, *163*, *407*

Mecid Efendi Kasrı, *180*, *181*, *183*, *184*, *186*, *403*

Mecidiye Kasrı, *142*

Meclis-i Vâlâ, *192*, *254*, *395*

Medine, *166*, *207*, *266*, *382*, *384*, *407*, *421*

Medîne-i Üsküdar Kazası, *407*

medrese, -si, -yi, *16*, *40*, *52*, *91*, *99*, *101*, *105*, *120*, *195*, *196*, *197*, *202*, *203*, *211*, *223*, *224*, *225*, *226*, *227*, *228*, *231*, *237*, *291*, *295*, *296*, *301*, *312*, *335*, *339*, *345*, *370*, *415*, *425*

Mehmed Ağa Camii, *63*

Mehmed Ağa Çeşmesi, *62*

Mehmed Ağa, *36* (Kethüda), *45* (Anber), *62* (Dârüssaâde Ağası), *63* (Dârüssaâde Ağası), *66* (Ağazâde), *98* (Çiçekçi), *106* (Mimarbaşı), *165* (Mimarbaşı), *208*, *420* (Çerkez- Dârüssaâde Ağası)

Mehmed Alâeddin Reşad Bey (Mevlevî halifesi), *72*

Mehmed Ataullah Efendi (Şânîzâde Tarihi müellifi), *272*

Mehmed Bozkurt (Mimar Sinan Çarşısı), *343*, *348*

Mehmed Çavuş Sokağı, *113*

Mehmed Dürrî Münir (Şair), *385*

Mehmed Emin Efendi, *66* (Hâfız), *388* (Edip)

Mehmed Esad (Şeyhülislâm), *386*

Mehmed Hüsrev Paşa, *54*

Mehmed Iğrıb (Kavak Bahçesi ustası), *173*

Mehmed ibn-i Abdürrahman, *387*

Mehmed Kâşif Efendi (Rodosîzâde Ayşe Hatun Çeşmesi), *71*

Mehmed Özgüneş (Devlet Bakanı), *375*, *376*

Mehmed Paşa Çeşmesi, *35* (Devatdâr), *55* (Kethüda), *63* (Damat İbrahim Paşa oğlu)

Mehmed Paşa Kasrı, *278*

Mehmed Paşa Sarayı, *121* (Ayasofya'da, Sofu, Halkalı'da, Rüstem Çelebi Çiftliği'nde, Koca), *122* (Ak), *127* (Ak), *173* (Koca), *174* (Koca), *175*

Mehmed Paşa, *17* (Sokullu), *31* (İbrahim Paşa oğlu), *35* (Devatdâr-Aşçı), *36* (Aşçızâde-Devatdâr), *39* (Kıbrıslı), *52* (Rum), *55* (Kethüda), *56* (Defterdar), *63* (İbrahim Paşa oğlu), *64* (Damat), *92* (İbrahim Paşa oğlu), *96* (Rum), *121* (Sofu-Koca), *122* (Ak), *127* (Ak-Koca), *154*, *157* (Civan Kapıcıbaşı), *159* (Rum), *160* (Uzun-Sokullu), *173* (Koca), *174* (Koca-Sokullu), *175*, *176* (Sadrazam), *179* (Rum), *188* (Öküz-Öksüz), *198* (Sadrazam), *202* (Rum), *206* (Rum), *210* (Rum), *219* (Sokullu), *225* (Rum), *228* (Sokullu), *256* (Rum), *278*, *309* (Pertev Seyyid), *331* (Rum), *343* (Rum), *364* (Rum), *370*, *382*, *388* (Bahrî-Besim-Celâleddin-Hamdi-Seyyid-Derviş-Rüşdi-Sırri), *389* (Râğıb-Rum-Sultanzâde)

Mehmed Râif (Mir'ât-ı İstanbul müellifi, Kolağası), *43*, *50*, *82*, *96*, *97*, *101*, *247*, *259*, *303*, *387*, *410*

Mehmed Receb Efendi (Şeyh), *69*

Mehmed Saadeddin (Şeyhülislâm), *385*

Mehmed Sadık Efendi (Şeyh), *69*

Mehmed Sahib Molla (Şeyhülislâm), *385*

Mehmed Said Efendi, *94* (Hayâtizâde), *101* (Hayâtizâde), *389*

Mehmed Said Paşa (Manastır Topçu Kumandanı), *158*

Mehmed Süreyya Bey (Sicill-i Osmânî müellifi. bk. Sicill-i Osmânî), *311*

Mehmed Tevfîk Bey (hâfız-ı kütüb), *30*

Mehmed Vahidüddin (Sultan VI. Mehmed), *33*

Mehmet Berik (Selimiye Kışlası kumandanı, üsteğmen), *259*

Mehmet Refik Bey (Kuleli'de öğretmen), *252*

Mehterhâne Kasrı, *119*

Mehterhâne, *119* (Kasır), *144*, *163*

Mekke Kadısı, *28*

Mekke mollalığı, *225*

Mekke, *28*, *72*, *94*, *166*, *225*, *266*, *384*

Mekke-i Mükerreme Kadısı, *28*

Mekke-i Mükerreme, *28*

Mekteb, -i, *15*, *17* (Sokullu Mehmed Paşa), *26* (Rüstem Paşa), *30* (Bulgurlu), *33*, *34*, *38* (Müslihüddin), *42* (Ebe Hâfız Hanım), *45* (Enderûn), *49* (Tıbbiye), *65* (Mihrimah), *73*, *77* (Baytar), *94* (Selimiye), *113* (Kandilli), *159*, *162*, *188* (Enderûn), *191* (Rüstem Paşa), *192*, *197* (Harbiye), *209* (Ayazma), *223*, *231* (Abdülbâkî Efendi-Ahmediye), *233* (Ayazma-Aziz Hidâî-I. Abdülhamid), *234* (Sultan II. Mahmud-Süleyman Ağa), *235* (Çakırcıbaşı-Seyyid Ahmed Paşa), *236* (Ali Ağa), *239* (Ebe Hafıza Hanıım-Gülfem Hatun-Hacı İsmail Ağa-Hacı Ömer Efendi), *238* (Haydarpaşa), *239* (Tıbbiye), *241* (Hayreddin Çavuş-Kapı Ağası,Yakup Ağa), *242* (Kapı Ağası), *243* (Kandilli-Mihrimah-Kuleli), *251* (Ziraat), *254* (Rıza Paşa), *255* (Rüstem Paşa-Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi-Tâhir Efendi), *256* (Tavâşî Hasan Ağa-Türk Ahmed Paşa), *259* (Haydarpaşa-Selimiye), *268*, *286*, *287* (Tıbbiye), *296*, *310*, *311*, *312*, *322* (Musevi), *326* (Rum), *403* (Ermeni)

Mekteb-i Fünûn-ı Îdâdîyye, *249*, *251*

Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiyye-i Şahâne, *238*

Mekteb-i Îdâdî-i Harbî-i Şahâne, *387*

Mekteb-i Îdâdî-i Şahâne, *249*

Mekteb-i Tıbbiyye, *123*, *238*, *239*, *240*, *241*, *249*, *287*, *288*

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne, *238*, *239*, *240*, *286*, *287*

Mekteb-i Ulûm-i Harbiyye, *249*

Mektep Sokağı, *94*, *233*

mektep, *30* (Bulgurlu), *94* (Sokak), *126*, *164*, *224* (Mihrimah), *228*, *231* (Abdülbâkî Efendi-Ahmediye), *232* (Askeri Rüşdiye), *233* (Vâlide-Ayazma-Aziz Hüdâî-I. Abdülhamid), *234* (II. Mahmud-Süleyman Ağa) , *235* (Çakırcıbaşı-Seyyid Ahmed Paşa), *236* (Ali Ağa), *237* (Ebe Hafıza Hanım-Gülfem Hatun-Hacı İsmail Ağa-Hacı Ömer Efendi), *239* (Haydarpaşa), *241* (Hayreddin Çavuş, Taş-Kapı Ağası, Yakup Ağa), *242* (Kapı Ağası), *243* (Kandilli-Mihrimah), *250*, *255* (Rüstem Paşa-Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi-Tahir Efendi), *256* (Tavâşî Hasan Ağa-Türk Ahmed Paşa), *267*, *277*, *286*, *296*, *310*, *311*, *312*, *337*, *339*, *402*

Mektûbî Kalemi (Tophane), *254*

Melek Ahmed Paşa (IV. Murad damadı), *173*

Meleksima (Su, sokak), *64*

Meleksima Çeşmesi, *64*

Melling (gravür), *171*, *203*, *419*

Memizâde (Hattat), *97*

menzilhâne, *277*, *291*, *297*, *298*, *335*

Merâkıd-ı Mu'tebere-i Üsküdar, *379*, *385*

mermer, *23*, *30*, *33*, *49*, *50*, *58*, *65*, *68*, *72*, *77*, *84*, *85*, *90*, *97*, *98*, *114*, *115*, *116*, *123*, *126*, *128*, *140*, *146*, *148*, *149*, *151*, *153*, *171*, *182*, *190*, *212*, *220*, *223*, *231*, *242*, *247*, *248*, *280*, *302*, *304*, *305*, *326*, *337*, *345*, *346*, *348*, *374*, *379*, *390*, *391*, *395*, *400*, *402*, *407*,*415*, *420*

Mervan Kalesi, *120*

Meryem Hatun Çeşmesi, *64*

Meryem, *64* (Çukadar Ağası Süleyman Ağa anası), *65*, *166* (Kilise), *325* (Hz.), *366* (Hz.), *398* (Hz.)

Mesire-i Küçük Çamlıca (Küçükçamlıca), *195*

Meşaret Mahallesi, *315*

Meşruta Sokağı, *341*

Meşrutiyet, *33* (II.), *145*, *164* (II.), *177*, *214*, *254*, *343* (II.), *395*, *423*

Metmorfosi Kilisesi, *326*

Mevlânâ Dergâhı, *291*

Mevlâna Hüseyin Üsküdârî, *388*

Mevlevî, *72*, *261*, *361*, *363*

Meydan Hamamı, *342*

mezar taşı, *16*, *24*, *45*, *50*, *72*, *73*, *97*, *133*, *239*, *310*, *311*, *326*, *343*, *374*, *375*, *376*, *377*, *379*, *381*, *382*, *383*, *385*, *386*, *389*, *393*, *394*, *395*, *396*, *399*, *400*, *401*, *402*

mezar taşları, -nın, -mız, *168*, *239*, *242*, *286*, *310*, *326*, *366*, *373*, *374*, *375*, *376*, *377*, *378*, *379*, *380*, *381*, *384*, *385*, *387*, *389*, *390*, *391*, *392*, *393*, *394*, *396*, *400*, *401*, *403*, *447*

Mezarlığı, *31* (Edirnekapı), *36* (Karacaahmed), *45* (Miskinler), *49* (Karacaahmed-Sahrayı Kebir), *51* (Edirnekapı), *54* (Karacaahmed), *56* (Kuşbağı), *67* (Karacaahmed), *68* (Tunusbağı Nur), *71* (At), *97* (Karacaahmed), *115* (Kuşbağı), *123* (Kuşbağı), *171* (İngiliz), *173* (İngiliz), *239* (Karacaahmed), *241*(Karacaahmed-İngiliz), *249* (İngiliz), *286* (İngiliz), *328* (Ermeni), *363* (Anadolu Kavağı Camii), *373* (Karacaahmed), *374* (Karacaahmed), *375* (Karacaahmed-Arap), *376* (Karacaahmed-Araplar), *377* (Miskinler-İngiliz-Karacaahmed), *378* (Miskinler-Karacaahmed), *379* (Karacaahmed), *381* (Karacaahmed), *383* (Karacaahmed), *386* (Karacaahmed), *387*(Karacaahmed), *389* (Üsküdar), *390* (Üsküdar-Pera), *392* (Üsküdar), *394* (Kandilli), *396* (İngiliz), *397* (İngiliz), *398* (İngiliz), *399* (İngiliz), *401* (Karacaahmed-Ermeni), *402* (Ermeni), *403* (Rum-Ermeni), *417* (Karacaahmed)

mezarlık, *44*, *50*, *71*, *73*, *99*, *223*, *242*, *286*, *373*, *374*, *375*, *376*, *377*, *378*, *379*, *387*, *389*, *390*, *391*, *392*, *393*, *394*, *396*, *398*, *400*, *401*, *403*, *414*

Mısır valiliği, *36*, *188*

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşazâde İbrahim Paşa, *157*

Mısır, *15*, *16*, *36*, *39*, *40*, *48*, *72*, *155*, *157*, *158*, *160*, *165*, *166*, *188*, *192*, *213*, *225*, *244*, *253*, *266*, *273*, *343*, *383*, *422*

Mısırlı Fâzıl Ahmed Paşa, *160*

Mısırlı İbrahim Paşa, *192*

Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa, *155*, *157*, *343*

Mısırlı Savaş Askerleri (Âsâkir-i Cihâdiyye-i Mısriyye), *273*

Mısırözü Yağı Fabrikası (Vaniköy'de), *93*

Midilli, *48*

Mihaliç, *156*

Mihmansaray-ı Kösem, *127*

Mîhr-i Âlem Çeşmesi (bk. Burhaniye Çeşmesi-Abdullah Ağa Çeşmesi-Mîr Âlem Çeşmesi), *66*

Mihrimah Camii, *65*, *92*, *100*, *224*, *341*, *369*, *414*

Mihrimah Çeşmesi (-Sultan), *65*

Mihrimah Güneş Saati (basita), *414*

Mihrimah Hanı (Mihrimah Kervansarayı), *296*

Mihrimah Külliyesi, *65*, *342*, *365*

Mihrimah Medresesi (-Sultan), *224*, *227*

Mihrimah Mektebi, *65*, *243*

Mihrimah, *25*, *65*, *71*, *77*, *92*, *100*, *129*, *157*, *191*, *224*, *227*, *228*, *243*, *255*, *256*, *296*, *312*, *341*, *342*, *365*, *369*, *414*

Mihrişah (-Sultan), *66*, *74*, *95*, *98*, *99*, *212*, *213*, *214*, *267*, *425*

Mihrişah Sultan Çeşmesi, *66*

Mihrişah Vâlide Sultan Sarayı, *95*

Mikâil Ayazması, *317*

Mikâil, *317*, *366*

Milas, *94*

Millet Parkı, *95*, *157*, *160*

Millî Eğitim Bakanı, *125*

Millî Eğitim Müdürlüğü, *154*, *240*

Millî Saraylar, *147*, *177*, *179*, *180*

Millî Savunma Bakanlığı, *251*

Mimar Kasım Ağa, *194*, *414*

Mimar Nikola Ziko, *325*

Mimar Sinan (Koca Ağa Sinan), *23*, *65*, *120*, *121*, *122*, *148*, *157*, *161*, *162*, *171*, *174*, *189*, *191*, *193*, *194*, *196*, *200*, *203*, *206*, *207*, *208*, *209*, *210*, *211*, *219*, *223*, *224*, *225*, *227*, *228*, *233*, *237*, *243*, *295*, *296*, *312*, *335*, *340*, *341*, *342*, *343*, *344*, *345*, *348*, *351*, *383*, *414*

Mimar Sinan Çarşısı, *343*, *348*

Mimar, *23* (Sinan), *65* (Sinan), *105* (Kasım Ağa), *106* (Mehmed Ağa), *120* (Sinan), *121* (Sinan), *122* (Sinan), *123* (Balyan Kalfa), *148* (Balyan Kalfa-Sinan), *157* (Sinan), *161* (Sinan), *162* (Sinan), *165* (Mehmed Ağa), *171* (Sinan), *174* (Sinan), *176* (Mehmed Arif), *177* (Mazhar Altan), *189* (Sinan), *191* (Sinan), *193* (Sinan), *194* (Sinan-Kasım Ağa), *196* (Sinan), *200* (Sinan), *203* (Sinan), *206* (Sinan), *207* (Sinan), *208* (Sinan), *209* (Sinan), *210* (Sinan), *211* (Sinan), *219* (Sinan), *223* (Sinan), *224* (Sinan), *225* (Sinan), *227* (Sinan), *228* (Sinan), *233* (Sinan), *237* (Sinan), *243* (Sinan), *295* (Sinan), *296* (Sinan), *312* (Sinan), *325* (Nikola Ziko), *328* (Hacı Kalfaoğlu Sarkis Balyan), *335* (Sinan), *340* (Sinan), *341* (Sinan), *342* (Azadlı Sinan), *343* (Sinan), *344* (Sinan), *345* (Sinan), *351* (Sinan-Kasım Ağa), *383* (Sinan-Yusuf), *414* (Kasım Ağa-Sinan), *423* (Turgut Cansever-Cahide Kamer)

Mimarbaşı Mehmed Ağa, *106*

Minkarîzâde Yahya Efendi Medresesi, *225*

Minkarîzâde Yahya Efendi, *225*, *425* (Şeyhülislâm)

Minkarîzâde, *225*, *227*, *425*

Mîr Âlem Çeşmesi (Burhaniye Çeşmesi-Abdullah Ağa Çeşmesi), *32*, *66*

Miralay Arif Bey, *177*

Mîrî Dellalbaşısı Mustafa Ağa, *39*

Mirzazâde Camii, *67*

Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi (Şeyhülislâm), *67*, *389*

Mirzazâde Şeyhülislâm Mehmed Efendi Çeşmesi, *67*

Mirzazâde Şeyhülislâm Mehmed Efendi Kütüphânesi, *309*

Miskinler Çeşmesi, *67*

Miskinler Kuyusu, *68*

Miskinler Mezarlığı, *45*, *377*, *378*

Miskinler Tekkesi, -Zaviyesi, *44*, *52*, *68*, *97*, *106*, *373*, *375*, *376*, *377*

Miskinler Zaviyesi Caddesi, *45*

Miskinler, *44* (Tekkesi), *45* (Mezarlığı-Caddesi), *52* (Tekkesi) , *67* (Çeşmesi), *68* (Kuyusu), *97* (Tekkesi), *106* (Tekkesi-Hacı Hüseyin Paşa Sebili), *373* (Zaviye), *375* (Tekkesi), *376* (Tekkesi), *377* (Tekkesi-Mezarlığı-Sofa), *378* (Mezarlığı)

Mithat Nemli Tütün Deposu, (Mithat Tütün Deposu),*70*, *316*

Molla Gürani, *16*

Montmarte Mezarlığı, *390*

Mora, *273*, *420*

Moralı Damat Sadrazam Hasan Paşa, *48*

Moralı Şeyh Necih Efendi, *192*

Mors Alfabesi, *132*

Mösyö Prost, *79*

Muallem Eşkinci, *272*, *273*

Muallim Cevdet, *129*, *130*, *132*, *154*, *162*, *173*, *176*, *203*, *219*, *335*

Muammer Âsaf (Muharrir), *35*

Muammer Dizer (Rasathane müdürü), *163*

Muhammed Emin (Muhammed Hilmi şakirdi), *182*

Muhammed Hilmi, *182*

Muhammed Tâhir, *43*, *65*

Muhasebe-i Hususiye Müdüriyeti, *256*

Muhiddin Okyayüz (Kuleli'de öğretmen), *252*

Muhiddin Targan (Şerif), *158*

Muhtar, *65* (Abdi Denizolgun), *70* (Şair), *158* (Abdi Denizolgun), *193* (Yunus Uzunoğlu, bk. s. *315*), *213* (Abdi Denizolgun), *315* (Yunus Erenoğlu), *385* (Şeyhülislâm), *389*, *414* (Şair)

Muhyiddin Üstündağ (Vali), *301*

Muhzırbaşısızâde Yorgancı Âsım Efendi, *100*

Murad Paşa Medresesi, *301*

Murad Reis, *12*

Murg-ı Kevser Hanım (Miskinler tumbası banii), *68*

Musa Kâzım Paşa, *389*

Musabib Paşa (IV. Mehmed damadı-Musahip Mustafa), *36*, *43*

Musevi Kabristanı, *401*

Musevi, -ler, *321*, *322*, *363*, *374*, *401*, *403*

Mustafa Arkun (Üsküdar Kaymakamı), *140*, *374*, *377*

Mustafa Dede, *387*

Mustafa Efendi Çeşmesi, *68*

Mustafa Fâzıl Paşa (Mısırlı), *155*, *157*, *158*, *343*

Mustafa İzzet (Hattat-Yesârîzâde), *84*, *85*, *88*, *158*, *413*

Mustafa İzzet Efendi Köşkü (Hazine-i Hümâyûn Nazırı), *158*

Mustafa Kemal Atatürk (Cumhurbaşkanı), *147*

Mustafa Münif, *387*

Mustafa Necati Bey (Maarif Vekili), *123*

Mustafa Rahmî (Şair-Bahçesaraylı), *31*, *63*, *92*, *100*

Mustafa Râkım (Hattat), *44*, *46*

Mustafa Sabri Bey, *252*

Mustafa Şemseddin (Benlizâde), *28*

Muş, *78*, *264*, *327*

Muşkaralı (Nevşehirli), *78*, *264*

muvakkithâne, *129*, *224*, *234*, *412*

Müdâfaa-i Millîye,-Cemiyeti, *233*

Müemmil Kulen, *206*

Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn (Deniz Mühendishânesi), *249*

Mühr-i Süleyman, *22*, *321*, *322*

Müslihüddin Mektebi, *38*

Müslüman, -lar, -ların, *60*, *77*, *120*, *154*, *165*, *240*, *265*, *266*, *268*, *279*, *286*, *315*, *364*, *365*, *373*, *376*, *389*, *390*, *392*, *397*, *400*, *407*, *409*, *410*

Müşir Derviş Paşa, *188*

Müteferrika (İbrahim), *265*, *410*

Mütevelli Suyu Çeşmesi, *68*

Mütevelli Suyu, *68*

Müze, -si, -ler, *11*, *24*, *30*, *40*, *54*, *116* (Türk ve İslâm Eserleri), *125*, *128*, *142*, *143*, *144*, *145* (Konya Mevlâna), *158*, *169* (Türk ve İslâm Eserleri), *187*, *196* (Türk ve İslâm Eserleri), *197* (Askeri), *198* (Askeri), *199* (Türk İslâm Eserleri), *210* (Topkapı Sarayı), *212* (Topkapı Sarayı), *214* (Askeri), *249* (Askeri), *250*, *267* (Askeri), *277* (Askeri), *278* (Askeri), *296* (Deniz), *297* (Topkapı Sarayı), *301*, *373* (Karacaahmed Mezarlığı), *374*, *375*, *376*, *377* (Türk ve İslâm Eserleri), *383* (Topkapı Sarayı-Tower), *385* (Topkapı Sarayı-Askeri), *394*, *401* (Türk Mezarlığı), *415* (Deniz), *421* (Topkapı Sarayı)

N

Nâbî (Şair), *50*, *54*, *382*, *386*, *388*

Nâbî Yusuf Ahmed Sâib Paşa-Bülbül, *388*

Nâbîzâde Nâzım, *387*

Naci Çakın (Kuleli'de müdür, Üsküdar Karacaahmed ve Havalisi Mezarlıkları ve Şehitliğini Güzelleştirme Derneği başkanı), *253*, *377*

Naci Lügati, *119*

Naciye Sultan Köşkü, *187*

Naciye Sultan, *188*

Nahcuvan Han, *196*

Naîmâ (Tarihçi), *108*, *165*, *384*, *385*

Naîmâ Tarihi, *165*, *166*, *167*, *384*, *385*

Nakkaş Caddesi, *147*

Nakkaş Paşa Bağçesi, *59*

Nakkaş Sâî, *120*, *191*, *193*, *196*, *206*, *223*, *228*, *295*, *335*

Nakkaş Tepe, *180*

Nakkaştepe İlkokulu, *62*

Nakkaştepe, *19*, *62*, *159*

Nakşî Tekkesi Karakolhânesi, *304*

Nakşî, *27*, *304*

Nakşibendî, *126*, *270*, *379*, *381*

Nâlî (Şair), *82*, *83*

namazgâh (sütre taşı), -ı, -ın, *33*, *47*, *50*, *60*, *64*, *68*, *82*, *85*, *114*, *212*, *416*, *425*

Namık Kemâl, *354*

Namık Paşa, *386*

Nasrüddin Şah (İran Şahı), *147*

Nasûhî Bey Köşkü, *187*

Nasûhî Efendi, *254*

Nasûhî Kabristanı, *40*

Nasûhî Tekkesi, *48*

Nasûhî, *40* (Kabristan), *48* (Tekke), *187* (Köşk), *254* (Efendi), *389* (Şeyh)

Nazif Paşa (Maliye Nazırı), *187*, *211*

Nazif Paşazâde Sarayı, *187*

Nazif, *21* (Şair), *33* (Şair), *187* (Maliye Nazırı), *211*(Maliye Nazırı), *310* (Saderet Kethüdası), *311* (Hacı Selim Ağa oğlu)

Nazmi Çağan (Kuleli'de müdür), *253*

Nazmiye Turunç (Ağa Hamamı sahibi), *337*

Necati Oğan (Kuleli'de öğretmen), *252*

Necdet Çalışan (Küçüksu Kasrı başbekçisi), *179*

Necib Efendi (Su yolcu), *37*

Necmeddin Bey (Emekli kaymakam), *15*

Nedim (Şair), *26*, *27*, *38*, *42*, *53*, *79*, *80*, *81*, *116*, *201*, *202*, *316*, *340*, *354*, *380*, *381*, *385*, *387*, *389*, *418*, *420*

Nedim Ahmed (Şair), *387*

Nedim Akçam (Ayios İonis Ayazması), *316*

Nenesi Dede (Süt Baba), *100*

Nermin Neftçi (Kültür Bakanı), *375*

Neşetâbâd Sarayı, *203*

Nev-âbâd (Nevâbad), *187*, *362*

Nevâbad Sarayı, *187*

nevbet (marş), *218*, *364*

Nevruz, *419*

Nevşehirli (Damat İbrahim Paşa), *27*, *31*, *35*, *36*, *37*, *38*, *51*, *53*, *54*, *55*, *63*, *78*, *79*, *96*, *100*, *105*, *115*, *169*, *191*, *196*, *200*, *201*, *202*, *203*, *219*, *264*, *265*, *340*, *415*

Nevzâde (Beylerbeyi Hamamı sahibi), *338*

Neylî Ahmed (Şair), *387*

Niğde, -li, *22*, *119*, *197*, *268*

Nihat Erim (Başbakan), *179*

Nijad, -Nijand Ekrem (Recâizâde Ekrem'in oğlu), *362*, *394*, *395*

Nikola, *147* (Karadağ kralı), *248* (arsa sahibi Rum), *325* (Mimar)

Nikopolis (Güzel şehir), *366*

Nişan taşı, *193*, *195*, *415*, *416*

Nişancı (Tevkî'î), *94*, *228*, *255*, *312*, *315*, *381*, *382*

Nişancı Feridun Paşa, *228*

Nizâm-ı Cedîd, *171*, *192*, *266*, *267*, *268*, *269*, *270*, *272*, *301*

Nuh Kuyusu Caddesi, *93*, *98*

Numan Bey, *34*

Numune Hastahânesi, *238*, *287*, *288*

Nur Çeşmesi, *68*

Nur Kapısı, *68*

Nurbânû Sultan (Vâlide), *23*, *74*, *295*, *312*, *344*, *345*

Nureddin Bey (Kütüphâne müdürü), *126*

Nûr-ı Osmânî Kütüphânesi, *161*

Nûr-ı Osmânî Vakfiyesi, *161*

Nûr-ı Osmânî, *68*, *161*, *345*

Nûr-ı Osmânîye Camii, *68*

Nuri Bey Köşkü, *187*

Nuri Bey, *187*, *188*, *348*

Nuri Demirağ, *155*

Nuri Kara Bay, *54*

Nuri Paşa Köşkü, *188*

Nuri Paşa, *188*, *206* (Takvimcibaşı), *389*

O, Ö

Oflu Mustafa Çavuş, *220*

Onuncu Daire-i Belediye, *56*

Orta Vâlide Hamamı, *335*

Orta Vâlide Kervansarayı, *296*

Orta Vâlide Sultan Medresesi (Atik Vâlide), *224*, *227*

Ortaköy Mescidi, *56*

Osman Efendi, *70* (Pîrîzâde), *231*, *389* (Bosnalı)

Osman Efendi-Çorumlu, *389*

Osman Ergin (Osman Nuri Ergin, Belediye mektupçusu), *253*, *369*

Osman Gök (Mezarlıklar müdürü), *374*, *375*, *378*

Osman Paşa, *388*

Osman Paşa-Damat, *388*

Osman Ünverdi (Küçük Hamam-Kulluk Hamamı), *342*

Osmanlı İmparatorluğu, *123*, *133*, *141*, *164*, *191*, *214*, *264*, *276*, *373*, *376*, *398*

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, *119*

Osmanlı Teşkîlât ve Kıyâfet-i Askeriyye, *267*, *270*, *273*

Osmanlı, -lar, *40*, *48*, *59*, *119*, *120*, *123*, *125*, *127*, *133*, *136*, *140*, *141*, *142*, *144*, *145*, *146*, *148*, *149*, *155*, *157*, *158*, *159*, *163*, *164*, *165*, *166*, *167*, *182*, *184*, *188*, *189*, *191*, *193*, *194*, *197*, *209*, *211*, *212*, *214*, *238*, *244*, *248*, *249*, *250*, *253*, *264*, *265*, *266*, *267*, *270*, *273*, *276*, *286*, *291*, *298*, *339*, *352*, *361*, *363*, *369*, *373*, *376*, *383*, *384*, *385*, *389*, *398*, *402*, *408*, *409*, *416*, *419*, *420*

otağ-ı hümâyûn (padişah çadırı), *197*, *210*

Oyma Saray Çıkmazı Sokağı, *191*

Öğretmen Okulu (İstanbul), *239*

Öjeni (Eugènie), *147*

Öksüz Mehmed Paşa (Öküz Mehmed Paşa), *188*

Öküz Limanı, *59*, *122*, *173*, *365*, *405*, *409*

Öküz Mehmed Paşa Köşkü, *188*

Ömer Bey Çeşmesi, *68*

Ömer Bey (Hazinedar), *68*, *69*, *317*

Ömer Efendi, *54*, *84*, *225*, *237*, *389*

Ömer Hilmi Efendi Kasrı, *180*

Ömer Hilmi Efendi Köşkü, *189*

Ömer Hüsameddin (Şeyhülislâm), *385*

Ömer Vasfî (Hattat), *56*

Özbekler Tekkesi, *69*, *155*

P

P. Bouillard, *151*

Padişah Kasrı (Padişah

Sarayı-Şemsi Paşa Sarayı), *200*

Padişah Sarayı (Padişah Kasrı-Şemsi Paşa Sarayı), *121*, *200*

Padişah, padişahın, *15*, *21*, *22*, *24*, *27*, *29*, *31*, *35*, *40*,*42*, *45*, *46*, *48*, *53*, *55*, *60*, *65*, *69*, *78*, *79*, *80*, *81*, *82*, *83*, *87*, *88*, *92*, *98*, *119*, *120*, *121*, *126*, *129*, *130*, *131*, *132*, *136*, *140*, *141*, *144*, *145*, *146*, *147*, *153*, *154*, *155*, *156*, *160*, *161*, *162*, *165*,*166*, *167*, *168*, *169*, *174*, *175*, *176*, *179*, *182*, *188*, *193*, *194*, *195*, *196*, *197*, *198*, *200*, *201*, *202*, *205*, *208*, *210*, *211*, *212*, *214*, *217*, *218*, *220*, *235*, *238*, *240*, *244*, *248*,*253*, *254*, *255*, *262*, *263*, *265*, *266*, *267*, *269*, *270*, *271*, *272*, *273*, *274*, *275*, *278*, *283*, *301*, *310*, *311*, *327*, *340*, *351*, *352*, *353*, *362*, *363*, *379*, *383*, *384*, *385*, *398*, *407*, *410*, *414*, *420*, *422*

Pak Camii, *24*

Papaz Koruluğu, -Korusu (Vaniköyü), *167*, *211*, *243*, *244*, *248*, *363*

Paris, *97*, *135*, *139*, *147*, *149*, *150*, *151*, *164*, *210*, *375*, *376*, *391*, *419*

Parlak Sokak, *52*, *179*

Paşa Kapısı, -Kapusu, -Paşakapısı, *408*, *409*

Paşa Limanı Caddesi, *316*

Paşa Limanı Camii, *301*

Paşa Limanı, *52*, *70*, *301*, *316*, *409*

Paşa, *12* (Sinan Paşa), *17* (İbrahim), *22* (İbşir), *24* (Bahir Mustafa-Ragıb), *25* (Ahmed), *26* (Ziver), *27* (İbrahim), *31* (İbrahim-Mehmed-Kisriyeli Ahmed), *33* (Seyyid Ahmed), *34* (Ahmed-İbrahim), *35* (İbrahim-Devatdâr Mehmed), *36* (Mehmed-İbrahim-Musahib-Hasan), *37* (İbrahim), *38* (Ali-İbrahim-Ahmed Fethi-Süleyman), *39* (Kıbrıslı Mehmed), *40*, *43* (Musahip Mustafa-Hasan), *45* (Arnavut Halil), *46* (Yusuf Ziya), *47* (Ayyadzâde Mahmud-Hasib-Yusuf Ziya-Hasan), *48* (Hasan), *49* (Hasib), *50* (İbrahim), *51* (İbrahim-Ahmed-Mehmed), *52* (Rum Mehmed-Şemsi), *53* (Kaptan Mustafa-İbrahim), *54* (İbrahim-Hüsrev-Kaymak Mustafa), *55* (İbrahim-Mustafa-Mehmed), *56* (Defterdar Mehmed-İbrahim), *59* (Nakkaş), *63* (Mehmed-İbrahim), *64* (İbrahim-Mehmed), *66* (Şemsi-İbrahim), *70* (Hüseyin Avni-Ahmed Fethi), *71* (Rüstem), *74* (Haydar), *76* (Selim-Selim), *78* (İbrahim), *79* (İbrahim), *80* (İbrahim), *81* (İbrahim), *89* (Süleyman), *92* (İbrahim-Mehmed-Kisriyeli Ahmed), *96* (Rum Mehmed-Nevşehirli Ali), *97* (İbrahim-İbrahim Hilmi), *98* (İbrahim-İbrahim Hilmi), *100* (İbrahim), *105* (İbrahim), *106* (Halil-Hacı Hüseyin-Hüseyin Hayri), *115* (İbrahim), *116* (İbrahim), *119* (Ahmed Vefik-Kara Mustafa-Sinan-Davut), *120* (Gedik Ahmed-İbrahim-Siyavuş), *121* (Mehmed-Rüstem-Siyavuş-Ahmed-Ali-Ferhad-Pertev-Mehmed-Sinan), *122* (Hacı-Piyale-Lâtif-Ak Mehmed), *125* (Mehmed Ali), *127* (Ak Mehmed-Şemsi Ahmed), *128* (İsmail), *129* (Hezarpâre Ahmed-Pertev), *130* (Pertev), *131* (Said), *142*, *147* (Hakkı), *148* (Rüstem), *154* (Mehmed), *155* (Mustafa Fâzıl), *156* (Kara Mustafa-Rüstem), *157* (Mehmed-Semiz Ahmed-Sinan-Rüstem-Mustafa Fâzıl-Cemil), *158* (Memduh-Ahmed-Mustafa Fâzıl-Ali Haydar-Mehmed Said-Deli Fuat-İsmail Hakkı-Cemil-Mahmud-Nafiz), *160* (Fâzıl Ahmed-Uzun,Sokullu Mehmed), *161* (Hasan-Bayram-Haydar), *162* (Sadullah), *163* (Hâzım-Pertev), *164* (Pertev), *166* (Davut), *167* (Sadullah-İlyas-Küçük Ahmed), *168* (Pertev), *169* (İbrahim), *172* (İbrahim), *173* (Melek Ahmed-Koca, Sokullu Mehmed), *174* (Koca, Sokullu Mehmed), *175*, *176* (Emin Mehmed), *179* (Haydar-Mahmud Şevket), *182* (Said Halim), *187* (Nazif Paşa), *188* (Sübhi-Rıza-Nuri-Derviş-Öküz Mehmed), *189* (Piyale), *190* (Rıza-Süreyya), *191* (Rüstem-Siyavuş-İbrahim-Hacı-İsmail), *192* (Abdurrahman-İsmail-Sami-Suphi), *193* (Siyavuş), *194* (Süleyman), *195* (Şemsi), *196* (Şemsi-İbrahim), *197* (Şemsi-Siyavuş), *198* (Ahmed-Piyale-Mahmud-Mustafa-Şemsi), *199* (İbrahim-Şemsi), *200* (Şemsi), *201* (İbrahim), *202* (Redif), *203* (İbrahim-Şemsi), *204* (Sadullah), *206* (Şemsi-Nuri-Rum Mehmed), *211* (Nazif), *214* (Hüseyin Avni-Enver), *219* (Sokullu Mehmed-İbrahim), *220* (İbrahim), *224* (Şemsi), *225* (Rum Mehmed-Şemsi), *226* (Şemsi), *227* (Şemsi), *228* (Sokullu Mehmed-Feridun-Şemsi), *232* (Zühdü), *235* (Çakırcı Hasan-Seyyid Ahmed), *236* (Şehid Ahmed-Çakırcı Hasan), *237* (Davud), *238* (Hasan Rıza), *244* (Kaymak Mustafa-Pertev), *246* (Hasan Rıza), *247* (Hasan Rıza-Fuat), *248* (Fuat), *250* (Ferit), *251* (İsmail-Fahreddin), *252* (Liste), *253* (Âli), *254* (Hüseyin-Rıza-Midhat), *255* (Rüstem), *256* (Türk Ahmed-Davud-Rum Mehmed), *259* (Haydar), *261*, *264*(İbrahim), *265* (İbrahim), *267* (Tepedelenli Ali-Koca Yusuf), *268* (Cevdet-Kadri), *269* (İbrahim-Çelebi Mustafa), *270* (Alemdar Mustafa-Abdurrahman), *271* (Mustafa-Ramiz Abdullah-Abdürrahman-İsmail), *272* (Kaptan), *273* (Mahmud Şevket), *278* (Mehmed), *279* (Rıza), *280* (Rıza), *283* (Haydar), *284* (Fridun Rıza), *285* (Rıza), *286* (Haydar), *291* (Ahmed Vefik), *296*

(Hayreddin), *301* (Murad), *303* (Şemsi), *305* (Rıza-Şemsi), *309* (Pertev-Seyyid Mehmed), *311* (Bekir-Sârim İbrahim), *312* (Halil Hamid), *331* (Rum Mehmed-Ahmed Vefik), *335* (Hacı), *336*, *337* (İsmail Zühdü), *339* (Hacı Ahmed), *340* (İbrahim-Hacı Ahmed-Şemsi), *341* (İbrahim-Hacı), *343* (Rum Mehmed-Mustafa Fâzıl-Said Halim), *345*, *351* (Piyale), *352* (Şemsi), *363* (Şemsi), *364* (Halil-Ahmed Vefik-Çakırcı Hasan-SinanRum Mehmed-Kapudan), *370* (Rum Mehmed)*379* (Feridun), *381* (Hamza), *382* (Hamza), *386* (Şehid Hâfız Ahmed-Siyavuş-İbrahim Hilmi-Ali-İbrahim Sârim-Yusuf-İslâm-Namık-Seyfullah), *387* (liste), *388*, *389*, *395* (Midhat), *396* (Rüstem), *409* (Hâfız-Rüştü-Salim-Ali Rıza), *413* (Hekimoğlu Ali), *415* (İbrahim), *417* (Sadullah), *418* (Sadullah), *419* (Sadullah), *420* (Sadullah-Koca Yusuf), *421* (Koca Yusuf-Hasib-Seyyid Ali), *422* (Seyyid Ali-Koca Yusuf-Hamdi-Esat Muhlis-Sadullah), *423* (Sadullah-Vecihi-Sadullah-Abdullah), *424* (Selim-Habip-Fethi Ahmed), *425* (Hüseyin-Halil)

Paşabahçe, *210*

Paşalıoğlu Süleyman Ağa, *114*

Paşazâde Nişancı Hamza Paşa (Rum), *381*

Patrikhâne, *345*

Patrona, *265*

payanda, *224*, *242*, *418*

Pembe Hanım, *191*

Pencaplı, *286*, *400*

Père-Lachaise (Mezarlık), *390*, *392*

Pertev Paşa Kütüphânesi, *309*

Pertev Paşa Sarayı, *121*

Pertev Paşa, *121*, *129*, *130*, *163*, *164*, *168*, *244*, *309*

Pertev Seyyid Mehmed Paşa, *309*

Pervin Kalfa Su Kuyusu, *113*

Pervin Kalfa, *113*

peşgir ağası, *45*

Pir Halife Mustafa Efendi, *256*

Pîrî Reis, *383*

Pîrîzâde Osman Efendi Çeşmesi, *70*

Pîrîzâde Osman Efendi, *70*

Pîrîzâde, *70*

Piyade Alayı (*13*. Alay), *251*

Piyale Paşa Havzı, *351*

Piyale Paşa Sarayı, *122*, *189*

Piyale Paşa, *122*, *189*, *193*, *351*, *409*

Piyer Loti, *60*

Plevne Müdafaası, *423*

Plevne Savaşı, *49*

polis (kolluk gücü), *109*, *301*, *305*, *409*

polis karakolu, *109*, *301*, *305*

Portekiz, *383*

Posta Nakil Yerleri (Menzilhâneler), *297*

Posta Tatarları, *297*

Prens Napoleon, *131*

Prens, *131*, *159*

Prenses Sofya, *423*

Prof. Mr. Smith, *131*

Prost (Mösyö, Şehircilik mütehassısı), *79*

R

Ragıp Altan (Kuleli'de öğretmen), *252*

Râğıb Mehmed Paşa, *389*

Râif Ali Efendi, *388*

Râif Bey (Mir'at-ı İstanbul müellifi), *27*, *43*, *50*, *96*, *97*, *101*, *247*, *255*, *303*, *410*

Râkım (Hattat, -Mustafa), *44*, *46*

Ramazan, *31*, *34*, *56*, *132*, *162*, *169*, *269*, *270*, *310*, *312*, *355*, *393*

Rasih (Şair), *85*, *87*, *176*

Rasih Mehmed Efendi, *176*

Râsih Paşa, *388*

Raşid Tarihi, *122*, *201*, *336*

Ravan (Revan), *196*

Recâizâde Ekrem (Mahmud), *362*, *394*, *395*

Recep Paşa, *388*

Rehber-i Seyyahin (Ernest Mamboury), *176*, *220*, *327*, *361*, *366*

reîsülküttâb, *39*, *311*, *381*

Reji (Tekel İdaresi), *70*

Remzi Hasdal (Kuleli'de öğretmen), *252*

Resmu, *36*

Ressam Ömer, *388*

Ressam Rıza Bey, *211*

restore, *62*, *68*, *75*, *91*, *98*, *277*, *287*, *348*, *411*

Reşad Bey (Saadeddin Mehmed Efendi'nin oğlu), *72*

Reşad Ekrem Koçu, *353*

Revan Köşkü, *119*

Revan Seferi (IV. Murad), *187*

Rıfat Sami Uzel (Kuleli'de öğretmen), *252*

Rıza Paşa (Serasker), *188*, *190*, *252*, *254*, *279*, *280*, *284*, *285*, *305*

Rıza Paşa Köşkü, *190*

Rıza Paşa Mektebi, *254*

Rıza Paşa Yaverler Köşkü, *190*

Rıza Şah Pehlevi (İran Şahı), *179*

Rifâî Tekkesi, *50*

Rifat Osman Bey (Tosyavizâde), *171*

Rifat Üzel (Okul kumandanı), *251*

Riva (İrva), *21*

Rize, *101*

Robertle Diable, *390*

Rodosî, -zâde (Rodoslu), *38*, *71*

Rodosîzâde Ayşe Hatun Çeşmesi, *71*

Rodosîzâde Hâfız Ahmed Ağa, *38*

Romanya, *213*
Ruh Hastalıkları Dispanseri, *225*
Ruhullah Mehmed Efendi, *389*
Rum Kabristanı, *402*
Rum Katolik Kilisesi (Aya Tiryadi Kilisesi), *325*
Rum kilisesi, *316*, *325*
Rum Mehmed Paşa Camii, *52*, *96*, *160*, *179*, *198*, *202*, *343*
Rum Mehmed Paşa Hamamı, *343*
Rum Mehmed Paşa Külliyesi, *206*, *210*
Rum Mehmed Paşa Medresesi, *225*
Rum Mehmed Paşa, *52*, *96*, *159*, *179*, *198*, *202*, *206*, *210*, *225*, *256*, *331*, *343*, *364*, *370*, *389*
Rum mektebi, *326*
Rum Mezarlığı, *403*
Rum Ortodoks Ayia Pandeimon (Ayi Pandeimon Kilisesi), *326*
Rum Ortodoks Kilisesi, *325*, *326*
Rum, *52*, *96*, *159*, *166*, *179*, *198*, *202*, *206*, *210*, *225*, *248*, *256*, *316*, *325*, *326*, *331*, *343*, *361*, *362*, *363*, *364*, *365*, *370*, *381*, *389*, *392*, *393*, *401*, *402*, *403*
Rumca, *315*, *325*, *326*
Rumeli Beylerbeyisi, *193*, *196*, *197*
Rumeli Hisarı, *59*, *175*, *176*, *327*
Rumeli Kavağı, *168*, *363*, *366*
Rumeli, *56*, *59*, *166*, *168*, *175*, *176*, *180*, *192*, *193*, *196*, *197*, *253*, *268*, *269*, *303*, *327*, *340*, *363*, *366*, *413*, *417*
Rus Çarı Petersburg, *131*
Rus Sefiri Pontif, *131*
Rus, *131*, *249*, *276*, *277*, *421*, *423*
Rusya, *97*, *265*, *266*, *269*, *276*, *286*, *420*
Rûy-i Dil Hatun, *75*
Rüstem Çelebi Çiftliği, *121*
Rüstem Ebû Bekir Paşa, *388*
Rüstem Paşa Çeşmesi, *71*
Rüstem Paşa Mektebi, *26*, *191*, *255*
Rüstem Paşa Sarayı, *121*, *122*, *128*, *156*, *191*
Rüstem Paşa, *26* (Mektep), *71* (Çeşme), *121*, *122* (Saray), *128*, *148*, *156*, *157*, *191*, *255* (Mektep), *256*, *396* (Türbedar)
Rüşdî (Şair), *28*, *73*, *74*, *388*
Rüşdî Mehmed Paşa, *388*
rüşdiye, *232*, *233*, *251*
Rüştü Üstün, *30*

S

Saadeddin Efendi (Saadeddin Mehmed Efendi), *71* (Çeşme), *72*, *106* (Sebil), *389*
Saadeddin Efendi Çeşmesi, *71*
Saadeddin Efendi Sebili, *106*
Sabahaddin Doras (Askeri Müze'de müdür, Albay), *197*
Sabih (Şair), *90*
Sabih Ahmed Efendi (Şair, Kumkapılı Mustafa Efendi'nin oğlu), *90*
Sabri Kalkandelen (Kütüphane müdürü Nureddin Bey'in babası), *126*
Sadeddin-i Konevî, *156*
Sâdık Mehmed Efendi, *389*
Sadrazam Ahmed Paşa (Mihrimah Sultan'ın kızı olan Ayşe Sultan kocası), *25*
Sadrazam Âlî Paşa, *253*
Sadrazam Bayram Paşa (Hanzâde Sultan kocası), *161*
Sadrazam Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa, *157*
Sadrazam Emin Mehmed Paşa, *176*
Sadrazam Hakkı Paşa, *147*
Sadrazam Hasan Paşa (Moralı), *36*, *43*, *48*
Sadrazam İbrahim Paşa (bk. İbrahim Paşa, Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli İbr...), *17*, *55*, *81*, *98*, *269*
Sadrazam İsmail Paşa Sarayı, *191*
Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa, *39*
Sadrazam Rüstem Paşa, *71*
Sadrazam Semiz Ahmed Paşa, *157*
Sadrazam Süleyman Paşa, *89*
Sadrazam, *17* (İbrahim Paşa), *25* (Ahmed Paşa), *31* (İbrahim Paşa), *35* (İbrahim Paşa-Devatdâr Mehmed Paşa), *36* (Hasan Paşa), *37* (İbrahim Paşa), *39* (Kıbrıslı Mehmed Paşa), *43* (Hasan Paşa), *47*, *48* (Hasan Paşa), *51* (İbrahim Paşa), *54* (Mehmed Hüsrev Paşa-İbrahim Paşa), *55* (İbrahim Paşa), *60*, *63* (İbrahim Paşa), *70* (Hüseyin Paşa), *71* (Rüstem Paşa), *76* (Koca Sinan Paşa), *78* (İbrahim Paşa) ,*79* (İbrahim Paşa), *80*, *81* (İbrahim Paşa), *89* (Süleyman Paşa), *97* (İbrahim Paşa), *98* (İbrahim Paşa), *100* (İbrahim Paşa), *105* (İbrahim Paşa), *106* (Halil Paşa), *115* (İbrahim Paşa), *130*, *132*, *147* (Hakkı Paşa), *154*, *156* (Kara Mustafa Paşa), *157* (Semiz Ahmed Paşa-Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa), *161* (Sadrazam Bayram Paşa), *166*, *169* (İbrahim Paşa), *176* (Emin Mehmed Paşa), *188*, *191* (İsmail Paşa), *192*, *193*, *196* (İbrahim Paşa), *198* (Mehmed Paşa), *200* (İbrahim Paşa), *201* (İbrahim Paşa), *202*, *219* (İbrahim Paşa), *247* (Konyalı Keçeizâde Fuat Paşa), *253* (Âlî Paşa), *264* (İbrahim Paşa), *265* (İbrahim Paşa), *269* (İbrahim Paşa), *270*, *271* (Alemdar Mustafa Paşa), *343* (Said Halim Paşa), *364* (Halil Paşa), *379*, *386* (Şehid Hâfız Ahmed Paşa-Şehid Siyavuş Paşa-İbrahim Hilmi Paşa-Ali Paşa-İbrahim Sârim Paşa), *413* (Hekimoğlu Ali Paşa), *415* (İbrahim Paşa), *421* (Yusuf Ziya Paşa), *422* (Ali Paşa)
Sadullah Paşa Yalı Kasrı, -Kasrı, *204*

Sadullah Paşa Yalısı, *167*, *203*, *417*, *418*, *419*, *420*, *423*

Safa Tepesi, *213*

Saffet Arıkan (Millî Eğitim Bakanı), *125*

Safiye Civan Kalfa, *396*

Safranbolulu (Zağfranbolulu), *156* (Karabaş İbrahimzâde Mehmed), *421* (Seyyid-i Ali Paşa)

Sahilsaray, -lar, -ın, *39*, *122*, *126*, *129*, *130*, *131*, *133*, *155*, *156*, *168*, *203*, *211*, *218*, *370*, *409*, *416*, *417*, *419*, *424*

Sahip Ata Kaplıcası, *164*

Sahra Hastahânesi, *287*

Sahrayı Kebir Mezarlığı, *49*

Sâî (Nakkaş, şair), *120*, *174*, *189*, *191*, *193*, *196*, *206*, *207*, *223*, *224*, *228*, *237*, *295*, *335*, *342*, *343*, *415*

Said Bülbül (Eski Hamam sahibi), *341*

Said Halim Paşa Koruluğu, *182*

Said Halim Paşa, *182*, *343*

Sâika-i Zafer, *276*

Sakarya (Sangaryos), *352*

Sakız Adaları, *48*

Sakız fatihi (Piyale Paşa), *189*

Salacak Hamamı, *336*

Salacak İskelesi, *364*, *365*

Salacak Mesiresi, *351*

Salacak, *43*, *81*, *128*, *160*, *191*, *210*, *336*, *351*, *362*, *364*, *365*, *417*, *420*, *424*

Salamon (Yahudi), *166*, *167*

Salim Nuri Bey (Yeşil Direkli Hamam kiracısı), *348*

Sâlim Tezkiresi, *49*

Sami Abdürrahman Paşa, *192*

Sami Paşa Köşkü, *192*

Samuel Kazar, *327*

Sangaryos (Sakarya), *352*

Saraçlar Çeşmesi, *373*

Saray Ağası Yakub Ağa Çeşmesi, *72*

Saray Ağası Yakub Ağa, *242*

Saray Ağası, saray ağası, *22*, *52*, *72*, *73*, *74*, *242*

Saray Hamamı, saray hamamı, *147*, *155*, *335*, *343*

saray, *18*, *19*, *22*, *31*, *38*, *40*, *52*, *60*, *61*, *73*, *78*, *88*, *119*, *120*, *121*, *122*, *123*, *126*, *127*, *129*, *130*, *133*, *141*, *144*, *147*, *148*, *153*, *154*, *155*, *156*, *157*, *160*, *162*, *165*, *166*, *169*, *170*, *174*, *176*, *177*, *187*, *191*, *192*, *193*, *194*, *195*, *196*, *197*, *200*, *202*, *206*, *208*, *209*, *210*, *211*, *212*, *237*, *271*, *272*, *278*, *335*, *337*, *343*, *362*, *366*, *370*, *394*, *412*

Saray, -ı, -lar, *19*, *73*, *74*, *101*, *119*, *120*, *121*, *122*, *123*, *126*, *129*, *130*, *132*, *133*, *154*, *155*, *156*, *157*, *158*, *159*, *160*, *161*, *162*, *163*, *164*, *165*, *166*, *167*, *168*, *169*, *171*, *172*, *173*, *174*, *175*, *176*, *177*, *178*, *179*, *180*, *184*, *187*, *189*, *190*, *191*, *192*, *193*, *194*, *195*, *196*, *197*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *204*, *206*, *207*, *208*, *209*, *210*, *211*,*212*, *213*, *217*,*218*, *219*, *225*, *235*, *237*, *238*, *242*, *250*, *253*, *271*, *272*, *277*, *278*, *297*, *310*, *311*, *328*, *335*, *337*, *338*, *343*, *351*, *352*, *356*, *361*, *362*, *363*, *364*, *366*, *369*, *370*, *383*, *385*, *391*, *394*, *396*, *402*, *409*, *412*, *413*, *414*, *417*, *418*, *419*, *420*, *422*, *423*, *425*

Sarayburnu, *122*, *141*, *201*, *217*, *218*, *418*

Saray-ı Hümâyûn, *73*, *129*, *130*, *169*, *201*, *207*

Sarây-ı Koca Mehmed Paşa, *174*

Saraylı Hanım Çeşmesi, *74*

Sarı Gazi Köyü Çeşmesi, *74*

Sarı Gazi Köyü Kuyu Bileziği, *114*

Sarı Gazi, *74*, *114*

Sarı Kadızâde Şeyh Mustafa Efendi, *74*

Sarı Köşk, *147*, *148*, *151*

Sarıkaya, *95*, *123*, *159*, *160*, *212*

Sarıyer, *40*, *417*

Sarkis Balyan (Kalfa) Bey, (Sarkis Bey), *127*, *133*, *147*, *148*, *328*, *402*

Sarkis Bey (Balyan), *133*, *148*

Sâtı', *199*, *387*

sebil, *15*, *36*, *40*, *44*, *48*, *52*, *56*, *63*, *67*, *72*, *78*, *93*, *99*, *105*, *106*, *107*, *108*, *109*, *116*, *149*, *176*, *223*, *231*, *237*, *296*, *342*

Sedat Eldem, *420*

Sekbân-ı Cedîd Ocağı, *270*

Sekbân-ı Cedîd, *270*, *271*

Selahaddin Cambazoğlu (Kuleli'de öğretmen), *253*

Selahaddin Kaptanağası (Yeşilay Derneği başkanı), *374*, *375*, *376*

Selahaddin Tercan (Yeni Asya gazetesi muhabir), *30*

Selami Ali Efendi Caddesi, *31*, *41*, *100*

Selami Ali Efendi Çeşmesi, *75*

Selami Ali Efendi Hamamı, *343*

Selami Ali Efendi, *31*, *41*, *75*, *100*, *192*, *336*, *343*, *388*

Selamiye Hamamı, *335* (Harem), *337* (Selamsız)

Selâmlık Köşkü, *148*

selâmlık, *130*, *131*, *133*, *136*, *148*, *149*, *180*, *189*, *417*, *423*

Selamsız, *304*, *337*, *370*

Selanik Valisi İbrahim Paşa, *66*

Selanik, *64*, *66*, *98*, *141*, *147*

Selânikî Tarihi (-Selânikli), *196*, *197*, *198*

Selçuk, -lular, *119*, *295*, *403*

Selim Ağa Kütüphânesi, *309*, *312*

Selim Ağa, *256*, *309*, *310*, *311*, *312*

Selim Dede, *100*

Selim Han, *61* (III. Selim), *95* (II. Selim), *196*, *244* (I. Selim)

Selim Mehmed Paşa, *388*

Selim Paşa Yalısı (Çengelköy'de Havuzbaşı'nda), *424*

Selim Paşa Yokuşu Çeşmesi, *76*

Selim Paşa Yokuşu, *76*

Selim Safa Paşa, *388*

Selimiye Camii, *12*, *46*, *267*, *271*, *278*, *424*, *426*

Selimiye Çeşmesi (Hamam Sokağı Çeşmesi), *47*

Selimiye Dergâhı, -Tekkesi, -Camii, *309*

Selimiye Hamamı, *29*, *47*, *337*

Selimiye İskelesi, *278*

Selimiye Kışlası, *21*, *29*, *46*, *49*, *74*, *171*, *191*, *192*, *194*, *210*, *211*, *239*, *259*, *262*, *263*, *267*, *268*, *269*, *270*, *271*, *273*, *274*, *276*, *277*, *278*, *279*, *285*, *286*, *305*, *362*, *398*, *411*, *412*, *413*

Selimiye Külliyesi, -Sitesi, *115*, *192*, *194*, *277*, *278*

Selimiye Suyu, *45*

Selimiye, *12* (Cami), *21* (Kışla), *29* (Kışla-Hamam), *45* (Su), *46* (Kışla-Cami), *47* (Çeşme), *49* (Kışla), *74*(Kışla), *94* (Sokak), *115* (Külliye), *163*(Kışla), *171*(Kışla), *191*(Kışla), *192*(Kışla-Külliye), *194*(Kışla), *210*(Kışla), *211*(Kışla), *239*(Kışla), *259*(Kışla), *262*(Kışla), *263*(Kışla), *267*(Kışla-Cami), *268*(Kışla), *269*(Kışla), *270*(Kışla), *271*(Kışla-Cami), *273*(Kışla), *274*(Kışla), *276*(Kışla), *277*(Kışla-Külliye), *278*(Kışla-İskele-Cami), *279*(Kışla), *280*(Kışla), *285*(Kışla), *286*(Kışla), *305*(Kışla), *309* (Dergâh-Tekke), *312* (Cami), *337* (Hamam), *362*(Kışla), *398*(Kışla), *410* (Mevkii), *411*(Kışla), *412*(Kışla), *413*(Kışla), *424* (Cami), *426* (Cami)

Selimiyye Kışlası, *259*

Selman Ağa Caddesi, *65*

Selman Fişek (Kuleli'de müdür), *253*

selsebil, *53*, *74*, *78*, *79*, *88*, *109*, *149*, *347*, *453*

Semih Mümtaz (Abdülhak Molla Köşkü), *122*, *156*, *187*, *188*, *192*

Semiz Ahmed Paşa, *157*

Senih Recâizâde Celâleddin (Şair), *387*

Sepetçiler Kasrı (Sepetçiler Köşkü), *119*

Serasker Hasan Rıza Paşa (Rıza Paşa), *188*, *190*, *238*, *246*, *247*, *254*, *285*

Serasker Hüseyin Avni Paşa, *70*

Serasker Konyalı Keçecizâde Fuat Paşa, *247*

Serasker, *70* (Hüseyin Paşa), *188* (Rıza Paşa), *190* (Rıza Paşa), *238* (Hasan Rıza Paşa), *246* (Hasan Rıza Paşa), *247* (Hasan Rıza Paşa-Konyalı Keçecizâde Fuat Paşa), *254* (Rıza Paşa), *285* (Hasan Rıza Paşa), -lik, *408*, *421*

Serdab Havzı, *151*

Serdab Köşkü, *147*, *148*, *149*, *151*, *153*

Serdar-ı ekrem (Başkumandan), *98*

Seretıbbâ Abdülhak Molla, *192*

Ser-Haseki Sokağı, *206*

Servilik Caddesi, *23*, *231*

Setüstü (Çengelköy), *76*

Setüstü Çeşmesi, *76*

Seydişehir, -li, *127*, *268*

Seydişehirli Kurt Ağa, *127*

Seyfullah Esin (Emekli elçi), *423*

Seyyid Ahmed Deresi, *15*, *373*

Seyyid Ahmed Paşa Çeşmesi (Çavuşbaşı Çeşmesi), *33*

Seyyid Ahmed Paşa Mektebi, *235*

Seyyid Ali Paşa, *84*, *421*, *422*

Seyyid Derviş Mehmed Efendi, *388*

Seyyid Feyzullah Efendi, *388*

Seyyid Mehmed Paşa, *309*, *388*

Seyyidî Ali Reis, *383*

sıbyan mektebi, *15*, *33*, *235*

Sığındere, *252*

Sıhhiye Dairesi, *49*

Sıra Mahallesi (Kandilli'de), *327*

Sıra Sokağı (Kandilli'de), *126*, *127*

Sırma Bıyık (Hacı Mustafa), *76*

Sırrı Acar (Kuleli'de öğretmen), *252*

Sırrî Mehmed Paşa, *388*

Sicill-i Osmânî (dipnot dahil), *16*, *22*, *24*, *25*, *27*, *31*, *34*, *35*, *36*, *37*, *38*, *39*, *40*, *45*, *47*, *48*, *49*, *51*, *56*, *63*, *66*, *72*, *91*, *92*, *93*, *94*, *96*, *97*, *98*, *99*, *100*, *101*, *106*, *108*, *109*, *123*, *125*, *126*, *127*, *129*, *154*, *155*, *156*, *157*, *160*, *161*, *167*, *188*, *189*, *192*, *225*, *228*, *256*, *259*, *261*, *280*, *285*, *303*, *305*, *311*, *340*, *381*, *382*, *395*, *410*, *413*, *414*

Sikkegenbaşı Abdülfettah Efendi, *247*

Sikkegenbaşı, *247*

Silâhdar Ali Ağa, Paşa, *38*, *45*

Silâhdar Çeşmesi, *81*

Silâhdar, silâhdar, -ı, *38*, *45*, *70*, *81*, *82*, *113*, *188*, *193*, *235*

Silifke, *120*

Simon Bey, *133*

sinagog, *321*, *322*, *325*, *403*

Sinan Paşa (Yemen Fatihi), *12*, *76* (Çeşme), *119*, *121*, *157*, *364*

Sinan Paşa Çeşmesi, *76*

Sinan Paşa Kasrı, Köşkü, *119*

Sinan Paşa Sarayı, *121*

Sinâneddin Yusuf Paşa, *388*

Sineperver (I. Abdülhamid'in ikinci kadını), *90*

Sipahiler Ağası Mustafa Ağa, *256*

Sir Deison Koss (İngiliz Türkolog), *400*

Sitas (hayvan), *102*

Sivas, -lı, lıoğlu, *22*, *76*, *338*, *346*, *347*, *421*

Sivaslıoğlu Çeşmesi, *76*

Siyavuş Ağa (IV. Murad'ın silâhdar ağalarından), *113*

Siyavuş Ağa Kuyusu, *113*

Siyavuş Paşa Kasrı, *191*

Siyavuş Paşa Sarayı, *120*, *121*, *193*

Sofu Mehmed Paşa Sarayı, *121*

Sokullu Mehmed Paşa Mektebi, *17*

Sokullu Mehmed Paşa, *17*, *127*, *160*, *173*, *174*, *219*, *228*

Solak Sinan Çeşmesi, *77*

Solak Sinan Mahallesi, *77*

Solak Sinan, *77*, *256*

Solakzâde (Tarihçi), *219*

Son Posta, *146*, *301*

Sosyal Sigortalar Dispanseri, *173*

Strad Ford Cannin (İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi), *286*

su deposu, *24*, *32*, *36*, *41*, *43*, *44*, *47*, *50*, *89*, *93*, *115*, *128*, *151*, *194*, *198*, *200*, *202*, *206*, *208*, *209*, *287*, *412*

su maksimi, *51*, *116*, *199*, *339*

Su Risâlesi, *82*

su terazisi, *71*, *89*, *115*, *278*

Su yolcu (Necib Efendi), *37*

su, *17*, *20*, *21*, *22*, *23*, *24*, *25*, *26*, *27*, *28*, *31*, *32*, *33*, *36*, *40*, *41*, *42*, *43*, *44*, *45*, *46*, *47*, *50*, *51*, *52*, *53*, *54*, *55*, *56*, *58*, *60*, *61*, *64*, *65*, *66*, *67*, *68*, *71*, *72*, *77*, *78*, *79*, *80*, *81*, *82*, *83*, *87*, *88*, *89*, *93*, *95*, *97*, *98*, *108*, *113*, *114*, *115*, *116*, *125*, *128*, *151*, *153*, *169*, *173*, *174*, *176*, *182*, *190*, *194*, *197*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *206*, *207*, *208*, *209*, *212*, *213*, *235*, *236*, *243*, *277*, *278*, *287*, *315*, *316*, *317*, *331*, *338*, *339*, *340*, *352*, *355*, *363*, *364*, *365*, *375*, *381*, *403*, *412*, *416*, *417*, *420*, *425*

Suat Tümer (Kuleli'de müdür), *253*

Sultan Abdülaziz, *18*, *46*, *69*, *114*, *123*, *127*, *128*, *133*, *134*, *136*, *147*, *148*, *151*, *153*, *157*, *177*, *179*, *204*, *206*, *211*, *214*, *233*, *247*, *248*, *249*, *254*, *277*, *328*, *352*, *415*

Sultan Abdülhamid Çeşmesi, *77*

Sultan Abdülhamid, *74* (I.), *77* (II.), *91* (I.), *126* (II.), *129* (II.), *141* (II.), *142* (II.), *143* (II.), *144* (II.), *145* (II.), *146* (II.), *147* (II.), *206* (II.), *238* (II.), *280* (II.), *311* (I), *353* (II.)

Sultan Abdülhamid-i Sâni, *141*, *142*

Sultan Abdülmecid (bk. Abdülmecid), *17*, *21*, *25*, *26*, *29*, *43*, *131*, *132*, *136*, *146*, *162*, *171*, *194*, *203*, *204*, *205*, *206*, *211*, *233*, *246*, *247*, *248*, *249*, *253*, *254*, *259*, *261*, *262*, *264*, *273*, *274*, *276*, *277*, *279*, *280*, *283*, *284*, *285*, *301*, *303*, *304*, *305*, *306*, *382*, *396*, *398*, *408*, *413*, *414*, *415*

Sultan Abdülmecid Karakolhânesi, *206*

Sultan Ahmed Çeşmesi (Kavak İskelesi'nde-İskele Meydanı'nda), *77*, *78*, *81*

Sultan Ahmed Külliyesi, *165*

Sultan Ahmed, (Ahmed Han-Sultan Ahmed Han) *19*, *27*, *31*, *37*, *40*, *53*, *77*, *78*, *79*, *80*, *81*, *91*, *96*, *116*, *141*, *144*, *165*, *166*, *169*, *200*, *353*, *369*

Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphânesi, *141*, *144*

Sultan Aziz Kasrı, *193*

Sultan Aziz, *128*, *193*

Sultan Bayezid, *354*

Sultan Çeşmesi, *18* (Âdile), *24* (Ayşe), *27* (Ayşe), *36* (Hadice), *37* (Fatma), *42* (Hadice), *43* (Hadice), *59* (Vâlide), *65* (Mihrimah), *66* (Mihrişah), *81* (Sultan-Silâhdar), *84* (Âdile), *98* (Vâlide), *99* (Vâlide), *100* (Vâlide), *227* (Ayşe)

Sultan I. Ahmed, *19*, *77*, *122*, *165*, *167*, *169*, *205*, *296*, *339*

Sultan II. Abdülhamid, *33*, *77*, *126*, *136*, *140*, *146*, *147*, *164*, *177*, *179*, *180*, *190*, *204*, *206*, *238*, *277*, *280*, *286*, *287*, *309*, *327*, *353*, *411*, *412*, *414*

Sultan II. Mahmud (bk. II. Mahmud), *18*, *20*, *28*, *29*, *32*, *33*, *44*, *45*, *47*, *52*, *55*, *64*, *65*, *66*, *67*, *72*, *82*, *83*, *84*, *85*, *86*, *87*, *88*, *93*, *94*, *97*, *102*, *121*, *122*, *123*, *125*, *129*, *130*, *131*, *136*, *141*, *144*, *148*, *152*, *156*, *159*, *160*, *161*, *163*, *164*, *165*, *168*, *169*, *172*, *175*, *176*, *177*, *179*, *187*, *190*, *192*, *193*, *195*, *198*, *199*, *200*, *203*, *204*, *205*, *207*, *209*, *210*, *213*, *219*, *234*, *235*, *244*, *248*, *256*, *263*, *264*, *265*, *267*, *269*, *270*, *272*, *273*, *274*, *275*, *277*, *278*, *285*, *286*, *295*, *296*, *304*, *309*, *311*, *326*, *338*, *339*, *341*, *362*, *389*, *394*, *395*, *396*, *398*, *408*, *412*, *416*, *422*, *425*

Sultan II. Mahmud (bk. II. Mahmud), *18*, *20*, *28*, *29*, *32*, *33*, *45*, *52*, *65*, *67*, *84*, *85*, *86*, *87*, *88*, *93*, *94*, *97*, *102*, *122*, *123*, *129*, *131*, *148*, *151*, *155*, *158*, *159*, *160*, *163*, *167*, *168*, *171*, *177*, *192*, *195*, *198*, *200*, *203*, *204*, *205*, *219*, *234*, *244*, *248*, *263*, *264*, *269*, *270*, *273*, *274*, *275*, *277*, *278*, *285*, *304*, *326*, *396*, *408*,*416*

Sultan II. Mahmud Çeşmesi, *84* (Dudullu), *85* (Şemsipaşa-Havuzbaşı), *93* (Şerefâbâd)

Sultan II. Mahmud Mektebi, *234*

Sultan II. Mahmud'un Hastahânesi, *285*

Sultan III. Ahmed, *17*, *19*, *20*, *24*, *26*, *31*, *37*, *38*, *40*, *41*, *42*, *43*, *51*, *55*, *77*, *78*, *79*, *81*, *89*, *91*, *92*, *96*, *100*, *101*, *105*, *115*, *122*, *191*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *219*, *264*, *265*, *269*, *295*, *369*, *415*, *417*

Sultan III. Mustafa Hanı, *291*

Sultan III. Mustafa Sarayı, *194*

Sultan III. Mustafa, *16*, *24*, *96*, *99*, *100*, *171*, *194*, *199*, *204*, *207*, *208*, *219*, *256*, *275*, *291*, *297*, *298*, *337*

Sultan III. Osman, *30*, *51*, *235*

Sultan III. Selim Çeşmesi, *89*

Sultan III. Selim, *45*, *47*, *68*, *74*, *89*, *95*, *99*, *154*, *168*, *169*, *171*, *173*, *191*, *192*, *212*, *256*, *259*, *263*, *264*, *265*, *266*, *267*, *268*, *269*, *275*, *283*, *286*, *302*, *410*, *412*, *415*, *425*

Sultan IV. Mehmed Çeşmesi (-Havuzbaşı Çeşmesi), *82*

Sultan IV. Mehmed Sarayı, *193*

Sultan IV. Mehmed, *15*, *23*, *36*, *43*, *48*, *58*, *64*, *65*, *82*, *83*, *85*, *87*, *101*, *155*, *156*, *158*, *160*, *166*, *167*, *174*, *193*, *194*, *195*, *211*, *227*, *243*, *363*, *385*

Sultan IV. Murad, *36*, *113*, *167*, *173*, *187*, *259*, *295*, *339*, *351*, *363*, *384*

Sultan IV. Mustafa, *43*, *82*, *169*, *269*

Sultan İbrahim, *16*, *129*, *142*, *156*, *339*

Sultan Mahmud Çeşmesi, *83* (Beylerbeyi'nde), *84* (Beylerbeyi Sarayı)

Sultan Mahmud Han, *20*, *66*, *67*, *129*, *176*

Sultan Mahmud Kasrı, *286*, *398*

Sultan Mahmud Türbesi, *141*, *144*, *190*

Sultan Mahmud-ı Adlî, *198*

Sultan Muhammed Han (IV. Mehmed), *43*

Sultan Mustafa Çeşmesi, *88*

Sultan Mustafa Han, *66*

Sultan Mustafa, *66*, *88*, *199*, *206*, *269*, *297*

Sultan Reşad, *33*, *145*, *147*, *164*, *182*, *212*

Sultan Selim, *60*, *61*, *64*, *89*, *95*, *142*, *144*, *155*, *196*, *197*, *243*, *244*, *267*, *275*

Sultan Vahidüddin (Sultan VI. Mehmed Vahidüddin), *33*, *164*, *316*

Sultan, *15* (IV. Mehmed), *16* (Vâlide-İbrahim-III. Mustafa), *17* (Abdülmecid-Bezmiâlem Vâlide-III. Ahmed), *18* (Âdile-II. Mahmud-Abdülaziz), *19* (I. Ahmed-III. Ahmed), *20* (II. Mahmud-III. Ahmed), *21* (Abdülmecid-I. Abdülhamid), *23* (IV. Mehmed-Hadice Turhan-Vâlide), *24* (III. Ahmed-III. Mustafa-Ayşe), *25* (Ayşe-Mihrimah-Abdülmecid), *26* (Abdülmecid-III. Ahmed), *27* (I. Ahmed-Ayşe), *28* (II. Mahmud), *29* (II. Mahmud-I. Abdülhamid-Abdülmecid), *30* (III. Osman), *31* (III. Ahmed), *32* (II. Mahmud), *33* (II. Mahmud-Reşad-II. Abdülhamid-Vahidüddin), *36* (IV. Murad-Kösem-Hadice-IV. Mehmed), *37* (Fatma-III. Ahmed), *38* (Fatma), *40* (III. Ahmed-Eyüp), *41* (III. Ahmed), *42* (Hadice-III. Ahmed), *43* (III. Ahmed-Hadice-IV. Mehmed-II. Mustafa-Abdülmecid-IV. Mustafa-IV. Mehmed), *44* (II. Mahmud), *45* (II. Mahmud-III. Selim), *46*(Abdülaziz), *47* (III. Selim), *48* (IV. Mehmed-Hadice), *51* (III. Ahmed), *52* (II. Mahmud), *53*, *55* (III. Ahmed-I. Mahmud), *56* (III. Murad), *58* (IV. Mehmed), *59* (Kaya-Vâlide), *60* (III. Selim), *61* (III. Selim), *62* (Emine), *63*, *64* (IV. Mehmed), *65* (II. Mahmud-Mihriban-IV. Mehmed), *66* (Mihrişah-II. Mahmud), *67* (II. Mahmud), *68* (III. Selim-Osman), *69* (Abdülaziz), *71* (Mihrimah), *72* (I. Mahmud), *74* (Abdülhamid-Nurbânu Vâlide-III. Selim-Mihrişah), *77* (III. Ahmed-II. Abdülhamid-I. Ahmed), *78* (III. Ahmed-Vâlide), *79* (III. Ahmed), *80* (III. Ahmed), *81* (III. Ahmed-Gülsüm Emetullah), *82* (IV. Mustafa-IV. Mehmed), *83* (IV. Mehmed-I. Mahmud), *84* (II. Mahmud-Saliha), *85* (II. Mahmud-IV. Mehmed), *86* (II. Mahmud), *87* (II. Mahmud-IV. Mehmed), *88* (II. Mahmud-Mustafa), *89* (III. Ahmed-III. Selim), *90* (I. Abdülhamid), *91* (I. Abdülhamid-III. Ahmed), *92* (III. Ahmed), *93* (II. Mahmud), *94* (II. Mahmud), *95* (III. Selim-Mihrişah Vâlide), *96* (III. Mustafa-III. Ahmed), *97* (II. Mahmud), *98* (Vâlide), *99* (Vâlide-III. Selim-Mihrişah-Fatıma-III. Mustafa), *100* (Dede-Vâlide-III. Ahmed-Hanım), *101* (III. Ahmed-Gülnûş Emetullah-II. Mustafa-Vâlide-IV. Mehmed), *102* (II. Mahmud), *105* (III. Ahmed-Kösem Vâlide), *108* (Vâlide), *109* (Vâlide), *113* (IV. Murad), *114* (Abdülaziz), *115* (III. Ahmed), *119* (Ayşe), *120* (IV. Mehmed-Süleyman), *122* (Kaya-Ayşe-Atik Vâlide-Hanzâde-Süleyman-II. Selim-III. Ahmed-I. Ahmed-II. Mahmud), *123* (II. Mahmud-Âdile-Abdülaziz), *124* (Âdile), *125*(Âdile-Hayriye), *126* (Âdile-II. Abdülhamid), *127* (Abdülaziz-Büyük Vâlide-Kösem Vâlide-Âdile), *128* (Abdülaziz-Âdile-Ayşe), *129* (Mihrimah-Ayşe-Beyhan-İbrahim-II. Mahmud-I. Abdülhamid-Abdülmecid), *130*, *131* (II. Mahmud-Abdülmecid-Vâlide), *132* (Abdülmecid), *133* (Abdülaziz), *134* (Abdülaziz), *136* (Abdülaziz-II. Abdülhamid-Abdülmecid), *140* (II. Abdülhamid), *141* (II. Abdühamid-Behice-Mahmud), *142* (II. Abdülhamid-İbrahim), *143* (II. Abdülhamid), *144* (II. Abdülhamid-III. Ahmed), *145* (Abdülhamid-Reşad), *146* (II. Abdülhamid-Vâlide-Abdülmecid), *147* (Reşad-II. Abdülhamid-Abdülaziz), *148* (Abdülaziz-II. Mahmud), *151* (II. Mahmud-Abdülaziz), *153* (Abdülaziz), *154* (II. Selim-III. Selim), *155* (II. Mahmud-IV. Mehmed-II. Abdülhamid-Cemile), *156* (Gevher-IV. Mehmed-İbrahim), *157* (Hâcce Ayşe-Mihrimah-Abdülaziz), *158* (II. Mahmud-Esma-IV. Mehmed), *159* (Âdile-Emine-Esma-II. Mahmud), *160* (Esma-II. Mahmud-IV. Mehmed-Hanzâde), *161* (Hanzâde-Hatice), *162* (Abdülmecid-Âdile), *163* (II. Mahmud), *164* (II. Abdülhamid-Vahidüddin-Reşad), *165* (I. Ahmed-Yavuz-Ahmed), *166* (Ahmed-IV. Mehmed), *167* (I. Ahmed-IV. Murad-IV. Mehmed-II. Mahmud), *168* (III. Selim-I. Abdülhamid-II. Mahmud), *169* (I. Ahmed-III. Selim-IV. Mustafa), *171* (III. Selim-II. Mahmud-Abdülmecid), *173* (IV. Murad-III. Selim-Kaya), *174* (IV. Murad-IV. Mehmed), *175* (I. Mahmud), *176* (I. Mahmud), *177* (II.

Mahmud-Abdülaziz-II. Abdülhamid), *179* (Abdülaziz-I. Mahmud-II. Abdülhamid), *180* (II. Abdülhamid), *182* (Reşad), *187* (Naciye-IV. Murad-I. Mahmud-I. Abdülhamid), *188* (Naciye-Gevher), *189* (Gevher-III. Murad-II. Selim-Kaya), *190* (II. Abdülhamid), *191* (Ayşe-Mihrimah-III. Ahmed-Atik Vâlide-Hanzâde-III. Selim), *192* (III. Selim-II. Mahmud), *193* (Fatma-Abdülaziz-IV. Mehmed), *194* (III. Mustafa-Abdülmecid), *195* (II. Mahmud-IV.Mehmed), *196* (Süleyman-II. Abdülhamid-II. Selim), *197* (II. Selim), *198* (III. Ahmed-II. Mahmud), *199* (III. Mustafa-III. Ahmed-II. Mahmud), *200* (Mehmed-Süleyman-II. Mahmud-III. Ahmed-III. Murad), *201* (III. Ahmed), *202* (III. Ahmed), *203* (II. Mahmud-III. Murad-III. Ahmed-Abdülmecid-I. Mahmud), *204* (Âdile-Abdülmecid-Abdülaziz-II. Abdülhamid-II. Mahmud-III. Mustafa), *205* (I. Ahmed-II. Mahmud-Abdülmecid), *206* (Abdülaziz-II. Abdülhamid-II. Mustafa-Abdülmecid), *207* (III. Mustafa-I. Mahmud), *208* (III. Mustafa), *209* (Kanunî Süleyman-I.Mahmud), *210* (I. Mahmud), *211* (Kanunî Süleyman-Abdülmecid-Abdülaziz-IV. Mehmed-Vâlide), *212* (Vâlide-III. Selim-Mihrişah-Esma-Reşad), *213* (Şükriye-Mihrişah), *214* (Abdülaziz-Mihrişah-Dürrünev), *217* (II. Mehmed), *218* (II. Mehmed), *219* (III. Mustafa-II. Selim-I. Mahmud-Kanunî Süleyman-III. Ahmed), *220* (II. Mahmud), *224*, *227* (IV. Mehmed-Mihrimah-Orta Vâlide-Yeni Vâlide-Esmâhan-Ayşe), *228* (Esmâhan-II. Selim), *233* (Abdülaziz-Atik Vâlide-Abdülmecid-I. Abdülhamid), *234* (II. Mahmud-I. Abdülhamid), *235* (III. Osman-I. Mahmud), *237* (Kanunî Süleyman), *238* (II. Abdülhamid), *243* (Yavuz Selim-IV. Mehmed-Kanun Süleyman), *244* (Yavuz Selim-II. Mahmud-Kanunî Süleyman), *246* (Abdülmecid), *247* (Abdülmecid-Abdülaziz-II. Mahmud), *248* (Abdülmecid), *249* (Abdülaziz-Abdülmecid), *250* (Vâlide), *253* (Abdülmecid), *254* (Abdülmecid-Abdülaziz), *255* (Mihrimah), *256* (III. Selim-III. Mustafa-Mahpeyker-Hatice-Esmahan-Mihrimah-I. Abdülhamid), *259* (III. Selim-IV. Murad-Abdülmecid), *261* (Abdülmecid), *262* (Abdülmecid), *263* (II. Mahmud-III. Selim), *264* (Abdülmecid-II. Mahmud-III. Selim-III. Ahmed), *265* (III. Ahmed-I. Mahmud-III. Selim), *266* (III. Selim), *267* (Mihrişah-III. Selim), *268* (III. Selim-Kanunî Süleyman), *269* (IV. Mustafa-III. Ahmed-III. Selim-II. Mahmud), *270* (II. Mahmud), *272* (II. Mahmud), *273* (II. Mahmud-Abdülmecid), *274* (Abdülmecid-II. Mahmud), *275* (II. Mahmud-III. Selim), *276* (Abdülmecid), *277* (II. Mahmud-Abdülmecid-Abdülaziz-II. Abdülhamid), *278* (II. Mahmud), *279* (Abdülmecid), *280* (Abdülmecid-II. Abdülhamid), *283* (III. Selim-Abdülmecid), *284* (Abdülmecid), *285* (II. Mahmud-Abdülmecid), *286* (II. Mahmud-II. Abdülhamid-III. Selim), *287* (II. Abdülhamid), *291* (III. Mustafa), *295* (Alâeddin-IV. Murad-Vâlide-III. Murad-Nurbânû-III. Ahmed-Kösem Vâlide-II. Mahmud), *296* (Vâide-II. Mahmud-I. Ahmed), *297* (III. Mustafa), *298* (III. Mustafa), *301* (Abdülmecid), *302* (III. Selim), *303* (Abdülmecid-II. Mahmud), *304* (Abdülmecid), *305* (Abdülmecid), *306* (Abdülmecid), *309* (II. Abdülhamid-I. Mahmud), *311* (I. Abdülhamid), *312* (Nurbânû), *316* (Vahidüddin), *326* (II. Mahmud), *327* (II. Abdülhamid), *328* (IV. Mehmed-Abdülaziz), *335* (Vâlide), *337* (III. Mustafa), *339* (I. Ahmed-IV. Murad-İbrahim-Mahpeyker-III. Murad), *342* (Mihrimah), *343* (Cemile-Vâlide), *344* (Vâlide-III. Murad-II. Selim-Nurbânû-Hafsa), *345* (Kanunî Süleyman-Nurbânû), *351* (IV. Murad-Kaya), *352* (Abdülaziz), *353* (IV. Murad-II. Abdülhamid), *354* (Bayezid), *362* (II. Mahmud), *363* (III. Murad-IV. Mehmed-IV. Murad), *369* (III. Ahmed), *370* (Vâlide-Kaya), *376* (II. Mehmed), *381* (III. Murad), *382* (III. Murad-Abdülmecid-Bezmiâlem), *383* (Kanunî Süleyman), *384* (IV. Murad), *385* (IV. Mehmed), *388* (Gülnûş Emetullah-Hacce Ayşe Hanım), *391* (II. Mehmed), *394* (Saliha), *396* (II. Mahmud-Abdülmecid), *398* (Abdülmecid-II. Mahmud), *407* (III. Murad), *408* (II. Mahmud-Abdülmecid), *410* (III. Selim), *411* (II. Abdülhamid), *412* (III. Selim-I. Mahmud-II. Abdülhamid), *413* (Abdülmecid-Kanunî Süleyman) , *414* (Abdülmecid-II. Abdülhamid), *415* (Abdülaziz-III. Ahmed-III. Selim), *416* (II. Mahmud), *417* (III. Ahmed), *425* (I. Mahmud-III. Selim-Mihrişah)

Sultanî bağçe, *179*, *205*

Sultanî, -ye, *167*, *179*, *205*, *210*, *283*, *331*

Sultantepe' -si, *23*, *67*, *69*, *155*, *173*, *224*, *256*, *309*, *370*

Sultanzâde Mehmed Paşa, *389*

Suphi Paşa (Sami Paşa oğlu), *192*

Surb Asador (Papaz), *403*
Surb Garabed Ermeni Kilisesi (Surp Garabet), *327*
Suriye, *233*
Surp Arekelos Ermeni Kilisesi, *327*
Surp Haç Ermeni Kilisesi, *327*
Surp Krior Lusavoric Kilisesi, *328*
Surre-i Hümâyûn Emini (Mahmud Paşa), *47*
Surûrî (Şair), *75*, *302*
Sübhi Paşa, *188*
Süha Fazlı Bey (Bosstay Meyve Suyu Fabrikası sahibi), *190*
Süheyl Ünver, *169*, *199*, *203*, *209*, *210*
Süleyman Ağa Mektebi, *234*
Süleyman Ağa, *30* (III. Osman hazinedarı), *64* (Çukadar Ağa), *65* (Çukadar Ağa), *114* (Paşalıoğlu), *235* (III. Osman hazinedarı), *394* (köşk bekçisi)
Süleyman Bey (Kuleli'de öğretmen), *252*
Süleyman Han, *121*, *161*, *174*, *196*, *211*, *243*, *244*
Süleyman Paşa Camii, *89*, *194*
Süleyman Paşa Çeşmesi, *89*
Süleyman Paşa Sarayı, *194*
Süleyman Paşa-Arapgirli, *388*
Süleyman Paşa-Erkân-ı Harb, *388*
Süleyman Paşa-Sarı, *388*
Süleymaniye Kütüphânesi, *309*, *311*, *312*
Süleymaniye, *56*, *120*, *193*, *309*, *311*, *312*, *345*
Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi, *254*
Süleyman-Koca, *388*
sülüs, *18*, *19*, *21*, *24*, *25*, *26*, *32*, *33*, *34*, *35*, *49*, *50*, *52*, *56*, *58*, *62*, *65*, *72*, *90*, *93*, *95*, *97*, *114*, *133*, *136*, *185*, *186*, *231*, *234*, *241*, *285*, *311*, *402*
sümbül (süsleme), *15*, *182*, *183*
Sünnet Köşkü, *119*
Süreyya Bey (Sicill-i Osmânî), *27*, *31*, *35*, *39*, *45*, *64*, *73*, *83*, *98*, *108*, *303*, *311*, *381*, *382*, *395*
Süreyya Paşa (Müşir Rıza Paşa oğlu), *190*
Sürûrâbâd Kasrı, *194*, *195*
Sürûrâbâd Kasrı, *195*
Sütlü Baba (Nenesi Dede), *100*
sütre taşı (bk. Namazgâh), *33*

Ş

şadırvan, *65*, *78*, *224*, *235*, *339*, *346*, *348*, *355*
Şah Kulu Han, *196*, *197*
Şah-ı Hûban Kadın Sarayı, *121*
Şahinci Hüsameddin Ağa Çeşmesi, *89*
Şair Abdülhak Hâmid, *123*, *187*
Şair Arif, *416*
Şair Aynî, *19*, *42*, *296*, *410*
Şair Cevrî, *102*, *113*
Şair Damirî, *82*
Şair Emin, *70*
Şair Es'ad, *35*
Şair Fâik, *17*
Şair Fatin, *46*
Şair Fâzıl, *47*, *76*
Şair Fevzi, *41*, *84*, *296*
Şair Galib, *69*, *302*
Şair Hâfız, *22*
Şair Hikmet, *88*
Şair Hilmi, *84*
Şair Hüsnî, *233*, *305*
Şair İzzet, *29*, *234*, *262*, *263*, *274*, *276*, *412*
Şair Lebib, *75*, *262*, *264*, *301*, *303*, *306*, *413*
Şair Muhtar, *70*, *414*
Şair Mustafa Rahmî, *63*, *64*, *92*, *100*
Şair Münib, *64*
Şair Nâbî, *50*, *54*, *382*
Şair Nâlî, *82*, *83*
Şair Nazif, *33*
Şair Nebil, *237*
Şair Necib, *36*
Şair Nedim, *26*, *42*, *53*, *79*, *116*, *201*, *381*, *385*, *389*
Şair Nüzhet, *235*
Şair Pertev Paşa, *129*
Şair Rahmî, *51*, *80*, *89*, *92*
Şair Rasih, *85*, *87*
Şair Rüşdî, *28*
Şair Sabih, *90*
Şair Safvet, *162*, *246*, *279*, *284*
Şair Selim, *231*
Şair Senih, *232*
Şair Surûrî, *302*
Şair Şakir (Şakir Hüseyin Bey), *37*, *38*, *40*, *55*, *72*, *80*, *81*, *96*, *108*
Şair Şevket, *38*
Şair Tâib (-Mustafa Efendi), *100*, *101*
Şair Tevfik, *310*
Şair Vâhid, *39*
Şair Vâsıf (-Osman), *44*, *45*, *67*, *85*, *198*, *199*, *204*
Şair Vehbi, *99*
Şair Zamîrî, *49*, *52*
Şair Zihnî, *24*
Şair Ziver, *29*, *261*
Şair, *11*, *17* (Fâik), *18*, *19* (Aynî), *22* (Hâfız), *24* (Zihnî), *26* (Nedim), *28* (Rüşdî), *29* (İzzet-Ziver), *31*, *33* (Nazif), *35* (Es'ad), *36* (Necib), *37* (Necib-Şakir), *38* (Şevket), *39* (Vâhid), *40* (Şakir), *41* (Fevzi), *42* (Aynî-Nedim), *44* (Vâsıf), *45* (Vâsıf), *46* (Fatin), *49* (Zamîrî), *50* (Nâbî), *51* (Rahmî), *52* (Zamîrî), *53* (Nedim), *54* (Nâbî), *55* (Şakir), *63* (Mustafa Rahmî), *64* (Mustafa Rahmî-Münib), *67* (Vâsıf), *69* (Galib), *70* (Muhtar-Emin), *72* (Şakir), *75* (Lebib), *76* (Lebib-Fâzıl), *78*, *79* (Nedim), *80*(Rahmî-Şakir), *82* (Zamîrî-Nâlî), *83*

(Nâlî) , *84* (Hilmi-Fevzi), *85* (Vâsıf-Rasih), *87* (Rasih), *88* (Hikmet), *89* (Rahmî), *90* (Sabih), *91* (Rahmî), *92* (Rahmî), *93*, *96* (Şakir), *98*, *99* (Vehbi), *100* (Rahmi-Tâib), *101* (Tâib), *102* (Cevrî), *105* (Salim), *108* (Şakir), *109* (Âsım), *113* (Cevrî), *116* (Nedim), *123* (Abdülhak Hâmid), *129* (Pertev Paşa), *130*, *132*, *133* (Lütfü), *162* (Safvet), *163*, *176*, *185*, *187* (Abdülhak Hâmid), *191*,(Sâî), *192*,*195*, *196* (Sâî), *198* (Vâsıf), *199* (Vâsıf), *201* (Nedim), *204* (Vâsıf-Yahyâ Kemâl), *220*, *223* (Sâî), *231* (Selim), *232* (Senih), *233* (Hüsnî), *234* (İzzet), *235* (Nüzhet), *236* (Ra'fet), *237* (Nebil), *239*, *246*(Safvet), *248*, *255* (Ra'fet), *261* (Ziver), *262* (Lebib-İzzet), *263* (İzzet), *264* (Lebib), *274* (İzzet), *276* (İzzet), *278*, *279* (Safvet), *280*, *284* (Safvet), *296* (Aynî-Fevzi), *301* (Lebib), *302* (Surûrî-Galib), *303* (Lebib), *305* (Hüsnî), *306* (Lebib), *309*, *310* (Tevfik), *335* (Sâî), *339* (Aziz Hidâî), *343* (Sâî), *345* (Âşık Veysel), *353*, *362* (Recâizâde Ekrem), *373*, *379* (Kayserili Ahmed Remzi), *381* (Hicrî-Nedim), *382* (Nâbî), *385* (Nedim-Mehmed Dürrî Münir), *386* (Nâbi), *387* (Lebib-Nedim-Neylî Ahmed-İbrahim-Nâbîzâde Nâzım-Vâsıf-Zîver-Sâtı'-Âsım Molla-Mehmed Said-Hâşim Mehmed Salim-Senih Recâizâde Celâleddin-Fodlacızâde Râsim), *389* (Nedim), *394* (Recâizâde Ekrem), *395* (Recâizâde Ekrem), *401* (Ermeni şairler), *402* (Mateos Zarifyan), *410* (Aynî), *412* (İzzet), *413* (Lebib), *414* (Muhtar), *416* (Arif), *420*, *422* (Hacı Bayram Veli-Esat Paşa)

Şam Beylerbeyiliği, *167*

Şam, -lı, *139*, *167*, *174*, *266*, *340*, *382*, *420*

Şânîzâde Tarihi, *270*, *272*

Şark, -lı, -a, *60*, *169*, *254*, *356*, *357*, *369*

Şarkiyatçı (Amerikalı Andres), *365*

Şarl Teksiye (Küçük Asya kitabı müellifi), *102*, *154*, *159*, *389*, *409*, *411*

Şeb-i Çırağ (Gece kandili), *166*

Şefik Erensu (Kuleli'de öğretmen), *252*

Şefik Ziya Bey (Şükriye Sultan'ın kocası), *213*

Şeftali Suyu, *64*

Şehid Ahmed Paşa, *236*, *256*

Şehid Hâfız Ahmed Paşa (Sadrazam), *386*

Şehid Siyavuş Paşa (Sadrazam), *386*

Şehidlik Mescidi, *45*

Şehinşâh, -ı, *29*, *46*, *55*, *61*, *87*, *102*, *116*, *168*, *176*, *261*, *262*, *304*

Şehitlik (Mezarlık), *373*

Şehremaneti, *227*

Şehriyye, -hâne, *278*, *279*, *280*

Şehzâde Abdürrahim Efendi, *158*

Şehzâde Ahmed Çeşmesi, *90*, *113*

Şehzâde Ahmed, *90*, *113*

Şehzâde Bayezid, *31*

Şehzâde Murad, *167*

Şehzâde Mustafa, *89*

Şehzâde Nûman Çeşmesi, *91*

Şehzâde Nûman, *91*

Şehzâde Ömer Hilmi Efendi, *189*

Şehzâde Selim Efendi, *141*

Şehzâde Seyfeddin Çeşmesi, *91*

Şehzâde Seyfeddin Köşkü, *195*

Şehzâde Seyfeddin, *91*, *92*, *195*

Şehzâde Süleyman, *31*, *100*, *200*, *244*

Şehzâde Vahidüddin Köşkü, *211*

Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi, *155*

Şehzâde, *31* (Bayezid-Süleyman), *40*,*60*, *62* (Abdülmecid), *78*, *89* (Mustafa), *90* (Ahmed), *91* (Nûman-Seyfeddin), *92* (Seyfeddin), *100* (Süleyman), *113* (Ahmed), *121*, *141* (Selim), *144*, *155* (Yusuf İzzeddin), *158* (Abdürrahman Efendi), *167* (Murad), *175*, *180* (Abdülmecid), *184* (Abdülmecid), *185*, *189* (Ömer Hilmi), *195* (Seyfeddin), *200* (Mehmed-Süleyman), *202*, *209*, *211* (Vahidüddin), *244* (Süleyman),*363*, *392*, *396*

Şehzâdebaşı, -lı, *64*, *136*

Şehzâdebaşılı Rıfat, *136*

Şekerzâde Mehmed (Hattat), *386*

Şemsi Ahmed Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), *127*, *196*, *197*, *340*

Şemsi Paşa Caddesi, *52*, *70*

Şemsi Paşa Camii, *195*, *196*, *198*, *200*, *203*, *225*, *345*, *363*

Şemsi Paşa Dârülkurrâsı, *228*

Şemsi Paşa Halk Kütüphânesi, *312*

Şemsi Paşa Karakolhânesi, *305*

Şemsi Paşa Medresesi, *224*, *225*, *226*, *227*, *312*

Şemsi Paşa Mesiresi, *352*

Şemsi Paşa Sarayı, *195*, *196*, *198*, *199*, *200*

Şemsi Paşa Sokağı, *16*

Şemsi Paşa, *16* (Sokak), *52* (Cadde), *66* (Cami), *70* (Cadde), *195* (Saray), *196* (Paşa-Cami-Saray), *197* (Paşa), *198* (Saray), *199* (Saray), *200* (Cami-Saray), *202* (Külliye), *203* (Külliye-Kasır), *204* (Kasır), *206* (Sahilyolu), *224* (Medrese), *225* (Medrese-Cami), *226* (Medrese), *227* (Medrese), *228* (Dârülkurrâ), *303* (Karakol), *305* (Karakol), *312* (Kütüphane), *345* (Külliye), *352* (Mesire), *363* (Cami)

Şemsipaşa, *85*, *93*, *167*, *171*, *173*, *204*, *305*

Şengül Hamamı (Bâbıâli'de), *40*

Şerefâbâd Camii, *204*

Şerefâbâd Kasrı, *80*, *100*, *116*, *167*, *169*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *204*, *210*, *340*

Şerefâbâd Maksimi, *115*
Şerefâbâd Mescidi, *199*
Şerefâbâd Sahilsarayı, *203*
Şerefâbâd Sarayı, *53*, *81*, *196*, *199*, *200*, *207*, *208*, *363*
Şerefâbâd Yahşi (Şerefâbâd Kasrı), *203*
Şerefâbâd, *51*, *53*, *80*, *81*, *93*, *96*, *100*, *115*, *116*, *127*, *162*, *167*, *169*, *171*, *196*, *198*, *199*, *200*, *201*, *202*, *203*, *204*, *205*, *207*, *208*, *210*, *236*, *340*, *356*, *363*
Şerif Hasan Paşa, *388*
Şerif Paşa-Hamal, *388*
Şerife Gazale Hanım, *101*
Şevk Nihâl Kalfa, *43*, *161*
Şevket Bey (Kaymakam, Kuleli'de öğretmen), *252*
Şevket Süleyman Paşa (Vezir), *38*
Şeyh Abdullah, *388*
Şeyh Ahmed Efendi, *254*
Şeyh Bekir Zaviyesi, *188*
Şeyh Camii, *23*, *127*
Şeyh Hamdullah, *217*, *387*, *389*
Şeyh İbrahim Efendi, *389*
Şeyh Mehmed Receb Çeşmesi, *69*
Şeyh Mustafa Efendi (Sarı Kadızâde), *74*
Şeyh Nasûhî, *389*
Şeyh Selami Hazretleri, *75*
Şeyh Yokuşu, *23*
Şeyh, *67* (Mehmed Efendi), *69* (Şeyh Mehmed Receb-Mehmed Sadık Efendi), *74* (Sarı Kadızâde Mustafa Efendi), *75* (Selami Efendi), *89* (Sadık Tekkesi), *114* (Ziya Efendi), *126* (Ali Efendi), *127* (Cami), *188* (Bekir Zaviyesi), *192* (Moralı Necib Efendi), *217* (Hamdullah Efendi), *227* (Vânî Efendi), *254* (Ahmed Efendi-Feyzullah Efendi), *309* (Mehmed Efendi), *335*, *379* (Kayserili Ahmed Remzi Efendi), *381* (Ahmed Remzi Efendi), *382* (Ahmed İbn-i Ali Dede), *387* (Hamdullah), *388* (Abdullah), *389* (Mehmed Efendi-İbrahim Efendi-Nasûhi Efendi-Hamdullah), *425*
şeyhülharem, *40*, *45*, *261*
Şeyhülhattâtîn (Hattat Hamdullah), *379*, *386*
Şeyhülislâm Arif Hikmet, *93*, *339*
Şeyhülislâm Âşir Mustafa Efendi, *82*
Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi, *67*, *309*
Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi Camii, *162*
Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi Mektebi, *255*
Şeyhülislâm Ömer Lütfî Efendi, *162*, *255*
Şeyhülislâm Saadeddin Mehmed Efendi, *72*
Şeyhülislâm Yahya Efendi (Minkarîzâde), *94*, *425*
Şeyhülislâm, *67* (Mirzazâde Mehmed Efendi), *72* (Saadeddin Mehmed Efendi), *82* (Âşir Mustafa Efendi), *93* (Arif Hikmet Efendi), *94* (Yahya Efendi), *130*, *132*, *162* (Ömer Lütfi Efendi), *166*, *225*, *255* (Ömer Lütfi Efendi), *272*, *273*, *309* (Mirzazâde Mehmed Efendi), *339* (Arif Hikmet Bey), *379*, *385*, *389*, *408*, *425* (Minkarîzâde Yahya Efendi)
Şeytan Akıntısı, *35*, *362*
Şifa Hamamı (bk. Eski Hamam), *341*
Şifa Suyu Çeşmesi, *93*
şifalı su, *83*
Şirket-i Hayriye (-ve Boğaziçi), *147*, *163*, *167*, *194*, *211*, *220*, *244*, *254*, *259*, *276*, *286*, *327*, *343*, *361*, *362*, *363*, *364*, *365*, *366*, *409*, *417*
Şişli, *165*
Şumnu, -lu, *48*, *106*, *421*
Şumnulu Hacı Hasan Ağa, *106*
Şükrü Kaya (Dâhiliye Vekili), *301*
Şükrü Paşa, *389*

T

T. Remzi Bey (Kuleli'de öğretmen), *253*
Tafsîli Âli Tarihi, *196*
Tâhir Baba Tekkesi, *425*
Tâhir Efendi Camii Çeşmesi, *94*
Tâhir Efendi Camii, *94*, *277*, *362*
Tahir Efendi Mektebi, *255*
Tâhir Efendi, *94*, *95*, *255*, *277*, *315*, *362*
Tâhir Paşa, *388*
Tahmasb, -Han (Acem Şahı, -Hükümdarı), *196*, *198*
Tahsin Paşa, *388*
Tâib (Şair, Tâib Mustafa Efendi), *100*, *101*
Takkeci İbrahim Ağa, *162*
taksim (Taksim, bk. Maksim), *75*, *81*, *115*, *116*, *147*, *196*, *236*, *409*
Takvimcibaşı Nuri Paşa (Sultan Abdülhamid'in), *206*
Takvîm-i Vekâyi, *133*, *148*, *409*
Talimhâne Kasrı, *205*
Talimhâne Kuyusu, *113*
Talimhâne Mahallesi, *113*, *164*, *205*
tamir kitabesi, *19*, *41*, *75*
tamir, *12*, *19*, *20*, *21*, *23*, *24*, *26*, *27*, *29*, *33*, *36*, *39*, *41*, *42*, *43*, *44*, *48*, *53*, *54*, *60*, *61*, *65*, *69*, *72*, *74*, *75*, *76*, *77*, *78*, *79*, *82*, *92*, *93*, *94*, *102*, *109*, *115*, *123*, *128*, *129*, *148*, *149*, *153*, *157*, *160*, *161*, *165*, *166*, *171*, *173*, *174*, *176*, *177*, *179*, *188*, *190*, *203*, *207*, *208*, *209*, *220*, *225*, *231*, *234*, *236*, *239*, *243*, *274*, *276*, *280*, *285*, *295*, *296*, *297*, *305*, *312*, *326*, *327*, *331*, *339*, *340*, *345*, *348*, *362*, *389*, *423*, *424*
Tan (gazete), *225*, *312*
Tarhun Çeşmesi, *336*
Tarık Güryay (Kuleli'de öğretmen), *252*
Tarih Hazinesi (Mecmua), *62*, *146*, *166*, *178*, *220*

Tarihçi Ata, *129*, *130*, *131*, *204*, *285*

Tarihçi Şânîzâde (bk. Şânîzâde Tarihi), *272*

Tarihçi, *31*, *45*, *108* (Naîmâ), *129* (Ata), *130* (Ata), *131* (Ata), *159*, *165* (Hammer-Naîmâ), *176* (İzzi), *187* (İzzi), *192* (Âsım), *197* (Selânikli Mustafa), *204* (Ata), *207* (Vâsıf), *217*, *219* (İzzi-Solakzâne), *265*, *267* (Âsım), *269* (Âsım), *270*, *271*, *272* (Şânîzâde), *285* (Ata), *361* (Hammer), *369*, *379*, *384* (Naîmâ)

Tarih-i Askerî-i Osmânî (Cevdet Paşa tercümesi), *268*

Tarih-i Gılmânî (Mehmed Halife), *120*

Tarih-i Reşîdi, *400*

Tarik Sokağı, *206*

Taş Dili (mevkii), *20*

Taş Mektep (Hayreddin Çavuş Mektebi), *241*

Taşçılar Camii, *71*

Tatar (Postacı, -Posta Tatarları), *291*, *297*, *298*

Tatbikat İlkokulu, *239*

Tavâşî Hasan Ağa Camii, *256*

Tavâşî Hasan Ağa Mektebi, *256*

Tavukçu Mustafa Efendi (Reîsülküttâb), *311*

Tayyar P. Argun (Kuleli'de öğretmen), *253*

tazı, -lar, -cılar, *77*, *171*, *277*, *280*, *373*, *412*, *413*, *414*

Tazıcılar Ahırı (tazıcılar ahırı, tazılar ahırı), *171*, *277*, *280*, *412*, *414* (ahuru)

Tazıcılar Koğuşu, *373*

Tazıcılar Ocağı, *77*

Tehaffüzhâne Nezareti, *220*

Tekel (İnhisar), *70*, *203*, *302*, *366*, *415*

Tekel İdaresi, *70*, *366*

Tekel Tütün Deposu, *203*, *415*

Tekfur Dağı (Tekirdağı), *268*

Tekirdağı (Tekfur Dağı), *268*

Tekke Camii, *76*

Tekke Kapı Hamamı, *336*

Tekke Kapısı, *336*

Tekke Meydanı, *66*

Tekke, -si, -ler, *27* (Nakşî), *38* (Karaca Ahmed), *40*, *44* (Miskinler), *47* (Aziz Hüdâî), *48* (Nasûhî), *50* (Rifâî-İskender Baba), *52* (Miskinler), *69* (Meydan, mevkii), *68* (Miskinler), *69* (Özbekler), *70*, *76* (Cami), *89* (Alaca Minare-Şeyh Sadık), *97* (Miskinler), *106* (Miskinler), *109*, *114* (Bektaşî), *120*, *126*, *155* (Özbekler), *156* (Karaca Ahmed), *173* (Bektaşî), *193*, *224*, *228*, *277*, *278*, *291*, *295*, *296*, *304* (Nakşî), *309* (Selimiye), *336* (Hamam), *337*, *339*, *352*, *374*, *375* (Miskinler), *376* (Miskinler), *377* (Miskinler), *410*, *425* (Tâhir Baba, Bektaşî)

telgraf, *131*, *132*

tellak, -lar, *335*, *344*, *388* (Ali Paşa)

Tenbel Hacı Mehmed Efendi Mahallesi, *100*

Tenbeller Mahallesi, *309*, *312*

Tenbeller Mescidi, *311*

Teneffüs Sarayı, *200*, *206*

Tenekeci Musa Sokağı, *322*

Terkos, *40*

Tersane Emini Eminzâde Ahmed Ağa, *20*, *105*

Tersane Emini Hacı Selim Ağa, *310*

Tersane Emini, *20* (Eminzâde Mehmed Ağa), *36* (Mehmed Paşa), *105* (Eminzâde Mehmed Ağa), *310* (Hacı Selim Ağa)

Tersane EminiMehmed Paşa, *36*

Tersane Kasrı, *119*

Terzibaşı Camii, *38*

Tevfik Cenâni Ercan (Burgazlı fabrikatör), *205*

Tevfik Paşa-Ressam, *388*

Tevfik Topçu (Kuleli'de öğretmen), *252*

Tevhîd-i Tedrisat, *250*

Tevrat, -lar, *321*

Tezkire-i Sâlim, *22*, *31*, *49*, *76*

Tıbbiye Mektebi, -Okulu, *49*, *239*, *259*, *283*, *287*

Tıbbiyye İdâdîsi, *249*, *250*

Tıfli Gül Çeşmesi, *95*

Tıfli Gül Hanım, *95*

Tiryal Hanım, -Hatun, *20*, *122*, *155*

Tokmak Han, *196*, *197*, *198*

Topal Mahmud (Mahmud Ağa Köşkü), *179*

Topçu Kaymakamı Emin Bey (Acı Çeşme), *17*

Tophâne Mektûbî Kalemi, *254*

Tophâne Ruznâmecisi Mustafa Efendi, *303*

Tophâne, tophâne, *162*, *169*, *254*, *265*, *285*, *303*, *417*

Tophânelioğlu Caddesi, *95*

Tophânelioğlu Çeşmesi, *95*, *425*

Tophânelizâdeler Çeşmesi, *95*

Topkapı Sarayı (-Müzesi) Arşivi, *207*, *208*, *383*

Topkapı Sarayı Müzesi, *210*, *212*, *297*, *383*, *385*

Topkapı Sarayı, *41*, *45*, *63*, *119*, *121*, *122*, *141*, *153*, *158*, *160*, *166*, *173*, *190*, *198*, *207*, *208*, *210*, *211*, *212*, *217*, *219*, *238*, *271*, *297*, *337*, *369*, *383*, *385*, *396*, *418*

Toptaşı -Gündoğumu Caddesi, *72*, *241*

Toptaşı Hamamı, *336*

Toptaşı, -Caddesi, *17*, *34*, *63*, *72*, *232*, *241*, *336*, *337*

Topuzlu (Mîr-i Âlem Mustafa Ağa), *66*

Topuzluoğulları (Mîr-i Âlemzâdeler), *66*

Tower Müzesi (İngiltere'de), *383*

Toygar Camii, *42*

Trabzon, *47*, *97*

tuğla, -lar, *29*, *32*, *43*, *95*, *115*, *123*, *153*, *155*, *165*, *166*, *182*, *191*, *235*, *246*, *255*, *270*, *277*, *304*, *309*, *331*

tuğra, -sı, -nın, -lar, *21*, *22*, *28*, *29*, *33*, *44*, *46*, *60*, *64*, *65*, *71*, *82*, *84*, *85*, *89*, *90*, *93*, *94*, *97*, *98*, *136*, *146*, *155*, *173*, *177*, *182*, *220*, *234*, *238*, *246*, *247*, *248*, *259*, *261*, *263*, *274*, *279*, *288*, *296*, *301*, *302*, *303*, *304*, *413*, *415*

Tuğrakeş (Tâhir Efendi), *94*

Tuna, *269*

Tunus, -lu, *32*, *158*, *253*

Tunusbağı Nur Mezarlığı, *68*

Tunusbağı Sebili, *108*

Tunusbağı, -Caddesi, *56*, *68*, *71*, *106*, *108*, *193*, *256*

Tunuslu Mahmud Paşa Sarayı, *158*

Tunuslu Mahmud Paşa, *158*

Turgut Cansever, *423*

Turing Kulübü, *375*

Turizm Bakanlığı, *239*, *378*

Tursun Bey (Tur-u Sina Bey), *218*

Tünel Çeşmesi (Sultan II. Mahmud), *88*

Türbe Odası, *156*

Türk Ahmed Paşa Mektebi, *256*

Türk Ahmed Paşa, *34*, *256*

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, *116*, *169*, *196*, *199*, *377*

Türk, *26*, *34*, *44*, *59*, *60*, *92*, *106*, *116*, *119*, *133*, *136*, *148*, *164*, *169*, *175*, *178*, *183*, *188*, *191*, *196*, *199*, *206*, *214*, *218*, *250*, *251*, *256*, *265*, *267*, *276*, *277*, *357*, *362*, *369*, *370*, *373*, *374*, *375*, *377*, *383*, *389*, *390*, *391*, *394*, *395*, *400*, *401*, *409*, *410*, *417*, *418*, *419*, *420*, *421*, *422*, *423*

Türkçe, -de, -si, -ye, *22*, *63*, *91*, *149*, *182*, *220*, *241*, *276*, *383*, *400*, *401*, *411*

Türkiye Maarif Tarih (Osman Ergin), *253*

Türkiye, -Cumhuriyeti, *78*, *132*, *163*, *240*, *251*, *253*, *254*, *276*, *286*, *375*, *376*, *378*, *389*, *392*, *398*, *400*, *401*, *411*, *423*

Türkler, *59*, *60*, *100*, *132*, *159*, *168*, *175*, *196*, *205*, *241*, *250*, *277*, *291*, *295*, *352*, *353*, *363*, *365*, *369*, *373*, *376*, *383*, *389*, *391*, *409*, *416*, *423*

U, Ü

Un Değirmeni, *415*

Uncular Caddesi, *34*

Uncular Sokağı, *331*

Urfa, *109*

Uzun (Tavil) Mehmed Paşa (Sokullu Mehmed Paşa), *160*, *173*

Üçler Çeşmesi, *373*

Üçüncü Kadın Çeşmesi, *96*

Ümmügülsüm Çeşmesi, *96*, *97*

Ümmügülsüm, *96* (III. Ahmed kızı), *97* (Sadrazam İbrahim Paşa anası), *98* (Sadrsazam İbrahim Paşa anası), *381* (Seyyid Ahmed kızı)

Ümmühan (Arslan Ağa kızı), *23*

Ümraniye, *33*

Üsküdar Bahçesi, *174*, *351*

Üsküdar Bedesteni, *331*

Üsküdar Burnu, *394*, *409*

Üsküdar Cezaevi, *409*

Üsküdar Göztepesi, *18*

Üsküdar Hamamları, *335*, *344*

Üsküdar Hanları, *291*

Üsküdar İskelesi, *189*, *192*, *224*, *296*, *301*, *365*, *409*

Üsküdar kadılığı, *407*

Üsküdar kaymakamı, *68* (Lütfi Aksoy), *140* (Mustafa Arkun), *224* (İzzet Çağpar), *296* (İzzet Çağpar), *374* (Mustafa Arkun), *377* (Mustafa Arkun)

Üsküdar Meydanı, *65*, *341*

Üsküdar Mezarlığı, *389*, *390*, *392*

Üsküdar Mezbahası (Selhânesi), *411*

Üsküdar paşası (Paşakapısı), *408*

Üsküdar Sarayı, *127*, *165*, *169*, *171*, *200*, *206*, *207*, *208*, *209*, *210*, *211*, *297*, *335*

Üsküdar Süt ve Mekteb Çocukları İçtimaî Hıfzısıhha Bakımevi, *225*

Üsküdar Tekfuru, *220*

Üsküdar Yalıları, *416*

Üsküdar Yangınları, *369*

Üsküdar, *11*, *12*, *15*, *16*, *17*, *18*, *19*, *22*, *23*, *24*, *27*, *30*, *31*, *33*, *34*, *35*, *36*, *37*, *39*, *40*, *41*, *42*, *43*, *44*, *47*, *48*, *50*, *51*, *52*, *53*, *56*, *59*, *62*, *63*, *64*, *65*, *67*, *68*, *70*, *71*, *72*, *76*, *77*, *78*, *80*, *81*, *82*, *88*, *89*, *90*, *91*, *92*, *93*, *94*, *95*, *96*, *97*, *98*, *100*, *101*, *102*, *105*,*106*, *108*, *113*, *115*, *116*, *121*, *122*, *123*, *127*, *128*, *140*, *154*, *155*, *156*, *159*, *160*, *161*, *165*, *167*, *169*, *171*, *173*, *174*, *179*, *180*, *187*, *189*, *190*, *191*, *192*, *193*, *194*, *195*, *196*, *198*, *200*, *201*, *202*, *206*, *207*, *208*, *209*, *210*, *211*, *212*, *217*, *219*, *220*, *223*, *224*, *225*, *227*, *228*, *231*, *235*, *237*, *238*, *239*, *241*, *242*, *243*, *255*, *256*, *259*, *265*, *267*, *268*, *270*, *271*, *272*, *273*, *275*, *276*, *279*, *285*, *291*, *295*, *296*, *297*, *298*, *301*, *304*, *309*, *311*, *312*, *315*, *316*, *326*, *327*, *331*, *335*, *336*, *337*, *339*, *341*, *342*, *343*, *344*, *345*, *346*, *347*, *348*, *351*, *352*, *353*, *357*, *358*, *361*, *362*, *363*, *365*, *369*, *370*, *373*, *374*, *376*, *377*, *378*, *379*, *381*, *382*, *385*, *387*, *389*, *390*, *391*, *392*, *393*, *394*, *401*, *405*, *407*, *408*, *409*, *410*, *412*, *414*, *415*, *417*, *424*, *425*, *426*

Üsküdarlı Ahmed (Ressam), *136*

Üsküdarlı Topal Ahmed Ağa, *114*

Üsküplü, *22*

Üsteğmen Mehmet Berik (Selimiye Kışlası kumandanı), *259*

V, W

Vahidüddin (Sultan VI. Mehmed), *33*, *147*, *164*, *211*, *316*

Vahidüddin Köşkü, -Kasrı, *119*, *211*

vakanüvis, *31*, *38*, *45*, *51*, *92*, *108*, *141*, *369*

Vakıflar Başmüdürlüğü, *312*, *339*, *426*

Vakıflar Genel Müdürlüğü, *188*, *331*, *345*

Vakıflar İdaresi, *65*, *108*, *223*, *225*, *227*, *256*, *312*, *331*, *338*, *345*

Vakit (Gazete), *141*

Valeriye (Mimar), *238*

Vâlide Bağı (bk. Vâlidebağı), *18*

Vâlide Çeşmesi, *23* (Atik), *30* (Bulgurlu), *31*, *64*, *97* (Çavuşderesi'nde)

Vâlide Dârülkurrâsı, *227*, *228*

Vâlide Köşkü, *211*

Vâlide Sultan Çeşmesi, *59* (Küçüksu Çeşmesi), *74* (Atik), *90*, *98* (Nuh Kuyusu'nda), *99*, *100* (Selami Ali Efendi Caddesi'nde-Yeni Vâlide Camii civarında)

Vâlide Sultan Hamamı, *335* (At Pazarı), *337* (Toptaşı), *343* (Yeşil Direkli), *344*

Vâlide Sultan Kethüdası (Arslan Ağa), *23*

Vâlide Sultan Sarayı, *95* (Mihrişah), *122* (Atik), *212*(Mihrişah), *250*

Vâlide Sultan Türbesi, *125*

Vâlide Sultan, *16*, *17*, *23*, *59*, *61*, *66*, *74*, *78*, *90*, *95*, *98*, *99*, *100*, *101*, *105*, *108*, *109*, *122*, *125*, *127*, *131*, *146*, *211*, *212*, *224*, *227*, *228*, *233*, *250*, *295*, *296*, *335*, *337*, *343*, *344*, *370*, *382*

Vâlide, *12*, *16*, *17*, *18*, *23*, *31*, *34*, *37*, *39*, *61*, *62*, *64*, *66*, *68*, *74*, *78*, *80*, *90*, *95*, *97*, *98*, *99*, *100*, *101*, *105*, *108*, *109*, *122*, *125*, *127*, *131*, *146*, *170*, *191*, *211*, *212*, *224*, *227*, *228*, *232*, *233*, *250*, *256*, *295*, *296*, *311*, *331*, *335*, *337*, *342*, *343*, *344*, *365*, *370*, *382*

Vâlidebağı (bk. Vâlide Bağı), *124*, *126*, *127*, *128*, *204*

Vâlidebağı Hastahânesi, *128*

Vâlide-i Atik Dârüşşifâsı, *169*

Vâlide-i Atik Mahallesi, *62*, *68*, *97*

Vânî (-Mehmed) Efendi (Vanlı Mehmed Efendi), *101*, *211*, *227*, *243*, *317*, *363*, *365*

Vânî Efendi Medresesi, *227*

Vânî Efendi Sahil Sarayı, *211*

Vaniköy Camii, *101*, *211*, *227*, *254*

Vaniköy Çeşmesi, *101*

Vaniköy İskelesi, *365*

Vaniköy, -ü, *93*, *101*, *163*, *167*, *211*, *227*, *243*, *250*, *254*, *285*, *317*, *365*, *366*, *394*

Varadin Muharebesi, *33*

Varis, -leri, *157*, *159*, *188*, *189*, *190*, *191*, *192*, *271*, *342*, *347*, *348*, *395*, *420*

Vâsıf (Şair-Enderûnlu-Enderûnî), *36*, *44*, *45*, *46*, *67*, *85*, *198*, *199*, *204*, *207*, *387*

Vefa Meydanı, *121*

Vefik Paşa (Ahmed), *119*, *291*, *297*, *331*, *364*

Vehbi (Şair), *99*

Vehip Bey (Kuleli'de öğretmen), *252*

Veliaht Kasrı, *155*

Venedik Cumhuriyeti, *156*

Venedikli, *217*

Vidin Muhâfızı Bazondoğlu, *266*

Vilayeti Muhasebe, *227*, *256*

Viransaray Sokağı, *194*

Viyana Sefiri Gâlib Bey, *158*

Wilhelm (Alman İmaparatoru), *136*, *147*, *353*

Y

Yağhâne Sokağı, *331*

Yağlıkçı Ayazması, *68*, *69*, *317*

Yahudi, -lerin Maşatlığı, -Mezarlığı, *180*, *401*, *403*

Yahudi, *167*, *168*, *180*, *321*, *365*, *403*

Yahudi, -ler, -hâne, *59*, *166*, *167*, *180*, *321*, *365*, *370*, *401*, *403*

Yahya Efendi (Minkarîzâde, Şeyhülislâm), *94*, *225*, *425*

Yahyâ Kemâl Beyatlı, *204*, *205*, *355*, *356*, *357*, *358*

Yakub Ağa (Saray Ağası), *72*, *73*, *74*, *241*, *242*

Yakub Ağa Mektebi, *241*

Yakub Çelebi, *73*

Yakub-i Hindi, *387*

Yakup Sokağı, *322*

Yalı Sarayı, *189*

Yalı, -lar, -sı, *35* (Mehmed Paşa), *52* (Fethi Paşa), *64* (Genç Mehmed Paşa), *70* (Serasker Hüseyin Avni Paşa-Fethi Paşa)*83* (Beylerbeyi), *126* (Âdile Sultan), *129* (Beyhan Sultan), *130*, *166*, *167* (Sadullah Paşa), *173* (Kaya Sultan), *175*, *189* (Piyale Paşa), *203* (Sadullah Paşa), *204*, *343* (Cemile Sultan), *363*, *364*, *365*, *366*, *370* (Kaya Sultan), *409*, *416*, *417* (Sadullah Paşa), *418*, *419*, *420*, *421*, *422*, *423* (Abdullah Paşa-Ostrogod), *424* (Selim Paşa-Habip Paşa-Fethi Ahmed Paşa-Çürüksulu)

Yalıboyu Caddesi, *338*

yangın, -nı, *119*, *120*, *127*, *131*, *163*, *171*, *192*, *194*, *224*, *271*, *276*, *326*, *327*, *369*, *370*, *407*, *408*, *422*

Yanya Valisi Tepedelendi Ali Paşa, *266*

Yanyalı (Es'ad Efendi), *35*

Yapı ve Kredi Bankası, *165*, *187*

Yapraksız Ali Ağa, *40*

Yasef Karkason (Haham), *322*

Yavuz Sultan Selim (bk. Sultan Selim, Sultan), *243*

Yekçeşim (Tekgözlü Mustafa Fâzıl Paşa), *157*, *158*

yekpare, *24*, *27*, *28*, *31*, *46*, *47*, *51*, *53*, *60*, *71*, *84*, *105*, *139*, *149*, *223*

Yemen Fatihi (Sinan Paşa), *12*, *76*

Yemen Fatihi Sinan Paşa, *12*, *76*

Yemen Valisi Cemil Paşa, *158*

Yemen, *12*, *76*, *158*, *384*

Yemişçi Mehmed, *237*

Yeni Asya (Gazete), *30*

Yeni Camii, *23*, *31*, *36*, *38*, *43*, *44*, *91*, *92*, *96*, *100*, *155*, *158*, *414*
Yeni Eserler Kütüphânesi, *63*
Yeni Kapı Sarayı, *121*
Yeni Kapı, *121*, *262*, *344*
Yeni Mahalle, *317*, *326*, *327*, *370*, *403*
Yeni Su (Küçük Çamlıca Çeşmesi), *101*
Yeni Vâlide Camii, *39*, *80*, *90*, *100*, *108*, *295*, *331*, *342*, *343*
Yeni Vâlide Medresesi, *224*
Yeni Vâlide Sebili, *108*
Yeni Vâlide Sultan Külliyesi, *78*
Yeni Vâlide Sultan Medresesi, *227*
Yeni Vâlide, *12*, *37*, *39*, *78*, *80*, *90*, *100*, *108*, *224*, *227*, *256*, *295*, *331*, *342*, *343*, *365*
Yenice Göksu Hisarı (Yenice Kalesi-Güzel Hisar-Göksu Hisarı-Yenihisar-Anadolu Hisarı), *175*
Yenice Kalesi (Güzel Hisar-Göksu Hisarı-Yenihisar-Anadolu Hisarı-Yenice Göksu Hisarı), *175*
Yenicehisar (Yenice-i Göksu Hisarı-Anadolu Hisarı), *59*
Yenice-i Göksu Hisarı (Anadolu Hisarı-Yenicehisar), *59*
Yeniçeri Ocağı, *265*, *266*, *268*, *273*, *408*
Yeniçeriler, -ler, *98*, *156*, *169*, *191*, *192*, *265*, *266*, *267*, *268*, *269*, *270*, *271*, *272*, *273*, *275*, *364*, *385*, *408*
Yenihisar (Yenice Kalesi-Güzel Hisar-Göksu Hisarı-Yenice Hisar-Anadolu Hisarı), *175*
Yenimahalle, *42*, *60*, *176*
Yesârî Mehmed Es'ad Efendi (Hattat), *309*
Yesârîzâde Mustafa İzzet (Hattat), *84*, *85*, *88*, *413*
Yesârîzâde, *82*, *84*, *85*, *88*, *413*
Yesrib, *80*
Yeşil Direk (-li) Hamamı, *336*, *343*, *344*, *345*
Yeşilköy (Ayastefanos), *147*, *220*
Yıldırım Bayezid, *59*, *77*, *165*, *175*
Yıldız Camii, *180*
Yıldız Çini Fabrikası, *146*
Yıldız Sarayı, *140*, *141*, *180*, *196*
Yıldız, *126* (Saray), *140* (Saray), *141* (Saray), *146* (Çini Fabrikası), *180* (Saray-Cami), *196* (Saray)
Yorgancı Âsım Efendi (Üsküdar Muhzırbaşızâde), *100*
Yoros Kalesi, *59*
Yugoslavya, *251*
Yukarı Dudullu, *18*, *84*
Yunan Savaşı, *190*
Yunanistan, *251*, *276*
Yunus Erenoğlu (Alemdar köyü muhtarı-bk. Yunus Uzunoğlu), *315*
Yunus Uzunoğlu (bk. metinde (MD) açıklaması), *193*
Yusuf Akyurt (Konya Mevlâna Müzesi ilk müdürü), *146*
Yusuf Egeli (Kuleli'de öğretmen), *252*
Yusuf İzzeddin Efendi Kasrı-Köşkü, *85*, *212*, *155*
Yusuf İzzeddin Efendi, *85*, *122*, *155*, *158*, *163*, *212*, *213*, *214*
Yusuf Kâmil Paşa, *157*, *389*
Yusuf Paşazâde (Müderris), *317*, *366*, *421*
Yusuf Paşazâde Orhan Bey, *317*, *366*
Yusuf Sağnak (Sivil savunma uzmanı), *123*
Yusuf Ziya Paşa, *46*, *421*
Yuşa Tepesi, *183*, *327*
Yücel Mecmuası, *169*, *209*
Yüksek Kaldırım, *373*

Z

Zağarcılar Ocağı, *77*
Zağfranbolulu (Safranbolulu), *156*
Zamîrî (Şair), *48*, *49*, *52*
Zamîrî Mustafa Efendi, *49*
Zareta Çeşmesi, *102*
Zarif Mustafa Paşa, *388*
Zeki Akmanalp (Millî Saraylar müdürü), *147*, *180*
Zeki Saraçoğlu (Kuleli'de öğretmen), *253*
Zemzem, *28*, *39*, *48*, *52*, *80*, *87*, *102*, *109*, *356*
Zernigâr Kadın (II. Mahmud'un kadını), *125*
Zeynep Hanım (Yusuf Kâmil Paşa'nın karısı-Zeynep Kâmil), *158*
Zeynep Kâmil Hastahânesi, *16*, *98*
Zeynep Sultan Camii, *272*
Zîbfer Kadın, *388*
Zihnî (Şair), *24*
Zîver (Şair-Zîver Ahmed Sâdık Paşa-Ziver Paşa), *25*, *26*, *29*, *261*, *264*, *387*
Zîver Ahmed Sâdık Paşa, *261*
Ziya Arbay (Kuleli'de öğretmen), *252*
Ziya Bey Sebili (Karaca Ahmed Sebili), *109*
Ziya Efendi (Büyük Çamlıca Kuyusu), *114*
Ziyâeddin Mehmed Efendi (Ziya Bey, Karaca Ahmed Sebili), *109*
ziyaret penceresi, *56*
Zonaro (Ressam), *136*, *214*
Zübeyde (Saadeddin Efendi kızı), *72*